

SAMLINGER

TIL

JYDSK HISTORIE OG TOPOGRAFI

UDGIVNE AF

DET JYDSKE HISTORISK-TOPOGRAFISKE SELSKAB

3. RÆKKE. V. BIND.

REDIGERET AF

VILLADS CHRISTENSEN

I KOMMISSION HOS TILLGES BOGHANDEL
I KØBENHAVN

TRYKT I AARHUS STIFTSBOGTRYKKERI

1906—08

INDHOLD:

Hollandske Kedelførere.

Et gammelt Lavs Historie.

Af Andreas Hanssen.

I Aaret 1764 laa der paa den nordre Side af Nørregade i Horsens en gammel Bindingsværksgaard, der med Grund og bagvedliggende Have og Toft strakte sig fra »Adelgaden i Syd til Gangstien langs med Diget ved Postdam i Nord«. Hvis man tør slutte ud fra andre i Horsens endnu bevarede gamle Gaarde, da maa man tænke sig den opført hovedsagelig af næsten uforgængeligt Egetræ, og over Indgangsdørene svære Egetræsbjælker med indgravede religiøse Tankesprog og bibelske Citater. — Som saa mange Gaarde i den gamle By undergik den i Tidens Løb mangfoldige ydre Forandringer, medens dens Indre: de gamle Bjælker, de under Kalkpudsningerne skjulte Skrifttegn vedblev at ruge over Gaardens og dens Beboeres Historie, indtil hele Bygningen for nogle Aar siden fuldstændig blev nedrevet.

I den nævnte Gaard boede den Gang Monsieur Alexander Holck, og til Nabo havde han de højtagtede og velfornemme Borgere, Monsieur Jens Christian Fussing paa den ene Side og Skomager Laurs Mariussen paa den anden.

Det hændte sig en Dag — det var den 10. April — i det Herrens Aar 1764, at disse tre Mænd var samlet i Monsieur Holcks Stue i Anledning af en meget vigtig Sag. Det drejede sig nemlig om intet mindre end at sælge Gaarden med alle dens Herligheder til Kedelhandler Frands Jansen, der hidtil havde boet til Leje i Rasmus Hjernøes Hus længere omme i Gaden.

Denne Frands Jansen vidstes der kun det om, at han for en Del Aar siden var kommet til Byen og havde slaaet sig ned der og begyndt paa en Handel med Kobber- og Messingvarer: Kander, Gruekedler og den Slags Ting.

Ved Dygtighed og Arbejdsomhed og da særlig ved en vidtdreven Rejsen om med Varerne var det nu lykkedes ham i den Grad at faa Magt over Handelen, at han saa sig i Stand til at købe Ejendom, og nu havde han altsaa udset sig Holcks Gaard paa Nørregade.

Saaledes troede Byens Folk, og Monsieur Holck var heller ikke klogere.

Og Handelen gik i Orden. Frands Jansen fik sig tilskødet Gaarden med »al dens Herlighed og Rettighed, med Vandpumpe, 2 Kakkelovne med Kobbertude«, som Monsieur Holck siger i Skødet. — Og fra denne Stund forsvinder de tre ovennævnte Mænd af Syne, medens Frands Jansen ene tager Magten der paa Stedet og fanger de efterlevendes Interesse.

Det kan hænde sig, at Monsieur Holck havde udtrykt sig endnu mere højttravende i Skødet, hvis han havde kunnet løfte en Flig af Fortidens og Fremtidens Slør; thi han havde da kunnet se, hvad ingen den Gang anede, at Frands Jansen kun var Repræsentanten for et Broderskab, der havde sin Rod halvandet Hundrede Aar længere tilbage i Tiden, og som nu frodigt skulde trives

og vokse og tilsidst lægges øde hundrede Aar efter af sin argeste Fjende. — Dette Broderskab var en Sammenslutning af Hollændere, der ved Omstændighedernes og Tilfældets Magt, ved Snildhed, Arbejdsomhed og skarp indbyrdes Disciplin trængte sig herind i Landet i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede, kilede sig frem, brugte Krogveje, hvor den lige Vej ikke førte til Maalet, og tilsidst naaede frem blandt hine Tiders største Handelsmænd, om ikke de i Henseende til Omsætningens Størrelse langt overfløj dem. De blev en Faktor, som man maatte regne med, Folk, der baade blev Genstand for Beundring og Had — begge Dele med Rette. Aaret 1764 er en Mærkepæl i deres Historie; thi da fik de fast Fod her i Landet. Idet de købte Ejendom, fik de et sikrere Udgangspunkt for deres Erobringstog Landet over, og snart var der ikke den Krog i Danmarks Riger og Lande, hvor ikke de hollandske »Kedelførere« viste sig. De oversvømmede Landet med deres Varer og herskede paa Markederne som Matadorer.

Men saa kom Nedgangstiderne. Hvad de havde vundet, blev dem igen fravristet. Et Lovbud knuste tilsidst fuldstændig deres Magt.

Saaledes er Aaret 1764 af stor Betydning for dette mærkelige Broderskabs Historie; det staar baade som Midtpunkt i Broderskabets hele Udvikling og som Udgangspunkt for dets mest blomstrende Periode. Det er et Tidspunkt, hvor vi ser den hollandske Handelsaand endnu en Gang sætte sin Fod paa den danske Handels Nakke og prøve paa at overvælde den. Og Forsøget lykkedes, men kun for en Tid. Frands Jansen var Redskabet, var den, der fik det fremmede Træ til at fæste Rod i den danske Jord, men uden at ane, hvor stort og mægtigt det skulde blive, og hvilke Kræfter der skulde

blive sat i Gang fra de Danskes Side for at faa det styrtet igen.

Handelen med Kobberkedler og andre Kobbersager er meget gammel, og dens Historie kan her i Norden følges helt tilbage til den tidligste Middelalder. De dygtigste Handelsmænd i Middelalderen, Hanseaterne, kom fra Nordtyskland og gjorde sig gennem deres stærke og store Sammenslutning snart til Herre over hele den nordiske Handel. Blandt deres Handelsvarer var ogsaa Kar, Gryder, Kander og andre Ting af Kobber; men skønt de saaledes indbragte en hel Mængde Ting, der var saare nødvendige, saa var Handelsmændene dog ilde sete og mange Steder hadede, mest vel paa Grund af deres særegne Vedtægter og Love, som Datiden fandt underlige, ja gudsbespottelige. Enkelte af deres Pligter og Love blev ubevidst Forbilledet for Kedelførernes i Danmark, og i mangt og meget lignede disses Liv hines. Derfor kan det i denne Sammenhæng interessere at høre, hvad en Nordmand i de Tider kunde sige om Hanseaterne, og hvilket forvrænget Billede der kunde gives af disse paatrængende, men dygtige Handelsmænd:

»De svor ugudelige Eder, gjorde æreløse Forbund, hele Landet til Skade. Ægtestanden var hos dem foragtet, ja, holdet værre end et Skælmsstykke (Forbrydelse). De brugte djævelsk og afguderisk Narreri, naar de hvert Aar holdt deres Abespil. Summa: Djævelen omgikkes da livagtig med dem og førte undertiden nogle af sine Børn hjem. Man beretter, at en døde pludselig, en anden drak sig ihjel, en tredje faldt om paa det flade Gulv og døde, en fjerde brød Djævelen Halsen itu paa og kastede i Haven.« Det var da ikke saa underligt, naar man havde et saadant Syn paa deres Virksomhed, at den tyske Præst

Herman Müntzer ved St. Martini Kirke i Bergen en Gang i sin Prædiken kunde sige: »Rotten, Schotten und Hollænder verderben allerwegen den Segen, da die seyn kan nichts gedien.« [1])

Imellem de Lovbud, som enhver Svend maatte overholde, og som han maatte gøre Ed paa, naar han selv fik en Forretning, var blandt andre følgende: 1. At han aldrig vilde trolove eller gifte sig i Danmark eller Norge. 2. At han aldrig vilde nedsætte sig der og drive Handel for bestandig. 3. At han vilde være Hansestæderne, men ej Kongen hørig og lydig. 4. At han ikke vilde borge nogen Borger eller Nordfarer mere, end han tilforn paa en Gang havde betalt ham. — Endelig var de jo Katolikker — i Bergen henved 2000 med 22 Kirker. [2]) Som vi siden skal se, er der betydelige Lighedspunkter med vore Kedelførere. De dannede som Hanseaterne en Stat i Staten, om de end ikke kunde optræde fuldt saa eksklusivt som disse.

Hansestædernes store Overtag paa Handelens Omraade skyldtes for en stor Del det, at Landene ikke selv kunde tilvirke Varerne. Men i den nyere Tid forandredes disse Forhold aldeles. Kongerne og Adelsmændene interesserede sig for Bjergværker og Fabrikker; man anlagde Kobbermøller og Hammerværker, og samtidig dannede der sig en Kreds af Haandværkere, der optog de samme Arbejder i mindre Stil. Disse Haandværkere — i dette Tilfælde Kobbersmedene — saa snart deres Silling truet ved den tiltagende Fabriksvirksomhed. Det kunde ikke være dem ligegyldigt, hvorledes Storindustrien af Kobbervarer vilde udvikle sig; thi deres Eksistens afhang deraf, og de maatte derfor se at finde paa en Udvej for at

[1]) Suhm: Danske Samlinger II 1., pag. 11.
[2]) Smstds., pag. 15.

imødegaa den Fare, der truede dem. Dette kunde ske paa to Maader: enten nedsætte sig paa Landet og saa rejse rundt paa Markederne — slippe for Byens Skatter og alligevel skumme Fløden — eller selv blive Fabriksherre, hvis man magtede det. Det første havde Christian den Tredie forbudt i sit aabne Brev 1536 saaledes: »Hvis nogen Pebersvende eller Landskøbere rejse eller omdrage udi Landene at undkøbe Købmænds Varer, dermed at fordærve Borgerne og Købstæderne, hvo, som herimod fordrister sig til at gøre, skal have forbrudt, hvad han haver at fare med, og dertil 11 Mark.« Og dog turde f. Eks. Niels Kedelsmed i Ridemølle ved Aarhus 7 Aar efter bryde Loven, idet han i 10—12 Aar rejste om i Landsbyerne med Varer, men blev i høj Grad ugleset af de Aarhus Kobbersmede, der endelig tvang ham til at løse Borgerskab i Byen igen og bøde 30 Daler for sin Opførsel.[1]) — Det sidste, at blive Fabriksherre, valgte Hans Ehm og efter ham en Række af store, københavnske Kobbersmede.

Hans Ehm fik af Christian den Fjerde Bevilling paa et Stykke Jord i Nærheden af Vedbæk i Nordsjælland og Tilladelse til der at anlægge og drive en Kobbermølle, imod at han svarede en lille Afgift til Kronen.[2]) Men hans Søn, Henrik Ehm, lod det ikke blive derved. I Aaret 1656 fik han Faderens Mølle og samme Aar Kobbermøllen ved Kronborg, der dog tre Aar efter ombyttedes med Hammermøllen samme Sted. Under Svenskekrigen, da saa mange Foretagender hæmmedes og ødelagdes, blev ogsaa hans Mølle ved Vedbæk lagt øde; men han bad atter i Aaret 1662 om den samme Plads og fik igen Lov til at anlægge en ny Kobber- og Hammermølle. Senere

[1]) Hübertz: Aktstykker vedkommende Aarhus. I, pag. 248.
[2]) O. Nielsen: Københavns Diplomatarium. III, pag. 262.

blev han efterhaanden Herre over næsten alle Fabrikker af denne Art i Nordsjælland og var langt den mægtigste af Datidens Kobbersmede. Kongen stillede ham ogsaa over de andre, idet han befalede, at Kobbersmedesvendene skulde, naar de kom til København, først melde sig hos Henrik Ehm. Hans udstrakte Virksomhed gav ham saa store Midler i Hænde, at han kunde optræde som stor Grundejer i København, laane Frederik den Tredie Penge under Krigen og selv holde en Kaper i Søen.[1])

En anden af disse store Kobbersmede, der slog sig op som Fabrikanter, var Poul Badstüber. Hvad Henrik Ehm var for det 17. Aarhundrede, det var Badstüber for det 18. Han købte baade Nymølle og Brede og drev ikke alene Kobber- og Messingværk, men ogsaa Fabrikation af Leer, Hakkelseknive og Staaltraad. Han fik Privilegium paa disse Ting og tjente sig derved stor Formue. Tilliden til ham var næsten ubegrænset, han fik Legatmidler til Forrentning, og han mente vistnok selv, at hans Forretning var grundfæstet og urokkelig. Brede, Nymølle og hans Gaard paa Nørregade i København havde han bestemt skulde blive i een Forretning under hans Sønner; men i Aaret 1746 bristede alle de skønne Forhaabninger, Fallitten fik det hele til at ramle sammen, og Povl Badstüber forlod da sandsynligvis Landet.[2])

Men Interessen for denne Fabriksflid fandtes ikke alene blandt Kobbersmedene. Som før nævnt bredte den sig ogsaa til de højere og højeste Samfundslag. Det viste sig, at Fabrikkerne udfyldte et Savn hos Befolkningen, at de frembragte Varer vandt rig Afsætning, og at Fabrikanten kunde regne med store Indtægter. Den mægtige Tolder, Henrik Møller, der levede paa Frederik den

---

[1]) Biografisk Leksikon IV, 447 og E. C. Werlauf: Antegnelser til Holbergs Lystspil, pag. 174 og flg.

[2]) Biografisk Leksikon I, 412.

Tredies Tid, skaffede sig Hjortholms Mølle ved Furesø, hvor han indrettede et »Messingværk«.[1]) Charlotte Amalie, Christian den Femtes Dronning, der interesserede sig overmaade meget for Fabrikker og viste stor praktisk Sans i saa Henseende, fik udfærdiget et Privilegium for »Dronningens Kobbermølle i Københavns Amt«, hvormed der mentes Nymølle. Den fik Eneret paa at lade sine Varer omføre ved Kedelførere rundt omkring paa Landet.[2]) Men da senere forskellige andre Fabrikker ogsaa fik samme »Eneret«, saa maatte der naturligvis i Tidens Løb opstaa mange Slags Forviklinger.

Endnu et Par meget store Fabriksanlæg maa nævnes. Det er den gamle Kobberfabrik ved Krusaa, der løber ud i Flensborg Fjord, og den yngre Kobberfabrik ved Haraldskær i Vejle Amt. Den første var opstaaet i Christian den Femtes Dage, da Regeringen mente, at den bedste Maade at ophjælpe Landet paa var at udstede Privilegier og offentlige Opfordringer for at faa Folk til at bruge deres Penge og Flid. Flensborgfabrikken var af den Art Foretagender, der i allerhøjeste Grad er afhængig af Regeringen, blomstrer og visner med dennes skiftende Meninger. En stor Mængde Rettigheder var bleven den til Del: Forbud mod Indførsel af nye Varer fra Tyskland og mod Udførsel af gammelt Kobber fra Danmark. Store Kapitaler var sat i denne Fabrik, og store Penge tjentes. Og da saa Regeringens Tanker skiftede, og man saa med andre Øjne paa denne Art Drivhusvækster, saa skulde det dog ende med, at den dygtige og energiske Leder, der endog vovede at føre Proces imod Regeringen, at

---

[1]) Nyrop: Strandmøllen. Hübertz: Aktstykker vedkommende Aarhus. II, 145.

[2]) Nyrop: Strandmøllen.

han maatte bøje sin stolte Nakke, mens Fallittens Bølger væltede ind over ham.[1])

Men Kobbermøllen ved Flensborg og Fabrikken ved Haraldskær er det netop, der i alleregentligste Forstand danner Kærnen i de hollandske Kedelføreres Virksomhed. — Og denne deres Virksomhed gav sig meget talende Udslag i den overordentlige Mængde af Kobber- og Messingsager, som i de Tider fandtes i et velordnet Køkken. Lange Række af skinnende Metalgenstande vidnede foruden om en vis Soliditet og Velhavenhed tillige fordelagtigt om Husmoderens Flid. Og selv til de mindste Hjem trængte disse Ting ind og blev Nødvendighedsgenstande.[2]) Et saadant Resultat kunde ikke være naaet, hvis Handelen med disse Genstande var foregaaet paa den i hine Tider sædvanlige Maade. Bondestanden, der, naar alt kom til alt, var blevet den største Forbruger af Kobbersager, kom ikke meget til Købstaden. Og kom de der, blev der fra Handelsstandens Side saa godt som intet gjort for at oplyse Køberne om, hvor de enkelte Ting var til Salgs. I det højeste kunde man, naar man var lidt nøjere kendt med Købmanden, faa Lov til at kigge ned i hans Kramkiste, der var fyldt med alskens Varer. At søge at henlede Køberens Opmærksomhed ved nogen særlig Reklame vilde den Gang blive betragtet som uhæderlig Konkurrence.

Under disse Forhold maatte der noget andet og mere til, for at Kobbersagerne kunde faa den omtalte store Udbredelse.

Bindeleddet imellem Fabrikkerne og Befolkningen blev da ikke Købmændene, men de omrejsende »Kobber-

---

[1]) Josias thor Straten: Die gegenwärtige Lage der Flensburger Kupfer- und Messing-Fabrik.

[2]) L. M. Wedel: Indenlandske Rejser (1799—1804), pag. 111, og Suhm: Nye Saml. II. 1., pag. 214.

førere«, eller som Almuen de fleste Steder kaldte dem »Kedelførere«, Ætlinger af de mægtige Hansestæder. De imødekom en Trang hos Bønderne og voksede i Ly af Loven — somme Tider ogsaa paa Trods af den — op til et mægtigt Samfund, der fuldstændig beherskede denne Handel. Folks Viden om dem var meget indskrænket. Man vidste, at de regelmæssigt indfandt sig paa Egnen; men hvor de kom fra, og hvad de var for Landsmænd, kendte man intet til, saa lidt som til deres indbyrdes Sammenhold og Fællesskab. Der dannede sig allehaande Historier om dem, de blev for en stor Del til mystiske Personer, der endogsaa undertiden sad inde med hemmelige Kræfter. Respekten for dem voksede i Forhold til Uvidenheden. Endnu den Dag i Dag vil de faa blandt Almuen, der husker Kedelførerne, omtale deres Virksomhed som noget underligt hemmelighedsfuldt, ubegribeligt, og de enkelte, der i Litteraturen har strejfet dem, ved intet sikkert om dem at berette. Det efterfølgende er da et Forsøg paa at drage disse Mennesker og deres Færd frem af Mørket, der har hvilet over dem, for saa vidt som dette i det hele taget kan lade sig gøre ved Hjælp af deres efterladte Papirer og nulevende Folks Hukommelse. De har i en meget lang Aarrække øvet en ikke ganske ringe Indflydelse paa danske Forhold, sat mange Kræfter i Bevægelse, vakt manges Glæde og manges Had, og derfor fortjener de at mindes.

Kedelførerkompagniets Oprindelse og indre Forhold.

I det sydlige Holland, i Provinsen Nord-Brabant, en god Fjerdingvej fra den belgiske Grænse ligger den lille By Luiksgestel. Dens Omgivelser er ikke just naturskønne

— flade Hedestrækninger omgiver den trindt om; men Byen selv ligger som en lille smilende Oase i Ørkenen. Lidt tilbagetrukket fra Verdenslarmen kan den i Stilhed værne om sine Minder. Ingen brusende Tog fører ad blanke Staalskinner Turisten til den; der er ingen anden Samfærdselsvej end den med Klinker belagte Landevej, der fører igennem Byen. Vil han besøge den, maa han enten vandre paa sin Fod fra den belgiske Station Lommel — det er omtrent en Mils Vej — eller han maa holde sit Indtog i den gammeldags Befordring, som hedder Postvognen fra Valkensvaaerd.

Luiksgestel er kun en lille By med omtrent 850 Indbyggere; men den er ligesom Valkensvaaerd en gammel By. I sin Tid hørte den under Fyrstbispedømmet Lüttich (paa Flamsk »Luik«). Den har sandsynligvis været et befæstet Punkt paa Bispedømmets Grænse, deraf Navnet Luiks-gestel (Luiks Kastel). I dens Nærhed ligger spredt rundt omkring syv andre Smaabyer, og disse otte Byer har fra gammel Tid været kendt for deres stærke Religiøsitet. Endnu den Dag i Dag kaldes disse Byer »de otte Saligheder«.

I hele denne Egn er Katolicismen eneraadende. Luiksgestel havde fra gammel Tid to Præster, der boede i den gamle, nu nedlagte Præstegaard, der var omgivet af Voldgrave. Præsterne tilhørte en Klosterorden, kaldet »de hvide Herrer«, som havde hjemme i Præmonstratenser-Klosteret »Postell«, der ligger 2 Mil fra Luiksgestel i det nuværende Belgien. Paa Grund af deres Leveregler var de bundne til visse Dage at afholde sig fra Kødspiser, og de søgte da Erstatning herfor, idet de havde sørget for, at der fandtes rigelig med Fisk i Voldgraven om Præstegaarden.

Den sidste Sognepræst af »de hvide Herrer«, van Gantevoot, lėvede paa det Tidspunkt, da Forbindelsen

mellem Belgien og Holland ophørte. Efter 1830 hørte »Postell« under Belgien, og »de hvide Herrers« Rolle var udspillet i Luiksgestel. Det kirkelige Arbejde overtoges af hollandske Verdenspræster.

Men endnu har Byen en gammel Rettighed fra hine Tider, frem for andre hollandske Byer: der maa i den holdes offentlige Processioner. Kristi Legems Procession er vidt og bredt kendt, og Katolikker rundt omkring fra strømmer til for at overvære den.

Der findes i Byen et gammelt Kapel. Paa Ydermuren af dette er afmalet et legemsstort Korsfæstelsesbillede, under hvilket paa hollandsk findes følgende Indskrift:

»Du, som gaar forbi, ær dette Billede, dog ikke Billedet, men ham, der fremstilles ved Billedet, skal du tilbede.«

Dette gamle Kapel er det, der danner Endemaalet for den aarlige Procession. Kapellet er som Inkarnationen af den mangehundredaarige Lære, der her bliver ved at holdes i Hævd, det tavse Vidne til det ene Slægtleds Liv og Død efter det andet.

Forbi Kirken fører en Vej, der en Gang er bleven betraadt af store Skarer. Vejen er anlagt af Napoleon, for at hans Hær kunde gaa igennem Heden, og Luiksgestel har saaledes været Vidne til den Nationernes Marsch, der endte 1815 i det store Folkeslag ved Waterloo. Den for en Snes Aar siden afdøde gamle Borgmester i Luiksgestel, Romboutz, vidste blandt Minder fra sin Barndom at fortælle om Kanontordenen fra Waterloo, der havde genlydt helt herop.

Til Trods for sin Isolerthed er saaledes Luiksgestel dog enkelte Gange bleven berørt af store Begivenheder og — om end kun for et Øjeblik — draget ind under Historiens Lys.

Endnu et Minde knytter sig til denne By, det der for os i denne Sammenhæng er det væsentligste: herfra stammer det hollandske Kedelførerkompagni, som i henved halvtredie Hundrede Aar øvede sin Virksomhed i Danmark.

Naar man for en Snes Aar siden kom til Luiksgestel, forbavsedes man over den Mængde af forskellige Sprog her taltes. Den oven for nævnte Borgmester Romboutz beherskede saaledes foruden Latin fem levende Sprog, og rundt i Byen summede det med engelsk, tysk, hollandsk, fransk og dansk Tale imellem hverandre.

Grunden til dette maa formentlig søges netop i, at Byen ligger saa afskaaret fra Forbindelse med større hollandske Byer, og at den nærmeste Omegn var ret ufrugtbar. Den driftige Hollænder maatte, hvis han ønskede at arbejde sig op, søge bort fra Hjemstavnen, langt ud; og saa gik det uden for, hvor hans eget Sprog rakte. Han blev Handelsmand, foer paa lange Rejser i Udlandet, indtil han kunde vende tilbage, rig nok til for Resten af sine Dage at slaa sig ned i sin Fødeby og leve et mere roligt Liv — eller der knyttedes maaske nye Baand ude i det fremmede, der fik Handelsmanden til at vokse fast i andre Egne, i en anden Jordbund. Men Ungdommen der hjemme fik »Blod paa Tanden«, hver Gang en vendte tilbage med Resultater af sit Arbejde og med Fortællinger om sine Bedrifter. De fik ogsaa Lyst til at prøve Vingerne . . .

Og saaledes skete det, at Slægtled efter Slægtled flagrede ud fra den lille By — langt ud — men ikke længere, end at Mindet om Hjemmet blev ved at holde sig friskt og dragende. Fuglene maatte igen tilbage til Reden, og hændte det, at en eller anden blev borte, saa havde det vel oftest sin Grund i, at Døden overraskede dem i deres Flugt og ikke levnede dem Tid. Sjældnere

var det, fordi det fremmede Land ydede dem saa gode Livsbetingelser, at de ikke ret vel kunde give Slip paa dem.

Men medens endnu en Del Hollændere rejser om i Tyskland og England, hvor de opkøber og sælger Haar til Parykker, saa maatte det Broderskab, der rejste her i Danmark, allerede for en Menneskealder siden ophøre med sin Virksomhed.

Ved hvilken Lejlighed Hollænderne er kommen her ind i Landet, er det ikke nu muligt at faa fuldstændig Rede paa. Muligt er det, at Medlemmerne af Kompagniet havde Ret, naar de antog, at det var sket ved en Krig, i hvilken Hollænderne havde hjulpet Danskerne med Fødemidler. Tidspunktet har da formentlig været Christian den Fjerdes Deltagelse i Trediveaarskrigen (1625—1629), og denne Konge skulde da have gengældt deres Hjælpsomhed med Tilladelsen til at handle i de danske Lande. Vi hører allerede i 1627 en Kedelfører nævne i Horsens Skattebog, dette gentager sig 5 Aar efter, og i Aaret 1653 klagede Henrik Heytmann, »Kedelfører fra Flensborg«, til Kong Frederik den Tredie over, at en Del Kobberkedler og Messingarbejder, som han havde ladet udføre fra Horsens til Forhandling paa Landet, var blevet konfiskeret, fordi han havde undladt at meddele Øvrigheden det. Han bad nu om, at dette maatte blive ham tilgivet og Godset givet ham tilbage. Lensmanden, Laurids Ulfeldt, anbefalede hans Sag, fordi »Heytman havde et ærligt Navn og Rygte og først for $2^1/_2$ Aar siden havde taget Borgerskab i Byen og derfor i Lands Lov og Ret var ringe forfaren«. — Og Heytman fik sin Bøn opfyldt.[1])

---

[1]) Fabricius: Horsens Købstads Historie.

Rimeligvis har der paa dette Tidspunkt allerede været en Del hollandske Kedelførere her i Landet, særlig i Jylland; men nogen mere omfattende Handel har de næppe endnu drevet. De, der var her, var endnu kun Blænkere, der undersøgte Terrænet, uden at de iøvrigt følte sig stærkere bundne hertil. Der manglede nemlig endnu noget; Tilladelsen til at handle havde de ganske vist; men de kom fra en stærkt katolsk Jordbund, de var vant til at staa i nøje Forbindelse med Kirken, og en saadan Forbindelse kunde de ikke ret vel opnaa her. Der fandtes vel en katolsk Menighed i Fredericia; men dens Kaar var temmelig usikre.

Saa skete det, at Fyrstbiskoppen af Münster og Paderborn, der var Biskop i Aarene 1661—1683, delvis overtog Forsørgelsen af Menigheden i Fredericia og de andre katolske Menigheder i Slesvig og Holsten. Og samtidig hermed tog Hollændernes Handel her i Landet Fart. Det er da rimeligt at knytte disse to Ting sammen og heri se en Tilkendegivelse af, at de hollandske Handelsmænd nu følte sig mere sikre og tilfredse i Landet.

Samtidig med at deres Sikkerhed voksede, flyttede de deres Handels Midtpunkt længere imod Nord. De havde begyndt med som andre Bissekræmmere at gaa ud fra deres Hjemstavn med en Dragt Varer paa Ryggen; deres Skindtrøje var forsynet med Hager af Jern, hvorpaa Varerne hvilede, og saaledes vandrede de fra Hus til Hus. Men da deres Stilling i Danmark styrkedes, blev Flensborg deres Udgangspunkt, og selv da senere Handelens Centrum blev flyttet endnu længere Nord paa, vedblev de dog at have stærk og varig Forbindelse med denne By. Thi her fandtes den Fabrik, der gennem omtrent to Hundrede Aar leverede Varer til Kedelførerne. Opstaaet omtrent samtidig med, at Kedelførerskabet antog fastere Former, er dens Historie for en meget væsentlig Del

knyttet til Kedelførernes og rummer mange interessante Enkeltheder.

Omtrent tre Fjerdingvej nord for Flensborg løber en lille Aa, Krusaa kaldet, der munder ud i Flensborg Fjord. Paa dette Sted ligger imellem skovklædte Bakker endnu den Dag i Dag »Crusauer Kupfer- und Messingfabrik«. Denne Fabrik opstod allerede i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede, men først ved forskellige Udslag af kongelig Naade naaede den i Slutningen af samme Aarhundrede at faa en mere blomstrende Tilværelse. Christian den Femte forbød at indføre nye og udføre gamle Kobber- og Messingvarer, ved hvilket Forbud han i høj Grad understøttede den daværende Ejer, thor Straten; men denne maatte da ogsaa forpligte sig til hvert Aar at indbetale en vis Sum til Kongens Kasse. Igennem fem Slægtled vedblev Fabrikken nu at være i Familien thor Stratens Eje. De var dygtige Mænd, der forstod at knytte gode Handelsforbindelser, og særlig gennem Kedelførerne afsatte de umaadelige Masser af Varer her i Landet.

Omtrent 100 Aar efter Christian den Femtes Forbud fornyedes dette, og den daværende thor Straten brugte over 100,000 Rdl. for at sætte Fabrikken i Stand til at kunne optage Konkurrencen med de andre Værker. Men saa kom der i Aaret 1797 et Slag, der gjorde en brat Ende paa Fabrikherrens stolte Forhaabninger: Ind- og Udførselsforbudene blev hævet. Det, der var Fabrikkens Grundpiller, ryddedes bort, engelske, frie Ideer havde holdt deres Indtog i Landet og foraarsaget dette nye Bud. Den gamle thor Straten blev syg kort efter og døde.

Men han havde en Søn, den unge Advokat Josias thor Straten, der straks overtog Faderens Pligter og Rettigheder. Og han begyndte en Retssag, en 13-aarig Kamp imod Regeringen og imod den Uret, som formentlig var begaaet. Men forgæves! Regeringen var ubøjelig i saa

Henseende. Da vovede Josias thor Straten i Aaret 1809 at skrive en lang Redegørelse, lade den trykke og sende den til Kongen. I denne Redegørelse raser han imod den urimelige Ophævelse af Forbudet, taler om den Ligegyldighed og Kulde, som Regeringen nu i Modsætning til tidligere viser Landets egne store Virksomheder, medens Varerne tages fra Sverrig og England. Indenlandske Fabrikker fordobler Landets Indtægter! Gennem saadan indre Virksomhed overgiver man ikke Landets Skibe, Skatte og vakre Sønner til Fjenden! Den ædle Grev Schimmelmann har selv i sin Bolig i December 1803 »paa min indtrængende Besværing forsikret mig, at det ikke var Kongens Hensigt, at Privatinteresser skulde lide under Statsinteresser.«

Men hans Skrift gjorde ikke den tilsigtede Virkning; han fik vel et Statslaan paa 30,000 Rdl., men derved blev det. Sandsynligvis har hans Hentydning til Englands Røveri af Landets Skibe heller ikke behaget Frederik den Sjette, og hans Venner ved Hove formaaede ikke at hidføre nogen Forandring. I en Snes Aar sad han og hutlede sig igennem, imens Bitterheden voksede sig stærkere og stærkere og ødte hans Liv og Virkekraft. Saa skrev han i 1830 en ny Redegørelse, i hvilken han igen slog fast, at det var Ophævelsen af Ind- og Udførselsforbudene, der havde ødelagt Fabrikkens Virksomhed.

Da heller ikke dette hjalp, synes han endelig at være blevet stille, i hvert Fald i det ydre. Resigneret opgav han Kampen og lod alt gaa sin skæve Gang, og saa i Aaret 1842 kom Fallitten.[1])

Fabrikken blev overtaget af et Aktieselskab, der

[1]) Josias thor Straten: »Die gegenwärtige Lage«. Endvidere af samme: »Achtenstücke des allerh. Privilegium.« Se ogsaa: »Globus«, Correspondenz für Industrie, Handel und Kunst-Geverbe. Nr. 142 for 10. Marts 1888.

særlig har lagt sig efter at fremstille Metalplader til Skibsforhudning.

Det var denne Fabrik, Kedelførernes Virksomhed i saa høj Grad var knyttet til. De var Vidne baade til dens Stigen og Fald og til dens nye Oprejsning, og thor Straten er et Navn, som atter og atter dukker frem i deres Papirer.

Fra Flensborg rejste Kedelførerne i en lang Aarrække ud — i Begyndelsen paa den gamle Maade: Skindtrøjen med Jernhagerne og Kobberkedlerne paa Ryggen — senere med Vogne, tungt læssede med store og smaa Kobber- og Messingarbejder. Forsynet med Konstitution som »Kedelfører« for Fabrikken rejste de langt omkring, og Kobberkedlerne mærkede med de to korslagte Hamre og Bogstaverne C. K. M. F. blev kendte og skattede for deres Godhed. I Flensborg havde de omrejsende Handelsmænd ogsaa deres egen Forretningsfører eller Regnskabsfører, her samledes de hvert Aar for at underskrive Kontrakten. Men i Længden viste det sig at være for upraktisk at have Handelsmidtpunktet i Flensborg, Afstanden blev for stor for dem, der var helt oppe i Nørrejylland, eller endog ovre paa Øerne, de lange Rejser frem og tilbage voldte Tidsspilde og Pengetab. Allerede havde man i nogen Tid haft en Oplagsplads i Horsens, en mindre Samling af Varer, der stadig fornyedes fra Flensborg, og hvorfra de nordligere rejsende Kedelførere kunde hente deres Varer. Men saa i Aaret 1764 gjorde de, som vi tidligere har hørt, Springet fuldtud, idet den ene af dem, Frands Jansen, paa egne og sine Kammeraters Vegne købte Monsieur Alexander Holcks Hus, Nørregade Nr. 382, (senere 15), med bagvedliggende Gaard, Have og Toft. Her blev for Fremtiden deres Hovedoplag, her bosatte Regnskabsføreren sig, og her havde Kedelførerne

igennem mere end hundrede Aar deres egentlige Hjemsted, mens de opholdt sig her i Landet.

Allerede i Flensborg havde Selskabet antaget en meget fast Form med lovformelige Kontrakter og Vedtægter. Dette Forhold udvikledes og styrkedes end mere, efter at det var flyttet til Horsens. Hvert Aar samledes Selskabets Medlemmer, for saa vidt det var gørligt, og afgjorde saadanne Ting, som var af lige Vigtighed for alle: opgjorde Regnskaber, fik udbetalt Tilgodehavende, underskrev Kontrakten m. m. De ældste bevarede af disse Dokumenter er karakteristiske derved, at de begynder med Ordene: »I Faderens, Sønnens og Helligaandens Navn er vi Kammerater forsamlede« o. s. v. De kendetegner sig herigennem som Ætlinger af de gamle, middelalderlige Handelsselskaber.

Den hvert Aar underskrevne Kontrakt trækker Grænserne for Medlemmernes Pligter og Rettigheder.

Al Kost saavel for Medlemmerne selv som for deres Handelsbetjente, Drenge og Tjenestefolk skulde være for fælles Regning og betales af den fælles Kasse tilligemed Lønninger og andre Omkostninger. Ejendommen i Horsens og senere ogsaa en Ejendom i Faaborg styredes ligeledes for fælles Regning, ligesom ogsaa de Møbler og Redskaber, der brugtes rundt om i Landet, var Fælleseje. Derimod skulde Klæder og Drikkevarer som Vin eller lignende købes for hver enkelts egen Regning. Imod dette sidste gjorde de paa Sjælland rejsende Kedelførere kraftig Indsigelse, idet de paa Kontrakten skrev: »Her i Sjælland forbeholder vi os i Henseende til Drikkevarer; thi Landet er ikke i den Beskaffenhed, at vi kunne indskrænke os« ... Formodentlig har man følt Nødvendigheden af at drikke »Lidkøb«, naar en større Handel blev afsluttet. Forskellige Forhold tyder ogsaa paa, at den oprindelige Tarvelighed i Klædedragt og Levemaade slappedes

meget, efterhaanden som Selskabets økonomiske Kaar blev bedre, særlig ved Overgangen til det 19. Aarhundrede, da Selskabets Virksomhed synes at have naaet sit højeste Stade.

Ingen maatte drive nogen som helst Handel for egen Regning. »Alt, hvad der sker i Henseende til Negotie, maa alene være til fælles bedste.« Landet inddeltes i Kredse eller Distrikter, i hvert Distrikt sattes en Formand, der skulde være ansvarlig for Handelen og alene aflægge Regnskab for sit Distrikt. Var Regnskabet ikke tilfredsstillende, og der fremkom Tab, saa maatte han ikke alene dække dette Tab, men fik slet ingen Part i det Aars Indtægt. Denne sidste Bestemmelse, der var ret streng, viste sig at bære gode Frugter. Naar en af Formændene viste utilbørlig Dovenskab eller Efterladenhed, kunde han blive flyttet til et andet, daarligere Distrikt, og hvis han ikke her viste Flid, vilde han snart paadrage sig store Tab. Reglen var dog selvfølgelig for de ældre, veltjente Kedelføreres Vedkommende: Avancement fra de daarlige Distrikter til de bedre. I det hele forstod Selskabet, som vi siden skal høre, at holde udmærket god Disciplin i Rækkerne. For at hindre, at Pengene skulde gaa alt for let, var det blandt andet forbudt Medlemmerne at spille højt Spil indbyrdes eller med fremmede, noget som de under deres omflakkende Liv let kunde være udsat for at blive lokkede til. Endelig skulde selvfølgelig alt Tab og al Vinding til Lands og til Vands i det hele gaa paa Fællesskabets Regning.

Skete det i Aarets Løb, at nogen af Medlemmerne døde, da, hvad enten han var gift eller ugift, maatte den fælles Handel ikke tages under Vurdering eller Skiftebehandling, men det stod de efterlevende frit for at fortsætte Handelen Resten af Aaret. Naar Aaret var udløbet, blev der foretaget en Opgørelse over Selskabets hele

Ejendom og Gæld, og den afdødes Tilgodehavende blev derefter udbetalt terminsvis, efterhaanden som Pengene kunde uddrages af Handelen. De efterlevende skulde i enhver Henseende være tilfredse med den Ordning, som af Selskabet blev truffet, og kunde f. Eks. ikke forlange Opgørelsen eller Uddrag deraf til Gennemsyn, lige saa lidt som de med Gyldighed kunde gøre retslige Krav gældende overfor Kompagniet.

Skulde der alligevel ved Dødsfald eller i andre Tilfælde opstaa Stridigheder imellem Medlemmerne, saa skulde Spørgsmaalet afgøres ved Afstemning, og enhver maatte da bøje sig for Flertallets Mening. »I alt øvrigt love vi hinanden som Venner al Huldskab og Troskab, som det ærlige og kristelige Handelsmænd egner og anstaar, lige Nidkærhed, Flid og Aarvaagenhed for hverandres Vel, og i alle foreskrevne Punkter og Clausuler at ville handle for hverandres Gavn saa oprigtig, som enhver af os vilde gøre det for sig selv.«

Saaledes var der i et og alt slynget et fast Baand omkring Selskabet og dets Virksomhed — et Baand, der holdt trods de Rivninger, som selvfølgelig ikke ganske udeblev.

Naar undtages enkelte, senere Bestemmelser vedblev Kontraktens Indhold og Form i det væsentligste at være den samme gennem Selskabets hele Tilværelse. En vigtig Ændring blev man dog enige om i Aaret 1821. Indtil dette Tidspunkt havde Medlemmerne haft Lov til at gifte sig, selv om det i Almindelighed blev anset for heldigst, at de ikke var det. Men i dette Aar blev der i Kontrakten indsat en Bestemmelse om, at hvis noget Medlem af Selskabet giftede sig, da skulde han være pligtig til at udtræde af Selskabet mod at faa sit Tilgodehavende udbetalt. Grunden til denne Bestemmelse maa rimeligvis søges i, at Selskabet har haft Bryderier med Medlemmernes

Familier. I samme Aar og i den nærmest forudliggende Tid var 7—8 Medlemmer udtraadt af Selskabet, hvilket var usædvanlig mange og nok kunde bringe adskillige Kvaler ved Opgørelsen. Rimeligt er det da, at man for Fremtiden vilde sikre sig imod den Indflydelse, som Familien kunde faa, ved at erklære den ugifte Stand for den eneste tilladelige inden for Kompagniets Ramme. Ogsaa andre Grunde kan have spillet ind med; Interessen vilde i alle Tilfælde være stærkest samlet om Selskabets egne Sager, naar Familien ikke fordrede Mandens Opmærksomhed, og endelig kunde det være af rent patriotiske Grunde, nemlig for at hindre Ægteskab med danske Kvinder, hvilket ellers vilde have den Virkning, at en Del af Formuen blev her i Landet.

En Aarrække efter, nemlig i Aaret 1837, gjorde man Bestemmelsen endnu strengere, idet Ægteskabsløftet, ved hvilket de altsaa erklærede sig offentlig trolovet, ogsaa blev forbudt. Men denne Bestemmelse har dog været for generende; tre Aar efter blev den ophævet og erstattet med det gamle Forbud imod Ægteskab.

Samme Aar, som det nævnte Forbud indførtes (1821), blev det ogsaa afgjort, hvor meget ethvert Medlem maatte bruge til Klæder og Lommepenge, nemlig 400 Mark Hamburger curant eller 213 1/8 Rigsbankdaler rede Sølv. Formodentlig har det vist sig, at nogle havde tilladt sig temmelig dybe Greb i de fælles Midler til dette Brug. Hvis nogen oversteg den nævnte Sum, maatte han forrente det overskydende med 4 p. Ct.

Som tidligere nævnt indfandt Medlemmerne sig, hvis det var muligt, ved Aarets Slutning i Horsens, hvor Formanden, der tillige var Regnskabsfører, boede. Den nye Kontrakt blev underskrevet, og hver mødte med sit Regnskab, der blev opgjort og sammenlignet med Formandens. Aarets Netto-Indtægt blev regnet ud og fordelt imellem

Medlemmerne, dog blev intet udbetalt, men alt blev staaende i den fælles Handel, indtil nogen udtraadte af Selskabet. Saa fik han som oven for nævnt sit Tilgodehavende udbetalt terminsvis.

Men foruden Opgørelsen foregik der ogsaa andre Ting ved dette aarlige Møde.

Naar Længslen efter Hjemlandet var blevet for stor, saa kunde det vel lade sig gøre at tage en Tur hjem til Luiksgestel; men det maatte ske paa egen Regning og efter Aftale med de andre Medlemmer. Ret vel tillodes det ikke, at mere end een om Aaret foretog en saadan Rejse, det vilde ellers volde alt for megen Forstyrrelse i Handelen. Rejsen foregik ofte til Hest hjemad. Der kunde da med det samme blive Lejlighed til en rask lille Hestehandel undervejs. Fra de andre Medlemmer havde han Brevskaber og Pengebeløb med til Slægtninge og Venner og desuden i Kommission at føre nogle raske og villige Drenge med sig tilbage, som kunde indtræde i Handelen og siden blive Stedfortrædere for dem, der gik ud af Selskabet. Alt dette blev som Regel drøftet og afgjort ved det aarlige Møde.

Selskabet bestod ikke alene af Interessenter, men tillige af en Skare Drenge, der oplærtes til Handelen, samt Tjenestefolk. Drengene maatte ved deres Optagelse underskrive en Kontrakt, i hvilken de absolut undergav sig Kedelførernes Vejledning, forpligtigede sig til Paapassenhed og Afholdenhed fra stærke Drikke. Gennem 7 Aar skulde de tjene som Drenge, saaledes at deres Løn i disse Aar steg jævnt fra 20 Mark curant til 130 Mark. Et halvt Aars Tid opholdt de sig i Horsens for at lære Dansk, og derefter blev de sendt med en Kedelfører paa Handelen. Idet de nu Aar efter Aar blev flyttet fra den ene Landsdel til den anden, lærte de efterhaanden hele Landet og dets Beboere — særlig Landboerne — at kende, sam-

tidig med at de blev fortrolig med Handelsmaaden og lærte at tale og skrive Dansk saa godt som nogen indfødt. Ja, saa godt blev de hjemme i Forholdene, at man f. Eks. mange Steder paa Øerne slet ikke havde nogen Anelse om, at det var Udlændinge, man havde for sig; de kaldtes ikke »Hollandske Kedelførere«, men »Kongelige Kedelførere«, en Betegnelse, som siden nærmere skal blive undersøgt.

Den aarlige Sammenkomst i Horsens, der af Hensyn til Regnskaberne først var lagt hen til Slutningen af Aaret, blev senere holdt om Sommeren, i Høstens Tid. Dette var dels af den Grund, at Handelen med Kobbervarer i denne Tid stod stille, dels fordi det kunde have sine store Vanskeligheder i Vinterens Tid at samle ret mange af Medlemmerne. Denne Sammenkomst i Høsttiden i den smukke Egn kom da let til at staa for Medlemmerne med stærkt dragende Magt; thi den Maaneds Tid, som Opholdet varede, blev ikke ene brugt til alvorlige Forretninger, men ogsaa til muntre Udflugter i Omegnen og fornøjelige Ungkarlegilder, hvor gamle og unge morede sig sammen og drøftede de Tidender, som en eller anden havde modtaget fra Hjemmet der langt imod Syd.

For de daarlige Elementer i Broderskabet var derimod denne Sammenkomst en Skræk; thi da faldt Dommen over deres Daarlighed, deres Dovenskab og Uefterrettelighed. Og det hjalp ikke, at de blev borte: Dommen faldt blot des haardere. Thi vel kendte Broderskabet til Overbærenhed, og ofte var der nogen, der nød godt deraf; men Reglen var, at Forseelsen førte Straffen med sig, og det efter ganske bestemte Regler; Gentagelser medførte Stigning i Straf og endte med fuldstændig Udstødelse af Selskabet.

I fuldstændig rigtig Erkendelse af, at Pengepungen

— særlig for Handelsfolk — er et meget ømt Punkt, bestod Straffen næsten altid i Angreb paa deres Lønninger og Tilgodehavende. 1785 straffedes to Kedelførere paa Grund af »slet Handel« med at sættes paa halv Lønning. Tre Aar efter fik to andre den samme Straf, fordi de kun havde arbejdet det halve Aar; deres sjællandske Kammerater, som det ellers skulde have gaaet ud over, vilde ikke finde sig i at dele Kaar med de dovne og anklagede dem. 1795 faar Willem Ivoe slet ingen Løn, fordi han kun havde udbragt 300 Mark af sit Distrikt, og fire Aar efter straffes Cornelius Teuvens med Fradrag af den ene Trediedel af sin Løn »formedelst sin Udygtighed og Halsstarrighed«. Ja, i Aarene 1868—71 straffes endog en Broder til Formanden med at blive sat paa halv Lønning tre Aar i Træk, og i det følgende Aar hed det: Løn efter Fortjeneste, hvilket maatte betragtes som en særlig Naade.

Men værst var det dog for dem, som blev fuldstændig udstødt.

Jan Cornelius Damen havde allerede i en Aarrække været Medlem af Selskabet, da i Aaret 1850 hans yngre Broder Frants Damen blev optaget som Medlem. Han kom til at rejse sammen med sin ældre Broder, og det syntes, som om de havde arbejdet ganske godt. Men ved Sammenkomsten i Horsens blev det samme Aar opdaget, at deres Regnskab var falskt.

Den Slags blev, som rimeligt var, taget med stor Alvor, og man havde til Brug ved saadanne Lejligheder et særligt Apparat, som benyttedes ved den hemmelige Afstemning. Det bestod af en Kasse, i hvilken der fandtes en Skuffe med 3 Rum. I det bageste af disse Rum opbevaredes en Pose med smaa, hvide Trækugler, og over hvert af de to forreste fandtes i Kassens Loft et Hul, hvorigennem Kuglerne kunde lægges. Randen om det ene af disse Huller var farvet rød, om det andet sort,

og Medlemmerne fik hver udleveret nogle Kugler, hvis Antal rettede sig efter, hvor lang Tid vedkommende havde tjent i Selskabet, dog med Undtagelse af Formanden, som altid raadede over flere end nogen af de andre. Kuglerne nedlagdes nu i de to Rum, og hvis der ved Optællingen fandtes et Flertal af Kugler i »det sorte Rum«, saa betød det for den anklagede, at han var udstødt af Selskabet.

Denne Dom overgik begge Brødrene Damen, dog blev den ældste næste Aar af Hensyn til hans tidligere tro Tjeneste taget til Naade igen, hvorimod Frands Damen maatte rejse hjem til Holland.

Større Ulejlighed har Kompagniet haft af Johan Gronen, der var bosat i Randers hos Købmand Cortnum, men ellers rejste i Distriktet omkring Byerne Aarhus, Grenaa, Randers. Han nægtede helt at aflægge Regnskab og blev borte fra det aarlige Møde i Horsens. Han blev da dømt til som Bøde at udrede 1600 Rigsbankdaler Sølv i Aaret 1823, men da han endnu Aaret efter ikke havde indbetalt denne Sum og stadig nægtede at aflægge Regnskab, blev man tvungen til at gaa haardere frem imod ham. Den daværende Formand for Kompagniet rejste til Randers og indfandt sig sammen med den kongelige Foged i Gronens Logi hos Cortnum, og nu maatte Gronen gaa ind paa følgende: 1. at udtræde af Kompagniet straks. 2. at aflægge nøjagtig Regnskab for 1823 og udlevere hele sit Oplag af Varer, Heste, Vogne og Vægte. 3. at han ikke skulde have Part i Udbyttet for 1823 og 1824; men hvis hans Regnskaber godkendtes, skulde han faa sit tidligere Tilgodehavende udbetalt paa sædvanlig Maade. 4. Kompagniet gav Afkald paa de 1600 Rdl., som tidligere var betinget, naar Handelsbøgerne for Aarene 1821—23 udleveredes.

Man havde altsaa nu faaet Bugt med hans Genstri-

dighed, og for saa vidt forsvinder han af Selskabet. Men da hans Tilgodehavende blev ham udbetalt ved Terminerne, tabtes han ikke helt af Syne, og det kan have sin Interesse at følge hans Historie lidt videre. Det er rimeligt, at den oven for nævnte Overenskomst alligevel har ærgret Johan Gronen, han var jo afskaaret fra at tjene flere Penge paa den gamle Maade og var desuden blandt Hollænderne en brændemærket Mand. Selv om Cortnums Enke passede ham paa det bedste — hun havde jo sine Hensigter — saa hjalp det ikke ret længe. Han blev haardt syg, og i Aaret 1828 hedder det i Randers Avis:

»Efter 8 Dages Sygdom bortkaldte Gud til et bedre Liv forhenværende Kobberhandler Johan Gronen i sit Alders 43de Aar. Dette kan jeg ej undlade at bekendtgøre for Familie og Venner.

Randers, den 13. Februar 1828.

Birgithe salig Cortnums.«

I det efter hans Død afholdte Skifte viste det sig, at Johan Gronen efter sine Kaar ikke havde sparet paa saadanne Ting, som kunde gøre ham Livet behageligt. Han havde i Tidens Løb omgivet sig med en vis Grad af Luksus. Saaledes fandt man blandt andet i hans Gemmer en fin Snustobaksdaase, vurderet til 3 Rigsbankdaler, en ringere Snustobaksdaase til dagligt Brug (3 Mark), et Sølvuhr med forgyldt Signet (6 Rbd.), 2 Regulatoruhre, hvoraf et med Sølvskive (28 Rbd.) — og endelig 18 Veste, hvad vel endog en Nutids Udhaler kunde misunde ham. Samlingen bestod af: 1 Bulqvarts Vest, 1 sort Vest, 1 rødprikket, 4 graa, 5 gule og 6 hvide Veste. Johan Gronen har saaledes nok vidst at tage sig ud, og det er meget sandsynligt, at denne Tilbøjelighed har været en meget

stærkt medvirkende Aarsag til det skæve Forhold, han kom til at staa i til Kedelførerkompagniet.

Johan Gronen er nok ogsaa kommen standsmæssigt i Jorden — det skulde Madam Cortnum nok sørge for. Selskabet ved Begravelsen blev, som det ses af en vedlagt Regning, trakteret med Chokolade og to Slags Kransekage. Men »salig Cortnums« vidste nok ogsaa, at hun ikke kom til at savne Erstatning for, hvad hun i saa Henseende ofrede. I Gronens Testamente viste det sig, at han havde testamenteret 2000 Mark, det vil sige 1067 Rbd. til Madam Cortnums Datter »i Betragtning af den gode og venskabelige Omgang jeg har nydt af salig Købmand Cortnum«.

Det var ellers noget ret ualmindeligt, at Kedelførere borttestamenterede deres Ejendele til fremmede. I Almindelighed var det Slægtningene hjemme i Holland, der fik det efterladte Gods, ellers Kedelførerselskabet; thi om disse to drejede sig hele deres Virken, og derfor gik deres sidste Tanker ogsaa til dem. I Aaret 1798 testamenterede Vilhelm Damen i Holstebro saaledes alle sine Ejendele til sin Broder Peter, der ogsaa var Medlem af Kompagniet. Da Wauter Teuvens i Aaret 1855 var udtraadt af Selskabet, giftede han sig samme Aar og købte Lægaardsmølle ved Holstebro. Han og hans Hustru Cornelia Eyndhoven oprettede 2 Aar efter et Testamente, hvori bestemtes, at den længstlevende arvede det hele. Efter Mandens Død bestemte Enken, at hendes Ejendele skulde deles imellem hendes og hendes Mands Søskende og deres efterladte Børn. 200 Kr. gik til de fattige i Luiksgestel og lige saa mange til de fattige i Holstebro. Formuen udgjorde 17,457 Kr., et Bevis paa, at det nok kunde betale sig at være Kedelfører.

Henrik Wills, der handlede i Egnen om Faaborg, inden han blev Formand i Horsens, synes i særlig Grad

at have haft Evne til ved sin Hjælpsomhed og hele Færd at henlede sine Venners Opmærksomhed paa sig. Forskellige Ting tyder paa, at han med Rette var meget afholdt baade af sine Kammerater og blandt Tjenestefolkene. Et meget synligt Bevis herfor er det, at han i Løbet af 7 Aar arver fra tre forskellige Personer, af hvilke kun den ene var lidt i Familie med ham. Husholdersken, Catrine Jessen, hos den tidligere Formand testamenterede ham 500 Rbd., hans Morfader 1200 Rbd. o. s. v.

Samholdsfølelsen var saaledes, som rimeligt var i fremmed Land, stærkt udviklet. Den kom frem gennem deres Kontrakter, deres Sammenkomster, deres Straffe og deres Handel og Vandel fra Dag til Dag, den kom frem i deres sidste Bestemmelse, inden Døden lukkede deres Øjne. Den lyser ud af hele deres Færd, og det er denne stærke Samholdsfølelse, der er den dybestliggende Grund til, at Selskabet kunde bestaa igennem saa langt et Tidsrum. Maaske kommer den allerstærkest frem i Forholdet til den katolske Menighed i Fredericia, denne Menighed, hvortil de i saa mange Aar følte sig knyttet med stærke Baand, og som saa langt fra Hjemmet bedre end noget andet kunde holde Mindet om »de otte Saligheder« frem i deres Sind. Der var imellem dem mange gode, ærlige Kristne, og de, hvis Sind blev opløst af den megen Flakken om fra Sted til Sted iblandt mange Slags Folk, hos hvem de meget sjældent traf samme religiøse Overbevisning, de kunde her i Menigheden finde en velkommen Hvilestund, et Øjeblik til Samling af Sindets Vragstumper. Og det virkede velgørende og befriende at føle sig optaget af noget udover det dagligdags, noget, som de var fælles om med Millioner af Mennesker.

Som tidligere nævnt regnede Kedelførerne sig som Medlemmer af denne Menighed, og her mødtes de mindst to Gange om Aaret til Gudstjeneste og Modtagelse af

Sakramentet. Dette var for det over hele Landet spredte Selskab ingen ringe Ting, og det er desto mere beundringsværdigt derved, at Vanskelighederne var saa store. Denne Menighed havde som andre Trossamfund i Fredericia: Lutheraner, Reformerte og Jøder særskilt Skole- og Fattigvæsen. Paa Grund af de dermed forbundne alt for store Vanskeligheder, opgaves dette imidlertid i Aaret 1888 for Katolikkernes Vedkommende. Men saa længe det fandtes, gav Kedelførerne deres Bidrag til denne Del af Menighedens Arbejde, og naar der ved de aarlige Opgørelser i Horsens fremkom Brøkdele i Regnskabet, saa henlagdes disse til de fattige. Som Følge af denne deres Tilhøren til Menigheden og deres Bidrag til den, har de ogsaa til Tider øvet en Del Indflydelse paa Menighedens Liv udad til. Blandt andet kan denne Indflydelse spores igennem flere Valg af Forstanderskabet. Særlig synes der at have været stærk og inderlig Forbindelse imellem Menigheden og den dygtige Formand for Kompagniet, Jan Pleck, under hvem Selskabet ved Overgangen til det 19. Aarhundrede naaede sit højeste Stade. —

Ikke for intet var Kedelførernes Hjem en af »de otte Saligheder«, ikke for intet havde de som Børn og senere i Opvæksten overværet de store Processioner til Korsfæstelsesbilledet paa det gamle Kapel i Luiksgestel. Den gamle Kirke havde et fast Tag i sine Børn og slap dem ikke saa let af Syne, selv om de tumlede om i fremmed Land fra Sted til Sted. Længslen stod hjemefter, de fleste sørgede for at naa deres Fædres Jord igen; men mange blev overraskede af Døden, inden de naaede saa vidt. Det kan da ikke fejle, at Forbindelsen med Menigheden i Fredericia har lyst for mange — Kirken var nær, selv om Hjemmet var langt borte. Men mest har det dog vel været Barndomsminderne, Tankerne om Livet dernede i Luiksgestel og alle de kære, som levede dernede, mest

har det vel været dem, der slog Kreds om Dødslejet og fulgte Kedelføreren paa hans sidste, store Rejse.

Forhold til Folk og Myndigheder.

»Nu kommer Kedelføreren!« var Børnenes interesserede Raab i Gaden og ind ad Dørene, naar den store, tungtlæssede Vogn rullede ind i Landsbyen. Og Raabet vakte Opmærksomhed saavel blandt de jævnaldrende som hos de voksne. Børnene stillede sig forventningsfulde i Klynger, Mændene kom frem hist og her, og Koner og Piger fik travlt med at lede deres gamle, ubrugelige Kedler frem. Imens passerede Vognen opad Gaden; de store, stærke Heste, hvoraf der undertiden var tre for, blev mønstret; men Interessen gjaldt dog først og fremmest Vognen og dens Indhold.

Paa Sædet sad Kedelføreren i sin store Kittel og ved Siden af ham Kusken og Læredrengen. Bag dem højnede sig saa det store Læs af Kobbervarer, gemt under et stort Sejl. —

Vi vil her lade et Øjenvidne, der endnu husker Kedelførerens Indtog i Byen, faa Ordet for at meddele det Indtryk, denne Begivenhed for over et halvt Hundrede Aar siden kunde øve.

»Hvad der særlig interesserede mindreaarige, var en stor Vognhund, der, naar uvedkommende nærmede sig Vognen, med en vældig Gøen for frem og tilbage paa Læsset. Tydeligst husker jeg en stor, sort Puddel, der, saa snart Føreren kom til Stede ved Vognen, straks forlod Læsset og satte sig paa hans Plads ved Siden af Kusken; med den stolteste Mine oversaa den da alle omgivende og værdigede dem ikke et Bjæf, selv om nogen

af Drengene blev nærgaaende og med fremrakt Pegefinger og en irrende Lyd søgte at bringe den ud af dens værdige Fatning; den vidste, hvad den skulde: vogte Læsset, naar Føreren ikke var til Stede. Alt andet var ikke et Bjæf værd. —

Med hver Vogn var altsaa mindst en Fører, en Kusk og en Hund. Føreren gik fra Hus til Hus og opfordrede til Handel. Jeg hører hans Ord, naar han rakte Hovedet ind ad Døren og sagde: »Skal vi handle med Kedelføreren i Dag?« Jeg ser ham staaende ved Vognen i ivrig Handel: den lange Kittel er slaaet til Side, Uhrkæden med Signet m. m. hænger dinglende ned over den ikke ubetydelige Mave, han staar med skrævende Ben, slaar ud med den ene Arm, mens i den anden svinger en Kobberkedel. Der bankes paa Kedlen — Lyden er ægte. Næres der maaske Tvivl om Bundens Styrke, sættes Kedlen paa Jorden med Bunden opad — det er en Gruekedel, Handelen drejer sig om — Føreren sætter sig paa den, ja, springer maaske op og staar paa den; den taaler Vægten, skønt maaske nær 200 ℔ og derover. »Reelt Kram!« Bevist!«

Naar Handelen var sluttet, drog Vognen videre fra Hus til Hus, fra Gaard til Gaard Byen igennem. Maaske blev der en længere Standsning ved en eller anden Kedelflikker, der siden Kedelførerens sidste Besøg havde faaet en Del gamle Metalvarer samlet og nu skulde have dem afsat; men ellers gik det jævnt videre indtil Aftenstid. Da havde Kedelføreren i Reglen sørget for at naa til det Sted, hvor han plejede at overnatte. Thi det var ikke, hvor som helst det kunde træffe, men ganske bestemte Steder, som gennem Aaringer Gang paa Gang husede Kedelføreren og hans bevægelige Handelsbod.

Hestene blev staldet ind, Vognen trukket ind i en Port, uden at man iøvrigt fandt det fornødent at holde

Vagt ved den. Kedelføreren vidste nok, at hans Varer vilde være noget af det sidste, som nogen fandt paa at løbe med.

Næste Morgen tidlig gik Rejsen videre. Bønderne ønskede meget ofte intet Vederlag for Nattelogi; men som Regel gaves dog en Specie — 4 Kr. — for Menneskers og Hestes Ophold Natten igennem.

Dag efter Dag gled Toget længere frem paa sin Rute. De nye, blanke Kobberkedler, de skinnende Brændevinsredskaber vandrede efterhaanden fra Vognen ind i de mangfoldige Køkkener og Bryggerser og var dér Maalet for mange glade Blikke; men i Vognen ophobede sig samtidig en hel Masse gammelt Skrammel: Messing- og Kobberkedler, ituslaaede Brændevinshatte og Destillerkedler, og Kedelførerens Pengekat, der ellers var ret rummelig, viste en stedse stigende Utilbøjelighed til at gøre Tjeneste. Endelig naaede man hjem, og her begyndte saa Kedelføreren i Rolighed at opgøre Rejsens Udbytte. De gamle Sager blev læsset af Vognen og efterset, de blev ordnet i Grupper efter Arten og Værdien og blev derefter sendt til Fabrikken for at udhamres paany eller fuldstændig omsmeltes. Der blev sendt Bud efter nye Varer fra Horsens eller fra Fabrikken. I god Tid maatte alt dette være besørget; Tilførslen tog megen Tid, og Hvilen derhjemme maatte ikke gerne vare alt for længe. Andre ventede paa Kedelførerens Komme rundt omkring, og det gjaldt om at nytte Tiden.

Let kunde en eller anden Hindring gøre Opholdstiden paa Hjemstedet længere, end man skøttede om. Slesvig-Holstenernes Oprør 1848—50 bragte megen Forstyrrelse ind i deres Handel, fordi de i lange Tider saa sig afskaaret fra al Forbindelse med Flensborg. Men ogsaa en ganske almindelig Storm kunde gøre megen Skade, idet Skipperen sinkedes i sin Sejlads fra Lübeck,

Flensborg eller Sjælland, naar han ventedes med en større Skibsladning til Horsens. Thi naar undtages, hvad der efter Erhvervelsen af Haraldskær kom fra denne Fabrik, saa blev alle Selskabets Varer sendt med Skibe til Horsens. Skipper Søren Just Rosenmeyer og Jens Gylding var saaledes ofte paa Fart til Lübeck for Selskabet og hjembragte foruden de almindelige Varer ogsaa undertiden mere kostbare Ting, deriblandt i Aaret 1798 én Themaskine, der var bestilt af Justitsraad Thygesen til Mattrup.

Men kunde det saaledes ske, at Kedelføreren maatte vente en Tid paa de nye Varer, saa var der ogsaa andre Ting, han kunde tage sig til. Med et vaagent Øje og Øre levede han med i alle de Begivenheder, der foregik i hans Kreds, og den var i visse Egne af Landet ret omfattende. Hændte det sig, at der i et Brændevinsbrænderi opkom Ildebrand — og det skete jævnligt i de Tider, da der var saa mange Brænderier, og Ukyndigheden var stor — saa satte Kedelføreren sig straks i Forbindelse med vedkommende for at købe de ødelagte Redskaber og sælge nye. Skete der Strandinger ved Kysten, sørgede han altid for at faa at vide, om Skibet var kobberbeslaaet, eller om der i det hele fandtes Kobber- og Messingsager om Bord. Ofte hændte det, at en saadan Forretning kunde give stort Udbytte.

Naar saa endelig Varerne kom — Reglen var dog, at Varerne kom i god Tid — saa blev Vognen læsset, og Farten gik ud i en anden Retning i den store Kreds.

Af mange Grunde kunde det være nødvendigt, at Landet saaledes var inddelt i visse Handelskredse med bestemte Grænser. Det kunde fra Selskabets Side lettere kontrolleres, at Landet helt blev gennemsøgt, at Varerne blev udbudt til saa mange Købere, som det i det hele taget var muligt. Det medførte for den enkelte Kedel-

fører større Regelmæssighed i Handelen og et nøjere Kendskab til Beboerne, end ellers vilde være Tilfældet. Og endelig, hvad der ikke var det mindst vigtige, man kunde med langt større Lethed holde Øje med Skyldnere. Hvis disse ved Flytninger kunde finde paa at unddrage sig deres Gæld til Kedelføreren, saa vilde hans Kammerat i det næste Distrikt ved en lille Meddelelse straks være klar over, hvorledes han havde at forholde sig.

Kedelførerne nedsatte sig ofte i en eller anden større Landsby, hvorfra de foretog deres Rejser. De maatte imidlertid for at faa Lov til at rejse omkring og handle løse Borgerskab i en Købstad. At de desuagtet ikke boede der, men mere paa Landet, havde sin væsentligste Grund i, at den største Kundekreds jo netop var blandt Landboerne, og i, at han lettere i en Landsby fandt et centralt Sted i Kredsen. Muligvis beskyldte Kobbersmedene i Byerne dem heller ikke med Urette for, at de paa denne Maade vilde unddrage sig »Byens Tynge«, nemlig Skatterne. Paa Sjælland boede de saaledes i Uggerløse mod Nordvest og i Dalby mod Sydøst. I Aarhus Stift havde Kedelførerne Opholdssted i Skjoldelev, der ligger et Par Mil Nordvest for Aarhus. Og saaledes videre. Men enten de boede paa Land eller i By: deres Arbejdsfelt var stort og kunde nok give adskillige Mænd rigeligt at bestille.

Særlig omfattende var Handelen med Brændevinsredskaber; i lange Tider havde man næsten i enhver Gaard og i mange Huse et Brændevinsredskab, bestaaende af Destillerkedel, Hat og Piber, alt af Kobber. Som en Slags Undskyldning for denne omfattende Virksomhed anførtes det, at Bønderne nødvendigvis skulde bruge det afkogte Korn til Føde for Kreaturerne; men efterhaanden fik Regeringen dog Øje for det store Misbrug, der dreves ved denne Brændevinsbrænden. Der udgik det ene Lovbud, den ene Forordning efter den anden, men uden

nogen større Virkning. Saaledes hedder det 1735 i en Erklæring, som 24 Købmænd i Aarhus afgav om Handelen: »Brændevinsbrænden paa Landet tager meget Overhaand og fortsættes imod de højpriselige Forordninger med Gevalt, Trutzel og Død Slag, hvoraf denne By har et meget stort Eksempel at producere«.[1]) Det synes altsaa paa ingen Maade at have staaet bedre til i Byerne end paa Landet, snarere værre. I Mariager opgives samme Aar at være tilsammen 64 Næringsdrivende, og af disse levede 16 helt eller delvis af at brænde Brændevin. Men endnu værre var Forholdene i Storeheddinge; thi om denne By hedder det omkring ved Aar 1800, at den fornemste Næringsvej var Brændevinsbrænden, og der forbrugtes over 1500 Favne Ved til Brænding om Aaret, hvorfor ogsaa Byen betalte i Told og Konsumption henimod 4000 Rdl. Afsætningen af Brændevin var her saa stor, at det ikke kunde lønne Umagen at anvende megen Flid paa Forædling af denne Drik, der var af en ubehagelig og »viderlig« Smag, for at den kunde »rive Bønderne brav i Halsen.« [2])

Det var ikke uden Grund, at der gentagne Gange blev skredet ind imod dette Uvæsen; men det havde kun til Følge, at Bønderne gemte eller solgte deres Redskaber, indtil Uvejret var drevet over, for derefter straks at tage fat paa deres gamle Virksomhed. I Aaret 1844 blev der efter et Forbud imod Brændevinsbrænden givet den Tilladelse, at enhver kunde aflevere sine Redskaber hos Øvrigheden og derved slippe for Straf. Til Trods for dette blev der alligevel i Aalborg og Hjørring Amter fundet 26 Redskaber foruden mange i de andre Amter. Og hvor mange var saa ikke blevet skjult saa godt, at de undgik Øvrighedens spejdende Øje!

[1]) Hübertz: Aktst. vedk. Aarhus. III. 200.
[2]) L. M. Wedel: Indenlandske Rejser, pag. 141.

Men den, der havde Fordel af disse daarlige Tilstande, var Kedelføreren. Den stærke Tilbøjelighed til selv at forsyne sig med Brændevin og til at tilvirke »Drank«, medførte et ganske umaadeligt Forbrug af Redskaber. Og Forordningerne derimod skadede slet ikke Kedelførerne — tværtimod, Bønderne blev jo ofte derigennem tvungne til at sælge deres Redskaber over Hals og Hoved og for Spotpris. Under saadanne Forhold havde Kedelføreren dobbelt Arbejde og mangedobbelt Fortjeneste. Og naar saa nogen Tid var gaaet, og Forordningen halvvejs glemt, kom Bønderne igen til ham for at købe nye Redskaber og derefter atter fortsætte den afbrudte, kære Beskæftigelse. Kedelførerkompagniet har tjent adskillige Tusinde Rigsbankdaler paa Regeringens Forbud imod ulovlig Brændevinsbrænden paa Landet.

Det fulgte af dette Forhold, at Kedelførerne vidste, hvem der overtraadte Forbudene, og derigennem havde de en Klemme paa visse genstridige Elementer; men de behøvede forøvrigt ikke saa stærke Midler for at bringe sig i Respekt; Respekten for Kedelføreren var som kommen af sig selv. Langsomt og sikkert var den gennem de mange Aar vokset i Folks Bevidsthed og stod lige saa rodfæstet som Respekten for Kongen. Grunden til denne store Respekt laa først og fremmest deri, at Hollænderne havde forstaaet at aflure det danske Folk et Par af dets aandelige Ejendommeligheder, der særlig i hine Tider var stærkt fremtrædende: dets Godtroenhed og dets Overtro, og de havde som rigtig snedige Handelsmænd forstaaet at drage sig denne Opdagelse til Nytte.

Det kom frem igennem den almindelige Opfattelse, at Kedelførerne havde »kongelige« Rettigheder«. Derfor kaldtes de heller ikke hollandske Kedelførere, men »kongelige Kedelførere«, og i flere Egne af Landet mente man, at de havde nøje Forbindelse med Kongen. Ordet gik,

at efter de kongelige Skatter kunde Kedelførerne forlange sine Penge, ja, nogle Steder troede man endogsaa, at hans Tilgodehavende gik forud for de kongelige Skatter. Og Kedelføreren skulde nok ved sin Optræden gøre sit til, at den Tro blev styrket ved enhver mulig Lejlighed. Thi ikke alene naaedes derigennem, at Pengene kom ind; men Kompagniets hele Niveau hævedes, og Kedelføreren kom til at staa som den, der bag sig havde en Magt, som ingen ustraffet skulde vove at sætte sig op imod.

Saa længe Kedelførerne anvendte dette Middel med Lempe, viste det sig altid at bære Frugt; men det kunde jo hænde, at den, der havde købt Varer, intet havde at betale med, — hvor intet er, mister selv en Kedelfører sin Ret! Men da kunde det ske, at han tog sig selv til Rette paa en Maade, der vidner om en Ubeherskethed og en Raahed, som ellers sjælden kom frem hos de hollandske Handelsmænd, en Fremgangsmaade, som vel i Øjeblikket satte Skræk i Skyldneren, men alligevel efterlod en Tvivl om de formodede kongelige Rettigheder. Et saadant Tilfælde indtraf i Aaret 1757, altsaa endnu inden Hollænderne rigtig havde slaaet sig ned i Horsens.

I dette Aar udtog Justitsraad Thygesen til Mattrup en Stævning for Nørre-Snede Birketing imod Kedelfører Mathias Willemsen fra Horsens, fordi »han skal være gaaet ind i Anders Bødkers iboende Hus udi Tørsting, og der ubarmhjertig slaaet, stødt og ilde mishandlet Anders Bødkers Hustru, Kirsten Sørensdatter, saa hun næppe med Livet skal have sluppet ud af Eders Haand, og som I desforuden endogsaa skal have skældet, truet og undsagt hende i Fremtiden, saa agter Citanten, om Benægtelse sker, saadan Eders lovstridige og formastelige Overlast, Angribelse og Overfald med videre, saavidt muligt er, at bevise og oplyse til Satisfaktion for det begangne og for Fred og Frelse herefter at erlange«. Stævningen for-

kyndtes i Horsens hos Willemsens Husbonde, Frands Jansen, og en Mængde Vidner blev sammenkaldt. Ved Birketinget oplystes følgende:

Lørdag den 7. Maj var de to Kedelførere Mathias Willemsen og Cornelius kommen kørende fra Horsens ud til Tyrsting for der at drive deres sædvanlige Handel. De to Kedelførere var allerede med deres Vogn naaet forbi Smedien, da Mathias Willemsen kom i Tanker om, at Anders Bødkers for lang Tid siden havde faaet en Kedel, som endnu ikke var betalt. Cornelius vendte da tilbage til Anders Bødkers Hus.

Han gik ind, og i Stuen fandt han baade Manden og Konen, af hvem han forlangte Betaling straks for den Kedel, som de i sin Tid havde købt. Konen forklarede, at den Kedel for længe siden var betalt, og da hun ikke vilde ud med Pengene, tilkaldte Cornelius sin Kammerat, medens Anders Bødker gik til Mattrup for at hente Hjælp imod de paatrængende Gæster. Willemsen opfordrede hende nu ligeledes til at betale Kedelen, og da hun forsikrede, at hun ingen Penge havde, skældte han hende ud for en Kanaille og truede med at slaa hende, og hvis hun vovede at raabe om Hjælp eller prøvede paa at løbe, vilde han »slaa hendes Hjerne ud«. Da hun derefter vedblev at klage sig og sige, at hun ikke ejede en Skilling at betale med, gav han hende 3 eller 4 stærke Slag med den tykke Ende af Piskeskaftet over hendes Ryg og Skulder, alt mens han stødte hende frem og tilbage paa Gulvet. Tilsidst hug han Pisken af al sin Kraft ned over hendes Lænd, saa at hun derover var ved at falde i Svime og muligvis aldrig vilde forvinde det. Da de to Kedelførere derefter skyndte sig ned ad Gaden, hørte Smeden ganske tydelig Willemsen sige til Cornelius: »Lad hende have det, den Rakkermær!« Hvorefter de

hurtigt sprang op paa Vognen og kørte i Galop ud af Tyrsting. —

Den Voldsomhed, hvormed disse to tager sig selv til Rette, vidner om en Selvfølelse, der næsten var vokset til ubegrænset Magtfølelse. Enhver havde at bøje sig straks, og det uden at mukke; thi Kedelføreren havde sine kongelige Rettigheder i Ryggen og kunde derfor til enhver Tid gøre Udlæg i andres Ejendele! En Synsmaade, som vel efterhaanden ændredes en Del blandt Selskabets Medlemmer, men som dog vedblivende praktiseredes, om end ikke med saa stor Kraft som Willemsen havde gjort det i Tyrsting. Og i det brede Lag af Folket næredes der ingen eller kun meget ringe Tvivl om Kedelførernes »Ret«, selv om ingen kunde forklare den. Kedelførerne selv omgav sig med et Slør af Hemmelighedsfuldhed, gennem hvilket det slet ikke var muligt at skimte den mindste Løsning paa Gaaden. De havde forstaaet at faa »de kongelige Rettigheder« indprentede i Folks Bevidsthed, og ganske vist var det hele en Indbildning, men en Indbildning, der gennem mere end eet Aarhundrede var en af Grundpillerne i det hollandske Kompagnis Handel.

En anden var den umaadelige Overtro, der herskede blandt Folk. De hollandske Handelsmænd var vel ikke helt fri for den; men deres megen Rejsen om, deres fremmede Nationalitet, deres Samkvem med saa mange Folketyper og deres gennem Handel vakte og skærpede Nøgternhed gjorde dem paa dette Omraade mere klartseende, end Folk i Almindelighed var. De kunde derfor nok tage Overtroen i deres Tjeneste for des bedre at grundfæste deres Magt og Anseelse i det fremmede Land. Det var saaledes en almindelig udbredt Mening, at Kedelføreren var i Stand til at »vise igen«. Naar noget var stjaalet, søgte man ofte hans Hjælp, og han blev derfor

indviet i mange ellers hemmelige Historier og kunde have stor Indflydelse paa Omraader, hvor Øvrighedens Sværd ikke formaaede at række hen.

Det skete engang — vistnok i Nærheden af Fredericia — at en Kone mistede nogle store Stykker Lærred, som hun havde haft liggende til Blegning ude paa Marken i Gaardens Nærhed. Man var stærkt optaget af denne Begivenhed, og rundt omkring talte man om, hvad der vilde ske, naar Kedelføreren kom. Alle var vis paa, at det Lærred nok skulde komme tilbage, vedkommende turde umulig beholde det! Ved Hollænderens Ankomst gik Rygtet om i Byen, at nu skulde Tyven nok blive fundet og faa sig en ordentlig Straf. Og hvad sker: samme Aften mødte Tyven hos Kedelføreren og bad om Skaansel. Han tilbød at gøre, hvad der maatte blive ham paalagt, naar han blot maatte slippe for Straf. Han fik saa Befaling om at bringe Tyvekosterne tilbage; og næste Morgen kunde Ejerinden med Glæde gaa ud og se paa sit Lærred, der laa udspændt paa Marken, som om det aldrig havde været rørt af Tyvehaand.

Sligt maatte upaatvivlelig bringe Kedelføreren i Ry, og som det gaar ved alle andre Forhold, saa gik det her: man huskede det ene Tilfælde, da det gik heldigt og ikke de ni uheldige. Kedelføreren blev den »kloge Mand«, som man henvendte sig til i retslige Spørgsmaal, ligesom »den kloge Kone« var Raadgiver og Orakel i alle Sygdomstilfælde. Og Hjælpen var billig hos dem begge: enhver gav efter Lyst og Evne.

Var Opfattelsen af Kedelførerens Person saaledes, saa kan det vel forstaas, at han ikke behøvede at være meget bange for sine egne Varer. Uden Frygt kunde han lade sin tungtlæssede Vogn staa uden Bevogtning i enhver Port, mens han selv hvilede sig i tryg Søvn, og

det til Trods for, at Varerne i et saadant Læs kunde have en Værdi af indtil 3000 Kr. En enkelt Gang hører vi om, at en Kone i Roskildeegnen var langfingret og prøvede paa at komplettere sit Køkken med et Par flunkende nye Kobberkander; men hun slap uheldigt fra det — Naboerne undrede sig for meget over hendes Rigdom, og Kedelføreren fik paany Lejlighed til at fastslaa sine Evner som Opdager og Retshaandhæver. —

Sagnagtige og sære Historier knytter sig i Mængde til de hollandske Kedelføreres Virksomhed her i Landet. Deres fremmede Herkomst, deres særegne Rettigheder og deres mere end almindelige Velstand indbød til det. Uklare og taagede vedblev Folks Begreber om dem at være, og da de forsvandt, var der kun nogle enkelte her i Landet, der havde nogen Anelse om de virkelige Forhold.

Samme Aar, som Frederik den Tredie blev Konge, nemlig 1648, udstedte han den Befaling, at Kedelførerne ikke maatte rejse omkring i Landet fra Dør til Dør, men nøjes med at komme til Markederne og handle der.[1]) Det synes altsaa, at allerede den Gang har Hollænderne handlet saa ivrigt, at man fandt det paa Tide at stække dem lidt i deres Foretagsomhed. Hvis Fortællingen om deres Hjælpsomhed over for de Danske under Trediveaarskrigen er sand, saa er det gaaet dem, som det gik Israeliterne: den nye Farao vidste intet om Josefs Velgerninger, og Folket havde glemt dem! Der klages nu stadigt over de fremmede Handelsmænd — med Rette eller med Urette — og som Følge af disse Klager kommer der den ene Skrivelse og Forordning efter den anden.

[1]) »Fædrelandet«, Lørdag den 20. Jan. 1842. Secher: Forordninger og Recesser V, 588—89, 600—601.

Frederik den Fjerde misforstaar aldeles Situationen, og dels for at redde sig ud af alle Klagerne og dels for at glæde sin Moder, Enkedronning Charlotte Amalie, der ejede Kobberværket ved Nymølle, befalede han, at ingen maatte rejse med andre Varer end dem, der blev fabrikeret paa Enkedronningens Mølle. For at gøre Sagen endnu mere vanskelig blev der tillige knyttet den Bestemmelse til, at disse Kedelførere alle skulde have Borgerskab i København.[1])

Selvfølgelig kunde saa strenge Bestemmelser aldeles ikke overholdes. Hollænderne var for meget bundne til Flensborgfabrikken, og naar undtages et Par Stykker, der løste Borgerskab i København og rejste paa Sjælland og Smaaøerne med Nymølles Varer, vedblev alle de andre fremdeles at rejse om i Jylland og paa Fyen uden at bekymre sig om Forordningen.

Efter at Poul Badstüber i Aaret 1719 havde købt Brede, kom der en nøjere Forbindelse i Stand imellem denne Fabrik og Kedelførerne. Af disses Regnskaber ses det, at de i Aaret 1734 efter forskellige Afbetalinger endnu skyldte ham 217 Rdl., og Aaret efter omtrent 2000 Mark dansk. Men da Poul Badstüber i Aaret 1746 var gaaet fallit og flygtede ud af Landet, løstes Forbindelsen igen en Tid med de sjællandske Fabrikker.

Herefter har Regeringen opgivet at tvinge Kedelføreren til kun at omføre Bredes og Nymølles Varer; thi Fabrikkerne var ikke mere i de kongeliges Eje. Derimod tvinges man af Klagerne til efterhaanden nøjere at fastslaa, hvem der maatte handle, og hvorledes Handelen skulde drives.

Klagen lød stadig over, at det var Udlændinge, der bortslæbte Landets Penge til Skade for de indfødte. For

---

[1]) Rothes Saml. af Resc. 1. Part, pag. 494.

nu at hindre saadanne fremmede i at benytte sig af de Privilegier, som alene burde tilstaas danske Undersaatter, bestemtes det i Aaret 1749, at man ved Landets »egne« handlende vilde forstaa saadanne, der i en eller anden By (Købstad) førte egen Dug og Disk, samt bevisligen medførte de priviligerede Fabrikkers Varer. Kedelførerens Konstitution fra Fabrikken skulde dertil underskrives af Stiftamtmændene, og han maatte ikke understaa sig i at sælge andre Varer end Fabrikkens. — Disse strengere Bestemmelser skadede imidlertid næppe Hollænderne; thi med Hensyn til Varer og Konstitution var man i Forvejen i Orden, og Spørgsmaalet om at føre egen Dug og Disk var man ikke mere bange for, end at man som tidligere løste Borgerskab i Byerne for derefter mest at opholde sig paa Landet. Desuden kunde de altid skyde sig ind under, at de i Horsens i Fællesskab førte Dug og Disk og saaledes opfyldte Bestemmelsen.

Værre var det, da der begyndte at komme Indskrænkninger med Hensyn til, hvad der maatte sælges. Thi her kunde der meget lettere føres Kontrol med Overtrædelser, og der var nok af velvillige Kobbersmede, der med Argusøjne vogtede paa Kedelførernes Bevægelser for at bringe dem i Ulykke. Og fordi saa manges Interesser: Regeringens, Bøndernes, Kedelførernes, Kobbersmedenes, støder sammen i dette Spørgsmaals Løsning, bliver det saa meget mere indviklet, men ogsaa saa meget mere interessant.

Det begyndte med, at der i Aaret 1759 blev tilskrevet Kobberværkerne »herefter hverken ved Kedelførere eller andre paa Landet udi Danmark at lade udføre enten Brændevinskedel eller noget af det dertil hørende Redskab, samt ligeledes ikke udføre nogen Kedel, hvorom findes en Ring eller paa anden Maade saaledes er forfærdiget og indrettet, at den tillige kan bruges til

at brænde Brændevin udi.« [1]) Det, som man herigennem vilde naa, var ikke just at ramme Handelen, men derimod den megen Brændevinsbrænden. Metoden var imidlertid forkert; det var at angribe Træet ved Toppen i Stedet for ved Roden, og derfor hjalp det selvfølgelig ikke en Smule. Bøndernes Kærlighed til deres Brændevinspande var saa stor, at ingen kunde finde paa at undre sig over, at Kedelføreren stadig i Hemmelighed medførte Redskaber. Var der endelig en Kobbersmed, der opdagede Snyderiet, saa var den Mulkt, der maatte gives, kun ringe i Sammenligning med Fortjenesten. Alt gik altsaa videre i den gamle Skure, men Forordningen vedblev at bestaa og kunde af og til nok volde Kedelførerne en slem Forskrækkelse.

Saaledes skete det engang, at en Kedelfører, der boede i Nørre-Sundby, ved Aftenstid havde været ovre i Aalborg og hentet Brændevinstøj for henved 1400 Rdl. Nu vilde han i Skjul af Mørket snige sig over Fjorden for at undgaa Toldvæsenet. Da han var kommet et Stykke ud, hørte han pludselig Aareslag nærme sig, og i den Tro, at det var Toldbetjentene, kastede han hurtigt alle Redskaberne ud i Vandet. Vendelboerne fik ikke den Gang nye Brændevinspander. Men da senere Pillerne til Jernbanebroen blev bygget, undrede man sig ikke lidet over, hvor alle de Kobberkedler og Piber, som man fandt paa Bunden var kommen fra. Ingen vidste det, og ingen fik det heller at vide; Kedelførerkompagniet turde ikke melde sig som Ejer. De fik da en Aalborg-Købmand til at købe det hele til sig. —

Et saa stort Tab var meget sjældent, ja, enestaaende. Som før sagt: Forordningen gjorde ikke Bønderne mere

---

[1]) Rothes Saml. af Resc. 3. Part. 2. Bind, pag. 875.

ædruelige og forstyrrede heller ikke væsentligt Kedelførernes Handel.

Men saa kom der i Tidsrummet 1768—1786 en Række Bestemmelser om forskellige Ting; imellem en hel Mængde uklare fandtes heri enkelte klare og gode Regler, som virkelig — i hvert Fald for en Tid — fik nogen Betydning baade for Kedelførerne og for Bønderne.

De første af disse Bestemmelser gik ud paa at forhindre Underslæb til Skade for Fabrikkerne, idet der blev befalet, at der kun maatte sælges stemplede Varer. I Kedelførernes Konstitution skulde være nævnt hans eget Navn, Fabrikkens Navn og Varens Art, og Konstitutionen skulde være godkendt af Commerce-Collegiet. Kedelførerne fra Flensborgfabrikken skulde endvidere medføre Passérseddel fra den kongelige Toldforvalter i Flensborg og en Attest fra Flensborg Magistrat. Det var ikke tilladt at drage ind i en fremmed Købstad og falholde Varerne uden ved Markederne. — Denne sidste Bestemmelse blev dog stadig omgaaet. Toldbetjentene, der skulde passe paa, var i Reglen ikke vanskelige at omgaas, naar de blot fik »en Daler i Haandpenge«. Men Attester og Passérsedler skulde medbringes, og hertil kom senere endnu en Passérseddel, hvis vedkommende Kedelfører medførte Brændevinsredskaber. Thi dette maatte nok finde Sted, naar han blot ikke solgte til Bønderne, men kun til dem i By og paa Land, der var berettiget til at brænde Brændevin.

Denne mærkelige Brændevinsforordning gjorde sit til at forplumre Sagen igen. Reglen fra 1759 opgaves, fordi den ingen Vegne førte, og man tog paany fat paa Forbud imod at brænde Brændevin i Bøndergaardene.

Som et Lyn fra en klar Himmel kom da Forordningen af 1773, der bød, at nu skulde alle Bøndergaardene Landet over undersøges af Toldbetjentene, og de Brændevinsredskaber, der ikke var solgte, skulde fratages Ejeren,

og denne skulde oven i Købet give Mulkt. — Virkningen af denne Forordning var meget forskellig i de forskellige Egne. Byfogden i Slangerup skred ind imod Proviantsforvalteren paa Frederiksværk for uberettiget Handel og Brændevinsbrænderi og fratog ham Redskaberne. Men Ejeren af Frederiksværk, Johan Fr. Classen, der var meget ømfindtlig over for Myndighedsindgreb paa sine Enemærker, følte sig herover meget krænket og klagede øjeblikkelig til højere vedkommende. Sagen kom for i Geheimestatsraadet, og da Classen var en mægtig Mand, med hvem de fleste ønskede at staa paa en god Fod, saa maatte Byfogden personlig føre det borttagne tilbage og selv bekoste Opsætningen, endskønt han havde handlet efter Forordningens Bydende.[1]) Ogsaa fra andre Sider hører vi om ret energiske Indgreb af Myndighederne, saaledes i Chr. Bierings Vise til Ære for J. F. Classen ved dennes Besøg paa Korselitse (»Saa faar vi dog aarlig Ost, Smør og Brød og klaren Taar, som i Mødding og Vraaer den slemme Tolder opsnuser.«[2]) Men den mærkeligste og mest interessante Virkning af Brændevinsforordningen var Retssagen fra Thorsager, der tillige giver et Billede af Kedelførernes Forhold til visse Myndigheder. Man faar herigennem et Indtryk af Kedelførernes seje Vedholden ved deres formentlige Ret og Bøndernes Velvilje over for dem, men samtidig en sikker Fornemmelse af, at Vinden fra højeste Sted ikke just er dem allergunstigst. Endelig er denne Begivenhed et Forspil til Kompagniets Undergang, da den er det første kraftige Forsøg paa at komme Kedelførerne til Livs.

---

[1]) C. Nyrop: Joh. Fr. Classen, pag. 235.

[2]) Smstds., pag. 460.

Oppe i Molboernes gamle Land laa og ligger endnu Byen Thorsager. Den hørte i de Tider — sammen med de omliggende Byer: Faarup, Skrejrup, Rostved og Korup — under Kalø Gods. Paa en høj Bakke ligger den gamle, mærkelige Rundkirke, der med sine syv Hundrede Aar paa Bagen staar som Kæmpe fra Middelalderen, en Kæmpe, der er glemt af Tiden, og som derfor endnu fra sit høje Stade skuer ud og hersker over Thorsager By og Sogn.

Men i hine Tider var der over Thorsager ogsaa en anden Hersker, det var Kalø. Ikke det gamle Kalø Slot; thi det var allerede mere end hundrede Aar tidligere blevet nedrevet og havde maattet tjene som Materiale for Charlottenborg i København, men derimod den nordligere liggende Ladegaard. Man var i Guldbergs Tid, Herremanden havde fuldkommen Hals- og Haandsret over sine Bønder, og de Thorsager Bymænd maatte altsaa gøre deres Hovarbejde og køre deres »Hovrejse« til Randers, naar det behagede Herskabet paa Kalø at vinke.

Under disse to, den aandelige og den legemlige Hersker, Kirken og Godset, hengled Bøndernes Liv. Dog synes ingen af de to at have været særlig herskesyg paa dette Sted, Bønderne passede deres daglige Arbejde og ulempedes ikke, undtagen naar der forelaa særlig ondartede Forhold. De forlangte intet rigt Maal af Nydelse, men Brændevin maatte de have. Dette daglige »Livets Vand« maatte være dem lige saa sikkert som det daglige Brød, og derfor fandtes der i enhver Gaard og i en Mængde Huse eet eller to Brændevinsapparater. Naar Beholdningen var sluppen op, satte Bonden sin Brændevinskedel over Ilden og fordybede sig i Brygning og Destillering, mens Alkoholdampene bølgede om ham og fyldte Huset og maaske lokkede Naboerne ind for at smage paa den nye Bryg.

Trods de ofte gentagne Regeringsforbud for at ud-

rydde denne Uskik var man endnu lige vidt. Brændevinsdampene drev over Landet — ogsaa i Thorsager; Regeringen var saa langt borte, og saa længe, den ikke gjorde sig større Anstrengelser, mente de nærmere Herskere, Kirken og Godset, sig ikke berettiget til at skride ind. De Thorsager Bønder saavel som andre fik fremdeles Lov til at kvæge sig med deres egen Bryg.

Men i September, Aar 1773, blev det anderledes.

Guldberg fandt, at nu skulde det have en Ende. Han ledte en gammel Forordning frem, som Pietismen under Christian den Sjette havde staaet Fadder til, og den gentog han nu paany, men i en skarpere Form, og befalede, at herefter skulde enhver, som til Trods for Forordningen drev Brændevinsbrænden, tages ved Vingebenet. Redskaberne skulde enhver, der var uberettiget til Brænden, straks sælge, for at Ondet saaledes kunde gribes ved Roden og grundig udryddes.

Denne Forordning kom ogsaa til Thorsager. Forvalter Asch paa Kalø forkyndte den for Bønderne, og nogen Tid efter læste Præsten den, som det var budt, op fra Prædikestolen for den andægtigt lyttende Menighed. De to Herskere, Kirken og Godset, havde taget Affære, der var nu ingen Tvivl mulig, ingen Udvej aaben. En Del af Bønderne afleverede straks deres Redskaber til Forvalter Asch, for at han kunde afsætte dem; det var dem, der var bleven mest betaget af det nye, der var i Fremmarsch. De kløgtigere ventede endnu i nogle Dage for at faa deres Sager solgt paa mere fordelagtige Vilkaar.

Da kom Kedelføreren Henrik Petersen til Sognet. Som de fleste Kedelførere havde han en »fin Næse«, han havde straks forstaaet, at Forordningen kunde blive til stor Fordel for ham og hans Kammerater, naar de blot var hurtige i Vendingen. Og hans Beregning slog ikke fejl. Saa snart Bønderne hørte, at han var kommen

til Thorsager, strømmede de i Mængde til ham med deres Redskaber; ikke alene der fra Byen, men ogsaa fra Faarup og de andre omliggende Byer.

Henrik Petersen havde lejet sig et lille Kammer hos den rige Fæstebonde, Søren Bassesen. Kammeret laa i Enden af et af Sørens Udhuse, det havde klinede Vægge, Loft af Brædder og Gulv af stampet Ler. Der var ingen Vinduer, men derimod en Dør, som vendte ud til Sørens Have. Dette Kammer havde Henrik Petersen haft til Leje i fire Aar, og heri bevarede han sit Lager af gamle og nye Kobbersager, naar han med Mellemrum indfandt sig i Byen paa Handelens Vegne, indtil han paa en eller anden Maade kunde faa dem ført bort.

Denne Gang var der Travlhed, Bønderne ligefrem belejrede ham. Han maatte nøjes med at give dem hver et skriftligt Bevis for Salget, der blev end ikke Tid til at veje hvert Redskab eller betale derfor. Saa mærkede han Kedlerne og Laagene med Kridt, saa at han kunde se, hvem de havde tilhørt; senere kunde de altid blive vejet og betalt, Bønderne havde Tillid til ham, de kendte ham jo gennem en Aarrække.

Og saaledes ophobedes der i Kammeret en stor Mængde gamle og nye Brændevinsredskaber, medens Bymændene sværmede ud og ind af Søren Bassesens Port og rimeligvis ikke har undladt at drikke »Gravøl« over den døende Geschäft.

Men nu gjaldt det om for Henrik Petersen snarest muligt at faa sit Indkøb bort fra Thorsager. Kobbervarerne skulde sendes til Brede Fabrik ved København, og de skulde udskibes i Ebeltoft; men hvorledes faa dem kørt derned, naar han selv kun havde een Vogn, og her var flere Vognlæs. Han havde ikke Tid til at køre derned mere end een Gang; thi inde paa Frisenborgs ud-

strakte Gods ventede Hundreder af Bønder paa hans Komme for ogsaa at faa deres Redskaber solgt.

Kedelføreren bad da et Par Bønder om at køre et Læs Kobber til Ebeltoft; men de undskyldte sig begge med det slette Føre i denne regnfulde Efteraarstid. Desuden kunde de slet ikke indlade sig paa at køre sammen med Henrik Petersen, der selv havde saa store og kraftige Heste, og endelig forestod der den ene af dem en »Hovrejse« for Herskabet.

Altsaa maatte han opgive at faa Hjælp. En Dag i Slutningen af November læssede han saa meget, som han kunde have, paa sin egen Vogn, laasede Kammerets Dør og kørte til Ebeltoft, hvor han fik Sagerne udskibet. Derefter tog han ind paa Frisenborg Gods til de ventende Bønder uden at ane nogen Fare for sit efterladte Gods. Men dette, at han ikke fik Vognleje til alle sine Kobbersager hin Novemberdag, blev Aarsag til en omfattende Proces, der varede i hele fem Aar. Thi nu greb en tredie Magt ind for at opdrage Bønderne til Ædruelighed og Lovens Overholdelse; men i Thorsager blev det mindre Bønderne end Henrik Petersen, denne Magt ramte.

Paa den gamle Lensgaard, Dronningborg, nord for Randers, boede Konsumtionsforpagteren, Hofagent Ditlef Kirketerp. Han havde i sin Tid begyndt med at være almindelig Købmand i Randers, men havde slaaet sig op, var bleven udnævnt til Hofagent, havde forpagtet Afgifterne af Handelsvarerne og endelig købt Dronningborg, hvor han opførte en smuk Hovedbygning. Her sad han nu og spejdede for at holde Øje med Handelen i hele Amtet, indkræve de pligtige Afgifter og ellers slaa ned, hvis han opdagede Misbrug af nogen som helst Art.

Denne mægtige Mand fik Vind i Sejlene, da den omtalte Forordning kom; thi han saavel som mange andre indsaa, at Bønderne vilde fortsætte Brændevinsbrændingen

i det skjulte og saaledes omgaa Loven. Her var da en udmærket Lejlighed for ham til at vise Nidkærhed i sit Embede.

Den 29. November, nogle faa Dage efter at Henrik Petersen havde forladt Thorsager, drog der ind i samme By et mærkeligt Tog, bestaaende af tre Vogne og tre Ryttere. I den forreste Vogn sad Prokurator Carøe fra Randers og Ditlef Kirketerps Fuldmægtig, Monsieur Stockmann; Vognen kørtes af en af Kirketerps Betjente. I den næste Vogn var der to Betjente og i den sidste endnu en Betjent. Rytterne, der sluttede Toget, var en Korporal og to menige Soldater af »det slesvigske Rytteri«, hvilke Major von Osten i Randers havde medsendt for at beskytte Rettens Haandhævere. Ledsaget af denne Styrke drog nu Carøe og Stockmann fra Sted til Sted og undersøgte Stue og Bryggers, Loft og Udhus, medens Byens Beboere, store og smaa, flokkedes og drev bagefter de inkvirerende Herrer. Endelig kom man ogsaa til Søren Bassesens Gaard.

Søren var meget villig til at aabne sine Gemmer for Inkvirenterne, kun ved Henrik Petersens Kammer maatte han erklære ikke at have Nøglen. Dette gav Anledning til nogen Strid, idet Carøe ikke vilde tro hans Forsikringer om, at det i Kammeret værende Gods tilhørte en fremmed, men mente, at han optraadte i god Forstaaelse med de andre Bønder og vilde skjule deres Redskaber. Til Trods for Sørens Protester sparkedes nu Døren op, Laasen reves fra, og Henrik Petersens mange Brændevinsredskaber dyngedes op uden for Døren, hvorfra de atter blev kastet op i Vognene. Og henad Kl. 2 om Natten befandt Henrik Petersens Ejendom sig i Kirketerps Købmandsgaard i Randers, hvor den forblev i fem Aar.

Der gik en Uges Tid, i hvilken der syntes at være

Vaabenstilstand; men Tiden brugtes kun til at slibe Vaabnene. Søren Bassesen sendte naturligvis straks Bud efter Henrik Petersen, der havde sit Hovedkvarter i Skjoldelev; men da denne var optaget af Handelen paa Frisenborg Gods, maatte hans Kammerater i Horsens tage Affære.

Der blev Uro i Lejren paa Nørregade ved denne Tidende. Det var et temmelig stort Tab at lide, og desuden maatte man for Principets Skyld hævde sin Ret til det yderste. Enhver Konsumtionsforpagter kunde finde paa paa den Maade at frarane dem deres Ejendom; det maatte der sættes en Stopper for og det snarest muligt. Altsaa rejste Kedelfører Arent Jansen tillige med Henrik Petersens Formand, Henrik Mortensen, op til Randers, fik Notarius publicus til at opsætte en skriftlig Forespørgsel til Hofagent Kirketerp, hos hvem de derefter stillede den 6. December. Denne Forespørgsel indeholdt foruden en almindelig Fremstilling af Sagen følgende:

»Konsumtionsforpagterens Udsendinge har understaaet sig at brække Døren op og bortføre saavel nye som gamle ituslaaaede Varer til Randers. Dette har de gjort imod vore høje Principaler. Vi beder Dem derfor som Notarius publ. at indfinde Dem hos Ditlef Kirketerp og forelægge ham følgende Spørgsmaal:

1. Om han vedgaar, at det er i hans Kommission, at ovennævnte Handling er sket? Om Varerne endnu er hos ham? Om Døren igen er ordentlig lukket; thi i Kammeret fandtes 400 Rdl. i en Brændevinshat hængende paa Væggen, nemlig en Banco-Seddel paa 100 Rdl., 28 Stk. 10 Rdl.-Sedler samt 2 Tutter 1 Rdl.-Sedler til 20 Rdl.? Om disse Penge er ham leveret, og hvis ej, hvor de da er bleven af; thi ingen af os har været i Kammeret siden.

2. Om med hvilken Ret han paa en saa uhørt

Maade har foretaget et saadant Indbrud og handlet imod vore høje Principalers Privilegier?

3. Om han vilde være ansvarlig saavel for Pengene som for det tagne og efterladte Kobber og Messing? Om han straks vil udlevere det borttagne samt give Erstatning for det skete?

Dette i vor Nærværelse at spørge Hr. Kirketerp og faa hans Svar paa samt tilføje disse.

Henrik Mortensen og Arent Jansen.

Men Hofagenten svarede meget afvisende. Det var i Thorsager sagt, at Varerne tilhørte Henrik Petersen; disse to nye Personer kendte han, Kirketerp, ikke noget til og vilde ikke have med dem at skaffe. Og medens Kedelførerne nu gør sig al mulig Umage for at faa deres tabte Ejendele tilbage, gør Hofagenten sig paa sin Side sammen med Prokurator Carøe den største Anstrengelse for at vælte hele Skylden paa Kalø Gods; thi hvis denne Manøvre kunde lykkes, da vilde aabenbart ikke alene Kobberet tilfalde Konsumtionsforpagteren; men han vilde tillige faa Lejlighed til at inddrive ret store Bøder, som ligeledes vilde gaa i hans egen Lomme. Men imens Kirketerp havde travlt med dette, saa havde Henrik Petersen faaet sine Sager saa vidt i Orden, at han kunde indstævne Hofagenten for Birkeretten i Rønde. —

Landsbyen Rønde ligger kun en halv Mils Vej fra Kalø Ladegaard, og Kalø Herskab havde altsaa paa en Maade sin egen Birkedommer. At denne Birkedommer i mere end een Henseende var Godsets egen, fremgik blandt andet ogsaa deraf, at den Mand, i hvis Hænder dette Embede var lagt, Michel Budtz, tillige var Godsforvalter over en Del af de Jorder, der hørte under Kalø Herskab. Han var bleven gammel og graa i sit Herskabs Tjeneste, Sygelighed og Svækkelse overmandede ham nu

en Gang imellem, og naar saa hertil kom, at Stillingen som Godsforvalter optog meget af hans Tid, saa er det let forstaaeligt, at hans Interesse for Birkedommervirksomheden havde tabt sig en Del. Det var da saa meget heldigere, at der i Byen opholdt sig en Mand, som havde Lyst og Evne til at sætte sig i Dommersædet, naar Michel Budtz havde sine Gigtsmerter. Ole Bjering var Birkedommerens Trøst og Hjælper i Nøden.

Samme Ole Bjering havde i sin Tid studeret Jura; men af forskellige Grunde var Videnskaben blevet opgivet. Saa var han efter megen Omflakken havnet som Ridefoged paa Kalø, og da Skoleholderen i Rønde døde, var Ole Bjering blevet hans Efterfølger. Han havde jo dog baade været Student og Ridefoged og maatte da sagtens kunne være Skolemester! Om hans Evner som saadan foreligger der imidlertid intet, og det vedkommer os ikke heller; derimod ved vi, at han ikke saa let glemte sin gamle Kærlighed, Juraen. Det var ham mere end belejligt, at Budtz saa jævnligt meldte Forfald, og han selv kunde indtage Dommersædet, og desuden havde det sine Fordele: Michel Budtz kunde beholde sit Embede, og Bjering kunde øge sin ikke alt for flot aflagte Gage som Pædagog med adskillige Rigsdaler. Alt i alt kunde man saavel fra Herskabets som fra de to Parters Side kun være tilfredse med Forholdet.

Anderledes med den fine Prokurator og senere Herredsfoged, Carøe, hvis Broder var den velhavende Byfoged Carøe i Randers, Ejeren af Essenbæk. At denne fine Mand skulde forsvare en Sag for en saadan Dommer var for meget forlangt. Derfor viser ogsaa Sagens Akter, at Carøe bestandig rynkede Næse ad denne mærkelige Domstol, hvor Birkedommeren hvilte sig, mens Skolemesteren, den forløbne Student, overtog hans Forretninger. Desuagtet maatte Monsieur Carøe dog derned,

og det endda i den haardeste Vinter midt i Januar Maaned. Mens Sneen piskede ham i Ansigtet, og Stormen hylede omkring ham, kørte han den fire Mil lange Strækning fra Randers til Rønde.

Hernede blev hans Taalmodighed sat endnu haardere paa Prøve, idet hans Kontrapart, Byfoged Ditlefsen fra Ebeltoft, der havde overtaget Sagen for Henrik Petersen, lod vente paa sig i adskillige Timer. Da han endelig kom, og Retten blev sat, erklærede Carøe, at han ikke vilde erkende nogen anden Kontrapart i denne Sag end Herskabet paa Kalø, og allermindst Henrik Petersen, i hvis Navn de nu to Gange var blevet overvældet med Stævnemaal til en Ret, der ligger over fire Mil fra deres Bopæl! Desuden ved hverken Carøe eller Kirketerp til dette Øjeblik, om Henrik Petersen virkelig er til; men der har derimod vist sig flere Personer, der gør samme Fordringer som han. De offentlige Tidender og andre publique Forretninger har lært os, at de i Horsens sig opholdende Kedelførere er saadanne Folk, at naar en af dem paadrager sig Mulkt eller anden Straf, saa er hans Person imidlertid blevet ombyttet med en anden, til Vederpartens Skade og Fordærv. — Da endvidere denne Stævning ikke for alle vedkommende er forkyndt, hvilket let kunde være gjort, saa kan ingen lovlig Sag føres ved den. Henrik Petersen bør bevise til Rettergang at have lovlig Adgang samt stille Kaution for de Udgifter, som derigennem kunde komme. »Men som denne Sag ikke i Dag er bleven foretaget førend omtrent Kl. 2 Eftermiddag af Aarsag Hr. Ditlefsens Udeblivelse til denne Tid formedelst det forskrækkelige Vintervejr, hvori Liv og Lemmers Forlis er exponeret, saa maa jeg nu tilkendegive, at jeg i Morgen Formiddag skal være til Stede ved Retten i Randers og altsaa ikke kan komme i Morgen. Da dette er lovlig og antagelig Grund, og Klokken nu

er 3 Eftermiddag, Vej og Vejrlig forskrækkeligt, saa kan jeg ikke længer blive ved denne Ret for at høre Svaret eller Dommerens Udtalelse, men tilbagetager de udleverede Dokumenter, protesterer imod Vidners eller Bevisers Førelse og forventer, at hvis Retten optager Sagen til anden Tid, da denne maa blive mig paa lovlig Maade forkyndt!«

Hvorefter Carøe befalede sin Karl at spænde for, svøbte sig i sin Pels og paany overgav Liv og Lemmer til Vintervejrets umilde Behandling.

Der sad Ole Bjering og Byfoged Ditlefsen med alle Vidnerne tilbage, vistnok i Førstningen i stum Undren over Monsieur Carøes noget hurtige og summariske Maade at føre en Sag til Ende paa. Dog blev de snart enige om at fortsætte med Vidneafhøringen baade den og den følgende Dag trods Carøes Protest. Noget nyt fremkom ikke, og Tingsvidnet blev derefter sluttet.

Men dermed var Sagen selvfølgelig langt fra til Ende. Videre gik den ved Randers Byting og derfra igen tilbage til Rønde Birketing. Under det Synspunkt, at Kalø Herskab var interesseret i Sagen, fik Kirketerp Michel Budtz erstattet med en Sættedommer. Hensigten var at faa Ole Bjering fjernet og i hans Sted at faa en Mand, der kunde være lidt mere villig til at gaa ind paa de to Herrers Tankegang. Sættedommer blev Jens Bie i Nørager, en Mand, der sad i et meget lille Embede og ikke tillige — som Michel Budtz — var Godsforvalter. Vistnok med velberaad Hu havde Kirketerp og Carøe netop valgt ham; thi bortset fra, hvilke personlige Egenskaber han ellers sad inde med, saa vilde et godt Honorar paa dette Sted falde som den vederkvægende Regn paa den tørstende Jord. Og Hofagenten har sikkert ikke sparet paa Honoraret i en saadan Anledning. Det kan da heller

ikke undre os, at Hr. Jens Bie kom til det Resultat, som foreligger i følgende Dom:

Thi kendes for Ret:

det ved Inkvisitionen i Søren Bassesens Hus i Thorsager den 29. November 1773 fundne og til Randers bortførte, brugbare Brændevinsredskab, som Henrik Petersen siden har vedkendt sig, og som bestaar af 41 Hatte, 30 Laag og 56 Piber samt 2 Destillerkedler med Hatte og Piber, bør være konfiskeret og tilhøre Hr. Hofagent Kirketerp; men det ubrugelige Kobber, som tillige er taget under bemeldte Inkvisition, leveres sin Ejer, Henrik Petersen, tilbage, naar forlanges.

Den forbrudte Mulkt betaler Henrik Petersen til Hr. Hofagenten med 20 Rdl. inden 15 Dage efter denne Doms lovlige Forkyndelse,

Udi Processens Omkostning betaler Henrik Petersen 20 Rdl. til nogen Erstatning for de forgæves Møder, Hovedcitanten er aarsaget under denne Domssag og derunder fornemmelig Tingsvidnernes Førelse.

Skulde ellers Henrik Petersen ikke betale herved idømte Mulkt og Omkostning, bliver Kalø høje Herskab pligtig efter Forordningen at erlægge samme imod Regres til Henrik Petersen.

Datum Kalø Birketing, den 29. August 1775.

Jens Bie.

Sagtens kunde Kirketerp være fornøjet med en saadan Dom. Det var derimod Kedelførerne ikke, og at heller ikke Jens Bie selv var tilfreds med den Rolle, han her havde spillet, ser vi af et Brev, som han skrev til Henrik Petersen, i Anledning af at denne havde ønsket Udskrift af Akten. Jens Bie siger da bl. a.: »Havde jeg ikke saa høj Trang til at tjene Penge — som de fleste

smaa Birkefogder har — saa lod jeg mig ikke hyre til Lejedommer« — et Hjertesuk, hvis Adresse ikke er til at tage fejl af.

Efter Samraad med Kedelførernes Formand, Adrian Cortens i Horsens, indstævnede Henrik Petersen Sagen for Viborg Landstingsret, og denne Domstol underkendte ganske og aldeles Jens Bies Afgørelse. Hofagenten dømtes til, under en Dagmulkt af en Rigsdaler, at tilbagelevere alt Kobbertøjet, en Dom, som han straks appellerede til Højesteret. At han her har ment at ville vinde Sejr, er saa meget rimeligere, som han ganske sikkert paa højere Steder har haft Velyndere, der forstod at sætte Pris paa hans Nidkærhed. Desuden sad der i Commerce-Collegiet Mænd, der havde samme Mening om Kedelførerne som Ditlef Kirketerp, nemlig, at de i højeste Grad var skadelige og hæmmende for den danske Handel og Byernes Udvikling. Disse Mænd var allerede, som vi senere skal høre nærmere om, i Aaret 1775 fremkommen med et Forslag, der skulde tjene til at ødelægge Kedelførerinstitutionen og drage Handelen til Byerne; men dette Forslag blev paa Grund af rent praktiske Vanskeligheder aldrig bragt til Udførelse. Derimod kunde Etatsraad Kirketerp som Følge af dette vel nok vente, at Kedelførernes formentlig synkende Anseelse kunde øve en for ham heldig Indflydelse paa den høje Domstol i København. Men hvis han har næret slige Forventninger, saa skulde han snart blive skuffet. Kedelførerne havde ved Landstingsretten faaet Overtaget, og det beholdt de.

Deres Formand og Regnskabsfører, Adrian Cortens, formaaede Landsdommer Friderich Schinkel til at anbefale deres Sag til Højesteret. Til at føre Sagen for denne Domstol engageredes Justitsraad Bang, en Mand der nogle Aar i Forvejen havde vundet en stor Sag for Joh. Fr.

Classen og faaet ham tilkendt en Erstatning af Regeringen paa henimod 36000 Rdl. At Adrian Cortens i det hele nok vidste, hvorledes Forholdene skulde ordnes, faar man et tydeligt Indtryk af gennem et Brev, som han et Par Maaneder efter Sagens Optagelse ved Højesteret skrev til Bang.

Høyædle og Welbr. Hr. Justitsraad!

Herhos har jeg underdanigst den Ære at sende til den imellem Hr. Etatsraad Kirketerp i Randers og os Kobberhandlere til Højesteret indstævnet Sag henhørende Dokumenter, tillige med en derover forfattet Specifikation.

Derhos følger tillige 50 Rdl. til Udgifters Bestyrelse under Sagen, item en Ducør af 100 Rdl., som bedes Deres Velbr. ikke til en liden Lystigheds Bestyrelse vilde forsmaa (sic!), da Deres Ulejlighed med Sagen desuagtet til al Fornøjelse skal blive betalt, og desuden Deres Fuldmægtig, som Ekstrakten over Sagen forfatter, have en liden Discretion af 20 Rdl. at prætendere, ej paatvivlende, at Deres Welbr. derpaa viser Deres hidtil bekendte og berømte Flid og Vigilance.

Som en enfoldig Forestilling af mig, der dog overlades til Deres Welbr.s egen dybsindige Indsigt, foreslaas, om ej efter Sagens Natur, naar Dokumenterne først er gennemlæste, findes nyttigt at udtage Kontrastævning for vore Principaler og os den tilbørlige Satisfaktion til Sikkerhed i Fremtiden udi vor lovlige Handel at forskaffe.

Skulde Deres Welbr. behøve mere Oplysning i Sagen eller have videre derom at befale, vilde De desangaaende behage at tilskrive mig som Participant og øvrige Interessenters Befuldmægtigede, da samme underdanigst skal blive fuldbyrdet.

Næst at udbede os og Sagen paa bedste Maade recommenderet, med underdanigst Respekt forbliver

Høyædle og Welbr. Hr. Justitsraad
Deres underdanigste Tjener
Horsens, 26. Febr. 1778. Adrian Cortens.

Højesteretsdommen faldt den 26. Maj 1778 og lød: »Landstingsdommen bør ved Magt at stande, denne Proces' Omkostninger ophæves; til Justitskassen betaler Citanten som tabende 5 Rdl.«

At Højesteretsdommen ikke blev endnu mere gunstig for Kedelførerne maa formentlig skyldes den oven for nævnte Paavirkning. Ellers havde der vistnok været Anledning til at lade Etatsraaden bløde lidt mere end 5 Rdl. for sin hele ulovlige Fremfærd. Men det følger af sig selv, at Kedelførerne alligevel var glade over Resultatet, og det vakte vistnok Genklang i deres Sind, da en af deres gode Venner skrev til Adrian Cortens: ... »jeg havde jo gerne ønsket og undet Dem 200 Rdl. i det mindste i Omkostning og nogenlunde Repartition tildømt at nyde hos Kontraparten. Men hvad skal man sige, Omstændighederne gør meget til og fra i Sagerne i dette Fald, — og man faar være nøjet med, at man beholdt dog Sejr, saaledes at Kontraparten ikke med Føje skal kunne rose sig af denne Sag«.

Fra Jan Pleck til P. C. Peters. — Købet af Haraldskær.

I den sidste Trediedel af det 18. Aarhundrede virkede Danmarks Handelsstand i det hele under meget gunstige Omstændigheder, og disse gode Kaar havde ogsaa afgørende Betydning for Kedelførerkompagniet.

Dette naar i Slutningen af nævnte Tidsrum — ved Overgangen til det 19. Aarhundrede — sin største Højde baade i Omsætning af Varer og Antal af Medlemmer. Selskabet havde da 18 Interessenter foruden et stort Tal af Kuske, Drenge, Piger og andre Tjenestefolk. I Spidsen stod paa dette Tidspunkt Jan Pleck.

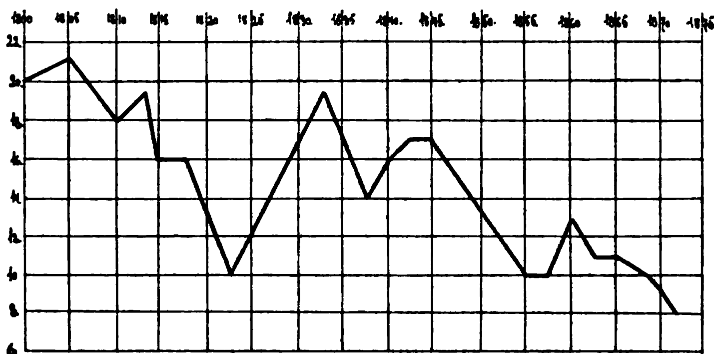
Som de andre Kedelførere var han født i Luiksgestel, men havde som ung tilegnet sig en Del mere end almindelig Dannelse. Det er sandsynligt, at han endogsaa har haft akademisk Uddannelse; men Lysten til Handelen har draget ham ind paa denne Vej, og han har her forstaaet hurtigt at gøre sig gældende. Han stod en Tid som Løjtnant i den danske Hær, og hans fra denne militære Uddannelsestid opbevarede skriftlige Arbejder vidner om Grundighed og Flid. Og denne Grundighed og Flid overførte han paa sit Arbejde for Kompagniet, da han var blevet Medlem og endnu mere, da han i 1798 blev Formand. Han blev Vidne til Selskabets Kulmination, men ogsaa til dets voldsomme Nedgang efter Statsbankerotten. Mærkeligt er det, at han i 7 Aar kunde være bosat som Formand og Regnskabsfører i Horsens uden at være »Borger« i Byen; først 1805 løste han Borgerskab. Men Tiden var jo bevæget, og Myndighederne kunde have travlt med andet end at at vogte paa Borgernes Ret og Pligt. Forøvrigt spores Virkningen af Krigen med England ikke meget paa Selskabets Handel i hans Tid. En mindre Nedgang i Aarene 1804—10 efterfølges af en rask Opgang i Aarene 1810—13; men saa kom det dybe Fald, som ingen nok saa dygtig Regnskabsfører kunde fri dem fra; thi Kompagniet kunde ikke undgaa at blive stærkt berørt af Pengesedlernes synkende Kurs og derefter pludselige Nedsættelse i Værdi. Og samtidig indskrænkedes Handelen i høj Grad, fordi Folket som Helhed var bleven fattigt.

Da Rigsbanken oprettedes, blev Kedelførernes Ejendom paa Nørregade i Horsens belagt med en Bankheftelse paa 86 Rbd. 38 Skilling, som indbetaltes 3 Aar efter. Den saaledes vundne Aktieret i Nationalbanken har Kompagniet ikke interesseret sig for at beholde. Den blev solgt en Snes Aar efter. Regner vi Bankheftelsen efter 6 pro Cent, faar vi som Resultat, at Ejendommen i den Tid vurderedes til omtrent 1450 Rbd. — en den Gang ret betydelig Sum. Denne Ejendom var ganske vist Fælleseje; men een enkelt var over for Offentligheden opgivet som Ejer, og dette var i Jan Plecks Tid den foregaaende Formand, Adrian Cortens, som vi har stiftet Bekendtskab med igennem hans Brevveksling under Retssagen 1773—78. Da Jan Pleck ønsker Ejendommen over paa andre Hænder, maa han have en Fuldmagt fra Cortens, der havde nedsat sig i Aabenraa som Købmand. I Fuldmagten bemyndiges Pleck til at sælge Ejendommen for en lav Pris til en af Kedelførerkompagniets Medlemmer i Jylland, og et Par Maaneder efter blev den solgt med alt Indbo til Johan Damen for 2000 Rbd.

Jan Pleck havde ønsket dette ordnet, inden han selv trak sig tilbage. Sygdom og Svækkelse havde i den senere Tid taget haardt paa ham, og det er vel heller ikke umuligt, at han har været stærkt bekymret for Kompagniets Fremtid, og at han under de vanskeligere Forhold ikke har ment at kunne yde den tilstrækkelige Modstand mod det økonomiske Tryk, som han forudsaa maatte komme. Han tog Afsked fra Selskabet og rejste til Luiksgestel, hvorfra han dog stadigt holdt Forbindelsen med sine Kammerater vedlige og levende interesserede sig for dem og deres Virksomhed.

Den følgende Tid var meget ugunstig for Handelen med Kobber- og Messingvarer. Sparsommelighed var en Dyd, som man holdt højt, dels af Nødvendighed og dels,

fordi den blev sat i System fra oven. Hvorledes Nedgangen virkede for Kedelførerne, kan ses alene af Svingningerne i Fællesejendommens Størrelse. Den var (Vogne, Heste o. s. v. medregnet) i 1786 opgjort til lidt over 1800 Rbd. 10 Aar efter udgør den over 3000 Rbd. og i Aaret 1803 endog tæt ved 6000 Rbd. 1810 er den atter sunket til 5200 Rbd., 1815 under 5000 og udgør i 1825 kun 3000 Rbd. — det samme som i 1796! Men naturligvis var Virkningen endnu meget mere kendelig paa selve Omsætningen. En her hidsat Kurve viser tydeligere end nogen lang og vidtløftig Forklaring, hvor-

ledes Handelens Omfang svinger i Tidsrummet fra 1800—1872. De foran Kurven staaende Tal angiver baade Interessenterne Tal og Størrelsen af den forholdsvise Omsætning i de over Kurven nævnte Aar.

Det dybe og voldsomme Fald efter 1813 er stærkt iøjnefaldende, men ogsaa den raske Opgang fra Midten af Tyverne til heni Trediverne vil vække Opmærksomhed. Endelig er endnu et Stykke af Kurven af særlig Interesse: Nedgangslinien 1845—1855 — Krigens og den nationale Vækkelses Tid, efter hvilken Virksomheden endnu en Gang stiger, for snart efter fuldstændigt at forsvinde.

Den Mand, som det i væsentligst Grad skyldes, at Virksomheden i Trediverne atter naaede saa højt op efter den voldsomme Nedgang, var den tidligere nævnte Henrik Wills, som hidtil havde handlet i Faaborg. Hjælpsom til det yderste fik han gentagne Gange Kommissioner at udrette for fattige Slægtninge af Kedelførere, som døde her i Landet. Ham er det ogsaa, der træder i Forbindelse med det Suhrske Handelshus i København — ganske vist temmelig ufrivillig, halvvejs tvungen af Theodor Suhr. Da denne i 1831 var bleven Ejer af Brede Kobbermølle og dermed af det fra Nymølle stammende Privilegium til at lade de paa Værket forarbejdede Varer omføre ved Kedelførere, saa var det jo rimeligt, at han lod dette komme til Hollændernes Bevidsthed. Han skrev til Henrik Wills, at hvis de Kedelførere, der tidligere havde omført Varer fra Brede Værk, atter ønskede dette, saa maatte de snarest indsende deres Pas (Konstitution), for at det kunde blive fornyet. Wills anmodes endvidere om at opgive, hvilke Kedelførere der har Pas fra Brede, og med hvor stor Omsætning der kan regnes. Efter at dette er ordnet, udtaler Suhr i Løbet af Efteraaret sin Misfornøjelse med, at han endnu slet ikke har hørt fra de fynske Kedelførere. Derimod meddeler han — som noget i Retning af en Trudsel — at han har faaet mange Ansøgninger fra fynske Kobbersmede om Pas og samtidig deres Klage over Kedelførernes Handel. Dette synes at hjælpe. Kedelførerne viste sig under Hensyn til den truende Forbindelse imellem Værket og Kobbersmedene villigere til at tage imod Brede Værks Varer, og en Maaneds Tid efter kunde Theodor Suhr meddele, at han nu ogsaa havde modtaget de fynske Kedelføreres Ansøgning om Pas, hvilket har glædet ham meget.[1])

---

[1]) Fra Suhrs Brevkopibøger i Raadstuearkivet, Kbhvn.

Lader det saaledes til, at Kedelførerne kun nødtvungent har indladt sig i Forbindelse med Suhr, saa skulde det senere vise sig, at denne Forbindelse blev fordelagtig for begge Parter og ikke mindst for Kedelførerne; thi Theodor Suhr var en meget formaaende Mand, og da Kampen for Bevarelsen af Kedelførerprivilegiet senere blev stærkere og stærkere imod Kobbersmedenes stadigt gentagne Angreb, saa stillede Suhr sig af let forstaaelige Grunde paa Kedelførernes Side.

En anden Mand, hvem Henrik Wills havde meget med at gøre, var Josias thor Straten i Flensborg. Fabrikken ved Krusaa havde altid været Kedelførernes største Leverandør, i sin Tid ene om at forsyne dem med Varer, og Familien thor Straten følte sig derfor gerne stærkt knyttet til Lederne af det anselige Selskab. Overretsadvokat J. thor Straten havde i en Aarrække kæmpet med daarlige økonomiske Kaar. Følgen af Ind- og Udførselsforbudenes Ophævelse havde været den, at Fabrikken førte en hensygnende Tilværelse, medens J. thor Straten, der havde kastet sig ind i Kampen for de gamle Rettigheder med en forbavsende Energi, lidt efter lidt svækkedes i sin Virketrang og tilsidst ganske opgav Kampen. Fabrikken slugte hans Formue, Gæld kom til Gæld, og hvad var da naturligere, end at han tyede til Kedelførerne. Disse havde altid advaret ham og holdt igen paa hans Ivrighed — senere skulde de selv udvise en lignende — men dog hjalp de ham med adskillige Hundrede Rigsbankdaler. 1834 faar Henrik Wills Del i den Obligation, som var udstedt af da afdøde Kancelliraad Holst og Frue til alle deres Arvinger; iblandt Arvingerne var nemlig ogsaa thor Straten. Obligationen lød paa 16000 Rbd. Sølv og skulde udbetales efter Fru Holsts Død af Trøjborg Gods ved dettes Ejer, Amtmand,

Kammerjunker de Neergaard. — Otte Aar senere maatte Josias thor Straten fuldstændig opgive Fabrikken.

Henrik Wills var ikke Formand i mange Aar; men Perioden var rig paa Virksomhed oven paa det Dødvande, der havde været Følgen af Statsbankerotten. Vel havde de sidste Aar igen givet Nedgang i Omsætningen, men dette skyldtes saadanne Magter, som det efterhaanden viste sig umuligt at besværge. Som Helhed betragtet havde Henrik Wills bedret Forholdene meget. Han trak sig tilbage, inden han var udslidt, og overlod Kampen til yngre Kræfter. Faaborg, hvor han tidligere havde levet saa meget, blev igen hans Opholdssted. Her byggede han sig en Oliemølle, der først gik ved Hestkraft, senere ved Dampkraft. Han kom efterhaanden til at beklæde forskellige Tillidsposter, idet han blev Byraadsmedlem, Forligelseskommissær, Sparekassedirektør o. a. m.; ogsaa paa højere Sted havde man Øje for hans Fortjenester, idet han blev udnævnt til Kancelliraad. Han døde, 74 Aar gammel, som en meget hædret og agtet Mand.

I Spidsen for Kompagniet finder vi derefter Peter Cornelius Peters.

Denne Mand var en Modsætning til sin Forgænger; han var ham langt overlegen i Forretningskyndighed, i kold Forstand; men det gode Sindelag, der saa ofte kom frem hos Wills, opdages ikke saa let hos ham. Muligt er det jo imidlertid, at det er kommet frem i Ting, som nu ikke længer kan undersøges. Hans Ansigtstræk, der findes gengivet paa et hollandsk Fotografi, viser det noget tillukkede og bestemte, der var over hans Liv og Handlinger. I 11 Aar ledede han Kompagniets Handel og satte i denne Tid sit Stempel saa eftertrykkeligt paa alt, at man siden ikke fandt sig foranlediget til at skifte

Firmamærke, men vedblev efter hans Tid at bruge Navnet P. C. Peters & Comp.

Han købte i Aaret 1837 Ejendommen i Horsens af Henrik Wills for 2500 Rbd. Sølv og begyndte derefter straks paa sine Reformplaner. Samme Aar havde han en Ansøgning inde i Generaltoldkammeret om at faa Lov til at anlægge og drive et Blyvalseværk i Horsens. Herpaa svaredes, at det behøvedes der ingen særlig Tilladelse til, han kunde gøre dette, naar han ønskede det. Med Theoder Suhr har han stadigt Forbindelse, og Brevene viser tilstrækkelig tydeligt, at han der har uindskrænket Kredit. Den ene store Sum Penge efter den anden kommer fra Horsens og gaar i Mellemregning til Peter Dreyer paa Brede og vidner om en tilsvarende Strøm af Kobbervarer den modsatte Vej. Og dog finder Suhr sig foranlediget til at klage over, at P. C. Peters unddrager de større, jydske Bestillinger fra Brede og kun bestiller lettere Sorter Varer. Der hentydes til den Hensynsfuldhed, hvormed Theodor Suhr har optraadt over for P. C. Peters' »Forening«, idet han har undladt at udnytte sit udstrakte Privilegium. Der maa ske en hensigtsmæssigere Fordeling af Bestillingerne, hvis ikke Brede Værk skal begynde paa en direkte Konkurrence! Det er selvfølgelig en Trudsel, og det ses heller ikke, at P. C. Peters har agtet den synderlig, han var i den Retning lige saa klartseende som Suhr, og det gode Forhold ødelagdes heller ikke af den Grund. Der var jo Fordel paa begge Sider, og Suhr havde haft meget vanskeligt ved at optage Konkurrencen imod Kompagniet. Megen Gavn kunde han derimod have af dem ved at vedblive at holde et venskabeligt Forhold til dem. Da han saaledes faar Nys om, at der ved Skagen er opfisket 60—80 Stykker Kobber i Klumper, skriver han til Kedelfører Christian Jantzen i Frederikshavn om uopholdeligt at

rejse derop og købe det til ham. Prisen fastsættes, og Tavshed desangaaende anbefales, for at ingen skal faa noget at vide om Ekspeditionen. — Og Suhr fik som tidligere nævnt ogsaa Lejlighed til at vise Kedelførerne betydelige Tjenester.

Foruden Blyvalseværket og Kobberhandelen tog P. C. Peters fat paa andre Ting. I flere Aar drev han saaledes en udstrakt Kornhandel med Handelshuset Lavaetz & Koch i Altona. Han maatte i den Tid leje flere Paklofter i Byen til sit Korn, da Ejendommen ikke kunde rumme det eller slet ikke var indrettet paa sligt. Alt dette foretog han sig af lutter Virketrang og til fælles Bedste for Medlemmerne. I Følge Kontrakten kunde jo ingen drive nogen som helst Handel for egen Regning.

Men mere Betydning end dette havde det, at Haraldskærs Fabrik af ham knyttedes til Kobberhandelen og lagdes ind under Kompagniets fælles Eje.

En lille Mils Vej vest for Vejle, ved Landevejen, der fører imod Varde, ligger Haraldskær. Da Gaarden ligger i Nærheden af Aaen, der strømmer igennem den brede Dalsænkning, saa har der her i lang Tid været Fabriksvirksomhed. Avlsgaardens Ejer har saaledes samtidigt optraadt som Fabrikherre.

Lige syd for Haraldskærs nuværende Hovedbygning findes ved Aaen nogle gamle Egepæle nedrammede. De er Rester af et Stemmeværk; thi her var Fabrikkens oprindelige Beliggenhed. For imidlertid at opnaa heldigere Forhold og blandt andet en højere Vandopstemning er Fabrikken blevet flyttet to Gange, første Gang ca. 2500 Alen vestligere, højere op ad Aaen — her findes ligeledes Egepæle i Aabunden samt Rester af Omløbsaa — sidste Gang til sin nuværende Plads. [1])

[1]) Meddelt af Godsejer de Bang, Haraldskær, og Fabrikejer Brincher, Grejsdals Hammerværk.

I Aaret 1741 anlagde Bernt Isak her en Geværfabrik, formentlig efter at Stemmeværket var flyttet første Gang. Men kort Tid efter gik Fabrikken over til en Franskmand, Oberstløjtnant Pierre d'Andischon, der 1744 fik Privilegium paa der at anlægge en Krudtmølle [1]. Nogle Aar efter var Fabrikken og Hovedgaarden igen paa andre Hænder; denne Gang var Ejeren Gerhard de Lichtenberg.

Lichtenberg var Søn af en formuende Købmand i Horsens, Hans Christensen og Hustru, Gedske Lichtenberg, hvis Familienavn han antog. Han blev selv ved sin Handel en velhavende Mand, Godsejer i stor Stil, og styrede sine Godser med stor Dygtighed. Inden sin Død oprettede han Bidstrup til et Stamhus for sine Efterkommere, og dette Gods er som bekendt endnu i Slægtens Eje.

Efter at Lichtenberg var kommen i Besiddelse af Haraldskær, blev Fabrikken flyttet anden Gang og derefter i Aaret 1757 indrettet til Fabrikation af Kobbervarer, Høleer og Søm, og fra dette Tidspunkt begynder sandsynligvis Kedelførerne at have noget med Fabrikken at gøre, idet de har medtaget dens Kobbervarer og Høleer paa deres Rejser omkring i Jylland, ligesom de sjællandske Førere medbragte Høleer og Hakkelseknive fra Ørholms Fabrik i Nærheden af Brede.

Gerhard de Lichtenberg døde i Aaret 1764, og Haraldskær overgik da i nogle faa Aar til Christian Linde, der i 1766 fik fornyet det gamle Privilegium om Krudttilvirkning [2]. Men dette fik ikke megen Indflydelse paa Fabrikken; thi vi finder derefter en Søn af Lichtenberg, der fortsatte Kobberværket og solgte det som saadant til Major Lüttichau. Under de skiftende Ejere maa forment-

---

[1] og [2] C. Nyrop: J. Fr. Classen, pag. 166 og Note 319[1].

lig Kedelførerne stadigt have omført de forarbejdede Varer, uden at de iøvrigt har tænkt paa nogen Sinde selv at faa Fabrikken i deres Eje. Dels oversteg det deres Evner i pekuniær Henseende, dels har det været unødvendigt for dem; idet de ikke behøvede at frygte nogen Konkurrence. Men i det 19. Aarhundrede blev det anderledes.

Ved Overgangen til det nævnte Aarhundrede ejedes Haraldskær af Familien Sager: to Brødre, der var indvandrede fra Egnen om Lübeck. Af disse døde den ene ugift, medens den anden, Peter Sager, ved sin Død 1832 efterlod sig en ganske ung Enke, Birgitte, født Hvidtfeldt, og en Datter, Mette Kirstine Sager, der kun var 3 Aar gammel. Enken giftede sig i Februar næste Aar med en dygtig og energisk Forretningsmand fra Vejle, Andreas Herman Frederik Holck, der saaledes blev Fabrikejer og Landbruger. Ved Skiftet med Datteren, Mette Kirstine, blev Haraldskær opgjort til 30000 Rbd., og der blev tillagt hende Halvdelen heraf. Men hun døde endnu samme Aar, og Holck blev paa den Maade Eneejer af hele Herligheden. Og Ejendommen var stor og værdifuld, gode Jorder, gode Enge, stor Skov og endelig Privilegiet for Kobberværket, noget der i rette Hænder vanskeligt kunde sættes for højt. Men Holck viste sig ikke Stillingen voksen, det gik nedad for ham. Hvor energisk han end var, kunde han ikke holde sammen paa den omfattende Drift. Hans Forbindelse med det tidligere omtalte Handelshus, Suhr, i København viser, at man gentagne Gange maatte bære over med ham med Hensyn til Betaling for Leverancer. Allerede 1834 anmodes han flere Gange forgæves om at indløse en Veksel. Han ønsker samme Aar Kredit paa en Del smeltet Kobber, men det nægtes ham![1]) Aaret efter laaner han 3000 Rdl.

---

[1]) Suhrs Brevkopibøger, Raadstuearkivet.

af Bygholm-Gudsøs Overformynderi; men Virksomheden slugte Pengene uden at give tilsvarende Renter. Endelig blev han da klar over, at det maatte have en Ende. I 1839 indledede han Underhandlinger med Kedelførerkompagniet om Køb af Fabrikken; men dette synes de ikke at have været videre villige til. Han bekendtgjorde derfor i forskellige Stiftstidender og større Blade, at en dygtig Kedelsmedemester, der vilde paatage sig Ledelsen af et større Værksted for der at forarbejde Kobberkedler, kunde faa en indbringende Stilling paa Haraldskær Fabrik, og endvidere, at Handelsmænd, der vilde paatage sig at rejse rundt med Varerne i Landet, ogsaa vilde blive antaget under gode Betingelser.

Dette hjalp! Kedelførerne havde hidtil i ringe Grad bekymret sig om, hvem der ejede Fabrikken. Men ved disse Bekendtgørelser saa de deres fremtidige Eksistens truet, de kunde nu vente sig en Konkurrent, der om end ikke straks saa dog forholdsvis hurtigt vilde blive haard at trækkes med, fordi den voksede op af hjemlig Jord og havde sin Fabrik saa farlig nær Kedelførernes Centrum, medens disse selv maatte hente deres Varer saa langt borte. Der blev hurtigt sammenkaldt til et Møde af Medlemmerne, i Horsens, og her blev Formanden, P. C. Peters, bemyndiget til at købe Fabrikken. Saaledes kunde det ske, at P. C. Peters & Comp. i Aaret 1839 købte Haraldskær med Jord og Skov, Heste og Vogne, Køer og Redskaber for ialt 45000 Rdl. Disse Penge blev i Løbet af 13 Aar fuldstændigt udbetalt til Holck, der imidlertid havde købt Ørskovgaard, nord for Horsens.

Det var en stor Tilvækst til deres Virksomhed, Kedelførerne paa denne Maade fik. Der hørte ca. 100 Tdr. Land Jord og 80 Tdr. Land Skov foruden store Enge til Ejendommen. Dertil kom Kobberværket, som krævede

en meget betydelig Arbejdsstyrke, hvis det skulde drives til videre. Bygningerne var gode og Vandkraften stor, men Værket var forsømt igennem lange Tider og trængte til en gennemgaaende Fornyelse. Store Goder, men ogsaa store Besværligheder, fulgte der med Fabrikken. P. C. Peters indsaa, at han ikke alene kunde overkomme den nærmere Ledelse af alt dette samtidigt med at passe Regnskaberne. Han forlangte da og fik af Kompagniet Tilladelse til at holde to Assistenter, af hvilke den ene altid skulde opholde sig paa Haraldskær, medens den anden skulde være enten der eller paa Hovedkontoret i Horsens, eftersom Formanden fandt det tjenligst. Hvis Formandens Tilstedeværelse paa Kobberværket undertiden skulde findes nødvendig, da skulde en af Assistenterne straks indfinde sig i Horsens.

Medens saaledes Ledelsen udstykkedes en Del, blev det ogsaa nødvendigt at skaffe Arbejdere til Kobberværket og Landbruget. Hertil anvendtes Danskere, da man ikke i en Fart kunde faa saa mange Landsmænd indkaldt og heller ikke fandt det fordelagtigt at optage saa mange nye Medlemmer i Kompagniet. De danske Arbejdere fik deres Løn her som andre Steder uden iøvrigt at have det mindste med Selskabets indre Anliggender at bestille.

De nye Ejere af Fabrikken tog fat med Mod og Kraft for at afhjælpe og bedre det forsømte. Der blev bygget en ny Kobber-Smelteovn, hvori der paa een Gang kunde smeltes 35 Skippund Kobber. Men da dette var noget nyt for Kedelførerne, satte de sig i Forbindelse med Kobberfabrikken ved Krusaa og fik herfra en ung, dygtig Kobbersmelter, der ledede Arbejdet ved Smelteovnen. Fabrikken havde ikke under de tidligere Ejere kunnet udsmelte Kobberet i større Plader, men havde modtaget saadanne fra Flensborg og Brede. Der blev

endelig antaget en Kedelsmed med Svende, som skulde forarbejde Kobberpladerne til alle mulige Kobbergenstande: Køkkenredskaber, Gruekedler, Brændevinsredskaber o. s. v.

Der findes fra 1840 opbevaret et Litografi udført i Aarhus, som Kedelførerne ganske sikkert har ladet udføre; det forestiller Haraldskærs Fabrik i nævnte Aar, altsaa lige efter Overtagelsen. Bortset fra, at Billedet er meget daarligt udført — Hestene ligner nærmest Hyæner og Trætoppene Uldtotter — faar man et ret gunstigt Indtryk af Fabrikken og dens Omgivelser: Velholdte Bygninger omgivne af Træer og Enge. Den rygende Skorsten vidner om Virksomheden ved Smelteovnen og de glødende Kobbermasser. Aaen bruser forbi og trækker det store Vandhjul. Brusen og Hamren og Banken maa have lydt rundt om fra Bygninger og Gaard. Men naar Dagens Gerning var endt, saa var her ogsaa et godt Sted at tilbringe sin Hviletid. Bakkerne og Skovene imod Nord lunede for Vinden, og ingen anden Støj hørtes i Nærheden end Aaens stadige Mumlen paa dens rastløse Fart ud imod Havet.

Det ses af mangt og meget, at Kedelførerne efterhaanden kom til at holde meget af denne Fabrik. Den blev Genstand for deres Kærlighed i højere Grad end nogen anden Del af deres Fælleseje, og Stillingen som Assistent og Regnskabsfører paa Haraldskær blev en eftertragtet Retrætepost for ældre, veltjente Kedelførere, der paa deres Rejser havde udvist særlig Flid og Dygtighed.

Men Sjælen i hele Foretagendet var den, der havde overtalt Kedelførerne til Købet, P. C. Peters, og han satte derfor ogsaa al sin Arbejdsomhed og Kløgt ind paa at gøre Fabrikken saa indbringende som muligt. Den anden Gren af Fabrikationen: Jernindustrien, fik under ham et uanet Opsving. Ganske vist blev der fra Rege-

ringens Side ved en bestemt Lejlighed gydt koldt Vand i Blodet. P. C. Peters havde nemlig i Aaret 1842 til Generaltoldkammeret indsendt et Par Kedelførerkonstitutioner til Godkendelse, og i disse havde han uden videre anført, at de (Kedelførerne) ogsaa omrejste med Isenkramvarer. Han fik imidlertid derpaa det Svar, at Tilladelse til at omføre den Slags Varer ikke fulgte af Privilegiet til at lade omføre Kobbervarer. Det kunde heraf se ud, som om man vilde nægte Kompagniets Medlemmer at medtage Høleer og Knive paa deres Rejser; men et halvt Aars Tid efter (5. Oktober 1842) resolverer Kongen, »at det skal være P. C. Peters tilladt at omføre Isenkramvarer, dog saaledes, at Tilladelsen ophæves, hvis der drives Misbrug ved Toldstederne«.

Haraldskærs Fabriks Segl.

I Spidsen for Jernindustrien stillede P. C. Peters en Mand, der fra sin tidligste Ungdom var oplært i Fabriksdrift, Frederik Brincher, der indvandrede hertil fra Westfalen i Aaret 1842. Under hans Ledelse stod Jernfabrikationen i omtrent al den Tid, som Kedelførerne havde Haraldskær i deres Eje, og under ham blev den drevet med stor Kraft og Kyndighed. Kompagniet havde Penge nok til at udvide Driften ved, og P. C. Peters sparede ikke paa dette Omraade.

Følgelig blev der nu frembragt en stor Mængde Varer baade af Kobber og Jern, saa stor en Mængde, at man med det Mandskab, der raadedes over, ikke kunde tænke paa at faa det hele omsat. Derfor maatte der tænkes paa Forøgelse af Medlemmerne, men frem for alt af Drenge.

Et større Hold af disse blev afhentet i Holland og som sædvanlig fordelt mellem de ældre Kedelførere, efter at de en kort Tid havde opholdt sig i Horsens. Og flere end før sværmede Hollænderne om i Landet med deres Kedler og Høleer; nyt Liv var der pustet i det gamle Selskab, nyt, varmt Blod var ledet ind i Aarerne, og atter strømmede Kobbersagerne med fornyet Magt ind i Køkken og Bryggers i de tusind Hjem.

Under Treaarskrigen 1848—1850 kom der en Standsning i den store Omsætning, og forøvrigt havde Opgangen efter Fabrikkens Køb kun holdt sig i nogle faa Aar. De urolige Forhold fik nu en temmelig uheldig Indflydelse paa Fabrikkens Virksomhed, skønt de ellers til at begynde med syntes at skulle forøge mere end formindske. I 1848 fabrikeredes der store Masser af Spyd og andre Vaaben, som særlig købtes af den jydske Almue. Det var Skrækken for de formentlig løsslupne Rendsborgslaver, der virkede paa denne Maade og fik hele Jylland til at ruste sig. Denne Fabriksvirksomhed fik imidlertid en brat Ende. Frederik Brinchers Søn, nuværende Fabrikejer Brincher, Grejsdals Hammerværk, fortæller herom følgende:

»Pludselig en Sommer Formiddag kom en Stafet paa en skumbedækket Hest med Melding fra Sognefogden i Ødsted, at en Bataillon af tyske Soldater var under Fremrykning imod Fabrikken og forsynet med Brandraketter; thi Fabrikken skulde brændes af, fordi der blev forfærdiget Vaaben.

Saa vidt muligt blev nu i en Fart ethvert Spor fjernet, der kunde hentyde paa Massefabrikation af Spyd og Lanser. Da saa et Par Timer efter Sognefogdens Melding den bebudede fjendtlige Styrke nærmede sig Fabrikken, tog min Fader min ældre Søster og mig hver

ved Haanden og mødte saa den tyske Afdeling, før den kom Fabrikken paa Skud nær.

Fader indledede nu Samtalen med den foranridende Oberst, Bataillonen blev standset, og ved den første Forhandling og Faders Forklaring om, hvilken grænseløs Ulykke det vilde være for de mange Arbejderfamilier, om dette Hærværk fuldførtes, lykkedes det endelig efter lang Parlamenteren og mod Løfte paa Tro og Love og paa Faders Ansvar, at der ikke i denne Krig blev solgt eller tilvirket flere Spyd eller andre Vaaben, at faa Bataillonen til — efter at være bleven beværtet — igen at drage tilbage«.

Saaledes undgik Fabrikken kun med Nød og næppe Ødelæggelsen. Ejere og Arbejdere slap med Skrækken, og Oprørerne fik siden andet at tænke paa. Skam og Skade vilde det ogsaa have været, om Fabrikken paa sit daværende høje Udviklingsstade skulde være bleven lagt øde. Nu fortsatte den altsaa sin Virksomhed, mens Krigen rasede i dens Nærhed og gjorde Forholdene og Forbindelserne rundt om i højeste Grad usikre. Og dette kunde selvfølgelig ikke undgaa at skade Fabrikken og især Handelen meget.

P. C. Peters havde, som allerede tidligere nævnt, ikke sparet sig selv, naar det gjaldt om nye Forsøg paa Fabrikationens og Handelens Omraade eller om at opnaa en eller anden Begunstigelse fra Regeringens Side. Nu havde han ved Købet af Haraldskær i Aaret 1839 sat Kedelførerkompagniet i Stand til selv at tilvirke en stor Del af deres Varer, og det var nærmest en Formsag, naar han i 1846 ansøgte om Tilladelse til at fortsætte Fabrikkens Drift, men en Formsag, som de tidligere Ejere ikke havde undladt at bringe i Orden, og som P. C. Peters derfor heller ikke mente at kunne gaa uden om. Den 15. September 1846 kommer der Meddelelse

fra Regeringen med Bevilling for P. C. Peters & Comp. til at fortsætte Kobberværket tillige med Fabrikationen af Jernvarer.

Ved at sammenligne Haraldskærfabrikkens Kaar med andre Fabrikkers af lignende Art: Flensborg, Brede, Frederiksværk, kom Peters til det Resultat, at hin blev forurettet, idet disse alene ved deres Beliggenhed og forskellige andre Forhold havde Forrettigheder for Haraldskær. Flensborgfabrikken laa tæt ved en vigtig Handelsby, hvilket allerede var en stor Fordel; desuden var den fri for at svare Øresundstold (den svarede dog anden Told). Brede havde under Suhrs Regime opnaaet mange Fordele. Den var af ham bleven knyttet til Frederiksværk, som var i Regeringens Eje, og Suhr var saaledes af alle Fabrikanter heldigst stillet, idet han havde Leverancer til Staten. Desuden laa Brede jo tæt ved Hovedstaden, medens Haraldskær havde langt til Storbyer og gennemgaaende temmelig vanskelige Forbindelser. Af disse Grunde mente Peters, at der kunde være Anledning til at søge om forskellige Friheder, for at Eksistensbetingelserne kunde blive nogenlunde lige for alle Fabrikker. Han indsendte derfor en Ansøgning til Kongen om Fritagelse for at betale Øresundstold af Garkobber — fint renset Kobber — samt ligeledes om toldfri Indførsel af 100 Skippund Stangjern, 20 Skippund Staal og 200 Tdr. Stenkul aarlig. Men denne Ansøgning blev ikke bevilget. Thi allerede den Gang var man i Regeringen stærkt optaget af Tanken om Erhvervsfrihed, og at udvide Privilegierne vilde jo være at modarbejde denne. Det kunde der ikke være Tale om, snarere vilde det være tjenligt, at faa disse Enerettigheder indskrænket. Mange Gange tidligere havde der været klaget over Kedelførerne; men nu da man ikke alene mærkede Eftergivenhed fra de ledendes Side, men endogsaa Medhold i Tankegangen,

fik Klagerne rigtigt Vind i Sejlene. Snart skulde der staa en skarp Kamp imellem Kedelførerkompagniet og Landets Kobbersmede, hos hvilke sidste Bitterheden og Misfornøjelsen var vokset Aar for Aar i en uhyggelig Grad. —

At Fabrikken ligesom tidligere forarbejdede Brændevinsredskaber, og at Kedelførerne — som forhen — solgte dem til Bønderne, kan vel ikke forundre, lige saa lidt, som at Bønderne i Smug fremdeles havde deres Brændevinspander over Ilden og tilberedte den »Drank«, der syntes at være bleven saa nødvendig for Kreaturerne, at alle Regeringens Forbud prellede af derpaa. Da Regeringen i Begyndelsen af Aaret 1843 — ligesom 70 Aar tidligere — havde givet Landboerne Tilladelse til straffri at aflevere deres Brændevinsredskaber, naar dette skete inden 1. Maj, blev der i Jylland henved 11000 mere eller mindre fuldstændige og vægtige Brændevinsredskaber afleveret eller paa anden Maade afhændet eller gjort ubrugelige. I Anledning heraf hedder det i et samtidigt Cirkulære:

»Ved Siden af den forholdsvis saare ringe Fordel, Bonden har af at brænde Brændevin selv, saa er det sandsynligt, at han paa mere end een Maade er blevet ført bag Lyset ved Indkøbet af sit Brændevinstøj. Kedelførerne have vel vidst at gøre sig betalte for deres lange Rejse med en Genstand, der er saa vanskelig at transportere som Kobberet; og det er rimeligt, at de have benyttet den Tiltro, som Medviden i en ulovlig Handling maa frembringe, til ogsaa ved de andre Genstande, som de sædvanlig frembyde til Salg, at føre Køberne bag Lyset. Endskønt det er vanskeligt nærmere at bevise dette, turde det dog ikke være uden Interesse her at anføre en Begivenhed, der berettiger til at antage, at Be-

dragerierne er gaaede i Svang. Ved Afleveringen af Redskaber indtil 1. Maj, er der, efter hvad man er kommen til Kundskab om, til et Toldsted i det nordlige Jylland indkommet i Brændevinstøjer over 8000 Pd., der af Sælgerne bleve udgivede for Kobber. Ved en Undersøgelse, der blev anstillet for at udfinde den virkelige Vægt i Kobber, fandtes det imidlertid, at næsten alle de runde Brændevinshatte vare ved Piberne belagte med 2 a 4 Pd. Bly; imellem Kobberet og Blyet fandtes en Udfyldning af Ler og Sand, og næsten alle de Hatte, som ikke havde Bly udvendig, vare fyldte indvendig med Bly og dette overstrøget med rødt for at give det Kobberets Farve, hvorhos der paa alle Svaleapparaterne var anbragt ved den øverste Pibe 5 a 8 Pd. Bly under en Bedækning af Kobber. Det er antageligt, at Ihændehaverne af slige Redskaber selv er bleven bedraget ved den ommeldte svigagtige Indretning for flere Rigsdaler paa hvert Brændevinstøj, de i sin Tid havde købt af Kobberhandlere«. [1])

Der forelaa jo her en temmelig graverende Beskyldning; men det ses ikke, at nogen har særlig følt sig ramt, og det er ogsaa muligt, at der ingen Grund var til det. Thi for det første kunde Kobbersmedene lige saa godt have leveret en stor Del af Redskaberne, og for det andet saa lappede Bønderne rask væk selv paa deres Redskaber, idet de klinede Ler og Dej i Hullerne og ogsaa undertiden overhældte det med smeltet Bly,

Hvad angik Troen paa, at det nu endeligt var lykkedes Regeringen at faa den ulovlige Brændevinsbrænden standset, da viste det sig snart at være en Illusion, og derfor kom der allerede 2 Aar efter endnu en Forordning derimod. Det hedder heri (14. Maj 1845): Hvis en

---

[1]) Cirkulære af 18. Aug. 1843. Efter Original.

konsessioneret Kedelfører træffes med ulovlige Brændevinsredskaber, bliver disse at konfiskere, Mulkt fra 100 til 800 Rdl. at betale, og Koncessionens Fortabelse. Kobberværkerne maa ikke lade omføre Brændevinsredskaber, undtagen disse ere ledsagede af Toldpassersedler, som oplyser om Afsendelsesstedet og det lovlige Bestemmelsessted. Der blev ligeledes indført meget strenge Bestemmelser for dem, der ulovligt brændte Brændevin: Bestillingsmænd, Skolelærere, Amtsraadsmedlemmer, Præster udsatte sig for Tab af Embede eller Bestilling, om de indlod sig paa at holde Brændevinspander. Ligeledes vilde mulig Rang og Ordener blive dem frataget, foruden at de selvfølgelig maatte betale den sædvanlige Mulkt i Lighed med Bønderne. — Kampen var standende, men førte tilsidst til Sejr for Regeringen. Men derfor ophørte Fabrikkerne ikke at forfærdige Brændevinskedler; thi baade i By og paa Land var der mange lovlige Brænderier.

I Aaret 1847 udskiltes Lolland som selvstændigt Handelsomraade fra Sjælland og fik sine egne Kedelførere. Til Trods for disse Øers fjernere Beliggenhed fra Kompagniets Handelsmidtpunkt, viser Regnskaberne, at her gik Handelen bedst, og i en lang Aarrække havde Sjælland den største Omsætning af alle »Distrikter«.

Kort Tid efter den Begivenhed, der nær havde medført Fabrikkens Ødelæggelse, finder vi en anden Mand som Regnskabsfører i Horsens. P. C. Peters udtraadte af Selskabet den 7. September 1848 og rejste derpaa til Holland. Med en god Samvittighed kunde han trække sig tilbage, han havde bragt Kompagniet ind i øget Virksomhed, han havde knyttet en ny Rigdomskilde til den gamle, som var ved at udtørres, og endelig havde han ført et dygtigt Forsvar for Kedelførerinstitutionen imod de stadigt voksende Angreb. Og dog havde — paa Grund af mange indvirkende Aarsager — de sidste Aar bragt

Nedgang, ligesom Henrik Wills' sidste Formandsaar. Det blev ingen let Sag for Henrich Franciskus Scheerens at overtage hans Plads, og han havde den kun i 5 Aar. Under ham og hans Efterfølger Franciskus van de Reydt er det, at Kedelførerne kæmper deres sidste Kamp for Bevarelsen af deres gamle Rettigheder, en Kamp, der endte med Indførelsen af Erhvervsfrihed og derefter et særligt Forbud imod den gamle Handelsmaade.

Kamp for Privilegierne.

Næsten fra første Færd vakte Kedelførerne Anstød iblandt de danske handlende og Haandværkere, særlig var Kobbersmedene dem paa Nakken ved enhver Lejlighed og søgte dels at nedsætte dem i Folks Omdømme, dels at paavirke Myndighederne til Skade for deres Handel. Vidste man intet paalideligt om Hollænderne at berette, saa digtede man allehaande Historier om deres Samfund og Love, og Historierne blev som Regel taget for gode Varer blandt den overtroiske Almue. Vel var alle Udlændinge — og der var mange af dem her i Landet — udsat for at blive lagt for Had; thi i visse Perioder fandt man det meget fordelagtigt at drive Geschäft med Nationalitetsfølelsen. Særlig gik dog dette ud over hollandske Handelsmænd; man havde nu en Gang faaet Kig paa dem, og fra alle Sider lyder Veklagerne over deres Griskhed og over den store Skade, som de voldte Landets egne Børn. At denne Overbevisning specielt var til Stede over for Kedelførerne, er der opbevaret mange Vidnesbyrd om, og det fra de mest forskellige Tider. Nægtes kan det jo heller ikke, at særlig Kobbersmedene kunde have Grund til at se skævt til

dem; thi selv om Kedelføreren en Gang imellem bestilte et Arbejde hos den nærmeste Kobbersmed eller lod en Kedel flikke hos ham, naar det syntes at være alt for megen Ulejlighed at sende den længere bort, saa var dette dog kun en ringe Ubetydelighed imod de Masser af Kobberarbejder, der indførtes fra Flensborg og Lübeck og senere udførtes paa Haraldskær. Der kan saaledes nok være Grund til Klagerne; men de er fyldte med alle Slags Misforstaaelser af de virkelige Forhold, og desuden er de indtil de senere Tider mere personlige Angreb end egentlig saglige Klager og kunde derfor ogsaa kun føre til en øjeblikkelig, stedlig Ændring i de bestaaende Forhold, ikke til noget Resultat, der kunde kendes over hele Landet eller i længere Tidsrum.

Allerede i Aaret 1723 var der indgaaet Klage til Kongen over et Par Kedelførere, der endogsaa skulde have vovet at falbyde deres Varer hos selve Kobbersmedene i København, hvilket jo maatte betragtes som at gaa lige ind i Løvens Hule. Heller ikke blev denne formastelige Handling uden Følger; thi den 16. April samme Aar udsteder Kongen et saalydende Brev til Københavns Magistrat:

Frederik den Fjerde etc. Vor bevaagenhed tilforn. Eftersom mesterne udi kaabbersmed lauget udi vores kongelig residentz stad Kiøbenhafn for os allerunderdanigst klageligen have andraget, hvorledes en Del Brabander, nemlig Gabriel Michelssen med sin søn og Andreas Reinholt med interessenter, lauget til største præjudice, skal omstrippe landet og selge fremmet forarbejdet kaabber og igjen opkjøbe ald gammel kaabber saavel i bemelte Kiøbenhafn som paa landet og derved ligesom vil tvinge supplicanterne til at forsyne dem med nyt forarbejdet kaabber for det gamle til deres ulovlig forprangs fortsettelse, saa er hermed vores allernaadigste Viljė

og Befaling, at I alvorligen forbyder Gabriel Michelssen, at hand ikke herefter med sin kaabber handel og forprang gjør kaabber smiddene her i Staden nogen indpas i deres næring og brug. Dermed etc. Kiøbenhafn den 16. aprilis anno 1723.[1]

Ofte skete det vel ikke, at Lavet i København, som her, tog Affære; thi Kedelførerne holdt sig mest paa Landet. At der tit og ofte har været Stridigheder imellem dem og de stedlige Kobbersmede, kan man være sikker paa, selv om Dønningerne af disse forholdsvis sjældent naar til de efterlevendes Bevidsthed. Retssagen 1773—1778 om Brændevinsredskaber viser, hvorledes Hollænderne følte sig udspejdede og ildesete af Kobbersmedene. Disse altid spændte Forhold kunde ikke andet end vække Opmærksomhed hos Myndighederne, og der blev spekuleret over, dels hvorledes man een Gang for alle kunde sætte en Pind for fremtidig Strid, og dels hvorledes man derigennem tillige kunde ophjælpe Landets Handel og dets egne Borgere og Haandværkere. Disse Tanker mundede ud i et »Forslag om en ny Handelsmaade«, der i Aaret 1775 — altsaa mens den ovennævnte Retssag endnu var uafgjort — udgik fra Regeringen. Forslaget gik ud paa, at enhver Købstads Borgere skulde forpligte sig til i Fællesskab at modtage 600 Stk. Gods aarlig fra de priviligerede Fabrikker, for at saaledes den skadelige »Huserhandel« kunde blive udryddet til Fordel for Byerne. Men paa det nævnte store Fællesindkøb strandede Planen — man var bange for denne Forpligtelse og vilde saa heller lade alt gaa ved det gamle.

Vel havde Forslaget maaske blandt Kedelførerne vakt nogen Angst; men derved blev det, og Kobbersmedene

[1]) O. Nielsen: Københavns Dipl. VIII. 570. — Orig. i Kbhvns. Raadstuearkiv.

maatte nu, hvis de ønskede Sejr, paany tage fat paa deres Angreb mod den Institution, som de baade frygtede og hadede. Og Angrebene voksede i Antal og Styrke, uden at det kendes, at Regeringen har gjort videre ved dem. Først da Folket gennem de raadgivende Stændersamlinger under Frederik den Sjette fik Lov til at tale med om Landets Styrelse, lykkedes det Kobbersmedene igen at vække Opmærksomhed for deres Fordringer. Ved Stændersamlingen i Viborg 1838 fremkom Oberst Brock med et Forslag til en ny Lov om Købstadhaandværkere. Heri foreslaas blandt andet, at hverken Flensborg eller nogen anden Fabrik maa omsende Handelsbetjente, men lade deres Varer forhandle af Købmænd og Haandværkere i Byerne. Det tilraades meget at føre et skarpere Tilsyn med omstrejfende Forhandlere af Købmandsgods. Oberst Brock oplyser desuden efter »Juridisk Tidsskrift« om en for 6 Aar siden fældet Dom, hvorved Kedelfører Henrich Schumacher er frifunden for Tiltale for at have rejst om med ustemplede Varer. Han skal have bevist, at Varerne var indenlandske; men Oberst Brock mente, at der ikke burde tages saa lemfældigt paa Kedelførerne. Disse havde gennem deres Privilegium alt for store Rettigheder og havde »lige siden 1648 huseret her og paa hanseatisk Vis draget Penge ud af Landet. De skal have deres Bogholder i Horsens og under ham Haandlangere i et Antal af ca. 26 Personer, spredt omkring i Landet. Alle disse Udlændinge indkommer i 14—16 Aars Alderen — een à to om Aaret — drive deres Væsen, erhverve Formue, undlade at gifte sig for ikke at bindes til Landet. De erhverve sig mindst hver 10,000 Rdl. og drage ud af Landet een à to om Aaret. I de Par Hundrede Aar, de har huseret, maa man antage, at de have udbragt af Landet henved 2 Millioner. De ere ved forskellige Forordninger forpligtede til at løse Borgerskab, og de tage

det ogsaa, men uden at holde Dug og Disk. De, der tage Borgerskab i Aarhus eller Randers, bo i Skjoldelev, de, der tage Borgerskab i Hjørring, bo i Nørre-Sundby«. [1])

Som man ser, var Oberst Brock ikke Kedelførerne god; i Hovedsagen havde han vel Ret i de meddelte Oplysninger; men gennem sine vidtgaaende og svævende Beregninger af deres Indtægter kommer han adskilligt over Stregen, og naar derved, hvad vel ogsaa var hans Hensigt, at sætte en Del ondt Blod imod Hollænderne. Ellers kom der intet Resultat af Forhandlingerne.

Oberst Brock havde faaet sine Oplysninger om Kompagniet fra »Jyllandsposten«, hvori forskellige Indsendere dels havde gjort opmærksom paa deres Handelsmaade, dels havde rettet et kraftigt og temmelig ondskabsfuldt Angreb paa dem. Først omtaler en »Nr. 1« Kedelførernes skadelige Handel, og foruden det oven for nævnte siger han ogsaa, at de nyindtrædende indskyder en bestemt Sum i Handelen. Dette passer dog kun for saa vidt, som at Kedelførerne var pligtige til at lade deres Tilgodehavende blive staaende i Handelen, indtil de selv trak sig tilbage og derefter fik det udbetalt ved halvaarlige Afdrag. I nogle følgende Numre af »Jyllandsposten« fortsætter »S« de begyndte Afsløringer. Han opremser en Del Klager fra Kobbersmede over de »brabandtske« Kedelførere, der formentlig har drevet Snighandel, indtil de i 1749 gennem Lovbestemmelser blev bedre og friere stillet. Med mægtig Pathos udtaler den forbitrede Indsender, at dette Kedelførerselskab »udsuger, lig Vampyren, Blodet af vore Aarer og vil fremdeles vedblive dermed, naar ikke dygtige Talsmænd tage fat for at faa saa skadeligt et Dyr bortjaget, som nu næsten i 200 Aar har mættet sig med en Del af vor Livskraft«.

---

1) Viborg Stændertidende. 1838. I. 790 II. 1881.

Det skal gennem Regeringen vorde udjaget af Landet, »paa det at denne Plante, der længe nok har staaet i Danmarks fede Jordbund, deri voxet op til et uhyre Træ, under hvis Grene ingen Væxt har kunnet trives, maa vorde omhugget for at skaffe Luft for Landets egne nær henvisnede Stammer«. [1])

Hele Tonen i disse sidste Indlæg tyder paa, at det er en harmdirrende Kobbersmed, der staar bag ved, og for hans Øjne maatte det vel se ud, som om en hel Del af Landets Fremtid beroede paa, at denne overvældende Uret gjordes god igen. Han maa selv have været en af de Vækster, der har følt sig Luft og Lys frarøvet under Kedelførernes frodigt voksende Træ.

Samme Aar, som Forhandlingerne førtes i Viborg, og »Jyllandsposten« havde indeholdt de citerede Angreb, bragtes den samme Sag paa Bane i Stændersamlingen i Roskilde, idet det blev foreslaaet, dels at Kobberværkernes Ret til at lade deres Varer omføre ved Kedelførere Tid efter anden skulde ophæves, dels at Kobbersmedene indtil dette var naaet, skulde have samme Ret. Her som i Viborg var det Kobbersmedene, der havde rejst Røre om Sagen, og de havde denne Gang Grund til at være tilfredse baade med den indgaaende Forhandling i Stændersamlingen og med det foreløbige Resultat, idet det ovennævnte Forslag blev indgivet til Regeringen. [2])

Og saaledes naaede nu Kobbersmedenes Klage Kongens Øre. Men Frederik den Sjette fik aldrig Lov til at udtale sig derom. Endnu samme Aar, i December 1839, bar de danske Bønder ham til Gravkapellet i Roskilde Domkirke. Paa Danmarks Kongestol kom der en Mand, som mindst af alt ønskede nogen gennemgribende Reform.

---

[1]) »Jyllandsposten«. 1838. Nr. 18. Nr. 30 og 31.
[2]) Roskilde Stændertidende. 1838—39. I. II.

Christian den Ottende kunde maaske gennem Kobbersmedenes Klager høre en Klang af mange hundredaarige Haandværkerlav i Opmarsch. Næringsfriheden, der løftede sig tydeligt gennem Stændernes Henvendelse, var en Hvepserede, som han ikke vilde eller turde stikke sin Haand i. Efter at der en Tid havde været ført Forhandling med de paagældende Collegier, blev der den 7. Juli 1840 allerhøjest resolveret, at man fandt begge Forslag betænkelige, og at der foreløbig ikke kunde »ske Indgreb« i de Privilegier, som fandtes.

Et Par Aar hengik, hvori der synes at have været Stilhed om Kobberhandelen. Saa begyndte Pressen igen sine Angreb imod Kedelførerne. En unavngiven klager over dem i »Fædrelandet« og udtaler den Formodning, at der i 1648 blev tildelt nogle Belgiere fra Landsbyen »Leuchsfeld« et Privilegium paa 200 Aar. Dette skulde altsaa være udløbet med Aaret 1847.[1]) Der er her tydeligt sket en Forveksling af Kedelførernes almindelige Ret og Frederiksværks specielle Privilegium, hvilket sidste netop var udløbet nævnte Aar, medens Kedelførerne selvfølgelig som sædvanlig kunde omføre de andre Fabrikkers Varer, deriblandt Haraldskærs. Desuden har man kun halvt faaet fat i det rigtige Navn for Kedelførernes Fødeby, Luiksgestel; der kom da ogsaa omtrent 3 Uger efter en Berigtigelse i »Fædrelandet«, idet det siges, at det omtalte 200-aarige Privilegium slet ikke eksisterer. Frederik den Tredie skal efter Ansøgning fra Kobber- og Kedelsmede have udstedt et Par meget strenge Forbud imod al Omløben af de saakaldte Kedelførere med deres Varer; og hans Efterfølger i Regeringen har yderligere stadfæstet disse Forbud. Heri maa formentlig ligge et Bevis for, at et særligt Privilegium ikke findes, naar ikke

---

[1]) »Fædrelandet«. Nr. 1.—2. Januar 1842.

en Gang de nærmest efter Christian den Fjerde følgende Konger vil kende noget dertil. [1])

Samme Aar (1842) indkom der til Stændersamlingen i Viborg et Par nye Andragender, det ene fra Kobbersmed Christensen i Grenaa og det andet fra nogle Kobbersmede i Aarhus — begge om samme Rettighed som Kedelførerne til at rejse fra Hus til Hus. Men det var at løbe Panden imod Muren, saa længe Regeringen ikke tog sig af Sagen. Andragende kunde komme paa Andragende for maaske at fremkalde en kort Omtale i Stænderne og derefter forsvinde i deres og Regeringens rummelige Papirkurve.

Men fem Aar efter — 1847 — rørte Regeringen paa sig og udsendte saavel til Kobberværkerne som til Kommunestyrelserne en Forespørgsel, om man mente, at den gamle Handelsmaade kunde ganske ophøre. Meningen var gennem de derefter modtagne Svarskrivelser at undersøge Stemningen hele Landet over og desuden faa belyst Spørgsmaalet saa alsidigt som muligt, idet de mest interesserede baade af Venner og Fjender kunde faa Lejlighed til at udtale sig. P. C. Peters, der paa dette Tidspunkt endnu var Formand for Kedelførerne, udtaler sig som Ejer af Haraldskær meget afvisende. Formentlig — antager han — er der her ikke Tale om det almindeliges Vel. Haraldskær Fabrik vil paa Grund af sin særlige Beliggenhed, langt fra nogen større Søhandelsstad, gaa til Grunde, saa snart denne Handelsmaade forbydes. Ejerne har, siden de i 1839 købte den i »faldefærdig Stand«, ofret »en Tønde Guld paa den«, og den staar dem nu i 100,000 Rbd. Desuden maa det ventes, at Varerne vil stige i Pris, naar Kobbersmedene bliver eneraadende. Endelig maa man have fuld Erstatning i

---

[1]) »Fædrelandet«. Nr. 17. 20. Jan. 1842.

Tilfælde af Huserhandelens Ophævelse, baade for Fabrikken i Almindelighed og for alle de udestaaende Fordringer i Særdeleshed, hvilke det er umuligt endogsaa i flere Aar helt at inddrive. Med Henblik paa Flensborgfabrikkens og Bredes gode Beliggenhed og paa, at Frederiksværk er i Statens Eje, maa det antages, at Haraldskærs Fabrik først og fremmest har Ret til Erstatning. — Ogsaa Theodor Suhr, Ejeren af Brede Fabrik, fraraadede bestemt alle Forandringer i Kobberværkernes Stilling. [1])

I skarp Modsætning til disse Anskuelser, som Kobberværksejerne vedkendte sig og fastholdt, stillede Kobbersmedene sig i et Andragende, som de havde Mod nok til at motivere ud fra Regeringens Forespørgsel til Kommunestyrelserne, og som de endog tilstillede Kongen direkte. Det var de to Kobbersmede, Bernbaum og Steensen i Vejle, der den 23. September 1848 afsendte følgende Skrivelse:

Til Kongen!

Det er os bekendt, at Commerce-Collegiet har ved Cirkulære af 14. Maj f. A. forlangt Kommunalstyrelsernes Erklæringer om Spørgsmaalet om Afskaffelsen af et Privilegium, som nu næsten i 200 Aar har hjemlet fremmede en Rettighed her i Landet, som det hidtil ikke er faldet i nogen af Deres Majestæts egne Undersaatters Lod at vise Mage til, endskønt de derom have søgt, en Rettighed, der har hæmmet flere Haandværkerlaugs Kræfter, som har haft demoraliserende Indflydelse paa en stor Del af Folket og endelig har ført mange Tusinder (af Rdl!) ud af Fædrelandet og i de fremmedes Hænder. — Vi mener Kobberførernes Privilegium til at berejse Landet og falholde Kobbervarer. — Hvad Resultat Commerce-Collegiet er kommen til i denne Sag er os

---

[1]) C. Nyrop: Det Suhrske Hus, pag. 125.

ubekendt, og derfor nedlægge vi allerunderdanigst nærværende Andragende for Deres Majestæts Trone. — I Følge at hint Privilegium er givet for at bringe Kobberfabrikken i Flensborg i Flor, skulde Kobberførerne tage deres Varer fra bemeldte Fabrik; men dette har forlængst ophørt udelukkende at være Tilfældet; de have nu ej alene egne Værksteder, men de indføre ogsaa fra Udlandet saavel Kobberarbejde som Messingvarer, hvilket saavel som Handelen med de sidste formentlig er aldeles uhjemlet af deres Privilegium, og med disse fremmede og egne Fabrikata fare de Landet rundt i Syd og Nord, i Øst og Vest og falholde dem for hver Mands Dør. I Sandhed en Forret, som man vel nu tør vente at se en Ende paa! —

Disse Kobberførere danne, som bekendt, et eget Selskab, der har een fælles Interesse, og som ved dets 200-aarige Bestaaen og Virksomhed har vundet en Kraft, der sætter det i Stand til at give Køberen en Henstand med Betalingen ej alene i Maaneder, men i Aar, som det ikke staar i nogen af Landets Kobbersmedes Magt at give, og det er denne udstrakte Kredit i Forbindelse med Varernes Tilførsel til Køberens Dør, der fremmer deres store Afsætning og tilintetgør Købstad-Haandværkernes Flid og Stræbsomhed.

Dette Interessentskabs Medlemmer gifter sig ikke og bosætter sig ikke eller dog saare sjældent her i Landet; med Undtagelse af de iblandt dem, der føre Overopsynet og Bogholderiet og saaledes danne Bureauet for Forretningens Bestyrelse, har de intet Borgerskab og unddrage sig saaledes offentlige og kommunale Byrder.

I Almindelighed drage de tilbage til deres Hjem, Belgien, efter Udløbet af den Tid, der kontraktmæssigt bandt dem til Interessentskabet, og føre de deres opsamlede qvota Del af Fortjenesten med sig; den bortdragende erstattes straks af en ny Kandidat i Kedelførerkunsten, og han fortsætter, hvor Formanden slap, og følger efter nogle Aars Forløb efter

denne for i eget Fødeland at leve godt af den paa de dumme Dänens Bekostning saa let indvundne Kapital.

At den førnævnte bekvemme Maade, saavel med Hensyn til Tilførslen som til Betalingen, at komme i Besiddelse af Kedelførernes Varer paa har i overordentlig Grad fremmet ulovlig Brændevinsbrænden paa Landet til Fordærvelse for Folket og til Skade for Statens Kasse, er saa ofte omtalt, at vi ikke skulle gentage det.

Det er ogsaa andet Sted, baade gennem Pressen og i Stænderne, udtalt og langt bedre, end vi formaa at udvikle det i disse Linier, i hvor høj Grad Landets Kobbersmede saavel som Gjørtlere ere forurettede ved dette forældede Uvæsen, at vi maa anse det overflødigt herom at udvikle os, vi ville alene give os den Frihed allerunderdanigst at tilføje, at Kobberførerkompagniet har for nogle Aar siden set sig i Stand til end yderligere at udvide deres Haandtering ved, at det har købt Haraldskærs Kobberfabrik, hvor der nu fabrikeres alle Haande Kobber- og Messingsager, som i Kraft af deres, for os fordærvelige Privilegium, overføres over hele Landet, i Stedet for at denne Fabrik i Fortiden alene leverede Kobberpladerne samt Høstleer og deslige.

Iblandt højsalig Christian den Fjerdes store Fortjenester af sin Tid er ogsaa hans Flid for at ophjælpe Haandværk og Fabrikker, og vi fatter saaledes lidt Grunden til hint store Privilegiums Meddelelse; men lige saa vist, som Forholdene have forandret sig med Tiderne, og noget af, hvad der for 200 Aar siden var priseligt og viist at fremme, er i vor Tid uhensigtsmæssigt og uklogt at vedligeholde, lige saa vist vide vi, at Danmarks Frederik den Syvende, der har fattet sin Tid i den Grad, at han af egen Magtfuldkommenhed og grænseløse Kærlighed til sit Folk frasiger sig den mest uindskrænkede Souverainitet, nogen Monark paa Jorden har, og skænker sit Folk en fri Forfatning efter Tidens Krav, ikke vil, at forældede Baand skal tynge paa nogle af hans Under-

saatter, og allermindst, at fremmede skal binde Hænderne paa dem, og i denne vor faste Overbevisning andrage vi herved allerunderdanigst paa, at Kobberførernes Privilegium paa forfærdigede Kobbervarer og deres hidtil havde Huserfrihed, hvilket Privilegium i Aar skal være udløbet, ikke maa vorde fornyet, men at Fabrikkernes Virksomhed maa indskrænkes til Metallernes Forarbejdelse i Plader og disse udsælge, saaledes at Forfærdigelsen og Udsalget af Kobbersmedearbejder udelukkende forbeholdes dem, der ere oplærte i denne Profession.

Allerunderdanigst
J. Bernbaum. C. A. Steensen.

Denne Ansøgning har som alle tidligere af samme Art en Del Misforstaaelser, deriblandt den om Privilegiets Ophør 1848. Men de to Kobbersmede har ganske vist følt sig paa den sikre Side, idet de omtaler »forældede Baand«, der ikke er overensstemmende med den forventede Frihed, og appellerer til Frederik den Syvendes »grænseløse Kærlighed til sit Folk«. Men deres Skrivelse fik foreløbig kun den Skæbne, at den en Maaneds Tid efter sendtes tilbage omtrent samme Vej, som den var kommen, idet den tilsendtes Ejeren af Haraldskær eller Kedelførerkompagniet. for at dette kunde faa Lejlighed til at udtale sig derom. Formanden H. F. Scheerens svarede følgende:

Deres Velbaarenhed har til Betænkning tilstillet os et Andragende fra Kobbersmedemestrene Bernbaum og Steensen i Vejle, hvorved de anholde om, at Kobberførernes Privilegium ikke maa blive fornyet, og Kobberværkernes Virksomhed indskrænkes til Leverancen af det raa Produkt i Plader. — Det tør foreløbig bemærkes, at dette Andragende — om forsætligt eller uafvidende vil være ligegyldigt — er

baseret paa en aabenbart urigtig Fremstilling af Forholdene, hvorved disse faa et helt andet Udseende, end virkelig er Tilfældet. I saa Henseende er ikke blot anført et 200-aarigt Kobberførerprivilegium, der slet ikke er til og saaledes heller ikke kan være Genstand for Fornyelse, hvorimod den exceptionelle Huserfrihed, indrømmede de indenlandske Kobberværker, er en Følge af den bestaaende Lovgivning, navnlig Forordningen af 26. November 1768 og kongelig Resolution af 10. August 1818; endvidere er anført, »at denne Ret er overladt til fremmede«, hvilket er lige saa urigtigt; thi Haraldskærs Kobberværk ejes og drives af Kobberfører-Interessentskabet, der omfører og forhandler saaledes dets egne Varer, og enhver Kobberfører er derhos dansk Borger og har erhvervet Borgerskab i den danske Købstad, hvori han bor, og svarer Skatter og Afgifter. Her kan saaledes ikke være Tale om et særskilt for Kobberførere udstedt Privilegium eller om en for disse udelukkende Rettighed, og dermed tør bortfalde Andragendets første Del. —

Men i Sandhedens Interesse skylder vi endnu at tilbagevise en Beskyldning, der lige saa skammelig som ubeføjet er os paasagt, den nemlig, at Kobberførerne ombringer ulovlige Brændevinsredskaber eller ustemplede, fra fremmed Sted indbragte Kobbervarer. — Til al Lykke er denne Beskyldning i sig selv fornuftstridig; thi da de ulovlige Landbrænderier som bekendt forlængst ere ophørte(!), kan selve Redskaberne naturligvis ikke være Genstand for Afsætning, og at omføre fremmede Kobbervarer vilde jo være at modarbejde vor egen Fabriks Interesser, medens Toldstederne overalt vil kunne godtgøre, at forarbejdede Kobbervarer ikke fra noget som helst Sted er os tilsendt. — Hvad her er sagt, gælder ogsaa Messingvarer, hvilke vitterligt for enhver, som har nogen Sagkundskab, ere Dele af Kobberværkets Drift. —

Resten af Andragendet gaar ud paa, at Kobber- og

Messingvarer skulde ophøre at være en Genstand for Fabriksdrift, og Forfærdigelsen og Udsalget udelukkende forbeholdes Kobbersmedene. — Næppe behøver det at paapeges, at her viser sig mildest talt den sædvanlige Jalousi over Fabriktilværelse, uanset den Interesse, der maa gælde det almindelige, og det er ved Siden af en Folketrang, der i denne Provins er kendeligere end maaske i nogen anden europæisk Stat, man vil have vore faa Fabrikkers Drift forvandlet til Haandarbejde. Lige saa mærkeligt er det, at der ankes over, vi med Kraft og Dygtighed drive Fabrikken og kunne yde Køberne en Kredit, der ofte er dem uundværlig.

At indenlandsk fabrikerede Kobber- og Messingvarer maa omføres til Forhandling i Danmark er, ej blot som Afsætningsmiddel, men for Opkøb af gammelt og forbrugt Kobber og Messing til Omarbejdning, et Livsspørgsmaal for Fabrikkens Tilværelse, og da ingen skadelige Følger have iøvrigt vist sig, og det er i Medfør af den bestaaende Lovgivning, at denne Ret er udøvet, og ved Tilliden til dens Bestaaen, at Kobberværksejerne have anvendt flere Tønder Guld paa denne Bedrift, tør det forhaabes, at et Par Kobbersmedes Interesse ikke nu mere end forhen bør indskrænke Fabrikkens frie Drift og Afsætning. Haraldskærs Fabrik staar os i dette Øjeblik i en Kapital af 100,000 Rdl. Men i Forbindelse hermed maa det heller ikke tabes af Sigte, at bedømt fra det almindeliges Interesse er Andragendets Formaal upraktisk og skadeligt; thi naar denne Fabriksproduktion her er ødelagt, maa Varerne blive dyrere end nu er Tilfældet, idet Kobbersmedene i Købstæderne efter at have frigjort sig for Konkurrencen blive eneraadende for Prisen, og da Fabrikkens Huserhandel aldrig har været en Genstand for Anke fra Landboerne, saa er Spørgsmaalet egentligere: om Fabrikkerne bør ødelægges, og Konsumenterne sættes i forøget Udgift blot til Fordel for — Kobbersmedene.

Saaledes have vi den Ære at remittere det ommeldte Andragende. —

Haraldskærs Fabrik i November 1848.

P. C. Peters & Comp.
Henrich Franciskus Scheerens.

Dermed var Kobbersmedenes Angreb for denne Gang afværget. Med Dygtighed havde Scheerens forstaaet at imødegaa dem paa de væsentligste Punkter og desuden slaaet et Slag for Fabriktilværelse her i Landet i det hele. Lige saa ivrig Regeringen i det 18. Aarhundrede havde vist sig ved i Tide og Utide at øse store Summer ud til kostbare og urentable Fabrikanlæg, lige saa tilbageholdende begyndte den nu at vise sig, og det blev efterhaanden en Modesag i Rigsdag og andre Steder at se alt under Landmandens Synsvinkel. Hvad der var til Fordel for Landmanden, var til Fordel for Landet, uden Hensyn til, hvilke andre Interesser der kunde blive berørte. Dette var den Betragtningsmaade, som Scheerens følte svævede i Luften, og som han — ganske vist forgæves — søgte at dæmme op for. Ved den frie Forfatnings Indførelse i 1849 dannedes der et nyt Forum, for hvilket Kedelførernes Sag kunde føres ind; men Rigsdagen var i det hele ikke gunstigt stemt over for Kedelførerne. Der var vel en Del, der holdt paa den gamle Handelsmaade, men kun for saa vidt, som de betragtede den for at være til Fordel for Landmanden, der nemt og paa billige Vilkaar kunde blive forsynet med nødvendige Ting. Kedelførerne kunde altsaa ikke her vente sig noget godt. Det eneste, der endnu i nogen Tid sikrede Kedelførernes Stilling, var, at der paa alle Industriens og Haandværkets Omraader bestod lignende Særrettigheder som for Kobberværkerne, og at man af den Grund ikke godt kunde forsvare at løse eet af Baandene,

før der blev almindelig Næringsfrihed. Derfor fik Kobberførernes Rettigheder Lov til at bestaa endnu i nogle Aar, og derfor maatte de endelig bukke under sammen med de mange, gamle Haandværkerlav.

Allerede i Aaret 1851 bragte Folketinget Kedelførernes Sag paa Bane, men Forhandlingerne forblev resultatløse, skønt Kobbersmedene netop ved denne Lejlighed havde gjort sig særlig store Forhaabninger: der indkom i dette Aar seks Andragender til Rigsdagen fra Kobbersmede i ikke mindre end elleve forskellige Købstæder.[1] Syv Aar efter gentoges den samme Forhandling — med det samme Resultat.[2] Man var betænkelig ved at lovgive paa et enkelt Omraade af de gamle Lavsindretninger og Enerettigheder, og dog var allerede Aaret forud den store Forandring sket, der med eet Slag havde bragt Haandværkets Mænd ind i en hel ny Tidsalder, den Forandring, der betegnes ved Næringsloven af 1857.

Haandværkerne havde igennem Middelalderen skilt sig ud fra de andre Næringsdrivende og samlet sig i mindre og mindre Kredse, Lavene, igennem hvilke de øvede en meget streng Kontrol med Tilgangen af friske Kræfter til deres Virksomhed. Tyskheden havde ogsaa holdt sit Indtog i disse Kredse, tysk Sprog, tyske Regler og Ceremonier var det uomgængelig nødvendigt at være kendt med for i det hele taget at kunne eksistere blandt agtede Haandværkere. Vel forsøgte man at forandre disse Forhold, særlig ved et Lovbud i Aaret 1800; men de vedblev at være eneraadende, indtil den nationale Vækkelse kom med Aarene 1848—50. Paa dette Tidspunkt

[1]) Rigsdagstidende. 3. Ses. 1851. Anhang pag. 634. Folketingets Forhandlinger I. 1098—flg. 1710—flg. med fl. Steder.

[2]) Rigsdagstidende. 10. Ses. 1858. Anhang A. 583—588. B. 429 og flg. Folketingets Forh. 144. 250—251. 1273—1310 m. fl.

maatte vel den tyske Iklædning forsvinde, men Lavene fandtes fremdeles og hæmmede alle Fremskridt og al Udvikling. »Men da forenede Grundlovstidens Frihedsbegejstring sig med de Dønninger af den industrielle Verdensudvikling, der havde naaet os, og fejede dem bort. Næringsloven af 1857 er at sammenligne med en af Nutids-Lægekunstens store, radikale Operationer. De er indgribende og farlige, men lykkes de, kan Patienten efter nogen Tids Svaghed igen rejse sig i ny, fuld Kraft.« [1]) Lavene maatte væk, de gamle Baand løstes, og om det end for en Tid lammede megen Virksomhed, saa virkede det efterhaanden som en Befrielse og Løftelse baade for Standen og for det Arbejde, som den kunde yde. Med »det belgiske Laug« var det anderledes, det fik endnu Lov til at bestaa i et Par Aar, og da endelig Lavets sammenholdende Baand blev overskaaret af Loven, saa mægtede Selskabet ikke at tage ny Form under de nye Tilstande; thi det var i sit Væsen en Drivhusplante, der var bragt til Trivsel under Enevældens Værn, næret ved Enerettigheder og Privilegier, og som ikke kunde taale at udsættes for Frihedens og Konkurrencens friske og stærke Vinde. —

I Aaret 1860, Mandag den 12. November, meddelte Folketingets Formand, at Indenrigsministeren (D. G. Monrad) i et af de første Møder agtede at forelægge et Udkast til Lov om Ophævelse af »Huserhandelen« med Kobber og Messing. I Lovudkastet foresloges det tillige at bemyndige Regeringen til at udbetale Ejeren af Brede Kobberværk en Erstatning paa 15000 Rdl., hvis Privilegiet ophævedes. Derimod var der aldeles ikke Tale om Erstatning til Kedelførerkompagniet — »det belgiske Laug«,

---

[1]) Citat fra Professor C. Nyrops Tale ved Haandværkernes Fællesforenings Fest 31. Juli 1904. Referat i Dagbladet »Samfundet« 1. Aug. 1904.

som det kaldtes — eller til Haraldskærs Fabrik; der tales kun om, at disse Kedelførere ofte havde givet og stadig gav Anledning til talrige Klager fra Kobbersmedene og andre.

To Uger efter afsendtes der et Brev fra Kedelførerkompagniets Kontor i Horsens, saalydende:

Hr. Skoleforstander Høgsbro!
Medlem af Folketinget.

Deres Velbaarenhed vil gunstigst tilgive efterstaaende Linier til Meddelelse af nogle Oplysninger i den atter opdukkende Sag, betræffende Kobberværkerne. Vi haabe denne Tilgivelse endmere, da Ministeriet — uagtet den Anledning, der ved Udvalgsbetænkningen 1858 i Form af Resolution blev fremkaldt — aldrig har givet Kobberværkerne Adgang til at kunne oplyse ved Erklæring de virkelige Forhold, og da forskellige usande Fremstillinger af Kobbersmedene er tilført Regeringsautoriteterne, og som disse uden videre have tillagt Sandhedens Præg. Saaledes til Eks. staar anført i Lovudkastets Motiver § 9, at Vareomførsel, »allerede nu har givet Anledning til gentagne Klager over Misbrug og Overtrædelser«. Ja, kunde Overtrædelser og Misbrug paavises, var det fortjent, at Fabrikken maatte taale Følgen deraf, og der var da for Statsmagten gyldig Anledning til at indblande sig i dens Anliggender; men i de nær 100 Aar, som Forordningen af 1768 har været til, er ingen Kobberfører tiltalt for Ulovlighed, og med Sandhed vil ingen kunne paasige dem at have befattet sig med uvedkommende Varer eller have begaaet Misbrug. Her er kun en Opdigtelse af Kobbersmedene, og en saadan Opdigtelse staar som Molen, hvorpaa skal bygges Lov!

Det tør heller ikke være Deres Opmærksomhed undgaaet:

1. at Kobberværkernes Omførsel af Kobber- og Mes-

singvarer ikke er en blot Bevillingssag, som man har villet antyde under Forhandlingerne, men en Rettighed for Fabrikkerne, fastsat ved Lov og lovordnet, og det er Tilliden til de bestaaende Love, der har fremkaldt denne Fabriksdrift og bevirket den udvidet og forbedret ved store Omkostninger, saa at Haraldskær ligesom Fabrikken i Flensborg staar Ejerne i mere end den dobbelte Pris af Købesummen for det ikke benyttede Kobberværk, Brede.

2. at Hovedgenstanden for Vareomførslen er ikke blot Støbekedler, der egner sig særlig som Fabriksarbejde, som navnlig Messingkedler, indpakket i hinanden efter Størrelse, hvorved Vognen rummer et ikke lidet Antal og et større Udvalg, og der er i hele Kongeriget ikke nogen Kobbersmed, der forarbejder eller kan forarbejde Kedler af Messing eller andet Arbejde af dette Metal. Kobbersmedenes Anker ere saaledes for Størstedelen illusoriske, hvilket ogsaa fremgaar af, at deres Antal er tiltaget ved Siden af Fabrikkernes Huserret. Almuen bruger det rigtige Udtryk »Kedelfører« i Stedet for »Kobberfører«, og med Hensyn til Messingvarer er Huserretten for dem lige saa uvedkommende for Kobbersmedene som Omførsel af Høleer og Hakkelseknive, der forarbejdes paa Haraldskærs Isenkramfabrik. For at bedømme i hvilken Grad Huserretten berører Kobbersmedene, maa dog klart foreligge, med hvilke Varer den væsentligen udøves.

3. at en Tilintetgørelse af de nuværende Forhold vil ganske vist foruden en Ødelæggelse af Kobberværkerne medføre, at den Omførsel, der nu under Kontrol foretages fra Kobberværkerne med stemplede Varer, vil af Kobbersmedene blive uberettiget udøvet, hvilket allerede sker nu paa flere Steder, saasom fra Nyborg, fra Grenaa, ja, endog her fra Horsens ved en Kobbersmed Brandt; og denne Omførsel vilde blive til Dels med indførte Kobber- og Messingvarer, for hvis Godhed ikke haves saadan Sikkerhed som ved de indenlandske Fabrikker, ej at nævne, at omhandlede Gen-

stande som billigere end Kobbersmedearbejde vilde ogsaa blive Genstand for Købmandshandel fra udenlandske Fabrikker, med mindre man atter til Fordel for Kobbersmedene vilde forbyde indført her i Riget forarbejdede Kobbervarer!

4. at, idet man ophæver Forordningen af 1768, forbyder man Opkøb paa Landet af gammelt Kobber og Messing, medens man ellers tillader Kludesamlere fra Papirsfabrikker og alt Opkøb af Landmandens Produkter; — og tillades et Opkøb af gammelt Kobber, som medfører, at det med Vogn afhentes, saa medtages der uundgaaelig nye Varer. Kort sagt, her opnaas kun at forandre et lovordnet, Staten og Konsumenterne uskadeligt Forhold, til et forviklet og uhjemlet Forhold — og spørger man: af hvilken Aarsag sker dette, af hvilken Aarsag ophjælper man ikke Fabriksdrift i Stedet for at hindre Fabrikkens nuværende Adgang til Afsætning og fordyre Konsumenterne uundværlige Husgeraad, maa Svaret blive: det sker alene til Fordel for Kobbersmedene. Medførte Lovudkastet nogen Foranstaltning i Statens eller det almindeliges Interesse, havde der fra Kobberværkernes Ejere ikke kunnet være nogen Tale; men ligesom denne Vareomførsel ikke kan sammenlignes med eller henføres under Begrebet: Omløben med Varer, saaledes vil ikke heller nogen anden Anledning for det offentliges Vedkommende kunne paavises. —

Skulde Rigsdagen alt dette uagtet vedtage en ødelæggende Forandring i de bestaaende Forhold, nære vi det Haab, at Kobberværkerne ligesom i sin Tid Møllerne maa dog forundes den Retfærdighed, at Forandringen ikke indtræder før om 10 Aar, og at dette i saa Fald ved Ændringsforslag maa blive vedtaget. For Fabrikken som for Kedelførerkompagniet er denne — om end sørgelige — Henstand uundværlig. Ved den udbredte og allerede under Forhandlingerne antydede Kredit, som denne Forretning igennem

mange Aar har medført, vil Ret og Billighed allerede vise det umulige i at indskrænke saadan Tidsfrist.

Vi bede os anbefalede til Deres Godhed.

Ærbødigst
P. C. Peters & Comp.
Horsens, 27. Novbr. 1860. F. Reydt.

Denne Skrivelse var ikke uden Virkning. Saavel Høgsbro som flere andre tog Parti for Kedelførerne og den gamle Handelsmaade. Det blev fremhævet, at Kedelførerne var hæderlige og brave Mænd, der havde bestemte Priser paa Varerne og behandlede Kunderne reelt. De gav Kredit til de mindre formuende og til Dels fattige Folk, og de Kedler, Leer og Hakkelseknive, som Landmændene paa de store Markeder købte, kunde ombyttes næste Gang, Kedelførerne kom, hvis Varerne ikke havde været gode. Landmændene vilde ganske sikkert beklage det, hvis dette Forslag blev til Lov, og Kedelførerne blev uden Grund henregnet til vagabonderende Personer; thi de var velsete af Landalmuen.

Andre af Rigsdagens Medlemmer fandt, at Kobbersmedenes idelig og idelig gentagne Besværinger var fuldkommen berettigede. Vel kunde det være, at den gamle Tilstand var behageligst for Landboerne; men det samme var bleven fremført, da Næringsloven i 1857 var kommen, og den Gang havde man ikke taget noget Hensyn til det.

Til Trods for at Kedelførerne havde mange Venner blandt Folketingets Medlemmer, var Stemningen dog overvejende for en ny Ordning, i saa Henseende havde Forhandlingerne om Næringsloven sat deres Spor, og de mange Henvendelser fra Kobbersmedene havde i Tidens Løb bearbejdet Sindene — Mængden af Angreb havde været saa stor, at alene dette maatte endelig virke fæl-

dende. Og saaledes skete det, at Kobbersmedene fik deres Krig igennem til Sejr: Lovforslaget blev vedtaget i Folketinget den 7. Januar 1861 med den Forandring, at Brede Værk kun skulde have 10,000 Rdl. i Erstatning. I Landstinget blev den vedtaget i samme Form og oversendt til Konsejlspræsidenten den 22. Januar og endelig offentliggjort som Lov af 1. Juni 1861.

De gamle Skranker faldt, Folkefriheden og Folkevælden skyllede Enevældens forældede Indretninger over Bord. Igen var et af de gamle Lav bleven viet til Døden. Man undgik vel ikke at ødelægge meget, der var godt, at lamme mange virksomme Kræfter — men det maatte til, for at det, der var bedre, kunde komme frem. Og op af den nye Jord, der gennem Lovgivningsarbejdet blev indvundet til Gavn for Land og Folk, mylrede det frem med nye Vækster, der snart skulde erstatte de gamle, ja, saa fuldstændigt erstatte dem, at de nu — ikke halvhundrede Aar derefter — knap huskes og kun kendes af faa iblandt Folket.

»Fortidens Arvelod, de gamle Lav, sank ned i Tidens Hav!« Kedelførerkompagniets Støtter var borttagne, Mulighederne for dets Tilværelse ødelagte, nu var kun Døden tilbage. —

Kedelførerkompagniets sidste Periode.

Da Peter Cornelius Peters i Aaret 1848 havde trukket sig tilbage fra Ledelsen af Kompagniet og var rejst til Holland, overtoges Formandsposten af Henrik Franciskus Scheerens, der blandt andet indlagde sig Fortjeneste af Kompagniet for den dygtige og energiske Maade, hvormed han forsøgte at dæmme op for Kobbersmedenes Angreb. — Da den preussiske Hær i 1849 forfulgte Ge-

neral Rye op igennem Jylland, og man rundt om i Byerne forberedte sig paa at modtage Fjenderne, blev H. F. Scheerens udnævnt til Løjtnant ved Borgervæbningen i Horsens. Som Løjtnant var han til Hest og maatte gøre Tjeneste ved at holde Vagt baade Nat og Dag; men han havde ikke glemt at sørge for de af Kompagniets Sager, der var ham betroet. Penge og Værdisager samt alle Kompagniets Bøger og Papirer blev om Natten i al Hemmelighed nedgravet i Hestestalden, og da Preusserne kom, var der gjort rent Bord med Undtagelse af de større Handelsvarer, som man havde i Behold. Gaarden fik nogle Officerer i Kvarter, men alt løb fredeligt af, og Kedelførerne kunde atter opgrave deres Sager, saa snart Preusserne havde trukket sig ud af Byen.

Det var i bevægede Tider, Scheerens havde Ledelsen, og det kendtes selvfølgelig baade paa Fabrikationen og Salget, der i Krigsaarene ikke havde nær det Omfang som tidligere. Efter Krigen tog Virksomheden igen Fart, men naaede til Trods for megen Ihærdighed aldrig op til sit tidligere Stade; der var jo meget at indvinde oven paa Standsningen. Alligevel er det ikke væsentlig dette, Scheerens' Opmærksomhed var henvendt paa. Foruden ydre Fjender i Form af veritable Preussere var der nok af indre Fjender at værne Selskabet imod, og her var Scheerens egentlige Arbejdsfelt. Saa snart han øjnede en Fare nærme sig, hørte om Andragender fra Kobbersmedene til Regeringen, straks var han til Rede med lange Erklæringer. Men det var et Sisyfusarbejde; det samme gentog sig om og om igen, og Kobbersmedene var de mange, der skiftedes til at holde Kedelførerne i Ilden ved deres stadige og oftere og oftere gentagne Klager.

I Aaret 1853 trak Scheerens sig ud af Kompagniet og giftede sig samme Aar med en Datter af Oliemøller,

Kancelliraad Henrik Wills i Faaborg, en Mand, der — som vi har hørt — i sin Tid havde beklædt den samme Stilling som Scheerens. Efter at have giftet sig, indrettede Scheerens sig en Isenkramhandel paa Østergade i Faaborg, og ligesom Henrik Wills og flere andre Kedelførere levede han Resten af sit Liv i denne By.

Det blev Franciskus van de Reydt, der kom til at føre den sidste Kamp for Kedelførernes gamle Rettigheder, det blev ham, der kom til at afslutte den aarhundredgamle Virksomhed. I Juli 1853 opsagde han sit Borgerskab i Hobro, hvor han havde opholdt sig i 10 Aar, løste i August Borgerskab i Horsens og blev to Dage efter — den 25. August — ved Kedelførernes Sammenkomst kaaret til Formand.

Fabriksvirksomheden paa Haraldskær fik under ham igen et Skub fremad, der blev meget ofte arbejdet om Natten med. Uden at Kobbervarerne blev lagt helt til Side, var det dog især Isenkramvarer, man lagde Vægt paa: Jerngryder og Kedler, Knive o. s. v., og som tidligere nævnt, var det Frederik Brincher, der stod i Spidsen for denne Fabrikation.

Saa kom imidlertid Forhandlingerne i Rigsdagen, Reydts forgæves Forsøg paa at dæmme op mod den voksende Uvilje og endelig i 1861 Loven om Ophævelse af Kobberværkernes Privilegier og Kedelførernes Handel, dog med den Vedføjelse, at Kedelførerne endnu i 5 Aar maatte fortsætte Handelen som før, for at de i dette Tidsrum kunde faa opkrævet og indkasseret alt Tilgodehavende og ordnet alle Forpligtelser. Man havde saaledes ikke i Rigsdagen ment det nødvendigt at give 10 Aars Frist, som Reydt havde ønsket, og nu gjaldt det altsaa om at faa Pengene ind samt efterhaanden se sig om efter nye Udveje, nye Virksomheder, hvor Medlemmerne af Kompagniet kunde indtræde, naar Kedelføringen

ikke længer kunde ernære dem. Først og fremmest blev alle de unge Hollændere, som var antaget i de sidste 5—6 Aar, sendt tilbage til Holland, da man jo ikke kunde gøre sig Haab om, at der vilde blive Arbejde for dem her i Landet. Dernæst tog straks en Del af de ældre Kedelførere deres Afsked og rejste til Holland eller nedsatte sig forskellige Steder i Danmark, og i de følgende 4—5 Aar trak endnu flere sig ud, saaledes at der i 1866, da Handelen skulde ophøre, kun var 12—14 Mand i Kompagniets Tjeneste, et Tal, der i Forhold til den tidligere store Stab af Medlemmer, Drenge, Karle, Tjenestepiger o. s. v., kun var meget ringe.

Men endnu havde man Fabrikken i Eje, og selv om den ikke kunde levere og heller ikke paa Grund af de mange indførte støbte og emaillerede Varer kunde faa afsat saa store Mængder af Jernvarer som tidligere, saa skulde den dog passes, indtil det kunde lykkes at faa den afhændet paa nogenlunde gode Vilkaar. Og af denne Grund holdt Kompagniet endnu i nogle Aar.

At Kobbersmedene til Trods for deres Sejr i Rigsdagen endnu ikke havde tabt deres Arvefjender af Syne, viser en lille Begivenhed, der forefaldt i Aaret 1866 — muligvis i Begyndelsen af Juni. Huserhandelen med Kobber og Messing skulde jo være fuldstændig forbi den 1. Juni, dette Aar, og det maatte da selvfølgelig forbavse og forarge Kobbersmedene, naar de alligevel efter denne Dato var Vidne til, at Kedelførernes Vogne drog fra By til By. Der indkom øjeblikkelig Klage fra flere Kobbersmede og Forespørgsel, om dette var tilladeligt. Sagen blev undersøgt, og det viste sig, at Kedelførerne ikke havde haft Kobber eller Messing med sig, men kun Isenkramvarer, og Indenrigsminister Leuning fandt sig derfor den 29. Juni foranlediget til at erklære, at han ikke skønnede, at der var sket Overtrædelse af Loven 1. Juni

1861, men naar Kedelførerne beraabte sig paa en gammel Tilladelse til Ejeren af Haraldskærs Fabrik om at omføre Leer og Hakkelseknive, da maatte han (Indenrigsministeren) hertil svare, at denne Tilladelse kun gjaldt for vedkommende og ikke for nogen senere Ejer. Iøvrigt mente han, at Spørgsmaalet nu henhørte under Domstolene. [1])

Som man ser, foreligger her et Forsøg paa at føre den gamle Handelsmaade ind i et nyt Spor ved Hjælp af et Privilegium, der i sin Tid var udstedt til Holck og senere bekræftet. Men det strandede paa Grund af Kobbersmedenes Aarvaagenhed, og Kedelførerne følte ingen Lyst til at komme i nærmere Berøring med de danske Domstole for en saa tvivlsom Sags Skyld, saa meget mindre, som der snart efter blev indledet Underhandlinger om Salget af Haraldskær.

I Aaret 1872 førte disse Forhandlinger til Salg. Fabrikken og hele Ejendommen købtes af et Interessentskab, der her vilde tilvirke Træmasse til Papirfabrikation. Jordtilliggendet skulde allerede overtages samme Efteraar, men Fabrikken først i Foraaret 1873.

Den blev derefter meget omdannet, der blev rejst nye Bygninger, og endelig overgik det hele nogle Aar efter til Aktieselskabet »De forenede Papirfabrikker«, der her fremstiller saavel Træmasse som Papir.

De Folk, der hidtil havde virket ved Kobberværket og Jernindustrien, maatte nu søge sig andre Virkefelter. Den mangeaarige Leder af Isenkramfabrikken, Brincher, blev dog ikke Vidne til denne almindelige Opløsning og Nydannelse, han var død nogle faa Uger før Fabrikkens Salg. Hans Søn, nuværende Fabrikejer Brincher, Grejsdalen, der i henved 8 Aar havde ledet Jernværket for sin gamle Fader, havde allerede tidligere købt Ejendom

[1]) Departementstidende Nr. 80, 1866, pag. 1117.

med Vandkraft i Grejsdalen og anlagde her fra Grunden i 1867 »Grejsdals Hammerværk«.

Og Hollænderne, hvis sidste Tilflugtssted Fabrikken havde været, spredtes nu for alle Vinde: de fleste drog til Hjemlandet, men en Del slog sig ned forskellige Steder her i Danmark. Allerede er omtalt Kolonien Henrik Wills — H. F. Scheerens i Faaborg, hertil sluttede sig P. F. Scheerens, Broder til førnævnte. En af dem, Bernhard Melskens, skriver sig 1872 som Ejer af Faarupgaard i Nærheden af Jelling og havde den Gang 9000 Rdl. staaende i Haraldskær. Endelig nedsatte B. Helsemanns sig som Kobberhandler i Ebeltoft og Frans Eykens som Møller i Lihme ved Bredsten, Vejle Amt; disse to sidstnævnte er sammen med Martin Loyens i Luiksgestel, Holland, de eneste endnu levende Repræsentanter for det gamle Kedelførerkompagni.

Franciskus van de Reydt overtog, som naturligt var, den gamle Ejendom paa Nørregade, Horsens, hvor der var oprettet et Blyvalseværk. Og her fortsatte han om end vel i mindre Stil Virksomheden som Metalvarefabrikant; mest Vægt blev der — som Fabrikkens Navn antyder — lagt paa Fremstilling af Blyplader (til Tag); men der handledes baade med Kobber- og Messingplader og opkøbtes fremdeles gamle Metalvarer, der saa blev tilsendt Fabrikken, hvis Firmamærke var det gamle, kendte: P. C. Peters & Comp. Denne Forretning ejede og ledede Reydt lige til sin Død — omtrent et kvart Aarhundrede efter Salget af Haraldskær. Naar hertil lægges de 19 Aar, han havde opholdt sig i Horsens som Formand for Kedelførerkompagniet, saa var det ikke saa underligt, at han fik den By kær, og at han blev en kendt Person i dens Forretningsliv, en Person, som man i desto højere Grad interesserede sig for, jo mærkeligere de Historier var, der gik om ham og det gamle Selskab. Han var

en stille Mand, der helst ønskede at holde sig i sit Hjem og sin Fabrik, og eftersom Alderen meldte sig, sænkede denne Stilhed sig mere og mere om ham. Men naar gamle Kammerater besøgte ham, og Talen drejede sig om fordums Tider, da kunde han blive livlig og meddelsom. Denne i mange Henseender ejendommelige Mand kunde ikke undgaa at vække Opmærksomhed og Interesse hos Byens Beboere. Der blev fortalt, at han var »Kejlfører«, at han som saadan ikke maatte gifte sig, og at Byens Kobbersmede ikke kunde lide ham. Disse i deres Løsrevethed mærkelige Oplysninger fik adskillige — særlig blandt den yngre Ungdom — til at sende nyfigne, spejdende Blikke ind gennem Ruderne i Ejendommen Nr. 15, Nørregade, hvor de ogsaa næsten altid fandt den, de søgte; thi den gamle Kobberhandler holdt meget af at sidde ved Vinduet, hvor han i Karmen altid havde en Mængde Blomster. — Reydt var Medlem af den katolske Menigheds Forstanderskab og omfattede den katolske Kirke med stor Interesse. Den nye Kirkebygning, i hvilken den katolske Gudstjeneste afholdes, findes lige ved Siden af Kedelførernes gamle Ejendom, og at denne Bygning kunde rejses, skyldes for en meget væsentlig Del gamle Reydt. Da han var død, viste det sig, at han havde betænkt Kirken med en Pengesum paa 17000 Kr. — Drengen fra Luiksgestel havde ikke som voksen glemt Moderkirken; han mindedes endnu Processionen i sin Fødebys Gader og Kristusbilledet paa det gamle Kapels Mure. —

Den 12. Januar 1896 døde Franciskus van de Reydt og blev begravet paa Horsens Kirkegaard 6 Dage efter.

I sit Testamente havde han uddelt forskellige Summer i velgørende Øjemed, saaledes til Borgerstiftelsen i Horsens, Skipperkassen, de fattige i den katolske Menighed i Horsens og den store Sum til Kirkens Opførelse.

I Luiksgestel blev der oprettet et Legat paa 8000 Kr., hvis Renter skulde tilfalde de fattige i hans Fødeby. Hans Kammerater fik hver mindre Summer, og til Kirken i Luiksgestel var der testamenteret 1000 Kr. for 25 Aars Sjælemesse for den afdøde. Hans Slægt i Danmark og Holland blev ikke glemt, og han havde som en forsigtig Mand bestemt, at hvis nogen ytrede Misfornøjelse med Delingen, da skulde vedkommende fritages for Arv. Hovedarven tilfaldt Henrik Fritz Vilhelm Larsen, der herefter antog Navnet Fritz van de Reydt og fortsatte Forretningen og Blyvalseværket i det gamle Spor.

I den nye katolske Kirkebygning findes — i Følge Franciskus Reydts eget Ønske — indmuret en Mindesten med Indskriften:

Til Minde om denne Kirkes Velgører,
Franciskus van de Reydt,
født i Luiksgestel, den 6. Marts, 1824,
død i Horsens, den 12. Januar, 1896.
Bed for hans Sjæl!

Og saa er vi da færdige med at følge Kedelførerne paa deres bugtede Veje, deres sidste Leder er stedet til Jorden, deres Saga er endt. At Fritz van de Reydt nedbrød deres gamle Gaard og byggede en ny, smuk Bygning i Stedet — det kunde kun virke som et nyt Slutningstegn for Kedelførerkompagniets Historie; thi Historien selv sluttede, da Mindestenen rejstes over gamle Reydt.

Mange er de, der har været knyttet til det gamle Selskab og haft deres Arbejdsdag imellem dets Rækker, mangen Dreng har i Luiksgestel med Iver hørt Fortællingerne om Kedelførernes Rejser i det fremmede Land, og saa, naar Tiden kom, selv fulgt i deres Fodspor fra

Sted til Sted, indtil de selv kendte Landet ud og ind. Slægt efter Slægt har saaledes fulgt hinanden indenfor Selskabets Rækker i Aarhundreder, de efterfølgende byggede paa de foregaaendes Gerning, de arbejdede sig frem med Mod og Lyst og erobrede tilsidst hele Landet som Arbejdsmark. Af hin ringe Begyndelse, som vi ikke kender Tidspunkt for, udviklede sig en mægtig Virksomhed, Spiren blev til et Træ, der havde sine Rødder i alle Landets Egne. I den allerførste Opgangstid var der ingen, der saa skævt til de fremmede Handelsmænd for det; men senere blev det anderledes. — Brydningerne kom, stærke Tag, i hvilke Kedelførerne paa Grund af deres een Gang vundne faste Stilling stadigt gik af med Sejren, og de fattige Kobbersmede maatte nøjes med, hvad Kedelførerne paa deres Handelsrejser ikke ænsede.

Men Tiden forandredes — eller rettere Menneskenes Syn paa Tidens Rørelser. Nationale- og Friheds-Ideer tog Fart og væltede gamle Ting over Ende. Hvad ikke een eller mange Kobbersmede havde evnet, det formaaede Ideerne, da de blev baaret frem af dygtige Førere. Og den gamle Kedelførerinstitution var een af dem, der maatte falde, maatte blæses bort af den nye Vind, fordi den havde sin Rod og Næring i Enevældens Jord; den led kun derved samme Skæbne som mangfoldige andre.

Og Tiden, der har en forunderlig udjævnende og udslettende Evne, slettede i faa Aar Mindet om disse fremmede ud af det danske Folks Bevidsthed. Kun faa vidste noget om dem mere, færre interesserede sig for dem.

Lad da disse Blade være et Minde om det mærkelige Selskabs Virksomhed, om dets Kampe for at vinde frem, dets Strid for at bevare vundne Rettigheder og om dets Nederlag i Striden: det hollandske Kedelførerkompagnis Liv igennem mere end halvtredie Hundrede Aar.

Bilag.

1. Den ældste bevarede Handelskontrakt.*)

Handels Kontrakt imellem os efterfølgende Interessenter for Anno 1806. Johann Pleck, Arend Ververs, Johan Sterren, Johann Verwayen, Willem Scherrens, Ole C. Wuytz, Cornelius Teuwens, Johann P. Melskens, Johann Jacobsen, Mathias Loyens, Martin Kuylaers, Johann Damen, Cornelius Loyens, Johann M. Melskens og Cornelius Willems. —

Tilstaae hermed at være blevne enige om, at fortsætte den af os til dato sluttede handel saaledes, at vi endnu skal være fælleds Interessentere til den 1te Januarius 1807.

1. angaaende vor Kost og Spise i bemeldte Aar saa vel for os, som vore handelsbetiente Drenge og Tienestefolk, da skal samme være for fælleds Regning, og betales af fælleds Kasse, tilligemed deres belønning og videre udfordrende omkostninger.

2. Ligesom vores Huus og Gaard No. 382 paa Nørre gade i Horsens, og Huus og Gaard No. 38 paa Torvedgade i Faaborg med der tilhørende Tofte er for fælleds Regning, saa er og die meubler som deri forefindes, og anskaffes for fælleds Regning.

3. Men hvad enhver især af os finder for godt at anskaffe sig til Klæder for Legems brug og Drikke Vare som Viin og Pons eller desligeste, skal Kiøbes for enhværs egen Regning.

4. Det maa ikke være nogen af os, medens dette Interessentskab varer, tilladt, at drive den mindste Handel for

*) Forud for denne findes der i en af de gamle Handelsbøger nogle mindre udførlige, kontraktmæssige Bestemmelser fra Slutningen af det 18. Aarh. Iøvrigt er Kontrakterne bevaret i næsten uafbrudt Rækkefølge fra 1806—1868, dog med Undtagelse af Tidsrummet 1811—21. — Om begge de her gengivne Kontrakter gælder det, at den oprindelige Ortografi og Interpunktion er nøjagtig bevaret.

sin egen Regning; men alt hvad som skeer i henseende til Negotie, maa allene være til fælleds bedste, ligesom vi samme udtrykkelig med hverandre have aftalt.

5. Vi skal ogsaa alle være tilfrets paa hvad for een Distrikt vi bliver satt, og under ham at staae, som bliver af Interessenterne ansatt som hovedmand for Distrikten, som da ogsaa skal staae til ansvar for alting, Naar der ikke kan giøres Regning som der skulde, eller der var handelet med Tab, saa skal han ikke allene betale Tabet, men skal ikke heller have nogen andeel dette Aar i gevinsten.

6. al gevinst og forliis til Lands og Vands skal være for fælledsskabs Regning, under Firma Johann Pleck & Compagnie og alle Interessenterne forbindes een for alle, og alle for een, indtil dets ophævelse, bliver da og ordentlig deelt imellem os.

7. jngen høye speel er tilladt imellem os Interessenter, eller med fremmede.

8. dersom een af os, forinden dette aars udløb, skulde ved døden afgaae, da hvad enten det skeer i givt eller ugivt Stand, maa vores fælleds Handel dog ikke tages under Registrering Vurdering eller Skiftebehandling. Men det skal staae de efterlevende frit for, at fortsætte handelen, og ved Aars udgang bliver af de efterlevende Interessenterne forfattet een Inventariom over Vare og alt fælleds Gods, udestaaende Gjeld i beregnet, for at see hvad enhver af os da kan tilfalde. Men de afdødes Enke eller Arvinger haver ingen Rette til at eftersee den af os Interessenter giørte afregning ej heller kan eller maa de forlange nogen udtog af samme afslutet Regning, men de efterlevende Interessenterne forpligter dem een for alle, og alle for een, den afdødes Enke eller arvingers andeel, saavel Kapital, som gevinst at udbetale i Terminer, saa snart mulig er, skal blive afdragen Tid efter anden.

9. Skulde Strid opkomme i mellem os, formedelst Deelingen af vor fælleds Handel, eller andere Ting som her

er ubestemt, saa ville vi overdrage Sagen ganske til de meeste stemmer, hvis mening enhver af os vil lade sig være efterrettelige.

10. j det øvrige love vi hinanden, som Venner, al Huldskab og Troskab, som det ærlige og Christelige handelsmænd egner og anstaar; lige Nidkjerhed, flid og aarvaagenhed for hverandres Vel; og i alle foreskrevne Punkter og Klausuler at ville handle for hinandens gavn saa oprigtig, som enhver af os vilde gøre det for sig selv

Denne Kontrakt er af os in Duplo udstædt og underskrevne af dem som var tilstæde. —

Horsens d. 1te Januarius 1806. —

Johann Pleck. Jan van der Sterren. Jan P. Melskens.
Ole C. Wuits. Cornelius Teuwens. Mathis Loyens.
Cornelius Loyens. Johan Jacobs. Johan Damen.
Martin Kuylaers.

Her i Sieland forbebolder vi os hvad den 3 Post angaar i Hendseende til Drikke Vare, thi Landet er ikke i den Beskaffenhed, at vi kan indskrænke os.

Arent: A: Ververs.
Johan Verveyen. Willem Scheerens. Cornelius Willems.
Johan: M: Melskens.

2. Kontrakt med Læredrengene.*)

In den Naem Godts ende Allerheyligste Dreyvuldigheyt, volgt hier ons Knegten Contrakt. Pro Anno 1806.

1ten

Beloven wy ondergeschrevene Knegten onse Mesters gehoersaem, getrau, en Eereleyk te dienen, en onse Mesters voordeel op alle betaemmeleyke manier te Soeken.

---

*) Findes kun paa Hollandsk, da Drengene maatte underskrive den, inden de endnu var fortrolige med det danske Sprog.

2de

Zoo Zûllen wy te vreden Zyn, op wat voor eene Streck, en by Wien wy van ons Mesters geseett worden, en onder dieen te gehoersaemen Wien de Streck aenvertraut is het Sey mester of Knegt.

3den

Seggen onsse mesters ons jet dat niet mag openbart worden Zo Zyn wy verpligt took niet te doen.

4de

Zoo beloeven wy ons niet dronken te drienken, geen Carten of Keegels te Spellen, niet te koopen, of voor ons Selven aenteschaffen. Sonder weet of Consentie van ons Mesters, of dieen Waer wy by op Streck Zyn. niet te Vlocken nog te fegten, nog andere onbetaemeleyke dingen te doen, die teegen godt en onsen naesten Streyden, Zouden wy hier teegen doen, Zoo moegen ons, onse Mesters naer believen daer voor Straffen of afdancken.

5den

Zouden wy hier te Landt komen te Sterven, en aen ons Mesters geld Schuldig Zyn, of Zouden wy onse Mesters hun geld onnuettig verquisten, toe Schaden handelen of andersiens ontrau worden, zoo verschreyven wy ons hier met op hebben en verkreygen, ons Mesters Schaadeloos te hauden.

6den.

Als ons Knegten Sig als brave en getraue Menschen Zullen geschicht hebben, Zoo Zullen Sey hunen gewoeneleyken Jaereleyksen loon treeken, en naer verloop van Seven Jaeren, van Kiersmisse toe Kiersmisse gereekent, voor heelle man Cammeradt in de Compagnie aengenoemen worden, Sonder het minsten voor uyt te geven.

7de

Eyndeleyk beloven wy Knegten altesammen godt den Almagtigen om Zynen Seegen te bidden, om ons voor alles

te bewaeren wat ons aen Ziel en Ligham Schaadeleyk is, doer Jesum Christum onsen Heeren Amen.

Deesen Contract Schreyven wy alle vreywillig ende ongedwongen onder.

Horsens den 8 Decbr 1805 J. Pleck & Co.

Jan Borenbergs Jacob Schoonen Lambert Melskens
Romoldus Eindthoven Frans Jacobs Willem Jonkers
Peeter Peeters Jan Jan Melskens Jan Gronen
Hendrik Cortens Johan Loyens Peeter Eyndhoven

Efterskrift.

Naar jeg i det hele taget er kommen til at behandle nærværende Emne, saa skyldes det først og fremmest nogle Historier, der i Barneaarene blev mig fortalt om Kedelførerne. Disse Historier har siden jævnlig trængt sig frem i min Bevidstbed og fordret Klarhed, og som Følge deraf henvendte jeg mig for et Par Aar siden til Hr. Rigsarkivar Secher, der henviste mig til Rigsdagstidende for 1861. Da jeg ved at gennemlæse denne og tidligere Rigsdagsforhandlinger var bleven opmærksom paa, at Horsens havde været Kedelførernes Hovedoplagssted, søgte jeg Oplysninger der, og fik da af Hr. Kantor Loft i Horsens den Meddelelse, at skriftlige Efterladenskaber fra Kedelførernes Tid endnu var i Behold og vistnok kunde faas til Gennemsyn. Det viste sig, at der fandtes et helt lille Arkiv i Gaarden i Horsens bestaaende af Handelsbøger, Kontrakter, Tingbogsuddrag o. s. v., og Frk. Marie Larsen, i hvis Eje dette befandt sig, viste mig den Velvilje ikke alene at lade mig undersøge Papirerne paa Stedet, men ogsaa at laane mig dem. Hermed var jeg ved Hovedkilden, og herfra stammer Hovedmængden af de Oplysninger, jeg har bragt til Veje. Men ved Siden af dette har jeg modtaget Meddelelser fra mange andre Sider, saaledes især fra Hr. Fabrikejer Brincher, Grejsdals Hammerværk, Hr. Pastor Kerff, katolsk Præst i Horsens, Hr. Godsejer Bech, Engelsholm og Hr. Kantor Loft, Horsens, samt fra de tre endnu tilbageværende Medlemmer af det gamle Kedelførerkompagni: Hr. Møller Eykens, Lihme, Hr. Kobberhandler Helsemanns, Ebeltoft og Hr. M. Loyens, Luiksgestel, Holland. Dem alle bringer jeg min Tak for den Støtte, de har ydet mig under mit Arbejde.

Endelig takker jeg Hr. Professor C. Nyrop for den Velvilje, han har vist mig ved at gennemlæse mit Manuskript og udtale sig derom.

Hellerup i Januar 1906. *A. H.*

Interiører fra en lille By.

Uddrag af Breve fra Nykøbing paa Mors 1810—21.

De Breve, af hvilke det følgende bringer Uddrag, er skrevet til en ung Mand fra Nykøbing, der i nogle Aar levede uden for sin Fødeø. Han var en Søn af Byens Sognepræst og Øens Provst, den bekendte Forfatter Caspar Schade, hed Frederik Otzen Thanck Schade og var født 2. Jan. 1795. Efter sin Konfirmation blev han sat i Handelslære hos Købmand Kornerup i Roskilde og forblev efter endt Læretid endnu nogle Aar hos ham som Handelsbetjent. Brevene er skrevne af hans Fader, af hans Søster Amalia Rosine Frederikke Schade (født 4. Dec. 1790), af hans Svoger Ole Reenberg og af hans Barndomsven F. H. Steenberg, Søn af en anset Købmand i Nykøbing. De ejes nu af Frederik Schades Søn, Konsul A. H. Schade i Nykøbing.

Den uensartede Retskrivning er moderniseret. Udeladelser er antydede ved en Streg. —

Om Provst Schade se Biografisk Leksikon og Erslews Forfatterleksikon. Om Nykøbing i Almindelighed henvises til Chr. Villads Christensen: Nykøbing paa Mors 1299—1899.

23. Juni 1810. (Provst S.)

Kære Søn! Gerne vilde jeg gengælde dit sidste Brev med et Par Ord, men jeg har saa at sige intet at skrive om, da jeg saa nødig rører ved det store Tab, baade du og jeg har lidt.[1]) — Capit. Barners[2]) Søn skal nu lære Bogtrykker-

---

1) Provst Schades første Hustru var død 8. Juni 1810.

2) Var Konsumtionsforvalter i Nykøbing 1809—23.

kunsten hos Borch i Aalborg. Om Erich Torm[1]) kommer i samme Vej er endnu ikke afgjort. —

6. Oktbr. 1810. (Provst S.)

— Moster[2]) og Amalia er raske; den sidste taler ideligen om, at hun vil skrive dig til, men derved bliver det.

Her er intet mærkeligt Nyt. Thi at den gamle Steenstrup paa Nandrup er død, ved du vel. Sønnen beholder Gaarden og Godset imod at betale hver af sine Søstre 25,000 Rd. Det varer nok ikke længe, inden han bliver gift med Jfr. Cortnum.[3]) —

12. Jan. 1811. (Amalia S.)

Kære gode Frederik! Endelig faar du da Brev fra mig, tilgiv min Efterladenhed. Jeg føler sandelig ogsaa at have handlet urigtig, men lover for Eftertiden at være mere omhyggelig i at opfylde mine Pligter. — Du spørger, kære Broder, hvor meget vi avlede i Enghaven i Aar? Det har vi ikke brudt os om at vide, da det var overladt til Byfogden. Hvad Forandring, der er foregaaet, siden du forlod os, skal jeg nu fortælle dig: Jomfru Steenberg og Gylding har for en Maaned siden haft Bryllup og bor der, hvor Tomas Torup boede; Kobberhandler Loyns bor i Christen Peersens Gaard; Madame Cortnums Søn[4]) har solgt sit Sted til Rasmus Møller og faaet 500 Rd. derfor; Christen Jepsen har købt Kokkedahls Gaard for 4000 Rd.; hvad der bevægede ham til at betale den saa højt, var at han havde den Spekulation, at Bancosedlerne skulde gaa rent under, og derfor vilde dog have nogen Værdi for sine Penge; i Morgen skal der lyses første Gang for Skipper P. Lund og Jfr. Bruun;

---

[1]) Søn af Landinspektør Torm i Nykøbing.

[2]) Børnenes Moster, der senere blev gift med Provst Schade.

[3]) Datter af den tidligere Konsumtionsforvalter Andreas Cortnum.

[4]) Han var Konsumtionsbetjent og døde 1817.

Kaptejn Barners og Landinspektør Torms ældste Sønner ere i Lære hos Bogtrykker Borch i Aalborg, og i disse Dage rejser Kaptejn Tøttrup[1]) derned med sin Søn, som skal i Information hos en Præst. Steenstrup skal om en Maaned have Bryllup med Jfr. Cortnum. — Vores Fætter Caspar Asmussen[2]) skal til en Købmand Galten i Aarhus. —

2. Marts 1811. (Provst S.)

— Hvad Indkomstskatten angaar, da angav jeg for Aaret 1809 i reen Indkomst 1200 Rd. og for Aaret 1810 angiver jeg 1350 Rd. Vore Købmænd var ikke meget for at købe Byg efter Kapitelstaksten; jeg solgte derfor 150 Tdr. løst og strøget Maal for 7 Rd. pr. Td., og noget efter Kapitelstaksten, som blev 7 Rd. 3 Mk.

De samme Fartøjer ere endnu her til Byen, som da du var her, og med disse Fartøjer tjenes Skilling paa Skilling i disse Tider. Skipper Peder Lund har haft Bryllup med Jfr. Bruun. Jfr. Riis skal nu og giftes med sin Bonne. Han har købt en Mølle ved Ringkøbing Kanten for 20,000 Rd. Den unge Steenstrup har og haft Bryllup med Jfr. Cortnum. Mere ved jeg ikke at mælde, som kan interessere dig.

3. Juli 1811. (Provst S.)

— Her er intet nyt, som kan interessere dig, uden det maaske skulde være, at Degnen i Lødderup er bleven gift med Mikkel Hunnerups Datter i Elsø.

4. Decbr. 1811. (Provst S.)

— Peder Hald i Elsø og Mad. Brasch her i Byen ere døde. Peder Ulsted i Lødderup er bleven gift med Degnens ældste Søster. —

---

1) Ejer af Dueholms Kloster.

2) Søn af Sognepræst Asmussen i Tem, der var gift med en Søster til Prost Schade.

22. Juni 1812. (Amalia S.)

— Mine Nyheder maa jeg hernæst til at udkramme, jeg ved snart ej, hvor jeg skal tage fat, dog først paa dine Kammerater. Erik Torm (som du ved kom til Bogtrykker Borch i Aalborg) lever vel, men Julius Barner gik det ej saa med, han er næsten for et Aar siden kommen derfra og er endnu hjemme. Hans Torm og Busch Steenberg[1]) er kommen til Købmænd i Aarhus. Døde ere her Ole Nielsen, Bager Bruuns Datter, som var gift med Peder Lund, den gamle Winther (han testamenterede sin efterladte Formue til Skolen og Byens Fattigkasse).[2]) Endvidere er døde Jomf. Inger Rodschov, Morten Østergaard paa Landet, Tøger i Lødderup og hans Kone (begge blev begravede paa een Dag), Niels Jørgensen i Lægind. Kirsten Jordemoder er og død, med flere. Største Delen er bortrykkede af en ondartet Koldfeber. Skolelærer Dillebens svage Datter er til Lykke for Forældrene ogsaa død. Han rejser i næste Maaned til Thisted, hvor han faar en fordelagtigere Employ; han skal der informere nogle formuende Mænds Sønner. Degnen i Lødderup er for et Aar siden bleven gift og har en Søn. Apotheker Jacobsen har solgt sit Apothek, dog ikke Gaarden, men blot det til Apotheket henhørende; han fik derfor 1100 Rd.; han har købt Græsborg ved Frydsbrønd.[3]) En Apotheker Siemsen fra Skive har købt det Sted, hvor Doktor Randrup boede, og givet 2500 Rd. derfor (deraf kan du se, til hvad Pris Stederne ogsaa her stiger).

---

1) Johan Busch Steenberg døde som Købmand i Nykøbing 1862. Han havde Titel af Agent, udfoldede en stor Virksomhed og var bl. a. den første Forpagter af de paany opstaaede Østersbanker i Limfjorden, der opdagedes først i Halvtredserne. (Meddelt af Konsul Schade.)

2) Skriverkarl Jacob Winther gav ved Testamente dateret 22. Maj 1812 hele sin Formue, 259 Rdl. 4 Mk. $15^1/_2$ β, til lige Deling mellem Skole- og Fattigvæsenet.

3) Græsborg er en Bondegaard i Løderup Sogn.

Siemsen vil der oprette det Apothek, som han købte af Jacobsen.[1]) Christen Jepsen og hans [Kone] er separerede fra hinanden, og han skal give hende 4000 og noget over, tilligemed en Del Indbo.

Dette Brev sendes dig med Madame Cortnums yngste Søn Peder Byrgesen, som du vist husker fra gammel Tid. Han tager nu sin Apotheker Examen, men skal paa Lyngbye Apothek. —

20. Febr. 1813. (Amalia S.)

— Jeg har intet synderligt Nyt at fortælle dig, uden at Byskriver Borchsenius's Datter er død i Efteraaret, og at Skipper Peder Lund nu igen skal giftes; han skal have den Jomfru Sejersen, som du vel erindrer der var ude ved Christiansfeldt.

Du har jo fornylig været i København og set den hele Geburtsdagshøjtidelighed;[2]) hvor jeg ret misunder dig den Lykke, saaledes at kunne komme til København.

11. Aug. 1813. (Amalia S.)

Elskede Broder! — Da det nu er saa længe siden, jeg saa Brev fra dig, længes jeg ret meget efter det, lad mig derfor ej heller bie for længe — men et langt Brev maa det være, hører du? Ak! min gode Dreng, hvor jeg dog længes hjertelig efter at se dig, men det sker vel næppe, førend du bliver Karl, altsaa om en 3 Aars Tid. — Min gode Frederik! Du ved ikke, hvor ofte jeg takker Gud for, at du ej valgte Studeringernes trange og langvarige Vej, skøndt, om du erindrer det, jeg den Gang dog saa gærne vilde haft, at du skulde studeret. Nej, klogt handlede du, at du ej gjorde det; thi Handelsstanden siger alle, er den bedste nuomstunder,

---

1) Jens Jacobsen var Apotheker 1804—12, P. C. F. Siemsen 1812—24.
2) Formodentlig Frederik VI's Fødselsdag d. 28. Jan.

thi med Flid og Sparsomhed kan man, skøndt man begynder med lidt, dog forhverve sig Velstand, medens Embedsmanden, naar han kun har et lidet Embede, ej kan samle noget. Og hvor trangt og uvist er det ikke nuomstunder, inden man kan opnaa Levebrød![1])

Kornet bliver i Aar formodentlig meget kostbart, der er allerede budt 80 Rdlr. Cur. for Tønden af Bygget, 16 Rdlr. koster hvert ℔ af Vinterulden, er det ikke græsseligt! Et ℔ Smør 2 Rd. 3 Mk. til 3 Rd., en Skæppe Salt 30 Rd. og derover, et ℔ Humle 16 Rd., et ℔ fin Raffinade 24 Rd. og Kandis ligeledes.[2]) —

E. skr.: Mange Hilsener fra en ubekendt Ven, som du vist vil holde meget af, naar du engang kommer herover.

11. Juni 1814. (Provst S.)

— Du spørger om, naar Fred. Steenberg kommer? Saavidt jeg veed, vil Rejsen gaa for sig, naar Snapstinget er forbi. Jeg veed ikke, om det er dig bekendt, at Villads Borchsenius er død. Anders Bjering er og død, og Poul Lolland gift med hans Datter. — Om jeg mindes ret, har du engang spurgt om, hvorledes jeg solgte min sidste Korntiende. Det meste Byg faar jeg betalt efter Kapitelstaksten, 96 Rd. pr. Td. Noget købte jeg Vare for, og 40 Td. har jeg endnu usolgt. Her er meget Korn i Landet, som venter paa Købere. Alle klage over Pengemangel.

16. Maj 1816. (Provst S.)

Kære Søn! Med Fornøjelse erfarer jeg af dit sidste Brev, dat. 16. f. M., at du er bleven Karl, hvortil jeg lyk-

---

[1]) Al denne Livsvisdom hos den 22aarige Amalia kunde tyde paa, at hun er bleven forelsket i en Handelsmand. Herved forklares maaske ogsaa den mystiske Efterskrift.

[2]) Her som flere Steder maa det erindres, at i Pengekrisens Aar 1810—18 havde Pengene en anden Værdi end den sædvanlige.

ønsker dig. Men ikke mindre fornøjer det mig at fornemme, at du fremdeles bliver i det vakre Hus, hvor du har henbragt dine Drengeaar. —

Jeg er bleven ved Sind ikke at sende Pibehovedet; thi næppe vil du ynde det, naar det sammenlignes med andre slige Hoveder. Jeg har et som du nok hellere vil have, da det er en god Del smukkere.

11. Juni 1816. (Amalia S.)

— Gode Broder! Gør mig den Tjeneste at sende mig med Posten det Par grønne Handsker og Kammerduget, du husker vel det var $1^{1}/_{2}$ Alen til Krøs, men Pibejernet skal du ikke købe til mig, thi jeg kan faa Hr. Lassen til at forfærdige mig ét, men køb mig i det Sted halvanden Kvarter rødt Levantiner Taft, eller om der ej skulde faas Levantiner paa den Kulør som Prøven, da køb Florencetaft, dog vil jeg helst have Levantinertaft, og send mig saa baade Handskerne, Kammerduget og Taftet det første, du kan, med Posten. Du erindrer vel, at de 10 Rd. dertil har jeg sendt i min Faders Brev, jeg haaber, at de skal slaa til.

Vil du ikke skaffe mig at vide, hvor meget en glat Guldring, saa stor som til et Mandfolk, kan koste.

Skriv mig nu snart til, kæreste Broder, og vær paa det ømmeste hilset fra os alle og især fra din evig oprigtige Søster Amalia Schade.

11. Aug. 1816. (Amalia S.)

Elskede Broder! Du kan aldrig forestille dig, hvor meget vi alle længtes efter dig, Reenberg og mig især: men min Reenberg klager over, at du rent forglemmer dit Løfte at skrive ham til. Du maa endelig skrive ham snart til, da det meget vilde fornøje ham; thi du kan aldrig tro, hvor meget han holder af dig. —

Da nu Bedstefader[1]) er død, saa er der ikke mere Hindring i Vejen for, at Moder kan faa sit Tøj[2]) herover, og hun ønsker det gerne saa snart som muligt, vil du sige Bedstemoder det. Moder var lovet 2 Spejle, men haaber nu at faa 3, for saa kunde jeg faa det ene. Min kære Frits, baade Moder og jeg beder dig bede Bedstemoder ret meget om, at hun vil være det bedste mod Moder, hun kan; thi ellers kan Moder ikke undvære noget til mig. Lad mig nu se, du gør din Flid, kære Broder, og faa endelig 3 Spejle til os. —

Moder tænker, at du paa de Døvstummes Institut kan faa nogle Ravperler til hende for billig Køb, og hvis ikke, da at sende hende den Ravperle igen, naar du sender min Ring, som jeg hører er færdig. Madame Møller vil ingen Ravperler have. Lad mig se, at du skaffer mig dit Silhuet, og i Fald det er muligt, ogsaa mit. Du ved vel, at Morbroder A. har det. Du kan bede ham om det og sige, at du selv vil have det. Naar du lader dig afklippe, da lad det ikke blive for stort; thi jeg har en lille pæn Ramme, som det skal sidde i.

Lad mig nu se, min søde Frederik, at du beder og hilser Bedstemoder fra mig, at hun maa ikke være for knap imod Moder; og de 3 Spejle, glem for alting ikke dem.

11. Febr. 1817. (Amalia S.)

— Vil du ikke gøre mig den Tjeneste at købe til mig saa snart som muligt, eller give en anden det i Kommission, da du maaske selv ej saa vel kender Fruentimmermoder, et Silketørklæde af de smaa, som man har om Halsen, naar man er pyntet, men det maa endelig være meget smukt, og det tænker jeg det ogsaa kan faas for 10 Rd.,

---

1) Morfaderen Frederik Otzen, Postmester og Palæforvalter i Roskilde.

2) Hendes Udstyr; hun var bleven gift 1814. Hun var Søster til Provst Schades første Hustru.

thi saa meget maa du gerne give derfor, at det kan blive ret smukt. Gør mig den Tjeneste at lægge Pengene ud for mig til det; thi naar jeg faar min Arv efter Bedstefader, skal jeg til Takke betale det igen. —

25. Febr. 1817. (Amalia S.)

Kære gode Broder! I min sidste Skrivelse til dig forglemte jeg saa skammeligt at bede dig købe en Ting til mig, og det var 4 Alen af de smalle hvide Tyl Strimler, som der bruges til at sætte om Skyggen af Straahatte; send mig disse 4 Alen, naar du sender mig Tørklædet. —

12. Novbr. 1817. (Amalia S.)

Elskede Broder! Om en 14 Dage venter jeg at komme til et Barselgilde og vilde derfor ret gerne have den Kam til Haaret til den Tid, i Fald det var muligt. Jeg har set en Slags Wienerkamme, som jeg særdeles godt kunde lide; det var ej Hornkamme, men Tænderne ere af Metal, saa og Pladen, som ligner Guld og er besat med hvide Perler. Man siger, at slig en Kam koster 6 til 8 Rd. Har du ikke købt nogen Kam til mig, da køb mig endelig saadan en, thi den klæder nydelig. Jeg vil helst have den brav stor. Søde Frederik, send mig den endelig saa snart muligt med Posten; men du faar vist at lade gøre en liden Kasse til den, thi jeg er bange, at en Spaanæske vil blive klemt sammen i Postsækken. — Saa snart jeg faar den Arvepart, bliver det dig udbetalt; jeg ved nok, at jeg skylder dig 8 Rd. 3 M., men er det ikke en forskrækkelig Tid det varer, inden vi faar den Smule Arv, og da vi alle er myndige, saa har Skifteretten jo ikke med det at bestille [!]. — Hvor meget tænker du vel, at jeg kan vente mig? —

Send mig nu endelig snart en stor gul Kam med hvide Perler paa — hører Du? —

31. Decbr. 1817. (Amalia S.)

— Du skal ingen Kam købe til mig, thi jeg har i disse Dage faaet en, men køb mig i det Sted 4 Alen 1 Kvarter Gaze efter indlagte Prøve, jo finere og tættere det er, desto kærere har jeg det. De blaa Sko, jeg engang skrev til dig om, vilde jeg ligeledes gerne have tilligemed Gazen, jo før jo hellere; men jeg er bange, at du har kastet Skomønstret bort og sender dig derfor et igen, som er Saalens Størrelse underneden. —

Lad mig nu se, kære Frederik, at du sender mig det, saa snart vi faar vor Arv.

3. Febr. 1818. (Amalia S.)

— Endelig kommer den langvarige Arv da engang. Gør mig nu den Tjeneste at købe til mig et Par lyseblaa Sko, enten af Safian eller Bombasing, og 6 smaa Haarnaale og 1 Alen Gaze. Jeg skrev for kort Tid siden til dig om $4^1/_4$ Alen, men du skal ikke købe mere end som 1 Alen, og saa behager du at sende mig de øvrige Penge, naar du har fradraget de 8 Rdlr. 3 M., som jeg skylder dig, og hernæst siger jeg Tak for den hafte Ulejlighed. —

E. Skr. Dette medfølgende Guld [bedes] omgjort til en stærk daglig Ring. Naar de to halve Stykker bliver sammensat, saa har man Størrelsen, thi den skal være akkurat saa stor, som den brudte. Jeg tror ej, at disse Perleringe kan holde, thi denne er sprunget adskillige Gange ved at lukke Døre op; derfor ønsker jeg helst en stærk glat Ring ligesom den, du i Fjor skaffede mig. Inden i Ringen sættes Bogstaverne O. R. —

26. Juli 1818. (Provst S.)

— Du maa ikke fortryde paa, at jeg saa sjældent skriver dig til. Min højre Haand ryster saa stærkt, at jeg næppe kan skrive det aldeles fornødne, end sige mere.

Reenberg, som bringer dette, kan fortælle dig, hvorledes vi lever her. —

1. Aug. 1818. (Amalia S.)

Inderlig elskede Broder! Dit sidste kærkomne Brev, tillige med Pakke, har jeg rigtig modtaget. Det er sandelig dog ret slemt, du saaledes har maattet gøre Udlæg, men pin F.[1]) dygtig, at du kan faa dem; de øvrige vil jeg, ved Gud, og have, det kan du hilse ham fra mig og sige, thi jeg har givet Reenberg i Kommission at købe mig noget derfor. Du maa vide, at Reenberg er med sin Broder rejst en Tur til Sjælland. — Naar du taler med ham, da hils ham fra mig, at han ej glemmer det L℔ heglede Hør, han lovede at købe mig, du forstaar mig vel, det er 1 Lispund, jeg skal have. Bed ham tillige, at han endelig maa skaffe mig nogle Ruller gode Klaverstrenge efter indlagte Numre, men de maa ej være rustede. Paalæg ham det og sig, at jeg maa endelig have dem. —

13. Oktbr. 1818. (Amalia S.)

Kæreste Broder! Nu kan jeg fortælle dig, at Fader nu til November vil gøre Alvor af det og sende dig Anvisningen paa vores Arv. — Altsaa kan jeg dog haabe engang at komme ud af min Gæld til dig. De Smule Penge, som der da bliver tilovers, kan du saa sende mig, men det bliver vist ikke meget, thi jeg skylder dig over 18 Rd., og jeg ønskede saa overmaade gerne, at du vilde købe til mig endnu to Ting, og det er 1 Lod fin, sort Sysilke og 1 1/2 Alen ægte sort Tyl, men det maa være godt, at det kan lade sig tamborere paa. Det maa derfor ej være større i Hullerne end indlagte Prøve. — Søde Frederik, send mig endelig disse

---

[1]) F. er formodentlig Palæforvalter i Roskilde Hans Frands Xaver Frølich, gift med Magdalene Petrine Otzen, altsaa Svoger til Provst Schade. Han havde med Arvesagen at gøre.

halvanden Alen sort Tyl og Silken, det snareste mulig. Det vil meget fornøje mig, og jeg forsikrer dig hellig, ikke oftere at ulejlige dig med mine Kommissioner. —

Silken udbedes at være ret fin og jævn, da den skal være til at tamborere paa Tyllet med.

20. Nov. 1818. (Amalia S.)

— Vi har spurgt her, at du har i Sinde snart at gøre et Besøg her ovre, men betænk dig derpaa, thi Fader har denne Gang ikke Raad til at give noget til Rejsen, da Tiderne her er saa gyselig trykkende. Thi Udpantninger hører her til Dagens Orden, som sker snart hver anden Dag for Skatter, saavel i Byen som paa Landet, saa at Folk her for største Delen gaar i Armod, og derfor har Fader ogsaa ondt ved at faa sine Indkomster. Derfor, kære Frederik, opsæt heller din Rejse til Sommer, maaske Reenberg og jeg da kan følge dig hjem igen. — Det kan saa og være, at Fader kan blive bedre ved Penge end nu. —

19. Juli 1819. (Provst S.)

— Efter mange Forhindringer ser du nu endelig Amalia. Hun kan fortælle dig, hvorledes vi lever her.

Kongen har nu bevilget, at Nykøbing Kær og Grønmark maa udskiftes og lægges til Stederne;[1]) derved vinder jeg nogle Tønder Land.

Er det muligt, ønsker jeg, at du vil skaffe mig 1 Skp. af den saakaldte Provsti-Rug, jeg kan vel ved Skibslejlighed til Aalborg faa den betids nok til Udsæd. Den kan adresseres til Vinhandler Schünemann i Aalborg.

14. Septbr. 1819. (Steenberg.)

— Fra din Fader og Hr. Reenberg kan jeg hilse. Reenberg har alt for gode Dage, da han handler ubetydelig. —

[1]) Udskiftningsplanen blev stadfæstet af Kongen 2. Juni 1819.

16. Okbr. 1819. (Provst S.)

Jeg erfarer nu, at du har besluttet at komme herhjem til Foraaret for her paa egen haand at begynde Handel. Dette var mig uventet, thi da du sidst var hjemme, ytrede du, at du først om 2 eller 3 Aar vilde begynde Handel for dig selv. — Hjælp af mig kan du ikke vente, dertil er Tiderne alt for trykkende. — Det forundrer mig meget, at du først vil handle i Forening med Reenberg, og kort derpaa forener du dig med Fr. Steenberg, uagtet du har erklæret Kompagniskab for Daarlighed. — R. er her i Huset og maa blive her, indtil en bedre Vej aabner sig for ham. Han er et sædeligt Menneske, vist ikke fortjener al den Skygge, A. nu kaster paa ham, allermindst da hun for en stor Del er Aarsag i, at det er gaaet til agters for ham etc. Enhver, der vil dømme upartisk, kan ikke andet end misbillige hendes Forhold imod R fra først til sidst.[1])

Tak, indtil videre for Rugen; den staar godt paa Ageren, hvor den blev saaet midt i September. Du beder, at jeg vil minde Mad. Woydemann[2]) om sit Løfte. Vilde jeg opfylde denne din Begæring, kunde hun blive fortrydelig, og du muligen gaa glip af Gaven. Skriv ikke altfor ofte! Ethvert enkelt Brev koster 35 *ß*, det er ikke Tider til at ødsle. —

3. Novbr. 1819. (Steenberg.)

— Hr. Reenberg er endnu hjemme. Jeg haaber da, at han flytter til Maj, da det gaar vel ikke an at være 3 Handlende paa eet Sted. Jeg tror vist, at vi skal faa god Handel, da der er god Gaardsrum hos din Fader, og Stedet ligger

---

[1]) R. og A. er naturligvis Reenberg og Amalia. Der har altsaa paa dette Tidspunkt været nogen Misforstand imellem de forlovede, og Reenbergs Handel synes at være gaaet helt i Staa.

[2]) Formodentlig Karen Marie f. Hegelund, Enke efter Hospitalsforstander J. P. Woydemann, der døde 1809.

og godt.[1]) Hvad Loftsrum angaar, da er det nok ikke meget, vores meste Handel vil vel blive med Landets Produkter, nemlig Skind, Uld, Talg, Voks etc. — Naar du skriver din Fader til, da meld ham, at han ser at blive af med Hr. Reenberg, som jeg vel tror, er afgjort; men imidlertid maa du selv minde ham om samme, i Fald vi skal have vores Handelssted hos din Fader. —

9. Juni 1820. (Provst S.)

— Til 1. Maj kom Jfr. Petersen i Tjeneste hos Byskriver Borchsenius. Ved Udskiftningen faar jeg min halve Lod ved Grundstedet, Resten længst ude. — De 4000 Rd. i Lotteriet vandtes af Fr. Stadel paa Søe.

Nær havde jeg glemt at meddele dig, at Amalia kom hjem d. 9. Maj efter 12 Dages Rejse, og befandt sig vel. —

19. Septbr. 1820. (Provst S.)

Meget elskede Søn! Af dit sidste Brev, dat. 20. f. M., erfarer jeg, at du har misforstaaet min Erindring om at tage Brændevins-Eksamen, førend du forlader Sjæland. Det var ingenlunde min Mening, at du, naar du kom hjem, straks skulde anlægge noget Brænderi, hvortil her desuden ikke for Tiden er ret god Lejlighed; men jeg vilde kun, at du skulde se at faa hin Eksamen til Side, medens du er i Sjæland, for ikke siden derved at sinkes eller komme til at gøre Rejse for den Sags Skyld. Du har vel set i Statstidende, at den Brændevinsbrænder, hos hvem Prøven skal aflægges, har udgivet en Bog,[2]) som giver Anvisning til at brænde Brændevin. Du burde eje den.

Avlen har i Aar været meget god; men Kornet, und-

---

[1]) Provst Schade havde i 1816 købt en Gaard i Nykøbing.

[2]) C. A. Brondum: Kunsten at brænde Brændevin. Gennemset af H. C. Ørsted. Kbh. 1820.

tagen Havren, er i meget lav Pris. Udskiftningen er endnu ikke fuldendt. —

27. Decbr. 1820. (Provst S.)

Elskede Søn! Endskønt det falder mig temmelig tungt at skrive, da jeg nu maa bruge den venstre Haand, saa kan jeg dog ikke andet end opfylde dit Ønske: at skrive snart.[1])

17. Febr. 1821. (Provst S.)

— Amalia og Reenberg sige, at de gerne vilde skrive dig til, naar de havde noget at skrive om. Alt det Nyt, de kunde melde dig, er dette: at Kancelliraad Møller,[2]) som er beskikket til Byfoged i Præstø, har solgt sin Gaard til Dr. Nyholm for 1300 Specier. —

12. Oktbr. 1821. (Provst S.)

— Med Handelen gaar det ret godt under Reenbergs Bestyrelse. Han er fra Morgen til Aften dermed sysselsat og er saare meget omhyggelig for, at Søgningen, som igen er oplivet, kan vedligeholdes. Du maa derfor sørge for, at han kan blive forsynet med de ordinerede Varer, da det er ikke mindre dit end hans Gavn, at Handelen fortsættes i den ønskelige Gang, den nu er.[3])

Den 27. Sept. døde den gamle Madam Jepsen,[4]) og Dagen før døde Mads Steenberg. Torp, som havde købt

---

[1]) Haandskriften i dette og følgende Breve fra Provst Schade er lidt usikker, men ellers tydelig, og ligner meget Skriften i de foregaaende Breve.

[2]) Byfoged i Nykøbing 1809—21.

[3]) Frederik Schade havde d. 2. Maj 1821 aabnet en Købmandsforretning i Nykøbing med Reenberg som Bestyrer. Planen om Kompagniskab med Fr. Steenberg var altsaa gaaet overstyr.

[4]) Var form. g. m. Købmand Thomas Jepsen, der i Forening med Christen og Niels Qvistgaard i 1788 havde anlagt Nykøbings Havn. Thomas Jepsen og Enkemadam Qvistgaard solgte 1820 Havnen til Købmand Niels Faartoft.

Mad. Qvistgaards Gaard, er ankommen fra Bergen med Kone og 6 Børn, 1 Jomfru og 1 Pige.[1]) Mad. Qvistgaard er flyttet til Skipper Jens Møller, og Poulsen til Trap. Kornpriserne er flove. Jeg har solgt mit Byg for 1 Mk. under Kapitelstaksten; ellers byder man kun 24 ß under Kap. T. Kreaturerne ere og faldne meget i Prisen.

7. Novbr. 1821. (Provst S.)

— Hvorledes det gaar med Handelen, vil du snart faa tilstrækkeligt Bevis for i Hænde, naar du fra Reenberg modtager de 456 Rd. rede Sølv, som han i Dag har leveret paa Posthuset. Lægger du hertil, hvad du i Forvejen har modtaget fra R., kan du ikke andet end være tilfreds med ham. Du kan sikkert forlade dig til hans Redelighed og Paapassenhed. Han lader ingen Lejlighed tabes, hvorved Penge er at fortjene. — R. er nu saaledes sindet, at han ikke nænner at øde en eneste Skilling.

At A. faar en laadden Kant til sin Pels, er med Moders og mit Samtykke, fordi hun ellers maatte øde Tøj til Garnering, som kun kan bruges een Gang, men Pelsværket derimod kan bruges til flere Pelse. —

28. Novbr. 1821. (Provst S.)

Af dit sidste Brev erfarer jeg din Tilfredshed med Handelens Gang herhjemme, men beklageligt er det, at ikke faa Varesorter er opslupne som Følge af, at Skipper Olesen endnu ikke er ankommen. Han har nu i 14 Dage ligget

---

[1]) Torp var en Bondesøn fra Byen Torp i Karby Sogn paa Mors. Han kom i Handelslære i Aalborg, blev efter den Tids Skik senere sendt med sin Principals Skibe til Norge og bosatte sig i Bergen, hvor han giftede sig og blev en rig Købmand. Han forsøgte en Tid at drive Handel i Nykøbing, men de smaa Forhold passede ham ikke, og han vendte tilbage til Bergen. (Meddelt af Konsul Schade.)

dels ved Grundene, dels ved Liv,[1]) og kan ikke komme herop formedelst bestandig Modvind og uroligt Vejrlig. —

Julius Barner har i disse Dage konfiskeret Varer for 2 unge Jøder af over 1000 Rbd. Værdi. Naar Olsen er kommen, faar du Brev fra Reenberg.

26. Decbr. 1821. (Reenberg.)

— Jeg kan lade dig vide den glade Tidende, at vores elskede Fader er saa rask, at han prædikede i Gaar til Froprædiken og igen til Højmesse, og han forsikrede os endnu, at han kunde have prædiket Aftensang. — Hvad der skal vedligeholde hans Sundhed er Veltilfredshed, og dette maa vi alle gøre til, hvad der staar i vor Magt. — Min Broder har nu faaet sin Mølle saa vidt, at han har nu begyndt at male, og i næste Maaned venter han at faa sin Assurance udbetalt, og da skal jeg nok lade dig vide, hvorledes det gaar. —

Udateret. (Reenberg.)

Det for mig saavelsom for os alle kærkomne Brev til A. af 10. d. M. har vi rigtig modtaget og ser deraf, at du bliver din Bestemmelse tro. Det er nu aftalt med B. Steenberg,[2]) at han medtager dig, saa vel som hvad Vare du ønsker med ham, her til Nykøbing. — Men for alting, bedste Ven, vær forsigtig og paase nøje Varernes Godhed og paa at forsyne dig med Passérsedler fra enhver, da de ere meget paaseende i Aalborg med dem, som handler paa København. —

Sidstanførte Brev maa være skrevet i Begyndelsen af 1822, og paa denne Tid vendte altsaa Frederik Schade tilbage for at bosætte sig som Købmand i sin Fødeby. Han blev senere svensk-norsk Vicekonsul og døde i Nykøbing 8. Aug. 1870. Amalia blev efter en lang For-

---

[1]) Aggersborg Grunde og Livø.

[2]) Busch Steenberg, en Broder til den ofte nævnte Fr. St., var Skipper.

lovelsestid i 1825 gift med sin Reenberg. Det synes ikke at være gaaet heldigt for dem: Reenberg var først en kort Tid Købmand, saa blev han Bager, og tilsidst fik han en Ansættelse ved Toldvæsenet. Han døde i Nykøbing 1852; hans Hustru var død Aaret før.

Et Brev angaaende Marie Grubbe.

Meddelt af C. Klitgaard.

I »Jydske Samlinger« 3. R. 1. Bd., S. 404, har Hr. cand. theol. Arkivassistent Estrup meddelt et Brev af 1701 20/3 fra Provst Morten Reenberg i Stege til Kommandør Schiønebøll angaaende Søren Møller og Hustru Marie Grubbe, og i »Personalhistorisk Tidsskrift« 2. R. 3. Bd. S. 84 har afdøde Overlærer Wulff ligeledes meddelt et Brev fra Provst Reenberg til Biskop H. Bornemann angaaende de samme Personer.

Medens sidstnævnte Brev findes i Reenbergs Korrespondancebog (i Aalborg Stiftsbibliothek), er Skrivelsen til Schiønebøll mærkelig nok ikke indført i samme, skjønt Reenberg omtaler den i Brevet til Biskop Bornemann.

Derimod ses det af fornævnte Korrespondancebog Fol. 17, som og af Brevet til Bispen, at Reenberg har skrevet endnu et Brev om samme Sag, nemlig til Generalfiskal Rosenvinge, og dette Brev, der er dateret Stege 17. Februar 1699, er formentlig af lige saa megen Interesse for den ulykkelige Kvindes Historie, som de to allerede fremdragne, hvorfor det her meddeles efter nævnte Korrespondancebog:

»Velædle velbyrdige Herre!

Efter Eders Velbyrdigheds tilsendte Ordres af Dato d. 23. hujus 98 angaaende ulovlige Ægteskaber, at man med videre derudi anordnet skulde for Eders Velbyrdighed andrage, hvis noget herefter i saa Maade kunde forekomme, saa har jeg nu og ydmygst andraget efterfølgende:

1 . . .

2 . . .

Og om jeg endnu maatte anmelde min Herre det tredje som et *post scriptum*, men jeg frygter værre *scandalum* i mange Henseender end de forrige, nemlig at en Baadsmand lever her paa Landet (ɔ: Møen) ved Navn Søfren Søfrensen og har til Ægte, som han med et tysk Ægtebrev fra Holsten beviser, en Kvinde, som skal være af en temmelig høj extraction, navnlig Maria Grubbe Erichsdaatter; hun skal tilforn have haft den Lykke af et Ægteskab med den fornemste Herre her i Riget næst det kongelige Hus, siden *intercedente divortio* kom hun i Ægteskab med den brave Mand Palle Diure udi Jydland, hvor denne hendes itzige Mand da tjente for Ladefoged, men hvorledes hun slap fra dette sit andet Ægteskab udi dette forargerlige hun nu lever i, ved jeg ikke; men at den, hun nu haver, trakterer hende ilde, og at hun i Henseende til sin forrige Tilstand lever til største Beskjæmmelse baade for Udlændinge og Indvaanere er alt for meget bekjendt; var at ønske, at hun kunde blive transporteret og han bruges til vedbørligt Arbejde, hvor ved saa stort et *scandalum* kunde blive ophævet . . .«

Hvarrer i Hanherred.

Af C. Klitgaard.

I »Jydske Saml.« 3, III, 91 har jeg udtalt, at saavidt mig bekjendt træffes Stedbetegnelsen »Hvarre« ikke sydligere paa Vendsyssels Vestkyst end i Hune Sogn, og jeg har samme Sted anført, at Benævnelsen mulig kan være gaaet af Brug i Hanherred, hvis den forhen har været anvendt der.

At det sidste er Tilfældet, ser jeg mig nu i Stand til at fastslaa; thi i en topografisk Præsteindberetning af 1638 fra Hjortdal Sogn[1]) skrives bl. a.: »Fra Stranden til Vester

[1]) Provinsarkivet i Viborg.

Svenstrup en Hvarf kaldes Hammerdal« og »Fra Stranden igjennem Slethvarf til Hjortels Kirke; der ligger en Herresæde ved Navn Slette.« At Præsten lader Ordet Hvarf være Fælleskjøn tør ikke tillægges nogen Betydning, da han i Følge Egnens Sprogbrug lader alle Navneord være Fælleskjøn. Foruden disse to Hvarrer kan endnu fra samme Sogn anføres, at det Terræn, hvorover Vejen fra Slettestrands Badepensionat fører op, tidligere kaldtes Lerhvarret, samt at der i Svinekløv findes et Dalstrøg, som forhen benævntes Gammelhvarre. Af Hvetbo Herreds Tingbog 1681 $^{19}/_{8}$ ses, at Herredets Strand strakte sig syd paa til Tranum Hvarre, og af et Skjelbrev af 1753 $^{14}/_{7}$ erfares, at der oven paa Brøndum Li i Kollerup Sogn, omtrent »midt imellem Kollerup Hvarre og Skraa Hvarret,« stod en rød Sten, som blev vedkjendt for Skjel mellem Kollerup og Brøndum Byers Tilliggende.

Af »Hvarrer« i Hvetbo Herred kan foruden de i »Saml.« 3, III, 87 anførte nævnes Skarpes Hvarre, et Klitparti nord for Grønhøj i Ingstrup Sogn.

Meddelelse fra Bestyrelsen.

Om Udfaldet af Valget af Bestyrelsesmedlemmer, Revisor og Decisor for Det jydske historisk-topografiske Selskab 1906—10 har vi fra Hr. Arkivar Saxild og Hr. Arkivassistent S. Nygård, der velvilligst havde paataget sig Optællingen af Stemmesedlerne, modtaget følgende Meddelelse:

Til Bestyrelsesmedlemmer genvalgtes Sognepræst Vilh. Bang, Arkivar Dr. phil. Villads Christensen og Rektor Dr. phil. A. Heise. Derefter havde Adjunkt S. Hansen og Arkivassistent S. Nygård de fleste Stemmer.

Til Revisor og Decisor genvalgtes henholdsvis Apotheker Strøyberg og Dr. phil. H. F. Feilberg. Derefter havde Postekspedient Klitgaard flest Stemmer.

„Stændervisen“

med Indledning og oplysende Noter ved *C. Klitgaard.*

Det 19. Aarhundredes første Aartier kaldes jo den danske Literaturs Guldalder, og fra de store Væld gød Poesiens Strømme sig ud over det ganske Land og fyldte de smaa Bække, saa de flød over til alle Sider med Vers og atter Vers; Rimeriet blev en Modesag, og høje og lave udtrykte deres Tanker i Vers, som ganske vist ofte bar Vidnesbyrd om, at Musen ikke havde kunnet betjene saa mange paa en Gang.

Først nævne vi dem, der kvad til Landsfaderens og den landsfaderlige Styrelses Pris ved alle mulige Lejligheder og som oftest paa en Maade, der fremkalder Kvalme hos et Nutidsmenneske.[1])

---

[1]) Man udsætte sig f. Ex. for Virkningen af følgende Strofer skrevne af cand. phil. P. H. Damm i Anledning af Christian 8.s Kroning:

›Oprunden er den flammendste blandt Sole, — Som dødelig har nogensinde lyset, — Kun Navnet ott' og tyv' i Juni vækker — Af Fryd, af Højtidsfølelse et Hav, — Som strømmer varmt igjennem hvert et Bryst‹. (Aalb. Stiftstid. Nr. 132.1840.) Ja, det var ikke alene Papiret, der maatte holde for til sligt; paa en Kirkeklokke, som 1836 blev støbt i Horsens til Kirken

Dernæst dem, hvis Hymner fortrinsvis helligedes den højere Embedsstand, og i nært Slægtskab med denne Digtart kommer de meget yndede Mindedigte eller »Tanker ved den ædles«, den »dydsiredes« eller den »haabefuldes« »altfor tidlige Bortgang« o. s. v.; lutter vammelsød Lovprisning.

Mere opmuntrende for en Nutidslæser er det at stifte Bekjendtskab med de versificerede Udgydelser, der fremkom naar et Par ikke altfor beaandede Borgere »maalte hinanden Skjæppen fuld« i Aviserne; men det gjælder for denne Digtart, som for de øvrige Afarter, — den forekommer vor Tid saa barnlig naiv, og denne Naivitet gjorde sig selvfølgelig ogsaa gjældende i andre Former for offentlig Diskussion.

I vor Tid vil man som Regel finde de Indlæg, der i en eller anden Sag fremkomme fra Befolkningens brede Lag, fuldt ud parlamentariske i Henseende til de benyttede Udtryk, men dog ikke sjældent tillige indeholdende en bidende Satire, og det er derfor ikke længere helt tidssvarende at sige: »Satiren ej omsonst man hader, thi Bondens Vittighed den skader«; vore Bønder have aflagt Huggerten og øve sig i Kaardefægtning, og denne Udvikling hænger vel sammen med Folkets Udvikling paa alle andre Omraader og skyldes navnlig den stærke Deltagelse i det offentlige Liv i de sidste Aartier, hvorfor man formentlig ogsaa derigjennem har en fortrinlig Maalestok for Landbefolkningens kulturelle Væxt.

Men i det 19. Aarhundredes første Halvdel var man

i Engom ved Vejle, undsaa man sig ikke for at anbringe følgende Linjer, der vel ikke vare slet saa fade, men som dog virke frastødende, naar henses til deres Anvendelse: »Da Stænder-Raad af Kongen kaldt — Blev første Gang i Viborg talt; — Da Danmark jubled' 3. Gang — For Guds Ords rene Himmelklang: — Da tiende Gang Kong *Frederik* stod — Paa Jyllands Kyst, den Drot saa god! — Af sorten Muld da gik jeg ud, — Med Røst saa fuld til Herren Gud, — Til Bøn for *Drot* og Fødeland — Jeg kalder Dig, — hør kristne Mand«. (Aalb. Stiftstid. Nr. 107. 1836).

endnu barnlig-naiv; de store Reformer i Tiden henimod 1800 havde foraarsaget en Gjenfødelse, efter hvilken der for Folkets Flertal kom en Barndommens Tid, hvis Varighed tør sættes til 1848, og den efterfulgtes af en Ungdomsalder, som først fik Slut 1864. Indtil da havde man gjort Vers og været højtravende i sin Ros, naiv i Beundringen som og i Fordømmelsen, og i Polemiken havde de satiriske Kaardestød været sjældne; det brede Lag betjente sig højst af bondevittige Sabelhug og oftest kun af grove »Klø« i Form af Injurier af den mest haandgribelige Art, — kom der en Gang imellem en Udtalelse, som var bidende uden at være plump, sørgede dens Ophav som Regel for at betage den dens Charme ved klodset Henpegen paa sin Vittighed.

Disse Bemærkninger forudskikkes, fordi den Vise, vi her skulle stifte Bekjendtskab med — Stændervisen — maa ses i Sammenhæng med hin Tids Versmageri og bedømmes efter Datidens Smag; efter denne var dens Vid sikkert fortræffeligt, Nutiden vil vist synes, at Visen i hvert Fald delvis er for naiv eller plat til ret at virke satirisk eller skjæmtende (saaledes 47. og 57. Vers).

Da Forfatterne var højtdannede Mænd, maa det antages, at de have været sig bevidst, at deres Produkt ikke var uangribeligt, bl. a. i Henseende til det, dannede Mennesker turde udtale om politiske Modstandere, selv om det var i en Skjæmtevise, men de vidste tillige, at de ved at brygge Visen efter det brede Lags Smag vilde opnaa at gjøre den populær. 57. Vers er jo det »drøjeste.«, men hertil kan siges, at Kolbye selv var »ude om det,« idet han under Debatten om Jødernes Valgbarhed bl. a. udtalte, at »ham forekom det, at hvis det var saaledes, som udtalt, og som han troede selv at have erfaret, at Jødernes Forhold her i Landet var bedre nu end i fordums Dage, Forsamlingen helst for denne Sinde maatte indskrænke sig til det Ønske for dem, at de fremdeles, ved en redelig, retsindig og beskeden Vandel,

vilde opføre sig saaledes, at de maa fortjene de Friheder, Beskyttelser og Begunstigelser, de ere i Besiddelse af iblandt de danske Borgere. Ville vore Efterkommere da vælge dem til Stænderdeputerede, kan det endda være Tid; endnu kunde det være vel tidligt.«[1])

Det forekommer mig iøvrigt, at Visen paa flere Punkter bærer Præg af at være et Hastværksarbejde, fremstaaet under den Indignation, som Modstanderne mod Jødernes Valgbarhed fremkaldte hos det frisindede Parti under Sagens Behandling i Slutningen af Juli 1838, og bl. a. synes jeg, at de 2 Vers om Stiftsprovst Hald (55 og 56 Vers) burde have staaet i omvendt Orden.

Hvad angaar den Sag, der nærmest gav Anledning til Visens Fremkomst — Jødesagen — da fandt denne sin Afgjørelse ved Afstemning i Forsamlingen 3. Aug. 1838, hvor 21 Deputerede stemte for Jøderne og 29 imod. Stændertidende giver ikke Oplysning om, hvem der stemte for, og hvem der var imod; men det fremgaar tildels af Forhandlingerne, og vi fejle næppe meget, naar vi antage, at følgende stemte til Gunst for Jøderne: Hald, Brock, With, Nielsen, Holm, Schytte, Brinck Seidelin, Estrup, Fleischer, Rummelhoff, Nyholm, Overkrigskomm. Christensen, Aagaard, Petersen, Møller, Funder, Mylius, Seidelin, Fønss, Friis og Juel, altsaa navnlig Forsamlingens juridiske Medlemmer, men derimod ikke Bønderne og kun faa Godsejere.

Forslagets Forkastelse gav selvfølgelig Anledning til, at der i Dagbladene fremkom adskillige Indlæg saavel fra Jødernes som fra frisindede Mænds Side; En bragte et versificeret »Takoffer til Humanitetens Talsmænd i det jydske Stænderraad,«[2]) en jødisk Kateket i Odense A. D. Cohen kom med en Artikel »helliget d'Hrr. Stiftamtmand Rosenørn og Biskop

---

[1]) Stændertid. 1838, II R. Sp. 763.
[2]) Aalb. Stiftstid. 1838 Nr. 155.

Øllgaard«[1]), hvem Forslagets Forkastelse jo særlig skyldtes, og en frisindet ogsaa jødisk født Redaktør — Bernh. Rée i Aalborg — skrev: »Haabet om at se Mennesket og sund Fornuft sejre over Snæverhjærtethed og ussel Fordom er vel saaledes for en Stund svigtet« . . .[2]) — man mærkede, at Forslagets Nedstemning havde vakt stor Skuffelse og Bitterhed hos Frisindets Mænd, skjønt det jo nærmest var en Sag af theoretisk Betydning.

Naar man her skrider til paany at udgive »Stændervisen« forsynet med nogle oplysende Noter, vil en saadan Udgivelse antagelig være kjærkommen for mange ældre Samtidige, af hvilke adskillige have kjendt Visen i de unge Dage; for de yngre har den vel ikke saa megen Interesse, men det kan maaske dog fornøje adskillige at stifte Bekjendtskab med denne Vise fra »vore Bedsteforældres Tid,« og i hvert Fald tør man have nogen Opmuntring til Udgivelsen af dette til jydsk Historie henhørende Digt i den Omstændighed, at Visen, der hist og her forekommer i Afskrifter, kun findes i faa trykte Exemplarer. Det har saaledes kun været mig muligt at faa fat i et trykt Exemplar, nemlig det, som vist 1863 blev afleveret fra Olufsens Bogtrykkeri i Aalborg til det store kongelige Bibliothek.[3]) Det bærer Titlen: Sang om Stænderforsamlingen i Viborg. Udgivet af Jens Thamsen.[4]) Aarstallet 1863 er tilføjet med Blæk. Denne Udgave er dog temmelig uheldig; ikke alene er Retskrivningen meget mangel-

[1]) Aalb. Stiftstid. 1838. Nr. 158.

[2]) Smstds. Nr. 151.

[3]) Dette Tidsskrifts Redaktør, Dr. Villads Christensen har venligst gjort mig opmærksom paa denne Udgave, og jeg skylder ligeligeledes Dr. Christensen Tak for enkelte andre Oplysninger vedrørende Visen.

[4]) Jens Thamsen er antagelig et Pseudonym, som dog ikke findes i Collin: Anonymer og Pseudonymer indtil 1860. Olufsens Bogtrykkeri har heller ikke kunnet give Oplysning om, hvem Jens Thamsen var; men Købmand C. Klitgaard i Blokhus skrev ofte under dette Mærke.

fuld, men der er ogsaa flere Meningsløsheder, og i det hele vidner den om, at Udgivelsen ikke er foretaget efter nogen trykt Text. Visen har næppe heller været trykt før, den maa snarest antages at være omdelt i skreven Stand under en festlig Sammenkomst af en Del Stænderdeputerede, og Tiden for dens Fremkomst tør vist sættes til Dagene mellem 29. Juli og 3. August 1838, da det af dens 22. og 50. Vers synes at fremgaa, at den er skreven før den endelige Afstemning i Jødesagen.

Som dens Forfattere nævnes Herredsfoged J. P. With og Stiftsprovst, Dr. theol. P. T. Hald, men maaske har der været flere derom; jeg har ogsaa hørt nævne Kammerraad Christensen, og man kunde f. Ex. gjætte paa Schytte, der i politisk Henseende stod With og Hald nær, men det bliver dog kun Gisning.

Halds Delagtighed i Forfatterskabet fik forøvrigt et Efterspil, efter hvad Biskop Fr. Nielsen meddeler i Biogr. Lexicon VI, 491; thi den Forargelse, som Visen vakte, i Forbindelse med den Omstændighed, at han som kongevalgt optraadte saa liberalt, bevirkede, at han gik »Glip af den Bispestol, til hvilken han mente sig selvskreven. Heller ikke da den ny Tid var brudt frem, saa han sit Ønske opfyldt; den lærde og begavede Mand med de fortrinlige Talegaver maatte vel ogsaa siges at være mere paa sin Plads i en Selskabssal end i en Kirke.«

Dr. P. Munch, der har omtalt Visen i »Jydsk Stævne« 1902, Side 179—180, siger, at den bestaar af 55 Vers, et til hver af de Deputerede; men saavel Udgaven af 1863, som de haandskrevne Exemplarer, der ere komne mig for Øje, have 61 Vers, idet de 47 af Forsamlingens 55 Medlemmer maa nøjes med 1 Vers hver, 7 faa 2 hver, og 1 — Præsidenten, Professor Schouw — omtales ikke.

Hald har antagelig skrevet Verset om With, og With har vel skrevet de to Vers om Hald; — man fortæller, at

With maatte kassere det Vers, han først havde skrevet om Hald, fordi denne protesterede mod dets Optagelse i Visen, da han fandt det for saarende; det lød saaledes:[1])

»Per Vendekaabe seht Ihr hier,
Per Hal' han sonstens hedder,
en rigtig »Hél« han aldrig bli'r
derpaa jeg alting vædder.[2])

I det efterfølgende er Visen meddelt med de Læsemaader, som se mest sandsynlige ud, men større Afvigelser ere dog medtagne. B betyder den trykte Udgave fra 1863, A en Afskrift, der tilhører Billedhugger Roulund, og C nogle andre Afskrifter, bl. a. en, der findes i Vendsyssels historiske Museum.

„Stændervisen"

eller

Sang om Stænderforsamlingen i Viborg.

Mel.: »Hvad mener Hr. Baronen vel« etc.[3])

1.

Vorgode Alderspræsident[4])
saa gærne kalkulerer,
og hver en Konsumtionsbetjent
til Nul han reducerer.[5])

2.

Min kjære Vicepræsident,[6])
han staar saa sært og stammer;
jeg tør ej[7]) sige det paa Prent,
men jeg mig næsten skammer.

---

[1]) Meddelt af Hr. Billedhugger Roulund.
[2]) Slige Vers, halvt danske og halvt tyske, vare ret almindelige i hin Tid, se f. Ex. Claudius Rosenhoffs Blad: »Den Frisindede.«
[3]) En Afskrift har: »Ecce quam bonum . . .«
[4]) Landvæsenskommissær, Kammeraad, Møller H. A. Wulff, til Nebel Mølle ved Kolding, valgt af de mindre Landejendomsbesiddere i 15. Distrikt. (Vejle Amts sydl. Del).
[5]) Forelagde i Mødet 19. Juni 1838 Forslag om Konsumtionens Ophævelse og fremkom i den Anledning med en Mængde Beregninger. Se Stændertid. 1838, I Række, Sp. 1009 og 1025.
[6]) ɔ: Stiftamtmand Rosenørn, se Vers 50.
[7]) B: dog tør vi; C: jeg knap tør.

3.

Sr. Rummelhoff[1]) kom vel lidt sent,[2])
dog kom han med i Slaget,[3])
han taler nu saa grumme pænt
og synes helt bedaget.[4])

4.

Naar Christen Skou[5]) som Proponent[6])
sin Sag vil ret plædere,
han læser ganske excellent,
mer' tør han ej ris'kere.

5.

Naar bare Fønss[7]) vil sige det,
som han i Ho'det gjemmer,
jeg vædder Tusinder mod et,
den gode Sag han fremmer.

6.

Bag Brillerne han titter frem,
Christe'sen[8]) med skjælmske Miner,
han taler ret med Fynd og Klem,
naar Horsens Vind ham piner.[9])

7.

Naar Roulund[10]) tutter Munden ud
og griber sig i Lommen,
saa vælder der et rædsomt Flud
af Ondskab ud af Vommen.[11])

---

[1]) By- og Herredsfoged i Nykjøbing Jyll., Kancelliraad.

[2]) Valgt 16. Juni 1838 for Kjøbstædernes 8. Distrikt (Thisted, Nykjøbing, Skive og Nibe), da den tidligere Deputerede, Kjøbmand Faartoft, nedlagde sit Mandat.

[3]) Afstemning om Jødernes Valgbarhed 3. Aug. 1838, talte til Gunst for Jøderne. (Stændertid. 1838, II R., Sp. 760.)

[4]) B: bedraget.

[5]) Gaardejer i Baadsgaard i Højslev Sogn. Valgt af de mindre Landejendomsbesiddere i 17. Distrikt (Viborg Amts nordlige Del).

[6]) Indbragte 1838 Forslag om Dommerkornets Forandring til fast Afgift og Forslag om Taxt for Læger. (Stændertid. 1838 I R., Sp. 1101 og 881.)

[7]) til Ørslevkloster. Valgt af Sædegaardsejere i Viborg og Ribe Stifter.

[8]) til Røde Mølle og lille Mølle i Hatting Herred. Kammerraad, Birkedommer ved Boller og Møgelkjær Birk. Valgt af de mindre Landejendomsbesiddere i 14. Distrikt (Vejle Amts nordlige Del).

[9]) Hermed sigtes rimeligvis til hans Tale 7. Juni 1838 og Præsidentens Meddelelse 20. Juli s. A. angaaende Horsens Mølle. (Stændertid. 1838, 1 R., Sp. 798, 1286 og 1369).

[10]) Auditør, Ejer af Restrup. Valgt af Sædegaardsejere i Aalborg Stift.

[11]) Hans Taler mod Jøderne vare ret ondskabsfulde. (Se Stændertid. 1838, II R., Sp. 760 og 772).

8.

Den Nyholm[1]) er en herlig
Fyr,
og bravt han Ræven pinte,[2])
for Ret at tale han ej skyr,
blot ej saa tit han grinte.

9.

Hr. Christensen,[3]) Krigs-
kommissær,
saa dygtig som beskeden,
kun en Gang viste sig lidt
tvær,
det var mod Gejstligheden.[4])

10.

Hr. Petersen[5]) ej taler højt,
men er en grundig Tænker;
der aldrig kommer noget Pøjt,
naar os sit Raad han skjænker.

11.

Brinck-Seidelin[6]) fra Aal-
borg By
min Pris jeg ej vil bringe,
der gaar om ham saa stort
et Ry,
og det er dog for ringe.

12.

Fra Ebeltoft og fra Hobro
en herlig Mand de sendte,
og hvis Du ej mit Ord vil tro,
da gid Du Aagaard[7]) kjendte.

13.

For Vesterbye[8]) det gaar
galant
i Hjøring som paa Stranden,[9])
men her, jeg tror, vi ikke
fandt
den rette Plads for Manden.

---

[1]) Ejer af Baggesvogn. Valgt af Sædegaardsejere i Aalborg Stift som Suppleant. Mødte for Propr. Tøfting til Tanderup.

[2]) Hermed er maaske hentydet til hans Taler mod Agent Nielsens Forslag angaaende Smugleri og ulovlig Handel paa Jyllands Vestkyst, idet dette Forslag maatte anses som et maskeret Forsøg paa at tiltvinge Aalborg hele den vendsysselske Handel. (Se Stændertid. 1838, I R., Sp. 1342—1348.)

[3]) Overkrigskomissær, Ejer af Klarupgaard. Valgt af Sædegaardsejere i Aalborg Stift.

[4]) Forslag om Ophævelse af Lovens 2—12—4—2, hvori Brandhjælp af Kirkerne til afbrændte Præstegaarde ophæves. (Se Stændertid. 1838, I R., Sp. 791).

[5]) Prokurator, Ejer af Ovegaard. Valgt af de mindre Landejendomsbesiddere i 6. Distrikt (Øst-Himmerland. Aalb. Amt.)

[6]) Etatsraad og Kammerjunker, Amtsforvalter i Hjøring. Valgt i Aalborg By. Talte varmt til Gunst for Jøderne. (Stændertid. 1838, II R., Sp. 744, 757 og 780).

[7]) Kammerraad, Amtsforvalter i Ebeltoft. Valgt for Kjøbstæderne: Hobro, Mariager, Grenaa og Ebeltoft.

[8]) Prokurator i Hjøring. Valgt for Kjøbstæderne Hjøring, Skagen, Frederikshavn og Sæby.

[9]) Var Strandingskommissionær.

14.

Fej[1]) Kobbertegn, fej Lagie
væk,
og Tøstesen[2]) hoverer;
men giv hans Møllevand et
Knæk,
han mig strax haranguerer.[3])

15.

Det Skade er, at Seidelin[4])
ej tale vil lidt mere;
han er som den Champagne-
vin,
der ikke vil brillere.

16.

Hr. Redlefsen[5]) ta'r Skridt
saa smaa,
som pænest Fruerpige,
dog vilde det ej rigtigt gaa
for ham i Skjønheds Rige.[6])

17.

Hr. Redlefsen er den, som
mest
har kostet at faa hentet,[7])
men er dog mesten dels et
Bæst,[8])
hvo havde det vel ventet?

---

[1]) B: Gaar Kobbertegn og Lagie væk. A og C: Føj, K, føj L.

[2]) Møller og Værtshusholder Søren Tøstesen fra Raust Mølle i Grimstrup Sogn var valgt af de mindre Landejendomsbesiddere i 21. Distrikt (Ribe Amts østlige Del). Han indbragte 1. Juni 1838 et Forslag, om at Kobbertegnene maatte blive indløste med Sølv- og Kobberpenge, der havde deres fulde Valuta. (Stændertid. 1838, 1 R., Sp, 701).
Lagie = il agio (ital.) = Kursforskjellen, Opgjælden.

[3]) Havde adskillige Indvendinger at gjøre mod de den 9. Juni 1838 fremsatte Forslag om skadeligt Vands Afledning og om Afbenyttelsen af det paa ens Jorder værende Vand, men han ses dog ikke at have fremsat disse Indvendinger for Forsamlingen før i Mødet 15. August, altsaa paa et Tidspunkt, da Visen vist allerede var forfattet. (Stændertid. 1838, 1. R., Sp. 824 og 841 samt II R., Sp. 1785—1793).

[4]) Prokurator i Fredericia. Valgt for Kjøbstæderne: Vejle, Fredericia og Kolding.

[5]) Gaardejer Hans Redlefsen i Sødal blev valgt ved Omvalg i Sommeren 1838 af de mindre Landejendomsbesiddere i 22. Distrikt (Ribe Amts vestlige Del), efter at den Deputerede, Windfeld til Tandrup, havde anmeldt, at han ikke kunde møde oftere, og Suppleanten, Landmaaler Holm i Møgeltønder, havde afslaaet at modtage det paa ham faldne Valg.

[6]) Redlefsen mødte først i Forsamlingen 10. Juli 1838, og i Mødet 30. s. M. forelagde han et Lovforslag om ugifte Fruentimmeres Myndighed under Kurator, hvilket Forslag imidlertid strax forkastedes, og hertil sigter dette Vers. (Stændertid. 1838, I R., Sp. 1349).

[7]) Jvf. Anm. 5.

[8]) Var antagelig mod Jøderne.

18.

Hvad Virkning er i den Tobak,
som Arenfeldt[1]) indsnuser?
Da han ej nyser, han med Tak
os ikke overfuser.[2])

19.

Ærværdig Biskop[3]) med Kallot
vil Skolemester knibe,[4])
men nævner man Finanser blot,
begynder han at pibe.

20.

At Funder[5]) Raadmand blevet er,
det kan os ej frappere,
thi hvert hans Raad er meget værd,
han burde være mere.

21.

Ritmester Friis[6]) han er forvist
en Kæmpe af de bolde,
men ej vi lide kan den Tvist
hans Fuldblod os forvolde.[7])

22.

Mon[8]) Güldencrone[9]) ogsaa vil
mod Jødefolket stemme?
Han hører jo dog Slægten til,[10])
det bør han ikke glemme.

---

1) Baron Krag-Juel-Wind-Arenfeldt til Sæbygaard. Valgt af Sædegaardsejere i Aalborg Stift som Suppleant. Mødte for Propr. Gleerup til Vang.
2) Nogle Texter have, »man med Tak ham ikke . . .«
3) Nikolaj Øllgaard i Viborg; kongevalgt.
4) Som Referent for Kommitteen, der behandlede Udkast til Plakat angaaende Forbedring i Skolelærernes Kaar, udtalte han Betænkeligheder ved at paalægge Kommunerne en aarlig Udgift af 10 Rdl. Sølv til de Skolelærere, der tillige vare Kirkesangere. (Stændertid. 1838, II R,, Sp. 686 ff.)
5) Tobaksfabrikant i Aarhus, Raadmand og Cand. jur. Valgt for Kjøbstæderne Aarhus og Skanderborg.
6) Til Lyngbygaard; valgt af Sædegaardsejere i Aarhus Stift.
7) Var Bestyrelsesmedlem i »Selskabet til Hesteavlens Fremme i de danske Provinser". Om Striden angaaende Fuldblod contra jydsk Race se Stændertid. 1838. I R., Sp. 1077—1086 og II R. Sp. 1645—1670.
8) B: Vor Güldencrone o. s. v.
9) Kammerherre, Baron G, til Vilhelmsborg. Valgt af Sædegaardsejere i Aarhus Stift som Suppleant. Mødte for Prokurator Ingerslev til Marselisborg.
10) Gabriel Marselis, af nederlandsk Handelsslægt, blev 1665 optaget i den danske Adel. Hans Søn ophøjedes 1673 til Friherre under Navn Güldencrone.

23.

Som Kat paa Gløder sagte gaar
den gamle Kammerjunker[1])
af Stænderne han dog ej faar
Zusetz til sine Grunker.[2])

24.

Et mægtigt Ry om Møller[3]) gik,
før vi ham kjende lærte,
at Rygtet lidt Tilsætning fik,
erkjende vi med Smærte.

25.

I Brændevin og Konsumtion
Hr. Juel[4]) dissentierer,[5])
han er en skikkelig Person,
som ingen molesterer.

26.

Og vil Du have en Model
paa Studepranger-Jyskhed,
la Cour[6]) en saadan er saa vel,
som Josef var paa Kyskhed.

27.

Den smaa la Cour[7]) er nok saa net,

---

[1]) Mylius til Estruplund, valgt af Sædegaardsejere i Aarhus Stift som Suppleant. Mødte for Justitsraad Nyegaard til Stenalt.

[2]) Mylius indbragte 2. Juni 1838 et Forslag om, at Hovedgaardsejere, som oprettede Tyendehuse, maatte erholde Tilladelse til at indtage et passende Kvantum Bondejord under Hovedgaarden, men Forslaget nød ikke Fremme. (Stændertid. 1838, I R., Sp. 706 ff.)

[3]) Overretsprokurator i Viborg. Blev valgt som Suppleant baade i Viborg og i Nykjøbing og mødte 1838 i Stedet for den Deputerede fra førstnævnte By, Overretsprokurator Otterstrøm. Et Parti i Randers vilde have haft ham til Deputeret for denne By. (Se Aalb. Stiftstid. 109/1894.)

[4]) Prokurator Juel til Vanggaard ved Hjøring, valgt af de mindre Landejendomsbesiddere i 2. Distrikt (Østvendsyssel), efter at Hastrup til Kjølskegaard havde nedlagt sit Mandat, og Suppleanten Søren Jensen til St. Langheden havde afslaaet at give Møde. Juel havde forøvrigt tidligere været valgt i Hjøring Amts 1. Distrikt.

[5]) Juel var Medlem af den 21. Juni 1838 nedsatte Kommitte til Undersøgelse af Wulffs Forslag om Brændevinens Frigivelse og Tøstesens Forslag om samme Emne samt Wulffs Forslag om Konsumtionens Ophævelse. Kommitteens Betænkninger ere daterede 20. August 1838, men Juels (og Dalsgaards) Standpunkt kan jo godt have været Forsamlingen bekjendt forinden. (Se Stændertid. 1838, I R., Sp. 1009—1040 og II R., Sp. 2094—2134.)

[6]) Til Thimgaard, valgt af Sædegaardsejere i Viborg og Ribe Stifter. Var Talsmand for den jydske Hest. (Stændertid. 1838, I R., Sp. 1083.)

[7]) Til Skjærsø Valgt af de mindre Landejendomsbesiddere i 8. Distrikt (Randers Amts østlige Del).

han nøjes med det halve,[1])
og Forslag flyde fra ham let,
som Skidt fra spæde Kalve.

28.

I Krampetrækning Ostenfeldt[2])
sin Visdom tit udgaler,
han Fændrik er og vorder Helt,
saa snart hans Chef befaler.[3])

29.

Og vil I se en vældig Dirk
til Præsidentens[4]) Hjærte,
saa gaa kun hen til Ole Kirk,[5])
men vogt jer, han kan snærte.[6])

30.

Laurs Pind![7]) jeg prise vil dit Held,
Du sødt og trygt kan blunde,
og af Diætens rige Væld
Selvejendom begrunde.

31.

Naar Brockens[8]) Klappermølle gaar,
det kan sig ofte hænde,
vi rejse rundt i mange Aar;
o! fik det dog en Ende.[9])

32.

Den Brock, han brokker løst og fast
paa norsk og dansk tilsammen,
dog staa vi gjærne med ham Brast,
hans Djærvhed er vor Gammen.

---

1) Indgav 11. Juni 1838 Forslag om de vestindiske Øer og om Ophævelse af Frederiksborg Stutteri samt 13. Juni 1838 Forslag om Nedsættelse til det halve af Diæterne for de Stænderdeputerede. (Stændertid. 1838, I R., Sp. 1238—1240.)
2) Til Kristianslund ved Randers. Prokurator og kgl. Godsforvalter. Valgt af de mindre Landejendomsbesiddere i 9. Distrikt (Randers Amts mellemste Del).
3) Hvad hermed menes, skal jeg ikke kunne sige.
4) Professor, Dr. phil. Schow, som ikke karakteriseres i Visen.
5) Gaardejer Ole Chr. Christensen Kirk fra Ebbensgaard i Ulvborg, valgt af de mindre Landejendomsbesiddere i 19. Distrikt (Ringkjøbing Amts vestlige Del).
6) Se f. Ex. Stændertid. 1838, II R., Sp. 762.
7) Fæster i Rønge i Vinge Sogn. Valgt af de mindre Landejendomsbesiddere i 16. Distrikt (Viborg Amts østlige Del).
8) Den norskfødte Oberst, fhv. Toldinspektør i Randers, L. F. v. Brock. Valgt for Randers By.
9) Var en ihærdig Taler i Stænderforsamlingen.

33.
Ej Fjelstrup[1]) sig forene vil,[2])
hvad skal man dertil sige?
Saa lad ham gaa ad Helved' til,
thi der er Tvedragts Rige.

34.
Sagtmodig taler som et Lam
den Mand fra brune Hede,[3])
o! gid ham times Last og
Skam,
han hører til de lede.

35.
Agenten[4]) langsomt rejser sig
med gravitetisk Mine,
var Hovedet hans Støvler lig
— Guds hellig Død og Pine!

36.
Ægidius[5]) med Haand paa
Ryg
i Skjæget sagte mumler,
ved Fjelstrups Side sidder tryg
og med Papiret fumler.

35.
Hr. Bertel[6]) er det største
Nul,
som Dannemark her føder;
dog gik der paa hans Tavs-
hed Hul,
da Talen blev om Jøder.[7])

38.
Med Birch[8]) det var en
anden Sag,
han tav indtil det sidste,
saa vandt han Sejr uden Slag,
og knap han selv det vidste.[9])

39.
Niels Christensen[10]) med
indsprængt Haar

---

[1]) Justitsraad Fjelstrup til Sindinggaard; kongevalgt.

[2]) 12. Juni 1838 forelagde Assessor With et Forslag om Forening af begge de danske Stænderforsamlinger, og Fjelstrup blev valgt til Medlem af den Kommitte, der fik Forslaget til Behandling. Kommitteen afgav 2 Betænkninger, og Majoriteten, til hvilken Fjelstrup hørte, var imod en saadan Forening, men ved Afstemningen i Forsamlingen blev Majoritetens Indstilling forkastet. (Se Stændertid. 1838, I R., Sp. 889—941 og II R., Sp. 843—932.)

[3]) ɔ: Fjelstrup.

[4]) Agent, Forligskommissær, Kjøbmand Josef Nielsen fra Aalborg. Valgt for denne By.

[5]) Til Kvistrup. Valgt af Sædegaardsejere i Viborg og Ribe Stifter.

[6]) Kjøbmand B. Ludvigsen fra Randers, valgt for denne By.

[7]) Forlangte Forslaget om Jøderne afgjort ved Kugleafstemning. (Se Stændertidende 1838, I R., Sp. 1008.)

[8]) Til Vadumtorp. Landinspektør og Landvæsenskommissær. Valgt af de mindre Landejendomsbesiddere i 3. Distrikt (sydlige Vendsyssel) som Suppleant for Propr. Høyer til Jægerum.

[9]) Hentyder antagelig til hans Stilling til Jødesagen.

[10]) Til St. Lundergaard ved Hjøring. Forligskommissær. Valgt af de mindre Landejendomsbesiddere i 1. Distrikt (Hjøring Amts nordlige Del).

slet ikke aabned' Munden;[1])
han ligner paa en Prik et Faar,
men er dog stiv i Grunden.

40.

Per Vinther[2]) slugte en Gang frisk
en Appelsin med Skallen,[3])
men sidder ellers som en Fisk
saa stum i Stænderhallen.

41.

Laurs Borberg[4]) taler ugenert
om Faar, om Fyr og Fære,[5]) [6])
skjønt det er ikke meget værd,
Gud bedre! ak desværre![7])

42.

Fra Klosteret en Mand[8]) vi fik,
som vistnok meget vejer,
han kjender grant den fine Skik,
han hilser, smiler, nejer.

43.

Justitsraad Holm![9]) jeg ikke kan
Dig vise nogen Ære;
Du er en brav, en dygtig Mand,
Du er som Du bør være.

44.

Gid Fleischer[10]) talede saa højt,
som frit og sundt han tænker,
thi Ondskab kan han revse drøjt,
skjønt ingen Sjæl han krænker.

---

[1]) Han ses ikke at have talt i hele Samlingen 1838.

[2]) Gaardejer i Mellemmølle i Voldum Sogn. Valgt af de mindre Landejendomsbesiddere i 10. Distrikt (Randers Amts nordlige Del).

[3]) I hin Tid forstod Bønderne sig ikke paa »Agurkesalat«.

[4]) Gaardejer i Dover i Ydby Sogn. Valgt af de mindre Landejendomsbesiddere i 5. Distrikt (Thisted Amts sydlige Del).

[5]) B: om Faar og Fyr og Kalve. — I adskillige Afskrifter staar Hære, men det maa være Færge, der oprindelig er ment.

[6]) Borberg talte 4. Juli 1838 om Tyveri af Faar i Thy, 9. Juli om Anlæg af et Fyr ved Hanstholm, i hvilken Henseende han indbragte et Forslag, og 9. Juni for Anlæg af en Færge ved Oddesund. (Stændertid. 1838, I R., Sp. 1213, 1233 og 857.)

[7]) B: kan det os ej gefalde.

[8]) Justitsraad, Overretsassessor, Licentiatus juris P. D. Bruun til Asmildkloster. Kongevalgt.

[9]) Herredsfoged i Lysgaard og Hids Herreder. Kongevalgt.

[10]) Justitsraad, Borgmester i Aarhus, valgt i denne By. Talte 3. Aug. 1838 varmt for Jødernes Valgbarhed (Stændertid. 1838, II R., Sp. 781).

45.

Hr. Jesper![1]) ja,[2]) jeg ved det nok,
Du ham ej estimerer,
dog hører han ej til den Flok,
som Fjelstrup kommanderer.[3])

46.

Hr. Tvergaard[4]) griner ofte stygt
ad Jesper ved sin Side,
men sidder paa sin Stol saa trygt,
som om han skulde sk ....

47.

Hr. Knudstrup[5]) stundum ta'r en Taar,
— nu, milde Gud og Skaber! —,
des sværere hans Tunge gaar,
mon nogen derved taber?

48.

Med gamle Arenstorff[6]) jeg vil
en l'Hombre gjærne spille,
han sætter aldrig Storsejl til,
laverer ej af Grille.

49.

O! Lüttichau, o! Lüttichau,[7])
Du vakre, bolde Kæmpe,
i Dag[8]) Du gjorde mig lidt flov,
Din Vej-Mani Du dæmpe.[9])

50.

Se Rosenørn,[10]) han staar saa tør,

---

1) Sognefoged Jesper Sørensen fra True. Valgt af de mindre Landejendomsbesiddere i 12. Distrikt (Aarhus Amts sydlige Del).

2) B: Jesper True, jeg ved o. s. v.

3) Se under Fjelstrup. J. Sørensen har antagelig stemt for Stænderforsamlingernes Forening.

4) Chr. Tvergaard, Gaardejer i Næsborg, valgt af de mindre Landejendomsbesiddere i 7. Distrikt (Vest Himmerland. Aalborg Amt), som Suppleant for Propr. Spliid til Hvanstrup.

5) Møller og Dbmd., Peder Knudstrup for Ødum. Valgt af de mindre Landejendomsbesiddere i 11. Distrikt (Aarhus Amts nordlige Del). Hans Valg gav Anledning til noget Aviskævl, se Aalborg Stiftstidende 1835, Nr. 6, 22 og 23.

6) Til Overgaard, Kammerherre. Valgt af Sædegaardsejere i Aarhus Stift.

7) Til Store Grundet, Kaptejn, Kammerjunker. Valgt af Sædegaardsejere i Viborg og Ribe Stifter.

8) Nogle Afskrifter have en Dag.

9) Naar Forfatterne kalde L. vakker og bold, er det Ironi. L. talte 28. Juli 1838 mod Jøderne og Hald replicerede til L. L. talte 4. Juli imod Ostenfeldts Forslag om at standse de paabegyndte Anlæg af nye Veje. (Stændertid. 1838, II R., Sp. 740, 753-756, I R., Sp. 1207.)

10) Stiftamtmand i Aarhus. Valgt for Kjøbstæderne Ringkjøbing, Holstebro, Lemvig og Varde.

han vil mod Jøden stemme,
han var en Gang i Jødeklør,
det kan han aldrig glemme.[1])

51.

Beskedenhed — en Ynglings Dyd —
den gode Estrup[2]) smykker,
og gi'r han sine Tanker Lyd,
enhver hans Haand da trykker.

52.

Naar Warming[3]) tager sig en Pris,
man tror, han er en Dommer,
men naar han dømmer paa sin Vis,
et »Intet« deraf kommer.[4])

53.

Den lille Dalsgaard[5]) tier kvar
og ser paa sine Fingre,
men kom til Krabbesholm, min Far,
der vil hans Stemme skingre.

54.

Assessor With![6]) Assessor With!
hvad skal jeg mere[7]) sige?
Han aabner Munden lidt vel vidt,[8])
men har dog ej sin Lige.

55.

Hvad nytter det den Præstemand,[9])
at han opløfter Røsten,
han Jøden dog ej hjælpe kan,[10])
ej heller dæmpe Lysten.[11])

---

[1]) Hans Taler mod Jøderne, se Stændertid. 1838, I R., Sp. 1005 og II R., Sp. 746 f. f. Med Hensyn til »Jødekløerne« kan jeg ingen Oplysning give. Se ogsaa Vers 2.

[2]) Justitsraad, Borgmester i Kolding. Kongevalgt.

[3]) Stiftskasserer i Ribe. Valgt for Ribe By.

[4]) Hentyder formodentlig til Warmings Forslag om Bestyrelsen af Fattigvæsenet. (Se Stændertid. 1838, I R., Sp. 1354.)

[5]) Til Krabbesholm ved Skive. Valgt af de mindre Landejendomsbesiddere i 18. Distrikt (Ringkjøbing og Viborg Amter), som Suppleant for Refsgaard i Vium Mølle.

[6]) Til Daugaard. Overretsassessor, Herredsfoged i Bjerre og Hatting Herreder. Valgt af de mindre Landejendomsbesiddere i 13. Distrikt (Vejle Amts mellemste Del). Var et meget virksomt Medlem af Stænderforsamlingen og Fader til Forslaget om Forening af begge de danske Stænderforsamlinger. Se iøvrigt Indledningen.

[7]) B: Hvad skal man om dig sige?

[8]) B: Tit.

[9]) Stiftsprovst, Dr. theol. P. T. Hald fra Aalborg, kongevalgt. Se iøvrigt Indledningen.

[10]) Han forelagde det meget omstridte Forslag om Jødernes Valgbarhed og talte indtrængende for dets Vedtagelse. (Stændertid. 1838, I R., Sp. 989—1008 og II R., Sp. 731—793.)

[11]) Sigter vist til Halds Forslag om Forebyggelse af Løsagtighed. (Stændertid. 1838, I R., Sp. 1111—1147 og II R, Sp. 2135—2145.)

56.

Forsamlingens Justitssergeant,
den tykke Provst derhenne,
til Kamp parat vi stedse fandt,
for Ven som og for Fjende.[1])

57.

Naar Kolbye[2]) staar og brækker op
det mest fordømte Sludder,[3])
han koketterer med sin Krop
som gammel, malet Ludder.

58.

Hør nu højagtet Sekretær,[4])
hvad jeg ham her vil sige,
man ingensinde saa ham tvær
og ej for Skud at vige.

59.

Hr. Schytte er en dygtig Mand,
dog stundum i sin Harme
Forsamlingen udskjælder han,
saa Gud maa sig forbarme.[5])

60.

Hr. Sørensen[6]) ham ser I hist,
han henad Gulvet vralter,
og hvad han mener,[7]) det er vist,
skjønt Meningen lidt halter.

61.

Collegus peger meget godt,
men læse kan han ikke,
dog hermed maa ej drives Spot,
hver med sin Trumf bør stikke.

---

[1]) B: Saavel for Ven som Fjende.

[2]) Fra Nygaard i Ikast. Forligskommissær, valgt af de mindre Landejendomsbesiddere i 20. Distrikt (Ringkjøbing Amts østlige Del), som Suppleant for Møller Nielsen i Ganer Mølle.

[3]) Talte mod Jøderne. »Sludder«et er hans Tale i Stændertid. II, 763. (Stændertid. 1838, I R., Sp. 1004 og II R., Sp. 763 og 769.)

[4]) Oliemøller, Exam. juris Schytte i Horsens. Valgt af Horsens By som Suppleant for Agent Monberg. Var Sekretær i Stænderforsamlingen 1838.

[5]) Talte for Jøderne. (Stændertid. 1838, II R., Sp. 762 og 792.)

[6]) Prokurator, boede i Winthers Mølle ved Thisted. Valgt af de mindre Landejendomsbesiddere i 4. Distrikt (Thisted Amts nordlige Del), som Suppleant for Propr. Skibsted til Djernæs. Var Sekretær i Stænderforsamlingen 1838.

[7]) B: Siger.

Skærn Aa.

Af Distriktslæge *Rambusch.*

Skærn Aa er Danmarks vandrigeste Flod og den næst længste af alle Landets Strømme. Den udspringer i Jyllands Vandskel, ikke langt fra Gudenaa, 200 Fod over Havet; i sit øvre Løb er den ret vild og skummende, med et Fald af 20 Fod paa Milen; i sit nedre Løb skrider den langsomt og adstadig med et Fald paa kun 5 Fod paa Milen. Træg og bugtet, 200—300 Fod bred, snegler Aaen afsted gennem det saftrige, frugtbare Delta, flere Steder omgiven af Diger. Undertiden ligger dens Flodseng over de omgivende Enge, saa at Oversvømmelser let finder Sted, ligesom Dannelsen af nye Arme ikke hører til Sjældenhederne. Langs dens Bredder og over dens mange kunstige og naturlige Arme færdes Tusinder af Fugle; Luften skælver af deres Sang og Kalden, og Grønsværet spættes af deres mangefarvede Fjerdragter.

Ja, saaledes var Skærn Aa for 3—4 Aar siden.

Nu er Strømmen reguleret, Deltaet gennemtrukket af en lang, kedelig Kanal og tidssvarende udgrøftet, Fuglene decimerede i en uhyggelig Grad, og smaa Dampbaade løber langt ind i Deltaet. — Og dog synes heller ikke denne Tilstand varig, thi Skærn Aa optog snart igen

sine Pligter som deltadannende Flod; den byggede sig en forsvarlig Barre foran sit Udløb, spærrede for Dampbaaden, satte enkelte, lavere Partier af Engene under Vand og lokkede Fuglene tilbage til sine grønne, gyngende Tæpper og talrige, rørkransede Smaasøer. Men det næste Foraar vil ufravigelig bringe Sandpumperen til Skærn Aaens Munding: Menneskene vil søge at gøre Deltaet rigtig frugtbart og — rigtig kedeligt, medens Aaen stille og taalmodig vil søge at føre alt tilbage til den gamle, adskillig interessantere Form. — Nu ligger Menneskene i Krig med Aaen; men for 200 Aar siden laa de i Krig om Aaen, d. v. s. om dens rige og velsmagende Indhold af Lax og Ørred. Fra 1729—1731 førtes en bidsk Proces mellem Ejerne af de tvende Herregaarde ved Aaen, Lundenæs og Lønborggaard, paa den ene Side og en Del andre Herremænd og Jorddrotter paa den anden Side. Disse sidste søgte fra Fjordens sydlige Arm, langs med hvilken deres Ejendomme laa, at tiltvinge sig Ret til Fiskeri i Skærn Aaens Munding, hvor de lod sætte Garn og Ruser, der ganske hindrede Laxens »Skred« op gennem Aaen. Amtmand i Skivehus Len, Selio Müller til Lønborggaard og Forvalteren paa Lundenæs, Daniel Philip Rasch for Ejeren af denne Gaard, Verner von Bülow, anlagde da Proces om Retten til Fiskeri i Skærn Aa og Ringkøbing Fjord mod Amtmand de Teilmann til Skrumsager, Capitain-Lieutenant Tommerup til Grubbesholm, Mons. Søren Stern til Viumgaard og mange flere. Den af den nedsatte kongelige Kommission affattede Protokol findes næppe mere, men Justitsraad Palle Fløe i Vostrup fandt i 1896 paa et Loft paa en af Lundenæsgaardene en Afskrift af Protokollen tilligemed et Kort. Denne Afskrift manglede baade Begyndelse og Ende, og var i det hele meget defekt; men den kunde dog læses

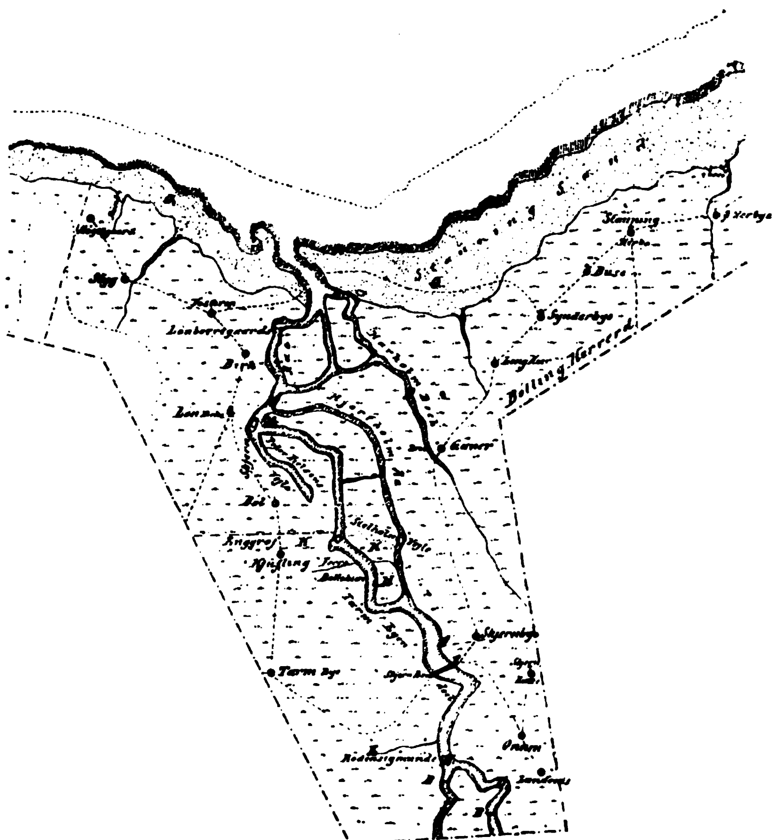
næsten overalt. Han overlod mig Dokumentet og det findes nu paa Provinsarkivet i Viborg.

Denne Protokolafskrift, Fiskeriprocessen, som jeg har valgt at kalde den, der saavel i historisk som i psykologisk Henseende er en ren Guldgrube og formentlig ganske ukendt, indeholder en Mængde interessante Oplysninger om Skærn Aaens Forhold i ældre Tid, og det er fra den, at Materialet til de følgende Linier er hentet. De i Paranthes tilføjede Tal angiver Pagina i »Fiskeriprocessen«. —

Mange, gæve Mænd staar frem og vidner (230 og fl.), at Skærn Aa er og altid har været et Sogne-, Herreds- og Sysselskel; den adskiller Skærn og Stavning Sogne fra Egvad (Tarm) og Lønborg Sogne, Bølling Herred fra Nørre Horne Herred og Harsyssel fra Vardesyssel. Samme Sted siges, at 1414, Sanctorum Viti et Modesti, satte Sandemændene i Nørre Herred Herreds- og Markskel mellem Tarm og Skærn saaledes: »en Sten i Rodensigmunde og saa en Sten i Skærn Vadested (ved Skærn Bro) og saa den tredje Sten i Hjortholm Vadested og svor sig imellem, at dette var et Herreds- og Markskel.« Det samme siger et Tingsvidne [1]) af 1534. Men denne Linie peger nordligere end den nuværende Skærn Aa. Det hedder da ogsaa (287 og 970), at Skærn Aa tidligere gik gennem Hjortholm Aa (d. v. s. Syd om Hjortholmen), og hvor Skærn Aa nu (1729) gaar, der gik forhen en liden Graab, kaldet Bavnsbæk; den gik fra Kyvling Færge til Østerfærsund. Et kgl. Brev af St. Laurentii Dag 1537 siger overensstemmende hermed, at Skærn Aa forhen hed Hjortholm Aa (289). Til nærmere Orientering angaaende Terrainforholdene her hedder det: (286, 287, 289, 910; se Kortet til Fiskeriprocessen,

---

[1]) O. Nielsen og P. Fløe, N. Horne Herred. S. 7.

B B Laksegaardene. C Den store Aa. D Den lille Aa. E Rodensig Munde. F F Skærn Bro og Vadested. H Tarm Holm. K K Kyvling Enge. M Udløbet af Hjortholm Aa. N N Skærn Aa. P P Harholm Bæk. Q Q Det tørre Sand.

»Efter højædle og velb. Hr. Etatsraad og Amtmand Selio Müllers og Forvalter Daniel Philip Rasches Begæring og Anvisning er denne Afridsning udi Contraparternes højædle og velb. Hr. Justitsraad og Amtmand Teilmans og velb. Hr. Capitain-Lieutenant Tomerups, deres Medinteressent og Fuldmægtig Mons. Søren Sterns Overværelse ifølge Hans Majestæts allern. Forordning, rigtig forfattet som testerer.

Lønborregaard den 19. September 1730.

Augustinus Anchersen.«

kopieret af Palle Fløe): Først (d. v. s. nordligst) er Hjortholm, saa Hjortholmaa, saa Tarem Holm, saa Bøwis eller Bøwers Aa og endelig Ballekjær. Bøwers Aa siges flere Steder at løbe mellem Tarem Holm og Ballekjær og maa vel være en Del af eller maaske det samme som Bavnsbæk, der ikke nævnes i denne Forbindelse. Saa meget lader sig i alt Fald fastslaa, at Skærn Aa, Vesten for Skærn Bro, nu løber sydligere end omkring 1650. — At en Aa eller Bæk forandrer sit Leje er et velkendt Forhold; det indtræder altid, hvor Faldhøjden er ringe. Alle Aaer og Udløb paa Jyllands Vestkyst[1]) vandrer, paa Grund af Kyststrøm og Tidevandsstrøm, mod Syd. Omkring 1650 naaede Tidevandsbevægelsen helt ind i Skærn Aaens Delta, betingende Udløbets Forskydning Syd over. Tingsvidnerne har sikkert fuldtud Ret i deres Udsagn; thi den Dag i Dag har Kyvling og Bøel vidtstrakte Engskifter Nord for Skærn Aa. Tarm har ogsaa enkelte, smaa Lodder Nord for Aaen, men de er alle købte. Man tør maaske da antage, at Skærn Aaens Forskydning mod Syd ikke er naaet længere end til Tarm Ejendomme eller — for at tage et fast Punkt — til Skærn Bro, altsaa kun har fundet Sted i Deltaets vestlige Del. — I Egnen omkring Kyvling Færge — et ogsaa nu benyttet Stednavn — nævner Fiskeriprocessen jævnlig 2 Arme, nemlig Bøelfærsund og Østerfærsund. Navnene kendes nu ikke mere af Befolkningen, og jeg har forgæves bestræbt mig for at stedfæste dem. De synes baade efter Text og Ordlyd at betegne Steder, hvor Aaen kunde passeres, altsaa Køre- eller Vadesteder; men skønt Fiskeriprocessen nævner flere saadanne Vadesteder, f. Ex. Vadestedet ved Skærn Bro, Vadestedet ved Lønborggaard o. s. v., betegnes Østerfærsund og Bøelfær-

[1]) Rambusch, Ringkøbing Fjord. Kbh. 1900, Kapitlet Nyminde.

sund ikke direkte som saadanne. Om Bøelfærsund hedder det (212), at Bønderne fisker fra Kyvling Færge til Skærn Bro, og i lige Maade Øst paa til Bøelfærsund. Man skulde tro, at Bøelfærsund laa ved Landsbyen Bøel, men den ligger Vest for Kyvling. Om Østerfærsund hedder det (1018, 1020) f. Ex. Aaen fra Kyvling Færge til Østerfærsund. Kyvling Færge er stadig Udgangspunktet for alle Stedbetegnelser i Egnen mellem Skærn Bro og Lønborggaard; det ligger ogsaa i Siden af Deltaet, op mod det faste Land, Morænelandet (Dilluviet), medens Bøelfærsund og Østerfærsund antagelig har ligget ude i Deltaet, i Alluviet, og nu er forsvundne ved Aaens talrige Lejeforandringer og delvise Reguleringer. Fiskeriprocessen siger jo, at Skærn Aa tidligere gik gennem Hjortholm Aa, Nord om Tarmholm, men nu gaar Syd om denne Holm, gennem Bavnsbæk. Og Kortet gaar endnu et Skridt videre; det bruger kun Navnet Hjortholm Aa om denne Flodarms vestligste Del, medens den østlige benævnes Siælholm Veyle. Hjortholm Aa er nu kun en ubetydelig Rende; Bøwers Aa, Bavnsbæk, Bøelfærsund og Østerfærsund kendes ikke en Gang mere; de ere udslettede af Erindringen som af Skærn Aaens Delta, tilgroede eller opslugte af Tarm Søerne, der ikke findes angivne paa Kortet. Dette illustrerer iøvrigt ogsaa paa anden Maade Aalejets Foranderlighed: Peter Nielsens Veyle er i Færd med at blive et Stykke af Skærn Aa, men Korttegneren, Augustinus Anchersen, tør ikke bruge dette Navn, før efter at Aaen har passeret Lønborg Kirke. Ude ved Fjorden beskriver Fiskeriprocessen Terrainforholdene saaledes (955, 961, 971): Harholmbæk (d. v. s. Bækken Vest for Hareholmen; den hedder nu Blindaa og Pebelen) falder til Stavning Sande Norden for Aaen (Skærn Aa), løber i Synder med Sanden og falder i Fjorden og Aaen tillige; den er her ligesaa bred som

Skærn Aa og dybere end denne. Nord for Harholmbæk er en anden Aa (maaske nu Ganer Aa), der sine Steder er 3 Favne dyb. — Aamunden, som Vidnerne kalder den, laa altsaa den Gang, hvor Harholm Bæk og Skærn Aa mødtes; nu ligger den 1/4 Mil længere mod Vest. Kortet har Engsignatur lige til disse Armes Forening; Vest der for har Anchersen lagt Sandsignatur og betegnet Terrainet som Stavning Sande. Vidnerne er enige med ham heri og forklarer saaledes (820 o. fl.): Der er 3 Sander: Stavning Grund, som gaar fra Stavning Bækmunde ud for Halby (nordligst i Stavning) og i Syd til lige ud for Stavning Kirke; den er fremkommet derved, at Stavning Sogns faste Lande som Ager, Eng og Forte er af Fjordvandet og høje Floder[1]) bortskylt (707); thi hver Flod tærer af Landet, men ikke ligemeget (718); Grunden ligger tør i Ebbe og Østenvind (712). Stavning Sande gaar i Syd fra Kirken til Aamunden (704, 708); den er tør i Ebbe, som viser Fjordens rette Omfang (708) og er fremkommet ved, at Ager og Eng er bortskyllet. Syd for Aamunden ligger endelig Lønborg Sande, der ogsaa er tør i Ebbe og Østenvind. Udenfor Aamunden laa altsaa den Gang store Sandgrunde, der lagdes tørre under Ebben (Sandvader), og maa have haft en Saltvandsflora. — Herude laa ogsaa Kørestedet, et Slags Ebbevej, som var den almindelige Vej mellem Stavning og Lønborg, men ikke kunde passeres i Tøbrud og Vestenstorm, skønt det var afmærket med Stager (766). Naar man kørte gennem Kørestedet, da var »til Øster Skærn Aa, men til Vester hul Fjord« (951). —

Om Fiskeriet i Fjorden hedder det, at der er Østers og Lax, som er ædle Fisk (606) samt Torsk, Sild,

---

[1]) Se ogsaa herom Præsteindberetningerne til Ole Worm 1638. Danske Samlinger B. IV, R. II.

Flynder, Gjedder, Hornkjæver, Isakker, Sælhunde, Helt, Stør og Aal, der er ordinære Fisk (768). Der fiskedes med Vaad, Ruse, Alge, Præg, Glibbe, Ned, Stang og Bry (772). Ligesom Tidevandet naaede ind til Skærn Aa, var ogsaa Fiskebestanden væsentlig Saltvandsfisk — Sælhunde forekom ret talrig. Pontoppidan klager over, at de gaar op i Skærn Aa og lægger sig paa Sælholmen (dog vel nok en Overdrivelse) og fordærver Engen og Laxene. Inde i selve Aaen forekom dog særlig Laxen; det var den, der efterstræbtes, og den, der førtes Proces om.

Retten til Fiskeri i Skærn Aa maa vel oprindelig have tilhørt Kronen som Regale (Danske Lov, B. I, K. I, A. I) og kunnet bortforpagtes, forlenes eller sælges. Den maa langt tilbage i Tiden været kommet under Ribe Bispestol, maaske sammen med Lønborggaard, der i gammel Tid hed Lønborg Bispegaard (Trap). Lundenæs Len havde sikkert ogsaa i meget gammel Tid haft Fiskerirettighed i Aaen, de to Gaarde har formentlig taget hver især de Lax de kunde. Saa i 1505 faar Kong Hans af Iver Munch, Biskop i Ribe, tilstaaet Fiskerirettigheden i Skærn Aa fra Lundenæs til Lønborggaard (319). Mere siges ikke i Fiskeriprocessen om denne Overdragelse, men det tør forudsættes, at de 2 Herregaarde beholdt hver sin Del, eller sin Ende af Aaen svarende til deres Ejendommes Udstrækning, medens Midterpartiet tilstodes Kongen.

Særlig stor Pris har Hans Majestæt næppe sat paa denne indknebne Ret, thi et Sandemandsbrev, konfirmeret af Højesteret 1537 (204), kundgør, at Kongen har overdraget sine Ryttergodsbønder i Tarm Retten til Fiskeri i Skærn Aa. Kongens Rettighed til Fiskeri i Aaen og Bøndernes, af Kongen skænkede Ret dertil, stadfæstes ved Landstingsdom af 25. April 1666, saa Papirerne maa sikkert ved begge Overdragelser (1505 og 1537) have

været lovformelig affattede. Alt synes ogsaa at være gaaet fredelig og godt til Midten af det 17. Aarhundrede, ialt Fald ved Fiskeriprocessen intet at melde om Ufred eller Proces før efter at Frederik III har solgt de to Herregaarde, Lundenæs 17. April 1661 og Lønborggaard 4. Juni 1664, thi i Skødet for Lønborggaard staar (316), at den har Fiskeri i Skærn Aa sammen med Lundenæs, hvert Gods pro quoto. Man synes ved Skødets Affattelse ganske at have forglemt Ryttergodsbøndernes Ret, der dog var fuldtud lovhjemlet. Fra nu af begynder Krigen: Herremændene har Ret til at fiske i Aaen, hver pro quoto og Bønderne har Ret til Fiskeriet i Aaen fra Lundenæs til Lønborggaards Ejendomme. Om der har været Tvistigheder mellem Ryttergodsbønderne og Herremændene angaaende Fiskerirettigheden før Gaardenes Salg synes tvivlsomt; thi ganske vist siger et Tingsvidne $^{30}/_{4}$ 1652 (Pagina ulæselig), at Bønderne er blevne straffede for ulovlig Fiskeri i de sidste 3 Lensmænds Tid, men det synes at være andre Folk end Hans Majestæts Ryttergodsbønder, der vilde redde sig en Bid fersk Mad i den forbistrømmende Aa. Forholdene var nu sikkert noget indviklede, et Tingsvidne siger saaledes (592), at 2 Mænd i Tarm aarlig skal levere 1 Lax hver til Ribe Hospital, men det formenes dem af Herremændene at tage den. — Striden brød som sagt ud, og den var bitter. Fiskeriprocessen taler vidt og bredt herom, og det staar at læse, hvordan Ryttergodsbønderne og vel nok ogsaa andre ufrie Sjæle i Nattens Mørke fiskede med Iver og Nidkærhed, og hvordan Herremændene og deres Folk passede dem op og straffede dem. Det hedder saaledes (340), at »mange for ulovlig Fiskeri ved Nattetide i Skærn Aa er bleven skudt og beskadiget samt faaet Tugt og anden Straffeldighed, dennem til Skade;« og videre hedder det (215): »Den Tid Kristen Nielsen var Skriver

paa Lønborggaard, da skød han Hans Kristensen Smed af Tarm i hans Ben vesten for Skærn Bro for ulovlig Fiskeri.« Et andet Vidne har været med paa Jagt efter Tarminger og Lønborg Folk for ulovligt Fiskeri og taget Garnene fra dem; »men Niels Dragon undløb gennem bar Bløde og Moratz.« Mange Vidner ved at berette om, »at Tarmingerne har været anholdte og fangede paa Lønborggaard for ulovlig Nattefiskeri i forrige Aarhundrede«. De her omtalte Vidner er alle afhørte den $^{9}/_{12}$ 1729 i Ringkøbing. Bønderne synes taalmodige i lang Tid at have baaret Lemlæstelserne og kun hævnet sig paa Laxene; men 1691 falder der Dom ved Lønborg Birk, hvorved Ryttergodsbønderne tilkendes deres gamle Ret til Fiskeri i Aaen, men den maa kun gælde »Retten til Fiskeri udfor deres Fæstegods, som ligger omkring Bøwers Aa (nu Skærn Aa), og ikke berøre Lundenæs Gods, ej heller Lønborggaards Gods, men er Kongens ved de tvende Salg (resp. $^{17}/_{4}$ 1661 og $^{14}/_{6}$ 1664) underforstaaede Ret til Fiskeri ud for hans Ryttergods ad Midtstrøm.« Samme Kendelse afsiges samme Sted 1697; i Mellemtiden havde nemlig saavel Lundenæs som Lønborggaard $^{22}/_{6}$ 1694 udstedt Forbud mod alt Slags Fiskeri i Aaen; dette har formentlig givet Anledning til en ny Proces. Omkring Aar 1700 synes Bønderne at have bøjet sig for Herremændenes Brutalitet; efter dette Aar véd Fiskeriprocessen intet om »Tugt og Straffældighed«. — Det er hele Tiden Ejerne af Lønborggaard, der figurerer som raa Ridefogedtyper, medens der ikke høres meget til Lundenæsejerne. Det laa maaske i, at Ejerne sjældent boede paa Lundenæs, at denne Gaard særlig drev Fiskeri i sin berømte Laxegaard, og at Skærn Bro og Vadested satte et naturligt Skel for Lundenæs's Fiskerirettighed, medens Grænserne for Lønborggaards Vedkommende var mere flydende, og Laxegaarden, hvis en saadan fandtes, ikke stabil paa Grund

af Aalejets ved den ringe Faldhøjde foraarsagede Foranderlighed.

Hvor stor var nu paa de Tider Værdien af de Skærnaalax? Ja, i Skødet af 1661 var Lundenæs Laxegaard taxeret til 15 Td. 2 Skp. 2 Alb. Om Lønborggaards Indtægt oplyses, at den fra 1720—1729 aarlig androg c. 200 Rdl. og i 1714, 1725 og 1726 var bortforpagtet for denne Sum. Det var i de Tider mange Penge, og det var intet Under, at ihærdige Jorddrotter Sønden for Aaen gerne vilde have Del i Smausen. Deres kommunistiske Tilbøjeligheder fremkaldte saa Fiskeriprocessen og den kongelige Kommission, som afsagde Dom paa Graabrødregaarden i Ribe 27. Septbr. 1731. Den giver Lønborggaard og Lundenæs Eneret til Fiskeriet i Skærn Aa og tilsteder kun Fiskeri efter Lax i Ringkøbing Fjord, for saa vidt det ikke hindrer Laxens Skred fra Nymindegab, gennem Skærnaadyb og til Aamunden. Om Bøndernes Ret siger Dommen intet.

Til Slut skal jeg meddele lidt om Deltaets Vækst. Da Tidevandet, som omtalt, endnu i 1727 naaede ind til Aamunden, maa de Enge, der dannedes, have været betingede deraf og følgelig været Marskenge. Thi »Fjorden er som Havet, den røres og drives af Ebbe og Flod« hedder det (672 o. a. St.). Ja, Henrik Rantzow overser i sin Descriptio Chersonesi Cimbriæ (Libri IV, Tom I, Side 452) ganske hele Ringkøbing Fjord og siger, at Skærn Aa udmunder i Vesterhavet (oceano Brittanico illabitur). Ved Nymindegabs Vandring Syd paa (se Rambusch, Ringkøbing Fjord, Side 145—160) stængedes det salte Vand mere og mere ude, og Engene omkring Skærn Aa blev Geestenge.

Ad historisk Vej lader nu Deltaets Vækst sig nogenlunde følge. I Præsteindberetningerne til Ole Worm 1638 (Danske Samlinger R. II, B. IV) hedder det, at der er

1/2 Mil fra Skærn Kirke til Fjorden. I et af 12 Mænd beediget Synsvidne af 18. Juli 1699 hedder det (S. 270), at der er 1/2 Mil fra Tarmholm til Fjorden, og paa Kortet er der c. 1 Mil. Sikre er disse Angivelser jo ikke. Noget paalideligt om Skærnaadeltaets Vækst kan saa vidt ses først faas ved en Sammenligning mellem Videnskabernes Selskabs Kort af 1796 og Generalstabens Atlasblade af 1876. Ved at minorere disse Kort til samme Maalestok og indtegne dem paa et af Hedeselskabets Ingeniør, Brøndsted 1880 forfattet Kort over Skærnaadeltaet med diluviale Grænser kan det planimetrisk beregnes, at Deltaet i 1796 var 5260 Td. Ld. eller 29,060 □ Klm., men i 1876 6330 Td. Ld. eller 34,922 □ Klm. Deltaets Vækst i 80 Aar andrager da ovei 1000 Td. Ld.; siden 1876 skal der endda være kommet yderligere 300 Td. Ld. til.

Klejtrup Voldsted.

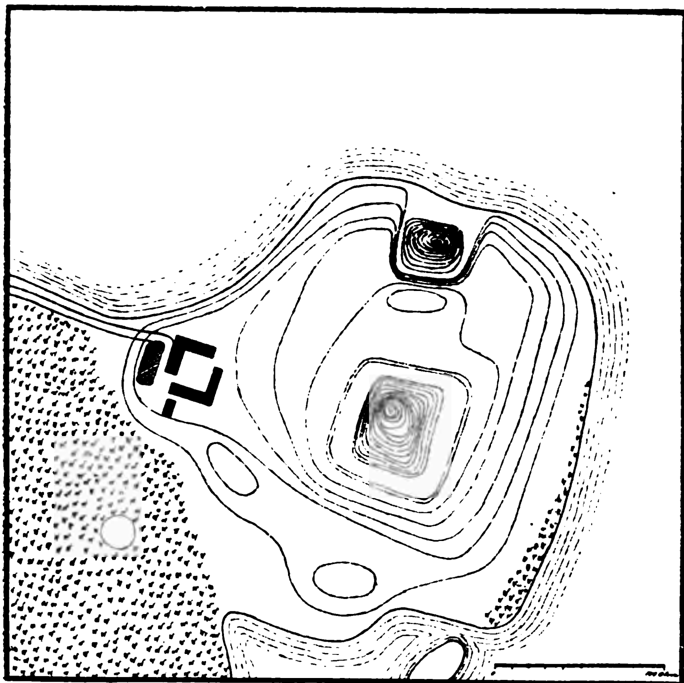
Af Oberst *Emil Madsen.*

Omtrent $1^3/_4$ Mil Vest for Hobro ligger den ret betydelige Klejtrup Sø, og i det sydvestlige Hjørne af denne er der af Naturen et Næs, der i Form af en jævnt afrundet Bakke, afsondret fra det øvrige Land ved et Engdrag, hæver sig til omtrent 15 Fod over Søens Vandspejl, der selv ligger 23 Fod over Havet. I Midten og paa den nordre Side af Næsset findes to Voldsteder, der begge maa hidrøre fra en meget gammel Tid.

Som omstaaende Skizze viser, synes det nordligste, der ligger lige ved Kanten af Søen, at være udskaaret af selve Bakken, saa at der er fremkommet ligesom en Kæmpehøj med meget stejle Sider, der paa den sydlige Landside er begrænset af en meget dybt udskaaren, i Bunden omtrent 15 Fod bred Grav, som derefter fortsætter sig efterhaanden mindre udskaaren paa den østre og vestre Side, medens den derimod ganske mangler paa den nordre ud imod Søen. Selve Højen, der er en Smule langagtig i Retning fra Øst til Vest, har forneden et Tværmaal af noget over 30 Alen, og hæver sig vel omtrent 30 Fod over Gravens Bund. Selve Toppen er noget affladet. Stedet har i Egnen Navnet Troldhøj.

Meget betydeligere viser sig det omtrent 50 Alen sydligere liggende Voldsted, som paa Stedet kaldes Ruinen. Det danner ligesom det førstnævnte en af stejle Sider begrænset Høj, der ligesom Troldhøj har været begrænset af en Grav, af hvilken der dog nu ikke findes stort mere end Spor.[1]) Højen synes ved Kunst ophobet over det om-

givende Jordsmon og hæver sig, med et Tværmaal af henved 40 Alen, omtrent 30 Fod over, hvad der tidligere var den omgivende Gravs Bund.

---

[1]) Paa Skizzen er Graven ført helt rundt om Voldstedet, som den tidligere maa have været, medens den dog nu er omtrent helt udfyldt paa den vestlige Side.

Den største Højde naaes af en særlig, noget tilspidset Top, der rejser sig paa den nordvestlige Side af den øverste, noget afglattede Flade. Som sædvanlig findes denne Top i en Kant af samme og ikke i Midten af denne. Dette maa have haft en Grund; men denne kan ikke bestemt angives. Maaske er det Sted, hvor den er anbragt, bleven betragtet som det svageste, eller man har taget i Betragtning, at en Anbringelse længere inde kunde forhindre i at gøre Udfald eller at angribe Fjenden i Ryggen.[1])

Voldstedernes Form viser tydeligt hen paa, at man her har at gøre med Levninger af en Borgbefæstning fra den tidligste Middelalder, da man endnu ikke byggede Borge af Sten, men alene af Træ og Jord. I Overensstemmelse hermed er der heller ikke paa Stedet fundet nogetsomhelst Spor af, at der her har været bygget med Sten.

Efter det Kendskab, som der paa forskellig Maade haves om Befæstninger af den her omhandlede Art, maa det formodes, at det større Voldsted har baaret en Bygning af Træ, der paa en Gang var Kærnen og det fornemste Opholdssted i den hele Befæstning. Som tilsvarende kan nævnes, at der i den Banke, paa hvilken Vardehus stod, i sin Tid er fundet Levninger af en Bygning af Egetræ, 12 Alen i Kvadrat.[2]) De smaa Dimensioner kan ikke forundre, da der endnu i den paafølgende Tid, da Murværk anvendtes, ofte kun gjordes Fordring paa meget ringe Plads. I det bekendte, saakaldte Bastrup Stenhus i Uggeløse Sogn paa Sjæland, der viser

---

[1]) Afbildninger af Voldstederne findes i Trap, Statistisk-Topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark, 3. Udg. IV, 678 flg.

[2]) Samlinger til jydsk Hist. og Top. 2, II, 342.

Levninger af et rundt Taarn, hvis Inder- og Yderside bestaar af tilhuggede Fraadsten med Fyld af Kampesten og Kalk, og som sandsynligt hidrører fra det 11. Aarhundrede, er det indvendige Tværmaal kun 13½ Alen, medens Murtykkelsen er c. 10, og i Hjørnetaarnene paa Gurre er den ydre Side kun 14 til 15 Alen, med en Murtykkelse af indtil 4 Alen.

Afbildninger af befæstede Højder af den her omhandlede Art synes derhos at forekomme i Bayeux-Tapetet[1]), hvor de er Signaturer for Byer eller muligt Befæstning ved en saadan. Disse Billeder viser smaa Træbygninger ovenpaa en rundagtig Høj, til hvilke der kun er Adgang fra det omliggende Jordsmon ad en høj, skraatstillet, af Pæle understøttet Bro eller en Art Trappe.

Paa nogle af Billederne sés Vinduer i Bygningerne og et Steds en Indgangsdør, som Trappen fører op til. Paa det Billede, der forestiller Angrebet paa Dinan, ses to Mænd, som med Fakler søger at stikke Ild i Borgen, der er besat med et Antal spydbevæbnede Krigere, der forsvarer den mod en Del Ryttere med Spyd, der angriber den, mærkeligt nok uden at være stegne af Hestene. Et Steds synes der at forekomme Skydehuller i Palisaderne.

Den øverste Del af Højen maa antages at have været omgivet af en Række Planker eller Palisader og sandsynligt har der ogsaa paa det andet Voldsted, Troldhøj, været indrettet et Anlæg af lignende Art.

Vistnok har der oprindelig paa Stedet været flere Værker, af hvilke Tiden nu har udslettet alle Spor. At dømme efter hvad der endnu kan ses i enkelte lignende Befæstninger, saaledes navnlig paa det bedre

---

[1]) Jules Comte, La tapisserie de Bayeux, Paris 1878, Pl. XXXIII, XXIV, XXVI.

bevarede Voldsted ved Pederstrup Station i Fyen, kan der have været en lavere Vold eller et Brystværn af Jord paa den udvendige Side af Graven, og der kan have sluttet sig til Kærnen i Anlæget et eller flere Fladerum, omgivne af Volde, Palisader eller maaske kun Hække, her saaledes det hele Næs paa de fra Land tilgængelige Sider, bestemte til under truende Forhold at optage Befolkningen i Omegnen, samt deres og Besiddernes Husdyr. Paa Pederstrup Voldsted er tillige den øverste Top, som har baaret det egentlige Hus, adskilt fra den øvrige, høje Del af Voldstedet ved en Grav, medens denne mangler paa den yderste Side, hvor Skrænten ligesom her ved Klejtrup, uden Afbrydelse ved en saadan, gaar lige ned til den, hele det egentlige Voldsted omgivende Grav.

Paa en Tegning i Nationalmuseet, udført 1840 af Kruse, findes antydet Levninger af Volde, desuden en Art Vej, med Levninger af Egepæle paa Siderne, fra Borgpladsen ud til en rundagtig Forhøjning i Engen Sydvest for Voldstedet. Heraf kunde dog intet ses ved et Besøg i August 1904. Ej heller opdagedes Spor af det formentlig tilsvarende Pæleværk, der findes angivet paa en anden, sammesteds værende Tegning udført af Kornerup 1863.

En nærmere Beskrivelse af tilsvarende Befæstninger i England findes i Clark, Mediæval military architecture in England, London 1884. Efter denne Forfatters Mening, hidrøre nogle af de i dette Land forekommende Anlæg af den her omhandlede Art fra det 8. og 9. Aarhundrede, og nogle formenes anlagte af de Danske. Om de nu næsten udslettede Jordværker, som findes i det indre af Dover Castle, mener han endog at kunne udtale, at de sandsynligt er tilvejebragte af de Jyder, som kom til England sammen med Angelsachserne.

I Viollet Le Duc, Dictionnaire raisonné de l'architec-

ture etc. III, 64 findes en Afbildning af, hvorledes et Befæstningsanlæg af den her omhandlede Art formentlig har været indrettet i ét og alt. Man ser her hele den øverste Top, der ligger i Midten af det befæstede Omraade, indtagen af en Bygning, der har flere Etager og tildels ligner et Taarn, medens der omkring den ligger Stalde, Forraadshuse og andre Bygninger, nødvendige for det daglige Livs Ophold. Omkring det hele Omraade, der ved Klejtrup vilde svare til det hele Næs, findes paa de tre Sider kun Palisader, paa den fjerde tillige en Vold. Det formenes, at der sandsynligt flere Steder i Palisaderækkerne har været Porte med Udenværker.

Den Trang til Befæstninger af enkelte Punkter, som alt maa være kommen frem langt tilbage i Tiden, har i det lave Land fremkaldt Befæstninger af den angivne Art, anlagte saa vidt muligt paa et ved Naturforholdene vanskelig tilgængeligt Sted, i Almindelighed paa en Holm eller et Næs i et Vandløb, en Sø eller Mose. Her ved Klejtrup er saaledes ogsaa det hele Næs, paa hvilket Voldstederne findes, adskilt fra det øvrige, nærliggende faste Land ved en henved 300 Alen bred Engstrækning, ved Siden af hvilken Klejtrup Aa danner Afløbet fra Søen, idet den driver en Vandmølle, og det kan vel formodes, at Engen, medens den nu er temmelig tør, i ældre Tid har været saa sid, at den paa den Side, hvor den findes, har været en betydelig Hindring for at komme over til Næsset, der paa de øvrige Sider er omgivet af Klejtrup Sø.

Hvor der fandtes Bjergland, som paa Bornholm og i de fordums danske Landsdele Øst for Øresund, valgtes til Anlæg af tilsvarende Befæstninger selvfølgelig fortrinsvis en stejl, vanskelig bestigelig Klippe, medens iøvrigt Anlæget af selve Værkerne blev tilsvarende. At man ogsaa paa slige

Steder stundom har benyttet Bygninger eller Værker af Træ synes at være godtgjort.[1])

Vistnok har der i gammel Tid her i Landet været ikke ganske faa Steder, hvor slige Befæstninger har været anlagte, medens der nu blot kan paavises saare faa, hvor Værkerne er forblevne nogenlunde urørte. Aarsagen synes især at kunne henføres til, at man senere hen i Tiden har benyttet det Sted, hvor en saadan Befæstning var anlagt, til Opførelsen af en muret Borg.

Flere af de Voldsteder, som findes afbildede i Resens Atlas, saaledes som de var noget efter Midten af det 17. Aarhundrede, leder Tanken hen i denne Retning. Flere Steder i England vides det, at Jordværkerne senere have tjent til at bære og forsvare en normannisk Borg.[2]) Undertiden kan Stedet ogsaa have været benyttet til en Bygning af anden Art. Pedersborg Kirke ved Sorø ligger jo saaledes paa en Højde, hvor der i den historiske Tid er blevet opført en Borg, som dog sandsynligt kun har været bygget af Træ.

Særlig ejendommelig ved Klejtrup Voldsted, og saavidt synes, temmelig enestaaende,[3]) er, at der her findes to Højder, af hvilke den nordligste er saaledes beliggende indenfor Pileskuds Afstand fra den sydligste, at den ikke godt har kunnet angribes, saalænge den sidste har kunnet holde Stand, medens den samtidig, saalænge den forsvaredes, forhindrede et Angreb paa Hoved-Voldstedet fra den Side, som vendte mod samme, og dermed til Dels

---

[1]) Aske og forkullede Træstykker er saaledes fundne i en af Ekhoff beskreven, meget mærkelig Klippebefæstning. Bidrag til Kännedom om Gøteborgs och Bohusläns Fornminnen och Historia II, 191.

[2]) Saaledes ved Huntingdon castle og Lea, Clark l. c. II, 129 og I, 20.

[3]) I nogle faa Tilfælde kan lignende findes i England, saaledes i Eaton-Socon castle, Clark l. c. II, 36.

ogsaa et omsluttende Angreb paa det Sted, hvor Kærnen i Befæstningen fandtes. Sandsynligst har den nordligste, Troldhøj, der ogsaa for en Del er bedre beskyttet end Hoved-Voldstedet ved sin til Dels meget dybt indskaarne Grav, derfor været det Sted, hvor de Personer f. Eks. Kvinderne og de Ting, der fortrinsvis ønskedes bevarede i Ufredstid, bragtes hen.

I Almindelighed maa det antages, at enhver Befæstning af denne Art har været Centret i en større Besiddelse, i hvilken Befolkningen var forpligtet til at forsvare Borgen, naar Ufred opstod.[1]) Historisk kan dette ikke paavises her, derimod er der til Voldstedet, som nu er et af Staten fredet, dog endnu ikke nærmere undersøgt Oltidsmindesmærke, knyttet flere Sagn. Det berettes saaledes, at Kong Nielses Søn, Inge, befandt sig her Aar 1121, da det hændte, at en Hest slog ham af og traadte ham ihjel,[2]) og at det var herfra, at Henrik Skatelaars Hustru flygtede med en ung Karl, der havde forlokket hende, men senere blev paagreben og dømt af Kong Niels paa Klejtrup til at begraves levende.[3]) Dette kan vel, efter Tidsalderen at dømme, ikke modsiges, derimod maa det skønnes mindre rigtigt, at Voldstedet skulde være en Levning af det i Kæmpeviserne nævnte Brattingsborg, da Niels Ebbesen søgte Tilflugt dér, efter at han havde dræbt Grev Gert;[4]) thi det synes mindre rimeligt, at der endnu saa langt frem i Tiden har været nogen Borg, bygget af Træ, da det synes mindst at have været i det 11. Aarhundrede, at man begyndte at

---

[1]) I adskillige Tilfælde kan dette paavises i England, jvf. Clark l. c. I, 23.

[2]) Suhm, Historie af Danmark V, 237, jvf. XII, 328.

[3]) Trap l. c., 3. Udg. IV, 679, jvf. Wedel, Den danske Krønike af Saxo Grammaticus, Kbh. 1851, CCLXXII.

[4]) Suhm, Historie af Danmark XII, 328, Hofman, Fundationer, III, 386.

erstatte de gamle Tømmerværker med af Sten opførte Mure og Taarne.[1]) Om to andre Sagn, af hvilket det ene gælder en Belejring af Borgen af de Syv- og Syvsindstyve, der var dragne ud fra Hald til Brattingsborg, og det andet en Herremand, der boede paa Skaarup Gaard i Klejtrup Sogn og var nysgerrig efter at vide, hvorledes det gik en Frue, som boede paa Borgen[2]), er det vel vanskeligt at danne sig en Mening. Det berettes ogsaa, at en Afgift skal være bleven tilstaaet Hersom Kirke til Lysene paa Altret, af en Frue, der boede paa Klejtrup, til Sone for, at hun havde ladet to af sine Tjenestekvinder uskyldigt henrette.[3])

Muligt er det til en anden, nu forsvunden Gaard i Nabolaget, at nogle af Sagnene har været knyttede. Det nævnes nemlig i Trap, Statistisk topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark, 3. Udgave, IV, 678 flg., at der lidt Øst for Voldstedet findes Murrester, der maaske er Levninger af det Klejtrup, der ejedes af Oluf Munk og ifølge Hvitfeld afbrændtes af Skipper Klement 1534.

En Johannes Friis til Klækthorp findes ifølge samme Kilde nævnt 1365.

---

[1]) Normannerne formenes alt at have begyndt at bygge af Sten i Midten af det 10 Aarhundrede. Viollet Le Duc, l. c., III, 63.

[2]) Samlinger til jydsk Hist. og Top. I, 351 flg.

[3]) Hofman, Fundationer, III, 404, Anm. I Samlinger til jydsk Hist. og Top. I, 352 siges, at det var to Gaarde i Hejring, der blev skænkede Klejtrup Kirke i den nævnte Anledning, og at den ene af disse Gaarde endnu holdt Lysene vedlige. Her findes ogsaa en Vise om den ovennævnte Herremand.

Nogle Episoder fra Krigen 1807—14

ved *C. Klitgaard.*

Hundrede Aar ere forløbne siden Danmark begyndte sin 7aarige Krig med det mægtige England; og da det jo hedder: »Om Hundred' Aar er alting glemt«, tør man maaske formode, at Tidspunktet er inde, da det gaar an i disse »Samlinger« at fremdrage et og andet af, hvad der passerede i Nordjylland under denne Krig.

I min lille Bog »Blade af Vendsyssels Historie«, Hjøring 1899, har jeg paa Grundlag af de officielle Kundgjørelser Side 286—299 meddelt om en Række Sammenstød mellem Fjenderne og Kystbevogtningen i Vendsyssel og Thy, nemlig 6. Juli 1808 ved Kjul, 21., 28. og 29. Juli 1808 ved Løkken, 27. og 30. April 1809 ved Thorupstrand,[1] 19. Maj 1809 ved Stenbjærg, 1. Juli 1809 ved Klitmøller, Januar 1810 ved Tornby, 12. April 1810 ved Klitmøller og Juni 1810 ved Kjul.

Senere er jeg blevet opmærksom paa endnu nogle Smaatræfninger, nemlig 1808 ved Skagen og Løkken, 1811 ved Agger, Thorupstrand, Klitmøller, Løk-

---

[1]) Se ogsaa Jydske Saml. X, 118.

ken og Hals, 1812 ved Kjul og Hals og 1813 ved Aalbæk, og det er Beretningerne om disse, der fremdrages i det følgende.

1808.

I. Den 15. Maj strandede øst for Højen en engelsk og en Bremer-Brig, og det i Skagen garnisonerende Detachement af 3. jydske Infanteriregiment forsøgte under Anførsel af Kaptejn Westenholz[1]) og i Forbindelse med en Del af Skagens Borgervæbning at sætte sig i Besiddelse af Skibene. Englænderne, der formodentlig havde opgivet at frelse deres eget Skib, prøvede i Forening med Bremerne paa at faa sidstnævntes Skib flot, men den følgende Dag maatte de overgive sig som Fanger. Danskerne erobrede 8 Kanoner og gjorde 10 Fanger, men det bedste Bytte var dog Skibene, af hvilke Bremer-Briggen »Ifigenia« med indehavende Ladning Vin blev tilkjendt Sejrherrerne som Prise.[2])

II. Den 1. Juni, Kl. 10—11 om Aftenen, udsatte 2 uden for Løkken liggende fjendtlige Skibe 3 bemandede Barkasser, som entrede en paa Rheden liggende norsk Galease. Løjtnant Andreas v. Glud[3]) af 3. jydske Regiments 4. Bataillon, der var stationeret ved Løkken med et Detachement og et bevægeligt Batteri, lod imidlertid Galeasen saa stærkt beskyde, at Fjenden, som under Skydningen hørtes »at skrige jammerligen«, i største Hast

[1]) Blev 1808 Major og efter Krigen Byfoged i Løgstør.
[2]) Jydske Efterretn. 1808, Nr. 41 og 70 (kgl. Bibl.).
[3]) Blev i Efteraaret 1808 Kaptejn, da Major Johan Mangelsen v. Orning (1809—1810 Postmester i Hjøring) afgik ved den store Reduktion. Glud døde som Major 1821 i Nibe, hvor han var Fiskeriudreder, og v. Orning døde 1811 som Branddirektør i Sæby.

atter maatte forlade den med sine Barkasser, hvoraf den ene blev skudt i Sænk under Tilbagetoget. Da man senere kom ud til Galeasen, fandt man flere Smaating, som Fjenden havde efterladt, og som tydede paa det Hastværk, man havde haft med at komme fra Borde, og paa Galeasens Dæk saas meget Blod. Af de danske blev ingen saaret.[1])

1811.

I. 9. Maj viste 2 engelske Brigger sig ved Agger og udsatte Barkasser for at gjøre Landgang, men da Kystmilitsen samlede sig, søgte Baadene tilbage til Briggerne, som laa tæt op ad Revlen og i 2 Timer uophørligt beskød Byen, hvorved der foraarsagedes en Del Skade paa Bygninger, medens der ingen Mennesker dræbtes. I Vester Agger ramtes et Par Huse — en Kugle slog saaledes 3 Spændtræer itu og rev en Dør med Stolpe ned — og i Aalum blev et Plankeværk om en Brønd nedskudt. Mellem Agger og Taabbel fandtes mange Kugler, og en Del faldt i Ørum Sø.[2])

---

[1]) Jydske Efterretn. 1808, Nr. 46.

[2]) a St. 1811, Nr. 48.

Det forekommer mig sandsynligt, at de i Jydske Samlinger 3. IV, 241 og 457 omtalte Kanonstillinger og Skanseanlæg hidhøre fra denne Krig, da Agger netop var et af de Punkter, hvorover Forbindelsen med Norge skulde søges vedligeholdt under Krigen. Ganske vist anføres der intet fast Batteri ved Agger i Ræders Fortegnelse (Danmarks Krigs- og Politiske Historie II, 22, ivf. III 64 og 68), men heri er heller ikke nævnt Batteriet ved Løkken, uden Tvivl af den Grund, at disse Smaabatterier først anlagdes noget senere, Ræders Liste er jo fra 1808. Imidlertid er det klart, at alle de saakaldte »Kanonstillinger« ved Agger ikke kunne have været monterede paa én Tid, da Kystforsvaret 1807--1814 kun raadede over faa Kanoner paa hvert Sted. Batteriet ved Løkken blev antagelig anlagt 1810, og efter Krigens Afslutning blev Bygningerne og Inventaret

II. 1. Juni Kl. 6 Eftm. ankrede i taaget Luft en engelsk Kutterbrig ca. 1/16 Mil ud for Thorupstrand, hvorefter den, da Taagen lettede, udsatte 2 Barkasser for at bemægtige sig en norsk Jagt, som samme Dag var ankommen paa Rheden fra Norge. Uuder Baadenes Indroning gav Kutteren Ild for at understøtte dem, men inden de naaede Jagten, havde denne kappet Ankertovet og var dreven paa Land, og da Barkasserne kun vare et Flinteskud fra Jagten, lod den ved Thorupstrand kommanderende Sekondløjtnant v. Heinrich fyre paa dem med Skraa fra Feltbatteriet, hvorefter Baadene strax maatte søge tilbage til Kutteren, som ogsaa blev beskudt og ramtes af 2 Kugler, hvorfor den lagde sig en Milsvej længere til Søs, og næste Dag sejlede den bort. Fjendens Kugler gjorde ingen Skade.[1])

III. 17. September kom en Fregat, en Kutterbrig og et Par mindre Fartøjer under Land ved Klitmøller, og Fregatten udsatte et af sine største Fartøjer, antagelig i den Hensigt at bemægtige sig 3 norske Slupper, som laa paa Rheden, men Detachementskommandøren lod de norske Skibe besætte med Militær, og Fjenden turde saa ikke angribe.[2])

IV. 18. September blev en fra Løkken med Korn og Fedevarer udklareret norsk Slup jaget af en fjendtlig

---

bortsolgt (Jydske Efterretn. 1814, Nr. 60). 28. Januar 1811 fejredes Kongens Fødselsdag her ved, at Flaget hejstes paa Batteriet, og saavel Infanteriet som Artilleriet drog igjennem den lille By med fuld Musik i Spidsen ud til Batteriet, hvor Kaptejnen holdt Talen for Kongen og udbragte et Leve, som efterfulgtes af Hurraraab og Geværsalver. Senere holdtes der Fest for Officererne, og 4 af Byens Kjøbmænd lod de menige beværte med Spise og Drikke. (Jydske Efterretn. 1811, Nr. 11.)

1) Jydske Efterretn. 1811, Nr. 49.

2) a. St. Nr. 81.

Kutter, som med en udsat Baad forfulgte Sluppen helt ind under Batteriets Kanoner; men et velrettet Skud fra en af disse sendte den fjendtlige Baad til Bunds, og Besætningen, 10—12 Mand, omkom. Baaden drev senere i Land paa Stranden.[1])

V. 21. November kom 2 fjendtlige Fregatter til Limfjordens Udløb og udsatte Barkasser for at bemægtige sig 11 svenske[2]) Baade, som kom nord fra, samt 1 norsk Skonnert og 2 Jagter, der laa uden for Fjorden. Kommandanten paa Hals Skanse[3]) sendte strax to bevægelige Kanoner til Kysten, besatte to Baade med Militær og anmodede Maanedsløjtnant Ohm, som med en Lugger laa ved Byen, om at løbe ud.

Luggeren og den norske Skonnert, som ogsaa havde en Kanon, beskød nu Barkasserne saa heldigt, at de forlod Skibene ved Fjorden og søgte efter de 11 svenske Baade, hvilke Feltbatteriet i Forbindelse med Luggeren stræbte at dække, men det lykkedes dog Englænderne at besætte 4 af dem, om end i tilsyneladende synkefærdig Stand.[4])

1812.

I. 31. Juli nærmede en fjendtlig Brig sig Landet ved Kjul, og da Maanedsløjtnanterne Gielstrup, Tetens og Stricker paa samme Tid vare udgaaede med 3 Recognoscerbaade, bleve de angrebne af Briggen, men det lykkedes dem at komme ind under Land, hvor Kaptejn v. Holstein lod sit Detachement med Kanoner rykke frem

---

[1]) a. St. Nr. 81.

[2]) 1811—12 var Sverig officielt i Krig med England.

[3]) Skansen var 1808 monteret med 2 fireogtyve Punds, 5 atten Punds, 2 tolv Punds og 2 otte Punds Kanoner og havde en Besætning af 2 Underofficerer og 66 Artillerister. (Ræder: Danm. Krigs- og Polit. Historie II, 21.)

[4]) Jydske Efterretn. 1811 Nr. 100.

langs Stranden. Briggen, der imidlertid havde holdt noget ud fra Land, udsatte nu en armeret Slup, men da den blev beskudt fra Land, vendte den om, efter at Mandskabet havde afgivet en Musketsalve, som ingen Skade gjorde.[1])

II. 15. August ved Midnatstid nærmede Fjenden sig Hals Skanse, hvorfor der blev fyret fra alle Batterierne baade her og i Egense[2]) i en god Timestid, men da det var bælgmørkt, maatte Skydningen rettes efter Lyden af Aareslag og efter et Lys, som af og til viste sig i Fjorden. Det lykkedes dog Englænderne med 3 Barkasser og en Slup at naa ind til Hals Bro, hvor de tog en Recognoscerbaad og en svensk Baad samt overhalede en norsk Skonnert, som de dog atter maatte forlade, da Kuglerne hvinede og slog om dem. Ligeledes maatte de forlade den svenske Baad, som kom paa Grund, men Recognoscerbaaden med 1 Mand, der havde Vagt, fik de slæbt ud af Fjorden, medens den anden Mand, som hørte til Baaden, var i Land for at meddele Løjtnanten — Tetens —, at Fjenden nærmede sig.

Da det blev lyst blev der sendt 3 med Soldater bemandede Baade efter Englænderne, som endnu laa i Indløbet af Fjorden, men Fjenden havde for stort Forspring og var desuden alt for stærk.[3])

1813.

4. Juli havde Kommandoet i Aalbæk under Premierløjtnant C. F. v. Møller en lille Skærmydsel med en

[1]) a. St. 1812 Nr. 66.

[2]) Dette Batteri var 1808 besat med 4 sexten Punds Kanoner og 1 Underofficer og 24 Artillerister. (Ræder: Danm. Krigs- og Polit. Historie II, 21.)

[3]) Jydske Efterretn. 1812 Nr. 71.

engelsk Skonnert, som forfulgte en Jagt. Skonnerten havde udsat 2 Barkasser, som skød i Land for at hindre Militærets Fremrykning, men Skuddene gjorde ingen Skade, og Jagten undkom. Paa Vejen til Rannerød Mile opsamledes 5 Stkr. 12-pundige Kanonkugler, som Skonnerten havde ilandskudt.[1])

Det var ikke alene de trufne Forsvarsforanstaltninger, der i hine Aar gav den ellers saa fredelige jydske Kyst et helt forandret Præg; ogsaa Kaperiet florerede langs de vendsysselske Strande, forbi hvilke Fjenderne jo maatte sejle, naar de skulde ind i Kattegat og Østersøen.

Her laa da talrige Kapere — fra Vixø, Løkken, Frederikshavn, Aalborg, Nibe og fra mange andre Steder i Danmark samt fra Norge — og passede paa for at finde Lejlighed til at snappe en Prise, naar Fjendens rigtladede Skibe drog forbi, og ofte gjorde de gode Kup.

Men Kapergasterne vare ikke Folk, der gik paa Æventyr for at skrabe Penge sammen; hvad der kom let gik ogsaa let, og i Kystbyerne heroppe »rullede Mønten«.

I Jydske Samlinger 2, III, 384, have vi faaet en Beskrivelse af, hvorledes et saadant Selskab Kapergaster tog sig ud, naar de kom i Land, men Macdonald har dog nok anset dem for mere blodtørstige, end de egentlig vare.

Ogsaa Strandinger gav i Krigsaarene forøget Liv paa vore Kyster. Under almindelige Forhold vare de hyppige nok til at have økonomisk Betydning for Vestkystens Befolkning og Beboerne paa Læsø, hvormeget meget mere da ikke under hin ulykkelige Krig,

[1]) Jydske Efterretn. 1813, Nr. 59.

der finansielt bragte den danske Stat paa Afgrundens Rand.

Og det kan vist anses for sikkert, at der aldrig — hverken før eller siden — er forefaldet saa talrige Strandinger og saa rædselsvækkende Forlis paa vore Kyster som i disse Krigsaar, hvortil Grunden tildels maa søges i, at Fyrene paa vore Kyster holdtes slukkede.[1])

Adskillige af Strandingerne have forhen været omtalte i Jydske Samlinger, saaledes Fregatten »The Crescent«s Forlis ved Lønstrup 5. el. 6. December 1808,[2]) »The Johns« Stranding ved Skagen 20. Novbr. 1808[3]) og »Defence«s og »St. George«s Stranding ved Bovbjerg 24. December 1811,[4]) men vi skulle dog i det efterfølgende fremdrage et og andet Emnet vedrørende.

6. December 1807 forliste saaledes i Jammerbugten det engelske Skib »William« paa Rejse fra London til Reval med Manufakturvarer m. m. Mandskabet omkom, og den værdifulde Ladning inddrev spredt paa Øster Hanherreds og Hvetbo Herreds Strand, hvor meget af den blev stjaalet, men alene det paa Hvetbo Herreds Strand inddrevne, der bortsolgtes ved Auktion, udbragtes til et Beløb, som svarede til over 117,000 Kr. i vore Penge. Strandingen, der i daglig Tale kaldes »Sirtsskibet«, har forhen kortelig været omtalt i Jydske Saml. 2, I, 244, og denne Tildragelse er endvidere mere udførligt omhandlet i 1. Del af min Beskrivelse af Hvetbo Herred.

---

[1]) De norske Fyr (Lindesnæs og Markø) slukkedes 11. September 1807, og Macdonalds Beretning om, at Skagens Fyr endnu brændte 20. Novbr. 1808 (Jydske Saml. 2, III, 373), er vist ikke paalidelig.

[2]) Jydske Saml. 2, I, 239 og 2, II, 487.

[3]) a. St. 2, III, 370 — Skibet var tildels ladet med Manufakturvarer. (Jydske Efterretn. 1811, Nr. 82.)

[4]) Jydske Saml. 1, II, 312.

1810 forefaldt paa Kysten af Thisted Amt en Stranding, hvis Ladning blev kondemneret ved Priseretsdom og bragt til Thisted, hvor den bortsolgtes ved Auktion den 2. April og følgende Dage. Skibet hed »Jupiter«, og Ladningen bestod af Manufakturvarer af forskjellig Slags, ca. 2600 Pd. Indigo, 800 Pd. Cacao, 36,000 Pd. Tobak, Sukker, Sirup, Rom, Tamarinter, Kanel, Allehaande, Gummi, Angosturabark, Jern- og Messingvarer, 376 Stk. Ræveskind og 1100 udenlandske Skind m. m. Ved Auktionen, ved hvilken der mødte Kjøbere fra alle Landets større Byer samt fra Hamburg, Leipzig og Wien, blev der opnaaet meget høje Priser, og den indbragte ialt ca. 7 Tdr. Guld, ɔ: 700,000 Rixdlr.[1])

Desuden strandede der i Aarene 1807—1814 paa Vendsyssels Vestkyst en Mængde andre Koffardiskibe.

Af Krigsskibe forliste 14. Oktober 1813 ved Løkken den norske Kaperskonnert »Medea«, ved hvilken Lejlighed 12 Mand af den 16 Mand store Besætning omkom, og Natten mellem 5. og 6. December 1814 led den danske Fregat »Perlen« Skibbrud ved Skagen, men hele dens Mandskab blev dog reddet.[2])

Foruden den alt nævnte Fregat »The Crescent«, som 1808 forliste ved Lønstrup, mistede Englænderne samme Aar et Transportskib, der strandede ved Henne (Ribe Amt), og 1811 strandede yderligere et engelsk Transportskib, der var paa Rejse til Anholt, ved Skagen.[3])

Samme Sted forliste Natten til d. 14. Februar 1811 en engelsk Fregat paa 20 Kanoner; af Besætningen, der bestod af 4 Officerer og 120 Mand samt 3 Kvinder, frøs 1 Officer og 10 Mand ihjel paa Dækket af det strandede

1) Jydske Efterretn. 1810 Nr. 26 og 34.
2) a. St. 1814 Nr. 98.
3) a. St. 1811, Nr. 20.

Skib, meden Resten blev reddet og afsendtes i Krigsfangenskab til Aalborg.[1])

Det største Drama blev dog udspillet, da de engelske Linjeskibe »Sct. George« og »Defence« gik under d. 24. December 1811 ved Fjaltring.

Ogsaa disse Strandinger have forhen været omtalte i »Jydske Saml.« (2. Bd., S. 312) af en Mand, der som Barn var nærværende, da Ulykken skete, og som overværede en Del af de forulykkedes Begravelse, men antagelig vil Gjengivelsen af nogle Avisberetninger fra hin Tid ikke være uden Interesse som Supplement til det i »Jydske Saml.« 2. Bind meddelte.[2])

»Jydske Efterretninger« 1812 Nr. 2 bringer efter Ribe Avis følgende Meddelelse:

»Søndag 23. December sent om Aftenen stødte 2 fra Østersøen kommende engelske Linjeskibe paa Sandrevlerne ved Fjaltring og S. Nissum Sogne ..... Det ene »Defence« paa 74 Kanoner, havde en Besætning af 5 til 600 Mand, hvoraf blot 6 reddede sig, alle de øvrige omkom den 24. om Middagen, da Skibet sloges i mange Stykker. En af de reddede er Skibets Kommandør, Atkens.[3]) Det andet var Admiralskibet »George« paa 98 Kanoner, Admiral Raynals, med 900 Personer, hvoriblandt nogle Fruentimmer. Disse ulykkelige saas den 25. om Morgenen alle forsamlede paa Dækket raabende om Hjælp, men denne stod ikke til at yde formedelst den rasende høje Sø og stride Strøm. Kl. 9½ om Formiddagen saa man Stormasten behængt med Mennesker, men pludselig knækkede den, og alle omkom; i det mindste

---

[1]) a. St.

[2]) Begivenhederne ere ogsaa skildrede i Pastor Søren Møllers: »Skibbruddet paa Vestkysten af Jylland den 24. December 1811«, som udkom 1812, men denne Bog er nu ret sjælden.

[3]) Atkens kom dog kun i Land som Lig.

vidste man den 26. ikke en eneste fra dette Skib reddet. Paa en Mils Distance er Stranden bedækket med opskyllede Lig, Fødemidler og andre Sager. En Fregat, som var i Følge med disse Skibe, stødte ogsaa paa, men kom af igjen; imidlertid formodede man, at ogsaa denne er gaaet under i Vesterhavet, da den havde faaet betydelig Skade. Efter de af »Defence«s Besætning reddede 6 Mands Udsigende skal »George« være det samme Skib, som for 3 Uger siden stødte paa Lollands Rødsande. Senere sagdes, at Admiralens Lig var fundet, og at »George« laa kæntret, saa der muligt kunde reddes noget af den; dog laa alt paa noget af Masten nær under Vand.«

I det følgende Nummer af Bladet (Nr. 3) hedder det: »Efter senere Beretning skal der af »George«s Besætning være reddet 10 Mand. Fra Oxby Strand til Nyminde Gab er opdreven følgende døde Legemer, formodentlig af hine strandede Linjeskibes Besætninger: Tvende Fruentimre, tvende Negre, syv og halvfjerdsindstyve Mand klædte som Matroser, elleve som Soldater, en Civilist og en Officer.«

I »Jydske Efterretninger« 1812 Nr. 6 berettes: »En af de bjærgede Matroser har fortalt, at Admiralskibet »St. George« paa 98 Kanoner, hvorpaa Admiral Raynals med 562 Mand Søfolk og 200 Mand Mariner under Kaptejn Kolds Kommando, gik tilligemed Linjeskibet »Defence« paa 74 Kanoner, kobberforhudet, 550 Mands Besætning under Kaptejn Atkens, ud fra Gøteborg den 26. Novbr. i Flaade med 6 andre Krigsskibe og 180 Koffardiskibe. I en svær Storm mistede Admiralskibet en Mast og fik betydelig Skade paa Takkelagen. »Defence« maatte da tage den paa Slæbetov, og de dreve nu for Vejr og Vind mod den jydske Kyst i Stedet for at sejle til England, men da »Defence« mærkede, at de umuligt kunde reddes,

kappede den Slæbetovet og kom i Stranden 12 Timer før Admiralskibet; den gav Signal med 6 Skud og kastede blaa Lys i Vejret for at advare, at den var uden Redning. Admiralskibet frygtede samme Skjæbne, det kastede Ankrene, men da Stormen tog til, drev det strax ind paa Brændingerne og stødte saaledes, at alt Haab var ude. Admiralen — efter at have holdt ud i et Etmaal uden Levnedsmidler, medens Skibet alle Øjeblikke truedes med at opløses, — besluttede med Kaptejnen at kaste sig i Søen og selv gaa Døden i Møde; henved 500 Mennesker efterfulgte deres Exempel og omkom alle, den ene efter den anden. De tilbageblevne søgte agter paa Skibet, hvor det var mindst under Vand, og gyselig Klage og Jammerskrig hørtes til Landet fra dem; de bandt hinanden fast paa Vragstykker og styrtede sig saaledes i Søen, men druknede alle paa 10 Mand nær. 10 andre, som havde bundet sig fast til et Maststykke, bleve sønderknuste eller druknede i Landingen.

Admiralens Sekretær kom levende i Land, men døde strax; ved hans Urkjæde fandtes bunden en Guldbørs, hvori 99 Guineer og nogle andre Mønter; i en Portefeuille fandtes 1,2 og 20 £. Bancosedler samt hans Kones Portræt og en Billet med Gade og Nr. i London, hvor hun bor, med Anmodning at underrette hende om hans sørgelige Endeligt. Admiralen er ej endnu funden, han var gift, og hans Kone og Børn i London. Her var kun tvende Matroskoner om Bord.

Paa »Defence« skal der have været en Officers Kone og Barn; fra dette Skib er kun 5 Mand reddede og deriblandt en Dreng paa 8 Aar, hvis Forældre havde bunden ham fast til et Stykke Træ og efter den sidst ilandkomnes Beretning skal fra Skibet af have set ham frelst i Landet.«

Af en Skrivelse fra Lemvig, dat. 6. Januar, meddeler Avisen yderligere, at Atkens endnu var varm, da han

kastedes i Land paa Stranden, men han døde strax efter og blev begravet paa Fjaltring Kirkegaard.[1]) Af »Defence« stod Skroget endnu, og det saa i nogen Afstand ud som en Kirke; »St. George« laa kæntret om paa Siden. Samme Brevskriver fortæller, at Skibene strandede Kl. 5½ Morgen den 24. December, og endnu den 25. om Formiddagen saas paa den opadvendende Side af »St. George« ca. 400 Mand, som i et Øjeblik borttoges af en høj Bølge; mod Aften var endnu 150 tilbage, som man tænkte at redde den følgende Morgen, men efter Solens Nedgang tog Søen ogsaa disse, og kun 10 kom levende i Land paa noget Tømmer.

[1]) Herfra blev Kommandørens Lig faa Dage efter optaget og ført til Husby Kirke, hvor det under militær Honnør blev bisat i Kapellet. (Jydske Efterretn. 1812, Nr. 8.)

Nogle bemærkninger til „Hollandske Kedelførere“.

Af kredslæge *K. Carøe.*

I denne så interessante og livligt fortalte beretning om et ejendommeligt gammelt lav, som vist meget få anede endnu havde bestået for godt tredive år siden, har forfatterens lyst til at bruge malende adjektiver og til i tide og utide at tage sine brave kedelføreres parti, i alt fald på et enkelt punkt spillet ham et lille puds, der vel i og for sig er uden betydning for hovedsagen, men dog forekommer mig at trænge til en kort berigtigelse for den historiske objektivitets og sandheds skyld.

Side 55 kalder forfatteren den senere borgemester i Horsens, Nicolai Christian Carøe, for »den fine prokurator« og hans broder Johan Frederik Carøe for »den velhavende byfoged i Randers, ejeren af Essenbæk«; men disse betegnelser er ikke overensstemmende med de virkelige forhold; hverken det »fine« eller det »velhavende« og heller ikke »prokuratoren«, »byfogden« eller »ejeren af Essenbæk« har historisk berettigelse, i alt fald ikke på det tidspunkt (November 1773), da forfatteren fremfører dem.

Enhver vil med betegnelsen »den fine prokurator« sikkert forbinde forestillingen om en velmeriteret, ikke helt ung jurist,

der ved længere tids dygtig virksomhed har erhvervet sig et anset navn, et fint klientel og en betrygget social stilling. Men således forholder det sig aldeles ikke med N. C. Carøe.

I 1773 var N. C. Carøe endnu kun 22 år gammel (f. 14. Maj 1751) og indtog en beskeden stilling ved by- og rådstueskriverstuen i Randers, i hvilken han ganske vist trods sin ungdom allerede havde været konstitueret som fuldmægtig og under vakance i selve embedet og for sin uddannelses skyld erhvervet tilladelse til at føre sager såvel private som offentlige.

Først efter at han 11. Febr. 1774 havde taget dansk juridisk eksamen, fik han 17. Juni 1774 beskikkelse som prokurator ved alle over- og underretter i Jylland, og 24. Aug. 1774 blev han, kun 23 år gammel, herredsfoged i Middelsom og Sønderlyng herreder. Det var dengang et lille embede, hvis faste indtægter kun var 125 rdl., og havde han haft en god stilling som »fin prokurator« i Randers, havde han næppe opgivet den for at tage til takke med dette og senere embeder, om hvilke han ved en anden lejlighed udtalte, at de var ringe af indkomster indtil 1802, og at han derfor havde »levet den meste tid kummerligt«.

Ikke bedre står det sig i 1773 med den »velhavende byfoged« J. F. Carøe, der på det tidspunkt ikke var byfoged men borgemester i Randers, hvortil han var bleven udnævnt 7. April 1773 og i øvrigt kun 31 år (f. 7. Novbr. 1742). Han havde ganske vist fra 1769 været beskikket til at forrette byfoged i Randers og herredsfoged i Sønderhald, Øster Lisberg og Rougsø herreder S. Hansen's tjenester mod et honorar af 120 rdl. årligt; men efter S. Hansen's død i 1772 fik C. R. Voigt embedet, og J. F. Carøe har derfor aldrig været beskikket til byfoged. I 1774 søgte han om tillige at blive birkedommer i Dronningborg birk; i sin ansøgning skriver han, at af borgemestertjenesten kan hverken han eller nogen mand leve, da han, når husleje og skatter

er betalte, kun har 100 rdl. årligt til at leve af; og han fremhæver udtrykkeligt, at hans formand havde arvet store midler, hvori ligger, at han ikke havde gjort det; endnu i 1804, da han søgte afsked, skriver han, at borgemesterembedets indtægter er ubetydelige og kan umuligt ernære en familie. I 1775 fik han embedet som birkedommer, der i alt fald senere synes at have givet ret gode indtægter; men da han i 1811 søgte afsked fra det, skriver han, at han ved økonomi og som kommissarius i offentlige og private sager har fundet udkomme »dog uden at kunne gøre oplag for den gamle mand«.

At kalde J. F. Carøe »ejer af Essenbæk«, når talen er om 1773, er i høj grad at foregribe begivenhedernes gang, thi det var først 14 år senere, i 1787, at han (ifølge Trap: Danmark) sammen med den daværende vicelandsdommer, senere stiftamtmand P. S. Fønss, købte det tidligere stamhus Essenbækkloster. Fønss, der året efter blev gift med en datter af J. F. Carøe's kusine, majorinde Anne Margrethe Ring, f. Sommer, var på den tid (se artiklen om ham i Biografisk Lexikon) ivrigt beskæftiget med at opkøbe landejendomme og atter udstykke dem, hvilket også hurtigt skete med Essenbæk, og det er derfor kun helt forbigående, at J. F. Carøe har været medejer af Essenbæk; han kunde ligeså godt kaldes ejer af Tustrup (i Hørning sogn), som han også en kort tid ejede sammen med Fønss. Det er da også betegnende for disse handler, at de aldrig omtales i de mange forskellige skrivelser fra ham og om ham, som jeg har haft lejlighed til at beskæftige mig med, og heller ikke i de forskellige trykte levnedsskildringer af ham.

Ved sin død i 1819 ejede J. F. Carøe foruden gården nr. 120 i Rådhusstræde i Randers et sted med tilliggende have og enge uden for østerport.

Det fremgår tilstrækkeligt tydeligt af disse oplysninger, at der — i hvert fald i 1773, hvorom talen er — ikke

bliver andet tilbage af »den fine prokurator Carøe« og »den velhavende byfoged Carøe« end navnene, og det er derfor næppe, som forfatteren lader skimte igennem, af hensyn til disse egenskaber, at den »mægtige« hofagent Kirketerp søgte den unge N. C. Carøe's juridiske hjælp. Havde forfatteren vidst, at der fra ældre tid allerede havde bestået et venskabsbånd mellem slægterne Kirketerp og Carøe, et bånd, der kort før 1773 var blevet knyttet fastere og senere skulde blive det end yderligere ved familieforbindelser, havde han næppe undladt at hentyde hertil og havde for så vidt også med større ret kunnet gøre det. Nu skal jeg gøre det.

Af købmand i Randers Rasmus Brock's tre ældste døtre (halvsøstre til legatstifteren Niels Brock) var de to ældste, Sidsel Margrethe og Anne, blevne gifte med købmændene Hans og Ditlev Kirketerp, den tredje, Frederikke, med vejer og måler Johan Hansen. Hans Kirketerp's hustru, Sidsel Margrethe, havde stået fadder til N. C. Carøe, hvilket viser, at de to slægter allerede i 1751 har været ret nøje knyttet til hinanden; men desuden havde J. F. Carøe i 1771 ægtet Johan Hansen's og Frederikke Brock's ældste datter Anna Margrethe Hansen, altså en niece af de to Kirketerper; og N. C. Carøe ægtede senere Margrethe Kirstine Hansen, en yngre søster til broderens hustru; men det skete rigtignok først i 1782; i 1773 var hun kun 15 år.

Kilderne til disse bemærkninger er: »K. Carøe: Etatsråd, borgemester Nicolai Christian Carøe og hans slægt«, Kbhvn. 1905, »De Brock-Bredahlske legats stamtavler, 5te udgave«, Kbhvn. 1892, samt velvillige meddelelser fra hr. arkivar G. Saxild.

Nogle Breve fra Aalborg Bispearkiv.

Overlærer Wulff i Aalborg efterlod ved sin Død en Samling Afskrifter af Breve i Aalborg Bispearkiv, ialt 162 Numre, omfattende Tiden 1546—1678. Hovedmassen af dem er kongelige Missiver til Biskoppen, og de omhandler altsaa væsentlig gejstlige Forhold i Aalborg Stift.

Ved Velvilje af Dr. H. Rørdam, i hvis Værge Afskrifterne befandt sig, er Samlingen bleven overladt til dette Tidsskrifts Redaktion til Udgivelse eller Benyttelse.

Om en fuldstændig Udgivelse af Brevene kunde der dog nu ikke godt være Tale, da en stor Del af dem allerede er optagne i de af Rigsarkivet udgivne »Kancelliets Brevbøger«, der foreløbig er ført frem til Aaret 1588, og da alle de følgende Kongebreve indtil 1660 efter Planen for »Kancelliets Brevbøger« kan forventes efterhaanden at ville fremkomme der. Men Samlingen indeholder desuden:

1). Enkelte Kongebreve fra Tiden før 1588, som ikke er bleven optagne i »Kancelliets Brevbøger«.

2). En Del Breve fra Tiden før 1660, som ikke er udgaaede fra Kongen, og som altsaa ikke vil faa Plads i det nævnte Værk.

3). Ca. 60 Breve, mest Kongebreve, fra Tiden efter 1660.

I det følgende meddeles de under 1. og 2. nævnte Breve, altsaa alt hvad Samlingen indeholder før 1660, som

ikke er eller vil blive optaget i »Kancelliets Brevbøger». Brevene meddeles fuldstændigt, dog med Udeladelse af nogle staaende Indgangs- og Udgangsformularer og med noget moderniseret Retskrivning. Originalerne findes nu i Provinsarkivet i Viborg, de her meddelte i to sammenheftede Bind, der omfatter Aarene 1546—1646.

1.

1555, 15. Maj. *Til Otto Brahe, Lensmand paa Aalborghus.*

Christian etc. Vor Gunst tilforn. Vider, at os elskelige Mester Lauritzs, Superintendent udi Vendelboe Srift, haver beret for os, hvorledes at, naar han skal drage over ved vor Købsted Olborg og til Sundbye og ind udi Vendellsyssell, da besværes han hver Gang til Færgeløn med 4 *ß* danske. Da bede vi dig og ville, at du handler med Færgemændene, at de føre hannem over, og giver dennem en Daler derfor om Aaret, paa det at han ikke skal besværes med for stor Færgeløn. Her viid at rette dig efter og lad det ingenlunde. Befalendes dig Gud. Skrevet paa vort Slot Kiøpnehaffen Onsdagen næst efter Søndagen Cantate Aar m. d. l. v. Under vort Signet.

2.

1558, 21. Febr. *Om Haverslev Degnebolig.*

Jeg Niels Schriffuer, Degn i Hausløff, kendes med dette mit aabne Brev, at hæderlig Mand Hr. Hermandt Splitthoff, Herredsprovst i Hanherred, lod fremkalde mig og de andre Degne over alt Herred efter højlærd Mand Mester Jørgens, Superintendent i Vendelbo Stift, Befaling og gjorde Spørgsmaal til os, hvilke der havde Degnebol og hvilke ikke havde; da tilstod jeg og nu med dette mit aabne Brev tilstander, at jeg fattige Mand haver ingen Degnebol at besidde, men jeg haver Degnebols Jord, som falder en Pund Korn i, og

ingen ved af nogen Degnebol at sige, men jeg sidder i et Hus, som ligger til Ocloster og giver aarlig 9 β, med andet Arbejde, hvilken jeg beder højlærd Mand Mester Jørgen ydmygeligen for Guds Skyld at jeg maatte nyde kvit og fri, og dersom jeg kunde fange den gamle Rente, som der tilforn af samme Sogn er gangen, da vilde jeg fattige Mand med min Hustru og Børn sidde og nære (?) mig heden og takke Gud og den fromme Mester Jørgen derfore. Til Vidnesbyrd trykker jeg mit Indsegl neden dette mit aabne Brev. Datum Hausløff Mandagen næst for Matthei apostoli Dag Aar 1558.

Dette forskrevne stadfæster jeg med min egen Haandskrift.

Findes indheftet efter et Kongebrev af 22. Oktbr. 1629 om Degneboliger.

3.

1558, 21. Febr. *Om Degnene i Hassing Herred.*

Kære Mester Jørgenn, er det denne Register paa alle Degnenes Rente, som I skrev mig til om, som ikke haver Degnebole.

Item Symen Nielsen i Skiøum fanger en Pund Byg af den Degnebol i Skiøum om Aar og Skovsvin, Gæsteri, Arbejde og Indfæstning til Ierup.

Item Anders Schriffuer i Wysby, som tjener til Visby og Heltbore, haver ingen Degnebol, mens en Kirkebol er der udi Visby, som Christen Tomesen ibor, og giver en Pund Byg til Kirken og andre smaa Beder til Ierup. Item en Kirkebol i Heltbore, som Jens Jensen ibor, og giver en Pund Byg til Kirken og andre smaa Beder til Ierup.

Item Mas Degn i Ørumby, som tjener til Ørum Kirke, Lodbiere Kirke og Hvidbiere Kirke, og haver ingen Degnebol, mens i Lodbiere Sogn er en liden Bol, som giver hannem en P. 2 Ørter Byg. og er der 2 Kirkebol i Hvidbiere Sogn, som giver hver en Td. Byg til Kirken og andre smaa Beder til Ierup. I Ørum Sogn er der en Bol, som Jens Grauersen

ibor. Sognemænd siger, at det var Degnebol i gamle Dage.

Item Laurris Degn i Øland, som tjener til Staxtrup og Hørning, haver ingen Degnebol. En Kirkebol er der i Staxtrup, som Morthen Maszen ibor, og giver en Pund Byg til Kirken og andre smaa Beder til Ierup, og en Kirkebol er der i Hørning, som Meckell Feryknoll ibor, og giver en Pund Byg til Kirken og andre smaa Beder til Ierup.

Item Mas Degn i Agger Sogn haver ingen Degnebol, mens en Kirkebol er der, som Anders Perszen ibor, og giver en Td. Byg til Kirken og andre smaa Beder til Ierup.

Item Anders Degn i Bestedt, som tjener til Bestedt og Grurup, haver en liden Bol i Bestedt, mens en Kirkebol er der i Grurup, som Grers Søffrensen ibor, og giver en Pund Byg til Kirken og andre smaa Beder til Ierup.

Item Christen Stranngyszen i Hassing, som tjener til Hassing og Vijlersle, haver ingen Degnebol, mens et Stykke Jord er der i Vijlersle Mark, som man kan saa en Td. Korn i, det fanger han Skylden af, og er der i Hasing en Kirkebol, som giver en Pund Byg til Vijlersle Kirke og andre smaa Beder til Ierup, som Mas Skreder ibor, og en Gaard er der i Hasing, som Mechell Bonnesen ibor, og giver 3 Pund Byg til Kirken og andre smaa Beder til Ierup. Man siger, at des Bols Jord skal være kommen til den i gamle Dage.

Item Jep Degn i Hørdom haver sin Degnebol fri, som han fik, siden Hr. Peder kom der.

Item Sønderhaa, Hørstedt og Snestedt ligger til Skolen, og det Bol, som de saa kalder, bor en Mand i, hedder Anders Jenszen, og Degnen fanger der intet af.

Item Anders Nielszen, som tjener til Snestedt, haver ingen Degnebol. Degnebols Jord ligger til Snestedt Præstegaard, som man kan bevise med Tingsvinder og levende Mænd.

Kære Mester Jørgen! Er her en klart Register paa alle de Degne i Hasing Herred, som jeg sender Eder med denne Brevviser Chresten Stranngijszen, som han kan selver ydermere berette for Eder, baade om sin egen Sag og de andre deres; thi han var med ad dennem alsammen og skrev deres Sager. Hermed Eder Gud befalendes med Eders kære Hustru og Børn og alt det, I vel vil. Skrevet i Hørdum die lune ante Matthei apostoli Anno etc. 1558. Under mit Signet.

Peder Pederszen,
Præst.

Findes sammen med foregaaende.

4.

1559, 4. Marts, Aarhus. *Missive til Biskoppen.*

Frederik den anden, med Guds Naade udvalgt Koning til Danmark og Norge. Vor synderlig Gunst tilforn. Vider, at vi have ladet beramme, at der skal holdes Bededage over alt Riget, og skikke Eder herhos os elskelige Doctor Peder Palladii[1]) Brev, hvoraf I kunde ydermere forfare Lejligheden. Og efterdi at samme Bededage ere berammet at staa nu paa Mandag først kommendes, og vi forfare, at det er forsømmet, at samme Breve ikke betimen nok ere fremkommet, da bede vi Eder og begære, at I ville straks lade bestillet over alt Vendelbo Stift, at forskrevne Bededage maatte blive holdet den Mandag, Tirsdag og Onsdag næst efter Søndag Judica først kommendes. Dertil vi os visseligen forlade.

5.

1560, 29. Marts, Aarhus. *Missive til Biskoppen.*

Frederik den anden etc. Vi bede Eder og begære' at I rette Eder efter at give Eder hid til os, saa at I ere

[1]) Kongens Brev til Peder Palladius findes i »Kanc. Br.« under 22. Jan. 1559.

her hos os tilstede paa vor Gaard udi Aarhus Søndagen Quasimodogeniti først kommendes. Dermed sker os synderligen til Vilje.

6.

1562, 2. Februar, Kbhvn. *Missive til Biskoppen.*

Frederik den anden etc. Vider, at vi have berammet, at der skal holdes Bededage over alt Riget, eftersom I ydermere have at forfare af os elskelige Mester Hans Albretzens, Superintendens udi Sielands Stift, Skrivelse, som vi Eder herhos tilskikke. Thi bede vi Eder og ville, at I straks med alsomstørste Flid bestiller udi Eders Stift, at samme Bededage maa gange fore sig, eftersom forskrevne Mester Hans Albretzen Eder tilskrevet haver. Dermed sker vor Vilje. Thi tager der ingen Forsømmelse fore. [1])

7.

1570, 5. December, Frederiksborg. *Missive til Biskoppen.*

Frederik den anden etc. Vider, at denne Brevvisere, Hr. Madtz Perszen, haver nu en Tid lang ladet sig bruge paa vore Orlogsskibe for en Guds Ords Tjener og nu underdanigst haver væıet vor Forskrift til Eder begærendes, at han med et Kald der udi Wendelboe Stift maatte blive forsørget. Thi bede vi Eder og begære, at naar der vaccerer og ledig bliver nogen Sogner der udi Stiftet, at I da ere forskrevne Hr. Matz Pederszen behjælpelig, at han for nogen anden dennem maatte bekomme, dog at altingest forhandles efter Ordinansen og intet derimod gøres. Dermed sker vor Vilje.

Om denne Sag findes endnu følgende Supplik fra Hr. Mads Pedersen:

---

[1]) Brevet omtales i »Kanc. Brevbøger« under 2. Januar 1562, hvor Udgiveren rigtig formoder, at »Januar« er en Fejlskrift.

Stormægtigste Herre, højbaarne Fyrste, allernaadigste Herre og Konning, værdes Eders Naades Højmægtighed denne min ydmyge Supplikats og elendige Klagemaal til at høre for vor Herres Jesu Christi Skyld.

Allernaadigste Herre! Giver jeg Eders Naades Højmægtighed underdanigst tilkende, at efter Eders Naades Vilje udi denne forgangne langvarende Fejde da haver ærlig og højlærdt Mand Doctor Poffuill Mattzen, Biskop udi Kiøbenhavn ordineret mig til en Guds Ords Tjener at være paa Eders Naades Skib, saa tjente jeg udi to Aar samme Tid paa Eders Naades Skib; der Eders Naades Skib blev indlagt, og vi finge Forlov, da gav Eders Naade mig af Eders synderlige Gunst og Naade Eders Naades Brev til Mester Jørgenn Morthenszen, Superintendent udi Windelbo Stift udi Jylland, lydendes at han skulde forsørge mig med et ærligt Kald udi sin Stift, da skikkede han mig til en Dannemand, Hr. Christiern Ebbeszen, Sognepræst udi Synderhaa, Snested og Hørsted Sogner, at blive hans Capellan, til saa længe der blev nogle Sogner ledig, der jeg kunde bekomme for mig selv, udi hvilke fornævnte 3 Sogner jeg haver tjent udi 8 samfeldte Aar, og haver fornævnte Hr. Christiern udi middel Tid for 4 Aar siden givet mig sin Datter til Hustru, paa det at jeg skulde bekomme og være fornævnte III Sogner næst, dersom jeg kunde leve efter hans Død, paa det hans fattige efterlevendes Hustru maatte desbedre med sine fattige smaa Børn forses, og haver nu Gud almægtigste henkaldet fornævnte Hr. Christiern af denne elendige Verden. Saa haver Sognemændene straks efter hans Død udvalgt og kaldet mig til deres Sjælesørger og Sognepræst, som jeg haver deres Kaldsbrev paa, og haver jeg og desforuden de Dannemænds Kaldsbrev, de mig for 2 Aar siden med Hr. Christierns Vilje og Samtykke udi hans levendes Liv givet haver.

Allernaadigste Herre og Konning! Givendes Eders Naade tilkjende, at jeg straks efter den Dannemands Død vandrede

til Biskoppen og begærede, at han vilde samtykke mit Kaldsbrev, som Sognemændene mig givet havde; da svarede Biskoppen mig, at Eders Naade haver forskrevet en Mand til hannem ved Navn Her Niils Suendsen, som blev uddrevet af Bisted Sogn af Fru Karine Gyldenstierne, at han skulde have fornævnte 3 Sogner, som jeg kan bevise med Biskoppens Brev og egen Haandskrift, som jeg med mig haver. Da loved Bispen mig at skulle søge Eders Naade om Eders Naades Brev paany igen om samme Sogner, som jeg udi 8 samfeldte Aar haver tjent udi, og lovet mig, at han vilde saa gerne unde mig dennem som Her Niils Suendsen. Saa var Biskoppen nu paa Kære Søndag[1]) i Synderaa Kirke med fornævnte Her Niils Suendsen, da vilde Sognemændene for ingen Del have hannem til deres Sognepræst, men begærede at vilde beholde mig til deres Sognepræst og Sjælesørger efter deres Brevs Lydelse, som de mig tilforn 2 Gange givet haver. Der Biskoppen fornam, at jeg ikke var kommen af Sted til Eders Naade om Stadfæstning paa samme foreskrevne Sogner, thi jeg saa vid (!) for min Armods Skyld, for jeg ikke formuendes var at vandre saa lang en Rejse bort, uden jeg storligen nøddes dertil, da haver han kommet og vilde indsætte en anden Person, som haver tjent hannem selv, og ikke haver været ordineret uden i $1^1/_2$ Aar, imod mine Kaldsbrev og Sognemændenes Vilje og Samtykke.

Allernaadigste Herre og Konning! Saa er min ydmygeste og underdanigste Bøn og Begæring til Eders Naades Højmægtighed, at Eders Naade vilde værdes til for Guds Skyld og for al Retfærdighed og for det høje Kald, som Gud almægtigste haver betroet og kallet Eder til, og undt mig Eders Naades Brev og Stadfæstning paa samme Sogner at jeg maatte nyde og beholde dennem fremfor nogen anden fremmed, der ingen Umage haver haft for dennem, eftersom

[1]) 5. Søndag i Fasten.

jeg tilforn, der Fejden fik Ende, havde Eders Naades Brev til Biskoppen om et ærligt Kald, og intet haver nydt det ad til denne Dag, og haver desligeste Sognemændenes Kaldsbrev med mig nu paa samme Sogner, paa det at den fattige Enke og Vidue, som er min Hustrus Moder, maatte og nyde det godt ad, som igen sidder sorgefuld med 9 fattige Børn, og ikke saa elendige alle udskydes, og en anden for Gunstes og Venners Skyld skulde indsættes. Dersom Eders Naade (hvilket jeg med Guds Hjælp forseer mig til) vilde for Guds Skyld værdes til og unde mig Eders Naades Brev og Stadfæstning paa forskrevne Sogner at bekomme, da vil jeg gerne forfremme og lære Guds hellige og salige Ord og findes villig at være, hvor Eders Naade vil have mig, og vil holde en Capellan, der kan være mig behjælpelig.

Hermed vil jeg have Eders Naades Stormægtighed, Eders Naades elskelig Dronning og Børn med en langvarendes Sundhed og Regimente den almægtigste Gud befalet.

Eders Naades villige og tro Tjener
Mattz Pederszenn
Guds Ords Tjener udi Eders Naades
Sogner Synderaa, Snested og Hørsted.

Med denne Supplik fulgte en saalydende Erklæring:

Jeg Matz Pederszen, Præst og Capellan i Synderhaa, kendes med dette mit aabne Brev og egen Haandskrift, at Aar 1578 Tirsdagen næst efter Midfaste Søndag, var jeg udi Alborig hos hæderlig og højlærd Mand Mester Jørgenn Mortenszenn, Superintendent i Wendelbo Stift og Guds Ords Tjener der sammesteds, der at lade mig examinere og overhøres udi min Bog efter Guds Ord, kong. Matt.s Ordinans og den Brevs Lydelse, jeg forhvervet af hans Naade til forskrevne Superintendent; da er min Brøst fundenst, baade i Lærdom og Levned, og paa det jeg endnu maa benaades

og blive i mit Embede fremdeles, lover og tilsiger jeg min kære Superintendent, forskrevne Mester Jørgen Mortenszenn, at skulle herefter med al Gudfrygtighed flitteligen studere i den hellige bibelske Skrift og andre bolige Konster, det mest mig mulig er og Gud giver sin Naade til, lige som jeg vil have nogen Kald og Forsyn i nogen Maade i Vendelbo Stift, og ej vil nogen begære for mig selv, med mindre end Dannemænd kan kende, jeg haver saa forbedret mig, at jeg kan tryggeligen betroes til en christen Almue at forstaa udi Saligheds Sag, som det sig bør, naar jeg kaldes til Examen igen. At saa er i Sandhed, trykker jeg min Signet neden paa dette mit aabne Brev. Datum ut supra.

Matz Perszenn.

Supplikanten udvirkede ved denne Henvendelse et nyt Kongebrev af 19. April 1579 (i Kanc. Brevb.), der paalægger Biskoppen at lade ham faa det ønskede Præstekald. »Dermed sker vor alvorlige Vilje«. Alligevel synes det ikke at have frugtet. I Wibergs Præstehistorie nævnes en anden Mand, Simon Villadsen, som Præst i Sønderhaa 1579—1607.

8.

1570, 28. December, Frederiksborg. *Missive til Biskoppen*

Frederik den anden etc. Vider at vi have ladet udgaa vor aabne Mandat[1]) under vor Haand og Segl og derhos nogen Artikle, hvorledes vi ville holdes skal med fremmede og udlændiske Folk, som komme ind udi vore Riger Danmark og Norge og dennem der udi Købstæderne eller paa Landet ville bosætte, og have befalet os elskelige, hæderlig og højlærde Mand Mester Pouel Matzszen, Superintendent udi Sællands Stift, samme Breve og Artikle at forskikke Eder til Hænde. Thi bede vi Eder og ville, at I forskrevne vor aabne Mandat lader opslaa paa Kirkedøren og Raadhus udi Købstæderne udi Eders Stift og siden alvorligen og med al

[1]) Mandatet er af 20. September 1569, se Secher: Forordninger og Recesser I, 420.

Flid holder derover, at forskrevne vor Vilje og Befaling i alle Maade over alt Eders Stift fuldgøres, og at derfor ingen Forsømmelse tages, saa fremt I ikke ville stande til Rette. Her vider at rette Eder efter.

9.

Jakob Lykke til Tanderup havde klaget over, at Sognemændene i Bedsted og Grurup havde kaldet en Præst, som han ikke vilde samtykke paa Grund af Præstens tidligere forargelige Levned. De under Kristian IV.s Mindreaarighed tilforordnede Regeringsraader tilskrev under 4. Decbr. 1594 Biskoppen om denne Sag, og Biskoppen svarede 22. Jan. 1595 fra Viborg saaledes:

Vor underdanige Hilsen forsendt med Gud vor Herre. Gunstige Herrer og Venner! Næst vor ydmyg Taksigelse for alt bevist Ære og gode, hvis vi efter vor ringe Vilkaar vil forskylde med al Underdanighed, hvor os muligt er. Som kongl. Majt. vor allernaadigste Herre og I gode Herrers Brev er os til Hænde kommen, at der skulde være kaldet en Præst til Bystedt og Grurup Sogne uden ærlig og velbyrdig Mand Jacob Lycke til Thanderup hans Vidskab, Vilje og Samtykke, og at forskrevne Person tilforn skulle beligget tvende Kvindfolk, af hvilke han skulle ægtet den ene, der han er kommen til samme Kald, og at samme Kvinde tilforn og en Gang skulde være beligget, og som I derhos skriver, at det kommer I gode Herrer møget sælsomt og underligt for, at vi skulle saadan en forargelig Person tilstede og samtykke, om slig Forargelser os havde været bevist, saa kan vi til en venlig Svar paa det underdanigste ikke forholde, at denne fattige Mand, Her Mads Chrestenszøn, er forlovet at gøre Tjeneste udi forskrevne Sogner at forsøge, om han lovlig Kald efter Ordinansen kunde bekomme; saa haver Sognefolkene vel behaget hans Prædiken og Kirketjeneste og efter lang Forhalning med Herredsprovsten givet hannem Elex og Kald, men efterdi velbyrdig Jacob Lycke, som er den bedste Sognemand og udi for-

skrevne Elex først indskrevet, ikke haver været tilstede, da Elexen gik, og ej heller han samme Kaldsbrev haver beseglet, haver forskrevne Her Madtz ingen Konfirmats eller Collats af os bekommet paa samme Sogner, men alting er bleven opstandet til Jacob Lyckes Hjemkomst. Hvad den forargelig Levned belanger, han skulle brugt, haver vi det ikke kunnet vide eller forfare; thi han haver sin lovlig Vidnesbyrd baade af Skolen, som han haver lært sin første Grundvold, og af de højlærde i Kiøbenhafn, desligest Sognepræstens Kundskab, at han haver været ægtet og viet til den første Kvinde, og at hun udi sin Brudevielse haver haft udslagne Haar, Sieppel[1]) og andre Prydelse efter Lands Skik, og samme Kvinde haver sin Vindesbyrd om et ærligt Levned. Med den anden Kvinde haver han avlet et Barn, med hvilken han og er trolovet; men at hun af nogen anden tilforn skulde været beligget, haver vi ikke kunnet forfare. Hun tjener den gode Mand velbyrdig Offue Lunge til Odden, og af hannem og andre haver en god Vindesbyrd, uden hvis hun sig med forskrevne Her Madtz forset haver, hvilket er sket, førend han kom til det hellige Prædikeembede, der han endnu var i sin Skolegang og studiis, udi hvis Tilfald mange tilforn her udi Riget findes at være benaadet, som endnu er i Præsteembede. Saa er denne Sag i sig selver, saa vidt vi her indtil haver kunnet forfare og i Sandhed udspørge. Vi haver tilbødet Stævning og Dom, om denne Irring kunde blivet afskaffet; men ingen haver den villet annamme. Nu haver vi efter I gode Herrers Brev og Befaling forbødet forskrevne Her Madtz at gøre nogen ydermere Tjeneste udi forskrevne Kirker, til saa længe han sig lovlig kan erklære og undskylde og fuldkommelig Elex bekomme efter Ordinansen; hvis om ikke kan ske, bede vi underdanigst, I gode Herrer vil denne fattige Mands Vilkaar anse, at han maa

[1]) Sippel = Brudekrans.

blive forset paa en anden Sted, efterdi han haver gode Gaver paa Prædikestolen, som I selver skal forfare, om I vil værdes hannem at høre: og vil hermed have I gode Herrer Gud den allermægtigste til Liv og Sjæl nu og evindeligen befalet.

Hr. Mads Christensen fik ikke Kaldet, men under 10. Maj 1595 tilskrev Regeringsraaderne Biskoppen, at han skulde forhjælpe ham til et andet Kald i Stiftet og skaffe ham nogen Løn for den Tid, han har gjort Tjeneste i Jakob Lykkes Sognekirke.

10.

Bønskrift fra Hr. Hans Lauritsen Hwid, fordum Sognepræst til Elling og Tolne. Udateret.

Stormægtigste højbaarne Fyrste, allernaadigste Herre Prins og udvalgt Koning, samt I ædle, strenge og velbyrdige Herrer, højbemeldte min naadigste Herres tilforordnede Regerings Raad!

Jeg fattige Mand er paa det højeste foraarsaget at give Eders Majtt. og I ædle strenge Herrer hermed underdaningen og ydmygeligen til Kende, at jeg for nogen Tid siden haver været kaldet af Gud og Øvrigheden at være uværdig Sognepræst til Elling og Tolle Kirker udi Vendsyssel liggendes. Saa haver Gud Almægtig dismidlertid hjemsøgt mig med en stor Sygdom, saa jeg haver for samme min Skrøbelighed saa vel som og for møgen Armod og Genvordighed, mig udi forskrevne Sygdom er tilslagen, maattet oplade forskrevne tvende Sogner til en anden, og efter at den gode Gud haver nu hjulpen mig til min Førlighed igen, da haver hæderlig og højlærd Mand Mester Jacob Jensen Hollm, Superintendens i Vendelbo Stigt, lovet at ville forhjælpe mig til en Kirketjeneste igen, hvilket sig ogsaa for mig fattige Mand efter langsommelig Tid forhales, og nødes derfor til at klage saadanne min Fattigdom og Elendighed for Gud og Eders Majtt. samt I gode Herrer udi den Forhaabning, at Eders

Majtt. og I ædle, strenge og velbyrdige Herrer for Guds Skyld vilde anse saadan min Elendighed og Vilkaar, og er derhos paa det allerunderdanigste og ydmygeligste begærendes, at mig naadigst maatte meddeles Eders Majtts. Skrivelse og Befaling til forbemeldte Mester Jacob Jensen, Superintendent udi Vendelbo Stigt, at han efter Lejligheden uden videre Forhaling maatte forhjælpe mig nogen Steds, saa at jeg igen maatte komme til at tjene Gud og den kristne Menighed, paa det jeg med Gud og Æren kunde overkomme et ærligt Brød at hjælpe mig og mine fattige smaa moderløse Børn med. Den samme gode Gud vil Eders kongl. Majtt. og I ædle, strenge og velbyrdige Herrer saadant igen rigeligen beløne. Forventendes mig paa det allerunderdanigste et naadigst og gunstige Gensvar og Befordring.

Eders kongl. Majtt. samt I ædle, strenge og velbyrdige Herrers underdanige og ydmyge Tjener Hanns Lawridzsenn Hwid, fordum Sognepræst til Elling og Tolle Kirker.

Herefter udgik Kongebrev den 31. Maj 1595 til Biskoppen, se Rørdam: Danske Kirkelove II, 543.

11.

21. Marts 1614 udgik Kongebrev til Biskoppen om at dømme i Svend Ornings Skilsmissesag. Hertil slutter sig følgende Brev fra Svend Orning til Biskoppen:

Min ganske venligen Hilsen nu og altid forsendt med vor Herre. Kære Mester Christen, synderlig gode Ven! Næst min ganske venligen Taksigelse for alt godt, som I mig altid gjort og bevist haver, hvilket igen at forskylde jeg altid vil findes ganske godvilligen udi alle de Maader, jeg ved Eder til Vilje, Ære, Tjeneste og Gode kan være. Kære Mester Christen! Eftersom jeg var hos Eder den Tirsdag for Paske om min Sag, som Eder vel vitterlig er, og I lovet at ville raadføre Eder med Mandrup Pasbierg derom, desligeste som I lovet at ville paa mine Vegne handle med den

Canzeley Bud, at jeg kunde bekomme den Dom igen, som i samme Sag gangen og udgiven er til Desaw i Fyrstendom Annholltt, saa er til Eder min ganske venligen Bøn og Begæring, at I som min tilforladendes gode Ven vilde være mig derudi behjælpelig, at jeg dermed, det allerførste muligt var, maatte komme til en god og rolig Ende, og er derpaa Eders gode Svar og Raad forventendes; og dersom Eder det synes for godt at være, da vil min Sognepræst baade skriftlig og mundtlig staa og gaa med mig, saa vidt han bør at gøre. Kære Mester Christen! Hører nu herudi, som jeg tror Eder til. Hvis jeg nogen Tid i mine Dage kan tjene Eder igen, skal I finde mig saa villig dertil som nogen Ven, I haver, og vil hermed haver Eder Gud allermægtigste befalendes med alt hvis Eder kært er. Datum Gieremsgaard den 28. Aprilij Anno 1614.

Suend Orningh med egen Haand.

12.

1623, 1. Oktbr. Brev til Biskoppen fra Niels Krag og Erik Juul om at sende dem en Liste paa alle Adelens Drengebørn under 19 Aar i Vendelbo Stift.

Vores venlig Hilsen Eder nu og altid forsendt med Gud allermægtigste! Kære Dne. Magister, besynderlig gode Ven! Vi betakker Eder venligen og gerne for alt godt bevist, dette igen at forskylde vi altid findes ganske godvilligen. Kære Dne. Magister, besynderlig gode Ven! Giver vi Eder ganske venligen at vide, at vi haver bekommet Kong. Majtt. vores allernaadigste Herres Befaling med forderligste Lejlighed at lade paa en rigtige Fortegnelse registere og antegne alle Adelens Drengebørn her udi Nørjydland, som er under 19 Aar gammel, baade ved deres Navn og Alder, og efterdi det formedelst anden vigtige Forhindringer og Forfald, sær udi vores Kald, sær kong. Majt. Befalninger og udi andre Maader, vilde falde os besværligt og fast umuligt sligt saa snart at

udlede, med mindre vi dertil kunde betænke nogen anden Middel, synderlig efterdi en Part de Godtfolk os aldeles ere ubekendt og ikke helder enten her eller andensteds, hvor vi dennem kunde antræffe, lader sig finde, med mindre vi skulde rejse det ganske Land igennem, da ere vi ganske venligen bønfaldendes til Eder, at I som vores tilfortroede Ven os til synderlige Vilje og Tjeneste vilde vel gjort og tilskrevet Eders Herredsprovster udi Eders Stigt, at de hos deres Præster enhver udi sit Herred, som de paa en Sted kunde beskede for dennem, vilde udkundskabbe os [hvor] mange Drengebørn under forskrevne Alder, enhver Aldelspersoner, udi deres Sogn boendes, haver, ved Navn og Aar, og at de Eder siden samme Fortegnelse ville tilskikke, saa den os siden kunde blive behændiget, det første muligt kunde være. Derudi gør I os en synderlig Tjeneste og Velbefald, paa det vi efter højbemeldte hans Majtts. naadigste Befaling des snarere samme Register paa alle forskrevne Drengebørn tilhove kunde overskikke. Vi ville det igen enhver for sin Person udi alle mulige Maader forskylde og bekende. Vil og hermed have Eder samt alt, hvis Eder kært er, Gud allermægtigste befalet. Ex Wiborig den 1. Octobris Anno 1623.

Niels Kragh. Erich Juell
egen Hand.

13.

1636—37. Jørgen Urnes Brev til Biskoppen om Løgstørs Grunde tilligemed Gejstlighedens Svar derpaa.

1. Min ganske venlig Hilsen nu og altid forsendt med vor Herre! Kære Mester Christen Hanszen, sønderlige gode Ven! Jeg betakker Eder paa det venligste og gerne for beviste Ære og gode, det jeg altid gerne igen vil forskylde.

Dernæst giver jeg Eder venligen at vide, at hans kongl. Majt. min allernaadigste erres Befaling er mig til Hænde kommen anlangende, at eftersom hans kongl. Majt. kommer

udi Forfaring, at den Grund ved Løgstøer er menige Landsens Indbyggere, som oven Løgstøer grænser, samt den søfarende, som den Egn søger sin Næring og Traficke, til mærkelig Skade og Afbræk. Thi beder og naadigst befaler hans ko. Ma. mig, at jeg menige Stænder paa Limfjord boendes oven Løgstøer Grunde, baade Adel, Gejstligheden, Borgere og Bønder, sammen lader kalde og samtlige og særdeles deres Betænkende forhøre, hvorledes de formener, forskrevne Grunde bekvemmelig og bedst kan afskaffes, og en Sejldyb der igennem bekomme, saa et Skib paa 80, 100 eller mere Læster derigennem ulosset kunde løbe, saa og hvad enhver dertil vil kontribuere, om det til Veje kan bringes. Hvorfore er til Eder min venlige Begæring, at I baade selv samt og ville vel gøre og tilskrive Præsterne og Gejstligheden udi Eders Stigt, som paastøder oven forskrevne Løgstøer Grunde, at møde enten selver eller deres Fuldmægtige med Fuldmagt udi Wieborig den 23. Januarii førstkommendes anden Dagen paa Wieborig Domhus ved 9 Slet, at man da med hver andre herom kan forhandle, og ko. Ma. naadigste Befaling underdanigst kan vorde efterkommet, hvilket jeg venligen ville lade Eder forstendige. Og befaler hermed Gud den allermægtigste. Med mange gode Nætter, som jeg Eder altid ønsker. Ex Westeruig Closter d. 4. Decembris Ao. 1636.

Jørgen Wrnne
E. hand.

2. Eftersom vi efter kong. Majtt. alles vores naadigste Herres og Konnings naadigste Befaling af ærlig og velbyrdig Mand Hr. Jørgen Urne til Alszløff, Danmarks Riges Marsk og Raad, Befalingsmand paa Westerviig, ere tilkaldet at møde her i Wiborg den 24. Januarij 1637, vores Betænkende at foregive, hvorledes den Grunde ved Løgstør bekvemmeligst kunde afhjælpes og en fri Sejlads udi Limfjord kunde anrettes, og at tilkendegive, hvad enhver dertil vilde kontribuere,

om det kunde tilvejebringes, saa er vi da til benævnte Tid underdanigste mødt og os med hverandre saaledes forenet, gerne dertil af vores Formue at ville kontribuere med de andre Stænder, om 1) en kvalificerte Person kan findes, som sig samme Værk forstandeligen ville paatage, og han 2) nøjagtiglig assecu[re]rer Stænderne, at det dermed skal have Bestand, og at 3) den søfarende Mand, som saaledes til os indkommer, ikke ved nogen Købsteds Frihed formenes at sælge med de gejstlige, som bor paa forskrevne Limfjord, begærendes at denne vores underdanigste Erklæring i det bedste maatte optages. Datum Wiborg den 25. Januarij Ao. 1637.

Menige Gejstlighed i Riber, Alborg og Wiborg Stifter liggende paa Limfjord.

14.

1638, 10. Juni. *Om Hals Degnebolig.*

Kære Mester Christen Hanszen og kære ærværdige Hr. Biskop! Gud give Eder en god Dag med timelig og evig Lyksaligheds Velfærd til Sjæl og Liv, og han Eder ved langvarendes Livs Velmagt opholde og fra alt andet bevare! Næst vores venlig Taksigelse og pligtskyldige bevagen Tjeneste af Formuen altid vil findes villigen.

Dernæst, kære Hr. Biskop, er vores underskrevne, ganske flittige og ydmygeligen Bøn og Begæring til Eder som vores kære Biskop og Fordere, eftersom I tilforne haver været besværet og med stor Umag haver befordret vores fattige Sognedegn med hans K. Majts. naadigste aabne Brev, at nærværende vores Degn Seffren Nielsen er af højbemeldte hans k. Majt. efter Eders gode Anfordering naadigst bevilget at skulle have af Kronens ods og af Kongens Lensmand, som da var eller efterkommendes vorder, udvises og for-

skaffes et Degnebol, for hvilke Eders gode Anfordering vi paa det venligste og ydmygeligste haver Eder at betakke, saa giver vi Eder venligen at vide, at det endnu ikke er af den gode Øvrighed eller deres Fuldmægtige efterkommet, dog den gunstige Øvrighed nok vel at have svaret, naar som helst de derom er bleven anmodet og befalet, deres Fuldmægtig sligt at forrette og efterkomme, og dog ikke er sket, men forskrevne Degn endnu at sidde og leje Hus til sig, sin Kone og smaa Børn, hvorover han for ringe Husværelses Skyld ikke kan holde Skole, som han gerne vilde, og fattig Folkes Børn af dis Aarsags Skyld en Part forsømmes, som gerne vilde holde sine Børn til Gudsfrygt og Skolegang, saa er endnu som tilforn vores ydmyg Bøn og Begæring til Eder, at I for Guds Skyld og denne vores ringe Skrivelse endnu fremdeles ville meddele nærværende vores Sognedegn Eders Forskrivelse til vores gunstige Øvrighed velb. Hr. Hans Lindenou, at den gode Mand for Guds Skyld efterkommer K. Maj. Brev, at vi maatte bekomme et Degnebol til hannem, efterdi Sognet er saa ringe, at det ikke kan hjælpe hannem, som de gerne vilde. Vi have hannem aldeles intet at beskylde uden det, som ærligt og godt er, at han jo udi sin Kald og Bestilling er flittige og vindskibeligen baade med sin Sang udi Kirken med Skikkelighed, saa vel Morgen og Aften med Fredsens Klokke at ringe, saa vel som om hellige Dagen om Eftermiddagen med Ungdommen udi Kirken med deres Læsen og Informering udi deres Katekismus og Børnelærdom, dennem forlæse og øve skikkeligen og vel, saa vi takker hannem godt for sin tro og flittige Tjeneste i alle Maader. Slig Eders gode Befordelse skal Gud den allermægtigste Eder rigeligen igen belønne, som lønner alle gode Gerninger, og vi for vores ringe Personer det igen ville rekompensere, vide og erkende, og vil hermed have vores kære Hr. Biskop med alt kært havende under den aller-

højestes Beskærmelse befalet. Actum Hals den 10. Juni Anno 1638.

Eders V. Th. A. F. M. altid[1])

Jens Madsen, Sognepræst til Hals Kirke. Knud Juell Jensøn egen Hand.

Kordt Pettersen min egen Handt. Anders Offuesen E. Hand.

Findes sammen med Nr. 2 og 3.

Gamle Dokumenter fra Fussingø.

I en tidligere Artikkel i dette Tidsskrift (3. R., 3. Bd., S. 122 ff.) er omtalt, hvorledes det gik en Del gamle Papirer, som havde hørt til Arkivet paa Fussingø. Heldigvis var det ikke hele Arkivet, som gik den Vej. En betydelig Arkivmasse er i sin Tid ført fra Fussingø til Godset Sierhagen i Holsten, der har samme Ejer som det jydske Stamhus, og dér skal Papirerne endnu findes i god Behold. Godsernes Ejerinde, Lensgrevinde Scheel-Plessen, har fornylig givet Hr. Louis Bobé Lejlighed til at undersøge Arkivet paa Sierhagen, og med Grevindens Tilladelse har Hr. Bobé faaet overladt en stor Del af de Sager, som vedkommer Fussingø, til Afbenyttelse. En Samling af originale Dokumenter, omfattende Tiden 1525—1689, har Hr. Bobé stillet til dette Tidsskrifts Raadighed, og det er denne Samling, som her meddeles i Udtog.

[1]) Hvad disse Bogstaver betyder, vides ikke.

De ældste af Dokumenterne gaar tilbage til den Tid, da Hovedgaarden endnu ikke hed Fussingø, men Generup. Denne gamle Gaard blev afbrændt 1534 i Skipper Klements Fejde; men Navnet bruges dog endnu flere Aar efter den Tid. Det nævnes saaledes her i Breve fra 1546 og 1554. Sidstnævnte Aar omtales »Albret Skeel til Ginderup«, der havde faaet Gaarden med sin Hustru Kirsten Sandberg.[1]) I det næste Brev, fra 1557, kaldes han »Albret Skeel til Fussingholm«, og i denne Mellemtid er vel altsaa den nye Gaard bleven bygget.[2]) Der har i Begyndelsen været nogen Usikkerhed med Hensyn til Gaardens Navn. Den kaldes i 1557 Fussingholm eller Fussing, i 1558 Fussinggaard; i 1560 træffes første Gang Navnet Fussingø, som senere blev det sejrende, skøndt vi endnu i 1568 og flere Gange senere træffer Formen Fussing brugt om Gaarden.

Foruden Efterretninger om Fussingø og om dens Ejere, Familien Skeel, indeholder Brevskaberne adskilligt til Oplysning om hele Egnens Topografi. I et Par Tingsvidner fra 1561 forekommer det ellers ikke kendte Navn Begs Aa om det Vandløb, der danner Afløbet fra Fussing Sø og derefter i en stor Bue omslynger Sognene Sønderbeg og Nørbeg, der engang i en fjernere Fortid har baaret det fælles Navn Beg (se 2. R., 4. Bd., S. 230 ff.). Navnet Begs Aa er her unægtelig en mere passende Betegnelse end Skals Aa, der paa Generalstabens Kort allerede bruges om Aaen straks efter at den har forladt Fussing Sø. — I Venning, hvor den hellige Kjeld var født, træffer vi endnu Sancte Kjelds Gaard i 1568, og vi faar at vide, at Aalum i dette Aar endnu

---

1) I »Biogr. Leksikon« siges, at han blev gift 1542. Af det her meddelte Skiftebrev fra 1540 fremgaar dog, at han allerede var gift i dette Aar.

2) I den sidste Udgave af Traps »Danmark« findes den ganske forvirrede Meddelelse, at Fussingø er opbygget 1583 af Albret Skeel, hvis Dødsaar rigtigt angives til 1568.

havde sin egen Sognepræst.[1]) — Nogle Dokumenter angaaende Gods i Vendsyssel og i Hammerum Herred er kommen med i Arkivet paa Fussingø paa Grund af Skeelernes Besiddelser i disse Egne.

1525, 16. Maj (Tirsdagen næst før die Sct. Erici regis et martyris). Vidne af Sønderlyng Herredsting, at Anders Bertelssen, Foged til Skierngaard med 4 Dannemænd kundgjorde, »at den Tid, Sandemænd i Lyngherred var tilkrævet at gøre Tov paa den Holm, som ligger imellem Bjerregrav Mark og Fussing Mark, som de trætte om, da vorde det aftalt i Minde saa, at der skulde ingen Mand grave Tørv eller hugge Ris derpaa i nogen Maade, og deres Fæ skulde gaa af baade Byer, Horn imod Horn, i Mindelighed paa baade Sider.«

1540, 1. Aug. Anders Christiernssen [Sandberg] til Quelstrup, af Vaaben, gør vitterligt, at Aar 1540, Mandagen næst efter Sct. Olaui Regis Dag, var han paa Løjstrup til Skifte med Niels Kieldssen [Jul] til Astrup og Albret Skeel til Rostrup, hans kære Svogre, paa deres Hustruers Vegne, Margrete Christensdatter og Kirstine Christensdatter, hans kære Søstre, i Overværelse af hans Moder Fru Anne Sommers til Løjstrup, om Arv efter deres Fader Christiern Andersen af Quelstrup. Niels Kieldsen og Albret Skeel skal have: I Ning Herred, Maarslet Sogn i Fullen 1 Gaard og 1 Bol, i Beder Sogn i Lille Fullen 1 Gaard; Hads Herred i Saxild 1 Gaard, i Spøttrup 1 Gaard, i Ranlev 1 Gaard; Vor Herred i Bryrup 2 Gaarde; Holmands Herred i Pjested 1 Gaard, i Damkier 1 Gaard, i Skærup 1 Bol; Elbo Herred i Bræstrup 1 Gaard, i Egum 1 Bol, i Hyby 1 Bol, i Kobbel 1 Gaard, i Handrop 1 Gaard samt Twongordt og 1 Bol;

[1]) En Præst i Aalum omtales ogsaa 1557 (Diplom. Vibergense, S. 320) og han siges da at have 3 Sogne.

i Erritsø 1 Gaard, 1 Gaard kaldet Holt og 1 Bol kaldet Helvidi, Growdals Mølle og 2 Otting Jord over al Husbye Mark og 1 Otting Jord over al Tolstrup Mark, i Boerløff 1 Gaard, i Jordup 1 Gaard, i Egholt 1 Gaard, Tersbøll, i Wiuff 2 Gaarde. — Derimod skal Anders Christensen have alt det Gods paa Mols, som er: først Quelstrupgaard med den liden Mølle ved Gaarden, Twollegordt, i Biørstrup 1 Gaard, i Tiellerup 1 Gaard, i Dieret 3 Gaarde, Damsbond og 2 Bol, i Twedt 1 Bol og 1 Gaard, i Offuertwedh 1 Gaard, i Torup 1 Bol og 1 Gaard, i Basballe 1 Gaard, Meldest Mølle og Skowmølle. — Vidner: Mogens Munck til Wolstrup, Pedher Ebbessen [Galt], Høvedsmand paa Lundenis, Axell Nielssen [Rosenkrantz] til Langtindh, Jenss Tamessen [Sehested] til [Holm]gaard, og Jens Katt, Landstingshører. Givet og skrevet paa Løstrup Mandag nest efter Sancti Olaui Regis Dag 1540.

(Alle Seglene mangler.)

1546, 21. August (Lørdagen før Sct. Bartolomæi Apostels Dag). Vidne af Nederfussing Birketing efter Begæring af Christen Jenssen, Foged paa Giendrop, at 18 Synsmænd var til et Syn paa Suinding Gade. »Da ligger der en Toft til den Gaard, Las Andersen ibor, og hun løber renret paa et Vrat[1]) og til Gaden sønden ved det Hus, Villas Bunde ibor, og norden ved samme Hus ligger to Agre og løber renret fra samme Vrat og til Gaden, og derimellem ligger en Ager, som ligger til Albret Skeels Gaard, og hun støder af paa det samme Hus og løber ikke igemmel til Gadejorden som hendes Naboes. Hvilket er med Rette eller Urette vidste de ikke.«

1547, 20. Jan., Odense (Die Fabiani et Sebastiani). Rigens Stævning over et fjerde Dombrev, som Albret Skeel havde forhvervet paa et kongeligt Skødebrev lydende, at

[1]) Vrat eller Vret: Det Sted, hvor Pløjningen vender ved Sammenstød af flere Agre. (Se Registret til Diplomat. Vibergense.)

Kongen havde tilskødet ham det saakaldte Rannes Gods i Neder Fussing i Aalum Sogn, som er: 1 Gaard kaldet Søgaard, 6 Bol i Nederfussing og 3 Bol i Overfussing. Ligeledes et Følgebrev til alle Kronens Bønder i Fussing Birk, at Kongen har tilskødet Albret Skeel Birket. Enhver som har noget Krav paa nævnte Birk, Gaarde og Bol skal inden et Aar og 6 Uger komme paa Rettertinget med deres Bevisning.

1554, 4. August (Lørdagen næst efter Olai Regis Dag). Vidne af Viborg Landsting, at Svend Pedersen, Foged paa Skierne, paa sin Husbond Christoffer Rosenkrandtz til Biørholms Vegne havde stævnet Sandemændene i Fussing Birk, fordi de havde voldsvoret flere af de Aalum Mænd for Tørvegrøft i Aalum Mark. Ligeledes havde han indstævnet en Synsforretning, der var gjort om Markskel mellem Aalum Mark og Nederfussing Mark. For de indstævnte mødte Albret Skeel til Ginderup ved sit Sendebud Anders Skrædder, som paastod, at Tørvene var gravet paa Albret Skeels Jord. Efter hans Begæring blev Sagen opsat i 6 Uger.

1557. Vidne af Viborg Snapslandsting at Albret Skeel til Fussingholm gav Last og Kære paa et Sandemandstov, som var gjort mellem Suinding, Volstrup, Skiernbeck og Viom.

1557, 2. Nov. (Tirsdagen næst efter Alle Hellensdag). Vidne af Sønderlyng Herredsting efter Begæring af Albret Skeel til Fussingh, at 6 Synsmænd var til et Syn over en Vase, som er gjort over Tværkjær. Da kundgjorde de deres Syn saa, at som Overfussing Grander foreviste det for dem, kunde de ikke rettere granske eller forfare, end den nye Vase var gjort paa Albret Skeels Grund og Ejendom.

1558, 26. Juli (Tirsdagen næst for Sct. Vols Dag). Vidne af Sønderlyng Herredsting, at 16 Synsmænd var til et Syn ved Sønderskov efter Anvisning af Albret Skeel til Fussinggaard. Da saa de, at fra den Vej, som ligger fra

Fussingh og til Olum, og øster ad til den gamle Grøft, dér var kastet en ny Grøft for nylig paa Albret Skeels egen Ejendom, og sønden ved den Grøft ligger somme Steder 2 Veje og somme Steder 3 Veje, og der var ophuggen 22 Ege, som Albret Skeel sagde, han lod ophugge, fordi han vilde ikke lade grave Adelvej eller nogen Mand for nær. Norden for den nye Grøft i Skoven laa der ogsaa nogle Veje derfra og i vester ned til Albret Skeels Gaard. Og der vesten for imellem baade Skove, som Ordas Jord[1]) er, der findes ingen Veje, som løber øster eller vester, uden de, der ligger til Albret Skeels Gaard.

1560. Vidne af Viborg Snapslandsting, at Albret Skeel til Fussingøo, Hovedsmand paa Bøffling, gav Last og Klage paa det Markskel, der er gjort imellem Viom, Suinningh og Volstrup, samt paa en Grøft, som Christopher Rosenkrantz til Skierne har ladet kaste i samme Markskel.

1561, 14. Jan. (Tirsdagen næst før Sct. Antonii abbatis Dag). Vidne af Sønderlyng Herredsting, at en Dannemand og en Dannesvend stod den Dag paa Tinge og kundgjorde, at de var for Clausholm Mandagen næst før Jul og advarede Fru Anne Rosenkrantz, at Albret Skeel til Fussingø vilde lade kalde paa Sandemænd i Sønderlyng Herred til at gøre ret Markskel mellem Overfussing Mark og Bjerregrav Mark den Tirsdag 8 Dage efter Hellig tre Konger Dag [14. Jan.], og lade Sandemændene opkræve den Tirsdag næst efter Sct. Pouels Omvendelses Dag [28. Jan.], og skal Sandemændene være paa Marken og gøre ret Markskel efter Loven den første Tirsdag i Fasten [25. Februar]. Ligeledes vidnede to Mænd, at de var for Skiern Mandagen næst før Jul og gav Christoffer Rosenkrantz samme Varsel, to andre var for Ougaard hos Hr. Christen Friis, to for Korsø Gaard hos Laurids Skram og to i Mariager hos Hr. Jørgen Lykke.

1561, 28. Jan. (Tirsdagen næst efter Pauli conversionis

[1]) Pløjejord. Aardag eller Ardag = Pløjning.

Dag). Vidne af Sønderlyng Herredsting, at Albret Skeel til Fussingø lod opkræve Sandemænd i Lyngherred at gøre ret Markskel mellem Overfussing Mark og Bjerregrav Mark, og begynde ved en liden Knold, som stander oven i Siødal ved Fussing Randers Vej, som Thanom Mark slipper og Bjerregrav Mark vedtager, og siden saa langt som Fussing Mark og Bjerregrav følges ad og til Begs Aa vedtager.

1561, 11. Februar (Tirsdagen næst før Fastelavns Søndag). Vidne af Sønderlyng Herredsting, at Albret Skeel til Fussingø lod opkræve Sandemænd i Sønderlyng Herred at gøre Markskel imellem Overfussing Mark og Bjerregrav Mark, og var i Dag tredie Ting, og 14 Dage imellem hvert Ting. Ligeledes at to Kaldsmænd var ved Halds Port den Mandag næst før Jul og gav Hr. Otto Krumpen, Høvedsmand paa Hald, Varsel etc. som 14. Jan.

1561, 12. April (Lørdag næst før Søndag Quasimodogeniti). Vidne af Fussing Birketing om et Syn paa Overfussing Mark, at der var aardet[1]) over Markskel og af Birkejorden og til Jens Jensens Ager i Bjerregrav, saa og at samme Jord var lagt tilbage igen. Og tilstod Jens Jensen i Bjerregrav, at hans Drenge havde henaardet samme Jord ham uvidende.

1561, 1. Juli (Tirsdagen næst efter Sct. Hansdag Midsommer). Vidne af Sønderlyng Herredsting, at Albret Skeel til Fussingø lod opkræve Sandemænd i Sønderlyng Herred at gøre ret Markskel mellem Overfussingh Mark og Bjerregraff Mark og begynde ved en liden Knold, som staar oven i Syødaall ved Fussingh Randers Vej, som Tanum Mark slipper og Bierregraff Mark vedtager. (Smlgn. 28. Jan.)

1561, 12. Aug. (Tirsdagen næst efter Sct. Laurentii martyris Dag). Vidne af Sønderlyng Herredsting, at 8 Sandemænd gjorde deres Tov og Ed om Markskel mellem Over-

---

1) pløjet.

fussing Mark og Bjerregrav Mark. De satte den første Sten oven for Syødaall ved Fussing Randers Vej, gik saa op med Randers Vej til en »Heffuit« [1]) kaldet Butt, derfra imellem »Aaøgi« og Kielsagre og vester til en anden Vratt [2]) og saa nør paa til en anden Vrat vedtager og vester til en anden Heffuid og Støtte. Derpaa mod syd til den Vej, som løber mellem Bjerregrav og Fussing, og ned i en Heffuid østen og norden Skybhiif, imellem Suolsagre og Skybtzagre og til Nørenden af en gammel Upkast. Saa ud med en liden Rundhe til sønder Side af Bækken, saa Bækken ned, og nør og vester over Kæret til en gammel Upkast. Saa nord og vester paa til en Vej og oven for en lille Dalmunne, [3]) nord og vester i samme Dalmunne og ud i Kæret og ud med en Vej. Saa ud til Begs Aa, hvor de satte en Sten ved en Aakrog.

1566. Vidne af Viborg Snapslandsting, at Albret Skeel til Fussingø gav Last og Klage paa et Markskel, som Sandemænd af Sønderlyng Herred havde gjort mellem Volstrup Mark og Skov og Skjern Enemærke, samt mellem Suindingh Mark og Skov og forskrevne Skjern Enemærke, som kaldes Viom.

1568. Vidne af Viborg Snapslandsting, at Albret Skeel til Fussingø lod give Last og Klage, at Laurids Rostrup og Fru Kirstine Rud har forholdt ham hans Broderbørns Breve, siden de var ham tildømte. Desligeste at den Tid, det brændte paa Fussing, da blev der brændt en stor Hob af hans Ejendomsbreve. Ogsaa klagede han over, at de Mænd i Hvetbo Herred i Hjermislev og Alstrup driver med deres Fæ og Kvæg ind i Jerslev Herred over Assenbæk og Ryaa, som er over Herredsskel; at Mændene i Manneby, Tømmerby og Filholm driver og bruger ind i Tise Mark over Markskel;

---

[1]) Heffuit, Høvd = Tværager for Enden af et andet Fald Agre.

[2]) Se Note Side 215.

[3]) Maaske Dalmund, Indgangen til en Dal.

at de af Hjermislevgaard har ladet bygge 3 Gadehuse i Hjermislev By og lagt af Byens fælles Jord til samme Gadehuse, og at de lader bruge eller bortleje noget Eng og Kær til Hjermislevgaard, som blev vundet fra Vester Brynderslev og til Hjermislevgaard og Hjermislev By; endelig klager han over den Grøft, som de af Skjern har ladet kaste imellem Volstrup og Viom og imellem Svinding og Vium, og over det Sandemandstov, som der er gjort.

1568, 12. Juli, Aalum. 10 Mænd i Aalum bevidner, at den Holm, som ligger uden for Venning, har Jens Overgaard i Venning i Sct. Kjelds Gaard og Povl Murmand haft i deres Hævd og Brug først udi Hans Stygges Tid, der han var Lensmand paa Dronningborg [1548—59] og siden udi Jørgen Rosenkrantzes Tid [1559—63] og nu udi Erik Langes Tid. Christen Morissen, Sognepræst til Aalum Kirke, tiltræder dette Vidnesbyrd for de 4 Aar, siden han kom til Sognet.

1573. Vidne af Viborg Snapslandsting, at Christen Skeel til Fussingø, Høvedsmand paa Bøvling, gav Last og Klage paa det Markskel imellem Vidom og Suinning Mark og Skov, og mellem Vidom og Volstrup Skov og Mark.

1574, 9. Januar (Lørdagen næst efter Helligtrekonger Dag, som Snapsting paa faldt). Vidne af Fussing Birketing, at Per Lauersen, Foged paa Fussingø, paa 3 Ting havde givet Last og Klage paa de Læsten Mænd, at de slaar og bruger over ret Skel ind i Fussingø Birk, samt at han havde forbudt dem at have nogen Brugsel paa Volstrup Kær eller Fussing Kær.

1577, 3. Sept. (Tirsdagen næst før Nativitatis Mariæ). Vidne af Sønderlyng Herredsting, at to Kaldsmænd paa Sct. Ludvigs Søndag [25. August] var for Dronningborg Port og for Clausholm Port for at give Jørgen Skram og Fru Anne Rosenkrantz Varsel, at Christen Skeel til Fussingø i Dag vilde lade opkræve Sandemænd til Sønderlyng Herredsting

for at gøre ret Markskel mellem Volstrup Mark og Læsten Mark og Kær; samt at to andre Mænd samme Dag var i Viborg og stævnede Mester Gireonimus Jostssen [1]) og menige Kapitelsbrødre i Viborg i samme Anledning.

1578, 18. Marts (Tirsdagen efter Søndagen Judica). Vidne af Sønderlyng Herredsting, at Christen Skeel til Fussingø lod opkræve Ejersmænd til at omstene og stable et Stykke Eng paa Volstrup Kær, som kaldes Røding, at de kommer som i Morgen kommer 3 Uger.

1578, 6. September (Lørdagen næst før Vor Frue Dag Fødsels). Vidne af Fussing Birketing, hvor Christen Skeel til Fussingø personlig var til Stede, at 20 Mænd og Kvinder alle samdrægtelig vidnede med Helligaands Ed og oprakte Fingre, at saa længe de kan mindes har det Eng og Kær, som Christen Skeel og Jørgen Skram omtrætter paa Volstrup Kær, og som ligger sønden for Bækken, været holdt og brugt for Volstrups rette Grund og Ejendom, indtil de Læsten Mænd nu haver hævdet dem derind og brugt og ryddet Risene. Ligeledes er det dem alle vitterligt, at Bækken har været holdt for ret Skel imellem Volstrup og Læsten, saaledes som Christen Skeels Lavhævd indeholder og formelder.

1578, 6. September (Lørdagen næst før Seiermere Vor Frue Dag Fødsels). Vidne af Fussing Birketing om de Enge paa Læsten Kær, som Christen Skeel og Jørgen Skram omtrætter. Fogden kendte sig ingen Dommer at være i denne Sag, da det ikke var bevist, at Engene laa inden for Birkets Omraade.

1578, 9. Sept. (Tirsdagen efter Nativitatis Mariæ). Vidne af Sønderlyng Herredsting efter Begæring af Jørgen Skram til Tjele, Høvedsmand paa Dronningborg, at 18 Synsmænd den Dag havde været til et Syn paa Læsten Kær til

---

[1]) M. Hieronymus Justesen Ranch, Compastor til Graabrødre Kirke i Viborg.

den Grønslet, som begynder midtvejs paa Mossbroff og ligger i Land imod Læsten Bjerge. Da kunde de ikke kende eller forfare den at være en løbende Bæk, men syntes dennem at være en Markvej og Møgvej, naar Opholds Føre er. I lige Maade var de ved den Eng Tværkær, der kunde de ikke kende eller finde nogen løbende Bæk førend i den østre Side af Kæret; der fandtes en liden Opkast, som de Læsten Mænd bekendte for dem, at de havde gravet for at Vandet skulde synke fra deres Enge, og nogle smaa Vældrender, som kommer af Læsten Bjerge og løber ned i Kæret. — To Mænd vedstod, at de i Dag 8 Dage var for Fussingø Port og gav Christen Skeel Varsel for samme Syn.

1579, 14. April (Tirsdagen næst efter Palme Søndag). Vidne af Sønderlyng Herredsting, at Sandemændene lovede at møde paa Marken nu paa Mandag 8 Dage imellem Volstrup Mark og Læsten Mark og Kær og gøre deres Tov, om vi der gav Fylding paa dem.

1597, 8. Marts, Viborg. Niels Lauritzen, Superintendent i Viborg Stift, Johannes Paludanus, Ærkedegn i Viborg Domkirke, og Niels Sørensen, Kannik smstds., bortfæster Kongetienden af Bjerregrav og Aalum Sogne, der af Kong Frederik II er tillagt fattige Skolepersoner i Viborg Skole, til Albret Skeel til Fussingø mod en aarlig Afgift af 5 Pund Rug og 4 Pund Byg af Bjerregrav Sogn og 4 Pund Rug og 4 Pund Byg af Aalum Sogn.

1613, 8. Maj. Vidne af Hammerum Herredsting, at Albret Skeel til Fussingø, Befalingsmand paa Riberhus, lod forbyde Mads Marquorssen i Hodsager Kirkegaard eller nogen anden at komme i Hallundbæk Mark med Fædrift, Tørvegrøft, Lyngslet eller nogen anden Brugelighed.

1613, 29. Maj. Vidne af Hammerum Herredsting, at 4 Synsmænd havde været til et Syn i Hallundbæk Mark norden for Hennings Fald ved Lille Aa. Der blev dem forevist en Sten, som sagdes at være en Skelsten mellem

Hallundbæk og Hodsager, og østen og sønden for samme Sten var slaget noget Lyng saa meget som henved et Læs. To Mænd bevidnede, at de havde givet Mads Marquorssen i Hodsager Kirkegaard Varsel for hans Brofjæl for samme Syn.

1616, 25. Marts, Randers. Peder Nielsen, »Tjener i Guds Ord og over de fattiges Indkomst til det almindelige Hospital i Randers«, bortfæster med Samtykke af Eske Brock til Estrup, Høvedsmand paa Dronningborg, Kongetienden af Udby, Holbæk og Estrup Sogne i Rovsø Herred, som tidligere Fru Anne Lykke, salig Mourids Stygges, har haft i Fæste, til Albret Skeel til Fussingø mod en aarlig Afgift af 3 Ørte Rug, 3 Ørte Byg og 1/2 Ørte Havre af Udby Sogn, 6 Ørte Rug, 6 Ørte Byg og 1/2 Ørte Havre af Holbæk Sogn og 4 Ørte Rug, 4 Ørte Byg og 1/2 Ørte Havre af Estrup Sogn. Desuden har Albret Skeel i Stedsmaal betalt »halvottende og tyve Rigsdaler, regnet 1 Rdl. af hver Ørte Korn, og hver Daler saa god som 74 danske Skilling, som Monten endnu staar.«

1618, 27. August, Løgismose. Otto Banner til Løgismose tilskøder Albret Skeel til Fussing, Ridder, Rigsraad, Befalingsmand paa Riberhus og Danmarks Riges Admiral, sin Anpart i en Gaard i Egsmark. Vidne: Gude Galde til Ryumgaard.

1647, 16. Februar. Vidne af Sønderlyng Herredsting, at Hammershøj og Hviding Mænd lovede at udgive Brokorn til Fussing Vases Vedligeholdelse ligesom deres Formænd havde gjort.

1656, 7. April, Odden. Sophie Brahe, salig Hr. Jørgen Lunges, beklager, at hendes Helbred ikke tillader hende at være tilstede ved Skiftet i Aalborg mellem hendes Børn. Med Pengene skal forholdes saaledes, at Sidsel Lunge skal have den første Lod, Anne Lunges Børn, som er hende Penge skyldig, den anden, og om de 4 andre Parter skal der kastes Lod. De Penge, som kommer til Skifte, er ialt

30,000 Rdl., af hvilke hun, efter Børnenes udgivne Brev, skulde nyde Renten; men af et moderligt Hjerte giver hun Afkald derpaa og begærer intet, saa at hver af Arvingerne straks skal nyde Renten af den Part, der tilfalder dem.

(Kopi, bekræftet 10. April 1656 af samtlige de i Aalborg tilstedeværende Arvinger, se næste Brev.)

1656, 10. April, Aalborg. Mogens Høg til Kærgaardsholm, Rigsraad og Høvedsmand paa Silkeborg, paa sin salig Søster Anne Lunges Børns Vegne, Christen Skeel til Fussingø, Rigsraad og Befalingsmand paa Tryggevælde, paa sin Søn Mogens Skeels Vegne, Hans Bille til Jungetgaard paa sin Datter Kirstine Billes Vegne, Lisbeth Lunge, salig Hr. Palle Rosenkrantz's til Krænkerup, Ide Lunge, salig Otto Skeels til Katholm, og Sidsel Lunge, salig Henrik Lindenovs til Gavnø skifter imellem sig det Gods, som deres Moder Fru Sophie Brahe, salig Hr. Jørgen Lunges til Odden, i levende Live har overladt dem, nemlig det Jordegods, der er falden efter deres afdøde Søskende, og det Købegods, hun har tilforhandlet sig siden sidste Skifte, samt hendes Gældskrav, hvoraf hun selv skal nyde Oppebørslen og Renten hendes Livstid. Til Godset hører Hovedgaardene Odden, Birkelse og Høgholt, og eftersom der falder 2 Søsterlodder i hver Hovedgaard har de vedtaget, at ingen maa sælge sin Part i Gaardene til fremmede uden først at have tilbudt de andre Arvinger det. Oddens Bygning er af gode Mænd takseret til 1400 Rdlr., Birkelse til 1000 Rdlr. og Høgholt af Sophie Brahe selv til 400 Rdlr.; hvad de saaledes bliver hinanden skyldig paa Bygning, skal udlignes, naar senere Løsøret bliver skiftet.

(Underskrevet af Udstederne undtagen Lisbeth Lunge, for hvem hendes Søn Erik Rosenkrantz underskriver. Segl for dem alle undtagen for Mogens Høg, »der underskriver paa min Broder, salig Joest Høgs Børns Vegne«.)

1656, 4. Juli, Aastrup. Niels Nielsen paa Aastrup

bevidner, at Christen Skeel til Fussingø paa Viborg Snapsting 1656 købte 1 Gaard i Rejstrup, Sønderbæk Sogn, af Lieutenant Peter Gudes Efterleverske. Gaarden havde Peter Gude i 1651 faaet af Hendrich Linderot til Kongensgaard, Oberst-Vagtmester over det gamle danske Regiment, til hvem den med mere Gods var overdraget af Kongen som Pant for en Fjerdedel af den ham og det ganske Kompagni tilkommende Besoldning fra sidst forleden Fejde.

1661, 28. Jan., Viborg. Niels Jensen, Rektor ved Skolen, og Peder Villumsen Paludanus, Lector theologiæ, residerende Kaniker ved Viborg Domkirke, bortfæster til Mogens Skeel til Fussing Kongetienden af Aalum og Bjerregrav Sogne, som hans Fader tilforn har haft i Fæste. Mogens Skeel skal i aarlig Afgift yde 20 Tdr. Rug og 20 Tdr. Byg til de to Kaniker, som til enhver Tid holder Degnene.

1664, Januar, Viborg. Just Høg til Gjordslev tilskøder Otto Skeel Christensen til Vallø paa hans Broder, Mogens Skeel til Fussing, hans Vegne 3 Gaarde i Sakstrup i Bjergby Sogn i Vendsyssel. Vidner: Hans Broder Jørgen Høg til Skærsø og hans Svoger Hendrik Jul til Lindbjerg.

1664, 13. Febr., Aalborg. Søren Hansen, residerende Medikus i Aalborg, tilskøder Otto Skeel Christensen til Vallø 1 Gaard i Snævre i Bjergby Sogn i Vendsyssel, som han selv efter Skøde af 21. Decbr. 1662 har tilforhandlet sig af Jørgen Høeg til Skærsø. Harding Petersen, Borger i Aalborg, bevidner under samme Dato, at han paa Søren Hansens Vegne har modtaget Betalingen for Gaarden med 613 1/2 Rdl. Specie.

1666, 25. August, København. Marqvor Rodsten til Lerbæk, Oberst over Tøjhuset i København, afstaar til Niels Rosenkrantz til Holbækgaard, Oberst over det sællandske Provinsregiment til Fods, Gaardene Stougaard og Alsted i Koldinghus Amt for en Købesum af 18,700 Rdlr., af hvilken Sum Niels Rosenkrantz skal betale: Til Cort Hendrik Mercker,

Handelsmand i København, 12,730 Rdlr., til Mester Erik Olufsen, Sognepræst til Vor Frue Kirke, 2,438 Rdlr., til Albret Dysseldorph, Vinhandler i København, 1,590 Rdlr., til Oluf Rosenkrantz til Egholm 1,120 Rdlr. og til Oberst Arenstorph 384 Rdlr.

1672, 17. Febr., Rødding. Anders Jensen Nørgaard overdrager sin Broder Christen Jensen, boende i Nørgaard i Rødding, Halvparten af Sønderbegsgaard i Sønderlyng Herred, som han efter gode Mænds Annammelse har overtaget i Henhold til Panteforskrivning fra Claus Dyre til Sindinggaard. Anders Jensen har som Adkomst til Gaarden Erik Bliks gamle Skøde, dat. Viborg d. 30. Jan. 1657, et Følgebrev dat. Viborg 7. April 1666 og den originale af gode Mænd gjorte Annammelse paa Sønderbegsgaard dat. Viborg d. 20. Marts 1667. Broderen underskriver som Vidne.

1689, 17. Sept. Vidne af Støvring og Nørhald Herreders Ting, at Monsr. Toppel, Ridefoged over Dronningborg Gods, paa Raasted Bymænds Vegne havde ladet stævne Hans Excellence Hr. Mogens Skeel til Fussingø, Ridder etc. for Vidne at paahøre angaaende Raasted Hede, som han formener at have Fællig udi. Mogens Skeels Fuldmægtig Anders Nielsen Vinther protesterede forgæves mod Stævningens Lovlighed. Derpaa aflagde 10 Mænd og Kvinder fra Raasted, Vestrup og Komdrup Vidnesbyrd om, at saa længe de kunde mindes, havde Hedegaard været en enlig Gaard, som havde sin Mark og Ejendom for sig selv; den havde ingen Hede norden og østen for sine Agre, derimod syd for Gaarden og ned til Svejstrup Hede, og den havde hverken holdt Vide eller Vedtægt med Raasted Mænd; den saakaldte Trehøjshede havde altid ligget til Raasted. Maren Christensdatter, som er barnefødt i Hedegaard, kunde mindes, at hendes Fader Christen Andersen opbrød et Stykke Jord i Trehøjshede, som han maatte lægge tilbage igen, da de Raasted Mænd trættede ham det fra. Ligeledes vidnede hun,

at Jens Brask i Hedegaard overpløjede Grøften mellem Hedegaards Mark og Raasted Hede og gik ind paa Raasted Grund. Ydermere vidnede de alle, at Hedegaards Tilejere ikke havde nogen Fællig eller Rettighed i Trehøjshede, og naar deres Fæmon var kommen deri, var det sket med Raasted Mænds Vilje og af deres Høflighed.

1689, 24. Sept. Vidne af Støvring og Nørhald Herreders Ting, at Synsmænd d. 19. Sept. sidst var til et Syn over en Hede kaldet Trehøjshede, som løber vesten til den Vej, der gaar fra Raasted til Bjerregrav, og vesten og østen til Hedegaards Mark. Samme Hede befindes i gammel Tid at have været pløjet og lagt i Agre. Grøften mellem Heden og Hedegaards Agre var i en Længde af 192 Alen oppløjet af Hedegaards Besiddere, og ind i Heden var der pløjet fra 10 til 15 eller 16 Alen. Et Stenkast fra den gamle Hedegaards Gaardsted blev dem paavist en liden Ager, hvori kan saas ungefær 1 1/2 Skæppe Korn, og berettede Raasted Mænd, at det var den Ager, som en Mand i Hedegaard havde opbrudt og blev dømt til at lægge tilbage igen til Raasted. De kunde ikke rettere se, end at Trehøjshede hørte til Raasted By, og at ej nogen kunde have Fællig deri.

Uden Dato. Kongens, Grev Valdemars, Frands Lykkes, Fru Berte Fris's og Christen Skeel Jørgensens Bønder, som bor ved Nørkær, forpligter sig til, da Kongen efter deres Ansøgning har bevilget, at Støvningen ved Fladbro maa optages, at betale aarlig 500 Slettedaler paa Dronningborg, fordelte saaledes: 7 Gaarde i Stevnstrup 56 Sld., 11 G. i Helstrup 93 1/2 Sld., 20 1/2 G. i Taanum 71 Sld., 6 1/2 G. i Gjenderup 22 Sld. 11 Mænd i Øster Velling 18 Sld., 11 G. i Vester Velling 66 Sld., 6 G. i Venning 42 Sld., 7 G. i Aalum 42 Sld., 3 Mænd i Skern og Mølleren 30 Sld., Karmarkgaard 8 1/2 Sld., 1 G. i Ilsø 3 Sld., 1 G. i Løvskal

3 Sld., 2 G. i Lille Torup 2½ Sld., 7 G. i Terp 16½ Sld. og ½ Mk., 6 G. i Svinding 23 Sld. og 1½ Mk.

(Der mangler 4½ Sld. i de 500, og Listen gør Indtryk af ikke at være bleven afsluttet.)

Uden Dato. Brudstykke af en Kvittance fra Eske Brock, Lensmand paa Dronningborg, til Albret Skeel til Fussingø paa Aalum Kirkes Regnskaber 1580—1615. Da Regnskaberne ikke har været forhørte i saa lang Tid, og forskellige Beviser ikke nu kan skaffes til Veje, har Albret Skeel indgaaet paa at lade hele sit Krav falde paa 20 Slettedaler nær, hvilke 20 Slettedaler skal godtgores ham i næste Regnskab.

Minder fra Skagen

især fra Midten af det nittende Aarhundrede [1]).

Ved Kjøbmand L. Holst.

I.

Min Bedstefader paa mødrene Side var Toldassistent i Kjøbenhavn og havde 2 Sønner og 2 Døtre. Sønnerne kom i Bogtrykkerlære i Kjøbenhavn og arbejdede der i nogle Aar som Typografer, men da dette ikke kunde føre til noget paa Grund af manglende Kapital, greb de til den dengang saa almindelige Udvej at gaa ind i Toldvæsenet, og blev omkring 1830 ansatte som Toldbetjente, den ældste i Lemvig og min Fader i Skagen, vistnok med en Lønning af 10 Rdl. om Maaneden for, uden Sportler ved Vagthold ved Bommen m. v.

Paa mødrene Side nedstammer jeg fra Skagen; min Oldefader, Niels Kjelder, var Fisker der og har vel nok været en ret dygtig Mand; han ejede da en af 2 Huse bestaaende Ejendom i Vesterby, og en Vej til Havet, mellem Batteriet og Fyret, kaldes endnu »Kjelder Niels's Vej«, saa den er formodentlig opkaldt efter ham. Han havde en Søn og en Datter, Sønnen var i sin Skoletid

---

1) Disse Meddelelser er oprindelig nedskrevne til Læsning for Forfatterens nærmeste Slægt. Paa Bestyrelsens Anmodning har Købmand Holst velvilligt overladt dem til Offentliggørelse i nærværende Samlinger. Red.

»Kirkedreng« og sad tidt bag i Præstens Vogn op til den gamle Kirke. Formodentlig har han været ganske flink i Skolen, og ved en Visitats blev Biskoppen opmærksom paa den begavede Dreng, som havde en god Sangstemme, og drog Omsorg for, at han kom i Latinskolen i Aalborg, hvorfra han gik til Kjøbenhavn som Student og fik theologisk Examen. Efter at være bleven Candidat blev han ansat som Huslærer hos Godsejer Scavenius til Gjorslev, der stammede fra Skagen, og var der Lærer for den senere Minister Estrups Moder. Senere arbejdede min Bedstefader som Lærer i Kjøbenhavn, var med paa Kjøbenhavns Volde 1807, blev gift samme Aar med en Datter af Major Creutz og havde 4 Børn, da han 1817 fik Embedet som Præst i Skagen. Min Bedstemoder har formodentlig været noget tungsindig og har vist næppe befundet sig godt heroppe, maaske ogsaa Sorgen over et aandssvagt Barn har taget paa hende; hun kunde ikke bære det og druknede sig i Skagerak efter at have været her i Skagen i faa Aar. Min Moder, der var den ældste af Pigebørnene, blev i Begyndelsen af Trediverne forlovet med min Fader, og da denne i 1834—35 fik et Embede som Toldbetjent i Løkken med 300 Rdl. i Gage, giftede de sig og bosatte sig der. De levede lykkeligt i Løkken i nogle Aar; min Broder Hans blev født der 1. Juli 1836 og jeg 1. Maj 1838, men af Grunde, som jeg ikke kender, blev min Fader Uven med Controllør Svane i Hjørring, som var hans Overordnede, og denne hævnede sig paa Fader ved at sørge for, at han blev ansat som Strandtoldbetjent i Lilleheden. Stedet var øde, med Bolig i en Del af en gammel Bondegaard, og Tjenesten var streng; min Fader havde Opsigt over en Kyststrækning paa 5 Mil med stærk Patrouilleren, da Smugleri var en ret yndet Sport, og desuden maatte han deltage med Controlløren i Jagten paa Smugbrænderier

paa Landet, hvor den private Spiritusbrænding endnu ikke var udryddet. Omtrent samtidig med mine Forældres Giftermaal ægtede min Bedstefader Pastor Mørchs Enke i Mosbjerg og blev som Følge deraf Præst i Mosbjerg og Hørmested, indtil han i Aaret 1851 tog sin Afsked og flyttede til Frederikshavn, hvor han døde næste Aar. Om Vinteren 1840 rejste min Fader til Kjøbenhavn for at søge om at blive ansat andetsteds, og imidlertid var min Moder med Børnene i Præstegaarden i Mosbjerg. Under deres Fraværelse fra Hjemmet i Lilleheden, brændte dette, og samtidig blev min Moder syg, og kort Tid efter døde hun.

Under disse sørgelige Forhold traadte vor kjære Moster Anna, der var gift med Bager Saxild i Skagen, til og tog min Broder og mig til sit gode Hjem, og vi har ingensinde, hverken fra vor Plejefaders eller fra hendes Side, mærket, at vi ikke stod deres Hjerte ligesaa nær som deres egne Børn.

Min Plejefader drev Bageri og Landbrug og var efter Forholdene dengang i det hele velstillet, da han havde været saa heldig at vinde 5000 Rdl. i Lotteriet, en stor Sum i de Tider.

Da jeg var 5 Aar, kom jeg sammen med min Broder i Skole hos Enkemadam Splid; hun var næppe nogen Begavelse, men vi lærte da at læse og skrive, og da jeg var 7 Aar, kom vi i Borgerskolen, i Eftermiddagsskolen, som var øverste Klasse; jeg begyndte ved nederste Ende, men efter nogle Aars Forløb avancerede jeg til at blive Dux. Samtidig med vor Skoleundervisning fik vi Privatundervisning af Lærer Christensen, 2 Timer daglig; han var en dygtig Lærer, og da jeg blev konfirmeret, gik jeg ud af Skolen med en, efter de daværende Forhold, god Skoleundervisning.

Da vi kom til Skagen i April 1840, var der for-

holdsvis gode Tider. Aaret forud var der strandet 2 store amerikanske Tremastere, Marshall og Orinoco, den ene med Stykgods, navnlig Lærred, Drejl, Sejldug og Fjer m. v. fra Rusland, den anden med Jern fra Gøteborg. Det var i de gode gamle Dage, da Kaptainerne, naar de var kede af at ligge her, solgte det hele, Skude og Last; og der blev tjent store Penge for Kjøberne af begge Vrag, og en Mængde Mennesker tjente gode Penge ved at bjerge og conservere de fra Vragene indbjergede Varer, Lærred og Drejl. Parthaverne i Marshall tjente hver 1000 Rdl., det var dog delt i 56 Lodder, og deraf havde Byfogdens Søstersøn nok sine 7 Lodder, foruden at samme Embedsmand (v. Bergen) ogsaa havde Incassationen ved Auktionen, der nok gav ham en Indtægt af 4 à 5000 Rdl.

I Anledning af disse Strandinger og Auktioner var der mange Fremmede i Byen; der laa mange Jøder fra Kjøbenhavn, og de kjøbte ind af Varerne, efter som de bjergedes og solgtes, og der var i det hele taget stort Røre i Byen. Der faldt vel ogsaa nok et Stykke Lærred eller Drejl af til Fattigfolk; i mange Aar efter gik flere af Fiskerne i Drejls Linned.

Omtrent samtidig kom det store Lod i Lotteriet, 50,000 Rdl., her til Byen og blev vundet af 7 Fiskere, der fik fra 4 til 9000 Rdl. hver.

For dem, der en Sommerdag kommer til Skagen og fra Banegaarden ser det Turistliv, der rører sig paa de makadamiserede Veje mellem velbyggede Huse, der ofte er omgivet af lidt Have, vil det falde vanskeligt at tænke sig, hvorledes Byen saa ud for 50—60 Aar siden.

Der var dengang ikke Spor af ordentlig Vej igjennem Byen; der gik vel en Hovedvej igjennem den, men

den var næsten altid daarlig, om Sommeren af Flyvesand, og naar dette i Efteraarsstormene føg bort, stod Vejen under Vand lige fra Byfogedgaarden til Stenrimmen, hvor nu Bager Winther bor. Der foretoges intet for at dæmpe Sandflugten i Byen, den blev derimod fremmet ved, at de ved Vejen liggende Beboere om Foraaret fyldte Sand i de om Efteraaret og Vinteren opføgne Vandhuller i Vejen. Ved Vestenstorm føg Sandet som tæt Snefog igjennem Byen og lagde en Mile snart hist, snart her. I ældre Tid havde Beboerne derfor i Regelen bygget deres Huse paa Højder for at være sikre paa, at Sandet ikke skulde lægge sig over disse, og hvor man byggede lukkede Gaarde med 3 à 4 Længer, var næsten altid de Huse, der laa mod Øst og Vest, byggede i Vinkelform for at forhindre, at Sandet lagde sig op ad Husene. Sandstormen var saa almindelig og saa tæt, at alle Ruder i de mod Vest vendende Vinduer blev matte, de blev ligefrem »sandblæste«.

Beboelsesforholdene i Skagen var meget ringe, saa godt som alle Huse var opførte af Træ med Fjælbeklædning og tækkede med Straa, 12—14 Alen lange, 8 højst 10 Alen brede, sjældent mere end 3 Alen høje under Bjælken. — De almindelige Fiskere havde i Regelen 2 Stuer, Kjøkken og Bryggers eller Frammers, som det kaldtes; der opbevaredes den saltede Fisk. Sovekamret brugtes hos de fattigste til Opholdsrum; det var forsynet med fast Sengested eller Alkove, med Bilæggerovn, i Regelen Husets eneste, med en Træramme omkring Overpladen for derpaa at kunne tørre strandet, havareret Korn. Der faldt gjærne Kornstrandinger om Efteraaret og Vinteren, og ofte udgjorde det indbjærgede Korn den væsentligste Føde for Beboerne, skøndt det ikke altid var helt ubedærvet. Næsten alle Kornsorter blev brugt

til Brød, Hvede, Rug, Byg og Havre, ja selv Ærter og Vikker.

Over Bilæggerovnen var endvidere anbragt en Trærække, hvorpaa der om Vinteren, naar det stod med fugtigt Vejr, blev anbragt saltede Rødspætter til Tørring, hvad der just ikke bidrog til at forbedre Luften i de smaa Rum.

Ydervæggene i Stuerne var gjærne opmurede med raa, soltørrede Sten indenfor Fjælbeklædningen og hvidtede. Alle Skillerum, Skorsten og Ovn var af samme Materiale; Ovnen ofte anbragt under Fyrstedet i Kjøkkenet eller i Bryggerset. Til Belysning anvendtes sædvanlig Trannen, man fik af Torske-, Kuller- og Rokkelever; en saadan Tranlampe var der altid i Kjøkkenet og undertiden ogsaa i Stuen, hvor der da var en Trætragt i Loftet for at fjerne Osen. Lampen bestod af en aaben oval Jernskaal, der hang i et Jernstativ. Skaalen var spids i den ene Ende, hvori der anbragtes afbarket Siv som Væge, nedenunder var der anbragt en mindre Skaal til at opfange Dryppet; den kaldtes »Tigger«.

Hele dette Belysningsapparat var sodet og ildelugtende, og naar dertil kom, at Fiskernes vaade Tøj om Vinteren ogsaa blev tørret ved Kakkelovnen, vil man kunne forstaa, at Atmosfæren i et saadant Sovekammer var langt fra Idealet. I de ældre Huse var der blyindfattede Ruder i Vinduerne, der næsten aldrig var til at aabne.

Imidlertid var hverken Vinduer eller Døre, sommetider heller ikke Ydervæggene, tætte; der var jævnlig Tilgang af frisk Luft igjennem de smaa Rum, og dette bødede jo endel paa de hygiejniske Forhold. Klæder, Linned og Sengetøj var der ikke meget af, det var sjældent, der var mere Sengetøj end til det daglige Brug. I Regelen dannede Halm Underlaget i Sengene, til Puder

og Overdyner maatte de paa Stranden fangede Maager levere Fyld. Renligheden stod ikke paa noget højt Standpunkt, det var en Sjældenhed, at Mændene badede, Kvinderne aldrig.

Latriner kendtes kun af de mest velstillede, de blev nærmest betragtet som Luxus; Beboerne besørgede gjerne deres Fornødenheder ved Husets østre Gavl, saa det var altid med en vis Varsomhed, man passerede saadanne Steder i Mørke.

Jeg vil nu gaa noget tilbage i Tiden og søge at skildre Forholdene i Skagen i den første Halvdel af det nittende Aarhundrede, saaledes som jeg har hørt det referere i mit Hjem.

Naar man i min Bardom talte om Krigen, var derved naturligvis forstaaet Krigen med Englænderne i Aarene 1807—14, og dette var gaaet saa dybt i Bevidstheden, at den sædvanlige Drengeleg var Engelskmand og Dansk, hvori en enkelt Dreng, som formodentlig skulde farestille en Kaper, var stillet mellem 2 Maal og skulde søge at gribe fat i en af de omsværmende Drenge, inden han kom til Maalet.

I Anledning af Krigen blev Fyret slukket, og der kom Militær, en Afdeling Artilleri, til Byen under Kommando af Major Westenholz, Fader til Brødrene Westenholz i London.

Der blev anlagt en Skandse ret Nord for Fyret, den gik altid under Navn af Batteriet og skulde forhindre, at Englænderne gjorde Landgang for at tænde Fyret. Mellem dette og Batteriet blev der anlagt en indgrøftet Vej, der har holdt sig godt til vore Dage og kaldes Batterivejen.

Major Westenholz byggede sig en Bolig paa Heden Vest for Fyret og solgte den efter Fredsslutningen til min Bedstefader, der benyttede den som Præstegaard,

saalænge han var paa Skagen, og den er formodentlig strax efter blevet nedbrudt.

I Begyndelsen af Aarhundredet tog Sandflugten megen Overhaand, og formodentlig har Vejen mellem Højen og Skagen været ufarbar, saa Bønderne, der kom ad Nordstrand, har fulgt denne til den nyanlagte Batterivej; thi omtrent paa den Tid blev der bygget 2 Kjøbmandsgaarde i den østlige Del af Byen, tæt ved det gamle Fyr. Den ene ejedes af Peder Thomsen Højer, den anden af Søren Jacobsen, de drev begge en betydelig Handel med tør Fisk, letsaltede Rødspætter, som udførtes til Lybæk i tomastede Fartøjer, der kaldtes Brigger, men kun var 10 à 15 Tons store. Fra Lybæk gik den tørre Fisk til Polen og andre katholske Lande til Brug i Fasten. Der har senere i den ene af Gaardene været Sølvtøj og Brokades Silkekjoler, som efter al Sandsynlighed er kjøbt paa disse Rejser; formodentlig har det været Krigsbytte, som er kjøbt af de franske Soldater eller disses Medhjælpere.

Da Forholdene efter Krigen kom noget i Orden, blev der taget fat paa Sandflugtens Dæmpning oppe i Klitten, og der blev tilsagt Ægtbønder fra Sognene deromkring, helt op ad Hjørring til, for at besørge Tilplantning af Klitterne; den fandt Sted paa samme Maade som nu, med Klittag, der blev rykket i Læsiden af Bakkerne.

Sandflugtvæsenet stod dengang under en Sandflugtskommissær, og denne Bestilling var forenet med Byfogedembedet, der i den Tid var beklædt af Cancelliraad Ole Christian Lund, 1803—1828.

Byfogden sørgede selvfølgelig først for sine nærmeste Omgivelser, og der blev altsaa først dæmpet om hans Bolig. Da han havde faaet Terrainet deromkring bragt ind under stabile Forhold, lod han Bønderne grave

Plantehuller, kom det Klittag, der skulde have været plantet i Klitten, i Hullerne og plantede Træer deri; paa den Maade blev Plantagen, der omgiver Sandflugtskommissærboligen, til, og hvorledes man nu end vil dømme om hans offentlige Virksomhed, saa maa man erkjende, at han han har sat sig et Minde, som har haft stor Betydning for Byen, og hvorfor Beboerne den Dag i Dag maa være ham taknemmelige.

Samme Byfoged Lund, »Cancelliraaden«, førte forresten et gæstfrit Hus og var en livlig Mand. Byens Borgere og Embedsmænd samledes jævnlig hos ham til Fest; man fortalte i min Barndom ofte om Cancelliraadens sorte Tjener Jan og om Aben, som var anbragt i Haven, lænket til en Stang. Camillo Brun fortæller, at Negeren blev sendt Cancelliraaden som Gave fra en strandet amerikansk Skipper, og det er rimeligt, at ogsaa Aben er kommet hertil ved en Stranding.

Om hans Administration kunde der vel nok siges et og andet; han havde nok permanent Kassemangel, skjøndt han betragtede alt, hvad der kom ind paa Stranden, som sit, og dette har vel nok af og til kunnet give gode Indtægter, naar man hører, at der i 1825 drev 23 Skibe ind paa Sønderstrand, og derfra kom kun ganske enkelte Mennesker levende iland.

Stranden var saa opfyldt med Vraggods, at man ikke kunde overkomme at bjerge det og solgte Stranden, med hvad derpaa fandtes, i Parceller; saa fik Kjøberne selv at bjerge, hvad der var mellem Mærkepælene. Det siger sig selv, at de ikke hastede med at rydde Stranden.

Skagens saagodtsom eneste Næring var dengang, som nu, Fiskeriet, som paa Grund af Stedets Beliggenhed, kilet ind mellem tvende Have og tæt ved det dybe Vand, har været en indbringende Erhvervskilde.

Fiskeriet blev drevet forskelligt efter Aarstiden. Rødspættefiskeriet, der kun dreves med Vaad, begyndte i September. Det dreves af 6 Mænd og 6 Kvindehjælpere; først gik Kvinderne med, senere besørgedes Arbejdet af konfirmerede Drenge, ja, undertiden maatte Drenge, naar de var velvoxne, gaa med i 11—12 Aars Alderen, og de fik da kun $^1/_2$ eller $^3/_4$ Kvindelod. Fangsten blev delt i 6 Dele, foruden $^1/_5$ Lod til Baaden, og Kvindelodderne fik $^1/_5$ af hver Mands Lod. Hver Mand skulde stille en Kvindemedhjælp til Arbejdet, og naar de ingen Drenge kunde faa, var der enkelte ældre Mænd, som ingen Vaadpart havde, der gik for 2 Kvindelodder.

I Oktober-November Maaned, naar Fisken stod længere ude, og der skulde bruges længere Liner, slog 2 Selskaber sig sammen og drog »Fælledbon« for Resten af Aaret til Paaske. Der var visse vedtagne Regler for disse Selskabsdannelser, eller rettere Arbejdsinteressentskaber, der skulde siges op ved 2 Mand 3 Dage før Jul eller Paaske, og Opsigelsen kunde selvfølgelig ske saavel fra Selskabets som fra vedkommende Parthavers Side, og det var meget sjældent, at nogen kom fra Selskabet, uden til de vedtagne Flyttetider; denne uskrevne Vedtægt respekteredes endogsaa i Retssager.

Den dygtigste og mest repræsentative Fisker blev ansat som Fører eller Skipper for Selskabet, skulde kaste Vaaddet og repræsentere Selskabet ved Salg af Fisken m. m. Foruden Skipperne var der gjærne 1 à 2 andre af de mest ihærdige, der sammen med denne raadede i Selskabet, bestemte hvem de skulde have med i dette, og hvem der skulde siges op paa Grund af Alder, manglende Arbejdslyst eller andre Aarsager. Der var selvfølgelig Forskjel paa de forskjellige Selskabers Fortjeneste, den rettede sig væsentligst efter Dygtigheden og Ihærdigheden ved Arbejdet.

Heldet spillede ogsaa en Rolle, men det var dog saa, at den, der gik først ud og kom sidst hjem, ogsaa bragte det bedste Udbytte til Huse. At komme i godt Selskab var derfor ofte en Velfærdssag for en Mand, og der blev i den Anledning drevet mange Intriger, ikke mindst fra Kvindernes Side; Slægtskabsforholdene spillede ogsaa en Rolle.

Naar Skipperen kunde evne det, ejede han i Almindelighed Baaden, der blev brugt baade til Rødspættefiskeri, Torskefiskeri og Skibsbjergning.

Fangsten af Torsk og Lunger, som tilvirkedes til Klipfisk, dreves fra Paasketid, saasnart der kunde faas Tobis til Agn, og til Pintse; der arbejdedes selskabsvis ligesom ved Rødspættefiskeriet, men uden Medhjælpere. Der fiskedes med Bakker, lange Liner med Kroge paa; det var sædvanlig paa Nordsiden og Øst for Revet, at Fangstpladsen var. Baaden fik $^1/_7$ af Fiskeriet, mod at Baadejeren skulde holde en Tobisvaad til Agnfiskeri.

Da Baadene væsentlig kun brugtes som Robaade og ikke duede videre til Sejlads, hændte det flere Gange, at Fiskerne, naar de under deres Gerning blev overfaldet af Vestenstorme, ikke kunde sejle Landet op, men maatte bære af til Sverrig, og der var i saadanne Tilfælde stor Ængstelse i Byen, da der hengik mange Dage, inden man fik Underretning om deres Skæbne.

Fra Pintse til Septbr. dreves Dybvaadsfiskeri efter Makrel, Sild og andet.

Rødspættefiskeriet med Vaad dreves paa begge Sider af Landet og var i Almindelighed rigtgivende, men det gav dog ikke videre Fortjeneste, da Afsætningsforholdene vare daarlige og Priserne ringe. Endel solgtes til Bønderne, der kom herned helt oppe fra Hjørringegnen med deres Produkter, nemlig Korn, Kartofler, Smør o. l.,

men Størstedelen af Fisken blev solgt til Svenskerne, eller naar der ingen Kjøbere var, blev den taget hjem til Saltning og Tørring. Hvert Selskab havde sin bestemte Vognmand til at transportere Fisken fra Nordstrand eller Grenen til Hjemmet; Betalingen derfor blev ydet in natura, hver sjette eller syvende Fisk, eftersom Fangsten skulde bringes til Vesterby eller til Østerby.

Som ovenanført solgtes den største Del af Fangsten til Svenskerne, der i Fyrrerne kom hertil i aabne tomastede Baade, som i Paalandsstorm gik iland og blev bjerget op paa Stranden for igen ved Fiskernes Hjælp at blive sat ud, naar det atter blev Fiskevejr.

Senere fik Svenskerne enmastede Dæksbaade, der blev mere og mere velsejlende og efterhaanden udviklede sig til den nuværende udmærkede søgaaende Skærgaardsbaad. Med Vestenstorm kom der ofte hele Flaader af svenske tremastede Baade, der drev Torskefiskeri i Skagerak, tilankers paa Sydsiden, Besætningen gik iland; pjaltede og elendige saa de ud, og de baade tiggede og sloges, saa Byens Beboere ikke altid saa paa dem med venlige Øjne, skjøndt de af og til handlede endel her; de kjøbte navnlig Brændevin, færøiske Trøjer og Cichorie.

Prisen paa ferske Rødspætter var meget ringe, 8 Skilling for en Snes Fisk, der vel nok aldrig vejede under 20 Pd., men der kunde ogsaa af og til, navnlig efter stærke Storme, være indtil 300 Snese med eet Dræt.

Den Fisk, der bragtes hjem, blev saltet og tørret, et Arbejde, der væsentlig paahvilede Kvinderne. Den blev derefter enten solgt til de herværende Smaahandlere, eller, hvad der var det almindeligste, sejlet sydpaa af Ejerne, helt ned til Issefjord, og solgtes eller borttuskedes der mod Korn og Kartofler; det var jo dengang en Skik, at enhver nogenlunde fremsynet og velsitueret Fisker om

Efteraaret skulde have adskillige Tønder Rug og endnu flere Tønder Kartofler indkjøbt til Vinterforsyning.

Det var ikke mange Penge, de bragte med hjem fra saadan en Efterarsrejse, de fik kun en Skilling for en tørret Rødspætte, og saa maatte de endda i Byerne og paa Landet gaa fra Hus til Hus for at falbyde deres Produkter.

Torsken blev betalt med 1 Rdl. pr. Lispund, en stor Del af den blev opkjøbt af Smaahandlerne her, der saa førte dem til Kjøbenhavn i deres Smaajagter paa 10 til 12 Tons, hvoraf der i de Tider (omkring 1850) var en halv Snes Stykker her.

De maatte ogsaa, for at faa en nogenlunde ordentlig Pris, gaa fra Hus til Hus med nogle Klipfisk paa Nakken, og kom i den Anledning af og til i Klammeri med Politiet, da de egentlig kun maatte forhandle Fisken fra deres Skuder, som laa ved Gammelstrand. Disse Smaahandlere medbragte ogsaa Indkjøb fra Strandingsauktioner til Kjøbenhavn, hvor de tiltuskede sig nogle Colonialvarer. Desuden drev de Handel med Skindet af de tørrede Rødspætter; det blev samlet af Kokkepigerne her, trukket paa Snore og solgt i Smaaportioner i Kjøbenhavn til Smaafolk til at klare Kaffe med, en Forretning, der hørte op, siden Folk, istedetfor at koge, tragtede Kaffen.

Naar Fiskerne havde endt deres Dagsgjerning ved Rødspættefiskeriet — det begyndte gjerne lidt over Midnat eller henad Morgenstunden, eftersom Vejtet var, rettede sig ogsaa efter Højvande, og dets Varighed afhang meget af, hvor rig Fangsten var — samledes de i Regelen hos deres Kromand, som de kaldte deres Vært, for at dele deres Penge og samtidig fik de for fælles Regning en eller to Flasker Brændevin til deres fra Hjemmet medbragte Proviant, som sædvanlig bestod af

ganske tykke Smørrebrødsskiver med varm, ristet Fisk til, som oftest dejlige, flækkede Rødspætter, der kunde se ganske indbydende ud. Fiskeriet blev da drøftet, Pengene delt, og der blev gjort Aftale om, hvor og hvorledes man næste Dag skulde arbejde.

I Dobbeltselskaberne var der altid et Par særlig morgenduelige og kyndige Folk, der skulde kalde til Fiskeriet hver Nat eller Morgen. De skulde skjønne om Vejret og Strømmen og om Udsigten for Fiskeri, og havde i den Anledning mangen Tur til Stranden i Undertøj, og skulde derefter, naar de fandt Tidspunktet passende, varsko de andre Medlemmer af Selskabet ved at banke paa Vinduet; det skulde gjerne gaa saa stille af som muligt for ikke at vække Konkurrenterne, og i Løbet af kort Tid gik det saa afsted i ravende Mørke, næsten altid til Grenen eller Nordstrand, hvor der efter Vind- og Strømforholdene var mest Udsigt til Fiskeri.

Fornøjelser var der kun faa af; Selskabelighed kendte man ikke stort til, kun til Bryllups- og Daabsgilder kunde de en sjælden Gang samle Slægten.

Den Dag, der bragte mest Glæde over Byen, og som der i lange Tider blev sukket efter, var anden Juledag. Det var nemlig en gammel Vedtægt, at alle Baadejere paa denne Dag skulde samle deres Fiskeriselskaber og holde et større Gilde for dem. En af mine jevnaldrende Skolekammerater var Søn af en større Baadejer, der havde hele 2 Selskaber, og jeg havde den Glæde hvert Aar at blive indbudt til det aarlige Fiskergilde. Det var saa højtids- og stemningsfuld, at ogsaa jeg glædede mig overordentlig til anden Juledag, og jeg skal forsøge i det efterfølgende at give et Billede deraf.

Dagen før Juleaften blev der af Værten sendt en Mand omkring til hver Mand i Selskabet for at indbyde

Hustruer og Børn til at møde i Gildehuset anden Juledags Aften Kl. 6.

Paa Slaget mødte saa hele Familien i deres bedste Stads, i Almindelighed hjemmegjort Tøj, og de var alle, lige ned til Pattebørn, taget med. De blev budt velkommen af Vært og Værtinde og af en Skaffer eller Skænker. Bordene var dækkede med »Mellemmader« — Sigtebrødssmørrebrød med Paalæg af Kjød og Ost — Øl og Brændevin. Mændene bænkede sig ved det store Bord, »Skywen«, som var omgivet af faste Træbænke langs Væggene og et »Forsæt«, en løs Træbænk, som anbragtes paa den modsatte Side af Bordet. Kvinder og Børn kom ind i et andet Værelse, blev først trakterede med et Stykke Søsterkage og et Glas Mjød, derefter fik hele Selskabet Kaffe.

Efter at man havde stillet den første Hunger, blev der aabnet for Vesterstuen, der var oplyst af 6 à 8 Talglys i Lampetter paa Væggene. Saa tog Spillemanden (Lars Lær) fat, og Dandsen begyndte med en sagte Vals. Derefter kom de sædvanlige gamle Dandse 2, 3, 4, 5 og 6 Tur, Reel, Verdens Tummel, Sløjfen og Ottemandsdandsen. Der kom efterhaanden mere Liv over Selskabet. Mændene smed Stortrøjerne, Kvinderne Hovedklæderne, og saa gik det løs, saa godt det lod sig gjøre, efter den ikke videre gennemtrængende Musik; men det gik pænt og ordentlig til.

Mellem Dandsene gik Skænkeren rundt med Øl og Brændevin, Punsch og Kaffe, der blev pokuleret, men selv Folk, der ellers tog til sig af Varerne, fik ikke for meget. Kl. 11 blev der saa gjort et Ophold, og Mænd, Kvinder og Børn, hver for sig, blev anbragt ved dækkede Borde, hvor der serveredes sprængt, letsaltet Torsk og Sødsuppe. Naar Maaltidet var forbi, blev der sunget en bestemt Sang: »Nu ere vi alle glade og mætte«. Saa tog

man fat igen; de mindre Børn, der blev søvnige, blev bragt hjem eller anbragt i Senge, og saa gik det atter løs med Dandsen. Paa Bordene stod Tallerkener med Tobak, hvori der var stukket Kridtpiber til Brug for Selskabet. Henad Morgenstunden blev der atter dækket Bord med en stor, saltet Flæskeskinke, Pølse og saltet Kjød med Sigtebrød til, hvortil serveredes Punsch, Øl og Brændevin. Efter Maaltidet blev først Værtens og senere Værtindens Skaal udbragt under Hurraraab.

Der var Liv og Lystighed overalt, og Dandsen fortsattes, medens de Gamle fik sig et Slag Kort, i Regelen Brus om 5 Streger. Senere serveredes Flæsk og Brød, Øl og Brændevin stod fremme hele Tiden. Naar det var lyst, fik hele Selskabet Kaffe og Kage, og ved 9—10 Tiden gik alle hjem, efter at have givet Vært og Værtinde et eller flere Hurraer ude i Gaarden. Det hørte med til et ordentligt Gilde, at der ikke blev holdt for tidligt op, og naar Selskabet gik, fik hver af Deltagerne et 2 Tommer tykt Stykke Søsterkage, et Stykke Kringle og et Par Vandbakkelser med hjem.

Ejeren af Baadene fik ogsaa en Mands Part af alle Bjergelodder, og denne Rederiforretning lønnede sig i Regelen ganske godt, saa at ogsaa andre end Fiskerne anskaffede Baade og dannede Fiskeriselskaber. Var en Mand for fattig eller for ligegyldig til at skaffe sig Part i Vaaddet og møde med de nødvendige Touge, maatte han gaa som Halvmand; Baadsejeren skaffede da det fornødne mod at faa $^{3}/_{10}$ af Lodden, og naar saa Baadsejeren tillige selv gik med og sommetider havde en Tjenestekarl, ja enkelte havde 2, til 20 à 30 Rdl. om Aaret, hændte det jo, at der kom ikke saa faa Lodder til et Hus, men de Folk, man dengang kaldte formuende, havde dog sjælden mere end nogle Hundrede Rigsdaler foruden deres Hus, som i og for sig ikke havde nogen

større Værdi. De fleste af disse Redere og Smaahandlere kjøbte sig ved Lejlighed lidt Agerjord til 1 à 2 Køer for at udbytte den Mængde Fiskeaffald, der i Regelen var ved Bedriften.

Saaledes var Forholdene til den første Krig 1848—50; saagodtsom alle vaabenføre Mænd var dengang til Orlogs, og da de var kommet tilbage, var der kommet en frisk Luftning over dem; der er vel nok kommet noget mere Initiativ med dem, efter at de havde set Kjøbenhavn og de større Forhold.

Man begyndte at anskaffe sig Flyndergarn og drive Garnfiskeri med 2 og 4 Mands Joller, de første Aar paa Sydsiden og senere paa Nordsiden, men der var jo dengang ikke Tale om at lade det dyre Redskab staa Natten over paa Nordsiden. Der begyndte en Opgangsperiode med Fiskepriserne, Kvaserne kom hertil, baade Bornholmere og Frederikshavnere, opkjøbte den levende Fisk og bragte den til Kjøbenhavn. De kunde selvfølgelig betale højere Priser end Svenskerne, men Prisen var dog sjælden over 2 à 3 Mark for Snesen. Der kom stadig mange Svenskere hertil, og de var her næsten i al Slags Vejr, hvorimod Kvaserne kun kunde være her, naar Vejret var nogenlunde roligt for ikke at slaa Fisken ihjel. Følgen deraf var, at Priserne var meget variable; naar Svenskerne var her alene, bestemte de Prisen, men naar Forholdene tillod Kvaserne at komme, var det Fiskerne, der bestemte den.

Der kom Mængder af Fisk iland, først om Efteraaret Kuller, senere Rødspætter, og der gik mangen Gang mange fuldtladede Svenskere og Kvaser herfra paa en Dag; navnlig Kuller kunde der være saa mange af, at Fiskerne lige til ind i Tredserne solgte dem til 6 Skilling Snesen. Det hørte ikke til Sjældenhederne, at Bønderne

i de Dage kunde kjøbe et Enspænderlæs Kuller for 1 Td. Kartofler.

Da Jernbanen i Slutningen af Tredserne blev færdig til Aalborg, etableredes der Fiskehandel der, og der kom Folk herud baade fra Aalborg og Sæby, de købte Fisken op her og bragte den til Aalborg. I Aaret 1871 blev Banen ført til Frederikshavn, og nu blev denne Hovedstation for Fiskehandelen, der sendtes Opkjøbere herud, som laa her hele Vinteren, opkjøbte Fisken, eftersom den blev fanget, og førte den til Frederikshavn, hvorfra den forsendtes videre til Tyskland, der paa den Tid endnu ikke havde faaet den søgaaende Fiskerflaade, som det nu er i Besiddelse af og som bevirker, at dette store Afsætningsomraade nu ikke mere har nogen Betydning for os, ialfald ikke for Rødspætternes Vedkommende.

I Begyndelsen af Halvfjerdserne havde man fra Hals gjort Forsøg paa at fiske med Snurrevaad, et Fiskeri, der havde været drevet i Limfjorden i 100 Aar. Man maa undres over, at dette Fiskeri ikke tidligere er forsøgt i Kattegat, da det er en udmærket Fangstmaade, som sætter Fiskerne istand til at kunne søge Fisken, hvor den findes, hvorimod de tidligere, naar de tog den med Landdragningsvaad, maatte vente, til den kom saa nær til Land, at de kunde naa den med en 1000—1200 Favne Line.

Det var jo blevet lidt bedre, da man begyndte paa Garnfiskeriet, men dette blev da ogsaa i Regelen drevet i Nærheden af Kysterne.

Saaledes begyndte det søgaaende Fiskeri, og Skagen blev paa en Maade noget reduceret, da den Begunstigelse, den tidligere havde haft ved at være saagodtsom det eneste Sted, hvor der dreves et større Fiskeri om Vinteren, nu var bortfaldet.

Man begyndte herhjemme saa smaat at gaa over fra

Landdragningsvaadfiskeriet til Snurrevaad; først fiskede man med de store Baade og de store Vaad, men senere gik man over til at fiske med de nu brugelige Snurrevaad.

I Slutningen af Halvfjerdserne begyndte Fiskerne derfor at leje svenske Baade og gamle Kvaser og gaa ud i Kattegat, dels paa Garn- og dels paa Snurrevaadsfiskeri.

Naar jeg i det foregaaende har fremhævet det til sine Tider rige Fiskeri, der fandtes her langs Kysten, hvad der let lader sig forklare ved, at Skagerak i de Tider var saa temmelig rent for Fiskeri og Kattegat ligesaa, saa er det en Selvfølge, at der ogsaa kunde indtræffe magre Tider, naar Vind- og Strømforholdene vare ugunstige.

Som anført skulde Fisken sættes tæt ind under Land, for at den kunde naaes med Landtrækningsvaadene, og naar dette ikke skete, saa det galt ud med Fortjenesten i Skagen, og Fiskerne søgte da vestefter, helt op til Hirtshals, eller sydefter, helt ned til Stensnæs, men det var ofte med daarligt Resultat.

Naar de herværende Fiskere da i trange Tider saa de store Flaader af svenske Fiskerbaade, der gik vestefter paa Bankfiskeri, er det ikke saa underligt, at de ogsaa kunde ønske at gøre et Forsøg med dette, og jeg skal i det efterfølgende søge at give en Skildring af, hvorledes det søgaaende Fiskeri lidt efter lidt udviklede sig derfra.

I Foraaret 1862 fik endel af de dygtigste Fiskere ved Regjeringens Hjælp anskaffet en Dæksbaad til Bankfiskeri, bygget i Sverrig af Fyrretræ og af den brugelige Model. Den blev døbt »D. G. Monrad«, ca. 30 Tons, og gik det første Aar ud paa jydske Rev med 12 Mands Besætning under Kommando af Jens Chr. Jensen i Østerby,

og der blev hyret en Mand med fra Sverrig som »Kjendtmand«, da Fiskerne herfra aldrig havde været paa den Art Fiskeri. Paa Grund af daarligt Vejr, Tab af Fiskeredskab og andre Uheld blev Resultatet daarligt og ikke lønnende; hvad der fiskedes, solgtes til Tuteins Fiskesalteri, der var anlagt her kort forinden.

I Julen 1862 druknede Jens Chr. Jensen og 3 af Mandskabet ved Redningsbaadens Kæntring den 27. Decbr. ved »Daphne«s Stranding, men næste Foraar gik »D. G. Monrad« atter ud med en Besætning af 10 Skagboer og 2 Svenskere. Lars Kruse blev nu Skipper, og der skulde forsøges Storfiskeri paa Storeggen, Vest for Norge. De kom ogsaa derop, der var rigeligt med Fisk, Torsk og Langer, naar det var Fiskevejr, men det stod stadig med Storm, og i de 4 à 5 Maaneder, Rejsen varede, havde de kun 15 Fiskedage, og i den Tid solgte de for 1600 Rdl. i Aalesund, foruden at de havde ca. 25 Skpd. Torsk og Langer med hjem. Det hele var rent mislykket, og der blev kun mellem 50 og 60 Rdl. i Behold til hver af Deltagerne, efter at Proviant og øvrige Udgifter var betalt.

En anden svensk Baad, der ved Statsunderstøttelse s. A. var lejet i Sverrig, blev brugt af 6 Fiskere fra Vesterby under Kommando af Jens Jacobsen, og drev Torskefiskeri i Skagerak, men de havde heller intet Udbytte navnlig af Mangel paa Agn, og efter at de havde haft Baaden i 2 Aar, blev den sendt tilbage til Sverrig.

I Aaret 1876 blev der atter gjort Forsøg paa Torskefiskeri med Dæksbaad. 6 Fiskere fra Højen og Skagen kjøbte Dæksbaaden »Forsøget«, og senere kjøbte et andet Selskab nok en Baad, »Norden«, og begge Baade drev ret godt Fiskeri i nogle Aar, men Mangel paa Havn og Vanskeligheden ved at skaffe Agn bevirkede, at de solgte

den ene og omdannede den anden til Fiskekutter med Dam til Rødspættefiskeri.

I Aaret 1880 blev der i Frederikshavn bygget en Kutter, »Familien«, til Torskefiskeri i Skagerak; den fik Statstilskud og blev ført af Lars Kruse og var væsentlig bemandet med hans Slægt. Kort efter blev der bygget endnu en Kutter, »Enigheden«, til Torskefiskeri med Chr. Mathisen som Fører; de fiskede et Par Aar, men den blev derefter forsynet med Dam til Rødspættefangst. Begge Kuttere hørte hjemme i Skagen i 5—6 Aar, men blev da solgt.

I Firserne er der gjort et Par Forsøg med Torskefiskeri, denne Gang under Island med Kutter »Helene« og »Larsens Plads«; der blev fisket godt, men Resultatet var dog, at Udbyttet saavel for Rederne som for Fiskerne var saa ringe, at det ikke kunde lønne sig.

Som det af det ovenanførte fremgaar, viste det sig, at Rødspættefangsten var det Fiskeri, der bedst svarede Regning, navnlig efter at man i Halvfjerdserne havde begyndt at anskaffe sig Snurrevaad. — I Aaret 1877 blev der opdaget et nyt Rødspættefiskeri ved Hirtshals, og i 1878 og 1879 var næsten alle Skagensfiskere deroppe og tjente ganske godt med deres Snurrevaad, som dengang var et ubekjendt Redskab for Kystboerne der, skjøndt de kun fik 50 Øre for Snesen af store Rødspætter.

Dette Fiskeri ophørte imidlertid, og i Begyndelsen af Firserne blev der, tildels ved Assistance af Kjøbmand C. S. Møller, anskaffet 2 Kuttere, »Haabet« og »Jylland«, begge forsynet med Dam og til Brug ved Snurrevaadsfiskeri; der fiskedes ganske godt med dem, men da der i Aarene 1885, 1886 og 1887 atter blev et overordentlig stort Fiskeri paa Vestkysten, oppe ved Løkken, solgte Fiskerne her deres Kuttere og tog fat paa Snurrevaads-

fiskeri fra Jolle. Fisken, der fangedes der paa Vestkysten, var meget stor. Størstedelen af den blev bragt i Land og solgt til Opkjøbere for 5 à 6 Øre pr. Pd., den blev derefter exporteret til Holland, letsaltet i Tønder, og der blev tjent store Penge paa den, da Markedet der endnu ikke var blevet overfyldt af islandske Rødspætter.

Efter at Fiskeriet paa Vestkysten havde varet i 3 Aar, hørte det op, og Fiskerne fik da mere og mere Blikket op for, at de atter maatte se at anskaffe sig søgaaende Baade, og da der fra Statens Side traadtes hjælpende til med Laan til 3 pCt. mod Kommunegaranti, blev der i Slutningen af Firserne og senere anskaffet en Mængde Kuttere paa 25 til 35 Tons, som forsynedes med Krybbelspil til Indhivning af Vaaddet.

Senere, 1890—1892, blev der anskaffet Dampspil til Indhivning, og nogle Aar efter, omkring 1900, blev alle Kuttere forsynede med 4—6 Hk. Petroleumsmotorer istedet for Damp, og mange Kuttere fik endvidere Skrue for at kunne komme frem i stille Vejr og derved bevare Fiskeladningen, og paa samme Tid gik Størrelsen af de nybyggede Kuttere op til 40 Tons.

Jeg har nu forsøgt at give et Billede af Fiskeriets Kaar og Udvikling fra 1840 til vore Dage og skal kun tilføje, at Fiskernæringen nu drives herfra med 27 Kuttere. der ere i Fart fra April til Novbr. og saagodtsom alle have deres Fangstplads i Nordsøen, helt ned til Esbjerg. Hjemmefiskeriet drives af ca. 60 Motorjoller og af endel almindelige Baade. Der er fortiden nok anbragt ca. 400,000 Kr. i Kuttere og Baade; Halvdelen af denne Kapital er vel nok skaffet tilveje i Skagen. Resten er af udenbysboende anbragt i Kutteraktier og Skibsparter. I Firserne opløstes de fra ældre Tid bestaaende Fisker-

selskaber, og Fiskeri ved Landdragningsvaad gik efterhaanden ud af Sagaen.

Da Skagen i 1890 fik Jernbane, gik Fiskehandelen mere og mere over til at blive drevet herfra; alt hvad der fiskedes kunde sælges, og Priserne steg mere og mere, men samtidig tog Fiskemængden rigtignok ogsaa af, baade i Kvantitet og Kvalitet.

II. *Kommunikationsforholdene.*

I Fyrrerne laa Vejene overalt i det nordlige Vendsyssel i stort Uføre. Tiderne var trange, og der var faa Penge mellem Folk. Først i Fyrrerne blev, efter ihærdigt Arbejde af gamle Consul Chr. H. Nielsen i Hjørring, Chausseen mellem Frederikshavn og Hjørring anlagt af Ingenieurvæsenet under Lieutenant Hedemann, og den kostede, efter de daværende Forhold, en Mængde Penge; jeg erindrer endnu, at min gamle Bestefader i Mosbjerg ved Omtalen af dette Anlæg udbrød: »De ruinerer, Gud hjælpe mig, Landet ved dette dyre Vejanlæg.«

De almindelige Landeveje mellem Kjøbstæderne bestod dengang af almindelige indgrøftede Veje uden andet Dækmateriale end det Fyld, der ved den aarlige Grøfterensning blev kastet op paa Vejbanen.

Vejen fra Frederikshavn til Skagen, der gik omtrent sammesteds som den nuværende Landevej, var selvfølgelig ikke bedre; om Sommeren i Tørvejr var den sandet og om Vinteren sølet; navnlig Stykket fra Jerup til Frederikshavn, hvor der er endel brun Jord, var til Tider helt opløst, saa Hjulet gik ned til Navet. Vejen endte ved Hulsig, og derfra til Skagen var Folk henvist til at benytte Stranden, saa at man ved Rejsens Planlæggelse

maatte drage Omsorg for, at man kunde passere denne ved Lavvande. Der var dengang ingen Bro over Knasborg (Gaardbo) Aa, men kun et Vadested, saa de Vejfarende ofte døjede med at komme over den, navnlig ved Vintertide, naar der var meget Vand i Gaardbo Sø, eller der var Isgang. Amtmand Graah har maaske selv følt Ulemperne, thi han sørgede for, at der kom en Bro over. Ved det andet større Vandløb, Elling Aa, betalte man Bropenge. 2½ à 3 Tdr. Korn blev anset som et ordentligt Læs, og Beboerne fra Jerup, der besørgede al Fragtkjørsel til Skagen, maatte altid bruge 2 Dage til en Skagensrejse.

Trafiken fra Tversted til Skagen foregik ad Nordstrand, og den var ret livlig, navnlig efter Høsten. Fra den Kant blev der nemlig tilført Byen en Mængde Korn, Kartofler og andre Landbrugsprodukter. Prisen paa Korn var gjærne en Rdl. pr. Tønde højere i Skagen end i de andre Kjøbstæder. Bønderne kjøbte saa billig Fisk og strandede Sager, Tømmer, Jærn m. m. i Skagen.

Posten besørgedes af en kjørende Post, Ageposten, der kom til Skagen hver Torsdag omkring 4-Tiden, undertiden noget senere, det rettede sig efter, hvordan Stranden havde været. Den normale Kjøretid var 6 à 7 Timer.

Desuden var der 2 Gange om Ugen gaaende Post (P. Thøgersen og Chr. Kjær); de gik fra Frederikshavn den ene Dag og tilbage den næste. Det var en drøj Tur, thi foruden Aviser og Breve — ja, der var ikke meget af nogen af Delene — skulde Postbudene tjene et Tillæg til deres knappe Løn ved at besørge Smaaindkjøb, særlig Apothekersager og Manufakturvarer til Skagboerne, sommetider ogsaa et Lokalbrev for halv Porto.

Der var kun faa Rejsende med Posten, der var jo kun 3 Pladser paa Postvognen; det hørte til Sjælden-

hederne, at den var fuldt besat, ofte var der slet ingen. Paa Halvvejen bededes en halv Times Tid i Aalbæk Kro, og om Vinteren drak Passagererne saa gjærne varmt Øl eller Æggeøl. Kaffen var sjælden af første Klasse; det var dengang ikke saa ualmindeligt, at den blev lavet af havarerede Bønner. Turen fra Aalbæk til Skagen gik i Regelen Fod for Fod; var Vejen helt daarlig, søgte Kusken udenom over Grøfter og Vandløb, og naar Posten saa kom til Stranden og denne var daarlig, hvad der var det almindelige, stod Kusken af for at lette for Hestene, og var der Passagerer, gjorde de som oftest det samme, istedetfor at sidde paa den hældende Vogn, der ofte var udsat for at komme i Kviksand ved »Stokrenden« eller »Sandene«. Naar man saa var kommet vel igjennem Damstederne og havde naaet Byen, ventede der den allerdaarligste Vej. Posthuset laa sommetider i den ene, til andre Tider i den anden Ende af Byen. Og saa skulde de fremmede Rejsende til at søge om Logis, thi i 1840 existerede der ingen Gjæstgivergaard i Skagen. Havde de rejsende ikke Venner eller Bekjendte i Byen, maatte de ved Byfogdens Hjælp indkvarteres hos Borgerne. Der var dog i Almindelighed stor Gjæstfrihed; man var jo vant til fra Strandinger at tage imod Fremmede.

Savnet af en Gjæstgivergaard blev dog afhjulpet i Begyndelsen af Fyrrerne, da Enkemadam Brøndum byggede en Kjøbmands- og Gjæstgivergaard til sin Svigersøn, der drev den i nogle Aar, og efter hans Død blev den fortsat deri til omkring 1860, da Gaarden blev solgt til Præstegaard.

Gjæstgiveriet blev saa flyttet til Kjøbmand Brøndums Gaard i Østerby; men nogen lukrativ Forretning var det ikke, da der kun kom faa Rejsende, hvilket bedst illustreres ved, at da den gamle Gaard brændte, den 19. Jan. 1874, kunde Værten under Opførelsen af den nye Gaard

drive Gjæstgiveri og Butikshandel samt have Privatbolig i det gamle »Simon Andersens« Hus, som ligger i Haven Vest for det nuværende Hotel.

I Begyndelsen af Halvtredserne blev der taget fat paa at grundforbedre Vejen fra Frederikshavn til Skagen; der blev anlagt en let Chaussée, og de følgende Aar blev Istandsættelsen fortsat i smaa Parceller nordefter; men det varede mange Aar, inden den kom til Aalbæk, og længere kom den heller aldrig. Noget efter, at Grundforbedringen var paabegyndt fra Frederikshavn nordefter, blev der anlagt en Vej fra Landsognet gennem Klitten til Skagen. Den gik i Zigzag ad Sletterne, men maatte dog nogle Steder gaa over Sandmiler, der i mange Aar var udækkede; det var meget almindeligt, at Fragtvognene, der skulde til Skagen, sørgede for at være flere i Følge for at kunne spænde 4 Heste for over Milerne. Da Landevejen altsaa ikke var god og endel længere end Vejen langs Stranden, søgte Folk i Regelen denne, naar den kunde ventes at være passabel.

Efter Jernbanens Anlæg til Frederikshavn tog den landværts Forsendelse af Fisk stort Opsving, og det stod Befolkningen og Byraadet klart, at alt burde sættes ind paa at blive delagtiggjort i de Goder, man havde i det øvrige Land, nemlig gode Kommunikationsmidler, og Byraadet androg derfor i 1874 — da Landevejens Macadamicering endnu ikke var naaet længere end til Napstjært — hos Amtsraadet om at faa Resten af Vejen til Skagen grundforbedret og givet en anden Retning fra Hulsig til Skagen, hvorved man mente, at den kunde blive $^1/_2$ Mil kortere; men Amtsraadet svarede, at det ikke saa sig istand til at imødekomme Andragendet.

I 1875 androg Byraadet derefter hos Indenrigsministeriet om, at Resten af Landevejen maatte blive grund-

forbedret ved Statens Foranstaltning, da Amtsraadet havde erklæret sig ude af Stand til at kunne paatage sig dette.

Den 16. August 1876 undersøgte Ingenieurkaptain Dalgas, i Overværelse af Byraadets Medlemmer, Forholdene med Hensyn til Muligheden af Anlæg af en Landevej mellem Aalbæk og Skagen, og omtrent den nuværende Jernbanelinie blev da udpeget som egnende sig for et Vejanlæg. Byraadet henvendte sig derefter ved Delegerede til Indenrigsminister Skeel, og denne lovede at tage sig af Sagen.

Der blev imidlertid intet foretaget fra Statens Side, og Amtsraadet istandsatte kun Vejstykket fra Napstjert til Skagen.

Da Kravet stadig blev stærkere, indgav Byraadet 1879 et Andragende til Folketinget om at faa enten en grundforbedret Landevej, Sporvej eller en let Jernbane paa Statens Bekostning, og dette Andragende blev den 12. Januar 1880 af Folketingsmand Nyholm indbragt i Rigsdagen, underskrevet af 347 Beboere i Skagen.

Sandflugtsforholdene imellem Bunken og Skagen var imidlertid, som de havde været fra Arilds Tid, usikre, og der blev fra L. Dinesen, der havde beset Forholdene, maaske ikke med Urette henvist til, at et Vej- eller Jernbaneanlæg ikke vilde kunne bevares for Sandflugten, saalænge Forholdene igennem Klitten ikke var anderledes consoliderede.

Byraadet androg derefter under 14. April 1880 hos Klitinspektionen om at foranledige, at Sandflugtskommissionen for Skagen og Skagens Landsogn, saasnart det efter Omstændighederne kunde ske, samledes for at undersøge Forholdene paa Stedet og udarbejde en Plan for de Dæmpningsarbejder, der maatte findes nødvendige for Sikringen af et eventuelt Vejanlæg, og i Forbindelse dermed et Overslag over Bekostningerne. Byraadet er-

klærede sig derhos istand til at paavise den af Kapt. Dalgas afsatte Vejlinie og villig til at dække Udgiften ved Undersøgelsen, der ønskedes ledet af Klitinspektøren. Denne svarede, at han ikke uden Indenrigsministeriets Billigelse kunde foretage den nævnte Undersøgelse. Man henvendte sig da til Ministeriet og modtog herfra følgende Svar:

». . . at Ministeriet vel maa anse det for nødvendigt, saafremt det besluttes, at tilvejebringe en bedre Vejforbindelse til Skagen, at der forinden foretages en Undersøgelse af Sandflugtens Betydning for samme, men at man ikke fortiden finder Anledning til at foretage videre i Sagen, da Ministeriet, i Anledning af det i Andragendet meddelte, af Folketinget til samme henviste, Andragende fra Beboerne i Skagen om Tilvejebringelse af en hensigtsmæssig Vejforbindelse mellem Skagen og det øvrige Land, har resolveret, at man saavel af Hensyn til de betydelige Udgifter, det vedkommende Anlæg vilde medføre, som til de med Anlægets Udførelse og Vedligeholdelse forbundne særdeles store Vanskeligheder maatte nære Betænkeligheder ved at bringe i Forslag, at Statskassen skulde overtage Udgifter, man efter de meddelte Oplysninger heller ikke har troet at burde paatage sig«.

Det var rene Ord for Pengene, og Udsigterne for en forbedret Forbindelse med Omverdenen vare ikke lyse; men saa sker det vidunderlige, at Landevejen gjennem Klitten bliver ufarbar, ved at en større Mile, Kjaalklitten, lægger sig over Amtsvejen, Vest for det nuværende Plantørhus, og saa maa Amtsraadet tage Affære.

Det faar den af Skagens Byraad ansøgte Kommission nedsat, og den 1. Septbr. 1882 fremsender Overklitfogden Sandflugtskommissionens Betænkning over en — ifølge Byraadets Andragende af 25. Juli 1880 — foretagen Undersøgelse af Skagens og Raabjærg Miler. I Betænk-

ningen foreslaas anvendt, indtil videre, 5000 Kr. aarlig til extraordinære Dæmpningsarbejder for at sikre den eventuelle af Kapt. Dalgas foreslaaede Vej eller Jerbanelinie imod Forstyrrelse af Sandflugten. Efter at Betænkningen havde været forelagt Rigsdagen, blev Beløbet bevilget, og siden den Tid blev det foreslaaede Beløb anvendt til extraordinære Dæmpningsarbejder til det nævnte Øjemeds Fremme.

Man gik nu over til at arbejde for Anlæget af en Jernbane og ansøgte i 1883 Amtet om at deltage i Udgifterne ved Udstikning og Projektering af en Bane fra Frederikshavn til Skagen, hvilket dog nægtedes. Byraadet indgik da til Ministeriet med samme Andragende, idet man erklærede sig villig til at deltage i de derved foranledigede Udgifter med et saadant Beløb, som Ministeriet maatte finde passende, og man modtog gennem Kredsens Rigsdagsmand Underretning om, at Indenrigsministeren havde lovet at lade Jernbanelinien undersøge af Statens Ingenieurer.

I Sommeren 1884 kom Ingenieurkaptajn J. Jensen, Lieutenant Wanscher og Landinspektør Lunøe hertil og undersøgte Forholdene. De bestemte Linie, saa paa Banegaardsplads og fik alle de Oplysninger, de ønskede, hvorefter de indsendte deres Beretning til Ministeriet, og man hørte ikke videre til Sagen.

Kravet om Banen blev stillet fra flere Steder, og der blev afholdt flere Jernbanemøder i Hjørring og Frederikshavn. Byraadet sendte Delegerede dertil, men der opnaaedes intet Resultat, og det stod mere og mere klart for Byraadet, at dette maatte søge egne Veje for at fremme Byens Livssag.

I 1885—86 var der fra Fiskeriforeningens Side andraget om et Anlæg af en Fiskerihavn ved Skagen, og Regjeringen havde ladet en af sine Vandbygnings-

ingenieurer, Assistent Berg, undersøge Forholdene og projektere Anlæget af en mindre Havn ved Skagen. Omkostningerne derved blev beregnet til 2,100,000 Kr.

Der var som Følge deraf stort Røre i Byen, og paa et Møde, som den 24. Marts 1887 blev afholdt af en Udsending for Dansk Fiskeriforening i Kjøbenhavn, fhv. Proprietair Beyer, blev det af denne tilraadet, at man skulde holde sig til en af Delene, enten Banen eller Havnen, helst det, der havde mest Udsigt til at kunne gennemføres, og Stemningen var da for, at man af al Kraft skulde arbejde for Jernbanesagen.

I Begyndelsen af Maj 1887 kom Klitinspektøren med Sandflugtskommissionen til Skagen, og da man anmodede ham om en Udtalelse om, hvorvidt der fra Sandflugtens Side var noget til Hinder for et Baneanlæg gjennem Klitten, svarede han, at en saadan Erklæring kunde han ikke give Byraadet, men han vilde give Indberetning til Ministeriet om, at Klitten ved den extraordinaire Dæmpning var tilplantet saaledes, at der af den Grund intet var til Hinder for et Baneanlæg fra Frederikshavn til Skagen.

Den 20. Maj s. A. tilstilledes Byraadet et af 395 Beboere i Skagen underskrevet Andragende om fremdeles efter bedste Evne at virke for et Jernbaneanlæg til Byen, og man erklærede sig villig til at bære saadanne Offre, som kunde svare til Kommunens og Skatteydernes økonomiske Vilkaar. Den 1. Juni vedtog Byraadet snarest muligt at indsende et Andragende til Regjeringen, ledsaget af det statistiske Materiale, der var bragt til Veje, navnlig ved Toldforvalter Lavritsens og Fiskeriforeningens Bestræbelser. Der blev forfattet et Andragende, som af 2 Delegerede blev overbragt til Indenrigsminister Ingerslev.

Deputationen indsendte Adressen med Bilag til

Ministeren og fik Avdients den 11. Juni 1887, hvor Ministeren da gav følgende Svar:

»Jeg har gjort mig bekjendt med den modtagne Adresse og de den ledsagende Oplysninger, hvilke jeg paaskjønner, ligesom jeg anerkjender den i Adressen fremsatte Udtalelse om, at man i Skagen, til Øjemedets Opnaaelse, er villig til at bære saadanne Offre, som kunne svare til Skatteydernes og Kommunens Vilkaar.

Det er utvivlsomt, at Skagen er uheldig stillet i Retning af Forbindelse udadtil; efter de omfattende Undersøgelser, der ere anstillede, maa det antages, at der ikke kan blive Spørgsmaal om at skride til Havneanlæg ved Skagen, hverken i større eller mindre Stil. Der bliver da alene Spørgsmaal om at tilvejebringe en forbedret Forbindelse ad Landevejen.

Om en saadan Forbindelse rettest bør iværksættes ved et forbedret Vejanlæg, ved et Jernbaneanlæg eller paa anden Maade, er endnu et aabent Spørgsmaal. Jeg har i afvigte Rigsdagssamling, paa given Anledning, meddelt, at det efter mit Skjøn maa erkjendes, at Staten havde al Grund til at tage sig af dette Spørgsmaal og medvirke til dets Løsning. Jeg lovede derfor at lade en Undersøgelse foretage. Det er allerede for en Tid siden blevet paalagt Overingenieuren for nye Statsbaneanlæg at foretage en saadan, men andre Arbejder har hidtil hindret dens Iværksættelse. Den vil imidlertid ialfald blive foretaget inden Efteraaret. Først naar Resultatet af en saadan Undersøgelse foreligger, vil jeg være istand til at udtale mig nærmere om, hvorvidt det vil være muligt og forsvarligt, gjennem positive Forslag, at give et Bidrag til Spørgsmaalets Løsning«.

Den 5. August 1887 ankom Overingenieur Tegner med flere Sagkyndige til Skagen for at undersøge den af Kapt. Jensen foreslaaede Jernbanelinie fra Skagen til Frederikshavn. Næste Dag samledes Borgmester Frich, Byraadsmedlemmerne Toldforvalter Lauritsen, Kapt. P. K.

Nielsen, L. C. Christensen, Michael Ancher og L. Holst med Kommissionens Medlemmer, hvor Overingenieur Tegner gjorde dem bekjendt med den af Kapt. Jensen i 1884 afgivne Betænkning, den projekterede Retningslinie og Stationsplads, hvorimod man intet fandt at erindre. Omkostningerne ved Anlæget af en normalsporet Statsbane vilde andrage 1,500,000 Kr. og den aarlige Drift vilde koste 100,000 Kr. Kommissionen paapegede, at Jernbanespørgsmaalet formentlig kun kunde løses paa den Maade, at der anlagdes en billig Bane, som blev drevet paa en saa økonomisk Maade, at den kunde betale Driften. Kapt. Jensen havde, under Hensyn til den Egn, Banen skulde passere, anslaaet den aarlige Driftsindtægt til 36,000 Kr., Tegner mente, at man kunde sætte den til 40,000 Kr. Byraadets Medlemmer fremhævede Anlægets Nødvendighed for Byens Existens og erklærede, at man selvfølgelig maatte finde sig i den Løsning, som maatte findes forsvarlig, og man tilbød sin Offervillighed i Forhold til Byens økonomiske Evne.

Samme Dag blev Linien igjennem Klitten og til Aalbæk besigtiget af Kommissionen. Denne udtalte sine bedste Ønsker og tilraadede at fortsætte det mangeaarige Arbejde for Spørgsmaalets heldige Løsning.

Den 2. Juli 1888 meddelte Amtet Byraadet en fra Ministeriet modtaget Skrivelse, hvorved dette meddelte, at der nu var udarbejdet Projekt og Overslag til en smalsporet Jernbane mellem Frederikshavn og Skagen. Omkostningerne var anslaaede til 150,000 Kr. pr. Banemil og Banens Længde til 5,2 Mil, saa at samtlige Udgifter ved Baneanlæget vilde andrage 780,000 Kr.

Ministeriet erklærede sig derefter villigt til at foreslaa, at de $^2/_3$ af dette Beløb, altsaa 520,000 Kr. skulde udredes af Staten, medens Resten, 260,000 Kr., vilde være at skaffe tilveje af Kommunerne og andre interes-

serede og imod, at der stilledes Garanti for, at Staten sikredes mod Tilskud til Driften.

I Byraadet var der Stemning for, at man skulde tilskyde 50,000 Kr. til Baneanlæget, og der var altsaa 210,000 Kr., der skulde skaffes tilveje paa anden Maade. Der blev valgt 2 Delegerede til at forhandle med Amtmanden og Amtsraadsmedlemmerne og de forskjellige Kommuner og Private. Ved Støtte af Amtmand Rump, Amtsraadsmedlemmerne Lassen og Nyholm stod Sagen ret godt i Amtsraadet, man bevilgede 120,000 Kr. til Banen, men vilde ingen Andel tage i Driftsgarantien.

Godsejer Jørgen Larsen til Gaardbogaard tilbød strax at tage 10,000 Kr. i Aktier; Frederikshavns Kommune var i Begyndelsen noget uvillig, Raabjerg og Elling ligesaa, men de tegnede sig dog tilsidst alle for henholdsvis 20,000, 3000 og 5000 Kr., ligesom Landsognet bidrog 500 Kr.

Der var altsaa tegnet 208,500 Kr., og Byraadets Delegerede henvendte sig derefter til Overingenieur Tegner med Anmodning om at assistere Byraadet for at faa Sagen gennemført med de forhaandenværende Midler, da man ikke saa nogen Udvej til at kunne skaffe yderligere Bidrag.

Hr. Tegner meddelte da, at han havde modtaget et Tilbud fra Ingenieur Winkel, hvorefter denne vilde overtage Anlæg og Bygning af Skagensbanen for Overslagssummen, og hvad der manglede, ca. 50,000 Kr., vilde han tage i Præferanceaktier. Hr. Winkel, der kom tilstede, tilbød endvidere at stille en Drifts- og Underskudsfond paa 20,000 Kr. til Banens Disposition og overtage Driftsgarantien for Banen i 10 Aar samt sikre, at der hvert Aar blev indbetalt 3000 Kr. i Reservefonden. Man havde altsaa naaet Maalet og faaet den af Ministeriet forlangte Kapital sikret; der stod kun tilbage at skaffe Driftsgaranti,

som alle Aktionærerne bestemt havde nægtet at deltage i, skøndt Skagen havde tilbudt at tage Broderparten af den.

Man underrettede derefter Ministeriet om det af Ingeniør Winkel gjorte Tilbud og om, at naar denne overdroges Anlægget, var Kapitalen tegnet, og Byraadet tilbød at garantere Banens Drift, idet man, saafremt den foreslaaede Overenskomst approberedes, var garanteret i 10 Aar og stod derefter med et Reservefond af 30000 Kr. foruden Drifts- og Fornyelsesfonden eller Dele deraf.

Ministeriet indvilligede i at fremlægge Lovforslaget, og dette kom paa et heldigt Tidspunkt til Folketinget; der var Penge nok i Statskassen, og Forslaget gik forholdsvis let igjennem Tinget og blev samme Efteraar sendt over til Landstinget, hvor det blev henvist til Udvalg.

I Julen modtog Borgmesteren Meddelelse fra et af Udvalgets Medlemmer (Rump) om, at Forslaget var kjørt fast, og at der ikke var videre gode Udsigter for dets Gjennemførelse. Der var underhaanden tilflydt Udvalget Meddelelse om, at Fiskeriet ved Skagen var i Aftagende, og at Stemningen i Byen afgjort var for et Havneanlæg.

Saa blev der den 2. Jan. 1889 sammenkaldt et Borgermøde i Skagen, hvor der fra Byraadets Side blev gjort Rede for Jernbanesagen og oplyst, paa hvilket Stadium den nu befandt sig. Man ønskede derefter en Udtalelse fra Byens Borgere, om de ikke samstemmede med Byraadet i, at der burde arbejdes for et Baneanlæg og i, at Byen var villig til at paatage sig de derved foranledigede Byrder. Mødet var besøgt af ca. 300 Mennesker, og det blev vedtaget med alle Stemmer mod een, at man skulde opfordre Byraadet til at gjøre sit yderste for at faa det fremlagte Lovforslag vedtaget.

Byraadet sendte saa 2 Delegerede til Kjøbenhavn for at konferere med Landstingsudvalget; de gav Udvalget de faktiske Oplysninger, det ønskede, og berigtigede de indløbne Misforstaaelser og Vrangforestillinger.

Den 30. Marts 1889 blev Lovforslaget vedtaget uforandret i Landstinget, og Byraadets Maal, at Skagen kunde blive ligestillet med saagodtsom alle Landets øvrige Byer, var da naaet.

Banen blev aabnet 24. Juli 1890 og har gjort Byen og navnlig Fiskerne uvurderlig Nytte.

Dens Indtægt var i de første Aar noget over 50,000 Kr. og er nu (1904) 90,000 Kr., saa den har stedse kunnet give Aktionærerne ca. 4 pCt. i Udbytte.

III. *Strandinger.*

Som omtalt i Begyndelsen af disse Optegnelser spillede Strandinger i tidligere Tider stor Rolle i Skagen. De bragte Fortjeneste og ikke saa sjældent Fødevarer til Byen i Form af Kornladninger, der jo dengang altid forsendtes med mindre Sejlskibe til Norge og navnlig til England baade her fra Landet, fra Rusland og Preussen. Hverken i Fyrrerne eller Halvtredserne havde man Bjærgningsdampere; naar et Skib var løbet paa Grund, og det ikke med temmelig Lethed kunde bringes flot, saa blev det staaende, og da gjaldt det om at faa saameget iland af Skude og Last som muligt, inden Storm og Søgang splintrede det.

Byfogden i Skagen, der bestyrede Bjærgningsvæsenet, var dengang som alle Retsbetjente lønnet med en lille Løn samt Sportler af Auktionerne m. m., saa det er menneskeligt, at ogsaa han saa paa Strandinger som

en Guds Gave. Man havde jo ogsaa det Særsyn, at Bjærgerne fik en meget mindre Betaling for at bjærge Skib og Ladning ved at bringe det flot, end for at bjærge iland. Selvfølgelig var der ogsaa mere Arbejde for dem derved, men de reddede Kapitaler var der stor Forskel paa.

Skjøndt dette Emne, om Strandinger, er behandlet saa ofte og paa forskjellig Maade, mer eller mindre paalideligt, vil jeg dog fæste nogle af mine Erindringer paa Papiret.

Allerede som Barn modtog jeg stærke Indtryk, naar der passerede Søulykker her; dengang var der ingen Redningsbaade paa Skagen; den første kom hertil i Begyndelsen af Halvtredserne og blev stationeret Vest for det gamle Fyr, ved den gamle Præstegaard.

Kom der Stranding i Stormvejr, blev Besætningen som oftest, naar det var gjørligt, reddet af Fiskerbaade bemandet med vel nok Danmarks dygtigste Kystbeboere. Størstedelen af de Skibe, der strandede her, var Englændere; allerede dengang havde disse langt flere Skibe end alle de andre Nationer tilsammen.

Det var i Sundtoldens Tid, hvert Skib skulde betale Told i Helsingør baade af Skib og Ladning, og der rørte sig dér i de Dage et Liv, som man vel nu næppe kan gøre sig nogen Forestilling om. Kaptainerne blev sat i Land dér af det autoriserede Færgelav for ved de der etablerede Klareringshuse, der som oftest dreves af deres Landsmænd, at klarere Told, kjøbe Proviant m. m.

Det var flotte Tider, Vin, Whisky og Brændevin flød i store Baner, og det var ikke saa forunderligt, at naar en saadan veltrakteret Kaptain kom ombord og forlod Sundet med sydlig Vind, han da næste Morgen kunde finde sit Skib staaende paa Grenen, som kun var belyst af de svage Olielamper fra Skagens gamle Fyr, der jo er

anbragt ca. 1/2 Mil fra Spidsen af Grenen. Nytaarsmorgen 1845 strandede 5 Skibe vesten Højen med sydvest Vind og Taage, »en god Vind for Byfogden i Skagen,« som en gammel Fisker sagde til Cancelliraaden. Beboerne i Skagen var allerede kommet i Kirke, men da der kom en Fisker til Kirken og sagde: »Der staar 5 vesten Højen,« tyndede det nok stærkt ud i Kirken.

Min første Stranding.

I Aaret 1858 var jeg paa Grund af Handelskrisen uden Plads, og da jeg havde en gammel Onkel, der havde Bevilling som Strandingskommissionær, men var uden Praxis, gik jeg i Kompagni med ham, lejede mig et Nattekvarter hos Skolelærer Jespersen i Højen og vandrede hver Aften, naar det var Strandingsvejr, derop. Jeg havde engageret et Fiskeselskab til at ro med mig og sikret mig Assistance af de Folk, der passede bedst paa Stranden for at observere Ulykkestilfælde.

Saa kom en Aftenstund i Begyndelsen af Decbr. gamle Lars Ruth og meddelte, at der stod en Stranding Øst for Højen, »ved Stavmands Bakke«. Han havde opdaget en Lanterne og var vis paa, at der var et Skib strandet.

Mine Folk blev samlet i Skyndsomhed og Stilhed ved Stranden, det var stiv Kuling af Sydvest med diset Luft, og hurtigst muligt satte vi fra Land og roede østefter. Vi kunde skimte Lanternen, og eftersom vi kom nærmere til Skibet, blev dette større og større, og da vi med nogen Vanskelighed kom ombord i Skibet, viste det sig at være Fregatskibet »Herkules« af Memel paa Rejse fra Liverpool til Hjemstedet med Salt. Skibet huggede stærkt i Grunden, var læk og tildels fuldt af Vand, saa der var intet andet at gøre end at faa Besætningen bjærget. Det var med en vis Hjertebanken,

jeg gik ombord i det store Skib; det er altid uhyggeligt om Natten, i Mulm og Mørke, at komme ombord i et strandet Skib, især naar det er af fremmed Nationalitet, hvor Kaptajnen sædvanlig er fortvivlet og raadvild. Jeg anvendte bedst muligt den Smule Tysk, jeg kunde, forklarede Kaptajnen Forholdene paa Stedet, tilraadede ham og Besætningen at forlade det vandfyldte Skib og anbefalede mig som hans Kommissionær, idet jeg gjorde ham bekjendt med, at naar vi kom iland, vilde der staa flere af mine Konkurrenter, men han lovede mig, at ville benytte min Assistance, og det holdt han.

Saa kom vi da vel iland ved Midnatstid, og der var jo en Mængde Mennesker til at tage imod os paa Stranden: Byfogden, Tolderen, Repræsentanten for den preussiske Consul m. fl. Vi fik Mandskabet godt ind paa Stranden, og jeg skulde lige til at benytte min lejede, tilstedeværende Vogn til at kjøre op til Højen med Kaptajnen, da Kudsken meddelte mig, at han ikke vilde kjøre, han var nemlig bestukket.

Saa maatte Skolelæreren og jeg trave med Besætningen langs Stranden til Højen, og da jeg havde faaet Kaptajnen anbragt i min Seng under Skolelærerens Varetægt og Mandskabet i Nabostederne, kjørte jeg med Byfogden til Skagen og stod Kl. 3 om Natten i min Onkels Sovekammer og meddelte ham, at jeg paa hans Vegne var antaget som Kommissionær for en stor tysk Fregat, der stod østen Højen. Det var et værdifuldt Skib, og der blev gjort store Anstrengelser for at faa det flot. Der kom Kjædepumper fra Frederikshavn, og ved Hjælp af gunstigt Vejr lykkedes det efter 8 Dages haardt Slid at faa Skibet bragt flot og til Frederikshavn.

Bjærgerne fik en efter de daværende Forhold ganske anstændig Bjærgeløn, og ogsaa for min Onkel og mig gav Affæren et ganske godt Udbytte.

»Daphne«.

Den 27. Decbr. 1862 vil stedse staa som en ulykkebringende Dag i Skagens Annaler.

Jeg var i Julebesøg i Hjemmet, og om Morgenen paa denne Dag fik jeg Bud om, at der var strandet et Skib paa Nordsiden. Det blæste en forrygende Nordveststorm; da vi var kommet til Stranden, viste det sig, at det var en strandet Brig, der stod paa 3. Revle; Redningsbaaden var kommet tilstede, der var høj Sø, men man gik straks i Gang med at sætte Baaden ud for at komme ud og bjærge Besætningen. Baadmandskabet var lige kommet fra deres Selskabsgilder, hvor de havde moret sig hele Natten, og de gik frejdig til Redningsarbejdet. Baaden kom heldig over Revlerne og fik Forbindelse med det strandede Skib. Stranden var tæt fyldt med Mennesker, og vi saae derfra, at der allerede var kommet en Mand fra Skibet ned i Baaden; man haabede snart at se Resten indbjærget. Saa kom der en vældig Bølge, der slog Redningsbaaden tværs i Søen, og en efterfølgende Bølge kæntrede den, saa hele Besætningen blev kastet ud af Baaden og blev liggende rundt om denne og holdt sig fast i de langs Siden løbende Redningsliner. Der lød et Forfærdelsensskrig fra Mængden, som stod paa den skumklædte Strand og saae, hvorledes Baaden i den første Tid blev liggende med Bunden i Vejret og senere drev østpaa. Mandskabet slap nu Baaden, de var alle forsynede med Redningsbælter, saa de klarede sig ganske godt, drev østefter og avancerede lidt indefter. Men saa skulde de over Revlen, og vi saa med Rædsel fra Kysten, hvorledes de kom op paa de høje Skumkamme i Braaddet og derefter blev slaaede ned i Dybet, vel sagtens lige imod Bunden, thi da de kom op igjen indenfor Braaddet, hang Hovedet ned paa Brystet af dem alle paa 2 Mand nær; den ene, N. Andersen,

havde faaet fat paa en Aare og reddede sig derved over Revlen uden at blive slaaet tilbunds, den anden, Jens Jensen Norsk, havde været Soldat og var en dygtig Svømmer, saa han havde mere Herredømme over sine Bevægelser end de andre; maaske han ogsaa havde truffet et heldigere Sted at komme over Revlen.

De bevidstløse Folk drev nu længere og længere ind, og Folk fra Stranden sprang ud i Brændingen og fik dem bjærget iland paa een nær, han havde mistet Bæltet og blev derude. De Forulykkede var helt varme, og Fraaden stod dem ud af Munden, men de stod ikke til at redde, skjøndt der strax kom Lægehjælp tilstede og blev foretaget Oplivningsforsøg. — 8 af Redningsbaadens Mandskab og 1 af Skibets Besætning var druknede. Ulykken rygtedes strax op i Byen, og Kvinder og Børn styrtede til Stranden, hvorfra 7 af Byens dygtigste Fiskere blev ført hjem som Lig.

Det strandede Skib blev staaende helt paa Revlen, der blev gjort flere Forsøg paa at bjærge Besætningen ved Fiskerbaade og frivilligt Mandskab, som strax meldte sig, og henad Aften lykkedes det Mads Henriksen at redde den ombordværende Del af Besætningen i Land.

Skibet hed »Daphne« af Göteborg, var ladet med Planker og blev Vrag.

Alle de omkomne var fattige Fiskere og Familieforsørgere, saa det saae sort ud i Byen, et saadant Tab af Menneskeliv var ikke hændet i Mands Minde i Skagen.

Der blev dannet en Kommite, der gav en Skildring af Forholdene og sendte Opraab ud baade til Indland og Udland, og i Løbet af kort Tid strømmede Bidrag ind baade fra Danmark og Udlandet, navnlig fra Sverrig.

Da Indsamlingen var sluttet, var der kommet ca. 49,000 Kr. ind; de efterladte fik strax Hjælp i Forhold til Børneantal og Trang, og der blev af det indsamlede

dannet et Fond, hvoraf de efterlevende forsørgedes saaledes, at deres Familier var sikrede. Der er endnu 2 Enker tilbage. I 1884 blev der ved frivillige Bidrag fra danske Mænd og Kvinder, væsentlig paa Foranledning af Kapt. J. P. Larsen, rejst en Støtte i Østerby med Navnene paa de ved »Daphne«s Forlis omkomne Redningsmænd.

»Dronning Margrethe«.

Den 6. April 1867 tidlig om Morgenen meldte Lars Lønstrup, at der var sikkert en Stranding paa Revet. Det havde sneet noget om Natten, og det blæste en halv Storm af N. O. Der var stærk Konkurrence om Strandingsforretningerne, og Selskabet, der plejede at ro med mig, blev purret, Vognen forspændt, og afsted gik det i strygende Fart til Grenen, hvor Baaden stod paa Sydsiden. Da vi kom derned, saa vi en Bark staa ude paa N. O. Siden af Revet; Søen brød over den, den havde Nødflag til og var tillige noget sunket. Mine Folk var alle mødt, og det tog ikke lang Tid at faa Baaden i Vandet, da der var forholdsvis rolig Sø paa Sydsiden. Saa gik det udefter over Revet, Søen var høj, men vi kom lykkelig over og i Nærheden af Skibet; dette laa med Dækket i Vandet, og Folkene sad agter paa Ruffet eller i Storriggen.

At lægge til med Baaden ved Siden af Skibet kunde ikke lade sig gjøre, da Søen stadig brød over det; det eneste Sted, hvorfra vi kunde bjærge Besætningen, var Skibets Spryd, og paa vor Vinken entrede Mandskabet forefter i Rigningen, da de ikke kunde passere Dækket.

De blev da een efter een optaget i den under Skibets Boug opankrede Baad ved at føres ned ad en Line fra Klyverbommen; der maatte vises stor Forsigtighed, for at Baaden ikke skulde løbe op paa Vraget; mange af Besætningen kom i Vandet, før de blev reddede, men

endelig fik vi dem alle velbeholdne ned i Baaden, kom heldig over Revet, og det gik derefter for Medbør hjemad. Det strandede Skib var Bark »Dronning Margrethe« af Brevik paa Rejse fra Göteborg til Amerika med Stangjern. Skibet var næsten nyt, men blev strax Vrag paa Grund af den tunge Ladning og den høje Sø. — Da vi kom ind til Spidsen af Revet, holdt min Vogn der; Kaptajnen, Styrmanden og jeg gik saa iland og kjørte til mit Hjem, medens Baaden sejlede op til Byen med Resten af Besætningen. Der mødte den norske Konsul for at anbefale sig til Kaptajnen, men denne sad allerede nok saa hyggeligt i mit Hjem, og han paaskønnede mit Redningsarbejde ved at overdrage mig den temmelig betydelige Strandingsaffære.

»Caroline«.

Den 30. Decbr. 1869 om Morgenen ved Ottetiden kom der Melding om, at et Skib var strandet østen Højen. Vinden var S. S. V. med Regntykning, og da det saa ud til Storm, sendte jeg Bud til Formanden for Redningsbaaden, Lars Kruse.

Jeg kjørte strax til Strandingsstedet og saa der en Brig staaende paa 3. Revle. Der var høj Dønning, og en Baad fra Højen laa ved Siden af Skibet og kom strax efter i Land, da det strandede Skibs Besætning ikke vilde forlade Skibet, uden de fik deres Tøj med. Det klarede nu op, og Vinden sprang vestlig med tiltagende Storm og Sø. Skagens Redningsbaad kom tilstede og gik strax ud, de fik Kaptajnen, Styrmanden og noget Tøj med i Baaden, foruden nogle af Besætningen, men saa kom der en voldsom høj Sø og fyldte Redningsbaaden, der var belemret af det indehavende Tøj, som formodentlig forhindrede Ventilerne i at virke, saa Baaden laa synkefærdig.

De fremmede Matroser sprang igen ombord i Skibet, og Baaden maatte gaa fraborde for at søge at naa Land, hvorved Roret tog Skade. Skibet gik længere ind paa Revlen og arbejdede voldsomt, men kort Tid efter kom Højens Redningsbaad tilstede og gik ud for at redde Resten af Besætningen. Den kunde ikke borde Skibet, men maatte lægge sig et Stykke indenfor og fik ved en Line Forbindelse med Vraget, og vi saa 4 Mand springe i Vandet og blive halet ind i Baaden. Søen rejste sig mere og mere, eftersom Uvejret tog til, og pludselig kom der en Bølge, der satte Baaden op mod Skibets Anker, saa at den fik et Hul i Bougen og snarest maatte søge Land. Skibet drev over Revlen og østefter; Vejret blev rent orkanagtigt, og endelig stod Skibet fast helt nede ved Sildenæs. Søen brød over det, og den paa Stranden værende Menneskemængde kunde observere 4 nødraabende Mennesker ombord. Det var ugørligt at gaa ud med en Fiskerbaad og begge Redningsbaade var ubrugelige. Saa kæntrede Skibet og laa i nogen Tid med Masterne i Vandet; Mandskabet sad først i Merset, senere entrede de op paa Lønningen, eftersom Masterne sank mere og mere. Der forsøgtes at skyde derud med Raketter, tilsidst knækkede Masterne, og Vraget laa med Kjølen i Vejret, de 3 Mand blev borte, men den fjerde kom op og sad paa Kjølen; hans Broder var reddet og gik paa Stranden og saae paa al den Elendighed, som stærkt greb alle, der var ingen menneskelig Magt, som kunde hjælpe.

Da der ingen Redning øjnedes, trak Manden, der sad paa Kjølen, alt overflødigt Tøj af og sprang overbord for at forsøge at svømme i Land, men forgæves; den rivende Strøm tog ham, og han forsvandt strax i Bølgerne.

Det strandede Skib var Brig »Caroline« af Uechersiel.

»Taglione«.

Den 8. Oktober 1870 var det godt Vejr med nordvestlig Vind, og der laa en Del Skibe tilankers paa Sydsiden paa Grund af de foregaaende Dages Stormvejr.

Om Natten sprang Vinden om paa O. S. O. med Snestorm, og næste Morgen meldtes der, at et Skib var strandet paa Sydvestsiden af Revet. Det blæste en østlig Storm, og Redningsbaaden kom strax i Aktivitet for at bjærge Besætningen. Skibet arbejdede voldsomt, tilsatte Nødflag, og det tog mere og mere til med Storm og Sø.

Redningsbaaden gik ud og arbejdede sig op under Revet, men saasnart den vilde over dette, blev den drevet tilbage, dels paa Grund af den høje Sø og dels paa Grund af en rivende vestgaaende Strøm. Fra Kysten saae man, at der blev sat en Baad ud fra Skibet, og at 2 Mand gik i den. Det var Meningen, at Besætningen vilde have forladt Skibet i egen Baad, da Skibet arbejdede saa stærkt, at det var ved at skilles ad; men strax efter at de 2 Mand var kommet i Baaden og havde faaet et Par Sække Tøj med, kom der en voldsom Sø, som rev Stævnen, hvori Fangelinen havde været anbragt, af Baaden, og denne drev af. Matroserne fik nu travlt med at faa Tøjet agter i Baaden, de anbragte sig ogsaa selv der og fik derved den aabne Stævn over Vandet; heldigvis havde de faaet en Aare med. Vind og Strøm var med, og saa styrede de tvers over Revet og kom lykkelig i Land. Skibet kæntrede mere og mere over og skiltes ad i 2 Dele i den rasende Sø. Det var trælastet; Dækslasten flød ud paa Siden af Skibet, og Kaptajnen og Styrmanden og en Matros, der var paa Agterskibet, sprang ned paa denne. Dækslasten blev ved at holde nogenlunde sammen over Revet, drev rask vestefter ad Land til, og vi saa, hvorledes de 3 Mand sprang fra det ene Sted til

det andet, hvor der var mest Træ, og paa den Maade kom de over Revet og blev optaget af den indenfor liggende Redningsbaad. Den øvrige Del af Besætningen havde holdt sig forude paa Skibet og var derved for hindret fra at komme paa Dækslasten, kun en enkelt Mand lykkedes det at faa fat i et Par Planker, som han fik surret sammen i Korsform, saa anbragte han sig i Midten, og paa den Maade kom han over Revet og blev reddet. Resten af Besætningen, 4 Mand, forsvandt i Bølgerne, deres Lig drev senere ind paa Kysten.

Det strandede Skib var Bark »Taglione« af Hamborg, Kapt. Reck, ladet med Planker og Brædder.

»Marechal Pelissier«.

Om Morgenen den 20. Novbr. 1874, da det om Natten havde blæst en N. O. Storm med Snebyger, opdagedes det, at et stort Skib var strandet paa Nordøstrevet og stod med Nødflag til. Redningsmandskabet blev strax purret ud og kom snarest muligt tilstede, Baaden blev sat ud paa Sydsiden af Revet og gik strax ud for at gaa tværs over Revet og søge at redde de Skibbrudne. Der var meget høj Sø paa Revet tilligemed stærk Strøm, og da Baaden kom derud, viste det sig umuligt at komme i Nærheden af Skibet; der blev gjort flere Forsøg, men alle forgæves.

Imidlertid var Højens synkefri Redningsbaad blevet tilkaldt; den kom ved Middagstid, blev dirigeret til Nordsiden for at forsøge derfra, og under Kommando af Jens Rasmussen gik den saa ud i den oprørte Sø. Efter flere Timers Arbejde og ved Hjælp af den østgaaende Strøm lykkedes det dem at komme i Nærheden af det strandede Skib og faa Forbindelse med dette, og efter mange Anstrængelser fik de Besætningen fra Vraget ombord i Redningsbaaden og kom heldigt i Land om Aftenen.

Bjærgningsarbejdet, der havde varet hele Dagen, havde været meget anstrængende og farefuldt for Redningsmandskaberne.

Der blev ydet dette en Belønning af 1000 Kr. fra Switzers Bjærgningsentreprise, og ogsaa Rederiet paaskønnede den udviste kjække Daad.

Det strandede Skib, der blev Vrag, var »Marechal Pelissier« af Kjøbenhavn, Kapt. Nielsen.

Dampskibet »Mizpah«.

Den 20. April 1881 havde vi en Snestorm af Nord. Om Aftenen Kl. 8½ meldte Rasmus Ruth, at der vist var en Damper strandet paa Nordsiden, da han havde hørt Nødsignal. Lidt efter hørte man atter en gjennemtrængende Piben af en Dampfløjte, og der var ingen Tvivl om, at et Dampskib var strandet. Redningsbaadene i Højen og Skagen blev alarmeret, og afsted gik det til Strandingsstedet mellem Højen og Butteren. Det sneede og stormede endnu, var ravende mørkt, og da vi kom til Stranden, kunde vi lige se et Dampskib staaende paa Revlen med Stævnen imod Land, samt at der var høj Sø paa Land.

Skagens Redningsbaad kom først og gik ud henad 11-Tiden. Forinden Baaden var kommet ud, hørte vi et forfærdeligt Nødraab ude fra Skibet og anede, at en Ulykke var sket, hvilket ogsaa senere viste sig at være Tilfældet, idet 8 Mand af Skibets Besætning var gaaet i en af Skibets Baade og kæntret ved Siden af Skibet; de druknede alle med Undtagelse af 2. Styrmand, der var saa heldig at entre op paa Skibet ved Fangelinen.

Det strandede Skib stod udenfor Vraget af en tidligere strandet Damper, »Commissariat«, hvis Vragstykker laa saa højt i Vandet, at man frygtede, at det skulde være

til Hinder for Redningsarbejdet. Imidlertid var Baaden, der i Lars Kruses Fraværelse blev ført af Niels Jensenius, og som var bemandet med flere frivillige, kommet klar af Kysten og over den første Revle. Saa kunde vi ikke længere se den.

Højens Redningsbaad kom nu tilstede og blev paa Strandkanten, da den ikke turde gaa ud af Frygt for i Mørket at kollidere med Skagens Redningsbaad og for at være ved Haanden, hvis der skulde ske en Ulykke. Tiden gik med Sneglefjed; man spejdede stadig ud over Revlen efter Redningsbaaden, og Folk blev mere og mere ængstelige for, at der skulde være tilstødt dem noget. »Gamle Oldermand« vandrede op og ned ad Stranden og var meget nedtrykt for Sønnen, der var med i Baaden, og mangt et Øje blev vaadt ved Tanken om »Daphne«s Forlis. Endelig lød det frydefulde Raab: »Nu kommer Baaden!« og lykkelig kom den paa Stranden med 10 reddede Søfolk. Baadsmandskabet havde døjet meget med at borde Skibet. Da de kastede Drægget, faldt dette i »Commissariat«s Vrag, de kunde høre det falde mod Jernet, saa de havde været nær ved Faren, og de Skibbrudne maatte en for en springe i Vandet for derefter at blive opfisket af den opankrede Baad. Der var endnu 4 Mand ombord, som Baaden ikke kunde faa bjærget, og Højens Redningsbaad, der nu fik Underretning om Forholdene, gik saa ud og reddede Kl. 2 om Natten Resten af Mandskabet i Land; den ene af dem, 2. Maskinmester, var saa udmattet, at han ikke mere kom til Bevidsthed, skøndt han strax blev kjørt til Højen, hvor der under Lægens Tilsyn blev foretaget Oplivningsforsøg, men alt forgjæves. Saa var dette farefulde Redningsforetagende endt, og de forfrosne og forkomme Skibbrudne kom hurtigst muligt til Højen og fik en haardt tiltrængt Pleje.

Fartøjet var Dampskibet »Mizpah« af Liverpool, Kapt. Lewis, fra Hjemstedet til Østersøen med Stykgods; det brækkede om Natten midt over og var komplet Vrag.

Blandt de med Skibets Baad forulykkede var der en 16aarig ung Mand, Søn af Rederen; han skulde en Lysttur til Danzig efter veloverstaaet Examen. Hans Lig drev 4 Maaneders Dagen efter i Land ved Kandestederne og blev jordet her under stor Deltagelse.

I Anledning af den kjække Daad, Redningsmandskaberne havde ydet, indstillede jeg til det britiske Konsulat, at der burde tildeles dem en Belønning, og da der fra Konsulatets Side blev svaret, at man var villig dertil, men man skulde have oplyst, om Mandskabet ønskede Penge eller Hæderstegn, sammenkaldte jeg Redningsmændene og forelagde dem Spørgsmaalet. Paa 2 eller 3 nær ønskede de alle Pengebelønning, ogsaa Skipperne, men en Timestid efter kom Niels Jensenius igen og sagde: »Nej, Mariane sagde, jeg skulde have Medaillen.«

Som Belønning fik hver af Baadsmandskabet enten 2 Pund Sterling eller Sølvmedaille, Skipperen for Højens Redningsbaad, Jens Rasmussen, fik 4 Pund, men Niels Jensenius fik en Guldmedaille, der vejede lige saa meget som de 4 Pund. Han har den endnu.

»Ljuba«.

Om Morgenen den 27. Oktober 1887 blev der meddelt, at et Skib var strandet paa Vestkysten, udfor Raabjerg.

Det blæste en N. V. Storm, og jeg kjørte strax, sammen med Kapt. Nielsen, til Strandingsstedet, ca. 1/4 Mil vest for Kandestederne, og ankom dertil Kl. 11 Fm.

Vi fandt der et Barkskib staaende paa 2. Revle med Siden imod Land og Bougen imod S. V. Der var meget

høj Sø og stærkt Højvande med rivende Strøm, saa Stranden var vanskelig at passere.

Skibets Fokke- og Stormast var kappet og laa med hele Riggen paa Læsiden. Man kunde se Besætningen samlet omkring Mesanmasten, dels i Vandet og dels søgende Læ paa Indersiden af Ruffet, som Søen stadig brød over. De Skibbrudne raabte og vinkede stadig om Hjælp af Frygt for, at Vraget, der arbejdede voldsomt, skulde skilles ad.

Paa Stranden herskede der en frygtelig Forvirring. Redningsmandskabet fra Kandestedernes Station var mødt og havde gjort et forgæves Forsøg paa at bjærge Besætningen, men Redningsbaaden var dreven af uden at faa Forbindelse med det strandede Skib, og Baadfolkene erklærede, at det var umuligt paa Grund af den høje Sø og den rivende Strøm, samt fordi Rigningen laa paa Skibets Læside, som var det eneste Sted, hvorfra Bjærgningen kunde finde Sted. Ved Raketapparatet havde man, efter 2 forgjæves Forsøg, faaet en Line ombord i Skibet, men Strøget havde ført denne under noget Vrag, saa den var uklar, og Raketstolen kunde ikke benyttes.

Vi anmodede flere Gange Redningsmandskabet om at føre Baaden længere til Luvart af det strandede Skib og paany gjøre Forsøg paa at redde de Skibbrudne, men de erklærede stadig, at det var umuligt at borde Skibet.

Der var imidlertid gaaet ridende Bud til Højen og Tversted Stationer om Assistance, og Kl. 1 1/2 mødte Opsynsmanden fra Tversted med Raketapparat, affyrede en Raket og fik Kl. 2 heldigt en Line ombord i Skibet. Stjærteblokken og en sværere Line blev gjort fast i Raketlinen og denne blev indhevet til Skibet, men da man 1/2 Time efter saa Redningsbaaden fra Tversted gjøre

Holdt ca. 1500 Alen vest for Strandingsstedet, opgav man Redningsforsøget med Redningsstol, da dette vilde være meget vanskeligt og usikkert paa Grund af den høje Sø og stærke Strøm, der forhindrede, at man kunde holde Trossen stram. Det forrygende Vejr med Højvande bevirkede, at Stranden var vanskelig at passere, og nu saae man i Øst Højen Redningsbaad kjæmpende sig frem mod Vejret, medens Søen ofte slog op om Transportvognen, Folkene og Forspandet; Kudsken pidskede paa Hestene, og fremad gik det, tildels i Trav, ad den opblødte Strand, saa de omtrent ved Tretiden passerede Strandingsstedet, men fortsatte et Stykke vestefter for at komme til Luvart af det strandede Skib.

Søen brød stadig helt op til Klitten og skar Tørv og Sten ned, saa Stranden var yderst farlig at passere. Mandskabet og Kudsken stod ofte i Vand til Brystet og maatte holde sig ved Baaden og ved Hestene, naar Søen efter Anslaget mod Klitten løb tilbage, for ikke at blive suget ud i Braaddet. Et Sted, hvor Stranden var særlig snæver, væltede Søen en af Vognene, og Kudsken, Chr. Dalsgaard, blev trukket ud i Braaddet, men blev reddet af en af Baadfolkene.

Tversted Redningsbaad var imidlertid gaaet ud, kom lykkeligt over Revlen, og vi saae fra Stranden, hvorledes den 11 Mands Besætning en for en blev reddet ombord i Redningsbaaden, der klarede sig godt i den høje Sø og snart efter landsatte de gennemblødte og forkomne Skibbrudne. Ingensinde har jeg set en saa rørende Taknemmelighedstilkendegivelse som den, der blev vist af de reddede Finner, de omfavnede deres Redningsmænd og vilde kysse dem paa Hænderne. Højens Redningsbaad gik ogsaa ud, men da den kom paa Siden af Skibet, var Besætningen allerede reddet.

Redningsbaaden fra Tversted kunde paa Grund af

Storm og Højvande ikke komme tilbage, men maatte kjøre til Kandestederne og blive der om Natten, og først efter 27 Timers Fraværelse kom Mandskabet hjem.

Den russiske Regjering belønnede senere Redningsmændene med en større Pengegave, og den danske Regjering viste ogsaa sin Erkjendlighed for den udførte Daad.

Det strandede Skib var Bark »Ljuba« af Mariehamn, Kapt. Eriksen, ladet med Kul; det blev snart efter sønderslaaet.

IV. *Skagens Bebyggelse og ældre Bygninger.*

Hvornaar Skagen er blevet bebygget, foreligger der ikke nogen paalidelig Efterretning om.

Fiskerne har opført deres Huse af Træ langs Kysten, en Del paa den sydlige Side af Landet, navnlig i det nuværende Vesterby, og en Del paa Nordkysten ved Højen eller gammel Skagen, men der har ogsaa været enkelte Gaarde, bl. a. store og lille Lindholm, som har ligget Vest for den gamle Kirke. Byen havde en Vestermark, fra Vesterby og op til Kirken, og en Østermark, formentlig hvor Skagens Markjorder nu er beliggende. Endvidere var der Vest for Kirken Enge, Kjær og Moser, samt mellem Vesterby og Kirken en mindre Sø, kaldet Hofsø, 7—800 Alen lang, 300 Alen bred og 5—6 Favne dyb, hvor der var Skaller og Gjedder.

Der er ingen Tvivl om, at Byen ogsaa har været besøgt af fremmede Fiskere. Fra Fyrbakken, langs Kysten østpaa, har der paa en Stenremme ligget smaa Høje, hvorpaa efter Sagnet Hollænderne skal have haft deres Fiskeboder og derfra drevet Sildefiskeri, paa samme Maade

som de i Middelalderen i stor Stil drev dette Fiskeri fra Skanør og Falsterbo.

Af gamle Bygninger har Skagen kun tvende, den gamle Kirke og Fyret.

St. Laurentii Kirke er formodentlig opført omkring Aar 1400. Sagnet gaar, at Dronning Margrethe har givet Skagen Kjøbstadsrettigheder som Tak for hendes Redning under Forlis paa en Norgesrejse, og selv om Skagens ældste kendte Kjøbstadsprivilegium først er underskrevet af Erik af Pommern i 1413, saa er det dog ikke usandsynligt, at hun har medvirket ved Kirkens Tilblivelse; den ejedes ialfald af Kronen. Den 11. Marts 1459 skjænkede Kong Christian den første Skagens Kirke med tilhørende Kapel til Helligaandshuset i Aalborg, der ejede den til 1677.

Omkring 1700 begyndte Sandflugten at ødelægge Egnen ved Landsognet og Vest for Kirken. Det gik dog kun smaat den første Halvdel af Aarhundredet, men 1775, Almindelig Bededag (den 12. Maj), trængte Sandet efter en hæftig og forfærdelig Storm af Nordvest ind i og forbi Kirken og ødelagde aldeles de omliggende Marker og Enge. Vejen til Kirken blev aldeles ødelagt og ufarbar paa Grund af Kviksand, idet Sandet standsede alle Vandløb. Kirkegaarden blev fyldt med Sand, og Indgangen spærredes saaledes, at Beboerne ved Ligbegængelse maatte tage Ligkisten ind over Kirkegaardsmuren.

Som Følge af, at Jorderne ødelagdes, mistede Kirken sine Indkomster ved Tiende og forfaldt.

Ved Rescript af 5. Juni 1795 blev Kirken nedlagt, dog saaledes, at Taarnet skulde beholdes som Sømærke og mod, at Kapellet forstørredes med saa megen Tilbygning, at det kunde rumme Menigheden, hvorhos Kirkens Bygningsværdi samt dens øvrige Ejendom og lille

Formue, ligesom ogsaa dens aarlige Indtægter og Rettigheder blev henlagte til Kapellet.

Lavkirken solgtes derefter ved en Auktion den 3. Maj 1796 for 1200 Rdl. til Hans Memhave fra Sæby, der ogsaa ved Licitation den 10. Juni samme Aar var lavestbydende paa Taarnets Reparation.

Ved kongelig Resolution af 11. Septbr. 1816 bifaldtes, at Skagens gamle Kirkes Taarn for Fremtiden maatte vedligeholdes af Fyrindtægterne som Sømærke.

Da Marineministeriet ikke længere ønskede at vedligeholde Kirketaarnet som Sømærke, overdrog det dette til Skagens Kommune, men da Kirken savnede tilstrækkelige Midler til at kunne paatage sig Vedligeholdelsen af Taarnet, der var en Del forfaldet, ansøgte man Nationalmusæet om, at dette, paa Grund af den til Taarnet knyttede historiske Interesse, vilde overtage den fremtidige Fredning af Kirketaarnet med tilhørende Grund, og ifølge Skrivelse fra Kirke- og Undervisningsministeriet af 10. Oktbr. 1903 meddeles, at Landbrugsministeriet havde givet sit Samtykke til, at det Skagens gamle Kirke tilhørende Taarn med tilliggende Kirkegaard og Kirkegrund fredlyses, og at der bevares Færdselsret til Taarnet over Klitplantagens Ejendom. Spørgsmaalet om Bevarelsen af det smukke Kirketaarn, der, navnlig paa Grund af Omgivelserne, danner en af Skagens ejendommeligste Seværdigheder, er altsaa løst paa en i enhver Henseende fyldestgjørende Maade.

Som foran anført hørte der et Kapel til Skagens Kirke, da denne i 1459 blev overdraget til Helligaandshuset, Hospitalet, i Aalborg. Kapellet, der laa midt i Byen, omtrent hvor den nuværende Kirke ligger, var opført af Træ; da Kirken blev nedlagt, udvidedes det saaledes, at det kunde rumme hele Menigheden. Det brugtes

derefter som Kirke, indtil den nuværende Kirke blev indviet i 1841.

Kapellet blev antagelig opført forinden den gamle Kirke blev bygget, og det er ikke umuligt, at de fremmede, der i Sildetiden har gjæstet Skagen, har haft en væsentlig Andel i dets Tilblivelse. Den Del af Byen, der laa omkring Kapellet, hedder endnu Kapelborg.

Angaaende Skagens gamle Fyrtaarn skal kun henvises til de Oplysninger, som findes i nærværende Samlinger, 5. Bind (ved A. P. Gaardboe) og 3. Række 2. Bind (ved Rigsarkivar, Dr. V. A. Secher).

Bidrag til nogle jydske hovedgårdes historie i nyere tid (1660—ca. 1850).

Ved cand. mag. S. Nygård.

III. Vadskærgård.

I Skodborg herreds nordvestligste hjørne, tre små fjærdingvej fra Lemvig, ligger i Tørring sogn hovedgården Vadskærgård i et dalstrøg, der løber fra syd til nord ud mod Limfjorden, hvis bølger muligvis i en fjærn fortid har skyllet hen over dalens bund, der nu dækkes af frodigt græs. Det er en gammel gård, men der vides kun lidet om dens ældre historie, og den tilhørte langt tilbage i tiden en kun lidet anset adelsslægt, i hvilken den fra begyndelsen af det 16. århundrede til sidste halvdel af det 17. gik i arv fra fader til søn. Denne slægt, Friiserne med et egern i skjoldet, eller, som den ofte kaldes, Friiserne fra Vadskærgård, førte en temmelig ubemærket tilværelse, når den ikke, som det flere gange skete, gjorde sig bemærket ved enkelte af dens mandlige medlemmers voldsomhed eller ved dens kvindeliges undertiden optrædende tilbøjelighed til at »skikke sig ilde«, hvilket dog i datidens sprogbrug ofte kun betyder, at de giftede sig med en ufri, noget, der let måtte kunne hænde

i en adelsfamilie, der gennemgående var så fattig, at mange af de gårde, den skrev sig »til«, i realiteten kun var bondegårde.

Den stadige vekslen fra fader til søn afsluttedes, da Just Friis til Vadskærgård døde ugift i en høj alder 1661. Da også alle hans brødre ved den tid havde ombyttet det timelige med det evige, tilfaldt gården nu hans to eneste levende brodersønner, Otto Kristoffersen Friis til Astrup og Mogens Nielsen Friis til Favrskov[1]. Af disse to var den førstnævnte allerede ved denne tid en forarmet mand, den sidste derimod, på trods af alle slægtens traditioner, i fuld gang med at samle sig rigdomme, der siden skulde gøre ham til opretter af grevskabet Friisenborg. Under disse forhold var det naturligt, at de snart enedes om, at sidstnævnte skulde overtage hele ejendommen med tilliggende. Allerede 5. januar 1662 udstedte Otto Friis i København skøde[2] til sin rige frænde på halvparten af Vadskærgård hovedgård, der efter den da gældende skyldsætning var 21 tdr. hartkorn, samt på en del gods, blandt hvilket Søgård, Dusgård, Lomfarbæk, Ager og Lykkesgård i Tørring sogn samt et par gårde i Trans sogn. Det lå imidlertid i sagens natur, at denne temmelig ubetydelige og afsides liggende ejendom ikke kunde være af sønderlig værdi for

[1]) Det beror på en fejltagelse, når gården i sidste udgave af Traps Danmark V. 482 siges at være tilfaldet Just Friises broder Niels til Favrskov. Denne var nemlig død ti år før (Danmarks Adels Aarbog 1886, side 143). Der foreligger iøvrigt intet bestemt om, at Just Friises to brodersønner arvede Vadskærgård, men rent bortset fra, at de ifølge de almindelige arveregler måtte gøre det, kan det sluttes af, hvad der iøvrigt vides om gårdens historie på denne tid. — O. Nielsens fremstilling i Skodborg og Vandfuld Herreder side 358 er, som det vil ses, også mindre korrekt.

[2]) Viborg landstings skøde- og panteprotokol III. 64.

Mogens Friis, hvis bestræbelser på denne tid gik ud på at samle og afrunde udstrakte besiddelser i det østlige Jylland, lige fra Randers til Vejle fjord, og det er derfor antageligt, at hans grund til at overtage den enten har været at få fri hænder til at råde for dens videre afhændelse, eller at få et brugeligt byttemiddel ved et mageskifte, han muligvis allerede på denne tid kan have spekuleret på. Han var nemlig en klog mand, der altid vidste, hvad han gjorde.

En hovedgård, der lå ham særdeles bekvemt, tildels omkranset af hans udstrakte gods, var Kollerup i Hadberg sogn. Blandt de betydelige godsudlæg, der efter Skånes afståelse fandt sted til den 1660 afdøde rigsadmiral Ove Gjeddes arvinger, var også denne gård, som de i april 1662 fik tilskødet af kongen. Ove Gjeddes talrige børn og arvinger havde dels ved denne lejlighed, dels ad anden vej erhvervet jordegods i vidt forskællige dele af landet, og man kunde for så vidt sige, at det kunde være dem temmelig ligegyldigt, om de erhvervede en besiddelse i det vestlige eller det østlige Jylland, ved Lemvig eller ved Randers, til hvilken sidste egn intet bandt dem. Allerede året efter kom der da et mageskifte i stand mellem disse arvinger og Mogens Friis, hvorved han til dem udlagde Vadskærgård hovedgård og gods og af dem fik Kollerup med tilliggende. Det dokument, hvorved han overdrog dem hin gård, kendes ikke; derimod har han ladet tinglæse arvingernes erklæring af 1. maj 1663 om den stedfundne byttehandel[1]).

Ved skiftet efter Ove Gjedde tilfaldt Vadskærgård og gods hans søn Knud, der ikke var helt uden tilknytning til det vestlige Jylland, da han var gift med en datter af gehejmeråd Ove Bjelke til Nørre Vosborg, til hvilken

---

[1]) Smst. IV. 169.

gård Knud Gjedde også skrev sig 1667 [1]), sikkert dog uden at være ejer af en eneste tønde hartkorn af den. Hans besiddelser var i det hele taget meget begrænsede; bortset fra en smule strøgods hist eller her, ejede han på denne tid ikke andet gods i Jylland end den lille hovedgård, han nys havde arvet efter sin fader, og de snart talte bøndergårde og huse, der lå til denne, og når alt kom til alt, var han knap nok ejer af dette jordegods, da det som pant gik fra den ene til den anden. Allerede 1. november 1668 udstedte han i København pantebrev [2]) til Jørgen Reitzer, da sekretær i tyske kancelli, senere assessor i kammerkollegiet, ved hvilket han for 700 rdl. in spec. til denne pantsatte såvel hovedgården som den tæt ved denne liggende bondegård Søgård, eller ialt omtrent 43 tdr. htk. [3]), og året efter, d. 10. juli, gav han samme gods — uden at det vides, om Jørgen Reitzers pantebrev på den tid var annuleret — samt »den kongelige tiende udi Tørring sogn« i pant til kirkekommissarius Johan Plum for 1000 rdl. in spec., som denne havde lånt ham af sin plejedatter Maren Bierrings penge [4]). Vi har iøvrigt et bestemt vidnesbyrd om, at Knud Gjeddes formuesomstændigheder ved denne tid stod på meget svage fødder, idet han 11. juni 1670 udstedte et doku-

---

1) Smst. VIII. 61.

2) Smst. X. 203.

3) I pantebrevet siges det, at pantet ialt beløb sig til 42 tdr. 6 skp. 2 fk. 1 5/14 alb. htk. Da Vadskærgård, som ovenfor meddelt, var 21 tdr. htk. og Søgård efter landgildematriklen var 13 tdr. 3 skp. 2 fk. » alb., er det uklart, hvorledes hint tal fremkommer. Søgård menes iøvrigt tidligere at have været en hovedgård (Traps Danmark V. 482); den skyldte aarlig 1/2 td. smør, 500 hvidlinger, 1 skovsvin, 6 tdr. byg, 2 gæs, 1 skp. havre, 4 1/2 alb. leding og 1/8 fed ko.

4) Viborg landstings kopier af protokollerede breve 1669 28. oktober nr. 3. (Den pågældende skøde- og pantebog er tabt.)

ment, hvorved han lovede tolder Jens Jakobsen i Nakskov, hvem han skyldte 600 rdl. in spec., som var opsagte til udbetaling allerede i juni 1665, at denne skulde få nævnte sum udbetalt i rede penge, selv om han — Knud Gjedde — fik kongelig bevilling på at gøre opbud, og til sikkerhed herfor pantsatte han noget gods i Tørring sogn[1]), unægtelig en tvivlsom garanti for, at kreditor vilde få sine penge i klingende mønt. Hvordan det nu end gik hermed, tør det anses for givet, at der for Vadskærgårds ejer ikke blev nødvendighed for at gøre opbud, ti i så fald var sikkert hans lille hovedgård ved den lejlighed gået i løbet for ham, hvad den ikke gjorde før en snes år senere. Måske har han ved sit 1671 indgåede andet ægteskab — hvorom mere nedenfor — klaret skærene; i hvert fald hengår der nu en årrække, inden vi igen ser ham optage disse dyre 6 procents lån. Men i 1685 tog han fat igen, hvor han var sluppet sidst, idet han den 24. oktober på Nørre Vinkel udstedte pantebrev til forhenværende forpagter på Vadskærgård, men nuværende ejer af Søgård på Holmsland Rasmus Andersen, af hvem han havde lånt 2000 rdl. børnepenge, han havde under formynderskab, hvorfor han pantsatte en del nærmere specificeret gods i Skodborg og Vandfuld herreder[2]), og kun et lille halvt års tid efter optog han et lignende lån hos samme mand på 1500 rdl. mod pant i gods i Tørring sogn[3]), blandt hvilket dog hverken hovedgården eller Søgård, hvoraf man måske tør slutte, at disse forud har været tilstrækkelig forhæftede. Det sidstnævnte af disse lån blev tilbagebetalt inden et års forløb; for det førstnævnte måtte Rasmus Andersen, som det senere vil blive omtalt, lade sig det pantsatte gods udlægge.

---

[1]) Smst. 1670 23. november nr. 13.
[2]) Vib. ldt. sk. og ppr. XXII. 258.
[3]) Smst. XXII. 372.

Om der har fundet nogen forøgelse sted af Vadskærgårds tilliggende i Knud Gjeddes tid, vides ikke, men sikkert er det, at forøgelsen i hvert fald har været såre ringe. Overhovedet synes han hverken at have haft ævne til eller sans for at afrunde godset, og hans embedsstillinger bevirkede også, at han kun rent lejlighedsvis opholdt sig på denne afsidesliggende gård. Kun nogle enkelte gange finder man i Tørring sogns kirkebog antydninger af, at han eller hans hustru og børn har været tilstede her. Gårdens drift var overladt til en forpagter. I årene 1665 og 1667 forekommer som sådan den ovenfor nævnte Rasmus Andersen, der senere blev amtsskriver i Lundenæs og Bøvling amter, og, som det synes, forpagter på Sønder Vosborg samt ejer af hovedgården Søgård m. m.; efter ham fulgte Mogens Sørensen, der første gang findes nævnt 1669 og som døde her 29. april 1676, hvorefter hans enke Apollonie Andersdatter 21. september 1679 holdt stuebryllup med Laurids Jensen, der også var forpagter her og senere boede på Nørre Vinkel[1]). Vi kender intet til forpagtningsafgiftens størrelse, men tør sikkert antage, at den har været ret ubetydelig efter nutids begreber. Eksempelvis skal anføres, at hovedgården Vingegård mellem Viborg og Hobro, der efter hartkornet var omtrent to tredjedele af Vadskærgård, 1686 blev bortforpagtet for en årlig afgift af 40 rdl.[2]), hvilket i metalværdi svarer til c. 150 kroner, eller, når hensyn tages til pengenes synkende værdi, kan siges at svare til omtrent 450 kr. nu til dags. Det er herefter sandsynligt, at der af Vadskærgård kan have været svaret en forpagtningsafgift af c. 60 rdl. årlig, eller efter nutids

[1]) Om disse forpagtere se navnlig følgende sognes kirkebøger for de pågældende år: Tørring fol. 2, 3, 5, 7, 79; Borberg 76; Lemvig 21.

[2]) Personalhistorisk Tidsskrift 5. III. 17 anm. 6.

værdi c. 650—700 kr. — Om gårdens besætning ved denne tid kan henvises til, hvad O. Nielsen i sit anførte skrift side 360 har meddelt.

I året 1689 blev Knud Gjedde den 23. marts ved højesteret dømt til at betale sin søstersøn amtmand Ove Lange til Falkensten en sum af 900 rdl. Af denne sum betalte han straks det ene hundrede og lovede at betale resten i to terminer, nemlig halvdelen med 6 % rente 11. marts 1690 og den anden halvdel årsdagen derefter. For at kreditor kunde være sikker på betalingen, pantsatte han ham 19. juli samme år Vadskærgård samt Dusgård, Søgård, Eskebæk, Nør Vedkær og Lomfarbæk, eller ialt omtrent 60 tdr. htk.[1]). Da betalingen imidlertid udeblev, lod Ove Lange sig det følgende år indføre i godset[2]), og dette har rimeligvis været grunden til, at Rasmus Andersen samme år den 27. marts ved landstinget på sin myndling jomfru Maren Hovenbechs vegne begærede gode mænd, som kunde »gøre hannem indvisning og annammelse til brugelighed udi det pantsatte gods af Knud Gjedde for kapital 2000 rdlr.«[3]). Skønt denne sidstnævnte vistnok nogle måneder efter fik udbetalt en større sum, han 1681 havde lånt fru Mette Grubbe til Rask[4]), gjorde han næppe noget forsøg på at bevare Vadskærgård for sig og sine arvinger; i hvert fald gik gård og gods nu for bestandig tabt for ham, men ved samme lejlighed blev han jo en gæld på c. 3000 rdl. kvit, og det kan maaske være tvivlsomt, om den hele ejendom var så meget værd efter den tids godspriser.

---

1) Vib. ldt. sk. og ppr. XXV. 124.
2) Smst. XXVII. 296.
3) Viborg landstings justitsprotokol 1686—92 fol. 169.
4) Den 2. maj 1681 udstedte hun pantebrev til Knud Gjedde for 2500 enkende rdl. in spec.; det blev slettet 13. august 1690. (Vib. ldt. sk. og ppr. XX. 107.)

Knud Gjedde, der fra 1669 havde været amtmand over Nordlandene, som 1678 blev kancelliråd og fra 1686 amtmand over Silkeborg og Mariager amter [1]), købte 1697 hovedgården Hastrup med en del tiender og gods, og her synes han at have haft fast bopæl de sidste ti år af sit liv. Denne gård, som hans svoger Hans Kås forhen havde ejet, synes at have interesseret ham langt mere end Vadskærgård. I det mindste foretog han her adskillige godskøb og salg, der havde til hensigt at afrunde og komplettere godset, hvilket også lykkedes ham således, at den var en meget betydelig ejendom med 201 tdr. htk. gods, da hans 1706 afhændede den til sin søn Frederik Christian [2]).

Knud Gjedde døde 1707, utvivlsomt på Hastrup, og blev begravet i Tyregod kirke [3]). Han havde først været gift med Ide Sofie Ovesdatter Bjelke, som døde 20. september 1665, og blev derefter 8. juni 1671 »in corona nonnullorum nobilium« viet til jomfru Lene Katrine Jørgensdatter Kås (mur-Kås) »og stod deres

---

1) Om hans embedsstillinger m. m. se Danmarks Adels Aarbog XI. 126 og XVIII. 556 samt Bloch: Stiftamtmænd og Amt mænd side 119.

2) Da der ikke er anledning til her at gå nærmere ind på Knud Gjeddes godshandeler, f. s. v. de ikke angår Vadskærgård, skal jeg for dem, der måtte ønske flere oplysninger herom, henvise til, at der om hans bestræbelser for at afrunde Hastrups gods kan efterses Vib. ldt. sk. og ppr. XXXI. 141, 206, 249, 252 304, 361, 431, 434, 467; XXXII. 330 og XXXIII. 488. To pantebreve på Hastrup findes smst. XXX. 254 og XXXIII. 487. Iøvrigt vil man finde nogle oplysninger om ham i VIII. 40; X. 233; XXII. 260, 350 og XXIV. 267, 317.

3) Hofmans Fundationer IV. 730. Tyregod kirkebog begynder først 1713. Når det i Danmarks Adels Aarbog, anførte sted, siges, at han blev begravet i Viborg domkirke, er det næppe rigtigt, da der i kirkens regnskabsbog — kirkebogen mangler — ingen antydning findes deraf.

bryllups højtid på velb. fru Mette Grubbes gård Rask«. Præsten noterer ved denne lejlighed med tilfredshed, at han fik 12 imperialer[1]). Denne Knud Gjeddes anden hustru overlevede ham i 13 år og blev efter sin ovennævnte søns død 1713 ejer af Hastrup, hvor hun døde 18. oktober 1720. Den stedlige præst, hr. Søren Borch, der ellers fører sin kirkebog i dagligdags prosa, er ved denne højtidelige lejlighed efter tidens skik blevet, om ikke poetisk så dog højtravende, og noterer: 1720 den 9. november »begrafvet i Tyrregod Kirche dend Høyædle og Høyvelbaarne i Lifvet, hos Herren himmelsalig i Døden Frue Lene Cathrine Kaas, sal: Hr. Cancellieraad og Amptmand Knud Geddes, fordum Herre til Vadskiergaard og Hastrup, hans Kongl: Mayts Høybetroede Amptmand ofver Silcheborg og Mariager Ampter, Hans efterlatte Høytelschelige Frue i hendes Alders 67 Aar. Gud forleene hende med alle troe Christne en ærefuld Opstandelse udi den Herris Iesu Christi Aabenbarelse. Hun blef henkalden d. 18. Oct. tilforn.« Det samme kunde have været sagt med færre ord, men meningen var sikkert god. — Om Knud Gjeddes børn findes oplysninger i den trykte litteratur[2]).

Som ovenfor berørt havde Ove Lange den 11. april 1690 ladet sig indføre i Vadskærgård hovedgård og en del af dens tilliggende gods. Denne mand, der som søn af Niels Lange (3 roser) til Fritsø og Mette Ovesdatter Gjedde, var en søstersøn af gårdens forrige ejer, var født 7. april 1648 i København og var tidlig blevet amtmand, først fra 1675 over Egger len i Christiania stift, 12 år senere over Hedemarken og Gudbrandsdalen. Han var nøje knyttet til Norge, hvor hans forfædre i flere slægtled

[1]) Hvirring-H.-T. kirkebog fol. 59.

[2]) Se Personalhistorisk Tidsskrift III. 176 og navnlig Adelsaarbogen XI. 126—129.

havde haft fast fodfæste, såvel ved godsbesiddelser som ved embedsstillinger, og det skyldes nærmest et tilfælde, at han blev draget til Jylland, hvor han ingen større besiddelser havde, før han, vel sagtens i temmelig høj grad imod sin vilje, blev ejer af Vadskærgård. — Ved denne tid var Ove Lange enkemand. Hans første hustru, Abigael Kristoffersdatter Adelheim, der skal have været en norsk præstedatter, var nemlig omkommet ved operahusets brand i København d. 19. april 1689 sammen med en datter. Det var, som man vil se, næppe en måned efter, at han ved højesteret havde vundet den sag, der blev den indirekte årsag til, at han blev jysk godsejer, og det ligger da nær at antage, at det just var denne sag, der var grunden til, at han på denne tid opholdt sig i hovedstaden sammen med sin familie. Ligesom sagens udfald gjorde ham til ejer af den jyske herregård, bevirkede vistnok den omstændighed, at han var blevet ejer af denne, at hans anden hustru blev en jysk adelsdame. Der er nemlig ingensomhelst antydning fundet af, at han før den tid har haft nogen forbindelse med Jylland, men vist er det, at han et årstid eller to efter, at hans første hustru var død, ægtede Frederikke Amalie Pentz, en datter af Jokum Frederik Pentz til Åstrup ved Hjørring. Det ligger nær at antage, at han på rejser fra Jylland over Fladstrand til Norge kan have lært hende at kende på Bangsbo, hvor hun kan have opholdt sig hos sin søster Ingeborg Kirstine, der var gift med Henrik Bille, som ejede denne gård. Denne hans anden hustru havde tidligere været parthaver i Åstrup og i den nu forlængst nedlagte lille hovedgård Lønsgård i Linnerup sogn, Vrads herred. Ved den tid, da hun indtrådte i ægteskab, ejede hun bondegården Kragelund i Vindblæs sogn ved Mariager, som hun og hendes mand synes at have haft en særlig forkærlighed for, da de søgte at øge

dens tilliggende af tiende og gods[1]), og man kan finde, at han skriver sig »til Falkensten og Kragelund«, hvilket er påfaldende, da den førstnævnte af disse var en betydelig adelig sædegård i Norge, den sidstnævnte som sagt kun en bondegård.

Det vides ikke bestemt, når Ove Lange døde, men rimeligvis var det 1694. Hans enke solgte 1697 Kragelund og flyttede til København, hvor hun døde 1702[2]). De havde ingen børn; derimod havde han i sit første ægteskab en søn, Niels, og en datter, der, som ovenfor omtalt, omkom sammen med moderen.

Ove Lange, der kun tvungen af omstændighederne var blevet ejer af Vadskærgård, beholdt den ikke længe. Under et ophold paa Bangsbo sluttede han d. 15. september 1692 forening[3]) med denne gårds forpagter Kristen Andersen, hvorefter denne skulde afkøbe ham Vadskærgård hovedgård, der efter den nye matrikkel havde fået sit hartkorn sat til 20—6—3—1—, samt følgende gods: Søgård 12—4—»—2—, Dusgård 8—»—3—2—, Lomfarbæk 3—4—»—1— og 6—»—3—»—, Eskebæk 8—4—3—1½—, Nør Vedkær 6—5—2—»,

[1]) D. 30. maj 1693 fik Ove Lange af kongen skøde på kongekorntienden af Vindblæs sogn mod 650 rdls. afkortning i hans amtmandsgage (Vib. ldt. sk. og ppr. XXVIII. 131), og 3. maj 1694 tilskøder Karen Krag, sl. Gude Parsbergs til Nørlund, ham 17—18 tdr. htk. gods i Vindblæs sogn for 260 rdl. 4 mk. 8 sk. (smst. XXX. 250).

[2]) Om Ove Lange og hans hustruer findes oplysninger i stamtavlen til side 32 i genealogisk og biografisk Archiv, i Bobé: Operahusets Brand, side 61 anm. 71 og i Danmarks Adels Aarbog XVIII. 265. Når det i sidstnævnte kilde siges, at Ove Lange døde 14. oktober 1692, er det ikke rigtigt, ti det fremgår af det ovenfor anførte, at han i hvert fald levede endnu 3. maj 1694. At han er død i sidstnævnte år, hvilket den førstnævnte kilde angiver, er sandsynligt.

[3]) Vib. ldt. sk. og ppr. XXVIII. 87.

Sejbjerg 6—6—2—1— og Sønder Vedkær 6—3—2—»—; hertil kom en halv snes gadehuse på gårds og godses grund. Alt ialt var det 79—5—»—2½— htk. og for hver tønde skulde køberen betale 23 rdl. eller ialt 1831 rdl. 5 mk. 13½ sk. »og der foruden i købet en næst den bedste hest, han nu på Bangsbo er tilhørende«, hvorimod han skulde være berettiget til forpagtningsafgiften[1]) af gården fra 1. maj 1692 til samme dato det følgende år samt til godsets restancer m. m. Foreningen blev til vitterlighed underskrevet af Kristen Lauridsen til Skårupgård og Søren Kristensen Calmer i Bækmand. Når ingen finere vitterlighedsvidner var tilstede, tyder det på, at denne handel er blevet afsluttet så at sige på stående fod, hvilket da også bekræftes af den omstændighed, at Ove Lange i et pantebrev af samme dato[2]), ved hvilket han til Kristen Andersen pantsætter det selv samme gods, bemærker, at han ikke har sine adkomstbreve ved hænde. Skødet[3]) udstedtes året efter den 11. november i Ålborg, og ved denne lejlighed var sælgerens to svogre Adam Ernst Pentz til Åstrup og Henrik Bille til Bangsbo vitterlighedsvidner. Der er iøvrigt en del uoverensstemmelser mellem skødet og foreningen (købekontrakten), men da de i realiteten er uden større betydning, er der ingen grund til nærmere at omtale dem.

Der vides kun lidet om Kristen Andersen, før han blev ejer af Vadskærgård. Hvor han er født og hvor han har opholdt sig, før han blev forpagter på Bangsbo, er der intet fundet om. I denne stilling forekommer han første gang 1690, og i dette og følgende år — indtil 1694 — nævnes adskillige gange hans hustru, Mette Kristens-

[1]) Forpagter var sandsynligvis Hans Pedersen Østrup, der forekommer som sådan 1694.

[2]) Vib. ldt. sk. og ppr. XXVII. 296.

[3]) Smst. XXVIII. 190.

datter, og hans datter som faddere til børn, der førtes til dåben i Flade og Gærum kirker[1]). Den omstændighed, at han nogle gange kaldes med efternavnet Gjerum[2]), kunde tyde på, at han stammede fra sognet af dette navn, men noget bestemt derom lader sig næppe oplyse.

Hvad der bevægede ham til at drage den lange vej fra Bangsbo til Vadskærgård, er naturligvis ikke let at sige, men hvis det er rigtigt, som det et sted findes anført[3]), at hans hustrus efternavn var Lemvig, kan forklaringen ligge deri, hvad enten hun nu i så fald var født der eller hendes familie stammede derfra; muligvis kan også Kristen Andersens opmærksomhed være blevet henvendt på den fjerntliggende ejendom derved, at hans svigersøn havde en kødelig fætter, Niels Pedersen Bhie, der kort tid forhen var blevet præst i Hygom, nabosogn til Tørring.

Få år efter, at Kristen Andersen var flyttet til Vadskærgård, ser vi ham i fuld gang med at forøge dens temmelig ubetydelige tilliggende, og kun hans snart efter indtrufne død hindrede ham i at nå det mål, han utvivlsomt havde sat sig, at få gården kompletteret, eller med andre ord at få samlet 200 tdr. htk. gods indenfor en omkres af to mil fra gården. Ifølge Danske Lovs 5—3—22 var han berettiget til at indløse, hvad der var

---

1) Således 30/11 og 7/12 1690, 8/11 1691, 16/7 1693, 24/6 og 19/8 1694.

2) Vib. ldt. sk. og ppr. XXVI. 108 og XXXII. 164. Når han i 3. udgave af Traps Danmark V. 482 kaldes Christen Nors, beror det vist på en fejltagelse, som iøvrigt nærværende artikkels forfatter har nogen skyld i. Der er ganske vist et og andet, som kunde synes at tyde på, at han var broder til Lukas Andersen Nors til Kabbel, men noget bevis i så henseende har ikke været til at finde, og Kristen Andersen synes aldrig at forekomme med dette efternavn.

3) Wibergs Præstehistorie III. 8.

blevet udlagt til Knud Gjeddes kreditorer ved indførsel, og denne rettighed benyttede han sig af, idet han 4. juni 1697 af den ovenfor flere gange omtalte, nu afdøde, Rasmus Andersens to svigersønner Knud Ravn på Øster-toft og tolder Elias Larsen i Ringkøbing lod sig overdrage det til ham ved indførsel af 5. juni 1690 udlagte gods, ialt godt og vel 48 tdr. htk., som han måtte betale med den sum, hvorfor det var udlagt, nemlig 2238 rdl. 2 mk. 4 sk.[1]. Den forøgelse, godset derved vandt, var værdifuld, fordi alt det udlagte lå i hovedgårdens umiddelbare nærhed, alt i Tørring sogn, undtagen gården Kammergård i Hygom sogn, på omtrent 14½ td. htk., men også denne lå særdeles belejligt. Samme år erhvervede han 7. august ved køb fra Christian Fich, kapellan til Korup og Ubberud på Fyn, gården Kvistgård ligeledes i Hygom sogn[2], der var rigelig 9 tdr. htk. Det næste år fortsatte han ved fra Iver Kristensens arvinger i Bergen at indløse noget fra Knud Gjedde 1690 udlagt gods, beliggende dels i egnen ved Vadskærgård, dels nede ved Horsens, samt ved at erhverve nogle gårde ved køb fra forskællige[3]. Han forøgede derved gårdens tilliggende med c. 25 tdr. htk., skøndt han næste år afhændede godset ved Horsens til Knud Gjedde, der dog samtidig tilskødede ham Birkildgård i Asp sogn[4]. Denne lå ganske vist for langt borte fra hovedgården til, at den strængt taget kunde bruges til dennes komplettering, men i den henseende tog man det ikke så nøje og kunde heller ikke gøre det på en tid, da der ikke eksisterede ordentlige kårt, som straks vilde have røbet den virkelige afstand. Sikkert er det, at denne gård i den følgende tid stadig henregnedes til hovedgårdens egentlige

[1]) Vib. ldt. sk. og ppr. XXX. 363.
[2]) Smst. XXXI. 22.
[3]) Smst. 209, 210, 215.
[4]) Smst. 361, 431.

tilliggende og ikke til strøgodset, med hvilket navn man betegnede det gods, som lå eller — rettere sagt — indrømmedes at ligge over to mil borte fra hovedgården. Endelig erhvervede Kristen Andersen ved skøde af 31. marts 1700 fra major Hannibal Henrik v. Schwaneweide og hans hustru noget af deres arvegods, beliggende dels i Tørring, dels i andre sogne, ialt udgørende 15—16 tdr, htk.[1]), men kort tid efter døde han[2]), efter at have bragt sin ejendom op til — hovedgården indbefattet — at udgøre ca. 180 tdr. htk., hvorpå der ikke hvilede en skillings gæld, unægtelig et smukt resultat, når man tager de vanskelige tidsomstændigheder i betragtning. Hvor meget hele ejendommen stod ham i, ved vi ikke, da salgspriserne ofte ikke nævnes i skøderne, men efter de på den tid gængse priser kan hver td. htk. anslås til en værdi af c. 32 rdl.; herefter skulde prisen på det hele blive c. 5800 rdl., hvilket i metalværdi svarer til omtrent 21200 kroner, eller efter pengenes nuværende værdi omkring 60000 kr.[3]).

Kristen Andersen efterlod sig som enke ovennævnte Mette Kristensdatter (Lemvig?) og en datter Anne Marie Kristensdatter, der var født c. 1675 og som 15. februar 1693, mens forældrene endnu boede på Bangsbo, havde holdt bryllup med præsten Jakob Lauridsen Holm

[1]) Vib. ldt. sk. og ppr. XXXII. 164.

[2]) Han døde før 28. juni 1700 (Vib. ldt. sk. og ppr. XXXIII. 42). Tørring kirkebog mangler fortegnelse over døde og begravede 1698—1730.

[3]) Det var i det 17. århundrede og et godt stykke ind i det følgende meget almindeligt, at skøder ingen oplysning gav om prisen på det solgte. Der kendes dog fra tiden 1690—99 16 sådanne på jydske hovedgårde med tilliggende i hvilke prisen er anført, hvilke skøder tilsammen androg 3264 tdr. htk., der solgtes for ialt 105280 rdl.; herefter bliver gennemsnitsprisen c. $32^1/_4$ rdl. (= 118 kroner) pr. td. htk.

i Saltum. Han og hans svigermoder ejede nu gård og gods, som de kort tid efter Kristen Andersens død skaffede en værdifuld forøgelse, idet de 28. juni 1700 af Sten Bille til Burholt fik skøde på Tørring og Heldum kirker med tiender og kirkegods[1]. Svigermoder og svigersøn syntes altsaa i forening at ville fortsætte den afdødes værk, og vi tør formode, at forholdet mellem dem var godt, da hun såvel fra Bangsbo som fra Vadskærgård gentagne gange var draget den lange vej til Saltum præstegård for at stå fadder til sin datters børn og ligeledes i oktober 1700 opholdt sig dér. Men ved denne lejlighed indtraf der en begivenhed, som må formodes i høj grad at have rokket det gode forhold. Den 4. november samme år lod nemlig Jakob Holm på Viborg landsting læse et dokument, der ord-, men ikke bogstavret lød således[2]:

Såsom min sl. mand velfornemme seignr. Kristen Anddersen og jeg hans efterladte Mette Kristensdatter, residerende på Vadskærgård, have altid vores kære svoger og datter vores sædegård og dets tilliggende jordegods tilsagt og forsikret, at det dennem og alle deres arvinger skulde tilhøre og ingen uden de og deres arvinger der udi vorde delagtige, da på det al optænkelig anstød skal vorde afvendt, som kunde dem hindre at komme til gårdens og godsets fuldkomne ejendom og de i alle måder der om må være forsikrede, giver jeg min svoger og datter fuldkommen gavebrev paa bemeldte Vadskærgård og al dets tilliggende jordegods, som i alle måder skal stå fast og urykkelig til min svoger og datters bedste, ti kendes jeg underskrevne Mette Kristensdatter, sl. Kristen Andersens efterladte på Vadskærgård, og

---

1) Vib. ldt. sk. og ppr. XXXIII. 42.
2) Smst. XXXII. 203.

hermed for alle vitterligt gør, at jeg af moderlig kærlighed, fri vilje og velberåd hu haver givet og skødet, så og hermed giver og skøder min svoger hr. Jakob Lauridsen Holm, sognepræst for Saltum og Hune menigheder, og hans hustru Anne Maria Kristensdatter, min eneste datter og barn, og deres arvinger al min hovedlod i Vadskærgård og alt dets tilliggende jordegods, som min sl. mand Kristen Andersen haver sig tilkøbt og betalt, som er Vadskærgård med sin bygning, Søgård, Dusgård, Vesterlomfarbæk, Eskebæk, Nør Vedkær, Sejberg, Sønder Vedkær, Øster Lomfarbæk, Krasborg, Lindskrog, Sig, Hummersgård, Polberg, Stor Sønder Kokholm, Nør Kokholm, Halgård, Kammersgård, Kvistgård, Vester Vem, Tørring Maae, Kallesø, Gamsmark, Birkelgård, Rådsgård, Lovmandsgård, 1 bol i Balleby, Ølby og i Trans sogn, Højland Snab, anparten i Østergård og Katkær, alle disse gårde, bol, gadehuse, lige efter skødernes videre formelding og klare oplysning, beregnet i hartkorn efter ny matrikkel ohngefer 180 tdr., hvoraf halvdelen min datter, Anne Maria Kristensdatter, arveligen tilfalder, om jeg nogen sinde giftede mig, men den anden halve del, som er godshartkorn jeg siger 90 tdr. hartkorn, misregning forbeholden, mig tilhører og med rette tilkommer, hvilken halve del og min hovedlod i forbemeldte sædegård og al dets tilliggende jordegods er og skal være min kære svoger hr. Jakob Lauridsen Holm og min datter og deres arvinger af mig i alle måder, intet undtagen, givet og skødet, og så som ingen gæld, men god tilstand i min sal. mands og min bo befindes skal denne min gave til forbemeldte min svoger og datter og deres arvinger mod alle optænkelige årsager og opfund stå ved sin fulde kraft og dette mit gavebrev i alle ting være uigenkaldelig, ti jeg vil, at min svoger og datter og deres arvinger skal allene have, nyde og eje al Vadskærgård og al dets tilliggende gods med sine herligheder, som før er bemeldt og opregnet, med hvad navn det nævnes kan, min

anpart med deres, og deres anpart med min, så at jeg ingen ydermere lod eller del, ret eller rettighed, til eller udi Vadskærgård og al dets tilliggende gods haver eller vil have, kræve eller kræve lade ved mig eller mine, men forbemeldte gård og al dets tilliggende jordegods i alle måder skal være forbemeldte min svoger og datter og deres arvinger tilhørende med alle dets rettigheder i alle ting lige efter skøder og adkomster, som derpå ere tagne, dog her ved skal være iagttaget og fast og urykkeligen af min svoger og datter og deres arvinger holdet og fuldkommet, at så længe jeg sidder i mit enkesæde vil og skal jeg frit og ubehindret nyde og beholde alle indkomster af al Vadskærgård og af alt dets tilliggende jordegods så vel af min som af min datters anpart og alleneste give min svoger og datter en kendelse årligen efter min egen gode tykke og fri vilje. Men såfremt det skulde behage gud, at jeg skulde forandre mig og i et nyt ægteskab mig begive, skal min svoger hr. Jakob Holm og min datter være i alle måder berettiget straks deres og min anpart i Vadskærgård og al dets tilliggende jordegods som før er bemeldt til fuldkommen ejendom og brug at tage, nyde, bruge og arveligen beholde, intet undtagen, efter forbemeldte min forsikring og givemåde, og gøre sig alt dette jordegods så nyttig, som de bedst ved og kan og have det fri for min og alles tiltale, så at hverken jeg før [?] ej heller om jeg giftede mig skal min mand have nogen lod eller rettighed enten før eller efter død i samme forbemeldte Vadskærgård og al dets tilliggende jordegods, dog herhos er og skal dette være eftertænkt til fuldkommen fyldestgørelse, at jeg vil og det skal være mig frit og ubehindret i samme mit ægteskab, om det kom dertil, at bo og blive på Vadskærgård, nyde og beholde uden ringeste forhindring og uden al modsigelse, så længe jeg lever, den ganske sædegårds avling i alle ting, intet undtagen, og bøndernes sædvanlig ægt og arbejde til gården, alle deres, som der til nu bruges, uden ringeste

vederlag og betaling til min svoger og datter og deres arvinger og skal dette være i min magt og i alle punkter stå fast og urykkeligen, så længe, jeg lever, at jeg må gøre mig gårdens avling så nyttig, som jeg bedst ved og kan uden al afgift til min svoger og datter. Men alle gårdens tilliggende bønder, nær eller langt, skal i det øvrige svare min svoger og datter og deres arvinger og dennem tilhøre, og derhos vil og skal jeg holde gården i god tilstand og bøndernes lejlighed i god agt, at de ej over deres ævne med arbejdet skal vorde besværede, og såfremt sædegården af min svoger og datter kan ved mere jordegods vorde fra de sædvanlige skatter frigjort, skal jeg, sålænge jeg lever, være delagtig i den frihed og nyde den lettelse. At jeg således har givet og giver min svoger og datter og deres arvinger al min lod og del i Vadskærgård og alt dets tilliggende forbemeldte jordegods til visse ejendom, vidner jeg her med egen hånd og med segl stadfæster og venligen ombedet velædle hr. oberstløjtnant Claude og seignr. Povl Lauridsen på Hammelmose med mig til vitterlighed at underskrive samt hans gode nabo seignr. Mogens Torbensen og min svoger hr. Jakob som min laugværge både til vitterlighed og stadfæstelse. Saltum præstegård d. 21. oktober anno 1700. [Underskrifter].

Som det vil ses, havde hr. Jakob skyndt sig meget med at få dette værdifulde dokument indsendt til læsning. Han ilede, som om han havde en følelse af, at der var periculum in mora. Om han indsendte det med en god samvittighed, må stå hen, men vist er det, at man næppe tager fejl ved at antage, at han selv har forfattet det, og at Mette Kristensdatter kun af vanvare — om man så må sige — havde underskrevet det; for nægtes kan det ikke, at dette i sig selv temmelig meningsløse stykke papir helt igennem var til gavn for ham og i adskillige henseender til skade for hende. Man bliver

også noget underligt tilmode, når man nærmere overvejer, hvem det egentlig er, der optræder som medunderskrivere ved denne lejlighed. Oberstløjtnant Hans Kristoffer Claudi var hr. Jakobs flerårige omgangsven og sognebarn, Povl Lauridsen var hans broder og Mogens Torbensen var ligesom denne i mange år forpagter på Hammelmose og altså utvivlsomt en gammel bekendt af hr. Jakob. Endelig har denne sidstnævnte selv som enkens lavværge underskrevet til stadfæstelse! Hvem skulde under slige omstændigheder tænke på at varetage enkens tarv? Intet under, at hun ved nærmere overvejelse kom til det resultat, at hun havde været en lille smule for medgørlig og derfor, såsnart hun var vendt tilbage til Vadskærgård, drog omsorg for at få sig en ny lavværge, ved hvis bistand hun fik sammenflikket nedenstaaende knudrede dokument[1]), som den 2. december læstes på landstinget og fuldstændig omstødte det »skrift«, som hr. Jacob havde »tilbragt sig« og som han vilde »kalde et gavebrev«. Dette dokument lød — ligeledes ordret — som følger:

Højædle og velbårne hr. justitsråd og landsdommer. Som min svigersøn hr. Jakob Lauridsen Holm, sognepræst til Saltum med dets anneks i Vensyssel, haver tilbragt sig et skrift, som han vil kalde et gavebrev og derefter tilegne sig Vadskærgård og tilliggende bøndergods så jeg efter min sl. mand som min hovedlod og anden prioritet efter loven der udi kan tilkomme og som sligt på så måde er tildragen og ej med min laugværges råd og konsens sket med videre i så måder lovstridig er der for kommen til betænkning og må ugærne fornemme han allene skulde eftertragte under sådan skin at ville tilbringe sig mine midler og jeg i så måder af

---

[1]) Vib. ldt. sk. og ppr. XXXII. 215.

hans hånd ikkun nyde et nådebrød, så jeg imod forhåbning |: der udi finder mig imod kongl. allernådigste lov snildelige at være omgås hvorfor og hermed protesterer :| i fald velbemeldte min svigersøn med sådan et skrift understår sig for de højædle herrer for landstingsretten at indkomme og det til at protokollere skulde begære at hans skriftlige instrument ikke i retten vorder admiteret, som jeg ej sligt er gestendig, ydmyg begærende de højædle herrer landsdommere dette udi gunst vilde anse, at denne min protest i retten måtte læses og påskrives og mig igen at være sked tilstilles svar imod at forblive de højædle og velbårne herrer landsdommeres ydmygste tjænerinde. Vadskærgård d. 23. november anno 1700.

Mette sl. Kristen Andersens efterleverske.

Efter enkens andragende underskriver jeg underskrevne som af højøvrighed til hendes laugværge anordnede er, Kabbel ut supra, Lukas Andersen Nors.

Hvad Jacob Holm tænkte, da han erfór, at hans svigermoder havde gjort denne bratte svingning og brugt udtryk, der var så lidet smigrende for ham, ved vi ikke, men sikkert er det, at han måtte finde sig i, hvad der var sket, og lade Mette Kristensdatter beholde, hvad der med rette tilkom hende; men at han derfor ikke havde tabt sit mål af sigte, viste sig, da hans svigermoder en tre års tid senere besluttede sig til, skøndt hun på den tid må have været temmelig tilårs, at indgå nyt ægteskab. I denne anledning holdtes der den 20. juli 1703 på Vadskærgård samfrændeskifte efter Kristen Andersen [1]), og her enedes man først og fremmest om, at hr. Jakob

[1]) Skodborg-Vandfuld herreders justitsprotokol under 27. oktober 1712, hvor en kopi af skiftebrevet, der ikke kendes andensteds fra, er indført. Kopien er iøvrigt ikke helt fuldstændig, da protokollens kant er beskadiget af fugt.

Holm og hans hustru skulde have Vadskærgård hovedgård og tilliggende gods »så at det forhen oprettede og allernådigst konfirmerede gavebrev hermed står ved sin fulde kraft udi alle [måder]«. Det synes altså, at det er lykkedes Jakob Holm at erhverve kongelig konfirmation på det ovenomtalte mærkelige dokument eller et lignende, skønt der ellers intet er fundet desangående. Mette Kristensdatter, der ifølge gavebrevet havde ret til at residere på gården, lovede at gøre denne ryddelig til førstkommende Mikkelsdag. Derimod skulde svigersønnen betale til hende 11. marts 1704 i Lemvig 200 rdl.kroner, og siden hvert års 11. marts således kontinuere, så længe hun levede. Tørring og Heldum kirker med tiender og gods samt alle boets obligationer[1]) tilfaldt Jakob Holm, som derfor skulde betale 2000 rdl. i hele og halve kroner, halvdelen straks, resten til 11. marts 1704; opdagedes der gæld, som var stiftet af Kristen Andersen, skulde arvingerne i forening svare til den, men al yngre gæld skulde det påhvile hans enke alene at betale. Af gårdens besætning fik svigersønnen 8 kør, 10 stude, 4 hopper og 2 plage; det øvrige såvelsom alle »mobilier« beholdt enken. Endelig enedes man om, at efter Mette Kristensdatters død skulde hendes mand have alle hendes ejendele, undtagen hendes guldkæde og to bæster, som skulde tilfalde datteren.

Nogle måneder efter, at boet således var ordnet, holdt enken 26. september 1703 på Vadskærgård — et par dage, før hun skulde gøre gården ryddelig — bryllup med Peder Terkelsen Smidt, der fra 1700 var byfoged i Lemvig og herredsfoged i Skodborg og Vandfuld herreder. Han købte 1705 en part i gården Sodborg i Rom

---

[1]) Nemlig fra Sten Bille, Ole Tommesen, Hans Pedersen og Kristen Bille.

sogn[1]) af Valentin Olufsen Ølby; dér boede ægteparret og dér døde de bægge, hun den 5. april 1711, han 1722 mellem 31. juli og 18. august[2]). Et årstid efter hendes død kom han i proces med Jakob Holm om forskællige beløb, denne efter hans mening var blevet ham skyldig, og kort tid før hans død blev der rejst tiltale mod ham af præsten Frans Rosenberg i Lemvig, der bl. a. klagede over, at han boede på Sodborg og ikke i Lemvig, som han i følge loven skulde[3]). Der er ingen grund til her at gå nærmere ind på disse sager; kun skal det anføres, at Frans Rosenberg ansøgte stiftamtmanden om, at kaptajnløjtnant Mathias Cabbel måtte i de sager, han havde mod byfogden »blive autoriseret til at sidde retten som vicedommer«, da »jeg ingen anden véd, som vil eller tør sidde retten imod byfogden, eftersom byen er i sådan tvang og frygt for hans trusler, at man ikke i den hele by kan for betaling formå nogen til at citere ham, langt mindre til at dømme på hannem, endog i en retfærdig sag«. Man vilde dog gøre byfogden uret, hvis man deraf sluttede, at han var værre end andre; nærgående insinuationer og ondskabsfulde antydninger hørte nu engang til den tids rettergangssprog og må ikke tages bogstaveligt.

Jacob Lauridsen Holm, der som ovenfor omtalt fra 1703 ejede Vadskærgård, var født i Gøl præstegård i september 1660 og søn af hr. Laurids Povlsen (Ålborg) og hustru Mette Sørensdatter Bhie. Dette ægtepar havde

---

1) Vib. ldt. sk. og ppr. XXXIII. 513.

2) Rom sogns kirkebog mangler for denne tid. Hendes dødsdag er anført i Skodborg-Vandfuld herreders justitsprotokol under 18. august 1712; at hans død indfaldt på den anførte tid ses af en ved Lemvig byting fra 24. juli 1722 verserende sag.

3) Nærmere om disse sager findes på de i forrige anmærkning anførte steder.

en stor børneflok af hvilken dog kun tre sønner, blandt hvilke Jakob vistnok var den yngste, og tre døtre overlevede faderen, der døde 1684[1]. Børnene kom godt i vej. Sønnen Niels, der var opkaldt efter sin moders første mand og deraf havde fået efternavnet Berregård eller Bjerregård, blev købmand i Ålborg og ejer af Birkumgård, sønnen Povl, der slet og ret førte efternavnet Lauridsen, var i mange år forpagter af halvdelen af hovedgården Hammelmose, og to af døtrene, der efter deres moder førte efternavnet Bhie, blev præstekoner, henholdsvis i Højslev og i Ullits. Iøvrigt havde Mette Sørensdatter Bhie af første ægteskab med præsten Niels Pedersen Bjerregård på Gøl nogle børn, blandt hvilke den bekendte borgmester Enevold Nielsen Berregård i Tisted, der blev stamfader for den adelige slægt af dette navn. — Hvad angår sønnen Jakob, der ved opkaldelse efter biskop Jakob Holm skal have fået dette efternavn, da blev han sat i skole i Ålborg og blev student herfra 1682, to år efter tog han embedseksamen, og allerede 1685 kom han i embede, idet han blev adjungeret præsten til Saltum og Hune, hvem han efterfulgte ved dennes død 1689[2]. Som ovenfor (side 297) meddelt ægtede han nogle år efter Kristen Andersens datter Anne Marie, med hvem han havde seks børn, der senere nærmere vil blive omtalt.

Hvad Jakob Holm duede til som præst, vedkommer os ikke her, men det skal dog til hans ros anføres, at han med megen omhu og med en tydelig og klar hånd førte sine kirkebøger, noget, der uheldigvis ingenlunde kan siges om alle den tids præster. At han iøvrigt var en virksom og energisk mand og desuden en mand, der ikke kastede vrag på denne verdens goder, derom vidner

---

[1]) Skiftebrev efter ham findes i Ålborg bispearkiv.
[2]) Wibergs Præstehistorie III. 8.

tilstrækkeligt det, som allerede tidligere er meddelt om ham i forbindelse med, hvad der her nedenfor vil blive anført. Allerede få år efter, at han var blevet gift, begyndte han, formodentlig påvirket af sin svigerfaders og sine brødres eksempel, at anbringe sine penge i jordegods. Det første lille tilløb gjorde han, da han 1695 erhvervede noget gods i omegnen af Tisted, blandt hvilket Tisted Bisgårds jorder, som han dog — rimeligvis få år efter — afhændede til sin svoger hr. Kristen Kristensen Stistrup i Ullits[1]). Tidligere er det omtalt, hvorledes han, da han var blevet parthaver i, eller i det mindste arving til Vadskærgård, sammen med sin svigermoder forøgede dennes tilliggende med Tørring og Heldum kirker, og hertil kan føjes, at han 1701 erhvervede halvdelen af Øster Påkær i Hygom sogn[2]). Men det var dog først efter at han to år senere havde fået fast tag i den omstridte hovedgård, at hans godserhvervelser for alvor tog fart. Det gjaldt om hurtigst muligt at få gården kompletteret, og dette mål nåede han, inden året var omme. Fra den sidste halvdel af 1703 kender vi syv skøder[3]) til ham på gods, liggende for en ringe dels vedkommende i Tørring sogn, iøvrigt i nabosognene, Hygom, Engbjærg, Lomborg, Rom, Dybe m. fl., alt så nær ved hovedgården, at det kunde tjæne det tilsigtede øjemed. Størsteparten af det således erhvervede gods, der tilsammen var noget over 40 tdr. htk., bestod af mindre gårde og bol; af sin fætter, præsten hr. Niels Pedersen Bhie i Hygom, købte han dog et par gårde, der hver var 7—8 tdr. htk., nemlig Ellermose i Hygom sogn og Brændgård i Vandborg sogn. Det øvrige gods fik han fra flere forskællige,

---

1) Vib. ldt. sk. og ppr. XXIX. 419, jvfr. XXXIII. 87.
2) Smst. XXXIII. 41.
3) Smst. 331—333.

blandt hvilke Henrik Linderot til Kongensgård og Anne Dyre, enke efter oberstløjtnant Gabriel Grubbe.

Hvad han tilkøbte i de nærmest følgende år, var ikke betydeligt[1]), men lige før sin død tilforhandlede han sig på auktion over en del af det 1. og 5. regiments ryttergods 15—16 tdr. htk. gods i omegnen af Vadskærgård for 529 rdl. 6 sk.[2]). Heriblandt var gården Agerskov i Hygom sogn.

Da Jakob Holm ved sin embedsstilling var bundet til Saltum sogn, hvor han iøvrigt fra 1705 til sin død ejede Vestrupgård m. m., har han rimeligvis været nødsaget til at bortforpagte sin hovedgård. Der kendes dog ingen forpagter fra denne tid; derimod forekommer en Thomas Klemedsen 1710 som fuldmægtig[3]), og han synes allerede 1703 at have indtaget samme stilling ved gården.

Med sin hustru havde Jakob Holm følgende børn, der alle var fødte i Saltum præstegård:

Mette Katrine Jakobsdatter H., hjæmmedøbt 23. september 1694, begr. 10. januar 1698.

Kristen Jakobsen H., døbt 24. februar 1696, begr. 18. maj s. å.

Laurids Jakobsen H., døbt 26. august 1697, begr. 16. januar 1698.

Jakob Jakobsen H.[4]), født 3. oktober 1698, døbt 17. s. m., student fra Ålborg 1718, cand. theol. 1721,

---

[1]) Ialt 10—11 tdr. htk. i følge skøder af 1706 og 1709. (Vib. ldt. sk. og ppr. XXXIV. 145, 430). Sidstnævnte år solgte han lidt gods, blandt hvilket Balleby i Tørring sogn, til Mikkel Olesen Veje (smst. 486).

[2]) Vib. ldt. sk. og ppr. XXXVI. 240.

[3]) Skodborg-Vandfuld herreders justitsprotokol 1710 9. januar og 24. juli.

[4]) Jvfr. Wibergs Præstehistorie II. 25 og Secher: Den Grotumske Legatstamtavle 14.

præst til Jerslev og Vester Brønderslev fra 1734, † dér 2. januar 1777, begr. 10. s. m., gift 1° i Ålborg 12. juli 1736 med Elsebet Jensdatter Wadum, døbt dér 4. juli 1701, bisat dér 14. marts 1737 og siden ført til Jerslev, datter af købmand Jens Nielsen Wadum. — 2° på Birkelse 11. oktober 1742 med Kirstine Madsdatter Haugård, født på Hals ladegård 3. januar 1725, † i Jerslev præstegård 21. eller snarere 31. august 1777, begr. 8 september.

Mette Jakobsdatter H., født 14. november 1699, gift med Rasmus Jørgensen til Vadskærgård (se nedenfor).

Kristen Jakobsen H., døbt 20. april 1701, † i Nykøbing på Mors, begr. 22. februar 1725.

I sine bedste år døde Jakob Lauridsen Holm i Saltum præstegård og blev begravet 31. marts 1717. Han efterlod sig enke og, som det af ovenstående ses, tre børn, nemlig to sønner og en datter, af hvilke ingen var myndig, skønt den ældste af dem ved skiftet blev betragtet som sådan, idet han ikke til formynder, men til kurator fik sin farbroder borgmester Enevold Berregård. To andre farbrødre, Niels Berregård og Povl Lavridsen, blev formyndere henholdsvis for datteren og for den yngste søn, men inden skiftets slutning overtog Enevold Berregård formynderskabet for den sidstnævnte, da Povl Lauridsen var afgået ved døden.

Det var et efter tidsomstændighederne rigt bo, der her kom under behandling[1]. Såvel i præstegården som på Vestrupgård og Vadskærgård fandtes der fuldt op af indbo og besætning m. m., ialt vurderet til 2517 rdl. 5 mk. $7^1/_2$ sk., men der var da også adskillige værdifulde

---

[1]) Skiftebrevet, der ikke er indført i Hvetbo herreds gejstlige skifteprotokol, findes i Ålborg bispearkiv.

sager, navnlig på førstnævnte sted, hvor skifteretten, der mødte den 19. april, først registrerede et guldarmbånd, som var enkens fæstensgave (9 lod à 8 rdl.) og bl. a. en lille guldkæde, vurderet til 21 rdl., måske den samme, der er omtalt ovenfor ved skiftet efter Kristen Andersen. Guldet kom man dog snart til ende med, men sølv var der fuldt op af, mere end 500 lod; det prægtigste stykke var en stor sølvkande på 4 løver ($104^1/_2$ lod à 3 mk.); af andre nævneværdige sølvsager fandtes endnu en stor og en mindre kande, fem bægere, af hvilke det ene med låg, et andet indeni forgyldt, over en snes skeer, et par smørbrikker og saltkar m. m. Tinfade, -tallerkener og -skåle var der fuldt op af, iøvrigt messing-, malm-, jærn- og blikvarer i rig mangfoldighed. At man i præstegården ikke havde nøjedes med at drikke vand fremgik af, at der blandt kobbertøjet fandtes en brøggerkedel på $2^1/_2$ td., en brændevinskedel på $1^1/_2$ td. og 2 mindre do. Det er overflødigt at bemærke, at der var fuldt op af møbler, lintøj og sengeklæder. Iøvrigt havde den afdøde ikke blot sørget for det legemlige velbefindende, men også for det åndelige; derom vidnede et for en landsbypræst ikke helt ubetydeligt bibliotek, bestående af 23 folianter, 75 kvarter og 47 oktaver m. m. Af indholdet skal vi her kun nævne Hvitfelds Krønike, Lyskanders Slægtebog og Worms Fasti Danici.

Til vurdering kom dernæst den meget betydelige besætning, hr. Jakob havde holdt, dels i præstegården, dels på Vestrup- og Vadskærgård. Den beløb sig til 31 heste, c. 100 stude, 36 kør og ungkvæg, over 100 får og lam, 25 vædre og 36 svin og grise. Heraf fandtes på hovedgården[1]) 11 heste, vurderede til 102 rdl., 13

---

[1]) I maj måned 1718 var besætningen: 9 øg, 10 par stude, 9 stykker ungfæ, 14 kør, 1 tyr, 11 vædre, 35 får med 29 lam samt 9 svin. (Skiftet efter Jakob Holms enke).

stude à 9 rdl., 15 gamle og unge kør à 4 rdl., 4 årsnød à 2 rdl., en lille tyr (2 rdl. 4 mk.), 30 får og lam (25 rdl.), 6 vædre (4 rdl.) og en so med 4 polte (2 rdl. 4 mk.). Desuden havde der sidste vinter på gården været opstaldet 60 stude, hvoraf 42 stykker var købte af Kristen Linde for 27 rdl. parret, dog således, at de to fulgte uden betaling i købet.

Da man var kommet så vidt med behandlingen af boet, enedes man om, at enken skulde beholde alle boets midler, svare til al gæld, skatter og skiftets bekostning samt i fædrene arv give hvert af børnene 2000 rdl., idet datteren i følge et mellem ægtefolkene oprettet testamente skulde gå lige i arv med sønnerne. Skiftet var dog ikke hermed sluttet, men fortsattes i september, da det oplyses, at der til Vadskærgård var indhøstet 40 læs vinterrug, vurderede til 53 rdl. 2 mk., 80 læs byg (80 rdl.) og 200 læs havre (100 rdl.). Af de ved samme lejlighed fremlagte jordebøger fremgår det, at boet foruden Vadskærgård med det i 15 sogne spredt liggende bøndergods af htk. 226—4—1—1— samt Tørring og Heldum kirker ejede ikke blot Vestrupgård, men desuden adskilligt strøgods i Vensyssel og i Lundenæs-Bøvling amter af samlet htk. 41—5—1—»—, der vurderedes til 2186 rdl. 1 mk. 9 sk. Hovedgården med tilliggende vurderedes ikke, men da Enevold Berregård erklærede sig villig til at købe den for 14000 rdl., antoges det, at den var så meget værd. Alt ialt udgjorde boets beholdne midler, efter at en gæld på 5—6000 rdl. var fratrukket, godt og vel 14000 rdl., men i henhold til den tidligere trufne bestemmelse ansloges de samlede midler til 16000 rdl., hvoraf børnene hver fik 2000, enken efter de almindelige arveregler 10000.

Anne Marie Kristensdatter, der nu altså var ejer af Vadskærgård, tog som enke ophold på Vestrup-

gård, men næppe et år efter, at hun havde mistet sin mand, bortrev døden hende selv i en alder af kun 43 år; hun blev begravet den 20. april 1718. Allerede før sin død havde hun dog ved auktion ladet bortsælge sin påboende gård og en stor mængde løsøre, blandt hvilket den oftere omskrevne lille guldkæde og den ligeledes forhen nævnte store sølvkande på fire løver; sandsynligvis har det været hendes hensigt at tage ophold på den hendes svoger Niels Berregård tilhørende Birkumgård på Gøl, da en hel del af hendes ejendele var bragt derhen. Utvivlsomt var dette grunden til, at skiftet[1]) efter hende, der begyndte den 11. maj, holdtes på denne gård.

Hvad der ved dette skifte er iøjnefaldende, er boets forholdsvis ringe tilstand. Det vil erindres, at den hende ved hendes mands død tilfaldne del af fællesboet var anslået til 10000 rdl.[2]), men til deling mellem børnene blev der nu knap 3000 rdl. Boets formue var omtrent den samme som forhen, nemlig lidt over 16000 rdl., men gælden var betydelig forøget; den var steget fra c. 5500 rdl. til c. 13100 rdl. Heri var ganske vist børnenes fædrenearv indbefattet, men rent bortset fra denne, var stigningen påfaldende. Hvorfra den stammer, foreligger der intet om. Men en væsentlig indflydelse på hele boets tilstand fik det, at jordegodset nu vurderedes betydelig lavere end forhen. Mens man i 1717 havde ansat Vadskærgård og gods til en værdi af 14000 rdl., vurderede man nu mere omhyggeligt således:

Vadskærgård hovedgård 20–6–3–1–	1042 rdl.	4 mk	4 sk.
gods 226–1–3–1/2–	8971 »	2 »	2 »
kirker og kirkegods 37–3–»–2 1/2–	748 »	-	» 2 »

Hele ejendommens værdi blev således nu sat til

[1]) Skiftebrevet findes i Ålborg bispearkiv.
[2]) Svarende efter pengenes nuværende værdi til c. 100000 kr.

10762 rdl. » mk. 8 sk. eller i metalværdi til 34330 kr. 78 øre [1]).

Til dækning af boets gæld anvendtes dels de forefundne eller under skiftet ved en auktions holdelse tilvejebragte rede penge, dels udlagdes hertil såvel en del gods som noget løsøre. Børnene fik for deres fædrene arv udlagt hovedgården, alt dens tilliggende gods i Tørring sogn, af hartkorn 108—1—1—$^{1}/_{2}$—, samt noget gods i Flynder og N. Nissum sogn, tilsammen 16—7—1—»—; og for at gården ikke skulde blive inkomplet, blev der draget omsorg for, at en del af deres mødrene arv, der for hver af dem beløb sig til 983 rdl. 1 mk. 14$^{3}/_{4}$ sk., blev dem udlagt i det øvrige for gården belejligt liggende gods, således at hver fik c. 25 tdr. htk., men Tørring og Heldum kirker gik tabt, idet de udlagdes for gæld. Skiftet sluttedes den 19. september 1718.

---

[1]) Idet en rigsdaler på den tid havde en værdi af c. 3 kr. 19 øre. Tages hele ejendommen under ét (284$^{1}/_{2}$ td. htk. for 34331 kr.), bliver gennemsnitsprisen pr. td. htk. kun 121 kr. Dette var en forbavsende lav vurdering, da man intet sted i Jylland på denne tid kunde købe godser til en sådan pris Ved salg af hovedgårde med tilliggende — tiender så vel som gods — var gennemsnitsprisen pr. td. htk., beregnet efter samtlige ved Viborg landsting læste skøder i hvilke prisen er opgivet, i tidsrummet 1710—19 som følger: Hjørring amt 179 kr., Tisted amt 146 kr., Ringkøbing amt 152 kr., Ribe amt 149 kr., Ålborg amt 165 kr., Viborg amt 146 kr., Randers amt 179 kr., Åarhus og Skanderborg amter 183 kr., Vejle amt 189 kr. Som det heraf ses var Vadskærgårds vurderingssum lavere, end gennemsnitsprisen på godser i samtlige Jyllands amter kunde give anledning til. Da gennemsnitsprisen for de enkelte amter tildels bygger på meget få eksempler, skal her endnu anføres, at denne for hele Jyllands vedkommende i det nævnte tidsrum var 169 kr. (47 skøder, samlet hartkorn 10968 tdr., prisen ialt 1853014 kr.). Omskrivningen fra rdlr. til kroner er foretaget efter tabellen i Danmarks Statistik III. 267—68.

Jakob, Kristen og Mette Holm ejede nu i nogle år Vadskærgård i forening. Den sidstnævnte af disse havde rimeligvis hos sin farbroder Enevold Berregård i Tisted stiftet bekendtskab med den forhenværende amtstuefuldmægtig sammesteds Rasmus Jørgensen, der 1714 var blevet byfoged i Nykøbing, og som 1716 tillige blev herredsfoged på Mors. Med ham holdt hun 14. juni 1719 bryllup i sin formynder Niels Berregårds hus i Ålborg, og han indtrådte således fra dette tidspunkt i hendes sted som parthaver i Vadskærgård; og tre år senere blev han eneejer af denne, da såvel Jakob som Kristen Holm 10. maj 1722 tilskødede ham sin arvede tredjepart af gård og gods[1]. I intet af disse skøder specificeres godset, men det ses dog, at dettes hartkorn udgjorde nu 226—7—3—2½—, ligesom det af dem fremgår, at Tørring og Heldum kirker, henholdsvis 20 og 9 tdr. htk., samt deres tilliggende gods, der var 9—4—2—½—, nu igen var blevne erhvervede til gården.

Rasmus Jørgensen kan ved denne tid ikke have været nogen helt ung mand, for allerede fra omtrent 1693 skal han have været fuldmægtig hos amtsforvalter Jens Hansen i Tisted, der var ejer af hovedgården Ullerup på Mors. Hvad der iøvrigt vides om ham angår mest hans godsspekulationer, som han temmelig tidlig begyndte at komme ind på, og som han drev på en måde, der synes at røbe en usædvanlig letsindighed eller mangel på ævne til at tumle med penge. At han samtidig med, at han indviklede sig i denne ret omfattende handel med gods, der hurtig voksede ham over hovedet, tillige optrådte som skibsreder, som det synes i ret stor stil, tyder heller ikke på, at han var en mand, der kendte sin begrænsning.

---

[1]) Vib. ldt. sk. og ppr. XXXVII. 394, 395.

Efter at han 1709 og 1711 havde købt nogle småejendomme i Ty og på Mors, fik han 1716 af kongen skøde på c. 160 tdr. htk. strøgods sammesteds, som han for 5445 rdl. 30 sk. i kroner havde købt på auktion over det 3. jydske regiments gods [1]). At han, der måtte have rigelig erfaring for, hvor værdiløst bøndergodset just i disse egne var på hin tid, havde mod til at erhverve en så stor mængde af det, oven i købet ingenlunde til nogen sønderlig lav pris, vækker allerede nogen forundring, så meget mere, som han ikke ejede nogen hovedgård [2]), han kunde lægge det ind under; men mere forbavset bliver man dog ved at se, at han et par år efter, at han havde hjemført sin ret velstående brud, så sig nødsaget til ved obligation af 14. august 1721 til Enevold Berregård at pantsætte den tredjedel af Vadskærgård og gods, han havde fået med hende, for 1950 rdl. kurant [3]). Ikke desmindre betænkte han sig ikke på det næste år at afkøbe sine to svogre deres to tredjedele af Vadskærgård, øjensynligt uden at være i besiddelse af en eneste skilling til at betale denne nye erhvervelse med. Følgen var da, at han året efter, den 5. april 1723, til generalmajor Christian Frederik Levetzau til Restrup måtte pantsætte hovedgården med tiender og gods for 6000 rdl. i danske kroner og 1000 rdl. i kurant [4]); ejendommen var således nu forhæftet med henved 10000 rdl., da Enevold Berregårds panteret endnu stod ved magt.

Rasmus Jørgensen betænkte sig dog ikke på yderligere at udvide sine besiddelser. Allerede året efter købte

---

[1]) Vib. ldt. sk. og ppr. XXXV. 148, XXXVII. 13.

[2]) Det beror nemlig på en fejltagelse, når det i Chr. Villads Christensen: Nykjøbing paa Mors side 208 siges, at han 1716 købte Frøslevgård. Denne blev han først adskillige år senere ejer af.

[3]) Vib. ldt. sk. og ppr. XXXVII. 275.

[4]) Smst. 470. — Lagien af kroner var da i følge pantebrevet 13 %.

han nemlig af Enevold Berregård hovedgården Frøslevgård med halvhundrede tønder hartkorn bøndergods; ejendommen pantsatte han straks til sælgeren[1]).

Levetzau må efterhånden være blevet klar over, at hans debitor ikke var af de solideste; i det mindste fandt han sig foranlediget til i september 1724 at opsige sin kapital til udbetaling; da opsigelsesfristen var et halvt år, havde Rasmus Jørgensen altså endnu nogen tid at løbe på, men det følgende år kom og marts gik, uden at Levetzau så noget til sine penge. Han protesterede, men forgæves. Så måtte han gå til retten. Og nu gik det slag i slag. Hjæmtingsdommen faldt 28. juli, landstingsdommen 17. oktober, og den 7. december formiddag kl. 10 slet stilledes Vadskærgård med Tørring og Heldum kirker samt det tilliggende gods til auktion i Sivert Harchs hus i Viborg, hvor kreditor selv blev højstbydende med 6615 rdl. kroner og 101 rdl. kurant. Allerede den 12. april næste år fik C. F. Levetzau auktionsskøde på sine nyerhvervede ejendomme[2]). Rasmus Jørgensen høstede den første frugt af sin letsindighed.

Imidlertid havde han, da uværet begyndte at trække sammen over ham, indset, at nu måtte der handles. Mens han tidligere kun rent undtagelsesvis havde kunnet bekvemme sig til at afhænde noget af det gods, han havde erhvervet — og det beløb sig vist til henved 700 tdr. htk., da det var på sit højeste — begyndte han nu at sælge, hvad sælges kunde; da han imidlertid samtidig måtte skaffe penge ved pantsættelser, blev det ikke meget,

---

[1]) Noget skøde på Frøslevgård fra Berregård til Rasm. Jørgensen kendes ikke, men det vides, at førstnævnte i april 1723 købte den ved tvangsauktion, og at sidstnævnte i april 1724 pantsatte »den mig nu overdragne og transporterede hovedgård Frøvlevgård« (Vib. ldt. sk. og ppr. XXXVII. 627).

[2]) Vib. ldt. sk. og ppr. XXXVIII. 351.

han havde fri rådighed over, men han udstedte dog i slutningen af 1725 og begyndelsen af det næste år seks skøder, hvorved han solgte c. 35 tdr. htk. for en halvandet tusind rdl.[1]). Det var dog lettere hurtigt at rejse penge ved pantsættelser end ved salg, og ved samme tid ser vi da også hans obligationer myldre til landstinget for at blive læste og protokollerede, et helt dusin til et samlet beløb af næsten 12000 rdl.[2]). De fleste drejede sig om mindre summer, idet kun fire af dem lød på mere end tusind rdl. Han ejede derefter sikkert ikke en eneste tønde hartkorn, som ikke var sat i pant, og det meste var pantsat til flere forskællige. Da han i april 1726 lånte 3600 rdl. af Frederik Kjær til Børglum kloster, fik denne panteret i Frøslevgård hovedgård og gods næst efter syv andre, blandt hvilke Enevold Berregård med 1195 rdl. og Peder Mads Jensen til Ulstrup med 1923 rdl.

Ved disse forholdsregler havde Rasmus Jørgensen dog kun skaffet sig galgenfrist. Inden der var gået et år efter, at han havde optaget dette sidste lån, fandt han sig foranlediget til at andrage for kongen »hvorledes han formedelst adskillige erlidte store søskade ved trende skiberumme og deres ladningers forlis og en del hans debitorers fallit og undergang med mere finder hans forhen hafte midler således svækkede«, at han ikke kunde

---

[1]) Vib. ldt. sk. og ppr. XXXVIII. 276, 308, 310, 338, 339, 463. — Det må iøvrigt erindres, at ingenlunde alle skøder og pantebreve tinglæstes, navnlig ikke ved landstinget. Rasmus Jørgensen kan altså have udstedt adskillige sådanne dokumenter, som vi ikke kender, og det vides med sikkerhed, at adskillige skøder til ham ikke er indførte i landstingets skøde og panteprotokol.

[2]) Smst. 168, 268, 279, 283, 287, 289, 290, 301, 302, 307, 537, 563. For fuldstændigheds skyld skal tilføjes, at enkelte obligationer af ældre dato, som der ikke har været anledning til nærmere at omtale, findes smst. fol. 261, 286, 484.

tilfredsstille sine kreditorer. Der udgik da 28. februar 1727 kgl. kommissorium til kancelliassessor Lukas Kjerulf og Andreas Frederik Opitz til Skibstedgård om at forrette opbud for ham, og da der straks opstod uenighed mellem Frederik Kjær og Peder Mads Jensen angående det pantsatte gods, pålagde kongen den 19. maj kommissærerne også at dømme i denne og lignende tvistigheder[1]). Imidlertid havde Rasmus Jørgensen i henhold til danske lovs 5—14—41 den 8. april til læsning ved landstinget indsendt en specifikation over sine midler og sin gæld[2]), af hvilken det ses, at denne var over 20000 rdl., og at hine bestod af et ret betydeligt indbo, nogen besætning på hovedgården og i Nykøbing, nogle udestående fordringer samt jordegods, bestående af Frøslevgård hovedgård 23—4—3—2—, kirketiende 75—»—»—»—, gods på Mors 250—2—1—1 $^{2}/_{3}$— og gods i Ty 51—7—1—1—, altså endnu godt og vel 400 tdr. htk., der efter de gængse godspriser kan antages at have haft en værdi af c. 16000 rdl.

Opbudskommissærerne begyndte deres forretning den 29. maj 1727 og bragte den efter fire års forløb tilende den 25. september 1731[3]). Da var Rasmus Jørgensens gods spredt for alle vinde; hovedgården med et temmelig ubetydeligt tilliggende var 1728 blevet stillet til auktion og købt for en ringe pris af Peder Mads Jensen, de øvrige ejendomme var blevne udlagte til kreditorerne eller på anden vis gjorte i penge. Af den fordums herlighed var der intet tilbage. Godsejeren var nu igen slet og ret by- og herredsfoged og boede i små kår i Nykøbing. Da hans svoger Jakob Holm, der en kort tid

[1]) Vib. ldt. sk. og ppr. XXXIX. 220 og XXXX. 62.
[2]) Smst. XXXVIII. 656.
[3]) Selve forretningen kendes ikke; den findes ikke i Dueholm m. fl. amters arkiv.

havde været sognekapellan sammesteds, 1734 blev forflyttet til Jerslev, overlod han sin søster og hendes mand en del af sit indbo til brug, hvorom de 7. marts 1735 udstedte en erklæring, hvoraf det fremgår, at også fire kør, de havde, tilhørte ham, såvelsom det hus, de bode i. To år efter oplod Rasmus Jørgensen i følge tilladelse sit embede til en anden mod en kontant udbetaling af 300 rdl. og en årlig pension på 50 rdl.[1]). Han døde barnløs i Nykøbing 5. maj 1746, og skønt hans bo var fallit, blev der anvendt 74 rdl. 4 sk. på hans begravelse[2]). I følge tidens skik skulde det jo ved en sådan lejlighed gå flot til, enten der var råd til det eller ikke. Hans enke, Mette Jakobsdatter Holm, overlevede ham til 1768, da hun døde hos sin broder i Jerslev præstegård. Hun blev begravet 16. februar.

Christian Frederik Levetzau[3]), der 1725 var blevet ejer af Vadskærgård, var en hovedrig mand, der i forvejen besad flere store jydske herregårde; da hans navn særlig er knyttet til Store Restrup, som han kort før sin død gjorde til hovedsædet i et betydeligt af ham oprettet stamhus, er der ingen grund til at omtale ham nærmere her. For ham var Vadskærgård en ejendom af mindre betydning, og der vides intet af særlig interesse om den fra hans ejertid. Mads Jensen Maae, der allerede i Rasmus Jørgensens tid havde været forpagter af hovedgården, forblev i denne stilling til sin død 1737, og godsets bestyrelse var overdraget til ridefogder, blandt hvilke kan nævnes Søren Mogensen, som døde her 1728; han var søn af den tidligere omtalte forpagter Mogens Sørensen og fader til den bekendte Christian Frederik Wadskiær.

---

1) Chr. Villads Christensen: Nykjøbing paa Mors side 209.
2) Skifte i Nykøbing skifteprotokol 1743—95 fol. 31 ff.
3) Se Dansk biografisk Lexikon X. 240.

Levetzau besad kun en halv snes år Vadskærgård. Ved købekontrakt af 6. august 1734 og påfølgende skøde af 5. april næste år overdrog han nemlig hovedgård, tiender og gods, aldeles således, som han selv havde modtaget det, til Oluf Madsen Dahl[1]). Købesummen kender vi ikke, hverken af opgivelse i skødet eller ad anden vej, og vi ved ikke, om den nye ejer i anledning af dette køb har stiftet gæld, hvilket dog er sandsynligt. I hvert fald pantsatte han 2. april 1740 gård og gods for 5950 rdl. til den rige købmand Niels Jakobsen i Lemvig[2]), senere ejer af den nærliggende hovedgård Kabbel. Kapitalen skulde tilbagebetales om seks år — hvilket også skete — og efter den tid vides Oluf Madsen ikke oftere at have haft gæld pa sin gård.

Oluf Madsen Dahl var en bondesøn; om hans oprindelse giver kirkebogen for Vejrum sogn i Hjerm herred under 5. november 1695 kun tarvelige oplysninger, idet det hedder: »Døbt udi Kirchen Maths Ofverdalen hans Barn, blef kaldet Oluf.« Om faderens navn får vi således kun halv besked, om moderens slet ingen, og andensteds fra vides der intet om, hvad de hed. Næste gang, Oluf Madsens navn nævnes, er i året 1718, da han fra Overdalen den 5. juni udstedte et skøde, hvorved han til ungkarl Iver Pedersen Qvistgård afhændede den ham tilhørende »anpart bundsgaard« beliggende i Vejrum sogn, kaldet Overdal, for 70 rdl. danske kroner[3]). Ved denne lejlighed optræder han under navnet Oluf Madsen Overdal, senere kalder han sig snart blot Oluf

---

1) Denne har ikke ladet skødet tinglæse, men en kopi af det er indført i skiftet efter hans søn Mads Olufsen Dahl, der senere blev ejer af gården. Se Lundenæs-Bøvling amters skifteprotokol 1773—81 fol. 209.

2) Vib. ldt. sk. og ppr. XXXXI. 318.

3) Smst. XXXVI. 439.

Madsen, snart Oluf Madsen Dahl, men den sidste form vinder mere og mere overhånd alt som hans formue vokser. Ved denne tid er han rimeligvis draget bort fra sit fædrene hjæm, og omtrent ved samme tid — måske et årstid senere — indlod han sig i ægteskab med Kirsten Mikkelsdatter, der var enke efter en vis Mads og en del år ældre end han, idet hun var født omkring 1689.

Nogle år senere finder vi ham boende på selvejergården Sønder Vinkel i Heldum sogn. Han vides at have opholdt sig her i det mindste fra 1724 til 1733, men rimeligvis har han haft sin bopæl dèr lige til han købte Vadskærgård. Oluf Madsen var dog ikke ejer af Sønder Vinkel, vistnok ikke engang parthaver i den, for 1727 skødede hr. Niels Bhie i Hygom den halvpart af gården, som han — Oluf Madsen — påboede, til hans stesøn Kristen Madsen[1]), og der foreligger iøvrigt intet om, at han hverken før eller senere har haft nogen ejendomsret til den. Iøvrigt bode hans svoger Peder Kristensen 1724 også på Sønder Vinkel.

Andensteds ejede derimod Oluf Madsen lidt gods. 1726 købte han således af Niels Nielsen Bjerregård i Nørre Vinkel Gærupgård m. m. i Stagstrup sogn i Ty, og 1732 købte han Vestermølle i Fabjærg sogn og en part i en gård[2]). Her skal endnu, nærmest fordi det giver nogle vink om hans slægtskabsforhold, kun anføres, at han samt Mikkel Mikkelsen Broegård og Evart Nielsen Galtrup i Tilsted 1733 tilskødede deres svoger Oluf Kristensen i Ballegård halvparten af Ballegård i Heldum sogn, som de havde fået ved arv, samt herligheden til den anden halvdel[3]).

Det er hvad der vides om Vadskærgårds nye ejer,

---

[1]) Vib. ldt. sk. og ppr. XXXX. 93.
[2]) Smst. XXXIX. 16, XXXX. 256.
[3]) Smst. XXXX. 243.

indtil han blev proprietær. Hvordan han klarede sig i sin nye stilling, foreligger der intet særdeles om, men at han lagde skilling til skilling og daler til daler i de kommende år, er sikkert nok; han havde også det held, at opgangen i godspriserne begyndte kort tid efter, at han var kommet i besiddelse af den store ejendom; i hans tid steg dens værdi rimeligvis med 50 %, og han, der formodentlig, indtil han kom hertil, kun havde været en velstående selvejerbonde, kunde seks år senere tilbagebetale det ret betydelige lån, han havde optaget ved sin tiltrædelse uden — såvidt vides — at stifte noget nyt, og var, da han, efter at have besiddet gården en snes år, trak sig tilbage, vistnok en mand på c. 15000 rdl. Sin formue har han utvivlsomt tjænt på at fede stude, men derom foreligger der dog intet bestemt. Iøvrigt gav bøndergodset ham sikkert også gode indtægter. Af skødet, som han udstedte til sin søn 1759 — hvorom mere nedenfor — ses det, at alle godsets beboere svarede deres afgifter i penge, og at der gennemsnitlig svaredes c. 2 rdl. af hver tønde hartkorn; dog var der en del af dem, der bode nærmest hovedgården, som kun svarede halv så meget, uden al tvivl, fordi disse forrettede hoveri, hvilket de andre var fritagne for. At det just var de hovgørende bønder, der kun betalte halvt så meget som de andre, ses ved at sammenholde ovenberørte skøde med de regler for hoveriet til Vadskærgård, der fastsattes i henhold til forordningen af 12. august 1773 [1]). På den tid svaredes hoveri kun af Søgård (2 beboere), Halgård, Dusgård (2 beboere), Øster og Vester Lomfarbæk, Nørkær, Sejbjærg, Sønderkær og Kokholm (3 beboere) og det er just disse gårdes fæstere, der i skødet anføres med

---

[1]) Den i henhold til nævnte forordning indrettede protokol for Lundenæs og Bøvling amter findes endnu i disse amters arkiv.

den lavere afgift. Ialt var kun henved en tredjedel af bøndergodset hoverigørende, og for dette lettedes hoveriet betydeligt derved, at det alt lå meget nær ved gården, i det højeste en fjærdingvej derfra. — Det var ret betydelige afgifter, flere af fæstebønderne skulde svare, og der er ingen grund til at betvivle, at de på denne tid i reglen har været i stand til at svare dem. Således betaltes der af Eskebæk, som var 8—4—3—½—, 18½ rdl. årlig, af Kammersgård (14—3—3—1—) 30 rdl., af Påkær (8—4—»—1—) 15 rdl. o. s. fr. Af de jordløse huse betaltes i reglen 1 à 1½ rdl. Ialt skulde Oluf Madsen af sit bøndergods have en fast, kontant indtægt af c. 450 rdl. årlig, hvilket svarer til renten af c. 9000 rdl., da der i reglen betaltes 5 %. Godset alene har således utvivlsomt kunnet forrente købesummen for hele den samlede ejendom, hovedgården, de to kirker og kirkegodset indbefattet.

I sit ægteskab med Kirsten Mikkelsdatter havde Oluf Madsen Dahl følgende børn, der rimeligvis alle er fødte på Sønder Vinkel[1]):

Mads Olufsen D., konfirmeret i Tørring kirke 2. oktober 1739, 18 år gl., ejer af Vadskærgård (se nedenfor).

Mette Olufsdatter D., f. c. 1724, konfirm. i Tørring kirke 7. april 1741, † på Strandberggård 1791, begr. 8. april, trolovet på Vadskærgård 28. oktober 1746 og kort tid efter gift 1° med Niels Sørensen

---

[1]) Heldum sogns kirkebog begynder først 1733, og kirkebogen for Vejrum sogn, hvor muligvis et par af de ældste børn kan være komne til verden, er meget defekt for årene omkring 1720. I mangel af fødsels- eller dåbsdag anføres for de tre af børnenes vedkommende konfirmationsdag. Det kan bemærkes, at præsten ved konfirmationen har givet Mads karakteren haud illaudabilis, Mette og Maren karakteren mediocriter!

Ballebye til Strandberggård, født c. 1716, vist i Tørring sogn[1]), † på Strandberggård, begr. 27. januar 1767. — 2° på Strandberggård 1. december 1769 med Søren Hansen, der levede på Vejberggård 1. december 1780, men var død 29. maj 1781[2]).

En datter, født på Sønder Vinkel, døbt i Tørring kirke 29. juni 1727, uden at hendes navn er anført i kirkebogen. Måske identisk med nedennævnte Maren.

Maren Olufsdatter D., måske identisk med sidstnævnte datter, konfirmeret i Tørring kirke 22. april 1745, 16½ år gl., † 1759, vist på Stubbergård, gift på Vadskærgård 1. juni 1752 med Morten Andersen Qvistgård til Stubbergård, født på Sønder Kvistgård i Vejrum sogn 8. januar 1709, † på Østergård i Harre herred, begr. 23. oktober 1783. (Han gift 1° i Holstebro 29. december 1740 med Mette Klavsdatter Schive, døbt dèr 4. april 1721, † dèr 5. marts 1751.)

Mikkel Olufsen D., født på Sønder Vinkel, døbt i Tørring kirke 6. august 1730, vist død som lille, da han ikke nævnes som konfirmeret i Tørring kirke og i hvert fald var død før 1759 uden at efterlade livsarvinger.

Allerede flere år, før Oluf Madsen Dahl nåde støvets år, besluttede han at skifte sit og sin hustrus betydelige bo mellem deres tre levende børn og trække sig tilbage til et roligere liv. Svigersønnen Morten Qvistgård havde allerede i henhold til ægtepagt af 26. januar 1752 i tre terminer fået udbetalt 3000 rdl., mod derfor at fraskrive

---

[1]) I Tørring kirkebog mangler fortegnelsen over døbte 1712—20.
[2]) Hans begravelse omtales ikke i Resen-Humlum kirkebog.

sig al ret til det gods, svigerfaderen havde købt af Levetzau; efter at han nu desuden havde fået erstatning for den anpart, der kunde tilkomme ham i dennes øvrige gods — strøgodset, c. 29 tdr. htk. — gav han den 8. marts 1758 afkald på al arveret til godset[1]). Det samme gjorde den anden svigersøn, Niels Sørensen Ballebye, den 26. april næste år, efter at han havde fået udbetalt 3600 rdl.[2]).

Herved havde Oluf Dahl fået fri hænder til at overdrage alt sit jordegods til sin eneste levende søn Mads Olufsen Dahl. Den 10. august 1759 fik da han skøde[3]) på hovedgården, de to kirker og bøndergodset, hvilket sidste opgives til jordskyld 260—4—1—2— og mølleskyld 4—6—2—»—, heri beregnet kirkegodset, der var henved en halv snes tønder hartkorn, og strøgodset, der som ovenfor berørt var c. 29 tdr. Gårdens egentlige tilliggende gods blev således noget over 225 tdr., der fordelte sig således, at godt og vel 110 tdr. lå i Tørring sogn, noget over 45 tdr. i nabosognet Hygom og resten spredt i 14 forskællige sogne. Iøvrigt henvises til, hvad der er meddelt om dette skøde ovenfor side 322.

Samme dag, sønnen overtog gården, oprettedes der en opholdskontrakt mellem hans forældre[4]). Hovedpunkterne i denne var, at han skulde skaffe dem godt og fornødent livsophold til deres død; hvis han giftede sig, og parterne ikke ønskede at blive sammen mere, skulde de to gamle forlade Vadskærgård og han årlig betale dem 50 rdl. De skulde i så fald have beboelse på

[1]) Skodborg-Vandfuld herreders skøde- og panteprotokol 1757—1778 fol. 611.
[2]) Smst. fol. 615.
[3]) Vib. ldt. sk. og ppr. XXXXIV. 226.
[4]) Skodborg-Vandfuld herreders skøde- og panteprotokol 1757—1778 fol. 616.

Vester Kammersgård, Meld Påkær eller Dalgården i Vejrum sogn efter eget valg og nyde den af disse gårde, de måtte vælge, frit på livstid uden at svare landgilde eller skatter. Deres hæderlige og sømmelige begravelse skulde sønnen sørge for. Fraflyttede de hovedgården, skulde de iøvrigt have lov til at medtage deres sæng, gangklæder, en liden kedel »og lidt andet mere til hus behov og brug«. Denne fraflytning blev der dog ikke noget af; de to gamle blev boende på Vadskærgård til deres dødsdag. Kirsten Mikkelsdatter blev begravet 14. januar 1765, Oluf Madsen Dahl 20. juni 1772, bægge »uden ceremoni«, men rimeligvis dog »hæderligt og sømmeligt«, således som de i aftægtskontrakten havde betinget sig; det passede sig utvivlsomt også bedst for dette gamle ægtepar at få en borgerlig begravelse, for man får helt igennem indtrykket af, at de var og blev bønder, selv om han efter almindelig sprogbrug var proprietær og ejer af et betydeligt gods samt kaldtes seigneur.

Sønnen Mads Olufsen Dahl, der fra 1759 var ejer af Vadskærgård, var bonde ligesom sin fader; men medens det hos denne bl. a. gav sig udslag i hans nøjsomhed og sparsommelighed, hans fuldstændige mangel på tilbøjelighed til at spille godsejer, hans bestræbelse for at samle noget på kistebunden til sine børn, synes hos sønnen disse egenskaber at have udartet til den småligste gærrighed på den ene side og den smudsigste pengepugen på den anden side, og han havde ingen børn at skrabe sammen til. — Vi skal nu kortelig se, hvad der vides om ham og hans færden.

Som det ovenfor er meddelt, er han sandsynligvis født på Sønder Vinkel, og 18 år gammel blev han 1739 konfirmeret i Tørring kirke, ved hvilken lejlighed præsten — hans tilkommende svigerfader — gav ham karakteren haud illaudabilis. Utvivlsomt tilbragte han derefter hele

sin tid i hjæmmet hos sine forældre, og først adskillige år efter, at han var blevet ejer af fædrenegården, ophørte hans ungkarlestand, da han i en alder af mellem 40 og 50 år den 3. oktober 1766 holdt stuebryllup på Vadskærgård med Inger Lauridsdatter Wadum, som var født i Tørring præstegård 29. juli 1741 og datter af hr. Laurids Jensen Wadum og hustru Elisabet Marie Hansdatter Elling, af hvilke den førstnævnte for en del år siden var afgået ved døden, mens den sidste levede mange år derefter.

Allerede før Mads Dahl overtog fædrenegården, havde han så småt begyndt at samle gods, væsentligst i omegnen af Vadskærgård, som han som eneste søn jo omtrent var selvskreven til engang at overtage. Navnlig havde han forkærlighed for at møde op ved auktioner, hvor der jo unægtelig også snarest var udsigt til et billigt køb, og han havde den sparsommelige vane ikke at lade sine skøder læse på tinge, navnlig ikke ved landstinget[1]. Mens mange, måske ikke blot af forsigtighed, men tildels også af en slags honnet ambition, drog til Viborg landsting for at få læst skøder, der egentlig kun skulde have været læste ved hjæmtinget, var der andre, som af sparsommelighedshensyn undlod at lade skøder på frit gods læse dér; således havde Mads Dahls fader sparet sig den udgift at lade sit skøde på Vadskærgård tinglæse, og den bekendte Anders Kjærulf til Bjørnsholm, der var af lignende ekstraktion som Oluf Dahl, sparede adskillige rigsdaler på den måde.

Da Mads Dahl overtog faderens gård ejede han derfor noget gods, ialt c. 28 tdr. htk., som han havde købt på forskellige auktioner for c. 1900 rdl. Over halvdelen af

[1]) Der kendes ikke mindre end 17 skøder til Mads Dahl, men ikke et eneste af disse er indført i landstingets skøde- og panteprotokoller. Derimod findes kopier af dem alle indførte i skiftet efter ham, og derfra stammer altså vor viden på dette område.

det var erhvervet i begyndelsen af 1759 fra Kongensgård, som kammerråd Henrik Molrath Richter just ved den tid var i færd med at »slagte«, og det lå særdeles bekvemt, nemlig alt i Tørring sogn. I den følgende tid fortsatte han energisk denne opkøben af gods, i hvilken han til 1766 synes at have sat alle sine penge; fra den tid sker der et bestemt omslag i hans fremgangsmåde, idet han i alt væsentligt holder inde med sine godserhvervelser og sætter sine penge på rente hos omegnens folk. Grunden til denne svingning må kanske søges i, at de stedse stigende priser på jordegods havde nået en sådan højde, at han ikke længer fandt det fordelagtigt nok at anbringe sine midler på denne måde. Ialt tilforhandlede han sig, efter at være blevet ejer af Vadskærgård, over 111 tdr. htk. gods til en samlet pris af 8564 rdl. Fra 1759 til 1768 gik der intet år, uden at han forøgede sit godsområde. Navnlig fra omegnens godsslagtere erhvervede han idelig noget, snart en enkelt gård, snart — navnlig ved auktioner — samlinger af gårde. Da kammerråd Richter 1760 fortsatte bortsalget af Kongensgårds gods, købte han således 44 tdr. htk. i Nørre Nissum og Fabjærg sogne for c. 3400 rdl., da Gudumklosters gods udstykkedes af Lars Johan Jelstrup, så Mads Dahl ligeledes lejlighed til at supplere sin gårds tilliggende, og med omegnens selvejerbønder handlede han jævnligt. Hvad han således erhvervede, lå for en hel dels vedkommende ret nær ved hans hovedgård, en del dog temmelig fjærnt, men dette havde i sig selv mindre at sige, da der ikke var tale om at fordre hoveri af det. Som ovenfor omtalt forrettedes dette udelukkende af de nærmest hovedgården boende bønder i Tørring sogn, mens de andre til gengæld måtte betale en årlig afgift for fritagelsen.

Da Mads Dahl indstillede sine godskøb, måtte han

på anden vis gøre sine rede penge, der voksede en frodig vækst, frugtbringende, og vi ser da den ene sum efter den anden, større og mindre imellem hverandre, blive lånt ud til nærmere og fjærnere boende bekendte, navnlig til andre proprietærer. Ved hans død beløb hans udestående fordringer sig til 17—18000 rdl.[1]). Den første obligation, der gæmtes i hans chatol, kom fra Kristen Olesen til Gudumkloster, som 1766 lånte 2900 rdl. af ham, og 1773 yderligere 3120 rdl. En anden af omegnens proprietærer, Johan Jakob Colding til Holmgård, fik 1769 et lån på 1000 rdl., og Kristen Jensen Staunstrup (også kaldet Riis) til Blidstrup på Mors fik 1771 et på 8000 rdl. Iøvrigt findes såvel egnens selvejerbønder som flere af Lemvig købmænd blandt hans skyldnere, blandt de sidste Frederik Christian Hillerup, fader til de to rige godsejere, brødrene Søren og Niels Frederik Hillerup.

Af det ovenanførte vil det fremgå, at Mads Olufsen Dahl var en meget velstående mand. Ikke blot besad han et gods på over halvfemte hundrede tønder hartkorn aldeles gældfrit — et gods, der år for år steg i værdi[2]) — men desuden ejede han betydelige kapitaler. Den, der gæstede ham på Vadskærgård, vilde dog ingenlunde få indtrykket af at være kommet til et rigt hus. Ikke blot var bygningerne uanselige[3]), men kom man indendørs, var alt meget tarveligt, luksus næsten ukendt. Dagalig-

---

[1]) Af alle de til Mads Dahl udstedte obligationer er kun en — den fra Kristen Staunstrup — læst ved landstinget (XXXXVII. 500). De andre kendes kun fra skiftet efter ham.

[2]) Mads Dahl overtog Vadskærgård 1759 og døde 1773. I løbet af disse 14 år steg priserne på hovedgårde med tilliggende i Ringkøbing amt fra c. 200 til c. 280 kr. pr. td. htk., beregnet efter femårene 1757--61 og 1771—75.

[3]) O. Nielsen: Skodborg og Vandfuld Herreder side 363.

stuens møblement bestod ganske vist af et rundt bord, et sten-tebord, 6 stole med ryslæders betræk, en lænestol, et spejl med brun ramme, et gammelt egeskab, et mindre do. og et egeskrivechatol, men når man hører, at alle disse genstande tilsammen vurderedes til 21 rdl. og 3 mk., vil man få et klart indtryk af, at de enkelte stykker ikke var særlig pragtfulde[1]). Sovekammeret var endnu mere spartansk udstyret, og kom man ind i storstuen, fandt man dér kun for sig 10 stole med rødt plydses betræk, en kanapé, et lille bord, to store spejle og et stort klædeskab. Mere påfaldende var det dog, at sølvtøjet, der ellers i så høj grad prægede den tids velhavende hjæm, ialt kun vurderedes til 60 rdl. og kun var repræsenteret af et bæger, en sukkerbøsse, seks tumlinger[2]), en potageske, 17 spiseskeer, 5 teskeer og en sukkerklemme. Man sammenligne hermed, hvad der ovenfor (side 310) er anført om, hvad en tidligere ejer af Vadskærgård efterlod sig i guld og sølv! Også klæder var noget, man dengang pralede med, men Mads Dahls garderobe var snart besét; den bestod kun af en blå klædning, en sort do. og et par bukser, ialt vurderet til 10 rdl. Endnu skal kun tilføjes, at den åndelige trang på gården tilfredsstilledes af en bibel og en gammel lovbog, samt at hele indboet fra kælder til loft repræsenterede en værdi af — 366 rdl.

Kom man ud i staldene, stod det adskilligt bedre til. Dér gumlede 40 par stude til en værdi af 1600 rdl., og desuden fandtes der tre hopper, hvoraf den ældste dog kun var 4 rdl. værd, 9 kør, 2 kvier og 3 kalve samt 38 får, 7 vædre og 3 galtgrise. Hele besætningens værdi ansloges til 1807 rdl. 2 mk.

---

[1]) Disse og nærmest følgende oplysninger er tagne af skiftet efter Mads Dahl.

[2]) Halvkugleformede små bægre.

Det er af skiftet efter Mads Olufsen Dahl[1]) ovenstående oplysninger er tagne. Han var nemlig død 1773 i oktober — vistnok den 18. — og blev begravet den 28. i samme måned »med ceremoni«; det kostede 200 rdl. at få den salig mand i jorden. 200 rdl. var lige så meget, som 10 af hans stude var værd. — Skønt der forelå et testamente af 2. marts s. å., som var indsendt til konfirmation, erklærede enken dog, da amtmand Hansen gav møde for at forrette skiftet, »at hun sig i ingen måder af de hende derudi tilståede fordele vilde prævalere, da hun, skønt hendes samvittighed vidnede med hende om rigtigheden af hendes afdøde mands derudi ytrede godhed imod hende, desuagtet, for på sin side at have gjort alt, hvad til den bedste forståelse imellem hende og hendes afdøde mands søskende kunde concurrere«, ønskede boet behandlet efter loven. Da afdøde ingen børn havde efterladt sig, skulde skiftet altså holdes mellem enken, Inger Wadum, og hendes mands to svogre, Morten Qvistgård og Søren Hansen.

I denne anledning fremlagdes der ved skiftesamling 14. marts 1774 taksation over gård og gods, hvis hovedindhold var følgende:

Vadskærgård hovedgård (20—6—3—1—), Tørring og Heldum kirker (29—»—»—»—) samt jorder til disse (2—6—2—1 1/2—) vurderedes til	9000 rd. » mk. » sk.
gods i Tørring sogn (131—5—»—1—) à 50 rdl. pr. td. hartkorn til	6581 » 4 » 10 »
gods i Heldum, Rom, Lomborg,	

1) Lundenæs-Bøvling amters skifteprotokol 1773—81 fol. 188 ff.

Hygom[1]), Engberg, Trans, Vandborg og Hove sogne (177—4—3—»—) à 60 rdl. p. t. h. til	4653 rd. 3 mk. 12 sk.
Strøgods i 15 sogne (195—5—»—1—) à 66 rdl. p. t. h. til....	13042 » 2 » 2 »
Faborg mølle af jordsk. »—2—1—»— og møllesk. 4—6—2—»— til........................	500 » 0 » 0 »

Ejendommens samlede vurderingssum var således 33779 rdl. 4 mk. 8 sk. og det tilliggende bøndergods var på denne tid over 400 tdr. htk. Den årlige landgilde, der svaredes heraf, beløb sig til 840 rdl. 5 mk. 10 sk. samt 7 tdr. 5 skp. byg.

Om boets udstående fordringer samt om vurdering af løsøre og kreaturbesætning er der ovenfor givet nogle meddelelser; her skal derfor endnu kun tilføjes, at boets hele formue viste sig at være 53349 rdl. 3. mk. 12 sk. og dets gæld 5471 rdl. 2 mk. » sk., så at der til deling blev 47878 rdl. 1 mk. 12 sk. Da enken tilbød at give hver af den afdødes svogre 12000 rdl. og disse var villige til at modtage dette tilbud, blev hele boet overdraget til enkens fri rådighed[2]).

Det var at forudse, at den rige enke ikke længe vilde blive hensiddende i enlig stand, da hun endnu var en ung kone, ikke fuldt 33 år gammel. Havde hun forrige gang, som det så ofte skete i hine tider, fået en mand, der var vel gammel, fik hun denne gang en, der var noget for ung, idet hun 9. december 1774 holdt stuebryllup på sin gård med Jørgen Jensen Gleerup

[1]) Alene i dette sogn havdes gods af hartkorn 46—3—3—1—.
[2]) Søren Hansens og Morten Qvistgårds afkald, bægge af 4. maj 1775, er læste ved landstinget (Sk. og ppr. XXXXVII. 514).

fra Vensyssel, der var født i 1748, vistnok på Dronninggård. Hvad der oprindelig havde ført disse to sammen, ved vi ikke, men den omstændighed, at hans slægt var udbredt i egnen omkring Ålborg, hvorfra også hendes fader stammede, at hendes moder var fra Vensyssel, at en faster af hende havde været præstekone i Jerslev (se ovenfor side 309), og at ikke mindre end fire af hendes brødre var eller senere blev præster i egnen omkring samme by og navnlig i Vensyssel[1]), viser tilstrækkeligt, at hendes slægt stadig havde været og vedblev at være nøje knyttet til den kant af landet, hvor også Jørgen Gleerups slægt stadig havde haft og fremdeles havde sit tilhold. Det var da ikke så mærkeligt, at han kendte den ensomme enke på den fjærntliggende gård ovre ved Vestkysten.

I Jørgen Gleerups hjæmstavn kendte man endnu på denne tid intet til den form for spekuleren i jordejendomme, der senere blev så almindelig og med et meget betegnende navn kaldtes »godsslagtning«. I Vensyssel var endnu intet gods blevet »slagtet«, men fra det vestlige Jylland, hvor bevægelsen var opstået, begyndte den dog så småt at brede sig, og den viste sig allerede 1767 i egnen syd for Limfjordens østligste del, da konsistorialråd Lars Johan Jelstrup, efter at have fuldendt slagtningen af Gudum kloster, behandlede Vorgård i Hellum herred på samme måde[2]). Hans eksempel viste sig dog foreløbig ikke videre smitsomt på denne kant af landet, men da Jørgen Gleerup kom over til Vadskærgård og så, hvorledes i egnen deromkring det ene gods efter det

[1]) En broder var nemlig fra 1770 kapellan i Vester Hassing, en fra samme år præst i Skørping, en fra 1773 kapellan og fra 1774 præst i Hellevad og endelig blev en 1783 kapellan i Ålborg. De var iøvrigt alle fire studenter fra Ålborg (Wiberg).

[2]) Se nærværende tidsskrift 3. III. 156.

andet blev udstykket, at allerede flere af de nærmest hans nye ejendom liggende hovedgårde — Kongensgård, Gudum kloster, Bækmark m. fl. — havde skilt sig af med deres bøndergods, besluttede han sig straks til at følge i de andres fodspor. Efter først underhånden at have frasolgt en stor del gods, stillede han 11. og 12. september 1775 hovedgården, de to kirker, 200 tdr. hartkorn tilliggende bøndergods og 59 tdr. htk. strøgods til auktion[1]). Hver ejendom opråbtes særskilt, og på de fleste faldt der antagelige bud; adskillige af fæstebønderne købte deres påboende gårde, egnens storbønder købte en del og nogle af de omboende godsejere benyttede denne lejlighed til at forøge deres gårdes tilliggende. Således erhvervede Jens de Stiernhielm til Kabbel Heldum kirke og en del gods. Vadskærgård hovedgård med 14 tilliggende huse, hvis årlige afgift var 21 rdl., Tørring kirke med korn- og kvægtiende samt jus patronatus og dennes tilliggende jorder af htk. 6—1—2—2 1/2—, hvoraf der årlig svaredes 6 rdl. 2 mk. og 5 tdr. 3 skp. 3 1/2 fj. byg, købtes for 5000 rdl. af Simon Kristensen Andrup.

Alt blev solgt med undtagelse af godt og vel en

---

[1]) Auktionsplakaten findes bl. a. i Extraordinaire Avertissements til de Kiøbenhavnske Tidender 1775 nr. 65. Et kort uddrag — efter Jydske Efterretninger 1775 nr 31 — er optaget i Christensen (Hørsholm): Agrarhistoriske Studier II. 1. Bd. Aktstykker og Oplysninger side CXXVIII. Selve auktionsforretningen er indført i Skodborg-Vandfuld herredes auktionsprotokol 1754—1803 fol. 79—90. — I plakaten hedder det bl. a., at »udsæden til gården er imellem 150 à 200 tdr. korn, og at dertil kan avles det ene år med det andet 200 læs hø; ved samme kan ved hjælp af tienderne, som oppebærges in natura, overfedes 100 stkr. stude, 10 kør, 10 bæster, 60 får og det meste deraf græsses . . . Til gården er en ikke liden anpart af det i Tørring sogn værende importante helte fiskeri«. Om det her nævnte fiskeri kan efterses, hvad der findes i nærværende samlinger 3 r. II. 54 ff.

snes tønder htk. gods, og auktionen indbragte 22645 rd. 6 sk. Jørgen Gleerup og hans hustru var da blevne hjæmløse på denne egn; de drog op til Vensyssel, hvor han året efter af sin fader fik tilskødet Dybvad og Knudseje. Han var en af de første, der heroppe drev godsspekulationer, men iøvrigt ikke i større stil. I en temmelig ung alder døde han på Dybvad i første halvdel af juli 1798; Inger Wadum, med hvem han havde flere børn, døde gammel og mæt af dage på Knudseje 5. juli 1823.

Simon Kristensen Andrup fik 8. maj 1776 auktionsskøde på de af ham købte ovenfor nævnte ejendomme[1]). Han var født i Nykøbing på Mors 1723, blev døbt 5. december og var søn af købmand Kristen Jensen Andrup og hustru Ellen Margrete Klavsdatter Bang, der bægge døde, da han var omtrent tre år gammel. Efter at have nedsat sig som købmand i Lemvig holdt Simon Andrup 22. marts 1753 i Gudum sogn bryllup med Kirsten Madsdatter Stabye, som var datter af Gudumklosters forrige ejer Mads Kristensen Stabye i hans ægteskab med Anne Marie Warnicke. Knap tre år levede Simon Andrup sammen med denne sin første hustru, idet hun, der var født i Hanning sogn 1722 og fremstillet i kirken dér den 29. marts s. å., døde i Lemvig 1755 efter at have født 3 børn, hvoraf de to var dødfødte, og blev begravet 13. december. Efter i nogle år at have levet som enkemand, indgik han nyt ægteskab, idet han 18. maj 1759 i Varde holdt bryllup med by- og rådstueskriver, senere ejer af Bramminge, Rasmus Nielsen Øllgaards datter Karen, som var født sammesteds 1738 og døbt almindelig bededag. Med hende havde han flere børn, som nærmere vil blive omtalt nedenfor.

Ligesom så mangen anden købmand i Lemvig havde

---

[1]) Vib. ldt. sk. og ppr. XXXXVIII. 179.

Simon Andrup tidlig begyndt at spekulere i landejendomme. 1758 havde han således på auktion købt Bækmark hovedgård og gods, som han otte år efter solgte med betydelig fortjæneste, senere erhvervede han foruden Vadskærgård tillige Nørre Vinkel, som han vides at have ejet 1775, og desuden havde han 1776 tæt ved Lemvig en stor, ny opbygget værmølle med fire par kværne og tilhørende teglhængt bygning. Alligevel synes han ikke at have været nogen sønderlig velstående mand. Da han i maj 1759 i anledning af sit forestående bryllup og i overværelse af sine to svogre hr. Peder Tafteberg fra Holmsland og Johan Frederik Wedel på Bækmark holdt samfrændeskifte efter sin afdøde hustru Kirsten Madsdatter Stabye[1]), efter hvem han havde siddet i uskiftet bo ifølge bevilling af 19. december 1755, opgav han sit bos samlede formue til 10725 rdl. 4 mk.[2]), gælden til 9970 rdl., så at der til deling kun blev 755 rdl. 4 mk. Samfrænderne mente dog, at datteren passende kunde få 600 rdl., men efter nogen snakken frem og tilbage, enedes man om 500. Det synes også at fremgå af andre omstændigheder, at Simon Andrup ikke var bemidlet. Da han havde købt Bækmark, pantsatte han den straks for omtrent hele dens værdi[3]), og efter at han havde erhvervet Vadskærgård, pantsatte han 7. maj 1776 ikke

---

1) Lemvig skifteprotokol 1748—1810 fol. 97.

2) Nemlig: Bækmark hovedgård og gods 5475 rdl. 4 mk., besætning dér 1300 rdl., en gård i Lemvig 900 rdl., andre huse smst. 250 rdl., 140 lod sølv 70 rdl., indbo 490 rdl., kreaturer og gårdsredskaber 400 rdl., købmandsvarer af hør, hamp, humle, tjære, jærn, salt og andre grove varer 400 rdl., tobak, vin, specerier og andre små varer 600 rdl., udestående fordringer 800 rdl. — Adderes disse summer fåes dog ikke 10725 rdl. 4 mk., men kun 10685 rdl. 4 mk.

3) Vib. ldt. sk. og ppr. XXXXIV. 168. Obligation af 30. april 1759 til Tøger Reenberg Sterm på Viumgård for 5000 rdl.

blot den, men også sin værmølle, der i brandkassen var ansat for 3000 rdl., og nogen købstadjord for 7000 rdl. til myndlingen Mikkel Mogensen Blach[1]). Halvdelen af obligationen slettedes 1779, da han havde afhændet sin hovedgård, men resten betaltes først flere år efter hans død, der indtraf i Lemvig 5. august 1779. »Han var i sin tid en ærlig, oprigtig, sandru og godgørende mand, og derfor savnes han destomere af de oprigtige, som er ilbage«, skriver præsten ved denne lejlighed. Hans enke, Karen Øllgård overlevede ham i mange år. Hun fortsatte mandens forretning, men måtte 1796 overgive sit bo til skifterettens behandling[2]). Efter fire års forløb afsluttedes skiftet med en meget betydelig underballance. Hun boede derefter hos sin søn Rasmus Øllgård Andrup i Lemvig, i hvis hus hun døde 23. august 1816 uden at efterlade noget[3]).

Simon Andrup havde følgende børn, der alle var fødte i Lemvig:

Af 1. ægteskab:

Ellen Margrete A., hjæmmedøbt 27. november 1753, † ugift på Pilgård i Rom sogn 1779, begr. 20. juni.

Et dødfødt barn, begr. 21. oktober 1754.

En dødfødt søn, begr. 7. november 1755.

Af 2. ægteskab:

Kirsten A., hjæmmedøbt 2. april 1760, † i Tisted 21. november 1826, gift dér 19. juli 1799 med guldsmed Morten Kjerulf Klem, døbt i Nykøing på Mors 5. december 1762, † i Tisted 22. oktober 1841.

Rasmus Øllgård A., hjæmmedøbt 26. april 1761, formentlig død som lille.

---

1) Vib. ldt. sk. og ppr. XXXXVIII. 67.

2) Lemvig skifteprotokol 1748—1810 fol. 400.

3) Smst. 1810—43 fol. 82 og 92.

Ingeborg Margrete A., døbt 13. juni 1762, begr. 4. januar 1763.

Ingeborg Margrete A., døbt 16. september 1764, begr. 2. november s. å.

Ingeborg Margrete A., døbt 25. oktober 1767, † 10. april 1831, gift 1° i Lemvig 11. august 1786 med Janus Karl Jakobsen Schou[1]), præst til Ulvborg og Råsted, født i Gellerup præstegård 4. juli 1742, begr. i Ulvborg 20. november 1799. (Han gift 1° i Ulvborg præstegård 19. november 1776 med Anna Katrine Rasmusdatter Øllgård, født i Varde 1. august 1749, begr. i Ulvborg 21. december 1778). 2° i Ulvborg 8. maj 1802 med Kristen Kolbye til Rindom Nygård, født i Ringkøbing 21. marts 1753, † på Rindom Nygård 20. oktober 1813.

Rasmus Øllgård A., døbt 11. februar 1770, købmand i Lemvig 1803, postmester smst., kancelliråd, † dér 25. april 1843, gift dér 10. januar 1797 med Sofie Dorotea Bræmer, fremstillet i Ramme kirke 27. marts 1770, † i Lemvig 25. april 1830, datter af by- og herredsfoged i Lemvig Andreas Bræmer.

Året før sin død solgte Simon Andrup ved købekontrakt af 10. juni 1778 Vadskærgård med 14 huse samt Tørring kirke med tilhørende for 6100 rdl. til Aleksander Nyboe, som 13. juni næstfølgende år fik skøde på disse ejendomme[2]). Denne nye ejer var, skønt han kom ret langvejs fra, ved slægtskabsbånd nøje knyttet til egnen, da såvel hans fader, provst Morten Nyboe, der havde været præst i Kollerup i Vester Han herred og var født i Holstebro, som hans moder, Mette Iversdatter Qvistgård, der var en datter af den tidligere nævnte Iver

[1]) Wiberg (III. 444) kalder ham Jens K. J. S., men han kaldte sig selv og kaldtes af andre Janus.

[2]) Vib. ldt. sk. og ppr. XXXXVIII. 773.

Pedersen Qvistgård på Skikkild i Vejrum sogn, havde slægtninge på Holstebro-Lemvig kanten. Da han var født i Kollerup præstegård 10. december 1754, var han endnu en ung mand, og han var — og forblev endnu i adskillige år — ungkarl. Da han fra Brøndum i Kollerup sogn, hvor han efter sin faders død 1773 vistnok havde boet sammen med sin moder, flyttede til Vadskærgård, drog hun og hans yngre broder Rasmus Lind Nyboe med ham, og her holdt Mette Qvistgård 1780 samfrændeskifte efter sin afdøde mand med sine syv sønner og tre døtre, der på denne tid var spredt for alle vinde. Det var ikke at undres over, at der kun kunde blive en ubetydelig arv til hvert af børnene. De synes imidlertid at have haft en trofast ven i den velstående morbroder, justitsråd Morten Qvistgård til Gerdrup m. fl. gårde på Sælland, for ved den tid, da det omtalte samfrændeskifte fandt sted, opholdt ikke mindre end tre af dem sig hos ham, og straks, da Aleksander havde købt Vadskærgård, lånte han denne 5000 rdl. mod pant i de købte ejendomme, hvilken sum blev indestående i disse, indtil de femten år senere igen skiftede ejer [1]). — Mette Qvistgård og hendes søn Rasmus blev iøvrigt bægge boende på gården til deres død, som indtraf 1791 med få ugers mellemrum. Den sidstnævnte havde testamenteret Aleksander størstedelen af sine efterladenskaber.

I den bekendtgørelse, der 1775 var indrykket i forskællige blade angående den forestående auktion over Vadskærgård, blev det anført, at der på gården kunde holdes en besætning af 100 stude, 10 kør, 10 heste og 60 får. Disse tal kan på forhånd anses for noget overdrevne, da man i slige bekendtgørelser var meget tilbøjelig til at stille alt i det bedste lys, selv om man

---

[1]) Vib. ldt. sk. og ppr. XXXXIX. 42.

derved kom til at gå sandheden lidt for nær, og de positive oplysninger, der haves om besætningens størrelse, tyder også på, at denne altid har været noget mindre. Det var studeholdet, der var afgørende for det 18. århundredes jydske proprietærer, det var studenes antal og studepriserne, der navnlig var bestemmende for, om hovedgårdens drift blev rentabel. For at kunne fede så mange stude som muligt, var man ivrig for at erhverve tiender — tienden hævedes langt op i tiden næsten altid i kærven.

Det er tidligere meddelt, at der 1717 på Vadskærgård var 60 stude og 1773 80. Tallet var selvfølgelig af mange grunde noget varierende. I Simon Andrups tid svingede det mellem 74 og 88 med en noget nedadgående tendens, der fortsattes under den følgende ejer, da det i 1780 sank til 54, men dog de følgende år igen var oppe på 60. Det højeste kendte antal i Aleksander Nyboes tid nåedes 1788 med 72 stkr.[1]). For de følgende år haves på grund af de forandrede toldbestemmelser (forordningen af 11. juni 1788) ingen opgivelser.

Efter at have ejet Vadskærgård halvandet decennium, solgte Aleksander Nyboe den til Markus Sweistrup. Derefter købte han 1796 Krogsgård i Gudum sogn med en underlagt bondegård og Gudum sogns kongetiende, og først da han var flyttet hertil indgik han ægteskab, idet han 9. december 1796 i Vejrum sogn holdt bryllup med

---

[1]) Oplysningerne er tagne af en pakke i Lundenæs-Bøvling amtsarkiv med påskriften: Opstaldning af Fedestude, navnlig af en i den liggende »Opstaldnings-Portefeuille«. Tallene for de enkelte år er følgende: 1774 88 (hvoraf 50 udførtes), 1775 80, 1777 74 (hvoraf 41 udførtes), 1778 76, 1779 70 (hvoraf 40 udførtes), 1780 54 (hvoraf 6 udførtes), 1781 70 (hvoraf 61 udførtes; pris pr. par 42 rdl.), 1782 60, 1783 60, 1787 62 (pris pr. par 72 rdl.), 1788 72. For nogle år er ingen oplysninger tilstillede amtet.

Anne Marie Ibsen, faster til anatomen Ib Pedersen Ibsen og datter af Ib Pedersen, der var ejer af Skaber mølle og fæster af gården Rindsholm, hvor hans nævnte datter blev født 1778. Den 14. juni s. å. blev hun, hvis moder hed Kirstine Mortensdatter, fremstillet i Asmild kirke.

Med hende havde Aleksander Nyboe følgende fem børn, der alle var fødte på Krogsgård:

Morten N., døbt i Gudum kirke 23. december 1797, ejer af Store Skikkild i Vejrum sogn, † dèr 31. marts 1822, gift i Vejrum kirke 6. oktober 1821 med Sara Henriksdatter, fremstillet i Måbjærg kirke 3. januar 1796, † på Holmgård i Gimsing 24. januar 1867, datter af gårdmand Henrik Lauridsen i Øster Frøjk. (Hun gift 1° i Måbjærg sogn 15. oktober 1814 med Niels Martinus Kristensen, født på Store Skikkild 15. april 1792, † dèr 5. maj 1821, — 3° i Vejrum sogn 4. december 1822 med Kristen Nielsen Damgård, født i Damgård i samme sogn 22. februar 1797, † som gårdmand og sognefoged i Feldborg 27. december 1857.)

Ib N., døbt i Gudum kirke 14. februar 1799, kvæghandler og fra 1833 til sin død ejer af Krogsgård, † dèr 5. januar 1875, gift i Gudum kirke 4. november 1825 med Maren Jensdatter, døbt dèr 14. december 1798, † på Krogsgård 15. Juni 1862, datter af gårdmand Jens Kristensen i Østerlind.

Rasmus N., døbt i Gudum kirke 17. december 1800, senere skæbne ukendt.

Mette Qvistgård N., døbt i Gudum sogn 23. maj 1802, † dèr 20. juli 1889, gift dèr 12. januar 1827 med seminarist, skolelærer og kirkesanger Bertel Bertelsen, født i Fiskbæk i Gudum sogn, døbt 29. marts 1802, † på Højlund i samme sogn 20. december 1849.

Peder Overgård N., døbt i Gudum sogn 27. juni 1805, begr. dèr 11. september s. å.

Kort efter sit sidstnævnte barns fødsel, døde Aleksander Nyboe på Krogsgård og blev begravet 19. august 1805. Til sine arvinger efterlod han et betydeligt bo, hvis faste ejendomme bestod af Krogsgård, Gudum sogns hele konge- og halve kirketiende samt Nørre Nissum sogns kongetiende, som han 1798 havde købt af generalauditør Hans Jakob Lindahl for 6800 rdl.[1]). Derimod havde han afhændet forskællige tiender, som han havde arvet efter sin svigerfader[2]). Anne Marie Ibsen fik straks efter sin mands død bevilling på at sidde i uskiftet bo, men da hun snart efter besluttede sig til at indgaa nyt ægteskab, holdt hun det følgende år samfrændeskifte[3]) med sine børn, hvorved boets beholdne midler opgjordes til 21000 rdl. Hun overtog selv hele boet og bragte således Krogsgård til sin anden mand Niels Christian Buch, der vistnok var beslægtet med hendes første mand, idet han var søn af Laurids Hansen Buch til Tandrup i Snejbjærg sogn og hans hustru Ingeborg Lauridsdatter Nyboe. Niels Christian Buch, der var blevet døbt i Snejbjærg kirke 4. april 1774, døde på Krogsgård 7. maj 1833. Hans enke døde sammesteds 29. august 1846.

Som ovenfor berørt solgte Aleksander Nyboe Vadskærgård til M a r k u s S w e i s t r u p. Efter foregående købekontrakt, hvis indhold og dato ikke kendes, udstedtes skødet den 25. juni 1794[4]). Det lød i alt væsentligt på

---

1) Vib. ldt. sk. og ppr. LII. 69.

2) Smst. 70; Fjends-Nørlyng herreders justitsprotokol 1791—1800 fol. 529.

3) Kopi af skiftebrevet blandt Skodborg-Vandfuld herreders sluttede skifter.

4) Vib. ldt. sk. og ppr. LI. 266. Registret til dette bind mangler. Det er derfor muligt, at det om Markus Sweistrup indeholder enkelte oplysninger, som er blevne oversete.

de samme ejendomme, som sælgeren havde købt 1779, og prisen var 10000 rdl. Da kurantsedlernes kurs var næsten ganske ens 1779 og 1794 ses det, at ejendommens værdi havde været meget stigende i den tid, Nyboe havde haft den; man befandt sig, som bekendt, stadig i en opgangsperiode.

Markus Sweistrup var, da han købte Vadskærgård, forpagter på Rammegård, en halvanden mils vej fra hin. Denne og flere andre gårde ved Vestkysten tilhørte ligesom Lundbæk og Pandum ved Nibe baronerne Juel af Ryssensteen, hvilket foranledigede en stadig forbindelse mellem egnen omkring hin by og om Lemvig. De mange forskællige funktionærer — birkefogeder og -skrivere, forpagtere og forvaltere —, der var ansat ved disse godser, forflyttedes jævnlig fra godserne mod øst eller omvendt, og det var ikke usædvanligt, at en fader hist havde en søn her. Det var også ad denne vej, Markus Sweistrup, der uden al tvivl var født på Pandum[1], havde gjort det lange spring mod vest. Hans fader, Andreas Sweistrup, havde i mange år været forpagter på sidstnævnte gård, hvor han døde 1778 som en velstående mand, og hans moder, Elisabeth Sofie Alsing i Nibe, døde sammesteds syv år senere. Andreas Sweistrup efterlod sig ved sin død af to ægteskaber fire sønner og to døtre, af hvilke børn Markus, der var den næstyngste, altså blev forpagter på Rammegård, i hvilken stilling han første gang er fundet nævnt 1787[2]; denne forpagtning

[1]) Hans fader bode på denne gård allerede 1750 og var — i det mindste fra 1763 — forpagter der. Efter de oplysninger, der foreligger om Markus' alder, dels ved faderens, dels ved hans egen død, skal han være født 1766, hvilket også passer godt med, at han blev konfirmeret i Vokslev kirke 1782; men kirkebogen for Vokslev sogn, der er i behold fra foråret 1765, anfører intet om hans dåb.

[2]) Bøvling kirkebog fol. 49.

har han rimeligvis opgivet, da han 1794 blev ejer af Vadskærgård. Hvad der vides om ham som ejer af denne er sagt med få ord, men i én henseende blev hans virksomhed her af blivende betydning, idet han, ligesom så mangen anden vestjysk proprietær ved samme tid, erhvervede rentekammerbevilling på at udparcellere sin gård. Hverken bevillingens dato eller hvad den i enkelthederne gik ud på har dog været til at finde[1]); men antagelig har parcelleringen fundet sted efter 1800, da Markus Sweistrup pantsatte gården til forpagter Jørgen Fævejle på Ugiltgård, uden at det omtales, at den var udstykket[2]), og at det har været en temmelig radikal udstykning, der har fundet sted, fremgår af, at der 1813 omtales seks biparceller af gården på tilsammen lidt over 12 tdr. htk.[3]), så at hovedparcellen derefter ikke kan have været mere end 8—9 tdr. htk. Den angives dog til omtrent 16 tdr. i et skøde, der straks vil blive nævnt, men da dette kun kendes i en kort ekstrakt, kan der ingen vægt lægges herpå; der kan meget vel derved forståes hovedparcellen med de biparceller, der følger med denne.

Den 16. oktober 1806 fik Markus Sweistrup i henhold til foregående købekontrakt tilskødet hovedparcellen af gården Eskebæk i Tørring sogn (9—1—2—2$^{2}/_{3}$—)

---

[1]) I Ringkøbing amtsarkiv er den forgæves blevet eftersøgt, og i amtstuearkivet har der overhovedet intet været at søge efter, da størsteparten af det er blevet kasseret i følge ordre af 2. juni 1876 fra generaldirektoratet for det direkte skattevæsen!

[2]) Vib. ldt. sk. og ppr. LII. 246 og 895. Obligationen, der var dateret 25. juni 1800 og lød på 6200 rdl., blev 24. juni 1804 kvitteret til udslettelse.

[3]) Efter en i Holstebro amtstuearkiv værende matrikkelgenpart, dat. 1. novbr. 1813, hvor hovedparcellen ikke nævnes.

for 3725 rdl.[1]). Året efter solgte han — uden foregående skriftlig købekontrakt — ved skøde af 3. juli hovedparcellen af Vadskærgård, der angives til 15—7—2—»—, samt Tørring kirke med korn- og kvægtiende, jord og jordskyld for 10600 rdl. til Mads Jensen Agger fra Borris[2]) og flyttede til sin nys erhvervede ejendom, hvor han, der hele sit liv var ugift, døde 12. december 1825. Tre ugers tid før sin død havde han mundtlig i vidners overværelse afhændet sin gård til Mads Povlsen, der af skifteretten fik skøde på den. Der blev ingen arv til afdødes søskende[3]).

Mads Agger, der 1807 var blevet ejer af Vadskærgård, var født i Borris sogn 1768 og døbt 2. oktober sammen med sin tvillingsøster Bodil, der 1793 blev gift med gårdmand Visti Rahbeck; året efter holdt Mads den 28. september bryllup i sit fødesogn med Karen Nielsdatter Øllgård, der var født i Varde 19. juni 1770 og datter af Niels Sørensen Øllgård og Kristiane Nielsdatter Nyeland. I dette ægteskab blev han fader til en stor børneflok, idet hans hustru, dels mens han beboede sin fædrenegård i Borris sogn, dels efter at han var kommet til Vadskærgård, fødte ham syv sønner, hvoraf dog den ene var dødfødt, og to døtre.

Skønt Mads Agger vistnok var omtrent tomhændet, da han overtog hovedgården[4]), lykkedes det ham dog at blive ved den i de følgende trange tider, da så mange

---

[1]) Ekstrakt af skødet i Skodborg-Vandfuld herreders justitsprotokol 1802—16 fol. 317.

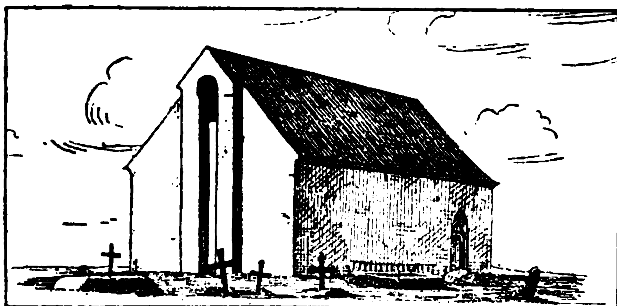
[2]) Ekstrakt af skødet smst. fol. 333.

[3]) Skifte i Skodborg-Vandfuld herreders justitsprotokol; det blev sluttet 28. juni 1828. — Eskebæk, som Markus Sweistrup selv havde givet henved 11000 kr. for, solgtes for c. 3600 kr.

[4]) Han pantsatte 6. juli 1807 Vadskærgård og Tørring kirke for 10000 rdl. til byfoged Søren Borch i Ringkøbing (Skodborg-Vandfuld herreders justitsprotokol 1802—16 fol 333).

af hans standsfæller måtte gå fra hus og hjæm. Nogle år før sin død, der indtraf på Vadskærgård 21. januar 1842, havde han overdraget denne til sin søn Jens Christian, hos hvem enken levede til sin død 9. september 1852.

Vadskærgård ejes nu af Mads Aggers efterkommere og har således haft den for en jysk hovedgård, der ikke ved særlige bånd er unddraget den almindelige omsætning, i den nyere tid næsten enestående skæbne i 100 år at være i samme slægts besiddelse.

Karup Kirke. Efter Tegning af Erik Schiødte fra 1880.

Karup og dets Helligkilde.

Af C. M. Smidt.
Architekt.

I Samlinger til jydsk Hist. og Top., Bind II (1868—69) har C. A. Thyregod offentliggjort en mindre Afhandling om Kapellet og Helligkilden i Almind i Lysgaard Herred. Kapelruinen og Kilden — forhen indviet til St. Margrete — findes i den saakaldte Kapeldal nær Viborg-Vejle Landevejen ved Østsiden af Hald Sø, 1¼ Mil fra Viborg.

Der er for 10 Aar siden sket Henvendelse til Ejeren fra Nationalmuseets 2den Afdeling for at faa Tilladelse til at fremgrave og undersøge de bevarede Levninger af Ruinen, men uden Resultat. Efter given Meddelelse skal der imidlertid være saameget tilbage, at man tydeligt ser Planen af Kapellet, halvhundrede Fod i Længden. Der menes foruden Grundstenene at staa noget Murværk, og Mængder af Kalk og Murstensbrokker er spredt over

Pladsen. Nær Kapellet findes et Kildevæld, den formentlige Helligkilde, som endnu er rigelig vandførende.

Muligt er det, at Kapellet i Almind har været søgt og skattet af Pilgrimme. Det har dog ikke væıet landskendt som adskillige andre jydske Valfartssteder. Og netop i Alminds allernærmeste Omegn træffer vi et af de Steder, hvortil store Skarer af Pilgrimme aarligt søgte: Det er Karup — 2 Mil Syd-Vest for Almind —, hvis Navn er kendt langt ud over Halvøen [1]).

Karup ligger ved den vand- og fiskerige Karup Aa — 3 Mil fra Viborg, 4 Mil fra Skive, 4½ Mil fra Holstebro. I 15de og 16de Aarhundrede var det en ret betydelig Plads, som nævnes mange Gange. Den til vor Frue viede hellige Kilde gjorde Stedet til et yndet Valfartssted og var utvivlsomt Skyld i Karups Opkomst.

I Pontoppidans Danske Atlas IV Bind (Side 482) findes under Karup Sogn, Lysgaard Herred følgende: St. Mariæ Kirke eller Vor Frue Kirke i Karup har fordum været sær navnkundig og i Overtroens Tider baade paa Helbredens og Andagtens Vegne meget søgt, som endog de mangfoldige paa alle Sider til- og fraløbende, men nu med Lyng bevoxne, Veie give tilkiende. Oprindelsen til saadan Pillegrimsfart skal have været denne: En blind Mand drømte, at om han lod sig lede til Karup og toede sig i et der under en Sivbusk udspringende Vand, skulde han ved Mariæ Paakaldelse faae sit Syn igien, hvilket og skede. Der dette falske Mirakel rygtedes, blev der opsat et Træværk over denne Vældekilde og et Capel bygt derhos, hvorhen mange Skrøbelige Blinde og andre Syge strax forføjede sig. Og som dette

---

[1]) I Levring Sogn (ogsaa i Lysgaard Herred) har der ligeledes været en Helligkilde. Den skal have ligget ved Kjeldgaard i Levring By.

Tilløb daglig voxte, blev der tigget og givet store Almisser, hvoraf man fandt for godt, at opbygge vor Frue til Ære en stor og anseelig Kirke. Denne Kirke var udvendig tækket med Blye, indvendig med store murede Hvælvinger forsynet, og ziiret med et meget højt Taarn og Spir, hvoraf ved Tidens Ælde et Stykke efter det andet igen er nedfaldet, indtil sammes Levninger, tilligemed en stor Del af Kirken, som efter Reformationen og Superstitionens Ophør var ganske forfalden, blev nedtagen af Commerceraad Steen Jørgensen, som derefter lod det øvrige sette igien i god Stand. Man kan af Sognets Ringhed, som ligger i den skarpe Hede og ei er 50 Tønder Hartkorn, let slutte, at Kirkens Indkomster ikke har kunnet holde en saa stor Bygning, som Kirken siges at have været, ved lige. Men før Reformationen vare de Gaver, som af Syge og Pillegrime, og andre baade nærværende og fraværende, saavelsom ved Testamenter og i andre Maader bleve skienkede dertil, tilstrekkelige nok, ei alene at opføre, men endog at vedligeholde den største Kirkebygning. Det var ikke alene Penge, men ogsaa andre Varer, som bleve givne dertil. Saaledes gav Holger Rosenkrands i 1495 i sit Testament til Vor Frue i Karup en Oxe. Kirken bestaar nu af 3 overblevne Hvælvinger, og er endda formedelst dens indvendige Vidhed stor nok til at rumme Menigheden o. s. v.

Pontoppidan nævner en Del af Kirkens Inventar og meddeler, at forskellige af Kirkens »Billeder og øvrige Zirater« er flyttede andre Steder hen, blandt andet til andre Kirker i Herredet, og til Herregaarden Avnsbjærg.

Det har sin Rigtighed med Kirken, dens Billeder og Zirater.

Et Par mindre Undersøgelser er foretagne[1]) af Nationalmuseet og herved er Kirkens oprindelige Plan kommet frem. Det har været en Korskirke, hvis Kor har haft 3sidet Afslutning i Øst. Til Kirkens Vestgavl har der sluttet sig et af et højt Spir prydet Taarn.

Kirkens Materiale er Munkesten, og den synes opført i den senere Middelalder, men har antagelig afløst en ældre, mindre Kirke af Kamp, af hvilken endnu er bevaret 2 Tympana. Disse er desværre for faa Aar siden indmurede i den nuværende Nord- og Syddør, og har derved skjult disses øvre Partier. Det er beklageligt, da begge Døre havde architektonisk Værdi, og Kirkebygningen iøvrigt nu er blottet for architektoniske Enkeltheder. Der findes dog en Tegning af Erik Schiødte fra 1880, som viser Dørene før Forandringen.

Som Pontoppidan meddeler, staar nu kun 3 Hvælvingsfag af den gamle Kirke. Men denne nustaaende Kirkebygning, de bevarede Rester af de nedbrudte Partier (Koret, Taarnet og Korsarmene)[2]) og de gamle Døre viser, at Kirken saavel i Størrelse som i Anlæg og Enkeltheder har været ikke ganske almindelig. Meget interessant er det gamle Inventar, der nu findes dels i Kirken selv, dels i Sjørslev Kirke, dels i Viborg Museum.[3])

---

[1]) I 1880 ved Dr. Sophus Müller og Architekt Erik Schiødte, i 1901 ved Kunstmaler Eigil Rothe.

[2]) Paa Sydsiden har der desuden ligget et lille Vaabenhus.

[3]) Ifølge Danske Atlas skulde der ogsaa være overført Billeder eller »Zirater« til Grønbæk Kirke; og en af Karups Klokker skulde være ført til Bording Kirke i Hammerum Herred, Ringkjøbing Amt (Bording Kirkes Klokke er fra 1487).

— Præste- og Degne-Stolen i Karup Kirke er sent middelalderlige og hører med deres Udskæringer til de bedste i Landet. De bærer i Relief Billeder af følgende 4 Helgener: Jacob d. ældre og St. Catherina, St. Gertrud og Johannes Apostel.

I Indberetning til Nationalmuseet om Sjørslev Kirke i

I Nationalmuseet opbevares en smuk Alterkalk, der er skænket Karup Kirke af Jes Quie og Fru Mergret i Aaret 1486. Kalken saavelsom Kirkens gamle Inventar er Vidnesbyrd om de rige Gaver, der i den katholske Tid tilflød Karup Kirke. Et interessant Vidnesbyrd om, at Karup var Valfartssted for Pilgrimme, haves i det i Aaret 1901 af Kunstmaler Eigil Rothe fundne Pilgrimstegn. Det fremdroges ved den af Hr. Rothe for Nationalmuseet foretagne Udgravning af det gamle Kors Plads, og opbevares nu paa Museet.

Pilgrimstegn fra Karup.

Dette Pilgrimstegn er en støbt, firkantet Blyplade, 1 $^3/_4$ Tomme lang, $^3/_4$ Tomme bred. Paa Forsiden ses i Relief en Figur, der antagelig forestiller Maria med Barnet; under Figuren staar den meget kortfattede Indskrift KAROP. Paa Bagsiden, som er en plan Flade, findes blot et Kors.

Det er en stor Sjældenhed, da det er det eneste hidtil fundne Pilgrimstegn i Danmark, og at det har hørt hjemme i Karup (»Karop«), derom bærer jo Indskriften tilstrækkeligt Vidnesbyrd.

Foruden den anselige Kirke vides det, at der har været et Hospital i Karup. Af dets Forstandere skal

---

Lysgaard Herred (fra 1880) findes følgende: Nederst i Skibet er der til de nyere Stolestader føjet 4 Endestykker fra Stolestaderne i Karup Kirke. I Fyldinger, der foroven ere prydede med smukt Bladværk, delvis afhøvlet, ses Maria med Barnet, St. Clemens, St. Christoffer og St. Margrethe.

I Viborg Museum findes et ualmindeligt smukt, gothisk Monstranshus og nogle Helgenbilleder fra Karup.

— En Tavle med 3 Helgenbilleder i Viborg Domkirke angives ogsaa at stamme fra Karup.

nævnes Johannes Avonis, der dør 1480, og hvis smukke Ligsten, som desværre er stærkt ødelagt, endnu findes i Karup Kirke. Endvidere én af de sidste Forstandere, Mouritz Poulsen, der vandt sig en meget tvivlsom Berømmelse.

Hvor Klosteret har ligget, vides nu ikke, men Hr. Lærer Wammen i Karup har gjort opmærksom paa, at der paa en Mark umiddelbart Nord for Kirkegaarden, vistnok ogsaa paa nordre Del af selve Kirkegaarden, findes Rester af gamle Bygninger. Det er jo ikke urimeligt, at Hospitalet har ligget saa nær ved Kirken, og at det virkelig er Levninger af Hospitalets Mure, som her findes. Antagelig vil Nationalmuseet ved Lejlighed undersøge Sagen.

Ifølge Danske Atlas skulde der paa Pontoppidans Tid endnu findes adskillige Rester af gammel Bebyggelse fra Karups Storhedstid i det daværende Karups »Gaarde, Huse og Lader, ja paa Gader og Mark«. Nu vilde det vist være vanskeligt at finde noget af synderlig Betydning. Der har vel utvivlsomt været en ikke ringe Bebyggelse, thi ikke udelukkende som Valfartssted havde det Betydning; det vides saaledes, at Karup havde sit eget Birketing indtil 1637.

Oprindelsen til al den Rigdom, der tilflød Karup, var imidlertid »Vor Frue i Karup« og hendes hellige, undergørende Kilde. Til vor Frues Billede og til Kilden strømmede de store Skarer af Pilgrimme og Syge, hvis Gaver utvivlsomt har bidraget til, at den store Kirke rejste sig[1]). Og det er »Vor Frue i Karup«, der spiller saa stor en Rolle i et af vor Litteraturs ældste og interessanteste paa Dansk skrevne Værker, den paa Reforma-

[1]) Bidrag til Kirken ydedes af Biskoppen og Kapitlet i Aarhus.

tionstiden forfattede Historie om »Peder Smid oc Atzer Bonde« [1]).

Det er jo vel kendt, hvorledes Peder Smed blotter den katholske Gejstligheds Fejl og Bedragerier og overtaler Atzer Bonde til at opgive sin Pilgrimsrejse til Karup. Atzer Bonde kommer ind i Stuen hos Las Fogit i Skive, hvor Hr. Jens og Broder Kort sidder og »leger Var taffuel«, mens Peder Smed faar sig en Kande Øl. Saa siger Atzer Bonde:

»Sidder i helsen alle paa rey,
viser mig til Karup den rette vey,
skal ieg over den lange Bro,
kand ieg komme offuer med tørre sko?

Peder Smed byder Atzer Bonde sin Kande og spørger, hvorfra han kommer, og hvorhen han gaar.

Atzer B.? ». . . ieg boer i Tebbering by i Morss.
Ieg skal icke æde andet end Vand og Brød,
ieg skal icke komme i den nød,
før ieg kommer den reyse af sted,
som ieg haver til Karup iet.«
Peder S.: »Ieg haffuer oc verit til marcket der,
ieg vil icke komme der mer.
Ieg førte did Øxer, Sigle oc Kniffue,
oc tenckte kiøbmandskaff der at bedriffue.
Ieg fick end nøye for alle mine Vare,
saa mange Penninge ieg kunde fortære . . .«
Atzer B.: ». . . Ieg gaar icke til Karup fram,
for ieg vil selge eller kiøbe kram.
Viste i, huad der skede, saa vel som ieg,
i ginge vel Pillegrimsgang met mig.«
Præsten, Hr. Jens, spørger: »Sig mig, Atzer, i denne Time,
huad er skeet i Karup for snime?«

---

[1]) Se Svend Grundvigs Udgave af Peder Smed for »Samfundet til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur«, Kjøbenhavn 1880. Se endvidere 2 Afhandlinger af A. Heise i »Kirkehistoriske Samlinger« 2. Række, V Bind, S. 738 og 3. Række, III Bind, S. 186.

Atzer B.: ». . . Jomfru Maria hauffer græd fuld saare,
for ingen vil til Karup fare.
Det saa min Nabo, saa danniss en Mand,
huor Iomfru Maries Øyne rand.
Det er icke uden tho dagis rom,
Siden hand hiem aff Karup kom.«

Præsten og Munken blander sig i Samtalen og klager over Tidens Vantro. De ønsker, at Helgene vil gøre Jertegn forat overbevise Tvivlerne. Peder Smed tager atter Ordet og angriber Jertegnene. Han siger derpaa til Atzer Bonde:

»Ieg vil gøre eder Skel for ded,
huorledis vor Frue i Karup gred.
Her Iens ved vel, huorledis det gick til,
om hand sandingen sige vil.
Der Karups reyse bleff mindre giort,
oc Offret bleff icke halfft saa stort,
der fattes alt paa Hr. Mauritz disk,
baade Lam oc Gess, Oste oc Fisk,
Han giorde met andre Prester it raad,
at Ligfolck skulde det icke forstaa.
Vor Fruis billede, i Karup staar,
groff hand igennem Hoffuit oc Haar,
Oc giorde houffuedet inden tomt,
der var it hul baade vit oc romt.
En Nagle stack hand i øget saa,
at det kunde ingen mand forstaa.
Saa øssde hand Hoffuedet fuld met Vand,
oc det saa sact gennem øget rand,
Oc sagde: vor Frue greder saare,
for ingen vil til Karup fare.«

Da Atzer B. betvivler det, fortæller Peder Smed, hvorledes Rinds Herreds Foged opdagede Bedrageriet, stod op paa en Stige og saa, at vor Frues Hovede var hult og halvt fyldt med Vand, som sivede ud gennem Øjnene:

». . . Landzdommere stod oc saa der paa,
at det er alt ganget saa.
Rinds herretz Fogit, en Mand saa god,
hand oppaa en stige stod,
Hand det offuen i Hoffuedet fand,

det vaar end da halff fuldt met Vand,
Oc sigede saa sact igennem Øgne neder,
det saa oc mange andre flere.
Der for raader ieg eder saa,
at i icke Pillegrims reyse gaa . . .«
Hr. Jens siger: »Hui vende i den Bonde fraa,
at hand skal icke til Karup gaa . . .«

Saa truer Hr. Jens Smeden med Band, men denne riposterer og beder Præsten læse i Evangeliet »huorledis band skal brugis retteligt«. Efter en Trætte mellem Smeden og Broder Kort om Morten Luther og om Munkene, fortæller Smeden en lang og frygtelig Historie om en godtroende Skræder i Bern, der blev holdt for Nar af de »sorte Munke«, som lavede falske Jertegn. Broder Kort skammer sig paa sine »Brødres« Vegne, og Atzer Bonde takker Peder Smed for hans 2 Fortællinger:

». . . tho snacke, som ieg merckte vel:
Den første om Karup her icke fierne,
den anden om den skreddere aff Berne . . .«

Nu giver Peder Smed Atzer Bonde et godt Raad:

». . . Ieg raader fordi, som ieg giorde før:
først i gaa ud ath den Dør,
Da gaar til Morss den rette vey
for Karups reyse siger ney.
Det i skulde tære til Karup oc fraa,
det lader vanføre Mennisker faa.
Ere i selff fattig oc tørffue det ved,
eders hustru oc børn giffue i det.
Lader gaa til Karup huo som vil,
setter eders sind der inted til.
Aff Pillegrims reyse kommer intet gaat,
det kommer dem stundum selff til spaat.
Somme gaa til S. Iost i Nibe,
oc somme til S. Lambrecht i Ribe,
Til Esenbeck Kilde gaa oc somme,
det kommer ingen aff dem til fromme.
Hand far saa til den hellige sted,
sit arbeyde forsømmer hand der met . . .«

Den lange Samtale ender for Atzer Bondes Vedkommende med, at han bliver kureret for sin Lyst til Pilgrimsrejser:

»Ieg gledis aff det, ieg her at vide fick,
oc at ieg icke til Karup gick.«

Hans Slutningsreplik lyder saaledes:

»Ney ieg haffuer hørt de ting,
ieg løber icke til hellige steder saa omkring.
Til Karup vil ieg ingenlunde,
gode nat, ieg gaar til Sallingsund,
der far ieg offuer oc gaar saa hiem,
paa Pillegrims færd giffuer ieg ey giem.«

Broder Kort har ogsaa faaet Øjnene aabnede. Han beslutter at forlade sit Kloster, hvis han blot kan finde et Arbejde, hvortil han kan bruges. Peder Smed giver ham Anvisning paa forskellige Arbejder:

»Der er mange haande Arbeyde til,
at bruge for den, det giøre vil:
Terske, maage, at gaa met Plou,
oc stumdum hugge Ved i Skou . . .«

Broder Kort beslutter sig endelig til at gaa til Nibe og ernære sig der som Fisker. Han kaster sin Munkekappe og begiver sig paa Vej. — Smeden er nu alene med Præsten og læser ham artig Texten paa Grund af Præsternes ejendommelige Cølibat:

». . . en Kone ville i icke lenge haffue,
I lade vel hente en Kone paa Skauffuen (Skagen),
oc en anden i Kiøbenhaffn.
Kand hun icke dantze effter eders pibe,
da hente i vel den tredie i Ribe.
Saa lede i dem alle tre aff by,
oc tage den fierde igen paa ny . . .«

Præsten beslutter tilsidst at rejse til sin Biskop for at føre Klage over Peder Smed:

». . . Ieg vil nu strax ride aff sted
oc sige min Herre Bispen det.

. . . Ieg finder hannem paa Hald, det gode slot,
som hans naade haver bygt saa fast oc got.« [1])

Her er jo kun givet et korteligt Referat af de Partier, der navnlig har Interesse for os paa Grund af deres Forbindelse med Karup. Dog selv i dette vil man finde en Mængde jydske Stedsbetegnelser. Der er en egen jydsk Kolorit over hele Historien. A. Heise gør opmærksom paa, at de fleste Stedsbetegnelser refererer sig til det nordlige Jylland, navnlig Egnen mellem Mors, Skive, Viborg, Randers, Aalborg, Nibe, og han paaviser, at flere af Digtets Rim er særligt jydske.

Den i ovenstaaende artige Historie nævnte Hr. Mouritz, paa hvis Disk, der fattedes »baade Lam og Gæs, Oste og Fisk«, og som derfor fik vor Frues Øjne til at rinde, var den allerede omtalte Forstander for Hospitalet, Hr. Mouritz Poulsen [2]). Vi ved forøvrigt intet om ham; det undergørende Billede af vor Frue, som græd ved Hr. Mouritz' Hjælp, er forsvundet [3]). Hospitalet er for-

---

[1]) A. Heises Afhandling i Kirkehist. Saml. 3. Række, III Bind Side 197 ff. »Hans Naade«, som haver bygt Hald, er Jørgen Friis, Biskoppen over Viborg Stift.

[2]) Se en Notits af Carl Neergaard i Kirkehist. Saml. 4. Række, I Bind Side 552. Navnet Mauritius pauli, provisor hujus loci findes paa Karups Klokke fra 1525.

[3]) Paa den Mariafigur fra Karup, der nu findes i Viborg Museum, opgives der at være et Hul foroven i Hovedet. Det er dog vistnok for dristigt, af denne Aarsag at slutte, at vi her har det berømte Mariebillede.

— I denne Forbindelse maa nævnes en Meddelelse fra Pontoppidans danske Atlas, Bind IV Side 496 under Herregaarden Avnsbjærg: Der var og et kunstigt og rart Mariæ Billed, hvor hun sad paa en Trone med Solen og Stjerner omgiven, under hendes Fødder sad tvende paa Knæe med sammenlagte Hænder og opløftede Øine til Mariam, hvorhos var et adeligt Vaaben og Aarstal 1500, hvilket af Greve Rantzov blev som Raritet foræret til en catholsk Herre, som engang besøgte ham

svundet; vi kan kun udtale en Formodning om dets Plads, og af den store Kirke er kun en Brøkdel tilbage. Ogsaa den undergørende Kilde, eller, som Pontoppidan skriver, »det under en Sivbusk udspringende Vand«, var forsvundet; men en gammel Tradition paapegede med stor Bestemthed Kildens Plads nogle Hundrede Alen Sydøst for Kirken, tæt Nord for Karup Aa. Her fandtes paa den lave Mark en Stribe i Retningen Nord-Øst til Syd-Vest, hvor Græsset selv i den tøreste Sommertid altid var grønt og friskt. Hr. Lærer Wammen i Karup, som har offentliggjort en mindre Afhandling om Karup, har af alle ældre Folk i Sognet faaet den paagældende Plads udpeget som Helligkilden. Af Interesse for Sagen gravede han da i April 1906 paa Stedet og fandt et Kildevæld, en gammel Stenbro, Stykker af Munkesten og Munketagsten, og Antydninger af gammelt Murværk.

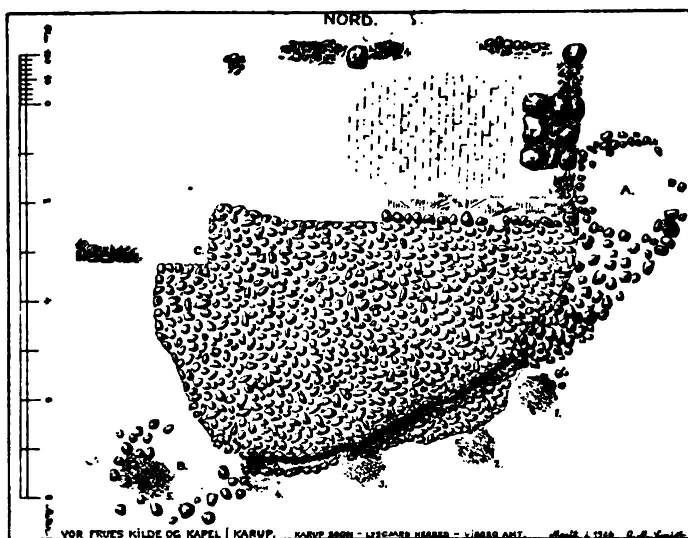
Hr. Wammen sendte Meddelelse til Nationalmuseets 2den Afdeling om Sagen, og samme Aar foretoges der en Udgravning og Undersøgelse. Gravningen, der paa Museets Vegne ledędes af Forfatteren af disse Meddelelser, lagde de væsentligste Partier blot. Efter fornøden Instrux fortsattes Arbejdet under Hr. Wammens Ledelse, og senere paa Aaret var Forfatteren atter paa Stedet forat slutte Undersøgelsen, foretage Opmaaling samt tage de fornødne Fotografier. Under Museets første Kampagne var der allerede taget nogle Fotografier; men paa dette Tidspunkt var jo kun en Del af Pladsen afgravet.

Idet der henvises til medfølgende Plan, skal jeg gøre Rede for Undersøgelsens Resultater. Nordligst paa Pladsen

---

paa Rosenvold. Dette Vor Frue Billede, saavelsom et andet St. Karens Billede, havde før været i Karup Kirke, men af Jørgen Marsvin bortførte til Avensberg.

fandtes Fundamentrester af en rektangulær Bygning, hvis Bredde har været henimod 4 Meter. 7½ Meter Vest for Bygningens Østgavl — ved C. — syntes Bygningen at have haft et Fremspring i Syd. 2½ Meter længere mod Vest standsede Fundamenterne. Det vil paa Planen ses, at der baade af Nord- og Sydmuren kun var bevaret sparsomme Fundamentrester; de bestod dels af Kampe-

Plan af Kapellet og Helligkilden.

sten, dels af stenblandede Kalklag (skraveret paa Planen). Af samme Art, men noget bedre bevaret, var Fundamentet af Østgavlen. Indvendig i Bygningen fandtes mange Brudstykker af røde Mursten, der for alle større Stykkers Vedkommende kunde godtgøres at være Brudstykker af Munkesten. Endvidere laa der — som antydet paa Planen — et nu stærkt forvitret Gulv af Munkesten i Bygningens Indre. Langs alle Ydersider af

Bygningen, indtil èn à to Meter fra dennes Yderlinier, opgravedes en Mængde Brudstykker saavel af Munkesten som navnlig af Munketagsten. Da der ikke fandtes et eneste Murskifte paa Plads, kunde det ikke godtgøres, om Murskiftet har været middelalderligt. Men det kan med Sikkerhed siges, at der her har staaet en Bygning opført af Munkesten, hvis Tag har været dækket af Munketagsten, og at denne Bygning stammer fra Middelalderen eller den tidlige Renaissance. Vestlig i den bevarede Del af Bygningen har Sydmuren haft et Fremspring. Om noget lignende har været gældende for Nordmuren, kan nu ikke godtgøres. Antages det, at Bygningen har været et Kapel, kan vi forklare Betydningen af det større og sværere Fundament, bestaaende af store Kampesten, som ses paa Planen indvendig i Bygningens Østende op til Østgavlen. Det kan da forklares som Fundamentet af et Alter. Et saadant maatte jo netop ligge paa denne Plads i Bygningen. Har Bygningen derimod ikke været et Kapel, vil det være meget vanskeligt at give nogen rimelig Forklaring for det paagældende Fundament[1]). For et Kapel taler den Omstændighed, at Bygningens Længdeaxe ligger i Øst—Vest.

Umiddelbart Øst for »Kapellet«s Østgavl, lige op til »Alteret«, fandtes en Sump, som oprensedes. Det var en af raa, mindre Kampesten omgivet Vandbeholder (A.), fra hvilken en Stenpakning, et Stendrain, udgik i sydvestlig Retning. Stendrainet standsede c. 3¼ Meter fra Vandbeholderen, og afløstes — som det ses paa Planen — af en aaben Rende af c. 6 Meters Længde. Vandrenden mundede ud i Beholder B., der i ret stor Dybde var fyldt

---

[1]) Hvis man antog, at Bygningen havde været et Beboelseshus, og Fundamentet stammede fra en Skorsten eller Kamin, maatte man have fundet rigelige Brandrester eller ildskørnede Sten, men dette var ikke Tilfældet.

med Sand og Muld, blandet med Potteskaar og Træstumper. Udgravningen var, paa Grund af forskellige Forhold, her meget vanskelig; men det syntes at kunne godtgøres, at man i B. havde en Brønd, hvis Sider dels bestod af Kampesten, dels af Træstokke. Den aabne

Helligkildens aabne Rende (efter Fotografi af Forf.).

Vandrendes Bund var meget regelmæssigt lagt af Kampesten, og Rendens Sider var ogsaa sat af saadanne. Vandrendens Karakter var nærmest en almindelig Rendestens.

Mellem Vandrenden og »Kapellet« var den nedad mod Renden skraanende Flade brolagt med smaa Kampe-

sten (Rullesten). Brolægningen var, hvad Jyderne kalder »pikket Bro«.

Der blev imidlertid gjort en Iagttagelse ved Vandrendens nærmeste Omgivelser, som var meget ejendommelig. Langs begge Sider af Renden fandtes der Mængder af Munkestensbrokker og Kalk. Det var ganske utvivlsomt, at Renden i Nord og Syd havde været omgivet af et af Munkesten muret Hegn. Ved forsigtig Udgravning fandtes et Par Steder endnu meget forvitrede Rester af formurede Munkesten, og andre Steder iagttog man, at Murstensbrokkerne laa samlede i ret bestemt begrænsede Hobe. Den sydlige Række af disse er paa Planen angivet ved Skravering og mærket med Tallene 1, 2, 3, 4 og 5. Noget lignende fandt Sted paa Nordsiden af Renden, men blev ikke maalt ind.

Jeg tør ikke afgøre, om disse Hobe skal forklares som Rester af murede Piller med aabne Mellemrum, eller om man snarere skal betragte Hegnet som 2 Munkestensmure med fremspringende Stræbepiller. Alt det Materiale af brændt Ler, som er fundet, var yderlig forvitret og var — antageligt paa Grund af det fugtige Sted — blødt eller sprødt. Ikke en eneste hel Munkesten blev optaget. Endnu mærkeligere end Resterne af de gamle Hegnsmure, var dog det, at man i et bestemt Bælte langs Nord- og Sydsiden af Renden i hele dennes Længde fandt en rigelig Mængde Brudstykker af Munketagsten. Forholdet var her ganske det samme som ved »Kapellet«. Det er ikke muligt at komme udenom den Forklaring, at Renden har været dækket af et Tag, tækket med Munketegl.

Efter Fremgravningen i Foraar og Forsommer og Oprensningen af Vandbeholderen A. har Kilden været vandførende hele Sommeren, Bunden af Vandrenden ikke været tør, selv ikke i den tøreste Sommertid. Det havde

været ønskeligt at foretage yderligere Undersøgelser paa enkelte Punkter. F. Ex. Oprensning af Vandbeholderne, Gravning i »den grønne Stribe«, der fra A. fortsætter sig i nordøstlig Retning. Maaske man her vilde finde Stendrainet fortsat.

Dog, da Museets mange forskelligartede Arbejder først i December levnede Tid til den afsluttende Undersøgelse og den endelige Opmaaling, var Jorden frossen og Gravning derfor umuliggjort. Museet paatænker imidlertid en Undersøgelse i og ved Karup Kirke, og man kunde da muligvis supplere Undersøgelserne ved Kilden. I alt væsentligt maa disse dog betragtes som sluttede. Hvad der yderligere kan tænkes at fremkomme, vil næppe være af afgørende Betydning.

Ser man, efter den samlede Undersøgelse, paa hele Anlæget, tager i Betragtning det Sted, hvor dette er fundet, og de Traditioner, der knytter sig til Stedet, kan man ikke være i Tvivl om, at det er Helligkilden og et til den knyttet Kapel, som her er fremdraget. Intet af de gjorte Fund: Brudstykker af Munkesten og Tagsten, Potteskaar o. s. v., som i og for sig er uvæsentlige, afkræfter denne Opfattelse, medens derimod alle Træk peger hen herimod.

Vi har da her haft liggende et lille af Munkesten opført Kapel, hvis Tagdækning har været Munketegl, liggende efter kirkelig Skik i Øst—Vest med Alteret i Øst. Umiddelbart op til Alteret har Helligkilden vældet frem, har gennem et Stendrain fortsat sig hen til den aabne Ledning og herigennem naaet Brønden B. Herfra har Vandet antageligt sivet ned over den lavere liggende Mark i Syd-Vest. Forat beskytte Kildens hellige Vand, at ingen skulde nyde Gavn heraf, uden at have ofret fromme Gaver, var den omgivet af Mure og dækket af et Tag — ligesom Kapellets af Munketegl.

Denne hegnede og beskyttede Kilde er en morsom Illustration til Peder Smeds drastiske Beskrivelse af Gejstlighedens Forretning og Spekulation i Folkets Overtro. Det vilde være lærerigt at undersøge andre af de kendte Valfartssteder, paa hvilke Jylland er saa rig; et Par af dem er nævnt i Begyndelsen af denne Afhandling, andre omtales af Peder Smed. Det var af Interesse at se, om man andre Steder traf lignende Anlæg som i Karup.

Ved Beskrivelsen af Undersøgelsen er vi standsede ved Kapellet og Kilden. Der fremkom imidlertid et og andet udenfor, som ogsaa havde Interesse. Først maa nævnes, at da Ejerne af Mindesmærket i Efteraaret 1906 lod sætte Hegn omkring Stedet, og man i den Anledning gravede Huller til Hegnsstolper, traf man Vest for Kapellet (3½ Mester Vest for det vestligste Yderpunkt af Kapellets bevarede Fundamenter) paa en Række store Kampesten liggende i Retning Nord—Syd. Under det afsluttende Arbejde i December var det ugørlig at undersøge Sagen nærmere; men det syntes forøvrigt utvivlsomt, at den nævnte Stenrække *ikke* kunde have tilhørt nogen Del af Kapellet. Hvis den overhovedet har haft nogensomhelst Forbindelse med Anlæget, maa det have været som Del af et Gærde eller Hegn.

Marken Syd-Vest for Kapel og Kilde blev, i Tiden før Fremdragningen af disse, kulegravet og drainet. Endnu under Udgravningen i Maj 1906 stod en Drainingsgrøft aaben, og der var Lejlighed til at foretage nogen Undersøgelse. Forøvrigt havde Hr. Wammen undersøgt Forholdene, ligesom han har Æren af at have gjort opmærksom paa, at det paagældende Sted frembød Forhold af Interesse. Efter Hr. Wammens Meddelelser har den Mand, som kulegravede Marken, en knap Alen under Overfladen stødt paa et Lag, der indeholdt Brandrester, ildskørnede Sten, Potteskaar og mange Steder et

Lag af Rullesten, som laa saa tæt, at de maatte betragtes som Stenbro. Jeg havde i Drainingsgrøftens Sider Lejlighed til at se det paagældende Kulturlag. I begge Grøftsider saas det meget tydeligt markeret. Her fandtes ingen egentlig Stenbro, men flere Steder ildskørnede Sten, rigelige Rester af Aske, Trækul, Slakker, halvt forbrændte Træsplinter, Potteskaar, Lyngtørv o. s. v. Det var utvivlsomt, at der paa Pladsen har været brændt Baal i ældre Tid; og det ligger nær at sætte dette i Forbindelse med Helligkilden. Det undersøgte Sted er mellem et halvt og et helt Hundred Alen fjærnet fra Kapel og Kilde, og man kunde antage, at man har truffet det Sted, hvor de kildesøgende har kamperet og derfor om Natten brændt Baal. Pladsens Nærhed ved Kilden og det lave Niveau gør det rimeligt, at her til Stadighed har været fugtig Grund. Maaske netop dette har været Aarsag til, at de Syge, som søgte Helbredelse ved Kilden valgte Stedet til Kampering; den fugtige Undergrund havde jo sin Aarsag i Helligkilden.

Til disse Meddelelser maa endnu føjes et Par Ord om Karup og de Mænd, hvis Interesse det skyldes, at det lille beskedne Mindesmærke er blevet fredlyst.

Efter Karups Stortid, da Skarer af Pilgrimme søgte Stedet, forfaldt den lille By mere og mere og formaaede lige til den seneste Tid ikke at rejse sig igen, skøndt dog en enkelt Mand, Bonden Jens Stoulund, gjorde sit Navn bekendt i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede paa Grund af sine Engvandingsanlæg.

Et Par Tal fra »Traps Danmark« giver god Besked om Karups Lidenhed. Befolkningen i Karup Sogn var i 1801: 111, i 1840: 187, i 1860: 221, i 1880: 247, i 1890: 259, i 1901: 300. I 1890 fandtes i Sognet ialt 44 Gaarde og Huse. Man vil se, at der navnlig i Tiden

1890 til 1901 var noget større Udvikling. Men efter denne Tid er den nye Jærnbane mellem Viborg og Herning blevet bygget, og Karup blev Midtstationen paa Banen. Dette gav den lille By et godt Skub fremad. Nogle dygtige, energiske Mænd gik i Spidsen for Udviklingen, og i Løbet af nogle faa Aar var Antallet af Bygninger i Byen mere end fordoblet. Nye Virksomheder voxede frem og er i stadig Væxt, mens den gamle Vandmølle ved Karup Aa nu forsyner Byen med elektrisk Lys. Forrest i Udviklingen er Købmand J. C. Nielsen i Karup, som sammen med Architekt Erik W. Lind og Købmand Frederik Schade (begge af Skive) er Ejer af den Jord, paa hvilken Kapellet og Kilden er beliggende. Disse 3 Mænd, som arbejder paa Udviklingen af det nye Karup, har vist den allerstørste Interesse for det gamle Mindesmærke. De har deltaget i Udgifterne ved Udgravningen og har fredlyst Stedet. Naar dette nævnes her, er det ikke blot som Tak til disse Mænd, men for at fremhæve, at det her som andetsteds i Landet ofte er de Mænd, som leder den moderne Udvikling, der viser den største Interesse for vore historiske Minder.

Et Pseudonym.

Ved C. Klitgaard.

Først efterat »Stændervisen« var trykt, lykkedes det mig at faa Vished for, at den Jens Thamsen, som 1863 lod den trykke, var identisk med min Bedstefader, Kjøbmand C. Klitgaard i Blokhus[1]).

Jeg havde hidtil kun truffet »Jens Thamsen« som Signatur under Dagbladsartikler vedrørende Samfundsanliggender, og »Stændervisen« er da vist ogsaa det eneste — om jeg saa maa sige — skjønliterære Arbejde, han har »befordret i Trykken«.

Nævnte Klitgaard († 1877) bar Fornavnene Jens Carl Bang, og han var Søn af cand. phil. Thomas Klitgaard, Sognedegn til Veggerby-Bislev, altsaa kunde han med Rette kalde sig Jens Thomsen eller — udtalt paa Almuemaal — Jens Thamsen.

Jeg skulde ikke have opholdt Læserne med denne Sag, der jo ikke kan antages at have nogen større Interesse for Offentligheden, hvis »Jens Thamsen« kun havde været et Pseudonym, som disse er oftest; men »Jens Thamsen« var noget mere.

---

[1]) Jvf. nærv. Bind, Side 141, Note 4.

Spørg de gamle Klitboere i Hvetbo Herred, om de erindrer en Jens Thamsen, der i sin Tid var med som Bjærger, naar der kom Strandinger paa Kysten: de vil med et lunt Blink i Øjet erklære, at ham husker de meget godt, og de vil antagelig tilføje, at han var grøn. Men vil man deraf slutte, at han var ung, tager man fejl, — han var gammel.

Jens Thamsen var nemlig ikke Navnet paa en Mand, men derimod paa en gammel, grøn Frakke, som Klitgaard til daglig opbevarede paa sit Pulterkammer, men som kom frem, naar der forefaldt Strandinger.

Naar Bjærgelønnen saa fordeltes, tilkom der Klitgaard 2 Lodder som Strandfoged, men desuden fik han ogsaa 1 Lod, naar han iført den grønne Frakke gav Kvittering som Jens Thamsen.

Om Oprindelsen hertil ved ingen nulevende Besked, maaske har den været, at K. paa denne Maade efter stiltiende Aftale honoreredes for den Ulejlighed, han paa saa mange Maader havde med at varetage Bjærgernes Interesser, thi som Strandingskommissionær og Repræsentant for de langt fra boende Konsuler, der jo skulde varetage Strandingsmassens Interesser, kunde han ikke godt officielt staa paa Bjærgernes Side. Maaske har han ogsaa til en Begyndelse ladet en af sine Karle eller en Handelslærling deltage i Bjærgningen iført den grønne Frakke; men da disse Folk jo skiftede, blev det Frakken, der bevarede Kontinuiteten, og senere var den alene tilstrækkelig Hjemmel for Bjærgelodden.

Folkemødet i Viborg

den 22. og 23. Marts 1848.

Bidrag til den jyske Frihedsbevægelses Historie.

Af Rektor Dr. phil. A. Heise.

D. 20. Marts 1898 — Halvhundredaarsdagen for Kasinomødet d. 20. Marts 1848 — holdt jeg i Viborg et Foredrag om Martsbevægelsen. Jeg fik derved Øje for den ikke ringe Betydning, som det saakaldte »Folkemøde« i Viborg havde, da dette i Virkeligheden var helt uafhængigt af Kasinomødet og havde en langt mere udpræget Karakter end de mange andre Møder, der før eller efter Kasinomødet holdtes rundt om i Landet. Jeg begyndte derfor straks efter Foredraget at nedskrive en Beretning om det jyske Møde, dets For- og Efterhistorie, men blev afbrudt ved andre Arbejder. Nu meddeles Afhandlingen i en lidt ændret Skikkelse.

I. Mødets Forhistorie.

(24. Januar—21. Marts).

Torsdag d. 20. Januar 1848 Kl. 10¼ Aften døde Kong Kristian VIII paa Amalienborg. D. 28. Januar stod i »Fædrelandet« et stemningsfuldt Digt: »Til Kongen, en Stemme fra Jylland«. Det synes, at Digtet er skrevet umiddelbart efter den første Efterretning om Kongens Død, og det gjorde stor Opsigt; fra »Fædrelandet« gik det over til en Mængde andre Aviser, ikke mindst i Jylland, hvortil det dog først naaede tilbage i Begyndelsen af Februar. Er Digtet end temmelig langt og vidner det end paa flere Steder om en Debutant med Reminiscenser fra

»Dannerskjald-Tiden«, saa greb det dog Stemningen. Det begynder:

Kong **Frederik**! Dig dit Folk sin Hilsen bringer,
Det skuer op til dig med Haab og Frygt!
Hvad sker ved næste Slag af Tidens Vinger?
Paa hvilken Grund er Danmarks Fremtid bygt?

Kan Du os lede gennem Storme svære?
Fra Jorden gik din Faders lyse Aand
Og centnertung nu hviler i din Haand
En gammel Slægts, et gammelt Riges Ære.

Af størst Vægt er dog følgende to Vers:

Af Huset Oldenborg er Du den sidste —
Rust dig til Kampen, Konge, og vær stærk!
Thi ingen Søn vil stande ved din Kiste
Og love Frugt af dit begyndte Værk.
Eet Blad er kun i Krøniken tilbage,
Og tegner Du paa det en stor Bedrift,
Da vil din Stammes Navn med gylden Skrift
End straale i de fjerne Fremtidsdage.

Se Nordens Aand er vaagnet af sin Slummer,
Er vaagnet med fornyet Kraft og Mod.
To store Ønsker Folkets Hjerte rummer,
Og kun for dem det ofre vil sit Blod:
For **Frihed** og for **Danskhed** vil vi stride.

Disse to Juveler skal Kongen sætte i sin gyldne Krone, da vil hans Minde vare evigt; men lader han Tysk fortrænge Dansk med List og Vold, da vil Folket gaa til Grunde.

Overalt følte man Stillingens Alvor, og ikke mindst i Viborg. Her var jo den jyske Stænderforsamlings Mødested, og der var derved fremkaldt et livligt politisk Røre. Den nyere Tids Friheds- og Nationalitetstanker havde her mange Tilhængere baade blandt den yngre Del af Embedsstanden og blandt Borgerne. Til Viborg naaede

Efterretningen om Kongens Død med Posten, der da gik over Randers, Kl. 6½ Morgen Mandag d. 24. Januar. Efterretningen synes at være kommen temmelig uventet; den farlige Vending, som Kongens Sygdom havde taget d. 19. og 20. Januar, kendte man ikke; de sidste i »Viborg Stiftstidende« d. 22. bekendtgjorte Bulletiner var af den 18., og lød ikke særlig foruroligende, om man vel nok allerede tidligere har haft en Forudfølelse af, hvad der forestod. Men tillige bragte Posten Efterretning om den nye Konges aabne Brev med dets vage og ubestemte Løfte om, at han ikke blot vilde fortsætte de af hans Fader begyndte Forbedringer i Forvaltningen, men ogsaa »tilendebringe den af ham paatænkte Ordning af Statens offentlige Forhold, der tilsigter at betrygge Borgernes gensidige Rettigheder«; men hvori denne Ordning skulde bestaa, antydedes ikke; hvad der lovedes, syntes nærmest at være en Fortsættelse af Kristian VIII's Regeringssystem. Man fik imidlertid med samme Post ogsaa Efterretning om, at der allerede d. 20. om Aftenen i København »var en Opfordring i Omløb til de derværende Stænderdeputerede og Hovedstadens Borgerrepræsentanter om at tage de til Omstændighedernes Vigtighed svarende Forholdsregler, for som Folkets naturlige Talsmænd i det rette Øjeblik at frembære Folkets Ønsker« [1]. Københavns Borgerrepræsentanter vedtog ogsaa i et Møde d. 20., inden Kongen endnu var død, en saadan Adresse til den nye Konge.

Allerede d. 27. om Aftenen Kl. 6 stod derpaa i »Viborg Stiftstidende« indrykket følgende Bekendtgørelse:

»Underskrevne, her tilstedeværende Stænderdeputerede og Suppleanter indbyde samtlige Nørrejyllands Stænderdepu-

[1]) »Vib. Stiftstid.« af 24. Jan., jfr. »Fædrelandet« af 21. Januar.

terede til et Møde i Randers Lørdag d. 29. Januar 1848 Formiddag Kl. 10«.

Indbyderne var flere af den jyske Stænderforsamlings indflydelsesrigeste Medlemmer, nemlig Fabrikejer Mads Pagh Bruun til Bruunshaab ved Viborg (senere Formand i Landstinget), Købmand S. Buchwaldt, Landsoverretsprokurator Jespersen, Fabrikant S. Wistoft fra Subæk ved Viborg, og desuden Købmand S. Hagemann. Forøvrigt var flere af de til Viborg knyttede Medlemmer af Stænderforsamlingen paa den Tid i København, nemlig Stænderforsamlingens første Præsident, Prof. Joachim Frederik Schouw, som man i sin Tid havde skænket en Gaard i Viborg, for at han kunde blive Medlem af Forsamlingen, og som i disse Dage netop var en af Hovedlederne i København, og den sidste Forsamlings Præsident, Højesteretsassessor Peter Daniel Bruun til Asmild Kloster, senere Landstingets første Formand (Broder til M. P. Bruun).

Ved dette Skridt vilde Bevægelsens Ledelse saaledes komme i de nørrejyske Stændermedlemmers Haand, og det var efter alt, hvad der var gaaet i Forvejen, ogsaa det naturligste. Som Bevægelsens Leder maatte i det Øjeblik vistnok Christian Magdalus Jespersen anses; i al Fald vil man i det følgende stadig finde ham blandt de mest fremtrædende. Han var født i Viborg 1809 og Søn af daværende Justitiarius ved Overretten Jesper Jespersen. 1834 var han blevet Landsoverretsprokurator i Viborg og blev i 1842 Stænderdeputeret. Han kom straks til at indtage en betydelig Stilling i Forsamlingen. Det var i disse Aar, at den nørrejyske Forsamling med Kraft optraadte som Talsmand for den danske Nationalitet i Slesvig og for en konstitutionel Forfatning, ikke uden alvorlige Sammenstød med den kgl. Commissarius

og med skarp Afvisning af Regeringen for sin ukaldede Indblanding i Sager, der ikke angik den.

Netop i den sidst afholdte Stænderforsamling (1846) havde Jespersen foreslaaet at indgive en Petition til Kongen om Indførelse af en fri Forfatning. Da Commissarius (P. G. Bang) modsatte sig en saadan Petitions Indgivelse som stridende mod Kongeloven, havde Jespersen senere ved Forsamlingens Slutning foreslaaet at indgive en Slutningsadresse til Kongen. I denne erklærede Stænderforsamlingen i et værdigt og fast Sprog, at Folket villigt vilde bringe de Ofre, som Landets Sikkerhed og Ære maatte udkræve for at bevare den danske Nationalitet i Slesvig og dettes uadskillelige Forbindelse med den danske Krone; men Forsamlingen maa antage, at Regeringens Virksomhed alene »ikke vil være tilstrækkelig til at genoprette den nu manglende Sikkerhed og Tilfredshed, men at hertil ogsaa udkræves en folkelig Medvirkning gennem tidssvarende statsretslige Institutioner, som paa en virksom Maade kunne betrygge Retstilstand og Velvære i de enkelte Statsdele, og som tillige kunne betrygge Sammenholdet mellem disse Landsdele.«

Adressen ender med følgende kraftige Udtalelse:

»Forsamlingen har troet, tillidsfuldt at burde afvente Regeringens nærmere Beslutning i disse vigtige Anliggender, og har ikke villet foregribe samme ved bestemte Andragender. Men den maa dog udtale, at skulde efter tvende Aars Forløb (Stænderne sammenkaldtes kun hvert andet Aar) Forholdene henstaa i den nærværende Tilstand, da vil sandsynligvis den næste Stænderforsamling finde sig kaldet til at nedlægge for Tronen sine Anskuelser om, hvorledes Statens Fremtid kan betrygges og de ulykkelige Misforhold udjævnes, og skulde da disse Genstande af Regeringen anses for udelukkede fra Stændernes Raadighed, skulde det formenes dem frit og

uforbeholdent at udtale sig om disse Livsforhold for den fælles Stat, da maatte Stænderne opgive Tanken om at kunne være til Nytte for Fædrelandet, hvorpaa Folket synes at have billigt Krav.

Deres Majestæt modtage med gunstigt Sind disse Deres tro Provinsialstænders frimodige Ytringer« [1]).

Paa denne Adresse var der endnu ikke givet noget Svar; det vilde først blive givet i Samlingen 1848, om der overhovedet kunde ventes noget. Man ventede derfor ogsaa en politisk Kamp i 1848; det udtales saaledes allerede inden Kongens Død i det da ansete Blad, »Laaland-Falsters Stiftstidende«, at en saadan Kamp maatte ventes paa Grund af den jyske Stænderforsamlings Slutningsadresse. Det laa da meget nær for den jyske Stænderforsamling nu ved Regeringsforandringen straks at tage Sagen i sin Haand, og det havde man ogsaa andensteds indset.

I Aalborg var den ivrigste Frihedsmand Købmand (ɔ: Boghandler og Bogtrykker) Cand. fil. Bernhard Rée, Redaktør af »Aalborg Stiftstidende«. Han hørte til en anset jødisk Købmandsslægt, der i en sjælden Grad forenede praktisk Virksomhedssans med ideelle Interesser og Almensans og som drev store Forretninger, Faderen Hartvig Filip Rée i Aarhus (og Fredericia), Broderen Julius Rée i Randers; begge var desuden optraadte som Forfattere af landøkonomiske og lignende Skrifter, Fade-

[1]) Adressen af 20. December 1846 findes saa godt som fuldstændig meddelt b. a. hos Thrige: »Danm.s Hist. i vort Aarh.«, I, 339 f. — Om de overordentlig interessante Diskussioner baade om Petitionen, hvor Jespersen førte Hoveddebatten, og Præsidenten, P. D. Bruun, med Værdighed hævdede Stænderforsamlingens Ret overfor den kgl. Commissarius, P. G. Bang, og om Adressen, hvor Jespersen selvfølgelig ogsaa spillede en Hovedrolle, — henvises til Stændertidenden for 1846.

ren tillige som jødisk Bibelteolog og Filosof, Broderen som historisk Forfatter m. m.; andre af Hartvig Filips Børn var særlig musikalsk begavede, Anton som Koncertvirtuos og Komponist, Immanuel til sidst som Musikhandler i København og musikalsk Forfatter. Som Medlem af Stænderforsamlingen havde Bernhard Rée taget ivrig Del i de storpolitiske Debatter. Han var stærkt paavirket af Tidens Frihedsidéer, med Ønsket om udstrakt politisk Frihed og vidtgaaende Valgret uden Klassehensyn. Det socialpolitiske stod for ham i første Række, om han end ved Deltagelse i Forhandlingerne 1846 og ved sit Blads hele Holdning viste, at han ogsaa havde et aabent Blik for Betydningen af Danskhedens Sag i Nordslesvig. Han stod det Parti, der i København havde sin Hovedstøtte i »Haandværkerdannelses-Foreningen» og som samledes i »Hippodromen«, nærmere end det nationalliberale Parti. Sit Blad havde han ubetinget hævet op til det mest selvstændigt redigerede Provinsblad, i al Fald i Jylland, hvorfor det ogsaa fik en ikke ringe Indflydelse i det nordlige Jylland. Men den svage Side hos B. Rée var megen Ordflom og i hans skriftlige Indlæg efter vor Tids Opfattelse ofte meget overfladisk Frasemageri.

Allerede d. 24. Januar stod ogsaa i »Aalborg Stiftstidende« en Opfordring fra Rée, de to tilstedeværende Suppleanter, Prokurator Møller og Kæmner Wulff samt den Stænderdeputerede v. Støcken til Nibstrup til Stændermedlemmerne om at møde i Randers, dog endnu uden Angivelse af Dag og Tid; men ikke nok hermed, paa Stiftsbogtrykkeriets Kontor fremlagdes samme Dag en Adresse fra »Aalborg Stænderdeputation«, en Del Borgerrepræsentanter, Borgere og Indvaanere i Aalborg med mange Underskrifter. Adressen et forfærdelig lang, efter Nutidens Opfattelse en Floskel- og Fraseflom, helt udansk i Aand og Tanke; det gaar saavidt, at

Kongen et Sted tiltales med — »Sire«! Vel ytres der, »at hvert Haab for Fremtiden bliver vaklende, saalænge det Led endnu mangler, der ene kan føre Hegnet om Danmarks Vænge«, men dette kan alene ske ved Friheden. Kærnepunktet i den lange Ordstrøm er imidlertid: » . . . en fri folkelig Forfatning, som omgiver Tronen med ansvarlige og folkeligsindede Ministre og som, med Lighed i Rettigheder, fuldstændig Samvittigheds- og borgerlig Frihed, giver Folket ved dets efter en liberal Valglov kaarede Repræsentanter besluttende Medandel i Lovgivningen og Statsudgifternes Bestemmelse.«

Adressen skulde have været afsendt med en Deputation endnu samme Dag, men imidlertid kom den Efterretning, at Kongen (for at undgaa at besvare den københavnske Borgerrepræsentations Adresse af 21. Januar) indtil videre ikke personlig vilde modtage Deputationer. Den blev da indsendt til Kabinetssekretæren [1]). Forøvrigt fremkaldte den en fuldstændig absolutistisk Modadresse fra Aalborg, indsendt den 1. Februar.

Imidlertid var den viborgske Opfordring til en Sammenkomst i Randers den 29. Januar Kl. 10 meget hurtigt kommen til Aalborg, og ligeledes til Aarhus og Randers, og allerede d. 25. indeholdt »Aalborg Stiftstidende« en ny Opfordring, udstedt foruden af de tidligere nævnte Stændermedlemmer for Viborg og Aalborg ogsaa af Prokurator T. C. Dahl i Aarhus, Ejer af Moesgaard (bekendt Politiker, senere Stiftamtmand i Aarhus), og denne Indbydelse tiltraadtes straks efter af de Stænderdeputerede i Randers, Apoteker Køster og Prokurator Olsen.

---

[1]) Meddelt i »Aalborg Stiftstid.« af 25. Januar (Ekstranumer), herefter i »Viborg Stiftstid.« 27. og 28. Jan., jfr. 4. Febr. og »Fædrelandet« for 31. Januar.

Uagtet den korte Tidsfrist, Tidens uheldige Færdselsforhold og en streng Vinter samledes ogsaa til den fastsatte Tid, Lørdag d. 29. Januar Kl. 10, 26 Stændermedlemmer (eller Suppleanter), navnlig fra Aalborg, Randers, Aarhus og Omegn, paa Raadhuset i Randers. Forhandlingerne overværedes af et stort Antal Personer fra Byen og af Fremmede, der var ankomne langvejs fra. Bernhard Rée aabnede Mødet og foreslog til Dirigent Godsejer Nyholm til Baggesvogn og Vrejlev Kloster, en Mand, der ligeledes indtog en fremragende Plads blandt Stænderforsamlingens liberale Medlemmer og senere i Rigsdagen. Der fulgte »en livlig og interessant« Diskussion, hvori Stænderforsamlingens mest fremtrædende Medlemmer eller Suppleanter deltog: Nyholm selv, Rée, der var valgt til Sekretær, Kancelliraad Ingerslev til Marselisborg, Jespersen, T. C. Dahl, Herredsfoged Kancelliraad John Findsen i Aarhus, M. P. Bruun, Gaardejer Jørgen Mogensen Blach fra Taastrup ved Randers (fremragende Bonde, senere Rigsdagsmand), Prokurator C. Holm fra Hobro (Suppleant), Købmand Jens Peter Hammershøj fra Aarhus og Prokurator J. Møller fra Aalborg (Suppleant). Man enedes om at nedsætte et Udvalg til Affattelse af en Adresse, og hertil valgtes Jespersen, Dahl og Findsen.

Om Aftenen samledes man atter i Raadhussalen for at drøfte Adressen; men imidlertid havde man faaet Nyt fra København: Clausens og Schouws bekendte Skrift »Ved Tronskiftet«. Det oplæstes for »det talrige Auditorium«, som havde indfundet sig i Raadhussalen. I den derpaa følgende Adressediskussion deltog omtrent de samme Talere som i Formiddagsmødet. Adressen er holdt i den samme værdige Tone som Stænderforsamlingens Slutningsadresse fra 1846, hvortil den ogsaa henviser. Det er aabenbart samme Koncipist, der i alt væsentligt har

affattet begge. Det er ikke Bernhard Rées Pen; men en Del af de Tanker, han og hans Tilhængere vare Talsmænd for, ere optagne, dog i en afdæmpet Tone.

»Mænd, kaarede ved frit Valg af Folkets Midte til at være dettes Organ i Fædrelandets Anliggender«, saaledes begyndte Adressen, »føle sig kaldede til, i et for Konge og Land saa vigtigt, saa betydningsfuldt Øjeblik som dette, at tolke for Deres Majestæt de Følelser og Stemninger, hvoraf vi, hvoraf Folket, navnlig i denne Provins, er gennemtrængt.« Det er ikke i Udøvelsen af deres Kald som Stænderdeputerede, at de saaledes henvende sig til Kongen, men »i Udøvelsen af den Ret, som ikke nægtes den danske Borger, med undersaatlig Ærbødighed frit og uforbeholdent at udtale sig ligeover for sin Drot, det er som Kongens tro Borgere, som Mænd, der ifølge den Tillid, der er os vist af Folket, vel forsaavidt tør tale i dettes Navn.« De vil derfor, under Fædrelandets alvorsfulde Stilling, der er langt farligere, end da Nørrejyllands Stænder 1846 indsendte Slutningsadressen, udtale, hvad der ligger Folket inderligt og varmt paa Hjerte. De haabe og vente da af Kongens hele folkelige Sindelag og Færd en saadan Ordning af de af Kongen (i det aabne Brev af 20. Januar) omtalte Forhold, »at der af samme udgaar en paa lige Menneske- og Borgerrettigheder bygget fri og folkelig konstitutionel Forfatning . . . med Folkets besluttende og lovgivende Deltagelse i de offentlige Anliggenders Styrelse.«

»Disse Forventninger er det,« saaledes ender Adressen, »som nu gennemtrænge det danske Folk, og navnlig Jyderne, Jyderne, der aldrig have staaet tilbage i Troskab mod deres Konge, i kraftig Vilje til for Kongen at vove Liv og Blod, men ved Siden heraf maaske og have haft en større Kærlighed til Friheden, en større Længsel efter en fri Forfatning.«

Adressen blev enstemmig vedtagen og underskreven af de tilstedeværende 26, nemlig foruden af de tidligere nævnte 11, der havde deltaget i Forhandlingerne m. m., af: Købmand Buchwaldt, Viborg, Sædegaardsejer F. Dahl til Buderupholm, Sædegaardsejer Faber til Randrup ved Viborg, Sognefoged, Gaardejer Fischer i Hinge, Købmand Hagemann i Viborg, Auktionsholder Hertz, Aarhus, Gaardfæster Kondrup (Suppleant), Apoteker, Raadmand Køster i Randers (meget bekendt Stænderdeputeret, senere kongevalgt Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling, Landstingsmand), Sognefoged Møller, Prokurator Olsen i Randers, Examinatus juris Proprietær Poulsen til Dalsgaard ved Randers, Kammerraad v. Støcken til Nibstrup (senere Landstingsmand), Wielandt, Møller og Gaardejer i Svejstrup ved Randers, Wistoft, Fabrikant, Subæk ved Viborg, Wulff, Kæmner i Aalborg (senere kongevalgt Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling).

Det bestemtes derpaa, at Adressen Mandag Morgen d. 1. Februar skulde afsendes til de i København værende Medlemmer, P. D. Bruun og Jo. Fr. Schouw, for af dem enten personlig eller gennem Kabinetssekretariatet at overrækkes Kongen, ligesom disse Mænd blev bemyndigede til at offentliggøre den. — Inden man skiltes, nedsattes imidlertid en permanent Komitè, bestaaende af Prokurator T. Dahl i Aarhus, Jespersen i Viborg, Køster i Randers, Rèe i Aalborg og den fraværende Oliemøller Schytte i Horsens — en af Stænderforsamlingens mest fremtrædende Medlemmer —, og denne Komitè fik Fuldmagt til at sammenkalde et nyt Møde af Deputerede og Suppleanter i Randers, naar de fandt Anledning dertil. — Dagen endte med en animeret Supèr i Klublokalet, hvor »de 26« ved deres Ankomst modtoges med »rungende Hurra«, og hvor Taler holdtes, og-

saa af flere Frihedsvenner fra Byen, Adjunkt Dorph, Købmand Jacobi m. fl. [1]).

Da Adressen naaede P. D. Bruun og Schouw, ja inden Mødet endnu var holdt, var Stillingen imidlertid blevet helt forandret: Den 28. Januar var den bekendte kgl. Kundgørelse om Forfatningsforholdenes Ordning udstedt. Den danske Stat skulde altsaa nu være et konstitutionelt Rige; men de fleste følte sig dybt skuffede, baade Danske og Tyske, Absolutister og Frihedsmænd: en Helstatsdualisme, hvorved Kongeriget og Hertugdømmerne inden for den fælles Ramme stode som stærkt adskilte, ligestillede Dele, en karrigt tilmaalt Frihed i Fællesanliggenderne, medens de 4 Stænderforsamlinger skulde bestaa for de særlige Anliggender, uden at det var antydet, om disse fra raadgivende skulde blive besluttende. De enkelte Forfatningsbestemmelser skulde forelægges »erfarne Mænd« til »Behandling«, inden de forelagdes Kongen »til allerhøjeste Beslutning«, og disse »erfarne Mænd» skulde vælges ved Klassevalg, dels af Stænderforsamlingernes folkevalgte Medlemmer, dels af Gejstligheden og Universiteterne (København og Kiel), og forstærkes med 16 kongevalgte Medlemmer, ialt 52.

Det var tydeligt nok det gamle Systems Mænd, der her havde talt. Her var hverken Tale om »ansvarlige og folkeligsindede Ministre«, som allerede Aalborg-Adressen havde krævet, eller »en paa lige Menneske- og Borgerrettigheder bygget fri og folkelig Forfatning«, som Randers-Adressen hævdede. Da Kongen desuden endnu ikke personlig modtog Adresser, indsendte Bruun og Schouw

---

[1]) Godt Referat af Randersmødet, afsendt 30. Januar fra Randers til »Aalb. Stiftstid.« (forfattet af Rée selv) findes herefter optaget i »Fædrel.« 5. Febr.; jfr. »Vib. Stiftst.« af 31. Januar. Adressen selv offentliggjordes i »Fædrel.« d. 10. Febr.

Adressen til Kabinetssekretariatet med en Skrivelse af 8. Februar, hvori de gjorde opmærksom paa, at Kundgørelsen af 28. Januar ikke kunde være Udstederne bekendt, hverken d. 29. eller d. 30. Januar, og ret betegnende tilføjede, at de antog, »at det ikke vilde være Hs. Majestæt ukært at erfare den ved Tronskiftet herskende Stemning i Jylland« [1]).

Den 10. Februar blev Adressen derpaa offentliggjort i »Fædrelandet« og gjorde en ikke ringe Opsigt. Saaledes skrev »Kjøbenhavnsposten«, der da redigeredes af Grüne og var Organ for »Haandværkerdannelses-Foreningen«: »Vi kunne ikke nægte, at vi foretrække denne Adresse for de københavnske Deputeredes, om ikke af anden Grund, saa fordi deri — for første Gang i en Adresse af Stænderdeputerede — er Tale om »Menneske- og Borgerrettigheder«. Og dette er fuldstændig rigtigt. Tilføjelsen af »Menneske- og Borgerrettigheder« udgør netop Hovedforskellen mellem de to Adresser [2]).

Efter Kundgørelsen af 28. Januar fik den politiske Kamp en fastere Holdning. Der var nu bestemte Punkter at rette Angrebet imod og som Følge heraf ogsaa mere positive Fordringer at opstille. I den københavnske Bevægelse traadte det nationale Spørgsmaal stærkere i Forgrunden, om man end derfor ikke glemte det politiske. I »Fædrelandet« førtes Hovedangrebene ved Madvigs vægtige Artikel om Faren for den danske Nationalitet i den paatænkte Helstatsordning, ved D. G. Monrads skarpe Artikler om Forfatningen i det hele, og tilsidst ved »Fædrelandet«s egne Artikler om Valgretten. — Hermed hengik

---

[1]) Indrykket i »Vib. Stiftst.« d. 11. Februar.

[2]) I de 15 københavnske Stænderdeputeredes Adresse af 21. Januar (»Fædrel.« 24. Jan.) lyder Ordene: » . . . at Folket skal genindsættes i en forfatningsmæssig, besluttende og lovgivende Deltagelse i de offentlige Anliggenders Styrelse.« Jfr. Randers Adressens Ord ovenfor S. 378.

den største Del af Februar Maaned. I København var en Kreds af 45 ansete Mænd af alle de politiske Afskygninger traadt sammen for at fremkalde en almindelig Udtalelse baade fra Hovedstaden og Provinserne om de foreløbige Grundtræk for Forfatningen. Dette blev dog opgivet, da Spørgsmaalet om Slesvigs Stilling stedse traadte stærkere frem, især efter at det paa et slesvigholstensk Møde i Kiel d. 17. Februar var blevet vedtaget, ikke at vælge »erfarne Mænd« uden et Forbehold om, at de valgte vilde fraraade enhver paa Ideen om en dansk samlet Stat beroende Forfatning og tvertimod andrage om en konstitutionel Forfatning for begge Hertugdømmerne, — altsaa et bestemt udtalt Slesvigholsten.

Svaret herpaa var fra de 45 Mænd i København en bestemt Hævdelse af Slesvigs Forbindelse med Danmark (22. Februar)[1]. — 17 Deputerede for Østifterne vedtog derpaa den 24. Februar kun at vælge »erfarne Mænd« under Forudsætning af, at de Bestemmelser, der vilde blive optagne i den bebudede Forfatningslov, ikke erholdt Lovskraft, før de var forelagt for og antagne af en Folkerepræsentation efter en Valgmaade, der først skulde forelægges Provinsialstænderne til Betænkning. — Forslag om at tiltræde dette Forbehold tilstilledes ogsaa de Stænderdeputerede i Jylland[2].

Til Valgkommissær ved Valget af de »erfarne Mænd« i Jylland var udnævnt Kammerherre, Stiftamtmand Sponneck i Ribe, en stærkt udpræget konservativ Mand, men som det liberale Parti nærede en vis Respekt for

---

[1]) Meddelt i »Fædrel.« Mandag d. 28. Febr. (»Berlingske Tidende« optog den slet ikke, derimod Beretningen om Kieler-Mødet!)

[2]) Først meddelt i »Fædrel.« Torsdag d. 2. Marts; »Viborg Stiftstidende« d. 6. Marts, med Tilføjelse: »Om denne Beslutning skal skriftlig Meddelelse være sket til samtlige Stænderdeputerede for Østifterne og Jylland.«

»som Jyllands dygtigste Amtmand« [1]). Han havde fastsat Valget til Onsdag d. 22. Marts Kl. 10 i Viborg, for Gejstligheden (Biskopper og Provster) først til d. 25. Marts. Dette vakte Forbavselse, da Valget i Roskilde for begge Klasser var fastsat til samme Dag (17. Marts). Ikke uden Grund gjorde H. Wissing, der redigerede »Viborg Stiftstidende« i stærkt udpræget, næsten yderliggaaende liberal Retning, opmærksom paa det mislige i, at der ikke inden Valget gaves de forskellige Stænder Lejlighed til Tankeudveksling om, hvilke Mænd der burde vælges [2]).

Det paa Randers-Mødet nedsatte Femmandsudvalg samledes derpaa d. 5. Marts hos Dahl i Aarhus, hvor maaske ogsaa flere andre Deputerede var forsamlede. Man enedes her om at tiltræde det af Østifternes Deputerede tagne Forbehold, hvorpaa Femmandsudvalget indbød samtlige Stænderdeputerede for Nørreiylland til at samles i Viborg Dagen før Valget, nemlig Tirsdag d. 21. Marts Kl. 4. Men tillige opfordredes alle Deputerede og Suppleanter samt enhver anden fædrelandssindet Mand, som maatte ønske at deltage, til et Møde i Viborg Onsdag d. 22. Marts efter Valghandlingens Afslutning. Jyderne var altsaa ikke, som »de 45« i København, bange for en almindelig Udtalelse under de givne Forhold, lige saa lidt som man havde været bange herfor paa det talrige Kieler-Møde d. 17. Februar; og efter alt, hvad der i Forvejen var foregaaet, var det klart, at dette »Folkemøde« ikke blot som det til 11. Marts sammenkaldte første Kasinomøde vilde blive

---

[1]) Ytring af Fred. Barfod.

[2]) »Vib. Stiftst.« 21. Febr.; den officielle Bekendtgørelse fra Sponneck først indført d. 28. Febr. — »Ribe Avis« skrev dog d. 21. Febr., vel altsaa halvofficielt, at Grunden til Valgets Deling laa i Vanskeligheden ved at skaffe Logis i Viborg og de mange Rejsendes Befordring til og fra Viborg.

et Diskussionsmøde, særlig om Slesvigs Stilling til Danmark, men et Handlingsmøde, hvor man opstillede bestemte Fordringer, ikke blot i national, men ogsaa i politisk Henseende.

I Tiden mellem Randersmødet (29. Januar) og Viborgmødet (22. Marts) var der nemlig ogsaa i Jylland foregaaet et og andet af Interesse. For det første havde en absolutistisk-helstatslig Retning begyndt at vise sig. Vi have allerede omtalt, at en saadan Adresse d. 1. Februar var indsendt fra Aalborg som Modvægt mod Bernhard Rée. Til Gengæld kaldte Rée i sit Blad (7. Febr.) Adressen »et politisk-donquixotisk Papir«, som nogle Personer havde sammentryglet Underskrifter paa og uden al politisk Blufærdighed, til Trods for Udstedelsen af Kundgørelsen af 28. Januar, sendt afsted med Posten med den betegnende Paaskrift: »skrevne Sager uden Værdi!«

Men ogsaa i Salling var der (9. Febr.) af 300 Gaardmænd underskrevet en Adresse, der kan betragtes som en Slags Modadresse mod Randersadressen. Den optoges i »Viborg Stiftstidende« d. 1. Marts (»Forlangt indrykket»), idet Redaktør Wissing udtalte sin Forbavselse over, at Aalborg-Adressen »som et Aktstykke i sit Slags ikke var kommen til at staa isoleret.« Adressen er i formel Henseende noget ubehjælpsomt skreven og antoges at skyldes den Stænderdeputerede, Gaardejer Peder Lydersen fra Hvidbjerg i Salling, der hørte til den liberale Retnings Modstandere i Stænderforsamlingen og af sine Modstandere skildres som en Mand med en Del Læsning, men uklar. De stole paa Kongen, hedder det i Adressen; der er næppe nogen Fyrste, der har gjort sit Navn saa elsket blandt sine Undersaatter som han blandt deres Sønner og Brødre i Soldaternes Rækker; de bede derfor ham at være deres Beskytter og

Varetægt i disse kritiske Tider. »Vel gives der mange. som med stor Begejstring ønske en Konstitution, ja vel endog udgive det for hele Folkets Ønske; men det maa vi benægte som Usandhed; den langt overvejende Flerdel af Folket ønsker ingen radikale Former; thi vi føle med os selv, at vi dertil ikke ere modne eller nok uddannede, Kundskaberne mangler os, og Bondehøjskoler have vi ingen af, som dog vistnok burde gaa forud; thi sand Folkeoplysning er vistnok den bedste Grundvold, hvorpaa Bygningen kan oprejses«.

Heri var der jo unægtelig en meget stor Sandhed; det er den daværende grundtvigske Opfattelse, der her kommer til Orde, og det national-liberale Parti blev her rammet paa sit svageste Punkt, dets tidligere Mangel paa Blik for Folkeoplysningens Betydning, saa at man endogsaa lod Kristian VIII.s sidste Kongegerning: Højskolen i Sorø, ligge hen. »Vi kan forsikre Deres Majestæt om,« saaledes ender Adressen, »at den største Del af Folket ikke ønsker, men endog ville frabede sig en Konstitution.«

Ja, saaledes udtalte det frugtbare Sallinglands Gaardmænd sig; de og Peder Lydersen kom ogsaa senere i Kævleri med det national-liberale Parti, hvilket vi dog her ikke skulle komme nærmere ind paa[1]); men ogsaa i Nørvang-Tørrild Herreder indbød to Bønder, J. Gregersen fra Balle og N. Christensen fra Stensgaard, til et Møde i Give Kro d. 18. Marts for at vedtage og underskrive en Adresse om, »at Kongemagten i Danmark maa som hidtil blive aldeles uindskrænket«; i 180 Aar har Folket levet lykkeligt osv. Allerede den 26. og 27. Februar skrev »en Bondeven« i »Veile Avis« en særdeles

---

[1]) En nærmere Skildring af Forholdene i Salling i Stændertiden kan ventes fra anden Haand.

god Artikel til Oplysning om dette Forhold: vel var det glædeligt, at der ogsaa her paa Egnen var Mænd, der ikke vilde se til i sløv Ligegyldighed; men de behøvede ikke at frygte Tilstanden før 1660; det var ikke Herremandens, men alles Frihed, det gjaldt om.

Ogsaa den bekendte Landøkonom og Frihedsmand, C. Dalgas til Aldebertsminde ved Vejle, en Mand, der havde stor Indflydelse paa Omegnens Bønder, skrev imod dem i »Aarhus Stiftstidende«. Hvorvidt Mødet blev holdt og Adressen indsendt, er maaske tvivlsomt. Forsent kom den i hvert Tilfælde!

Disse forgæves Forsøg paa at modsætte sig den frembrydende Tidsbølge fik dog ingen Betydning. Hvor »Bondevennerne« havde Indflydelse, navnlig paa Øerne, strømmede Adresser i helt modsat Retning ind i massevis; i Jylland havde »Bondevennen« derimod kun Indflydelse i enkelte Egne. — I Aarhusegnen klagedes saaledes over, at der ikke i Jylland, ligesom paa Øerne, indgaves Petitioner om større Repræsentation af Bønder blandt de »erfarne Mænd«, men J. Blach fra Taastrup svarede herpaa (18. Marts), at det paa Grund af Naturforholdene ikke havde været muligt at samle Underskrifter, hvorfor han havde opgivet det.

Langt større var Bevægelsen i Stæderne i Nordjylland. Ogsaa fra Hobro blev der saaledes allerede i Begyndelsen af Februar af hele Kommunalbestyrelsen indgivet en Adresse til Kongen, hvori der udtaltes Forhaabning om en friere Udvikling[1]). Men navnlig var Bernhard Rée i travl Virksomhed; han var jo stadig et Hestehoved, for ikke at sige en hel Hestelængde forud for de andre Jyder. I Februar havde han i sit Blad en lang Række selvstændige Artikler om Forfatningssagen. Næppe

---

[1]) Horsens Avis, 10. Febr.

havde han 29. Februar erfaret Ministeriet Guizot's Fald, før der samme Dag i hans Boglade fremlagdes en Adresse om Valgrettens og Valgbarhedens Udvidelser, faa Dage senere en Takadresse til Clausen, rettet mod Molbechs Angreb i dennes Modskrift mod Clausens og Schouws »Ved Tronskiftet«.

Spørgsmaalet om en stærkt udvidet Valgret og større politiske Friheder havde jo netop i disse Dage faaet en mægtig Støtte ved de store udenlandske Begivenheder: Februarrevolutionen og Julimonarkiets Fald.[1]) I en af Haandværkerdannelsesforeningen d. 25. Januar forfattet Adresse havde man i mere almindelige Udtryk udtalt sig for »en fuldstændig udvidet Valgret og Valgbarhed til de hidtil ikke repræsenterede Folkeklasser«. Denne Adresse var imidlertid hidtil ikke blevet indgivet, men den sattes nu atter i Cirkulation og fik mange Underskrifter, »hvilket noksom beviser,« tilføjer »Viborg Stiftstidende« i sit ejendommelige Sprog ved Beretningen herom, »at Folket begynder at indse Øjeblikkets højvigtige Betydning.« — I et stort Møde, som »Bondevennerne« i Februar havde afholdt, havde de paa deres Program sat almindelig Valgret, men vilde subsidiært nøjes med en lav Valgcensus ved umiddelbar Valgret, medens Valget af Valgmænd skulde foretages af den almindelige Vælgerbefolkning[2]). Men nu kom Plougs store Artikler i »Fædrelandet« d. 1.—4. Marts. Det var lige eftet, at man havde faaet Efterretningen om Guizots Fald; Kampen mod ham havde netop drejet sig om udvidet Valgret. Artiklerne er maaske skrevne, før Efterretningen var kommen, men allerede i den første Artikkel

1) Guizots Fald omtales i jyske Blade af 29. Februar og 1. Marts, Kongedømmets Fald 2. Marts (»Fædrel.« allerede 1. Marts Rygte om Kongedømmets Fald, den egentlige Efterretning 2. Marts.)

2) »Fædrel.« 31. Jan., Vib. Stiftst.« 14. Marts. Thorsøe, Fr. VII, I, 47 f.

(1. Marts) henvises til Begivenhederne i Frankrig, og det gentages i de senere Atikler, da man havde faaet Efterretning om selve Julimonarkiets Fald. Der advares mod det farlige i en for snæver Valgretsbasis, og Ploug ender med at udtale sig for almindelig Valgret, uden Hensyn til Formuen, dog knyttet til nærmere, ikke angivne Regler for Valgmaaden, og med det engelske Kaaringssystem, saa at alle »Tilstedeværende« (ikke blot Vælgerne) deltage heri [1]).

Imidlertid havde den københavnske »Haandværkerdannelsesforening« 7. Marts indbudt alle Underskriverne af dens Adresse til et Møde i Hippodromen d. 9., hvilket dog senere blev udsat til Søndag d. 12., da det nationalliberale Partis første store Kasinomøde om Slesvig afholdtes Lørdag d. 11. Paa Hippodrommødet besluttedes det at indgive Adressen; men derpaa kom det til en stor Kamp mellem det nationale Parti, der beskyldtes for Lunkenhed i politisk Henseende, og Hippodrommændene, indtil Orla Lehmann sent paa Aftenen ved en selv af hans Hovedmodstander Goldschmidt højt beundret Tale tilbageviste alle Angreb paa det nationale Parti, erklærede den almindelige Valgret for den samlede Oppositions fælles Program og henrev hele Forsamlingen til Begejstring. Herved var Splittelsen i Hovedstadens oppositionelle Lejre bekæmpet.

Alt dette fulgte Rée selvfølgelig med den største Interesse. Det mere moderate Frihedsparti i Aalborg søgte dog ligesom at lægge en Dæmper paa Rée's Ivrighed. Den 10. Marts »fremlagdes« en Adresse, der med et meget forsigtigt Udtryk betegnedes som en Adresse »til de Mænd, som maatte være kaldede til at varetage det danske Folks Tarv«, og som var underskrevet af Overlæge van

---

[1]) »Fædrel.« 1848, Sp. 447,455.

Deurs, Købmand og Borgerrepræsentant Bagge Mørup, Købmand Poul Pagh, Præst Paludan-Müller[1]), Præst J. Schurmann[2]), Justitsraad, Toldkasserer Thorbrügger (nyvalgt Medlem af Stænderforsamlingen) og Rektor, Prof., Dr. P. H. Tregder.

Denne Adresse er betydelig roligere i sine Udtryk end de rée'ske. De have med Taknemmelighed, hedder det, modtaget den ved Kundgørelsen af 28. Januar skænkede Gave. Men da det er nødvendigt, at de enkelte Punkter blive Genstand for Forhandling, hvilket Kongen ogsaa har tilkendegivet ved at kalde Folket gennem dets Repræsentanter i Stat og Kirke (ɔ: »de erfarne Mænd«) til Meddelagtighed i denne Ordning, saa udtaler de sig for følgende Hovedtræk: 1.) en Valglov, der ikke indskrænker Valgret og Valgbarhed til enkelte Klasser af Samfundet, 2.) Sikring af den danske Nationalitet i Slesvig, — Holstens Udsondring hilses med Glæde, hvis det er muligt (osv.).

Men lige under denne Adresse staar i »Aalb. Stiftstidende« for 11. Marts en 10. Marts dateret Opfordring fra Rée og hans tro Følgesvende, Wulff og Møller, til et Møde i Teatersalen Søndag Aften d. 12. Marts (samme Aften om Hippodrommødet) for at danne et Selskab af »Folkevenner«.

Imidlertid havde Rèe i sin Kamp mod »de erfarne Mænd« og for Forfatningssagens Afgørelse af en folke-

---

[1]) Jens Paludan-Müller, da residerende Kapellan ved Budolfi Kirke, senere Præst i Thisted og Provst, derpaa i Marvede, tilsidst i Snesee, bekendt teologisk Forf., Hædersdoktor i Teologi ved Universitetsfesten 1879, Broder til den senere nævnte Caspar Paludan-Müller.

[2]) Jens Christian Schurmann, da residerende Kapellan ved Vor Frue Kirke i Aalborg, Repræsentant for Aalborg i den grundlovgivende Rigsforsamling, senere mangeaarig Forstander for Skaarup Seminarium. Æresdoktor i Teologi 1879.

valgt Forsamling faaet Hjælp fra en Kant, hvorfra han næppe havde ventet det. I Odense var Lørdag d. 4. Marts udkommet en lille Piece paa kun 8 Sider af den bekendte Historiker, Dr. Caspar Paludan-Müller, da Overlærer ved Katedralskolen i Odense og en ellers meget konservativ Natur [1]). Med den Kraft, som denne stærke Personlighed kunde lægge i det skrevne Ord, fremhævede han den farlige Stilling, hvori Danmark nu var kommet, da Folkebølgen fra Frankrig bredte sig over Tyskland. En Kamp mellem Dansk og Tysk var nu uundgaaelig. Under disse Forhold maa det danske Folk frem for alt staa enigt; men det faste Holdepunkt for denne Enighed findes ikke længer i den paatænkte Forsamling af erfarne Mænd, ej heller i »de 45«s københavnske Nationalitetserklæring af d. 23. Februar. »Kun om Kongen kan Folket samle sig, men Kongen kan intet uden med Folket. Enevælden er nu én Gang for alle død, og selv om den ikke var bleven opgivet af Kongen selv, saa er den brudt i den almindelige Bevidsthed . . . Statsraadet alene er ikke Forholdet voksent; saa fast end Stemann, saa klog end Ørsted er, ville hverken deres Kraft eller deres Visdom formaa at standse den rullende Lavine. Men der er den, som er stærkere end Stemann og klogere end Ørsted: det enige, om sin Konge samlede Folk«. Kongen skal derfor opfordres til, uden Ophold og uden at lade sig hindre af det, der allerede var betænkt og indledet, at udskrive en almindelig Rigsdag, en Forsamling af Udvalgte fra hele Riget. Forsamlingen maa have fuld Frihed og fuld Offentlighed; alle de, hvis Bidrag til det offentlige viser dem knyttede dertil, alle de, der besidde tilstrækkelig Borgen for højere

---

[1]) „Hvad er der nu at gøre i Danmark? Tanker og Forslag", Odense 1848 (3. Oplag).

Dannelse, burde være valgberettigede og valgbare. Overalt er Verden træt af de riges som af de fornemmes udelukkende Herredømme; en ny Valglov er en paatrængende Nødvendighed; i Løbet af et Par Uger maa det hele kunne bringes istand.

Paludan-Müllers lille Skrift gjorde betydelig Opsigt og skaffede ogsaa sin Forfatter Sæde i den grundlovgivende Forsamling. Ploug skrev straks i »Fædrelandet« en Artikel, hvori han, med stærk Fremhæven af Skriftes Betydning i national Henseende, derimod ingenlunde vilde gaa ind paa Tanken om en almindelig Rigsdags snarlige Indkaldelse, men fastholdt, at »de 45« havde fremdraget det slesvigske Spørgsmaal som Hovedsagen, og mente, at der med Hensyn til Frihedssagens Udvikling var sørget tilstrækkelig ved Forbeholdet. I Virkeligheden var vel, hvad der foregik paa »Hippodrommødet« d. 12., en Slags Anerkendelse af Paludan-Müllers Tanke; men især i Jylland og Fyn virkede Skriftet stærkt. Allerede d. 8. Marts holdtes saaledes i Rynkeby paa Fyn under Ledelse af Præsten, Mag. Wiborg, et af Proprietærer og Gaardmænd besøgt Møde, hvor man udtalte sig for »snarest Sammenkaldelse af en almindelig Rigsforsamling efter en udvidet liberal Valglov, det eneste Middel til at forebygge Danmarks Undergang og opfylde Folkets billige Krav« [1]). Rée jublede og skrev endogsaa en Artikkel for Paludan-Müller mod Ploug; selv den rolige »Aarhus Stiftstidende«, der ellers næsten aldrig ytrer sin Mening, gjorde store Uddrag af Skriftet og udtalte, at det fortjente den allerstørste Opmærksomhed.

Fra nu af er Nationalforsamlingstanken stærkt fremme i de jyske Møder. Især kommer den frem i det Møde, Rée, Wulff og Prok. Møller havde samlet i Aalborg

---

[1]) »Aalb. Stiftstid.« 18. Marts.

Teatersal Søndag d. 12. Marts. 4—500 Personer af alle Stænder var mødte, og der dannedes et »Selskab af Folkevenner« til Fremme af politiske og almennyttige Formaal. Rée fremhævede Betydningen af aabne og kraftige Udtalelser af Folket baade for Folkets egen og for Tronens Skyld; en saadan, navnlig til de Stænderdeputerede rettet Udtalelse om vor nationale Selvstændighed var tidligere fremlagt; det næste Skridt maatte da være en aabent udtalt Erklæring om Folkets politiske Ønsker. En saadan Adresse til Kongen blev ogsaa vedtaget. Den er meget lang, skrevet i det rée'ske Blomstersprog: De store Begivenheder i Europa vise, »at Nationen behøver en stærkere Tilkendegivelse af Kongeviljens Samstemning med Folkeønskerne for at vide sig bevaret i sin nationale Tilværelse og for at se sig fuldstændig udløst til Friheden, der har vist, ene at kunne skabe den nationale Kraft, som styrker Tronen og opretholder Nationerne.» Der maa derfor sammenkaldes en Nationalforsamling.

Hidtil har det i Adressen nærmest været Moses-Paludan-Müller, der har talt med Aron-Rée's Stemme; men nu kommer der Røster fra en anden Kant, især interessante, fordi Rée — ligesom Goldschmidt, der samme Aften holdt sin store Tale i Hippodrommødet — var Jøde:

»Vi vove at udtale det som en af Folkets Forhaabninger, at den Dag ogsaa snart maa oprinde for Danmark (ligesom for Norge): at kun Fortjenesten adler, og at enhver Statsborger maa fødes med lige Adgang til alle Borgerrettens og Samfundets Goder, uden Hensyn til det Stade, hvorpaa hans Vugge har befundet sig, og uden Hensyn til den religiøse Tro, hvorunder han indvier sig til Pligterne mod Gud, Medmennesker og Fædreland.«

Det hele samler sig tilsidst i følgende 3 Punkter, som man ønsker at Kongen vil beslutte sig til:

1. Før Forfatningen vedtages, at forelægge samme for en Nationalforsamling, som med fri Valgbarhed vælges uden bindende Klassehensyn, for at Forfatningen ved en grunddansk national Karaktér kan tilsikre Danmark en ærefuld Fremtid, en sand Folketilværelse, i Besiddelse af alle Frihedens Goder.

2. At forberede Faststillelsen af alle Lighedsgrundsætninger og tillige omgive Tronen med ansvarbærende Raadgivere af ægte dansk, folkeligt og frihedsaandende Sindelag.

3. At skabe Tankefriheden sit fuldstændige Organ ved at ophæve alle Pressen endnu paahvilende Baand og delagtiggøre den fra Danmark uadskillelige Broderdel Slesvig i disse og alle Frihedens Goder« [1]).

Ogsaa fra Vendsyssels Stæder, der vistnok var en Del paavirkede fra Aalborg, kom der i de følgende Dage Adresser, saaledes fra Frederikshavn, hvor der d. 16. Marts efter Indbydelse af Konsul, Borgerrepræsentant A. Schmidt m. fl. Købmænd holdtes et talrig besøgt Møde af næsten samtlige Borgere og Embedsmænd, hvor man underskrev en Adresse »til de Mænd, der maatte udkaares til at raadslaa om Danmarks fremtidige Held og Lykke ved den nær forestaaende Stænderforsamling.« Denne Adresse er dog mere moderat end de rée'ske; der forlanges 1) »en Forfatning, som baseres paa en Valglov, der ej indskrænker Valgret og Valgbarhed til Grundbesiddelse alene. 2) Slesvigs uindskrænkede Forbindelse med Danmark garanteres, 3) Udkastet til Forfatningen bliver at forelægge en Nationalforsamling« [2]).

---

[1]) »Aalborg Stiftstidende« 13. Marts 48; »Fædrel.« 16. Marts.
[2]) »Hjørring Amtstidende« Mandag 20. Marts.

I Hjørring, hvorfra Balthasar Christensen var Stænderdeputeret, holdtes efter Opfordring af Konsul Chr. H. Nielsen Møder d. 16. og 17. Marts, næsten udelukkende af Borgerstanden, hvor det vedtoges gennem Nyholm, da Balthasar Christensen selv som Medlem tillige af Østifternes Forsamling netop paa denne Tid var til Valg af »erfarne Mænd« i Roskilde (17.—18. Marts), at sende en Adresse »til de Mænd, hvis ansvarsfulde Hverv det paahviler ifg. Kundg. af 28. Januar at ordne Danmarks fremtidige Forhold«: 1) Kun en Forfatning, der i Ordets uindskrænkede Betydning og navnlig ved en Valglov, som giver enhver uplettet Mand Valgbarhed, indrømmer en Frihed, der er tidssvarende for et oplyst og til Selvbevidsthed modnet Folk; 2) betryggende Værn ved Grænsen af Landet, hvor Nationaliteten trues og en fremmed Nation truer med at skille en gammel Provins fra Danmark.

Ogsaa i Aarhus indbødes, straks efter at Paludan-Müllers Skrift udtogsvis havde været meddelt i »Aarhus Stiftstidende« (14. Marts), paa Foranstaltning af Læseforeningen for Aarhus og Omegn til et Møde for alle og enhver Søndag den 19. Marts om en Adresse til Kongen. Mødet blev ogsaa holdt i Klubben »Polyhymnia«s Lokaler og lader til at have været meget livligt; det ser man af nogle Klager over Dirigentvalget, som den senere ret bekendte Politiker, daværende Overlærer ved Katedralskolen Oppermann lod indrykke i Bladet Dagen efter, men — af Mødet selv er der ligesaa lidt noget Referat som af den tidligere Sammenkomst af flere Stænderdeputerede d. 5. Marts. Redaktør af »Aarhus Stiftstidende« var den Gang den bekendte Literat Elmquist, der indlagde sig ikke ringe Fortjenester ved Udgivelsen af sine bindstærke »Læsefrugter« og forøvrigt indtog en betydelig Stilling i Byen, navnlig i æstetisk-litterær Henseende,

men i politisk Henseende havde Bladet hidtil holdt sig meget tilbage.

Nye Æmner var i de sidste Dage ogsaa i Jylland bleven gjorte til Genstand for Debat. Ved Mødet i Aalborg d. 12. havde saaledes Prokurator Møller holdt en Tale om en fri kommunal Forfatning, der gjorde Kommunerne uafhængige af alle hæmmende bureaukratiske Baand, og fuldstændig Offentlighed i alle det offentlige vedkommende Forhandlinger, og havde endt med et Leve for Broderenighed og Broderkærlighed. Angreb paa »Bureaukratiet« holdt Rée jo ogsaa nok af. I Anledning af, at Gejstligheden i Viborg — til stor Forbavselse for alle, ogsaa i Viborg — havde forbudt Afsyngelsen af en Kantate ved Sørgehøjtideligheden over Kristian VIII, fordi »Musik« var forbudt i Sørgetiden, udbryder han (29. Febr.): »I Viborg har Bureaukratiet atter, denne Gang det gejstlige, været paa Spil og forbudt Afsyngelsen af en Kirkekantate«; men, tilføjer han, ved selve Begravelsen i Roskilde var der dog intet i Vejen: »Det er dog virkelig kosteligt, hvorvidt Devotismen imod Anordningernes Bogstav kan bringe det!«

Af større Vigtighed var det, at i samme Møde i Aalborg d. 12. Mølleejer Ingstrup fra Kjærs Mølle ved Aalborg fremdrog Nødvendigheden af en folkelig Bevæbning for at beskytte Konge, Folkefrihed og Fædreland for alle kommende Tider, hvorpaa Forsamlingen istemte et begejstret Leve for en Folkevæbning.

Almenvæbningstanken var ikke Stænderforsamlingen ukendt. Bl. a. havde allerede 1844 Sognefoged Peder Jacobsen i Bælum († i Febr. 1848) i Forsamlingen fremsat Forslag herom. Nu optog Rée straks Sagen i sit Blad (14. Marts). Fra København var der nemlig kommet Efterretning om paatænkte Forsvarsforanstaltninger ved Citadellet og Langelinie; Rygtet sagde endogsaa, at

baade en engelsk og en russisk Flaade kunde ventes (!); ogsaa Rendsborg Fæstning var der givet Ordre til at sætte i Forsvarsstand. Folkevæbning er nødvendig, udbryder Rée nu, Befæstning af enkelte Pladser er ikke tilstrækkelig; der maa indrettes en Milits- og Borgervæbning over hele Landet under kyndige Officerers Ledelse, men forøvrigt med valgte Førere.

Men vilde man lære at opstille positive Fordringer, behøvede man kun at gaa til sine Modstandere, Slesvig-Holstenerne. Februarrevolutionen havde jo frembragt et voldsomt Røre i hele Tyskland. Revolutionære Bevægelser var der overalt; den tyske Nationalfølelse var bleven vakt; man fordrede vidtgaaende demokratiske Reformer og almindelig Folkevæbning som et Værn mod Tronerne. Denne Bevægelse havde selvfølgelig i allerhøjeste Grad grebet Holstenerne. Paa store Folkemøder i Altona d. 11. og i Kiel d. 14. Marts havde man forlangt Slesvig-Holsten som en selvstændig Stat i Personalunion med Danmark og Slesvigs Indlemmelse i Tyskland, almindelig Valgret, Pressefrihed, Forsamlingsfrihed, edsvorne Retter, almindelig Folkevæbning, Oprettelse af en Borgergarde (osv.).

Alt dette vidste man, da de Stænderdeputerede d. 21. Marts indfandt sig i Viborg. Desuden vidste man, at det frisindede Parti havde sejret i Roskilde ved Valget af »erfarne Mænd« d. 17., at et nyt Diskussionsmøde om Slesvig var fastsat til d. 22. om Aftenen i Kasino, og at der d. 18. i Rendsborg skulde afholdes et nyt stort Folkemøde af Mænd fra begge Hertugdømmer og tillige et fælles Møde af de holstenske og slesvigske Deputerede; men hvad der paa dette Møde var besluttet, kunde man

endnu ikke vide[1]). Ligesaa lidt kunde man vide, at de første Efterretninger om dette Møde, hvormed i Virkeligheden Oprøret begyndte, ved deres Ankomst til København d. 20. om Formiddagen med Dampskibet »Copenhagen« havde fremskyndet Kasinomødets Afholdelse allerede d. 20. om Aftenen. Heller ikke Onsdag d. 22. kunde man vide noget om Kasinomødets Resultater d. 20. om Aftenen; det er en ligefrem faktisk Umulighed og siges ogsaa i Beretningerne om Viborgmødet[2]).

I København fik man først d. 22. Ordlyden af Rendsborgmødets Resolution samtidig med den slesvig-holstenske Deputations Ankomst med Dampskibet »Skirner«.

Mulig kan der allerede paa denne Tid i Jylland have løbet Rygter omkring om, at store Friskarerhobe hemmelig udrustedes i Hamborg og andre tyske Stæder, Haandværkssvende, hed det sig, og andre eksistensløse Personer, noget Røverpak, der egnede sig til Mord og Plyndring og som efter Beretninger, Rejsende fra Haderslev havde bragt til København, ved Hjælp af de holstenske Jernbanetog massevis skulde kastes ind i Hertugdømmerne for at udbrede Forvirring og Ødelæggelse hos alle Sles-

---

[1]) At Mødet skal afholdes, omtales i »Vib. St.« for 16. Marts; Beretninger om Møderne i Altona og Kiel findes sammesteds d. 16. og d. 21. — Den 22. Marts, Mødedagen, udkom Avisen ikke, først d. 23. omtales Rendsborgmødet. — Langsomheden øgedes ved, at om Søndagen (d. 19.) slet ingen Post ankom; Sydposten havde ifølge Postvæsenets vise Ordning 36 Timers Søndagshvile i Randers! (Klager derover i »Vib. St. af 23.); Klubben fik derfor Søndagsposten ved privat Stafet.

[2]) Dampskibet »Iris« var afgaaet fra København til Aarhus d. 18., medbringende flere Stænderdeputerede, deriblandt P. D. Bruun, og gaaet tilbage fra Aarhus d. 20. „Mercurius« gik ifølge officiel Bekendtgørelse af 3. Marts fra Kalundborg til Aarhus hver Søndag og Onsdag Kl. 8 (og tilbage fra Aarhus Mandag og Torsdag Kl. 8).

vig-Holstens Fjender [1]). Saadanne Rygter kan jo maaske have været i Omløb ogsaa i Jylland; de omtales dog ikke i Bladene, hvorimod »Fædrelandet«s Haderslevrygter naaede tilbage til Jylland og dér senere vakte en Del Uro. — For Jyderne blev Folkevæbningen en Forsvarssag. Grænsen var blottet; fra dansk Side hørtes endnu mest om Søudrustninger og Befæstningsarbejder ved København.

Men medens man hørte meget fra København og Holsten, havde man endnu saa godt som intet hørt fra Nordslesvig. Ogsaa her var der Adresser i Gære, og de gik ud paa at vedblive at være Danske; men ellers var de af forskellig Art. I Seem Sogn blev saaledes af alle Beboere underskrevet en Adresse til Kongen om at beholde Enevælden, det ønskes almindeligt. [2]) — I Feldsted diskuteredes en Adresse til Kongen om Slesvigs uadskillelige Forbindelse med Danmark [3]). Vigtigst er dog en i »Dannevirke« meddelt stor Adresse, hvori man under Henvisning til Forholdene i Tyskland fremhæver Nødvendigheden af, at den holsten-lauenborgske Hærafdeling udsondres, at Rendsborg maa vedblive at være en dansk Fæstning og snarest forstærkes med danske Tropper, ligeledes Slesvig »for at modstaa de Friskarers Indtrængen, som ifølge Rygter oprettes af tyske Haandværkssvende« (osv. omt. som ovenfor); de vente derfor den hurtigste Indførelse af Almenvæbning (osv.) [4]) Men disse Adresser fik i al Fald ikke nogen direkte Indflydelse paa Stemningen i Nørrejylland før Viborg Mødet.

---

[1]) Beretning i »Fædrelandet« d. 21. Marts (derefter optaget i »Vib. St.« d. 24. og i flere jyske Blade). — Lign. Ytringer i den slesvigske Adresse, omtalt i »Fædrel.« d. 26. Marts.

[2]) »Ribe Avis« 24. Marts.

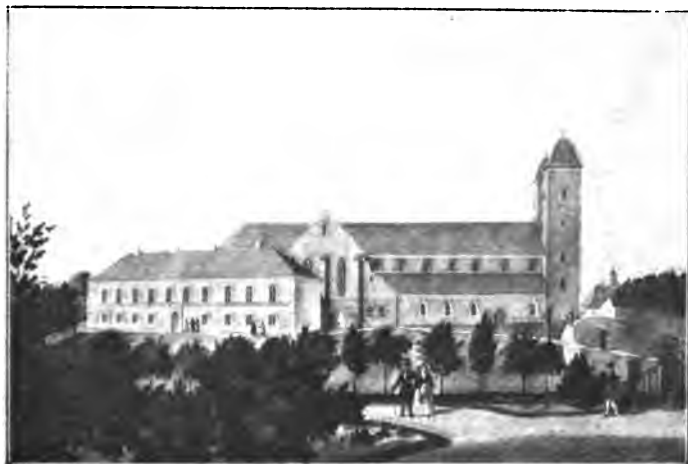
[3]) Omtalt i »Aalb. St.« 22. Marts og 24. Marts.

[4]) »Fædrel.« 26. Marts.

II. Viborg-Mødet

(21.—23. Marts 1848).

Tirsdag d. 21. Marts var der en livlig Tilstrømning til Viborg. De Stænderdeputerede ankom for at deltage i det til Kl. 4 ansatte forberedende Møde, alle, hvilket Parti de end tilhørte, optagne af Tidens Spørgsmaal og med en Følelse af, at det Valg af »erfarne Mænd«, der nu skulde foretages, var det betydningsfuldeste politiske

Billede af Stænderhuset;
i Baggrunden den gamle Domkirke. Omtr. 1840.

Valg i Danmark siden 1660; at det i Virkeligheden allerede da var dødsdømt, kunde de jo ikke vide. Eftermiddagen hengik med Prøvevalg, og for de liberale Deputeredes Vedkommende vel ogsaa med Forberedelser til »Folkemødet«; thi mange ansete Mænd fra forskellige Egne i Jylland havde givet Møde og vare blevne indkvarterede omkring i Byen. Aftenen tilbragtes i private Selskaber; navnlig var en stor Del af de liberale Deputerede samlede hos deres Kollega, Købmand Buchwaldt.

Onsdag d. 22 Marts Kl. 10 begyndte Valget. Det holdtes i Stændersalen i det saakaldte Stænderhus, der laa ved Domkirkens nordre Side, men som i 1871 blev nedrevet for at skaffe fri Udsigt til den genopførte Domkirke. Forhandlingerne ledes af den kgl. Valgkommissær, Stiftamtmand Grev Sponneck, der aabnede Valghandlingerne med en kort Tale om Valgets Betydning. Da det er den gamle Tids Mand, der her taler til den nye Tids Mænd, faar hans Ord en vis Interesse:

»Da Øjeblikkets Betydning er klar for enhver, har jeg kun faa Ord at sige, — saaledes som disse udstrømme fra et dansk Hjerte, hengiven den Kongeslægt, som med en redelig Vilje gennem Aarhundreder har styret Riget.

Vi staa nu paa Grænsen af en Forandring i Statsbestyrelsen, og vi se denne med Tillid og Haab i Møde, stolende paa Regeringens Visdom og de Mænds Fædrelandskærlighed, som blive kaldet til at raadslaa om denne Forandring.

Men om vi end ved at træde ind paa denne nye Bane opnaa en Garanti for Nationens Fremtid, skylde vi dog Sandheden at sige, at Landet i et langt Tidsløb har følt sig vel ved det bestaaende, der alene var grundet paa gensidig Tillid og Velvilje mellem Konge og Folk.

Saavist som det ikke kan være andet end Regeringens Hensigt ved den bebudede Forandring at benytte hvert paa Sandhed og Retfærdighed grundet Raad fra Folkets Side, saa vist er det ogsaa, at den Brug De, mine Herrer! idag gøre af Deres Valgret, vil komme til at udøve en betydelig Indflydelse saa vel paa Landets indre Styrelse som paa at styrke og befæste Baandet mellem Kongeriget og Hertugdømmerne, samt derved betrygge begges Fred og Lykke i Fremtiden« [1]).

Ja saaledes talte den kgl. Kommissær i Viborg d. 22. Marts Kl. 10—11. Han har aabenbart ikke kendt Resul-

[1]) Meddelt i »Vib. Stiftstid.« 23. Marts

taterne af Rendsborgmødet d. 18.; ellers havde han umuligt kunnet slutte sin Tale saaledes. Og havde saa denne Hædersmand fra den gamle Tid (f. 1787), ligesom nu til Dags, haft Telegraf eller Telefon til sin Raadighed, havde han f. Eks. kunnet indlede en Samtale med sin Søn, den fremragende Toldkammerdeputerede Wilhelm Carl Eppinger Sponneck (f. 1815), der var velkendt i Viborg Stænderforsamling, da han 1846 i Toldsagen havde været Regeringens Tilforordnede, og som Dagen før havde været et af Ministeræmnerne, — ja saa havde han faaet mærkelige Ting at vide. Netop Kl. 10—11 d. 22. var Martsdagenes mest kritiske Øjeblik. Den rendsborgske Deputation var ankommen med Forlangende om: 1) øjeblikkelig Indkaldelse af Hertugdømmernes Stænder i forenet Samling og Forelæggelse af et Udkast til en slesvigholstensk Forfatning, 2) Foretagelse af de fornødne Skridt hos det tyske Forbund til Slesvigs Optagelse i Forbundet, 3) Indførelse af almindelig Folkevæbning med selvvalgte Officerer, 4) fuldstændig Presse- og Forsamlingsfrihed og 5) øjeblikkelig Afskedigelse af Regeringspræsident Scheele. Ligeledes var med samme Skib ankommet Prinsen af Noer's Brev til Frederik VII, hvori han satte denne en umulig Tidsfrist til at indrømme alle Rendsborg-Mødets Fordringer; hvis Svaret ikke var kommet til Kiel inden d. 24., vilde Prinsen ikke kunne »staa ved sit Tilbud om at opretholde Ordenen«. Alle Forsøg paa at danne et nyt Ministerium var bristede; Stemningen i København begyndte at blive foruroligende; omtr. Kl. 10½ var derpaa »Kasinomændene« blevet kaldte til Kongen og Opslag herom opslaaet paa Gadehjørnerne for at berolige Stemningen. Et nyt System var dermed kommet til Roret.

Et betegnende Svar paa sin Tale fik den kgl. Kommissær straks fra selve Forsamlingen. Stænderforsamlingen talte ialt 55 Medlemmer; af disse var 7 konge-

valgte og ikke stemmeberettigede ved dette Valg. Alle de folkevalgte vare mødte med Undtagelse af Schouw og Balthasar Christensen, der havde meldt Forfald, fordi de som Medlemmer ogsaa af Østifternes Forsamling havde deltaget i Valget i Roskilde d. 17. og 18. Der bliver saaledes 46 stemmeberettigede Medlemmer tilbage. Af disse indgav straks de 35 med Jespersen som Ordfører det tidligere (S. 382) omtalte Forbehold. Det liberale Parti havde saaledes en afgjort Overvægt. Forbeholdet blev indført i Valgprotokollen, idet Sponneck ytrede, at han ikke havde modtaget nogen Befaling til at nægte dette, men at Forbeholdets og den følgende Afstemnings Gyldighed vilde blive afgjort af Kancelliet.

Valgte blev derpaa: 1) af Købstæderne: Schouw (12 Stemmer af 12) og Jespersen (9 St.), til Suppleant Schytte (7 St.); 2) af Sædegaardsejerne: Nyholm (11 St. af 12) og Kammerherre, Major v. Lüttichau til Grundet (9 St., senere Krigsminister, Chef for Artilleriet ved Dannevirke), til Suppleant: Kammerherre Reedtz til Palsgaard (8 St.; senere Udenrigsminister); 3) af de mindre Landejendomsbesiddere: Brødrene P. D. Bruun (19 St. af 22) og M. P. Bruun til Bruunshaab (18 St.), til Suppleant ved Omvalg Overkrigskommissær Prokurator Holst fra Horsens (12 St., senere Landstingsmand).

Dette Udfald var saaledes en stor Sejr for det liberale Parti. Baade Schouw, og hvad der var endnu mere betegnende, Nyholm var enstemmig valgte. Det fremhæves desuden udtrykkelig, at Valget gik for sig uden Dissens [1]). Af mere konservative Elementer var der kun Lüttichau, der lige siden 1834 havde indtaget en betydelig Plads i Forsamlingen. — Rèe derimod var ikke valgt;

---

[1]) „Aarh. Stiftstid.« 25. Marts (Beretning om Viborgmødet, af T. K. Dahl selv?)

hvis heri skulde ligge en Tilsidesættelse, saa fik han Oprejsning ved det paafølgende Folkemøde.

Til dette, der holdtes omtr. Kl. 2 i Stændersalen, mødte omtr. alle de Stænderdeputerede og 9 Suppleanter. Dette giver jo allerede over 50 Tilrejsende, af hvilke de fleste af Suppleanterne intet havde haft med Valget at gøre. — Hertil kommer saa de øvrige »patriotiske og fædrelandssindede Mænd«, som vare komne tilstede. Herom siger en af de tilstedeværende, Vilhelm Birkedal, i sin 16 Aar efter udgivne digteriske Levnedsskildring:

De stimled til Viborg gamle By,
Hvor Kong Glippings Skrin er sat,
Hans, som i Finnerup Lades Ly
Blev truffet af Lynet brat.

Didhen vi stævned til Folkedaad
Alt paa den gamle Vold:
Ved Glippings Skrin at lægge Raad
Mod Oprørs og Meneds Trold.

Men naar der tilføjes:

Tusinder flokkedes der tilsammen
Med Øjets dybe Glød,

saa er dette unægtelig en stærk digterisk Overdrivelse. Foruden Stænderdeputerede og Suppleanter mødte omtr. 60 Mænd fra Jyllands forskellige Egne, hvortil selvfølgelig kommer det store Antal, som Viborg By stillede. Naar hensees til Aarstiden, de daarlige Færdselsmidler, de opblødte Veje og at det for adskillige var en flere Dages Rejse, blot at komme tilstede, saa er Antallet i og for sig meget betydeligt. Det var unægtelig noget andet at komme til Viborg fra Vendsyssel og Aalborg, fra Hobro, Mariager, Randers, Aarhus, Horsens, Skive og Thisted,

ja helt nede fra Nørvang—Tørrild Herreder og Vejle, end for Københavnerne at gaa ud i Kasino. Der var mange Mænd tilstede, som dels havde gjort sig bemærket i det politiske Liv eller paa anden Maade, dels i Fremtiden skulde gøre det. Det har derfor sin Interesse at betragte de mødte nærmere.

Mange vare ilede til, fordi de følte, at «Landet stod i Vaade«. Mest fremtrædende blandt disse var flere grundtvigske Præster, et interessant Træk, da den grundtvigske Retning ellers hidtil havde holdt sig mere tilbage, i al Fald i Frihedssagen. Øverst blandt disse stod Vilhelm Birkedal, den Gang Præst i Sønder Omme i Nørvang Herred, et Hedesogn midtvejs mellem Vejle og Ringkøbing, i Give-Egnen, hvorfra den absolutistiske Adresse udgik. Han og hans Ven Hans Sveistrup i Nørup (Tørrild H.) var forøvrigt vante til den lange Hederejse til Viborg, hvor de holdt aarlige Præstekonventer. »Den mærkeligste Rejse til Viborg, jeg gjorde sammen med Birkedal«, skriver H. Svejstrup mange Aar senere, »var dog nok den i Martsdagene 1848; i alt Fald var det i den alvorligste Stemning, vi dengang stævnede did . . . Vi kunde ikke sidde hjemme« [1]). Paa Vejen traf de sammen med flere, deriblandt H. Svejstrups Broder, P. Sveistrup, da Præst i Rind ved Herning.

Ogsaa en Del andre Præster havde givet Møde, saaledes Worm i Kristrup ved Randers, en livlig Publicist og Lejlighedsdigter, der bl. a. havde skrevet Piecer om Militsvæsen og lignende Æmner, men flere Gange var kommen paa Kant med Censuren, — Distriktsprovst Valentin fra Spentrup (Blichers Eftermand siden 1847), anset Landøkonom og ivrig »Patriot«, der ogsaa d. 25. Marts i Viborg af Nørrejyllands Gejstlighed ved Valget

[1]) »Højskolebladet« 1879, S. 793 f.

af »erfarne Mænd« blev Suppleant (1852 og fl. Gange Folketingsmand for Randers), — Provst Djørup i Torup i Aalborg Stift, ligeledes landøkonomisk Forfatter m. m., — Linnemann, da Overlærer ved Skolevæsenet i Randers, senere Præst, Medlem af den grundlovgivende Rigsdag for Randers, senere af Folketinget m. m., — Licht, Kateket i Hobro, Brix, Præst i Tjele, H. Arentzen, Præst i Ølsted.

Nærmest i Forbindelse med denne Kres kan nævnes: Overlærer (senere Prof.) Funch fra Aarhus, Adjunkt Dorph fra Randers og ikke mindst Adjunkt Christens, en yngre Mand, der havde været Adjunkt i Kolding, men af Svagelighed havde maattet tage sin Afsked og nu levede hos sine Forældre i Vejle; baade før og efter 1848 har han i »Fædrelandet« og forskellige Blade og Tidsskrifter meddelt en Del Artikler i filosofisk og pædagogisk Retning. — Ogsaa den senere i sin Stilling som Fysikus i Tønder som varm Patriot og senere i sin Stilling som Kommunelæge i København som fremragende Hygiejniker og Filantrop bekendte Læge Fr. F. Ulrik, da praktiserende Læge i Hobro, havde givet Møde.

Den juridiske Verden spillede jo en stor Rolle under hele Bevægelsen. Foruden de mange Jurister, Stænderforsamlingen talte i sin Midte som Deputerede eller Suppleanter (blandt disse sidste Prok. Møller fra Aalborg, Holm fra Hobro og fl.), var bl. a. mødt Auditør C. Dahlerup fra Randers (Medlem af den grundlovgivende Rigsdag, senere først Amtmand paa Færøerne, derpaa Herredsfoged i Odense og Medlem af Landstinget), Birkedommer Hak Kampmann fra Frisenborg, en Mand, der allerede den Gang tog virksom Del i det offentlige Liv, senere meget virksomt Medlem af Folketinget [1]), —

[1]) Hans Iver for den nationale Sag omtales allerede 1845 af Fred. Barfod (Rich. Petersen: Fr. Barfod, S. 197).

Herredsfoged Stochfleth i Nørvang—Tørrild Herreder (Medlem af den grundlovgivende Rigsdag, Folketingsmand, senere som Amtmand i Haderslev og Kammerherre fremragende slesvigsk Embedsmand).

Af Landmænd og Mænd i lignende Stillinger var der mødt mange, dels fra den nærmere eller fjernere Omegn som Bahnson til Taarupgaard, Bülow til Strandet, Koch til Ulstrup, Lüttichau til Tjele og hans Godsforvalter Jacobsen, Forstraad Bang fra Stendalsgaard, dels langvejsfra som Jægermester Krøyer til Engelsholm (Nørup S., Tørrild H.), v. Halle til Lillerup (Horsens—Skanderborg-Egnen), Godsforvalter Budz fra Frisenborg, Landvæsenskommissær og Prøveprokurator Øllgaard til Tandrup, Kommerceraad, Landvæsenskommissær Petersen til Ovegaard (tidligere Stænderdeputeret, senere Landstingsmand og Statsrevisor) m. fl. Af størst Betydning for hele Bevægelsen i de følgende Dage var dog blandt denne Kres vor gamle Bekendt fra Aalborg, Møller Ingstrup fra Kærs Mølle, og Landvæsenskommissær, Kammerraad Niels Bygum Krarup til Haraldslund (i Hinnerup-Egnen), en sjælden varmblodig »Patriot« og meget bekendt Landøkonom og praktisk Landmand, der paa sin Ejendom havde oprettet den første ordentlige Landbrugsskole i Danmark, ligesom han ogsaa var Skaber af vore almindelige Landmandsforsamlinger (1850 Landstingsmand). — Af egentlige Bønder var der derimod færre — Grænsen er for øvrigt undertiden vanskelig at drage —, dog nævnes Sogneforstander Jens Back Thisted, ligesom jo ogsaa flere baade af de Deputerede og af Suppleanterne var Bønder.

Ogsaa af Næringsdrivende fra Købstæderne, navnlig af Handelsstanden, var der mødt en Del. Frederikshavn og Hjørring havde sendt de tidligere nævnte Adresser, der skulde overrækkes af Nyholm. Aalborg

sendte jo ligeledes en Adresse til »de erfarne Mænd« og var desuden repræsenteret af Rée selv og de to Suppleanter, Kæmner Wulff og Prokurator Møller, Hobro foruden af Suppleanten, Prokurator Holm, af Købmand og Borgerrepræsentant, Konsul M. Brasch (senere Landstingsmand) og Apoteker Helms, Mariager af Prokurator Brasch. — Randers og Omegn var særdeles talrig repræsenteret. Foruden de Stænderdeputerede, Apoteker Køster og Prokurator Olsen, og de tidligere nævnte Mænd af forskellige Livsstillinger, mødte af Handelsstanden Købmændene, Borgerrepræsentant P. Westermann, J. H. Dahl, Borgerrepræsentant Jacoby og Cand. phil. Immanuel Rée, da ansat i den rée'ske Forretning i Randers. — Fra Aarhus var foruden Funch og Toldinspektør, Justitsraad Müller (senere Folketingsmand) mødt de Stænderdeputerede, hvis Repræsentation jo ogsaa var meget fyldig: Dahl, Finsen, Hammershøj, Auktionsholder Hertz og Ingerslev (fra Marselisborg). — Horsens var repræsenteret af sine Stænderdeputerede: Borgmester, Justitsraad Ræder (Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling), Holst og Schytte, Vejle ved de tidligere nævnte Christens og Stockfleth, samt ved den meget fremtrædende Stænderdeputerede, Justitsraad With, Herredsfoged i Bjerge Herred. — Fra Fredericia og Kolding synes ingen at være mødt. Ligeledes var Købstæderne i det vestlige Jylland temmelig svagt repræsenterede: Fra Thisted Provst Mikkelsen og den Stænderdeputerede Jusritsraad Amtsforvalter Aagaard, fra Skive Købmand Lund og Møller Ring, fra Ribe den Stænderdeputerede Købmand H. J. Møller.

Hertil kommer saa det store og ikke mindst betydelige Kontingent fra Viborg By og Omegn. Først af selve de Stænderdeputerede Mænd som Brødrene Bruun, Jespersen, Buchwaldt foruden Hagemann og Wistoft. Af

Overretten tog især de yngre Medlemmer Del i Bevægelsen: Bregendahl, der nu begyndte sin politiske Virksomhed, kort efter Medlem for Viborg i den grundlovgivende Rigsdag, derpaa i en lang Aarrække Folketingsmand og Folketingsformand, Buch, fra 1843—46 Protokolfører ved Stænderforsamlingerne i Roskilde og Viborg, tilsidst i en lang Aarrække Justitiarius i Højesteret, og W. Ussing (f. 1818), kort efter Medlem af den grundlovgivende Rigsdag og Folketingsmand for Viborg Amts 5. Kres, senere Medlem af den slesvigske Overappellationsret, efter 1864 Højesteretsassessor og 1866 kongevalgt Medlem af Landstinget († 1887), »en Type paa vor første konstitutionelle Tids noble og lødige politiske Personligheder.« — Desuden kan fremhæves P. W. Bruun, da residerende Kapellan ved Domkirken (senere Præst i Sønderborg og Svigersøn af Sejrherren ved Fredericia, General Bülow) og dennes Broder F. Bruun, da Assistent ved Tugthuset, senere bekendt som Fængselsdirektør.

Ikke mindst fremtrædende var imidlertid Katedralskolen. Paa en enkelt Undtagelse nær havde den givet fuldstændig Møde: Rektor F. C. Olsen, Overlærer Mag. Wesenberg, Adjunkterne Bahnson, Hagemann, Spreckelsen, Reisz og Wolle. De fleste af disse Mænd var stærkt med i Bevægelsen. Bahnson og Hagemann havde saaledes i Anledning af Frederik Barfods Foredragsrejse 1845 haft en morsom lille Konflikt med Stiftamtmand Bretton, der dog var bleven bilagt ved Rektor Olsens bestemte Vægring ved at give dem en Irettesættelse [1]). — Reisz var knyttet til »Viborg Stiftstidende« og besørgede med Dygtighed Redaktionen af Bladets udenlandske, meget udførlige Artikler. — Wolle var en poetisk begavet Natur, der med Glæde gav poetiske Bi-

---

[1]) Richard Petersen: Fr. Barfod, S. 198.

drag, naar det ønskedes, men tillige en filosofisk, sandhedskærlig Natur, der havde ondt ved at fordømme Modpartiet og som ogsaa i sin senere Skildring af Stemningerne i Viborg i 1848 og under Mødet og i sin Forfattervirksomhed selv fremhævede Dobbeltheden i sin Natur [1]). — Langt større Betydning i politisk Henseende havde dog Overlærer, Mag. (senere Prof.) Albert Sadolin Wesenberg, Ungdomsven af Madvig, næst ham en af den Tids dygtigste filologiske Kritikere, gennem Svogerskabsforbindelse knyttet til »Fædrelandet«s Udgiver, Gjødvad. Han var stærkt greben af Tidens politiske Røre, saa at han en Aarrække endog helt opgav sin betydelige litterære Virksomhed [2]). Den livlige Mand med den skarpe Forstand havde hidtil utvivlsomt været en af Bevægelsens vigtigste Ledere i Viborg. Vel havde han en stor Sky for offentlig Fremtræden, og han har næppe nogensinde talt i en offentlig Forsamling, »men«, fortæller en Deltager i Bevægelsen 1848, »naar vi vilde have Rede paa konstitutionelle eller politiske Spørgsmaal, saa henvendte vi os altid til Wesenberg; paa Gader og Stræder samlede han Folk om sig i livlig Diskussion«. Og denne Interesse for Politik forlod ham aldrig.

Den Mand, der maaske mere end de fleste andre i Forsamlingen tidligere havde været knyttet til hele den københavnske liberale og litterære Verden var dog Katedralskolens Rektor, Mag. (senere Prof.) Frederik Chri-

1) Brudstykker af en jysk Borgermands Dagbøger fra 1848, af Dr. x—x. (ɔ: E. Wolle), 1873. — Dr. x—x: Fra min første Praxis, 1871.

2) Den sidste Del af Wesenbergs Emendationes til Ciceros Tuskulaner er meddelt i Vib. Katedralskoles Indbydelsesskrift 1844; derpaa Tavshed, indtil hans store Tekstudgave af Ciceros Breve udkom i 2 Bind hos Teubner i Leipzig 1872—73. I Mellemtiden (fra 1860) havde han efter Reisz overtaget den udenlandske Artikel i »Vib. Stiftstid.«.

tian Olsen, Povl Møllers bekendte Biograf. Denne aandfulde og livlige Mand havde som Overlærer ved Metropolitanskolen udfoldet en betydelig Virksomhed som Formand for Trykkefrihedsselskabet (1838) og som Redaktør af det af Selskabet udgivne »Dansk Folkeblad« (1839—41) og »Dansk Folkekalender« (1841—44). Baade her og andensteds havde han skrevet en Mængde Artikler om litterære, æstetiske og politiske Æmner, indtil han 1844 — efter en Familietradition ikke ganske frivilligt — forflyttedes til Viborg som Rektor, — og dermed standsede pludselig hele hans store litterære og politiske Virksomhed. Dette kan ligge i den forandrede Embedsvirksomhed, men maaske ogsaa i et, efter Traditionen, paa allerhøjeste Sted givet Løfte. Hvorledes dette end forholder sig, saa meget er vist, at Fortryllelsen nu var brudt, og fra d. 22. Marts indtager F. C. Olsen en fremtrædende Plads i den jyske liberale Bevægelse.

Ogsaa af Købmands- og Haandværksstanden havde en Mængde givet Møde, deriblandt flere endnu levende eller først i de sidste Aar døde Mænd, som i en lang Aarrække have deltaget i det kommunale Liv, i Vælgerbevægelser og lignende Forhold og som stadig have bevaret deres Interesse for denne Tid: Købmændene og Borgerrepræsentanterne Raadmand G. Boye og A. W. Sandberg, senere svensk-norsk Vicekonsul J. Jensen, den Gang »Kommis« i sin Farbroders Forretning og Meddeler baade til »Dansk Folkeblad« og Bernhard Rée's Blad i Aalborg, Mølleejer Willesen til Nørremølle ved Viborg, der i disse Aar sendte Meddelelser baade til »Københavnsposten« og »Fædrelandet« og som ogsaa paa anden Maade skulde gøre sig bemærket, navnlig under begge de slesvigske Krige[1]), Skomagermestrene

[1]) Se H. Wulf. Da Fjenden var i Landet, Kbhvn. 1906.

Bendix og Hammershøj, Urmager D. A. Top og mange andre bekendte Personligheder fra det viborg ske Liv.

Det var saaledes en talrig Forsamling, der Onsdag d. 22. Marts omtr. Kl. 2 gav Møde i Viborg Stændersal. At Mødet blev i alle Henseender vellykket, derpaa tyder alle Beretninger. »Viborg Stændersal saa«, hedder det saaledes, »foruden de jyske Stænderdeputerede Mænd fra de forskelligste Dele af Landet og af alle Aldre og af alle Samfundsklasser, Adelsmanden og Bonden, Borgeren og Embedsmanden. Mange gribende Ord blev talte og gik til Hjærtet. Enhver følte Forholdenes Betydning« [1]).

[1]) »Aarhus Stiftstid.« af 25. Marts. Hovedberetningerne om Mødet er: 1) »Vib. Stiftstid.« 23. Marts; 2) en meget interessant Beretning i »Fædrelandet« Søndag d. 26. Marts, men i en af »Fædrelandet“ noget bearbejdet Form, formodentlig efter mundtlige eller skriftlige Meddelelser fra den da til Kbhvn. ankomne Deputation; 3) Adressen med alle Underskrifterne, meddelt i »Fædrelandet« Torsdag d. 30. Marts (optager omtr. hele Bladet); 4) »Aalborg Stiftstid.«, 5) Randers Avis og 6) »Aarhus Stiftstidende« er vel af ringere Betydning, men indeholde dog et og andet nyt Træk. — Dertil slutter sig de langt senere affattede Beretninger, den digteriske frie i Birkedals „En Livs-Førelse«, 2. Del S. 211 ff, Odense 1864, og Hans Sveistrups i Artiklen »Vilh. Birkedal« i Anledning af Birkedals 70-aarige Fødselsdag, »Højskolebladet« 1879, Sp. 794. — Enkelte Episoder omtales i Dr. x—x's (E. Wolles) ovenfor omtalte Skrift fra 1873. Disse sidste Beretninger lide dog alle af den Ulempe, at Forf. i deres Erindring ikke have kunnet skelne mellem, hvad der foregik den 22. og hvad der skete den 23. -- Forøvrigt maa erindres, at Referater i Nutidsforstand saa godt som ikke kendtes dengang; man faar sjeldent et Referat af den enkelte Tale; man nøjes med almindelige Oversigter og kortere Antydninger. Selv af det store Kasino-Møde d. 20. har man ikke noget ordentligt Referat uden P. Hjorts flere Aar senere offentliggjorte Optegnelser.

»Fædrelandet« kalder Mødet den nye Tids første jyske Folketing: »Diskussionen var i højeste Grad interessant, og den begejstrede Stemning gav sig tilkende i en 4 Timers Forhandling, hvor de forskelligste Nuanceringer i Anskuelserne kom hinanden med patriotisk Hjertelighed imøde og sammensmeltede i een Tanke: Bevaring af Rigets Nationalselvstændighed i et Danmark til Ejderen og Proklamation af en paa fuldstændig statsborgerlig Lighed grundet Folkefrihed.« Og Birkedal siger:

Der hørtes saa mangen Harmens Tanke,
Staal dirred i Ordets Storm.

— — — — — — — — — —

Der hørtes gennem Stormens Brag
Den dirrende Hjertestreng.

Der sused en Aand over os hen
I Forsamlingens stærke Stund:
Een Tanke, eet Hjerte hos alle Mænd,
Eet Suk fra Sjælens Bund.

Ja Hjertebunden var ganske vist een, men »Nuanceringerne« kom ogsaa frem. Men naar H. Sveistrup klager over, at Forhandlingerne om de mange politiske Rettigheder ikke havde noget løftende ved sig, og at det hele rimeligvis ikke havde bragt noget Udbytte, hvis Birkedal ikke havde grebet ind, saa er der maaske nok nogen Sandhed heri, men ogsaa en stor Overdrivelse.

Forhandlingerne indledede paa Stænderudvalgets Vegne af Bernhard Rée, der, for at Folkemødet kunde bevare en af alle Hensyn uafhængig Karaktér, henstillede til Forsamlingen at vælge en Ikke-Deputeret til Dirigent og hertil foreslog Rektor Olsen. Da denne havde overtaget Hvervet og i et veltalende Foredrag havde fremhævet Vigtigheden af i dette Øjeblik at handle, forelagde Stænderudvalget (Jespersen, Dahl, Rée, Sehytte)

ved Rée Udkastet til Adressen til Kongen, der med en enkelt Udeladelse og en meget vigtig Tilføjelse havde følgende Form:

»Deres Majestæt!

Danske Mænd og Borgere føle sig opfordrede til i denne alvorsfulde Tid at fremtræde for Tronen.

Deres Majestæt har selv udtrykt Erkendelsen af, at Rigets Selvstændighed maa sikres, at Folket maa udløses til Frihed; men til Udførelsen heraf savne vi klare og bestemte Regeringshandlinger, der, ved at bringe Regeringsviljen i Harmoni med Folkestemmen, alene kan skabe den gensidige Tillid mellem Regering og Folk.

Vi udtale det derfor frit for vor Overbevisning og for den, som tilkendegiver sig overalt i Folket, at Danmark kun kan frelses ved uopholdelige Regeringsskridt til at sikre Nationalselvstændigheden og styrke Forvisningen om Folkets Frihed; og bringe vi derfor, i Troskab og Kærlighed til Konge og Fædreland, den Opfordring til Tronen:

At Holsten, hvis politiske og rent nationale Forhold gøre dets konstitutionelle Forbindelse med Danmark ufolkelig og uudførlig, tildeles en særskilt konstitutionel Forfatning;

at der uopholdelig gøres Skridt til at indkalde en Nationalforsamling for Danmark og Slesvig, dannet efter en liberal Valgnorm uden Klassehensyn og Valgbarhed, for i Forening med Deres Majestæt at vedtage en fælles konstitutionel Forfatning for Danmark og Slesvig, som tillige sikrer Slesvig en egen Landdag;

at det Udkast til en Forfatning, som forelægges den sammentrædende Nationalforsamling, i sine Grundtræk betinger:

En liberal og folkelig Valglov,
Fuldstændig statsborgerlig Lighed,
Fuldstændig Skattebevillingsret,
Fuldstændig Presse-, Tale- og Forsamlingsfrihed,

(Edsvorne Retter) [1])
Offentlighed i Statsstyrelsen,
Ansvarlige Ministre,
Almindelig Folkevæbning [2]).

Folket er overbevist om at træffe Samstemning i Deres Majestæts Sindelag; men for at de fornødne Skridt kunne fremmes og Folket allerede nu erholde Forvisning om Udførelsen, vil Deres Majestæt finde det sande Middel hertil, ved om Tronen og i Regeringskollegiernes Spidse at stille Mænd, som ved prøvede folkelige og frisindede Grundsætninger give Borgen for, at den alment udtalte Folkestemme maa finde sin snare og sikre Fyldestgørelse.«

Saaledes lød, hvad man vel kunde kalde den jyske Stænderforsamlings politiske Testamente. I Tydelighed og Klarhed lader Adressen intet tilbage at ønske; kun med Hensyn til Valgloven er det ligesom man har trykket sig ved at fastslaa »Almindelig Valgret«, skønt denne ingenlunde er udelukket. Dens Tone er værdig og fast, uden at ty til »Fortvivlelsens Selvhjælp«! Interessant er det at sammenligne den med de for Forsamlingen endnu helt ukendte Kasinoresolutioner af 20. Marts. Slesvigs Stilling, folkelig Valglov, nye Ministre, det har begge Adresser tilfælles, men Jyderne har, deres Fortid tro, ikke villet opgive de politiske Rettigheder, og saaledes bliver, ved Folkemødets Sanktion, Adressen tillige hele Jyllands Program for Fremtiden, hvortil man ogsaa senere henviser. Det var den fyldigste og klareste Udtalelse til Kongen, der endnu var fremkommet, de københavnske ikke fraregnede. Og hvad der ikke er det mindst mærkelige: med eet Spark var »de erfarne Mænd« pludselig skubbede til Side. Paludan-Müllers Tanke havde fuld-

---

[1]) Udeladt i den endelige Adresse.
[2]) Tilsat under Debatten.

stændig sejret: man forlangte uopholdelige Skridt til Sammenkaldelse af en Nationalforsamling; der blev ikke den mindste Plads for en foreløbig Prøvelse gennem særlig udvalgte [1]).

Om Nationalitetsspørgsmaalet og om at Folket var rede til at yde alle Ofre, var i Virkeligheden alle enige. Kun den Stænderdeputerede, Borgmester, Justitsraad Ræder fra Horsens (f. paa Næs i Romsdalen 1790, senere Auditør i Rendsborg og ved Giftermaal knyttet til Hertugdømmerne, virksomt Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling i konservativ Retning) indtog et Særstandpunkt, idet han, som E. Wolle udtrykker sig, »tildels forsvarede, vel ikke Oprøret selv, men dog Slesvig-Holsteinismen som saadan.« — »Slesvig og Holsten«, lader Wolle ham sige, »vare vel ikke forbundne ved Blodets

---

[1]) Kasino-Resolutionerne lød: »En slesvigholstensk Forfatning er en Opgivelse af den danske Krones Ret over Slesvig. Dertil er Kongen af Danmark uberettiget, og det kan det danske Folk aldrig taale.

Det danske Folk tilsiger Kongen af Danmark sin ubegrænsede Bistand til Opfyldelsen af den helligste af hans Rettigheder, at værne om det suveræne dansk-slesvigske Riges ukrænkelige Opretholdelse [jfr. Tilføjelsen af 23. Marts til den jyske Adresse].

Danmarks og Slesvigs nuværende Forbindelse kan kun sikres ved en for begge fælles Rigsforfatning, bygget paa en i Sandhed folkelig Valglov.

Slesvigs nuværende provinsielle Selvstændighed og de deri værende tvende Nationaliteters lige Ret bør betrygges ved en egen Provinslanddag og tilsvarende provinsielle Indretninger i Forvaltning og Retspleje.

Danmarks Velfærd fordrer, at Kongen uopholdelig omgiver Tronen med Mænd, hvis Indsigt, Energi og Fædrelandskærlighed kan give Regeringen Kraft og Nationen Tillid.«

Borgerrepræsentationens d. 21. Marts overrakte Adresse, der ligeledes var forfattet af Lehmann, gik kun ud paa det gl. Ministeriums øjeblikkelige Fjernelse.

Baand, men de vare ved gensidig Sympati i Forbindelse med Forholdenes Magt forlængst blevne ægteviede.« — »Nej, de er ikke ægteviede, men sammenkoblede«, raabte da en »Aalborgmand«, hvilket fremkaldte Klap og Bravo for Aalborgmanden, men slemme Tilraab, Hyssen og Trampen overfor Ræder. — Ikke meget bedre gik det »en Købmand fra Ribe« (den Stænderdeputerede Købmd. Møller?), der ytrede, at han som dansk Mand maatte tage Parti mod Slesvig-Holsteinismen, men at man derfor ikke havde Ret til at benægte, at en Slesvig-Holstener, »som med Modermælken har indsuget Forkærlighed for og instinktmæssig Tiltrækning sydefter, som er Slesvig-Holsteinismens Væsen, kan være en retskaffen Mand«. Ogsaa E. Wolle selv skal, efter mundtlig Beretning af et Øjenvidne, have talt, som det synes, i lignende Retning som »Købmanden fra Ribe«. — Alle tre har imidlertid underskrevet Adressen [1]).

Forøvrigt drejede Diskussionen sig i Begyndelsen om, hvorvidt Nationalitetsspørgsmaalet i Adressen var fremhævet med tilbørlig Styrke. Navnlig ytrede Adjunkt Christens fra Vejle, Krarup fra Haraldslund og Pastor P. Sveistrup fra Rind sig i kraftige og varme Ord for en skarp Udtalelse af Nationalitetsspørgsmaalets Betydning. Ogsaa flere andre af de indbudte »patriotiske« Mænd havde Ordet, saaledes Adjunkt Bahnson, Prokurator Møller fra Aalborg, Birkedommer Kampmann o. fl., men i hvad Retning deres Ytringer gik, meddeles

1) Dr. x—x (E. Wolle): En jysk Borgermands Dagbøger fra 1848, S. 48 ff. — Man maa dog erindre, at disse saakaldte Dagbøger aabenbart er nedskrevne længe efter (udkom 1873). Wolle nævner hverken Ræders eller Møllers Navn; at Ræder udtalte sig anderledes end de fleste andre, antydes ogsaa i »Fædrelandet«s Referat; Møller var den eneste, der var mødt fra Ribe, — med mindre Wolle blot har benyttet »Købmanden fra Ribe« som Udtryk for sine egne Tanker.

ikke. Men saa tog de Stænderdeputerede Ordet: Jespersen, Schytte, Bernhard Rée, Finsen og Dahl, »der i varme, begejstrede Udtryk med almindeligt Bifald tolkede Vigtigheden af, at Frihedens Sag ikke stilles bag ved Nationalitetsspørgsmaalet, men at disse maa gaa jævnsides, og at det er en Misforstaaelse, naar det oftere er opfattet, som om de fædrelandsksindede Mænd, der havde arbejdet for Nationalitetssagen, betragte Frihedens Sag med mindre Varme.« — »Det erkendtes ogsaa af Forsamlingen,« hedder det videre, »at man med al Styrke maatte udtale sig for Nødvendigheden af, at der sørges for at begrunde den af Absolutismens Undergang fremspirede unge politiske Frihed paa den bredeste Basis, thi ligesom Friheden var intet, naar Nationaliteten gik til Grunde, saaledes kunde Nationaliteten kun reddes ved Friheden.«[1]) — Størst Indtryk synes Jespersens Tale at have gjort, »idet han, da enkelte Tvivl endnu rejste sig om Konstitueringen af de nationale Statsforhold [af Ræder?], med Begejstring og indtrængende Varme, under Forsamlingens idelige og ofte stormende Bifald, tolkede Folkets store Sag.«[2])

Man gik derefter over til at diskutere forskellige andre Punkter af Adressens Indhold. Paa Forslag af Ingerslev fra Marselisborg udgik Ordene om Indførelse af edsvorne Retter. Størst Diskussion synes der at have været om »fuldstændig statsborgerlig Lighed«. Paa given Foranledning, formodentlig fra den Rée'ske Side, erklærede nemlig Komitéen, at derunder selvfølgelig ogsaa hørte Ophævelse af alle Feudalrettigheds- og Fødselsprivilegier samt af al Indskrænkning i Trosfriheden og i Trosbekenderes politiske Rettigheder. — Størst Betydning fik imidlertid Tilføjelsen om almindelig

[1]) »Vib. Stiftstid.«

[2]) »Fædrelandet«.

Folkevæbning. Det var atter Aalborgmændene med Møller Ingstrup i Spidsen, der stillede Forslaget, som blev vedtaget »med Acclamation«. Det laa jo i Luften; inden 24 Timer var gaaet, søgte man Tanken ført ud i Livet!

Kl. 5 blev Adressen vedtagen. Der stod nu tilbage at bestemme, hvorledes Adressen skulde overrækkes Kongen. Man besluttede da, at det skulde ske ved en Deputation af 7 Mænd, der skulde afgaa saa betids, at de kunde indtræffe til København senest førstkommende Mandag Aften[1]). Det maa rimeligvis have været under denne Del af Diskussionen, at Birkedal pludselig hævede sin mægtige Røst og »i et varmt begejstrende Foredrag« bragte fornyet Liv i Forsamlingen ved at stille et i Virkeligheden storslaaet Forslag: at alle de her tilstedeværende Mænd fra de forskellige Steder i Jylland af Forsamlingen skulde bemyndiges til efter Hjemkomsten hver i sin Kres at faa afholdt offentlige Møder for at tiltræde Adressen, og at der fra de Steder, hvor saadant vedtoges, afsendtes Deputerede for at slutte sig til den her fra Forsamlingen udsendte Deputation og i Forening med den aflevere Adressen personlig til Kongen[2]).

Hele Folket skal med, det er Birkedals Tanke. Den megen abstrakte Tale om »Menneskerettigheder« og konstitutionelle Friheder havde hidtil været Birkedal saa vel som Grundtvig imod. Naar ikke hele Folket kom med i Bevægelsen, kunde det blive en ny Trældom, der lagdes paa det; Folket maatte først vækkes, før man kunde give det udstrakte politiske Friheder. Det var vel ogsaa denne Tanke, der laa bag ved den store absolutistiske Salling-Adresse og den lignende fra Nørvang-Tørrild

[1]) Først paa denne Dag afgik Dampskib til København og til Kalundborg.

[2]) Saaledes i »Vib. Stiftstid.«s Referat.

Herreder, Birkedals og Sveistrups Egn. Men skulde Folket have politiske Rettigheder, da maatte Skridtet gøres helt ud. Birkedal var dog, en selvstændig Natur som han var, allerede nu et betydeligt Skridt videre end Grundtvig selv. Han havde ligesom sin Ven og Svoger, Fred. Barfod, sluttet sig til Ejdertanken, medens Grundtvig endnu paa Kasinomødet om Slesvig d. 14. Marts ikke ubetinget havde sluttet sig til denne Tanke. Og medens Grundtvig d. 21. Marts hovedrystende saa det store Folketog drage forbi sine Vinduer, var Birkedal ilet til Viborg, optaget af Tanken om Fædrelandets Stilling. Naar han vandrede paa Heden og hørte Kirkeklokkerne ringe for den afdøde Konge, var det ham, som om Ligklokker lød over hele Danmark:

Jeg hørte Dannemarks Klokker ringe
Saa viden fra Taarn til Taarn.
Nu suser over os Gravens Vinge,
Nu blæser Døden i Horn!

I Viborg hørte han derimod, som han selv siger: Folkeaandens Sus i Forsamlingens stærke Stund. Vel skriver han lidt senere (4. Septbr.) i et Brev til en Ven: »Jeg véd af Erfaring, at en kristelig Præst saare let paa den (politiske) Bane kan komme eller blive ført, næsten umærkeligt, længere bort, end han selv har godt af og hans Stilling er tjent med. Saa gik det mig paa Viborg »Folkemøde« — selv Anførselstegnene er her betegnende — »og i København i Foraaret, og jeg er ikke fornøjet med mig selv i denne Henseende« [1]). Men det synes dog, at Spiren til det store Omslag, han selv omtaler i sin »Livsførelse«, allerede er lagt i Viborg. Han saa med Gru Faren for det sovende Folk, siger han, men tillige:

[1]) L. Nygård: Vilh. Birkedal, I, 393.

. . . Skal noget kaste
En Kraftgnist i det Mørke,
Vi maa med Frihed haste,
At Folket faar dens Styrke [1]).

At det sovende Folk var vakt, havde han allerede følt i Viborg d. 22. Marts. Det var dog væsentlig kun den »pæne« Flok, men ogsaa til »dem i Vadmels Kjol« skulde Vækkelsen komme. Og saa var der endnu èt, som han savnede: Man forlangte og krævede, men ikke et eneste Ord stod der (endnu) i Adressen om, at man ogsaa selv vilde yde noget, og det var dog til syvende og sidst det, som det kom an paa, naar Kongen skulde gennemføre det store Værk, man krævede af ham. »Hvad Kongen nu trængte til, var ikke en Lap Papir med nok saa gode Raad, men en levende Folkerøst, der kunde styrke ham til hans Kongegerning.« Derom skulde en stor Massedeputation fra alle Jyllands Egne give Kongen et udtrykkeligt Tilsagn, ikke gennem en Adresses kolde og døde Bogstaver, men gennem det levende og varme Ord.

Efter den digteriske Gengivelse af Talen i »En Livsførelse« fremsatte Birkedal sin Tanke i store Billeder fra Danmarks Fortid: For mere end 700 Aar siden stod Kong Erik Ejegod her paa Viborg Ting. Han vilde drage til fremmed Land. Då stod en Bondemand frem som Tolk for Folkets Sorg: »Drag ikke bort fra dit danske Folk og fra dit Kongeværk; vi lægge vort fattige Guld og Eje i Dannerkongens Skød; bliv hos os fra de fremmede Veje, vi dele Liv og Død!«

Op Danmark! Læg for din Konges Fod
Dit Guld, dit Sølv paa Stand,
Dertil dit strømmende Hjerteblod,
Det Guld vel veje kan?

[1]) Birkedal: En Livsførelse II. 233.

Op, bed ham svare den tyske Mand:
Jeg vil leve som Drot for Danske,
Og jeg vil dø i mit danske Land,
Jeg sender Tysken min Hanske.

— — —

Op stode vi alle som med eet Slag,
Der var Jern i Taaren paa Kind:
»Vi vil drage til Kongens Gaard i Dag,
Vi vil stedes for ham ind.«

At Birkedals Tale gjorde et mægtigt Indtryk paa Forsamlingen, fremgaar af Beretningerne, og det var jo ikke saa underligt! Det var noget nyt, man her hørte, en ejendommelig Veltalenhed, man ikke var vant til. Her var ikke Tale om statsretslige Doktriner, om Ejderstat eller Helstat, om Feudalrettigheder og politiske Herligheder, som i al Fald den store Mængde til syvende og sidst ikke havde noget rigtigt Begreb om. Nej, Talen ramte lige i Hjertet og vakte Følelser og Tanker, som alle i Virkeligheden bar i sig selv. »Der laa som en Sten paa vort Bryst,« skriver Sveistrup, »det var kendeligt, at denne Tale lettede ved Stenen . . . Anelser og Frygt og Haab krydsede sig sært i Sindene. Birkedals Forslag pegede under al denne Pinagtighed paa en lille Gerning, hver især af os kunde faa Lov til at tage Del i. Derfor var det vel, at Birkedals Forslag blev grebet med Varme af Forsamlingen!«

Og hvilken Betydning kunde det saa ikke have haft, hvis en Deputation fra alle Jylland Egne havde kunnet slutte sig til det store københavnske Folketog? Bevægelsen havde da ikke faaet selv det mindste Skin af en blot Hovedstadsbevægelse, men Præget af en hel Folkebevægelse. Men desværre, Tiden tillod ikke dette. Vel fandt Forslaget »almindelig Genklang« i Forsamlingen, og alle lovede, inden de skiltes, overensstemmende med

Birkedals Forslag, »hver i sin Kres at skare Folket om sig til at styrke den fælles Følelse og give den sit kraftige Udtryk i Daad.« — Men — »det erkendtes imidlertid, at Adressen maatte forebringes Kongen hurtigst muligt, og at Deputationens Afrejse ikke maatte udsættes længere end tidligere bestemt, saa at noget nærmere i den Henseende ikke fra Forsamlingens Side kunde besluttes«.

Hvor stort et Indtryk Birkedals Tale havde gjort, viste sig ogsaa derved, at han, den fremmede Fugl i denne Forsamling, der næppe nok fuldt forstod hans store Folkesyn, med størst Stemmetal næst efter Jespersens valgtes ind i Deputationen, der desuden kom til at bestaa af Krarup, Rée, Schytte, Rektor Olsen og Dahl. Størst Stemmetal efter dem havde de bekendte Stænderdeputerede Finsen, Gaardmand Ole Kirk og With og desuden Bregendal, der erklæredes for Suppleanter. Deputationen valgte derpaa Olsen til Formand og Jespersen til Ordfører, der for Kongen »mundtlig skulde tolke Nationens Ønsker.«

Adressen blev derpaa underskreven af »næsten alle Tilstedeværende«. Man aftalte derpaa, forsaavidt man ikke var nødt til at afrejse forinden, at mødes igen næste Formiddag (Torsdag) Kl. 9 for at høre, hvad nyt Posten fra København eller Hamborg (Hertugdømmerne) muligvis bragte; Kalundborg-Damperen gik nemlig om Onsdagen, saa man kunde vente temmelig nye Efterretninger. Under begejstrede Leveraab for »Konge, Fædreland og Frihed« skiltes derpaa Forsamlingen.

Adressen er underskreven af 177, deriblandt af 38 Stænderdeputerede og 9 Suppleanter, hvoraf dog vistnok de 3 hørte til de 46, der havde deltaget i Valget af »de erfarne Mænd«; der var saaledes en 7—8 Stænderdeputerede, der ikke havde underskrevet. Flere kom imidlertid med den næste Dag. Kun fire have slet

ikke underskrevet, nemlig Kammerherre, Kommandør Krieger til Vosnæsgaard (en bekendt Søkriger fra Aarhundredets Begyndelse), Justitsraad Fønss til Ørslev Kloster, Gaardejer, Forvalter Poulsen af Allestrup og Gaardmand J. Hansen af Randrup[1]). — Blandt Underskriverne er der Mænd som Skeel til Birkelse, Borgmester Ræder (se ovenfor S. 415) og den tidligere nævnte Peder Lydersen, Salling-Adressens Forfatter, der dog tillige med flere først underskrev den følgende Dag.[2]) — Af Tilrejsende have 50 underskrevet, deriblandt alle de tidligere nævnte Mænd med Undtagelse af Justitsraad Müller, der imidlertid har underskrevet Tilføjelsen d. 23. Fra Viborg er der 76 Underskrifter, af alle Stænder.

Efter at Mødet omtr. Kl. 6 var sluttet, ilede man til de længselsfuldt ventede Kødgryder i »Handbergs Sal« i Sct. Hansgade, hvor Klubben dengang havde Lokale, og hvor i Stændertiden A. S. Ørsted og J. F. Schouw havde holdt deres selskabelige Sammenkomster. Aldrig har vistnok, hverken før eller senere, en saa begejstret »Dinèr« fundet Sted i Viborg som nu i den overfyldte Sal. Det blev i Virkeligheden en Fortsættelse af Mødet, hedder det i Beretningerne: »Den samme Begejstring aandede helt igennem i Taler, Skaaler og alle patriotisk samstemmende Følelsers Udbrud.« Blandt andet blev »En Stemme fra Jylland« afsunget under stor Begejstring, og Jublen naaede Højdepunktet, da Anonymiteten røbedes og Forfatteren viste sig at være en 23aarig Præstedatter fra Kristrup ved Randers, Pauline Worm, denne begavede Kvinde, der efter sin egen Skildring var »lidt af en Digter, lidt mere maaske af en Tænker, endnu lidt mere af en Valkyrie«,

---

[1]) Ved Sammenligning af Adresse-Underskrifterne i »Fædrelandet«s Beretning (30. Marts) med Medlemslisten i Stændertidenden for 1848, Nr. 1.

[2]) Nørrejysk Stændertidende 1848, Sp. 171.

og som med dette Digt begyndte sin aldrig svigtende Kamp for Danskhed, Frihed og Fremskridt[1]). Hendes Fader var selv tilstede og gav ogsaa en Sang tilbedste, der modtoges med Jubel:

Hvad er det for en Støj og Larm,
Som høres hist i Syden?
Hvo truer dèr med løftet Arm
At gøre Kaal paa Jyden?
Er det en drabelig Armè
Af skæggede Soldater?
:|: Nej, om jeg ellers ret kan se,
Det er kun — Advocater! :|:

Først sent om Aftenen skiltes man ad efter den bevægede Dag, man havde jo været i Ilden lige siden Kl. 10 om Formiddagen. Nogle var allerede afrejste; men de fleste samledes derpaa atter i Stændersalen næste Formiddag, Torsdag d. 23. Marts Kl. 9. Da var Situationen helt forandret! Posten var kommen med Efterretninger fra København fra d. 20. og 21. Marts: Kasinomødet og de der vedtagne Resolutioner, Folketoget d. 21. og det gamle Ministeriums Afgang, Indkaldelsen af de sidste 5 Aars værnepligtige Mandskab. Og saa »foruroligende Efterretninger fra Hertugdømmerne«. Disse bestod dels i de tyske (hamborgske) Blades Efterretninger om Rendsborgmødet d. 18., dels i de samme, tildels forhastede Efterretninger, man d. 20. havde modtaget i København i private Breve, ifølge hvilke der allerede skulde være indsat en provisorisk Regering, og at Garnisonen i Rendsborg, navnlig de menige, skulde have er-

[1]) »Lolland-Falsters Stiftstidende« røbede først, at Forf. var en ung Kvinde, hvorpaa Wissing i »Vib. Stiftst.« 24. Marts under Henvisning til, hvad der var foregaaet under Fællesmaaltidet, nævnede Navnet. Digtet er optaget i Pauline Worms »Vår og Høst« (2. Opl. 1874).

klæret sig for Schleswig-Holstein[1]). Endnu værre lød en Privatefterretning, der samme Dag indtraf til Viborg, at Rendsborg Fæstning allerede var i Slesvig-Holstenernes Vold, Vaabenmagasinet plyndret og 16. Bataillon med dens Chef gaaet over til dette Parti[2]). Men ogsaa de foruroligende Efterretninger om »Friskarer«, som er omtalte ovenfor og som fandtes i »Fædrelandet« af 21., maa vel nu være komne, og ligeledes lignende Privatefterretninger, der var komne til Randers og omtales i »Randers Avis« d. 23.: en Opstand er aftalt, som om kort Tid skal udbryde paa en fastsat Dag eller Aften i alle Holstens og Slesvigs Købstæder, ogsaa i Haderslev; i Hamborg og andre større tyske Stæder organiseres i Stilhed tyske Friskarer af de fattige Klasser, Haandværkssvende o. s. v., der egne sig bedst til hvad man tilsigter: at udplyndre de Mænds Huse og hærge de Distrikter og Egne, som ikke ere Separationen (fra Danmark) hengivne, overhovedet udbrede Forvirring og Skræk; man agter ved Hjælp af de holstenske Jernbaner i kort Tid at kaste store Hobe af disse Friskarer midt ind i Hertugdømmerne[3]). — Vel kunde »Randers Avis« allerede d. 24. skrive, at den meddelte Efterretning om, at »der ved Hjælp af Jernbanerne allerede skulde være kastet Bander af Marodører (!) ind i Hertugdømmerne, hvorfra de maaske snarere end man ventede, vilde aflægge os Jyder et Besøg«, ingen Bekræftelse

[1]) Disse til Kbhvn komne Privatefterretninger anføres saaledes i »Aarhuus Stiftstidende« af 22. Marts. — Den provisoriske Regering i Kiel indsattes først Natten til d. 24. Rendsborgs Overrumpling fandt Sted samme Dag.

[2]) »Vib. Stiftstid.« af 23. Marts.

[3]) »Fædrel.« af 21., »Randers Avis« af 23., »Vib. Stiftstid.« dog først d. 24.

havde faaet i Bladene og syntes blottet for al Troværdighed; men selve disse Bemærkninger vise ved deres Overdrivelser, hvor opskræmmet Fantasien var. »Men«, tilføjes der, »kom de virkelig her ind i Jylland, kunde de under den Stemning, der nu (d. 24. altsaa) hersker her, være temmelig sikre paa ikke at slippe levende ud herfra.« Hvor meget eller hvor lidt man end har hørt om denne sidste Efterretning i Viborg Torsdag Formiddag Kl. 9, saa meget er vist, at den Omstændighed, at disse Efterretninger pludselig kastedes ind i Midtjylland, i Randers og Viborg, ikke blev uden Betydning for de følgende Dages Begivenheder.

Efterretningen om Ministeriets Afgang blev modtagen under dyb Bevægelse og fulgt af rungende Hurraraab for Kongen. Alle følte tillige, at Tiden til Handling nu var kommen. Men hvad nu? Skulde man afsende Adressen eller kaste den i Papirkurven? Nej, Jyderne vilde ikke opgive deres Adresse. Man havde en Følelse af, at Kongen netop nu trængte til et styrkende Ord. Desuden havde man i et Privatbrev fra København allerede faaet en foreløbig Ministerliste: Grev Ludvig Moltke, Gesandt i Paris, Udenrigsminister, Bardenfleth Justitsminister, Grev Sponneck i Toldkammeret Finansminister, Kaptajn Tscherning Krigsminister, Mag. Monrad Kultusminister og — Holsteneren Etatsraad Francke, en udpræget Dygtighed og da Deputeret i Generaltoldkammeret, Minister for Hertugdømmerne. En saadan eller lignende Kombination var ogsaa virkelig paa Tale d. 21. Marts, inden Bardenfleth endnu havde maattet opgive sit umulige Hverv, at samle Mænd som Monrad og Francke under én Hat. Denne Liste fandt imidlertid ingenlunde Forsamlingens udelte Bifald. Tscherning som Krigsminister var man tilfreds

med [1]), rimeligvis ogsaa med Monrad; den unge Sponneck kendte man og havde rimeligvis Respekt for ham som Karaktér, administrativ Dygtighed og Frihandelsmand, men for øvrigt var han jo nærmest konservativ; Bardenfleths Navn har man rimeligvis modtaget med Kulde, ligeledes Ludvig Moltkes, som vistnok var en for Almenheden temmelig ukendt Mand, og da Franckes Navn oplæstes, gik en Mishagsmumlen gennem Forsamlingen. Man havde jo lige læst eller hørt oplæse efter Københavnerbladene af d. 21., at Francke var optraadt paa Kasinomødet for at meddele, hvad han vidste om de paa Mødet i Rendsborg d. 18. tagne Beslutninger. »Vistnok opstod der lidt Forvirring,« siger »Fædrelandet« i sin Beretning om Kasinomødet, »da Etatsraaden begyndte at tale i sit tyske Modersmaal; men ligesom man maa agte hans mandige Optræden i en Forsamling, som han vidste var afgjort fjendtlig stemt imod hans politiske Anskuelser, saaledes maa det ogsaa erkendes, at Forsamlingen lige over for ham viste en højst værdig Holdning.« Vél udraabte Stiftamtmand Bretton, da Mishagsytringerne i Viborgforsamlingen lød: »Ham indestaar jeg for« [2]), men det lod ikke til at berolige Forsamlingen, og det med Rette, thi netop denne Dag tog Francke med »Skirner« til Kiel og blev et af Oprørsregeringens vigtigste Medlemmer. Misfornøjelsen med Francke fremgaar ogsaa tydelig nok af den Tilføjelse til Adressen, som Stænderkomiteen nu fremlagde og som skulde undertegnes baade af dem af de Tilstedeværende, der havde

---

[1]) I »Fædrelandet«s Beretn. af 26. Marts bemærkes, at det i Jylland almindelige Haab at se T. som Krigsminister, nu er gaaet i Opfyldelse.

[2]) Mundtlig Meddelelse af en Tilstedeværende (nu afdøde Etatsraad G. Bruun til Asmildkloster).

underskrevet den egentlige Adresse, og hvem der ellers vilde. Tilføjelsen lød:

»Efter at denne Adresse igaar var besluttet, modtog Undertegnede, som endnu idag her er forsamlede, Budskaber, der dels berette, at Deres Majestæt, sluttende Dem til Folkets Sag, har forkyndt Indsættelsen af et nyt Ministerium, men dels ogsaa, at desværre større og større Farer fra Rigets Sydgrænse true Danmarks nationale Selvstændighed og Tilværelse. Vi opfordre derfor Deres Majestæt til at lægge største Kraft i de forberedende Foranstaltninger, og til nu om Tronen at samle de mest frisindede, kraftige danske Mænd.

Folket er villigt paa hver Maade og med hver Opofrelse at staa Deres Majestæt bi til Rigets Frelse.

Viborg, den 23de Marts 1848.«

Nu kom saaledes det Løfte med om trofast Hjælp, som Birkedal allerede den foregaaende Dag havde savnet. Hvorvidt Birkedal atter paa denne Dag har deltaget i Diskussionen, omtales ikke. Et noget forandret Forslag, hedder det, tiltalte Forsamlingen; men efter at Komiteen og Overretsassessor Werner Ussing med Varme havde talt for »den kraftige Tilføjning«, blev denne enstemmig vedtagen.

Nu var »Forsamlingens stærke Stund« kommen. »Kun én Stemning var nu tilstede«, hedder det. Nu gælder bogstavelig Birkedals Ord:

Op stode vi alle som med ét Slag.
Der var Jern i Taaren paa Kind:
»Vi drage til Kongens Gaard idag,
Vi vil stedes for ham ind!«

Nu rejser I straks, raabte Forsamlingen til Deputationen, inden en Time er I afsted! De fornødne Rejsepenge samledes i en Fart, Bud sendtes efter Ekstraposter, og imidlertid strømmede Folk til for at under-

skrive. »Flere,« hedder det i »Fædrelandet«s Beretning, »som i den nærmest foregaaende Tid havde været de bureau- eller aristokratiske Anskuelsers Repræsentanter eller Tilhængere, sluttede sig nu ganske til Almensagen«. Tilføjelsen har ialt 37 nye Navne, saa at Adressen i det hele er underskrevet af 214. At antage, at alle de ny tilkomne ikke har villet underskrive Adressen d. 22. paa Grund af dens stærke politiske Farve, vilde dog være en Fejlslutning — et Par bekendte Viborg-Navne, der netop var ivrige for Adressen, har saaledes først underskrevet den 23. —, men enkelte Navne er ganske vist betegnende. Blandt de Stænderdeputerede er der kommet tre til: P. D. Bruun, Lüttichau til Tjele og Lüttichau til Grundet, blandt de Tilrejsende Toldinspektør Justitsraad Müller i Aarhus, Provst Wulff m. fl., ogsaa mange fra Viborg, deriblandt Kammerherre Stiftamtmand Baron Bretton, Generalkrigskommissær (senere Kammerherre) Undal, Direktør for Tugthuset, Overretsassessor Tang (senere Justitiarius), Overretsassessor Herredsfoged Eberlin, Borgmester Chr. Koefoed, cand. juris (senere Overretsprokurator, Etatsraad) Neckelmann og flere andre af Bevægelsen medrevne Mænd, navnlig af Købmands- og Haandværkerstanden.

Inden man skiltes, blev det aftalt, at Viborg skulde være hele den jyske Bevægelses Centrum, hvortil og hvorfra alle Meddelelser skulde ske om, hvad der maatte være at gøre for at virke i Adressens Aand, og at de derværende Stænderdeputerede indtil videre skulde virke i den Retning, indtil Deputationen vendte tilbage.

Mødet sluttedes med, at Schytte under dyb Bevægelse, der ogsaa havde grebet den store Forsamling, overensstemmende med Birkedals Tale den foregaaende Dag, indskærpede de hjemrejsende hver i sin Kres at

sprede Begejstringen videre, saa at denne maatte vise sig kraftig i Gerning. Alle lovede det — og de holdt Ord. »Inden en Dag ville Forsamlingens Tanker være det jyske Folks«, saaledes ender Beretningen i »Aarhuus Stiftstidende«.

Kl. 9 var Mødet begyndt, lidt over Kl. 12 kørte Rektor Olsen »under Mængdens stormende Hurraraab« afsted med sin Stab: Jespersen, Birkedal, B. Rée, Schytte, Dahl og Finsen (der som første Suppleant var traadt istedenfor Krarup, der først havde maattet gøre en Hjemrejse og derfor allerede var afrejst Aftenen forud).

»Vi rejste med Dag og saa med Nat,
Slet ingen af os blev træt,
Indtil vi stod paa Borgen brat
For Kongens Majestæt«.

Man kan ogsaa følge Ekspeditionen paa den lange Vej med Ekstrapost over Randers, Aarhus hele Jylland igennem, over Øerne til København. Søndag Formiddag d. 26. Marts ankom den her til. Samme Aften læstes Beretningen om Viborg-Mødet i »Fædrelandet«. Og her i København maa vi foreløbig forlade den, indtil vi Dagen efter steder den »for Kongens Majestæt«. Inden den Tid fik den nemlig Følgesvende. Fra Viborg (og Randers) spredte Rejsningen sig ved de hjemvendte Viborg-Mænd, baade mod Nord og mod Syd.

III. Efter Mødet.

(23. Marts—23. Juni.)

Næppe var Deputationen afrejst fra Viborg, før 26 unge Mænd tegnede sig til frivillige Vaabenøvelser under Ledelse af en Officer, Kaptain Gedde. Dette fandt stærk Tilslutning, saa at snart baade ældre og yngre deltog i

Øvelserne. — Samme Aften (23. Marts) fandtes i »Viborg Stiftstidende« fra P. D. Bruun som Formand for Asmild og Tapdrup Sogneforstanderskab og fra hans Broder M. P. Bruun paa Bruunshaab som Stænderdeputeret en Opfordring til samtlige Sogneforstanderskaber i Viborg Amt om at samles paa Viborg Raadhus d. 29. Marts, thi, hedder det i Opfordringen, »de med Posten senest ankomne Efterretninger i Forening med Indkaldelsen af det værnepligtige Mandskab vidne noksom om, at det nuværende Øjeblik er af uberegnelig Vigtighed; dette maa ogsaa erkendes af Bondestanden«. Et saadant Møde holdtes ogsaa, som senere skal blive omtalt, d. 29. Marts.

I Randers havde man imidlertid været lige saa tidlig paa Færde som i Viborg. Om Morgenen d. 23. havde man her faaet Efterretningerne om Kasinomødet, Folketoget i København og Ministeriets Opløsning, desuden de foruroligende Efterretninger fra Hertugdømmerne, »Børsenhalle«s Beskrivelse af Rendsborgmødet d. 18. og saa tillige »Fædrelandet«s tidligere omtalte Haderslevberetninger om de ventede »Friskarer«, »Haandværkssvende« o. s. v., hvilket bestyrkedes ved de Efterretninger, som Rejsende havde bragt til Randers selv om »Marodør-Banderne«.

Alt dette fremkaldte et voldsomt Røre i Randers. Der holdtes et stort Hestemarked; mange Landboere var komne til Byen; men Omsætningen indskrænkede sig til det nødvendigste, »thi den samlede Folkemasse havde kun Sind og Sans for Fædrelandets Forsvar«. — Efter Opfordring fra Borgerrepræsentanterne afholdtes Kl. 3 et Møde paa Raadhuset. Fra Vinduerne talte Amtmanden, Kammerherre Lorentz (»dog ikke som Amtmand, men som fædrelandsksindet Mand«) og de allerede d. 22. om Aftenen fra Viborg-Mødet afrejste Mænd, Provst Vallentin,

Auditør Dahlerup og Kammerraad Krarup, der ligeledes talte opmuntrende og kraftige Ord til den udenfor forsamlede Mængde. Man besluttede bl. a. hos Kongen at andrage om Tilsendelse af Vaaben, for at man kunde blive sat i Stand til at danne en Almenvæbning, og næste Dag at samle Bønderne herredsvis.

Dette skete ogsaa, og d. 25. kunde »Randers Avis« bringe »den glædelige Efterretning, at man som Følge af, hvad der passerede i Randers d. 23., allerede i flere af Amtets Herreder formelig har organiseret sig til med kraftig Modstand at imødegaa og tilbagevise den Fare, der mulig maatte true fra Syd«. Herved sigtes til Rygterne om »Marodørerne«, som »Randers Avis« under den daværende Stemning dog var sikker paa ikke vilde slippe levende fra det. Mange Landmænd, der d. 23. var i Byen for Hestemarkedets Skyld, havde bragt den almindelige Enthusiasme til deres Hjem og tildels ogsaa benyttet Lejligheden til at gøre Indkøb af Vaaben.[1]) I Randers selv paatænktes ogsaa Oprettelsen af et ridende Korps. Det er saaledes klart, at Rygtet om »Marodørerne« har bidraget meget til den stærke Rejsning netop i Randersegnen.

Andragendet til Kongen paatog Krarup, der jo var Medlem af Viborg-Mødets Deputation, sig at tage med til København. Tidlig den næste Morgen træffe vi ogsaa den ivrige Mand i Aarhus. — Allerede Torsdag Aften (d. 23. Marts) havde her en Del Borgere samlet sig for at drøfte en Adresse til Kongen. Da imidlertid Efterretningen om, hvad der om Torsdagen var sket i Randers, Fredag Morgen d. 24. kom til Aarhus, sammenkaldtes til Kl. 1 et Folkemøde i Regimentets Ridehus, hvor 2000 Mennesker samledes. Krarup gav en Beretning

---

[1]) »Randers Avis« 23., 24. og 25. Marts.

om Randersmødet og oplæste den her vedtagne Adresse. Købmand Hammershøj, der lige var kommen tilbage fra Viborg-Mødet, valgtes til Præsident og gav en Beretning om dette Møde og dets Beslutninger. Man vedtog straks at danne en permanent Folkevæbningskomité (Kaptain Robertson, Lærer Kraiberg, Borgerkaptain Røgind, Oberst Guldberg og Overlærer Oppermann). Den i det foregaaende Aftenmøde drøftede Adresse til Kongen, hvori man lovede trofast Bistand, vedtoges, og til at overrække den valgtes en Deputation, bestaaende af Overlærer Oppermann, Toldinspektør Justitsraad Müller, Konsul Herskind, Lærer Kraiberg og Købmand, Stænderdeputeret Hammershøj. Indskrivning af Frivillige begyndte straks, ligeledes Indsamling af Penge; inden Kl. 7 var tegnet 4000 Rbd. (8000 Kr.), deriblandt Hartvig Rée med 1000 Kr.

Samme Aften holdtes i Viby Skole i Aarhusegnen en Forsamling af Bønder fra Viby og omliggende Sogne, ledede af Skolelærer Bering. En Adresse til Kongen vedtoges; men man førte heri det store Ord: »Vi forlange« en fri fælles Forfatning for Kongeriget og Slesvig, dog uden Krænkelse af Slesvigs Rettigheder; »vi forlange« en Valglov, »der hviler paa Frihedens og Lighedens Grundsætninger (o. s. v.); men til Slutning »erklære« de at være villige til at bære ethvert Offer for at tvinge Oprørerne til Lydighed.[1])

Adressen blev medgivet Aarhusdeputationen, der ogsaa kom til at medbringe Randersadressen, da Krarup, der skulde have overbragt den, hellere vilde blive hjemme for at virke paa Landbefolkningen.

Randers- og Aarhusegnen var saaledes tidlig stærkt med. Men med Viborg-Mødet som Centrum bredte Be-

---

[1]) »Aarhus Stiftstidende« d. 27. Marts; »Fædrelandet“ 27. Marts.

vægelsen sig i de følgende Dage ogsaa ud over en stor Del af Midt- og Nordjylland. I Hobro dannede der sig saaledes d. 24. en Komité, der opmuntrede Landboerne til sognevis at danne Komiteer, der skulde sætte sig i Forbindelse med Hovedkomiteen i Hobro for at organisere sig, saaledes som det allerede var Tilfældet i flere af Randers Amts Herreder.[1] — Den 24. og 25. var Bevægelsen naaet til Mariager, hvor den fra Viborg-Mødet tilbagevendte Prokurator Brasch i Forening med Overauditør Hammerich og Pastor Boesen indsendte en af »50 Borgere, Embedsmænd og andre Medborgere« undertegnet Adresse, der af Jo. Fr. Schouw skulde overrækkes Kongen og hvori der lovedes ham Folkets Støtte til Kampen for Slesvig.[2] — I Skive dannedes ligeledes d. 25. Marts et frivilligt Korps,[3] og saaledes fremdeles i de følgende Dage i midt- og nørrejyske Stæder. Den 27. Marts fremlagdes saaledes i Hjørring hos den i Byens nyere Udviklingshistorie bekendte Konsul Nielsen en Takadresse til Københavns Borgerrepræsentation, og d. 28. og 30. Marts holdtes Folkevæbningsmøder (Byfoged Justitsraad Petersen m. fl.). Den 29. Marts holdtes lignende Møder i Frederikshavn og i Landkommunerne deromkring, samme Dag i Sæby og Omegn (Byfoged Gad m. fl.).[4]

Ogsaa i Aalborg var der dannet en Komité for en Folkevæbning, bestaaende af Borgerrepræsentanterne Jensen og Weile, Justitsraad Toldkasserer Thorbrøgger m. fl., der d. 28. indbød Folk til at melde sig som Frivillige, til Pengebidrag o. s. v. Men samtidig indbød de tidligere ved Mødet i Teatersalen d. 12. Marts til Repræsentanter

[1]) »Aalb. Stiftst.« 26. Marts.

[2]) »Fædrel.« 31. Marts, Sp. 674, »Randers Avis« 3. April.

[3]) »Vib. St. 28. Marts.

[4]) »Hjørring Avis«, de paagældende Dage. — Lønborg-Friis: Den jyske Slavekrig, S. 60 f.

for »Folkevennernes Selskab« valgte Mænd: Prokurator Møller, Kæmner Wulff, Møller Ingstrup, Præst Paludan-Müller og Skrædermester Ingstrup til et nyt Møde i Teatersalen Torsdag d. 30. Marts. Rée var ogsaa en af de valgte Repræsentanter, men endnu ikke vendt tilbage fra København, og det er ligesom man har benyttet hans Fraværelse til at give Foreningen et mere moderat Præg. Paa Mødet d. 30. besluttedes, at Selskabet definitivt konstituerede sig, og det vedtoges, at Selskabet under de nuværende Tidsforhold skulde have en patriotisk Retning for at understøtte og fremme den fælles fædrelandske Sag. Den i det forrige Møde (ɔ: d. 12. Marts) fremlagte Adresse, der jo var forfattet af Rée og gik ud paa Opfordring til Sammenkaldelse af en Nationalforsamling og hvori ogsaa Lighedsprincipperne stærkt betonedes, skulde paa Grund af de forandrede Forhold ikke indsendes, ligesom ogsaa det af Rée i Udsigt stillede Forslag til et Understøttelsesselskab »stilles i Bero indtil videre«. Derimod udstedte man Opfordring til Vaabenøvelser og Ydelse af frivillige Bidrag. En Komité, bestaaende af Rektor Tregder, Tobaksfabrikant Obel, Garveriejer Smith, Pastor Schurmann og Bundtmager Hermann, nedsattes for at virke for, at enhver Mand eller Kvinde i Aalborg By og Amt skulde yde et maanedligt Bidrag efter Evne, dog ikke under 8 ß, til Forsvarsmidler. Desuden besluttedes det, at Selskabet gennem sin Bestyrelse skulde sætte sig i Forbindelse med hele den nordlige Del af Jylland og opfordre Byerne her til at fremme en forventet Regeringsbestemmelse om Almenvæbningens Organisation og til at faa dannet en Centralkomité for hele den nordlige Del af Jylland.

Noget saadant skete ogsaa senere paa et Folkemøde af Deputerede fra alle Amtets Sogne og af forskellige Mænd

fra Aalborg, der under Schurmanns Ledelse d. 8. April holdtes paa Raadhuset i Aalborg.

»Folkevennernes Selskab« i Aalborg virkede saaledes foreløbig mere i national end i politisk Retning, og enig Samvirken syntes tilvejebragt.

To nye Momenter vare imidlertid komne til. Den 26. og 27. Marts havde man i Jylland faaet den endelige Ministerliste at vide; de politiske Adresser fik derefter mere Form af Takadresser end af Opfordringer. Dernæst havde Hestespørgsmaalet pludselig grebet Befolkningen. Den 25. Marts var der udstedt et Reskript, at der af Jylland og Fyn skulde udskrives 2000 Heste mod Betaling. Da dette d. 27. om Morgenen naaede Viborg, indrykkede Stiftamtmand Bretton samme Aften følgende karakteristiske Opfordring i »Viborg Stiftstidende«:

»Medborgere! Kongen udskriver 2000 Heste til sin Tjeneste til Forsvar for Rigets Ære og Selvstændighed. Hs. Maj. byder Betaling for samme. Jeg opfordrer Eder til at stille disse Heste uden Betaling til vor ophøjede Konges og Fædrelandets Tjeneste, og for at give Eksemplet har jeg idag bedt Hs. Majestæt om allernaadigst at modtage til Kavalleri-Tjeneste mine tvende skønneste, til mit eget Brug anskaffede Heste.«

Opfordringen fandt stærk Genklang; allerede Dagen efter kunde Bladet meddele, at M. P. Bruun havde tegnet sig for tre Heste. Brettons Opfordring optoges i de følgende Dage i jyske Blade; som Bevis paa Offervillighed anfører »Viborg Stiftstidende« et Par Uger senere, at selv Tyendeklassen »i det lille Hinge Pastorat« har skudt sammen til Indkøbet af en Hest. — Bretton var dog ikke ene om Tanken; samme Aften kunde nemlig Schytte paa Kasinomødet i København meddele, at han samme Middag havde modtaget et Brev fra en anden Stænder-

deputeret, at han tillige med flere ansete Mænd i sin Egn allerede var betænkt paa at forsyne Regeringen med Heste, og at Stemningen i Jylland var en saadan, at han haabede at kunne stille et meget betydeligt Antal til Regeringens Raadighed efter Maalestokken: 1 Hest pr. 100 Tdr. Hartkorn.[1]) Bretton har dog, saa vidt man kan se, den Fortjeneste, først at have udstedt en Opfordring herom i Jylland og for saa vidt at have givet det første Stød til Bevægelsen, i al Fald i denne Landsdel, og ivrig som han var, træffer man ham næste Dag i Randers.

Efter at man her d. 27. havde faaet Meddelelse om Ministeriets Dannelse og mange andre Efterretninger, opfordrede en Komité, der bestod af de fra Folkemødet i Viborg bekendte Navne: Apoteker Køster, Auditør Dahlerup, Købmand Julius Rée og Overlærer Linnemann, til et Møde i Ridehuset næste Dag, 28. Marts Kl. 10. Det blev »det mest storartede Folkemøde«. Først afsang man Kaalunds nye Digt:

»Opmand dig, du Danske, lad Verden nu se,
at ej du vanslægted i Tiden ....«

Apoteker Køster indledede derpaa med at gøre opmærksom paa, at nu var Øjeblikket kommet, da det danske Folk ved Enighed og Kraft skulde styrke den unge folkelige Regering. En Adresse vedtoges, hvori man tolkede Kongen sin Taknemmelighed og lovede kraftig Støtte. Derpaa udnævntes en permanent Komité: Provst Vallentin, Køster, Julius Rée, Justitsraad og Borgmester Neckelmann, Kammerraad Krarup, Adjunkt Dorph, Pastor Jørgensen og Købmand H. R. Bay, alle bekendte Navne dels fra Viborg-Mødet, dels fra Randers kommunale Liv, — med det Hverv, hver i sin Kres

[1]) »Fædrel.« 28. Marts, Sp. 639. — »Hjørring Avis« 4. April.

at virke for Almenaandens og Almenvæbningens Fremme; for frivillige Bidrag til Vaaben og Heste tegnede man sig beredvillig.[1])

Den 29. Marts holdtes derpaa i Viborg Stænderhus det store Væbningsmøde, hvortil der allerede var indkaldt d. 24. — Afsendinge fra næsten alle Amtets Sogneforstanderskaber, en Del større eller mindre Landejendomsbesiddere og en stor Del af Viborgs Indbyggere havde givet Møde. Der vedtoges en nærmere aftalt Ordning af Væbningen, og at enhver vaabenfør Mand fra det 16. til det 60. Aar, naar han var villig dertil, straks skulde væbnes enten med Gevær eller hvad andet Vaaben, der kunde skaffes tilveje, navnlig Lanser og Dolke; Modellanse kunde faas hos Kaptajn Gedde i Viborg; hvert Sogns Beboere skulde selv vælge en Befalingsmand til at lede Øvelserne (o. s. v.). Det vedtoges, at M. P. Bruun og Buchwaldt straks skulde rejse til København for at fremskynde, at der sendtes Officerer til den nærmere Organisation og at der udleveredes Skydevaaben. Desuden valgtes en fælles Komitė for hele Amtet, nemlig M. P. Bruun, Assessor Bregendahl, Hofjægermester Lüttichau (til Tjele), Købmand Hagemann, Købmand Buchwaldt og Herredsfoged Eberlin.

Denne Komitė's Virksomhed sporer man ogsaa i den følgende Tid ved flere Lejligheder — saaledes holdt den kort efter i Skive et stort Møde med Sallingboerne —; derimod kom M. P. Bruun og Buchwaldt ikke længere end til Aarhus. Her traf de den fra København tilbagevendende Deputation, af hvem de erfarede, at Regeringen paatænkte Udnævnelsen af en Militær til at forestaa Ledelsen af Væbningen.[2])

---

1) »Rand. Av.« 28. Marts. »Vib. St.« 29. Marts (Ekstraudgave).
2) »Vib. St.« 31. Marts.

Den hidtil omtalte Bevægelse havde i alt væsentligt haft sit første Udgangspunkt fra Viborg-Randers, og de tilbagevendte »Viborg-Mænd« havde paa de fleste Steder været virksomme. Lidt anderledes forholder det sig med Bevægelsen i det sydlige Jylland, og her kommer Horsens og navnlig Vejle til ligesom at ligge i Midten og at blive paavirket fra begge Sider.

I Fredericia holdtes der saaledes allerede d. 23. Marts »ved Efterretningen om de revolutionære Bevægelsers forestaaende Udbrud i Hertugdømmerne« et Borgermøde, paa hvilket der vedtoges en Erklæring til Slesvigerne, hvori man lovede at staa Last og Brast med dem imod den fælles Fjende. Dagen efter skulde der holdes et nyt Borgermøde; men hvad der her blev besluttet, vides ikke.[1])

Da man i Ribe d. 24. Marts havde modtaget Efterretning om Kasinomødet og Rendsborgmødet, udstedte Borgerrepræsentanterne en Erklæring, hvori de sluttede sig til Kasinomødets Program. Samme Dag (d. 24.) var imidlertid ogsaa den første Efterretning om Dannelsen af Friskarer kommen, men vel at mærke efter Meddelelse fra København. Næste Dag, Lørdag d. 25., holdtes en Raadstueforsamling. En Komité, blandt hvis Medlemmer en af de mest fremtrædende var den som Ribehistoriker bekendte Adjunkt P. Chr. Adler (senere en kort Tid Landstingsmand), fremlagde den d. 24. vedtagne Erklæring, der enstemmigt vedtoges. Adler og Landinspektør Siemsen fremhævede Nødvendigheden af, at Ribe Borgere kunde forsvare Byen »mod omstrejfende Bander«, og en Forsvarskomité valgtes. De udbredte Rygter virkede ogsaa til, at Byen d. 27. kom i stærk Bevægelse og at ogsaa Landboerne holdt Vagt omkring i Byerne; Korpset fra Ribe gjorde under Siemsens Anførsel ogsaa smaa Strejftog

---

[1]) »Fædrel.« 28. Marts.

ind i det Slesvigske for at hindre formentlige Angreb herfra.[1])

Ogsaa til Kolding var der d. 24. om Aftenen fra Nordslesvig kommet det Rygte, at Tugthusslaverne fra Rendsborg vare løsladte og røvende og plyndrende drog mod Nord. Rygtet vakte dog foreløbig ikke videre Uro i Kolding. Vel blev der holdt Vagt af Borgerne, men man beroligede sig med den meget fornuftige Tanke, at det vilde dog vare nogen Tid, inden de kom saa langt mod Nord; desuden indtraf allerede d. 26. en Bataillon fra Fredericia til Kolding.[2])

Efterretningerne fra Kolding har derfor næppe haft videre Indflydelse paa den stærke Bevægelse, der d. 25. og følgende Dage viser sig i Vejle. Den skyldes langt mere Efterretningerne om Stillingen i det hele og fremskyndedes ved Viborg-Mændenes Tilbagekomst: With, Stockfleth o. s. v. Den 24. var Viborgdeputationen kommen gennem Byen, og allerede d. 25. udstedte Herredsfogderne With (Bjerge-Aasum H.), Stockfleth (Nørvang-Tørrild H.) og Qvistgaard (Anst-Slavs H. med Bopæl i Kolding) trykte Proklamationer til Bønderne: »Øjeblikket kræver de kraftigste Forholdsregler fra Kongens, Opofrelser og Anstrengelser fra Folkets Side« (o. s. v.). Bønderne opfordres derfor til Møder de følgende Dage for at iværksætte en Folkevæbning.[3])

Man har en interessant Skildring af den i Vejle og Kolding vakte Bevægelse af J. A. Worsaae, da Inspektør ved Oldnordisk Museum. Han havde i Anledning af sin

---

[1]) »Ribe Avis«, 24. Marts og følg. Dage. — En Skildring af Begivenhederne i Ribe d. 27. Marts (skreven 1898) findes ogsaa i Fr. v. Jessens Samling af Beretninger om Krigen 1848—50 i Rigsarkivet.

[2]) Lønborg Friis: Den jyske Slavekrig, S. 150 f.

[3]) »Vejle Avis« 25. og 27. Marts.

Moders Begravelse netop i disse Dage besøgt sin Fødeby Vejle og ogsaa gæstet Kolding og var derfra vendt tilbage til København. »Aldrig saa snart«, skriver Worsaae, »havde de ubestemte Rygter om Oprøret i Hertugdømmerne i Lørdags og Søndags (ɔ: d. 25. og 26.) antaget en mere bestemt Karaktér, før alle, baade Embedsmænd, Borgere og Bønder, begyndte at samvirke til Fædrelandets Forsvar. Herredsfogderne With, Stockfleth og Brødrene Qvistgaard[1]) stillede sig uopholdelig i Spidsen for den folkelige Bevægelse. De holdt Møder med Borgerne og Bønderne, opfordrede dem til at afgive Befordring til de indkaldte Soldater og Matroser og foreholdt dem Nødvendigheden af at organisere Frikorps eller i al Fald Beskyttelseskorps i de enkelte Sogne. — I Kolding tilbød en Del unge Mennesker straks at indtræde i et Skarpskyttekorps for at bidrage til Byens Forsvar. Emissærer drog ud i alle Retninger til Nordslesvig for at forsikre Bønderne om, at deres jyske Brødre i Tide skulde opbyde alt for at komme dem til Hjælp .... Efter hvad jeg har erfaret i Jylland, ville Jyderne rejse sig som een Mand for at værne om Danmarks Ære og Selvstændighed og for at vogte den gamle danske Grænse«.[2])

Til Horsens kom Bevægelsen lidt senere end til Vejle. Da man i Horsens d. 26. Marts modtog foruroligende Efterretninger fra Hertugdømmerne, sammenkaldtes af Ræder, Holst og fl. d. 27. et Folkevæbningsmøde. Man tog nu Sagen kraftigt fat; et beredent Skyttekorps m. m. dannedes, og et Par Dage efter (d. 29. Marts) drog 100 Frivillige ad Grænsen til.

[1]) Den anden Broder var Borgmester i Kolding.

[2]) »Hempels Avis« (Odense) Nr. 78, optaget i »Vejle Avis«' Følgeblad til Nr. 39 (Torsdag 30. Marts). — En lignende begejstret Skildring af Stemningen i det sydlige Jylland gav Worsaae efter sin Tilbagekomst til »Fædrel.«, 31. Marts.

De jyske Deputationer i København.

Efter en efter de daværende Færdselsforhold hurtig Rejse var imidlertid det nørrejyske Folkemødes Deputation Søndag d. 26. Marts indtruffen til København, og kort efter ankom Aarhusdeputationen med Randers-, Aarhus- og Viby-Adresserne. Viborg-Mødets Deputation henvendte sig straks til »Fædrelandet«, der endnu samme Aften meddelte Referatet af Viborg-Mødet og tillige i dette og de følgende Nr. af Bladet efter Deputationernes Meddelelser gav en Skildring af »den almenbegejstrede Stemning for Nationalselvstændighedens og Frihedens Sag«, som herskede i Jylland, af Møderne i Randers, Aarhus og Viby, og hvorledes Bønderne i Bjerge-Aasum Herreder (With) allerede havde indledet Folkevæbningen, o. s. v.

Mandag Formiddag d. 27. Marts stedtes derpaa Viborg-Mødets Deputation for Kongen. Jespersen holdt som Ordfører paa Jydernes Vegne Talen til Kongen. Dens Ordlyd kendes ikke; kun hedder det, at Kongen til Gensvar paa Deputationens tillidsfulde og fædrelandsksindede Fremstilling af Sagernes Stilling og af Stemningen i Landet og dens Forsikring om, hvor dybt Følelsen af Danmarks krænkede Ret havde grebet alle, udbrød i et bevæget og dybt gribende: »Som talt ud af mit Hjerte«, og tilføjede: »Det er mig velgørende at høre, hvad De her har udtrykt. Ja tilvisse, Folkets Sag er mig dyrebar og opfylder mit Bryst, al min Tanke og alle mine Idrætter. Tro De mig, at jeg som Konge tilfulde skal besvare den Stemme, som udtaler sig i Folket, og at ingen Glæde kan være større for mig end at samles med mit Folk og i dets Midte for at værne om dets Ret og Nationens Ære«. Han omtalte derpaa, at han, hvis Forholdene tillod det, snart vilde komme »til sine kære Jyder« og sluttede med: »Hils dem, hils dem alle. Jeg selv er Jyde, som jeg er hele Dan-

marks trofaste Ven. Jeg er stolt af at være Konge for et saadant Folk, og al min varme Stræben skal kun være rettet paa dets Bedste«.[1])

Efter om Formiddagen at have modtaget Deputationerne red Kongen ved 6-Tiden i højtideligt Optog til Rosenborg Eksercerplads for at tage Afsked med de bortdragende Tropper. Det var første Gang, Kongen offentlig havde vist sig efter d. 21. Marts. Det blev derfor et sandt Triumftog for ham, og næppe var man kommen herfra, før 2500 Mennesker Kl. 8 samledes til det 3die store Borgermøde i Kasino, hvortil der tidligere var udgaaet Indbydelse. Her mødte alle Deputationerne for at give Meddelelser. Prof. H. N. Clausen var »Præsident« og indledede med nogle Ytringer om, at Kongen nu var omgiven af frisindede, folkelige Mænd, hvilket var opnaaet ved det sidste paa dette Sted afholdte Møde. Derpaa fremtraadte Rektor Olsen som Formand for Folkemødet i Viborg og meddelte, hvad der her var forhandlet, hvordan Stemningen havde været og hvilke Indtryk Deputationen havde modtaget under sin Rejse til Hovedstaden. Som Deputationens Ordfører føjede Jespersen hertil en Beretning om Audiensen om Formiddagen, og hans Skildring heraf og Gengivelse af Kongens Svar fremhæves i en af Beretningerne som et af Mødets Glanspunkter.[2]) — Derpaa gav Overlærer Oppermann paa Aarhus Deputationens Vegne en Skildring af, hvad der var foregaaet i Randers og Aarhus.

Deputationerne blev modtagne »med jublende Bifald«; men da nu selve Hans Krüger fra Bevtoft traadte frem i Spidsen for en nordslesvigsk Deputation, hilstes han

---

[1]) Jespersens Gengivelse af Kongens Ord i Kasinomødet, »Fædrel.« 28. Marts Sp. 639; jfr. »Aarhus Stiftstidende« 31. Marts, »Vib. Stiftstid.« 3. April (jfr. 30. Marts).

[2]) »Aarhus Stiftst.« 31. Marts.

»med en Bifaldsstorm, der aldrig syntes at skulle faa Ende«. Han gav en Fremstilling af Stemningen i Nordslesvig og af det slesvig-holstenske Møde i Rendsborg d. 18. Marts, hvori han selv havde været tilstede og var optraadt med saa stort et Mod. Derpaa oplæstes en Adresse, der var forfattet af Hans Krüger og hans tilstedeværende Medhjælpere, de bekendte Nordslesvigere Nis Lorenzen fra Lilholt og Møller Staal fra Taarning »som Stænderdeputerede for de mindre Landejendomsbesiddere i Hertugdømmet Slesvig«. I denne »Adresse til det danske Folk«, som var dateret Haderslev d. 25. Marts, takkedes det danske Folk paa det varmeste for den Hjælp, det i Aarenes Løb havde ydet Danskhedens Sag i Slesvig.

Der vedtoges derpaa en Adresse fra »Danske Mænd til Slesvigerne«, hvori disse opfordredes til Troskab mod Danmark: »Slesvigske Medborgere! Slutter eder til os. Vi gentage vor Konges Tilbud; vi gentage det i end stærkere og bestemtere Ord: Egen Landdag, egen Forvaltning, lige Ret for den tyske og danske Nationalitet, ligelig Andel i alle Statens Goder, en vidt udstrakt Valgret, Folkevæbning, Foreningsfrihed, Trykkefrihed, Edsvorneret — det skulle I opnaa med os og ved os (o. s. v.)«.

Paa de 2500 tilstedeværende danske Mænds Vegne underskreves Adressen af H. N. Clausen, Jo. Fr. Schouw, Hother Hage, Balthasar Christensen, Martin Hammerich og N. E. Meinert som Stænderdeputerede for Østifterne i København, af F. C. Olsen, W. Schytte, W. Birkedahl, T. Dahl, C. M. Jespersen, John Finsen og Bernhard Rée som »Deputerede fra Folkemødet i Viborg«, af Ludvig Oppermann, Konsul P. Herskind og Justitsraad Müller som »Deputerede fra Aarhus« (desuden af A. F. Krieger, Prof. P. Pedersen og C. Ploug, vel nærmest paa slesvigsk Forenings Vegne).

Under Mødet havde Forsamlingen paa Forslag af

Hother Hage vedtaget en Opfordring om snarest muligt at stille Heste til Regeringens Raadighed, saaledes som allerede flere Godsejere havde gjort. Dette gav Anledning til, at Schytte gav den tidligere omtalte Meddelelse om, at man ogsaa i Jylland tænkte paa det samme.

Fortsat Bevægelse i Jylland.

Med stærke Indtryk og vel ogsaa med Vink om, hvad der i den nærmeste Fremtid i en eller anden Retning kunde ventes fra Regeringens Side, vendte de jyske Deputationer tilbage fra København og fandt ved deres Hjemkomst navnlig det midterste og nordlige Jylland i et fuldstændigt Oprør: »Slavekrigen« var udbrudt. De længe ventede »Friskarer«, »Marodører«, »Vagabonder« var i den opskræmmede Fantasi blevet til løsslupne Rendsborgslaver. Det er foran omtalt, at man allerede d. 24. Marts i Kolding med forholdsvis Ro havde modtaget den falske Efterretning om, at de kunde ventes; men d. 29. og følgende Dage udbredte sig pludselig fra Vejleegnen den Efterretning, at de vare komne og plyndrende og hærgende drog mod Nord. Den 30. kom Efterretningen til Viborg, og alt kom ogsaa her, ligesom alle andre Steder, i den stærkeste Bevægelse. Der fortælles endogsaa, at da Rektor Olsen og Prokurator Jespersen paa Tilbagerejsen kom til Broen ved Nørremølle, blev de standsede af de der udstillede Vagter, inden de fik Lov at komme ind i Byen.

»Slavekrigen« havde vist Jydernes Villighed til at rejse sig, men ogsaa Umuligheden af en »Folkevæbning« uden ordentlig Indøvelse. Under 29. Marts havde Regeringen overdraget Generalmajor F. Moltke at organisere Folkevæbningen for Fodfolkets og Generalmajor Castenschiold for de beredne Korpsers Vedkommende. Disse Mænd udstedte ogsaa i den følgende Tid

Proklamationer om Dannelsen af Frikorps, der vilde slutte sig til Hæren.[1]) Ogsaa i de følgende Dage holdtes derfor Folkevæbningsmøder rundt om i Jylland; Viborg-Komiteen forhandlede saaledes i Skive med Sallingboerne; i Nykøbing paa Mors holdtes Møde under Ledelse af Borgmester Rummelhoff m. fl., i Thisted efter Opfordring af Amtmand G. Rosenkrantz, og saaledes i flere nørrejyske Stæder. Men imidlertid kom den virkelige Krig, Slaget ved Bau o. s. v. Den umiddelbare Frygt for Indfald af Friskarer og lignende var dermed dæmpet; men Jyderne vedblev med stor Iver at danne Frikorps og at eksercere rundt om i Landet. Da Jylland imidlertid senere truedes af en fjendtlig Besættelse under Wrangel, turde Regeringen selv ikke lade de uøvede Skarer, der ikke vare indlemmede i Hæren, komme i Kamp med Fjenden. Under sin Rejse i Jylland som Regeringskommissær lagde Orla Lehmann derfor en stor Dæmper paa Bevægelsen og tillod kun i Nord- og Midtjylland at Øvelserne fortsattes, »som et godt Middel til at holde Folket i Humør«. Han saa derfor med Betænkelighed paa Stiftamtmand Bretton's »Landstorm«, nu da Wrangel (2. Maj) var rykket ind i Jylland, og tillod ham kun »at fylde Horizonten med Vaabengny, naar han kun sørgede for, at hans Hær ikke kom Fjenden for Øje . . . .« [2])

I politisk Henseende stod imidlertid endnu tilbage Ordningen af Forfatningsforholdene. Paa Viborg-Mødet d. 23. Marts var det jo allerede blevet aftalt, at Viborg skulde være et Centralpunkt for al Virken i den affattede Adresses Aand, hvortil alle Meddelelser skulde rettes og hvorfra alle Meddelelser skulde udgaa. En Komité, bestaaende af Adjunkt Bahnson, Købmand og Borgerrepræsentant G. Boye, Overretsassessor Bregendahl,

[1]) Moltkes Prokl. af 31. Marts, indrykket i »Vib. St.« 6. April.
[2]) Orla Lehmanns efterladte Skrifter II, 292.

Fabriksejer og Stænderdeputeret M. P. Bruun, Præst P. W. Bruun, Overretsassessor Buch, Købmand og Stænderdeputeret Buchwaldt, Købmand og Kæmner Hagemann, Landsoverretsprokurator og Stænderdeputeret C. M. Jespersen, Rektor F. C. Olsen, Overretsprokurator Qvistgaard, Købmand og Borgerrepræsentant A. W. Sandberg, Overretsassessor W. Ussing og Overlærer A. S. Wesenberg, udstedte derfor d. 6. April en Indbydelse til Beboerne i Viborg By og Omegn om at samles i Stændersalen Tirsdag d. 11. April for at stifte »en fædrelandsk Association for Viborg By og Omegn«; thi i disse Tider, hedder det i Indbydelsen, da det danske Folk har den Opgave ikke blot udadtil at forsvare Statens Ukrænkelighed, men ogsaa indadtil at danne sig en Forfatning, og da Kongens baade aabent udtalte Vilje og Indsættelsen af et folkeligt Ministerium giver Udsigt til, at Folket vil faa berettiget Indflydelse paa sin Skæbne og Tilstand, er det mere end ellers nødvendigt, at der gives Lejlighed til en utvetydig og kraftig Udtalelse af den offentlige Mening, saa ofte Omstændighederne tillade det.[1])

Efter Udtrykkene at dømme maa man vel antage, at man i Viborg endnu d. 6. April ikke har kendt den kgl. Kundgørelse af 4., hvorved den kgl. Kundgørelse af 28. Januar var taget tilbage, Valget af »de erfarne Mænd« sat ud af Kraft og Provinsialstænderne for Østifterne sammenkaldte til d. 26. April, de nørrejyske Stænder paa Grund af Omstændighederne først senere, for at afgive Betænkning om en Valglov for Dannelsen af en Rigsforsamling, for hvilken Lovudkast om en Forfatning vilde blive forelagt.[2]) Derimod kendte man selvfølgelig

---

[1]) »Vib. Stiftstid.« 6. April.

[2]) I »Vib. Stiftstid.« Nr. 58 (6. April) omtales Kundgørelsen af 4. endnu ikke (derimod en Bek. af Udenrigsministeriet af 4.), heller ikke i Nr. 59 (7. April), men den er helt aftrykt i Nr. 60 (8. April).

Kundgørelsen under Mødet i Stændersalen d. 11. For en talrig Forsamling forelagde Jespersen her Programmet for »den fædrelandske Association«: 1.) Gennemførelsen af den frie konstitutionelle Forfatning i Overensstemmelse med Adressen fra Folkemødet i Viborg og 2.) Understøttelse af »det nuværende folkelige Ministerium«. Efter Taler af Jespersen og Rektor Olsen vedtoges ogsaa Programmet, hvis Hovedøjemed var ved Afholdelse af offentlige Møder eller ved Artikler i Pressen at fremkalde en Drøftelse af den tilkommende Forfatnings Hovedbestemmelser, inden denne forelagdes Rigsforsamlingen. »En saadan offentlig Diskussion«, hedder det i Programmet, »anse vi som en Fortsættelse af Forhandlingerne paa Folkemødet i Viborg d. 22. og 23. Marts, og vi betragte derfor de i Adressen til Kongen statuerede Hovedsætninger i Forfatningen som det ønskelige Grundlag for denne og som Udgangspunkt for den videre Forhandling i vore Forsamlinger«. Disse skulde i det hele tjene til at uddanne og modne Folket til Frihedens Brug. Dertil skulde ogsaa høre Forberedelsen af Valg af Kandidater til Rigsforsamlingen. Dernæst var Maalet at styrke »det folkelige Ministerium« i den indre og ydre Kamp »mod ethvert muligt Forsøg paa Reaktion«. — Tillige erklæredes det for en Selvfølge, at ogsaa fra andre Byer kunde enhver, der ønskede det, tiltræde. — Ligeledes vedtoges en Erklæring til »det folkelige Ministerium«, forfattet og forelagt af Olsen.[1])

Alt dette lød jo meget smukt, men foreløbig hører man rigtignok slet intet til »den fædrelandske Association« eller som den i daglig Tale med et lidt nemmere, dog franskagtigt Navn kaldtes: »Velfærdskomitéen«. Hertil bidrog selvfølgelig, at Krigsbegivenhederne i den følgende

---

[1]) »Vib. St.«, Ekstrablad til 12. April.

Tid i saa høj Grad optog alles Tanker: d. 9. April Slaget ved Bau, 23. April Slaget ved Slesvig og Hærens Tilbagetog, 2. Maj Wrangels Indrykning i Jylland og de truende Pengeudskrivninger, for hvis Skyld Strejfkorps sendtes helt op til Aarhus, Viborg og Randers, og samtidig hermed Forhandlingerne i Østifternes Forsamling (26. April og følg. Dage) om den forelagte Valglov til Rigsforsamlingen. Under alt dette hører man intet til »Associationen«. I Virkeligheden træder den først atter frem i August—September under Kampen om Valgene til Rigsforsamlingen, og da er den — og ikke mindst Rektor Olsen — ret virksom, men væsentligst med Hensyn til Valgene i Viborg Amts Krese, og da navnlig Viborg 2. Kres (Viborg By med Fjends og Hindborg Herreder). Derimod har Foreningen haft mindre Betydning uden for disse Krese, og naar en viborgsk Tradition vil vide, at Olsen og Jespersen ledede den jyske Bevægelse i det hele taget, saa er dette i al Fald i høj Grad overdrevent.[1]) Dertil kom jo ogsaa, at man i de større jyske Byer havde Ledere nok og lignende nydannede Foreninger. I Aalborg havde man jo »Folkevennernes Selskab«, der kunde spille en lignende Rolle for Nordjylland. I Randers og Omegn var man stadig i særdeles Grad optagen af Væbningssagen; man havde i den der dannede Væbningskomité for Randers Amt en meget virksom Forening, og noget lignende gælder for Horsens med dets stærke Virksomhed i Væbningssagen. Den 10. April holdtes ogsaa i Aarhus af Deputerede fra flere af Nørrrejyllands Væbningskomiteer, af Stænderdeputerede og andre

[1]) Desværre véd man ikke, om »den fædrelandske Association«s Arkiv er bevaret. Rektor Olsen, der var Foreningens Formand, skal have efterladt sig en større Brevsamling. En Henvendelse i den Henseende i 1898 til Medlemmer af Familien førte dog ikke til nærmere Oplysning.

Mænd i forskellige Livsstillinger et Folkemøde, hvor man bl. a. vedtog en varm Tillidsadresse til »det folkelige Ministerium«.[1]) Kort efter (17. April) udstedtes derpaa i Aarhus Indbydelse til et Folkemøde Mandag d. 24. April »for at stifte en til Tidens Tarv svarende politisk Forening for Aarhus By og Omegn«. En saadan stiftedes ogsaa med et lignende Formaal som den viborgske: ved Diskussion, Foredrag og ved Hjælp af Pressen at virke for Opfattelsen af en fri Forfatnings Natur og Væsen; denne Forfatning skal være »fuldstændig fri og folkelig«; Genstand for Diskussion skulde navnlig være Valgloven til Rigsforsamlingen, den endelige Forfatnings Væsen, Valgloven hertil o. s. v. Der indmeldtes ogsaa straks 140 Medlemmer, og til Bestyrelse valgtes Dahl, Finsen, Funch, Hammershøj, Herskind, Birkedommer Kampmann fra Frijsenborg, Kraiberg, Oppermann og Otterstrøm;[2]) men virkelig Betydning fik denne Forening ligesom de tidligere nævnte dog næppe, før Valgkampen forelaa, og denne kunde jo ikke ret begynde, før den jyske Stænderforsamling var bleven samlet og havde afgivet Betænkning om Valgloven, og dette kunde ikke godt ske, saa længe Fjenden stod i Landet.

Imidlertid faldt Orla Lehmanns Rejse i Jylland som Regeringskommissær fra 29. April til 15. Maj. Horsens med »den dygtige og energiske Borgmester, Nordmanden Ræder« og med »den fra den Viborgske Stænderforsamling bekendte, livsglade Oliemøller Schytte«, som Borgerskabets Leder, men især Aarhus og Viborg synes at have været de Steder, hvor han befandt sig bedst, blandt sine juridisk-akademisk uddannede liberale Venner. I Skive maatte han fra en væltet Brandtønde

---

[1]) Meddelt i »Randers Avis« d. 19. April.
[2]) »Aarhuus Stiftst.« 17. og 30. April; jfr. »Aalb. Stiftst.« 26. April.

tale til en Sallingforsamling, »som i absolutistisk Retning var opagiteret af den fra de viborgske Stænder bekendte Komiker (!) P. Lydersen«, hvem han forøvrigt maatte tage i Forsvar mod Skive Borgere, der i misforstaaet Iver beskyldte ham for Landsforræderi [1]. I Viborg, hvortil Lehmann ankom Natten til d. 7. Maj, blev han næste Formiddag hilst med Begejstring. Her talte han ikke fra en væltet Vandtønde, men »blev af Biskop Ølgaard ført ind i Domkirken, ledsaget af en hel Stab af trofaste politiske Venner«, og talte fra selve Kortrappen til den forsamlede Mængde. »Viborg havde under hele sin tidligere Udvikling«, skriver O. Lehmann, »været den nationale og liberale Sags bedste Fæstning, og navnlig havde den som Domstol højt ansete Overret været en Planteskole for frisindede Patrioter, som baade i Stænderne og i hele Provinsen havde hævdet Viborgs gamle Ry som Jyllands Hovedstad. Det var fra denne Kres, at de tvende (som Hovedledere i Aarhus) ovennævnte, nu i Aarhus bosatte Sagførere, Dahl og Otterstrøm, vare udgaaede; det var denne Tradition, som levede usvækket f. Eks. i Assessor Bregendahl, Prokurator Jespersen, Købmand Buchwaldt og frem for alt i den ædle Fabrikejer Mads Pagh Bruun. Her var derfor ikke (som i Skive) Tale om Stude og Blokade, men om Fædreland og Frihed, og de ærværdige Omgivelser gav Forhandlingerne baade Alvor og Opløftelse« [2].

Ogsaa Randers var jo en god liberal By, hvor Lehmann ligesom i Aarhus (og Viborg) hilsedes med enthusiastiske Bifaldsraab, der viste Tillid »til det nye, utrættelige og folkelige Ministerium«. Saaledes udtrykker

---

1) Om P. Lydersen henvises til forskellige Bidrag i »Vib. Stiftstid.« og Stændertidenden fra 1848.

2) O. Lehmann, Efterl. Skrifter II, 288 ff.

Bernhard Rée sig i sin Avis 7. Maj, altsaa efter at man havde lært Ministeriets Valglovforslag at kende, der først var fremlagt i Roskilde Stænderforsamling; han roser endnu i høje Toner »Regeringens mageløse Bestræbelser for Landets Vel«. Lehmann derimod følte sig ikke rigtig vel i Aalborg. Modtagelsen her fandt han noget kølig; der var et stort absolutistisk Parti, med en Mængde reaktionære Embedsmænd med Amtmanden i Spidsen; de liberale var i Mindretal, men de modtog ham dog med Rektor Tregder i Spidsen med en offentlig Hyldest. »Alt nu viste det sig«, skriver Lehmann senere i sine Erindringer, »at Byen nok kunde blive en passende Jordbund for den efter min Smag modbydeligste af alle den Tids politiske Fremtoninger, Hr. Bernhard Rée — denne dobbelte Apostat, som i Hamborg Børs saa Olympen«. Det dobbelte Frafald sigter vel til, at Rée i sin Tid (1846) var gaaet over til Kristendommen, »men kun paa Skrømt» (Biogr. Leksikon), maaske ogsaa til, at han senere i politisk Henseende støttede det Ørstedske Ministerium og dettes Helstatsbestræbelser. Men i al Fald efter Rée's hidtidige Fremtræden i 1848 er denne Dom i høj Grad ensidig, for ikke at sige: ligefrem urigtig. Den 15. Maj forlod Lehmann denne, som han i sine Erindringer skriver, »ved tidligere Privilegier forkælede og senere efter Norges Adskillelse noget reducerede By, der ikke har spillet nogen smuk Rolle i Danmarks politiske Genfødelse.« Stakkels Bernhard Rée med al din Iver og dine Følgesvende Wulff og Møller, og Møller Ingstrup, der rejste hele Folkevæbningssagen, for ikke at tale om Mænd som Schurmann og Jens Paludan-Müller! Ved Afrejsen fandt Lehmann sig dog foranlediget til i den slemme B. Rée's Avis at beklage, at han af Helbredshensyn ikke havde kunnet mødes med Byens Indvaanere i et større Møde, og han udtaler det Haab, »at Aalborg ikke blot i Vindskibelighed og Velstand,

men ogsaa i Mod og Fædrelandskærlighed staar i Spidsen for Jyllands Stæder, og at dets Frisind ikke er mindre urokkeligt i Trængslernes end i Fredens Dage«. — Da han gik om Bord i Københavnerdamperen, blev han ogsaa »ledsaget af et 9-dobbelt Hurra af den forsamlede Mængde« [1]).

Regeringen ønskede, at de jyske Stænder snarest samledes. Bardenfleth foreslog, at Lehmann skulde formaa en Del af de Deputerede til at komme til København. Lehmann fraraadede imidlertid (fra Aalborg) paa det kraftigste denne Plan, hvorved Jylland netop i Farens Stund mistede de Mænd, hvis Nærværelse var mest nødvendig. Subsidiært foreslog han, hvis man endelig vilde have Stænderne samlet for Valglovens Skyld, at lade dem give Møde i Aalborg, hvor de næppe vilde blive forstyrrede af Fjenden eller let kunde bringes i Sikkerhed paa den anden Side Limfjorden. Planen blev dog opgivet. Den 28. Maj trak Wrangel sig ud af Jylland. Stænderforsamlingen sammenkaldtes saa ved et Reskript af 29. Maj til et Møde i Viborg d. 13. Juni; men endnu var Tankerne mest optagne af Krigsbegivenhederne, Kampene i Sundeved o. s. v. og af Rigets hele politiske Stilling.

Den jyske Stænderforsamlings sidste Sammenkomst.

Til den fastsatte Dag samledes ogsaa Stænderforsamlingen i Viborg. Den modtoges med et stemningsfuldt Digt i »Viborg Stiftstidende« af Præsten Bruun, der begyndte:

»Velkomne her til Tinge,
I folkekaarne Mænd,

---

[1]) »Aalborg St.« 15. og 16. Maj. — Lehmann afrejste ikke, som han selv skriver, d. 13., men, som hans egen Bekendtgørelse i »Aalb. Stiftst.“ viser, d. 15. — Lehmanns Skr. II, 293—300.

Som Sandhedssværd skal svinge
Og føre Retfærds Pen!
Vel mødte, I, der kæmpe
For Friheds rene Sag, —
Alt smaaligt Had I dæmpe
og glemme usselt Nag.«

Til kgl. Kommissarius var ligesom i Roskilde udnævnt Stænderforsamlingens gamle Bekendt, Deputeret i Toldkammeret, Kammerherre, Grev Vilh. E. v. Sponneck, da 33 Aar gammel. I Aabningstalen meddelte han, at Genstanden for Forhandlingerne vilde blive de samme Sager, der havde været forelagt Østifternes Forsamling, Udkast til en Krigsskattelov og Udkastet til Valgloven for Rigsforsamlingen. Det havde ikke kunnet undgaa Regeringens Opmærksomhed, bemærkede han, at Tidspunktet for Stænderforhandlinger var mindre gunstigt: »Naar et frækt Oprørs-Regimente hersker i Hs. Majestæts tyske Land Holsten og i det danske Slesvig; naar en ved sit Antal hidtil overlegen fjendtlig Hær, Redskabet, snart for en foragtelig Fyrste, snart for en anarkisk Folkeforsamling, staar truende ved Jyllands Grænser; naar saa meget af Danmarks ædleste Blod, der allerede er flydt i den ulige Kamp, raaber til os Efterlevende om Hævn; naar endelig det store Øjeblik med hver Dag kan ventes komme, da Nordens Folkeslag, for første Gang efter Aarhundreders Forløb, i broderlige Rækker skulle staa sammen i Kampen mod det udfordrende Tyskland, og hele Nationen med spændt Opmærksomhed higer efter Budskabet om Stridens Udfald: — da kan Sindet vistnok kun lidet være oplagt til fredelig Idræt, da koster det Anstrængelse og Selvovervindelse at fæste Tanken paa andet end den Sag, i hvilken vi alle — — have vort Blod«. Men ogsaa Fredens Sysler bør samtidig fremmes: »Vore hjemvendte Krigere bør ikke, naar de engang

kommer tilbage, kunne rette det bebrejdende Spørgsmaal til os: Hvorledes have I sørget for Landets Fremtid, for Fred og Ro her hjemme, medens vi værnede om Landets Grænser mod Udlandet?«

Med Regeringens Samtykke havde man i Roskilde holdt Møderne for aabne Døre. Dette gentoges, efter Opfordring af Sponneck selv, i Viborg, og »et talrigt Auditorium, der flere Gange ogsaa bestod af Damer, overværede hele Tiden Møderne« [1]). Til Præsident valgtes derpaa, ligesom i Roskilde, Jo. Fr. Schouw, der ogsaa havde været de to Stænderforsamlingers første Præsident; til Vicepræsident valgtes P. D. Bruun, hvorpaa Forsamlingen, ligesom i Roskilde, først vedtog at sende Takadresser til Kongen og til Hæren og derpaa valgte Udvalg (»Komitéer«) til Behandlingen af de to forelagte Sager. Begge Sager fremkaldte Debatter. Af disse har Krigsskatteforslaget mindre Betydning i denne Sammenhæng og vedtoges ogsaa omtrent i samme Skikkelse som foreslaaet i Regeringsudkastet og som i Roskilde; af langt større Interesse er Behandlingen af Valgretsforslaget.

Udvalget kom til at bestaa af P. D. Bruun, der blev »Referent« (Ordfører), Jespersen, Nyholm, Universitetets Repræsentant, Retshistorikeren Prof. Larsen og Dahl, hvorimod Rée ikke fik mere end 10 Stemmer og saaledes ikke blev valgt (efter de valgte havde Schytte 16, Gaardejer Blach 13, Finsen, O. Kirk og Køster hver 12 Stemmer). Man var jo nu kommen ud over Adresse-Frasernes Tid. Det havde været let nok i al Almindelighed at sværme for »Frihed og Lighed«, »udstrakt Valgret«, »folkelig Styre«, og hvad det altsammen hed i Adressesproget. Nu stod man over for

---

[1]) »Aalborg Stiftstid.« 26. Juni. Rée selv havde stillet det formelle Forslag om Dørenes Aabning.

Virkeligheden og skulde fastslaa noget bestemt. Allerede Regeringen havde følt denne Vanskelighed. Fremskyndet af Tidsbølgen havde man i Forslaget optaget den almindelige Valgrets Princip, saa at enhver uberygtet Mand, uden Hensyn til Formue eller Skatteydelse, havde Valgret. Men Regeringen selv bestod jo af meget uensartede Bestanddele. Man havde derfor inden for Regeringen selv maattet gaa paa Forlig og optage Garantibestemmelser, navnlig Bestemmelsen om, at henved $^1/_4$ (48 af 193) af hele Rigsforsamlingen skulde udnævnes af Kongen. Udkastet havde søgt at begrunde denne Bestemmelse ved Hensynet til Tidsforholdene, det ekstraordinære ved Forsamlingen og ogsaa antydet Hensynet til »den maaske altfor fremskyndede Bevægelse, der kunde flyde af den første og uvante Brug af den almindelige Valgret.» Kun Tscherning betragtede »enhver kunstig tilvejebragt Majoritet som farlig for Repræsentationen«, og havde derfor ikke kunnet tiltræde Bestemmelsen om Kongevalgene.

I Roskilde havde Kongevalgene fundet bestemt Modstand hos en Del af Forsamlingen, og 17 havde stemt herimod. Ikke uden Grund havde derfor Sponneck i sin Aabningstale ytret, at alles politiske Anskuelser næppe kunde ventes tilfredsstillede ved Udkastet, men ingen, som havde fattet de seneste verdenshistoriske Begivenheders Betydning, vilde kunne nægte, at Udkastet gik ud fra »en tidssvarende Basis«. Og betegnende for Stillingen i den viborgske Forsamling blev det, at ved den livlige Middag, Sponneck som kgl. Kommissær gav for Medlemmerne og for Borgere og Embedsmænd fra Viborg, Rée udbragte en særlig Skaal for Tscherning, hvorpaa Jespersen straks tog Ordet og udbragte en Skaal for hele »det folkelige« Ministerium.

Udvalget fulgte i det hele Ministeriets Udkast, men

stillede dog ogsaa enkelte, mindre betydelige »Amendements« (Ændringsforslag), i Reglen overensstemmende med Roskilde-Forsamlingen, deriblandt ogsaa, at Regeringsudkastets Bestemmelse om, at den, der stod i privat Tjenesteforhold ikke havde Valgret, skulde ændres til »Tyendeforhold«. Roskilde-Forsamlingen havde ved denne Forandring søgt at redde Valgret for Personelkapellaner, Huslærere, Forvaltere og lignende mere »intelligente« Personer i privat Tjeneste. Men dette Brud paa Lighedsprincippet og et Slags Klassehensyn, netop som man havde opgivet alt Klassevalg, vakte stor Modstand i den jyske Forsamling. Navnlig talte Forsamlingens fremragende Bønder, O. Kirk og Blach, stærkt herimod. O. Kirk stillede tillige med Rée endogsaa et Forslag om, at Bestemmelsen om »privat Tjenesteforhold« helt skulde udgaa; det fremhævedes stærkt af Kirk og tildels Blach, at da Valgretsalderen var sat til 30 Aar, vilde der ikke være nogen Fare for at give Tyendeklassen Valgret, da det var et ubetydeligt Mindretal, der i denne Alder ikke selv havde Dug og Disk og altsaa Valgret, ligesom de ogsaa stærkt fremhævede, at Grænsen mellem »Tyende« og »privat Tjenesteforhold« var saa ubestemt, at det i det praktiske Liv vilde blive vanskeligt at gøre Skellet, ligesom at et »Tyende« som en betroet Avlskarl i Virkeligheden havde en langt betydeligere Stilling og var mere uafhængig end mangen jordløs Husmand med eget Bord og Disk. Rée's og Kirks Forslag om at give ogsaa Tyende Valgret faldt dog med 39 Stemmer mod 9, men Komiteens Indstilling om, at »privat Tjenesteforhold« skulde ændres til »Tyendeforhold« blev forkastet med hele 34 Stemmer mod 14.

Ogsaa om at nedsætte Valgretsalderen til 25 Aar havde Rée stillet et »Amendement«, men det blev forkastet med alle Stemmer mod 1. Størst og interessantest

blev dog Debatten om Kongevalgene. Det reneste Standpunkt indtog her Rée, i det han paa alle Punkter kæmpede mod alle Garantibestemmelser — 30-Aarsalderen, Tyendets Udelukkelse fra Valgret og Kongevalgene; men ogsaa en stor Del af de andre havde Betænkelighed og anerkendte det principstridige i Kongevalgene. De fleste synes at have tænkt sig en lav Valgcensus, men havde dog under de daværende Tidsforhold og af Hensyn til Ministeriet ikke Mod til at stille et hertil sigtende »Amendement«. Finsen holdt en stor, interessant Tale mod Kongevalgene, og gjorde navnlig gældende, at saadanne Valg kunde blive meget farlige, hvis der indtraadte en Reaktion og »det folkelige Ministerium« skulde blive afløst inden Valgene, thi i Virkeligheden vare saadanne Valg ikke Konge- men Ministervalg. Han vilde derfor søge Garantierne i indirekte Valg, saaledes at de folkevalgte Medlemmer af Rigsforsamlingen selv valgte 48 nye Medlemmer. Da denne Tanke imidlertid ingen Genklang fandt i Forsamlingen, stillede han ikke noget »Amendement« i den Retning.

Ogsaa M. P. Bruun var betænkelig ved det store Tal af Kongevalgte og foreslog Tallet indskrænket til 16; men tilsidst sejrede, især efter en lang Tale af Jespersen, Kongevalgene, og ved den endelige Afstemning fik Rée's Forslag kun hans egen Stemme.

Dette var den nørrejyske Stænderforsamlings sidste politiske Handling. Man ligesom mærker under Forhandlingerne, at den frejdige Begejstring fra d. 22. og 23. Marts var ved at fortage sig. Den jyske Forsamling kom til at staa som den rolige og besindige, og det stemmede vel ogsaa bedst med dens Karaktér. »Jeg tror«, havde Schytte sagt i sin sidste Tale i Forsamlingen, »at jeg bør udtale, at den Grundtone, som har hersket i denne Forsamling, er et sandt Afpræg af den jyske

Folkekaraktér, at al den Adskillelse, som Standsforskel og Formuesforskel ofte foranledigede, her har været fjernet; det er mig kært, at den jyske Stænderforsamling har vidnet dette, maaske fremfor andre, og for min egen Person, der saa ofte har erkendt og følt det velgørende heri, medtager jeg Bevidstheden herom som en kær Erindring fra mit Ophold her«. Og lignende Udtalelser kommer til Orde i Slutningsmødet d. 23. Juni.

»Hvor mangen har ikke«, siger saaledes Sponneck selv i sin Slutningstale, »i denne skæbnesvangre Tid maatte give Afkald paa sin tidligere politiske Overbevisning, maattet bringe en Del af denne til Offer, fordi det, han tidligere havde anset for retfærdigt og billigt i Henseende til Ordningen af Statens offentlige Forhold, ikke længere er udførligt eller tilraadeligt? Men hvor er i disse Dages Stændermøder Spor af tidligere Meningsforskel angaaende væsentlige Punkter? Naar har Ensidighed nogensinde mindre gjort sig gældende? Hvor er man i nogen Stænderforsamling mere aabent og tillidsfuldt kommet hinanden i Møde? Paa enhver, som véd at vurdere politisk Selvfornægtelse, kan nærværende Forsamlings hele Præg ikke undgaa at gøre et dybt Indtryk. Med Rette er den jyske Stænderforsamlings folkelige Karaktér stedse fremhævet som noget for den ejendommeligt. Den har fulgt Forsamlingen til det sidste. Maatte den gaa i Arv til den Rigsforsamling, der skal afløse Provinsialstænderne. Maatte det danske Folks trofaste Djærvhed, dets sunde Retsfølelse og Maadehold afpræge sig i hin kommende Forsamling, som de have det i den jyske Stænderforsamling!«

Ogsaa Jo. Fr. Schouw udbryder i sin pathetiske Afskedstale: »Hvo skulde oprigtigere erkende Ejendommelighederne (hos Jyder og Øboere), og hvo skulde være villigere til navnlig at ønske netop Jyllands Ejendomme-

ligheder bevarede, end den, der tilfulde har lært at agte Jydernes aabne og jævne, besindige og trofaste Karaktér, end den, der — skønt Øboer — af dem er modtaget med saa megen Hjertelighed!«

I Modsætning til Øboerne havde Jyderne ved at vende tilbage til Regeringsforslaget om »Tjenesteforholdet« modarbejdet Klassehensyn; men det Forsøg, der navnlig i Østifternes Forsamling var gjort paa at fremdrage »Intelligensen« og som ogsaa havde fundet Talsmænd i den jyske Stænderforsamlings Valglovskomité, tilligemed den Enstemmighed, hvormed Kongevalgene var gaaet igennem her i Modsætning til i Østifternes Forsamling, havde sat sine Mærker og skulde bidrage til at udvide og fastslaa den Modsætning mellem »de kjoleklædte« og de »vadmelsklædte«, som allerede havde vist sig under Frihedskampen i Bøndernes Frygt for en fri Forfatning, hos Mænd som Blach og P. Lydersen, og som under Valgene til den grundlovgivende Rigsforsamling skulde vise sig som en Kamp mellem «Land og By« [1]).

En Skildring af denne Valgkamp vedkommer os ikke her. Vi slutte med den nørrejyske Stænderforsamling, som i det korte Tidsrum af 12 Aar med Møder hvert andet Aar atter havde bragt Liv ind i den gamle Stiftsstad.

Rolig og sindig fik Forsamlingen Ros for at have været, og det kan vel heller ikke nægtes, at det er det Karaktértræk, der i det væsentlige følger de her omtalte Mænd i deres fortsatte politiske Færd under de nye Forhold. De havde maaske ikke Øboernes og Københavnernes Livlighed og Idérigdom. Det er derfor karakteristisk, at adskillige af den jyske Frihedsbevægelses ledende

---

[1]) Om Stemningen paa denne Tid henvises ogsaa til: N. Neergaard: Under Junigrundloven, I, 290 ff.

Mænd kommer til at spille en Rolle som Formænd — Brødrene Bruun i Landstinget, Bregendahl i Folketinget, Nyholm i den forenede Rigsdag 1853 —, og i lignende

Stænderhuset og den ny Domkirke. 1871 [1]).

Hverv, men ikke en eneste af dem opnaaede en Ministerplads; men netop ved de her nævnte Egenskaber havde

[1]) Mindesmærket for Blicher, der ses paa Billedet fra 1871, blev kort efter flyttet til dets nuværende Plads ved »Borgvold«.

den jyske Stænderforsamling i de forløbne 12 Aar indlagt sig ikke ringe Fortjeneste baade i den nationale Sag og ikke mindst i Frihedssagen.

Ogsaa den gamle Klosterbygning, hvor først en Del af det store Marieklosters Munke og Domkapitlet, senere Viborg Landsting og dets Afløser Overretten og derpaa efter en Ombygning Stænderforsamlingen var til Huse, er nu forsvunden, nedreven 1871 for at skaffe friere Udsigt til den nyopførte Domkirke. Til Erindring om det Sted, hvortil saa mange Minder knytte sig, er der i 1906 paa en langdysseagtig Jordforhøjning oprejst en Natursten fra den jyske Hede med Indskrifter baade om Landstings- og Stændertiden og omgiven af mindre Stene med de vigtigste Navne fra Stændertiden.

Mindestenen paa Stænderhusets Plads. (1906)

Lidt om Randers Handsker.

Ved C. Behrend, fhv. Adjunkt.

»Det er saa bekendt som Randers Handsker« var i sin Tid et almindeligt Mundheld; men det er ikke gaaet denne Industri bedre end det gik Burøllet og Laksefiskeriet, som Randers ligeledes har været bekendt for; ogsaa Handskefabrikationen sygnede hen, og der er maaske nutildags ikke mange, der rigtig ved, hvad man forstod ved Randers Handsker.

Randers Handsker, saaledes som de tilvirkedes i det 18. Aarhundrede, vare lavede af Lammeskind garvet med Pilebark; de vare brunlige og denne Farve holdt sig, selv om de oftere bleve vadskede; men hvad der stadig fremhæves som et Særkende for dem, var foruden det omhyggelige Arbejde en ejendommelig behagelig Lugt, som holdt sig »saalænge der var en Pjalt tilbage af dem« og ikke fandtes ved andetsteds fabrikerede Handsker, hvorfor Handskemagerne i andre Byer skal have lagt Randers Handsker imellem deres egne for at Lugten skulde meddele sig til disse.

Om Aarsagen til denne Lugt var man ikke enig. Pontoppidan (Danske Atlas (1768) IV p. 393) skriver herom: »Nogle mene, det kommer af Fiord-Vandet, som de bruge dertil, andre af Barken og dens Behandling, andre af Maaden, Skindet beredes paa, da det ikke

bedes[1]), som de kalde det, andre, at dette alt tilhobe skulde udgiøre Sagen«. En anden Forklaring var, at det skulde være den i Gudenaaen voksende Kalmus eller Kalmerod (acorus calamus) der gennem Vandet skulde meddele Skindene sin aromatiske Lugt. Neckelmann (Kortfattet Udsigt over Randers Kjøbstad i Aaret 1830 p. 11) mener endelig, idet han støtter sig til en Handskemagers Meddelelse, at den behagelige Lugt kun skyldes en renligere Behandling af Skindene og de mange Udskylninger, hvorved Skindene blot beholdt Vidiebarkens Lugt. Dette er vistnok i Hovedsagen rigtigt: det har været den omhyggelige Behandling og særlig Garvningen med Pilebark, der har givet Handskerne den ejendommelige Lugt (sml. V. Bøgh: Undersøgelser over forskellige indenlandske Barksorters Garvestofindhold. Kbhn. 1892).

Disse Handsker maa i høj Grad være faldet i Publikums Smag; thi man hører kun een Mening om, at Randers Handsker var umaadelig efterspurgte og det ikke blot i Danmark og Norge, men ogsaa i Sverrig, Rusland, Tyskland, Frankrig og England; de omtales i Udlandets Literatur og vi se Danske faa Anmodning fra Venner i Udlandet om at skaffe dem Randers Handsker[2]). Og Efterspørgslen var saa stor, at man, som Pontoppidan siger, sjælden eller aldrig kunde faa et Par Handsker, med mindre man nogle Dage forud bestilte dem; thi saa snart de vare færdige, opkøbtes de i hele Partier og udførtes. Men mærkelig nok, til Trods for denne store Efterspørgsel, ophørte Fabrikationen kort efter næsten ganske.

---

[1]) Bed betyder Garvelud (C. Nyrop).

[2]) Saaledes findes der blandt Klevenfeldts Papirer i det kgl. Bibl. et Brev fra 1748, hvori han anmodes om at skaffe danske eller Randers Handsker til den østerrigske Grev Plettenberg og Prinsessen af Amberg.

Handskemagerlavet i Randers var oprettet i Aaret 1684 [1]) og havde næste Aar allerede 16 Mestre.

Fra 1686 til 1695	nedsatte sig	7	Mestre og	28	bleve Svende
Fra 1696 til 1705	—	14	—	20	—
Fra 1706 til 1715	—	9	—	26	—
Fra 1716 til 1725	—	11	—	27	—
Fra 1726 til 1735	—	10	—	33	—
Fra 1736 til 1745	—	7	—	24	—
Fra 1746 til 1755	—	3	—	24	—
Fra 1756 til 1765	—	3	—	6	—
Fra 1766 til 1775	—	4	—	8	—
Fra 1776 til 1785	—	0	—	8	—
Fra 1786 til 1795	—	0	—	4	—

Fra 1796 til 1802 nedsatte ingen sig som Mestre og kun 2 Drenge bleve Svende, saa at Lavet 1803 kun bestod af 3 Mestre, 7 Svende og ingen Drenge.

Om Grunden til denne Tilbagegang, der forøvrigt ogsaa spores i andre Byer (se H. C. Roede i Tidsskrift for Industri 1905 p. 165 ff.) hører man de forskelligste Meninger fremsatte. Stadfeldt [2]) nævner som medvirkende Aarsager: de saa ofte forandrede Moder, skadelige Lavsvedtægter, herskende Fordomme og fordærvelig Vindesyge hos de forrige Handlende samt de dyre Tider. Neckelmann siger, at saavel Mestrene som Svendene vare meget udsvævende, hvorved de første forarmedes og de sidste for en stor Del lod sig hverve til Regimenterne og saaledes unddroges Haandværket. Tillige holdtes Handskerne i for høj Pris, hvortil Aarsagen fornemmelig var, at der maatte holdes Svende til at sy dem, da det ansaas

[1]) Rimeligvis har Handskemagerne før 1684 været i Lav sammen med andre Skindarbejdere (sml. Tidsskrift for Industri 1902 p. 271 f.).

[2]) Stadfeldt: Beskrivelse over Randers Kiøbsted. Kbhn. 1804. p. 327 f.

for stridende mod disses Rettigheder at lade dem sy af Kvinder, som vilde gøre det langt lettere. Rawert (Kongeriget Danmarks industrielle Forhold. Kbhn. 1850) mener endelig, at Tilbagegangen skyldtes den Afhængighed, hvori Mestrene var komne til de Handlende, saa at de endog maatte forpligte sig til kun at arbejde for dem, af hvem de fik Forskud, og sælge til saa lave Priser, at de ikke derfor kunde lønne Arbejderne (se ogsaa nedenfor Carøes og Magistratens Breve). Det skal her ikke undersøges, hvilke af disse Grunde der var de rette, eller om ikke dybere Aarsager (f. Ex. Pris- og Pengeforholdene i Danmark og Udlandet) vare medvirkende; men selve Tilbagegangen var der ingen Tvivl om og Regeringen, der mente, at den burde træde til, udsendte en Rejsende [1]) i Provinserne, som skulde undersøge Handskemageriets Tilstand. En Følge heraf blev en kongelig Resolution af 27/4 1778, der bestemte, at Generalmagasinet skulde træde i de handlendes Sted, til hvilket Øjemed det anordnedes 1) at Magasinets Virksomhed skulde udvides til ogsaa at understøtte Handskemageriet paa de Steder, hvor de handlende ifølge Øvrighedens Erklæring ikke gjorde det, 2) at Magasinet skulde holde Oplag af Handsker af bedste Slags, som skulde søges afsat i Udlandet, 3) at dertil bestemtes af Magasinets Fond 10000 Rdlr., 4) at der i Købstæderne antoges Kommissionærer, som skulde modtage Handskerne mod rede Betaling og forsyne Handskemagerne med Skind, 5) at der antoges en Kommissionær til i København at bestyre, hvad hertil hørte, og til at rejse omkring i Provinserne. Flere Handskemagere understøttedes med Laan og der tilstodes en Præmie af 25 Rdlr. for hver inddragen Svend.

---

[1]) Det var en Søn af Brandmajor Mazar de la Garde (Kommercekollegiets danske Resolutionsprotokol 1778 i Rigsarkivet).

Men Regeringens velmente Bestræbelser synes ikke at have hjulpet stort, i al Fald var det forbi med den tidligere Handskeindustri i Randers, og da Købmand Kellermann i Aaret 1811 begyndte en Handskefabrik der, var det ikke længer de gamle Randers Handsker, der fabrikeredes, men franske Handsker, hvortil der indforskreves franske Handskemagere fra Grenoble.

Til Oplysning om Handskeindustrien i Randers og dens Tilbagegang meddeles sluttelig følgende Breve fra den ansete Borgmester i Randers, Joh. Fr. Carøe (1742—1819) til Sekretæren i Landhusholdningsselskabet Chr. Martfelt og en vedlagt Kopi af en Skrivelse fra Magistraten i Randers. (Disse Papirer findes i det kgl. Bibliotek, Ny kgl. Saml. Fol. 1346).

I. **Brev fra Borgmester Carøe 1773.**

Høyædle og velbaarne
Hr. Justitzraad!

. . . Deres Høyædelhed kand ei have haft saa stoer en Fornøyelse, at ieg joe har haft en langt større Glæde over den duelige og flittige Hanskemager Peder Nielsens Løcke i at erholde Premien 40 Rdlr.; hand er nu paa nye i Arbeide med et større quanta; hand med Mestren har anseet det passerede for en Slumpe Løcke; men faaer hand end een Premie, tænker ieg, de vaagner, og vil kappes med ham om den tredie. Deres Fattigdom er en Hovedhindring.

At Randers er det beqvemmeste Stæd til en stoer Handskemager-Fabrique, er uden Feiel, da Vandet er eene og alleene det, der contribuerer Lugten og Fiinheden, thi Barken og Tilbereednings Maaden er eens med alle andre Stæder i Landet, følgelig har Natuuren givet et Forspring og

en Beqvemhed, som intet andet Stæd enten har eller kand tilvejebringe sig med Konsten.

Jeg har i den Peder Nielsen meddeelte Attest sagt at kunde beviise Aarsagen til denne Fabriques Svæckelse; her er den: Forbud paa Lammeskinds Udførelse af Jylland nøyere efterlevet end forhen og Landprangs [1]) Afskaffelse er eene og alleene det, der kand ophielpe Fabriquen og forbyde dens totale Undergang [2]). I Aaret 1772 passerede, hvad medfølgende Bilag udviiser, der tillige viiser Fabriquens Aftagelse og Skind Prisernes Forhøyelse; om denne Indberetning var Anleedning til den derpaa strax udkomne allernaadigste Forordning af 15. Oct. [3]), der imod en Forhøyelses Told tillader frit Lammeskind af Landet at maae udføres, indseer ieg icke; nock, det skeer nu aabenbahr, hvad forhen skeede hemmelig; forhen blev Fabriquen hemmelig underminneret, nu aabenbahr undertrøcket. En paa Jylland passende skarp Forordning, der forbød Skinds Udførsel og sammes nøye Efterlevelse, item det fordærvelige Landprangs Afskaffelse ville være en virkende Hjelp til Fabriquens Opkomst; men Forordningen saavel om Skinds Udførsel som Landprangs Afskaffelse ville vel som alle andre være vanskelig at faae holdet over: thi Told Betienterne, der skulle vaage over det første, ..., og Rættens Betiente paa Landet, der skulle vaage over det sidste, ere formedelst deres Embeders usle og ringe Indkomme tvungne til at binde for Øynene og spise det Brød,

---

1) »Landprang er, naar nogen paa Landet boende eller omrejsende . . . paa Landet sælger eller falholder de Varer, som alene i Kjøbstæderne maa sælges og derfra af Landmanden skulde søges og afhentes«. (Forordn. $^{25}/_{8}$ 1741).

2) En lignende Mening udtaler Carøe senere i Efterretninger fra Selskabet for indenlandsk Kunstflid. (1816) II p. 534.

3) Forordn. af $^{15}/_{10}$ 1772 tillod Udførsel af uberedte Lammeskind imod en Forhøjelsestold af 20, 30 og 60 Sk. pr. Degger; dog maatte Udførslen kun ske ved Køb- og Handelsmænd.

de ellers aldrig smagte. Een Herredsfoged, hvoraf der ere mange, kand have 100 Rdl., 80 à 60 i aarlig Løn, en Birckedommer 60, 40 à 20 Rdl.; hvoraf skal de leve, og hvad for subjecta er for at beklæde et Embede, hvoraf hans Fortieneste er istædenfor simpel Levebrød Hunger og Foragt. De høye Bircke-Herrer ser man derfor beskicke en Skovrider, Skræder, Laquai eller andre slige Folck til Dommere og Kudske til Skrivere. Min Gud, hvorledes kand da Lovene holdes og Retfærdighed udøves. Jeg har i minne Procurator Dage prøvet slige Retter. Jeg taler af Erfarenhed og kand beviise Sandheden og nævne Børnene. — Men ieg er kommen for vidt fra Texten. Maae en Patriot icke bedrøves at høre daglig Kiøbmændene lamentere og Stæderne begræde det over Haand tagende Landprang, der understøttes af d.Hrr. Proprietairer og derfore efter de nu havende Love ei kand paatales. Maae en Patriot icke beklage, at en Fabrique, der var saa betydelig, at en Pave over for 400 Aar siden har værdiget samme i Randers med sinne Previlegier [1]), nu reent er øde, og at Materialierne gaaer raae istædenfor arbeidede ud af Landet og der tilbereed os tilbagesendes langt slettere end det, vi selv kand forarbeide. Maae mand icke forundre sig, at Kiøbmænd fra Dresden og Berlin er kommen reisende hertil for at giøre Accordter om aarlige Leverantzer og har reist frugtesløse hiem; Hr. Etatz Raad Iselin [2]) har faaet eendeel herfra for faae Aar siden, han har forskudt Mestrene med Penge men er nu ophørt deels for de smaae quanta og deels for Prisernes Forhøyelse i Forhold med de raae Vahres Stiggelse.

---

1) Dette maa bero paa en Fejltagelse; muligvis har Forf. tænkt paa noget saadant som Skraaen for Købsvendenes Lav i Randers af $^1/_8$ 1417, med de dertil knyttede Afladsbreve (se C. Nyrop: Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen I p. 560).

2) Den bekendte Købmand Reinhard Iselin; han købte 1772 det Outerlooske Garveri.

See, dette har været, er og bliver Fabriquens Undergang. Jeg gad gierne viide, hvor meget Tolden af ubereede Lammeskind, der af Landet nu i et Aar er udgaaed, har importeret Kongens Casse, muelig neppe 20 Rdl. . . .

Deres Høyædelheds Grace udbeder ieg mig og henlever med størst Respect

Randers d. 18. October 1773.

Høyædle og velbaarne
Hr. Justitz Raads
allerydmygste Tiener
J. F. Carøe.

Bilag A.

Pro Memoria.

Da vi behøve Underretning om, hvor meget Arbeidslønnen af de der i Byen af Lammeskind forfærdigede Pelser og Handsker differere fra fremmede Stæder? om og hvor de sendes til Market? om der i Byen giøres Pelser til Udførsel og omtrent hvor mange aarlig? Saa anmode vi Magistraten i Randers herom at indhente de fornødne Efterretninger og samme Commerce-Deputationen at tilstille.

Commerce-Deputationen, d. 3. Julii 1772.

Bilag B.

Pro Memoria.

Efter naadig Ordre af 3. hujus besvare vi underdanigst de derved opgivne Spørgsmaal saaledes. Til det

1. Hvormeget Arbeidslønnen af de her af Lammeskind forfærdigede Pelser og Handsker differere fra fremmede Stæder — da, siden ingen her veed, hvor meget Arbeidslønnen er paa fremmede Stæder, saa kand vi ei

giøre andet end alleene anføre Vahrernes Pris og hvormeget deraf er Arbeidsløn.

Her forfærdiges tre Slags Pelse.

1ste Slags, lange og stoere, som russiske, koster i ringeste .... 4 Rdl.

Heraf er

a) for at bereede 7 à 8 Lammeskind à 12 Sk.	1 Rdl.
b) for samme at sye	3 Mk.
	1 Rdl. 3 Mk.

2det Slags middelmaadige og ei saa gode eller stoere koster..................	2 Rdl.
Heraf er	
a) for at bereede 5 à 6 Skind à 12 Sk.	4 Mk. 8 Sk.
b) Syeløn......................	1 Mk. 8 Sk.
	1 Rdl.

3die Slags ordinaire Matros Pelse koster	1 Rdl. 3 Mk.
Heraf er	
a) for at bereede 4 Skind	3 Mk. 0 Sk.
b) Syeløn.......................	1 Mk. 4 Sk.
	4 Mk. 4 Sk.

Af lodne Handsker forfærdiges 2de Slags

1) Handsker med een Finger koster et Par..........................	1 Mk. 0 Sk.
Deraf er Bereedning og Syeløn	10 Sk.
2) dito med 5 Fingre	1 Mk. 8 Sk.
Bereedning og Syeløn	17 Sk.

2) Af disse Pelser og Handsker forfærdiges ei fleere end de her i Byen forbruges af Mangel paa Skind; thi sendes ingen til Market. Heraf følger, at der

3) ingen udskibbes.

Efter at have saaledes underdanigst efterkommet i det

muelige af den os tillagde høye Ordre, maae det ei unaadig optages, at vi af en reen Patriotisme giør dette underdanige Tillæg.

Det er de høye Herrer ikke ubekiendt, hvad Estime Randers Handsker for deres Lugts Skyld i det gandske Europa er udi. Men er det ikke bedrøvelig, at dette Laug og denne Fabrique er saa aftaget og aftager saa stærk daglig, at om 10 à 12 Aar vil ingen Udførsel meere existere. Denne Fabrique har alleene for 40 Aar siden ernæret over 400de Mennesker, skaffet de handlende her anseelig Kiøbmands Fordeel og Landet en betydelig aarlig Indkomst for sine Materialia og sit Arbeide. Nu ere ei meere end omtrent en 40 Persohner gamle og unge, som derved have Levebrød. Før sadde Handskemagerne i Velstand; de faae nu værende ere i yderste Fattigdom og Væestand, icke af Dovenskab, icke fordie de jo forstaae det, de bør, og icke fordie de mangler Debit; men alleene fordie de mangle Skind. Hvor kiendelig Aftagelsen er, erfahres naadigst af herhos nedleggende ungefehrlige Beregning sub Nr. 1.

Kiøbmændene klage, de faae Ordre paa Ordre at afsende Handsker; de ere ei at faae. Holland, Sverrig, Hamborg og Lybeck faaer Skindene og nu begynde at sende os Handsker. Denne Fabrique behøver ingen Forskud, ingen Hielp af det publique, men den behøver det samme som alle Kiøbstæder i Almindelighed sc. Landprangs Afskaffelse. Vel sandt, vi have viise Love, der indskrænke og forbyde dette, men enten vorder de ikke holdte eller ere de i det mindste for Kiøbstæderne vanskelige at holde over. Erfahrenhed lærer os, at uagtet Forordningen af 25. Aug. 1741 er udkommet for at ophæve Landprang, har Landprang dog siden den Tid bestandig tiltaget og er nu paa sit høyeste. Om Aarsagen dertil er, at ingen Sag af Inquisition maa begyndes, viide vi ikke; men dette viide vi: saalænge Proprietairerne kand hiemle sin Bonde, at han reiser i hans Ærinde,

afskaffes neppe Landprang; og naar dette ei hæmmes, er ingen Tvivl tilovers, at jo Kiøbstæderne reent maae udgaae. Det er nu kommen saa vidt, at Bønderne paa Landet kiøre til Hierting og der hente næsten alle Slags Vahre og udsælge samme hos dem selv, saa Bonden ei har nødig at søge Kiøbstæden. En saadan handlende Bonde indkiøber igien Vox, Huder, Skind, Uld etc. og giver i Betaling for de bekomne Vahre. Hvor høyt Priserne alleene paa Skind ere stegen, sees naadigst af Fortegnelsen Nr. 2. Handskemagerne berette at kand beviise, at de kiender Bønder, hvoraf een holder 5 à 6 Landløbere eller saa kaldet Landkræmmere, der opkiøbe til dem alle de Skind, der falder. Enten af disse eller af Bonden som Husbonde maae Handskemagerne kiøbe. De faae dem altsaa ei fra første Haand, som de burde, men fra 3die Haand. Skindene burde nu være bedre Kiøb end forhen, da den fordærvelige Quæg Syge har giort og giør, at fleere Faar holdes nu end forhen, men det er derimod contra, ja forholder sig siden 1740 som 1 mod 3.

Vi kunde anføre meget meere men tør ei bebyrde dette høye Collegio for denne Sinde med videre end til Slutning underdanigst recommendere det anførte og især Handskemagerne.

Randers **Raadstue**, d. 16. Julii 1772.

Nr. 1. Ungefehrlig Beregning
over
Handskemagernes Aftagelse i Randers
fra 1730—1772.

Hvad Aaringer	Mestre foruden Hustruer og Børn	Folck foruden Piger	Summa
1730 bestod Lauget af	28	170	198
1740	20	130	150
1750	16	70	86
1760	14	35	49
1770	11	12	23
1772 bestaar Lauget ei af fleere end..........	10	10	20

Randers Raadstue, den 16. Julii 1772.

Nr. 2. Ungefehrlig Beregning
paa
Skind-Priiserne i Randers
udi de sidste 40 Aar.

Aarene	Priiserne
1730 kunde 1 Degger gode Skind til fiine Handsker kiøbes for	28 à 30 Sk. Dansk
1740 — 1 dito..................	32 à 34 Sk.
1750 — 1 dito..................	40 à 48 Sk.
1760 — 1 dito..................	76 à 80 Sk.
1770 — 1 dito..................	80 à 84 Sk.
1772 nu koster 1 Degger dito	84 à 90 Sk.

Randers Raadstue, d. 16. Julii 1772.

II. Brev fra Borgmester Carøe 1775.

Høyædle og velbaarne

gunstige Hr. Justitz-Raad!

Den smucke og brave Hr. Capitaine Hornemann[1]), som fleere end ieg beklager nu skal afreise og som har havt saa liden Tiid til overs fra Tienesten, at man ey har haft Leilighed at biebringe hannem aldt det, man ønskede, her i Egnen, og som hans patriotiske Tænkemaade og Indsigter kunde have givet hannem Anledning til at betragte, har med Selskabets Liste tillige ladet mig levere Deres Høyvelbaarenheds gunstige Skrivelse af 13. May.

Ieg har efter muelig Evne søgt at overtydc Hr. Capitainen: at Vandet er det, der virker den kiendelige Lugt og Lederets Finhed ved de her fabriquerende Handsker; Aaen, hvorudi Skindene vaskes, er den bekiente Gudens Aae, der begynder en 6 Miile ovenfor Byen og udi hvilken alletider er een stærk udgaaende Strøm, er desuden i Bonden begroed med adskillige og mange Sorter Græs og Urte Arter, der tilligemed Vandets Reenhed og Strømmens force maae absolute være de virkende Aarsager; thi at det skulle være et arcanum, som nogle vil paastaae, er baade urigtig og utroelig, da Mestres Sønner, der have lært her i Byen og nedsadt sig paa andre Stæder, ey kand enten biebringe Lugten eller Finheden.

Den i Premielisten giorte Forandring[2]), Hansker angaaende, vil icke hindre, at joe nogle af Mestrene her skal forsøge sin Løcke og med andre concurrere snarere nu end før, da det tildeels kom and paa quantité foruden qualité.

---

1) En Kaptejn ved det holstenske Infanteriregiment Hans v. Hornemann opføres som Medlem af Landhusholdningsselskabet 1775.

2) Landhusholdningsselskabet udsatte i Aaret 1774 en Præmie »for den største Mengde af de best dannede og beste syede saa kaldede Randers Handsker . . . ikke mindre end 80 Dosin« — men i 1775 »for de best dannede og best syede saa kaldede Randers Handsker . . . ikke mindre end 8 Dosin«.

Mueligt den i Febr. udkomne Forordning [1]) kand p. t. være de Odense Handskemagere til Skade, indtil Handelen bliver meere ordentlig; men aldrig kand nogen Mand i Almindelighed i nogen Kiøbstæd tabe ved, at Bisse Kræmmere total afskaffes; thi det er en uordentlig, ulovlig og ruinerende Handel for Kiøbstæderne; vore Handskemagere har bestandig klaget over Bisse Kræmmerne og lover sig bedre Tider, naar Forordningen rett kommer i Drift og bliver holdet . . .

Jeg recommenderer mig udi Deres Høyvelbaarenheds bestandige Affection og ønsker fleere maatte skiønne paa Deres ædle Bestræbelser for Landets Vel samt henlever med største Høyagtelse

Randers d. 5. Junii 1775.

Deres Høyvelbaarenheds
underdanige Tiener
J. F. Carøe.

---

[1]) Forordning af 18/2 1775, hvorved al Omløben med Handels-Kram og Galanterie- samt Haandværksvare i Kiøbstæderne og paa Landet i Kongeriget Danmark aldeles forbydes.

Et gammelt Bryllupskvad fra 1769.

Meddelt af Forpagter Chr. Brønnum, Gudumlund.

I nærværende Samlingers 3. Rækkes 3. Bind har Hr. Arkivassistent cand. mag. S. Nygaard meddelt »Bidrag til nogle jydske Herregaardes Historie i den nyere Tid (1660—1850).«

Jeg læste med særlig Interesse Afsnittet om Linderumgaard, Pag. 193, hvor der omtales, at Sixtus Nicolaj Cortsen ved Købekontrakt af 29.—4.—1765 fik overdraget Ejendommene Linderumgaard og Egeberg. — Nævnte S. N. Cortsen er nemlig Meddelerens Oldefader.

Ved Nedarvning igennem Slægten er jeg kommen i Besiddelse af »Sr. Sixtus Nicolaj Cortsen til Linderumsgaard og Eggeberg og velædle og dydsmykkede Jomfru Anne Hedevig Høyers« Bryllupskvad.

Det ser ikke ud til, at det har været Tanken at synge Sangen ved Bordet, som det bruges nu om Stunder; men snarest har det været en Slags versificeret Tale som f. Eks. et langt Telegram i vore Dage. Det synes jo nemlig ikke, at Digteren, Andreas Graae, har været til Stede, saasom han ærbødigst indsender Digtet til Brudehuset »fra en god Ven i Aalborg«.

Hvem Hr. Andreas Graae er, ved jeg ikke; men jeg

synes, det vil være heldigt, om Digtet kan reddes fra Forglemmelse, da der formentlig kun findes dette ene Eksemplar her i Landet[1]).

Det har, forekommer det mig, en kulturhistorisk Interesse, idet det giver Vink om den Omgangstone, der herskede blandt de »bedste og fornemste« (se Sangen) Selskabskredse i Vendsyssel paa den Tid. Den gudelige med Vrøvl blandede Stil i Begyndelsen og Slutningen har en Understrøm af, at Gudsfrygten ikke er saa ganske alvorlig ment; og dette er vist ret karakteristisk for den Tids Religiøsitet. Rationalismen har jo nok allerede den Gang øvet sin Indflydelse paa de højerestaaende Klassers Tænkemaade.

I Midten, hvor Digteren rigtig slaar Gækken løs, bliver han jo derimod i høj Grad ligefrem og realistisk, saa man selv i Nutiden, hvor man ellers ikke er forknyt for paa Tryk at nævne Tingen ved sit rette Navn, dog maaske vilde betænke sig paa at deklamere Digtet i unge Pigers Nærværelse.

Med Hensyn til, hvorledes det senere gik det unge Ægtepar, henviser jeg til ovennævnte Hr. cand. mag. S. Nygaards Bidrag om Linderumgaard og dens Ejere[2]).

---

1) Digtet findes i hvert Fald ikke paa kgl. Bibl. og nævnes ikke i Bibliotheca Danica. Om Forfatteren kan ej heller oplyses noget.
Red.

2) Jeg benytter Lejligheden til samtidig at meddele, at Mindet om det af cand. mag. Nygaard omtalte uretfærdige Samfrændeskifte mellem Anne Hedevig Høyer sl. Cortsen og hendes Børn er naaet lige ned til vore Dage, idet min afdøde Fader Harboe Brønnum (en Søn af Sixtus Nicolaj Cortsens yngste Datter Sixtine Marie Cortsen g. m. Overkrigskomimissær Johannes Christian Brønnum t. Tidemandsholm) * paa Tidemandsholm 16.—6.—1795, † som Ejer af Storvorde Præstegaard 3.—4.—1875, ofte omtalte den Uretfærdighed, der var vist Slægten ved dette Skifte, men gav iøvrigt Ole Jørgen Billeschou, der skal have været fedtet og gerrig, hele Skylden.

Ægtestandens Ziir og Smykke
Vises klar i dette Stykke:
Lev og døe i Kiærlighed.
Dette maae observeres af disse To,
GUd i Dag har sat i en ønskelig Ægte-Foreening, nemlig:
Velædle
Sr. **Sixtus Nicolai Cortsen**
til Linderumsgaard og Eggeberg
og
Velædle og Dydsmykkede Jomfrue,
Jfr. **Anna Hedevig Høyer,**
paa Deres høytidelig Bryllupsfæst, som blev celebreret i Fladstrand den 1. Sept. 1769.
Ærbødigst indsendt til Brude-Huuset fra en god Ven i Aalborg, der er det respective Brude-Pars ydmygste Tiener
Andreas Graae.

Imprim. G. F. Thestrup.

Aalborg, 1769.
trykt udi det Kongel. privil. Bogtrykkerie ved J. P. Holtzberg.

* * *

Skal du min Pen igien saa snart fra Øret tages,
Og i en bunden Stiil i Brude-Sal opdages,
Skal du om Lykkens Gunst, og Himlens blide Soel
En Lini' drage frem her under Nordens Poel.

Jeg da din Førere ved Nectars søde Kilde
Mig først maae sætte ned, før jeg til Bryllups Gilde
Med dig betænkt kan gaae, og alting tegne op,
Om Brudens Dyders Tal til Ærens høye Top.

Til dette alt med meer jeg der Concepter sanker,
Ja Helicon vel og mig giver Riime-Tanker,
At jeg af Dyderne de bedste tager ud,
Hvormed man prydet seer en ret elskværdig Brud.

Men tøv dog lidt min Pen! giv Tid, jeg først kan finde
En Pensel, hvormed jeg en Brud til en Mandinde
Afskildre kan, saa jeg fremviser et Portrait,
Der kan en Brudgom som Hr. Cortsen, ligne net.

Her stoed jeg tankefuld, var frygtsom at forgiette
Den yndigste Couleur af Farverne de rette;
Jeg vidste, Hvid og Rød de yndtes best af GUd,
Hans Kirkes Brud deraf seer meget liflig ud.

Jeg sagde ved mig selv: Endskiøndt du ey har æret
Apelles Skildre-Konst, og i hans Skole været,
Du maae dog lade see, og det paa Skialdre-Viis,
Hvad der helst være kan Vedkommende til Priis.

Herpaa begyndte jeg min Agt i Verk at sætte,
Toeg paa min Pensel fat, og Farver loed anrette,
Den hvide Farve først paa mit Portrait fremkom,
Saa Brud og Brudgom stod ret herlig, reen og from.

Gudsfrygt og Kierlighed med sine moedne Frugter,
Som, for GUd og enhver ret yndig, liflig lugter,
Forstand og Ydmyghed, dem alle uden Feil,
I Dydens Orden staae, man saae som i et Speil.

Her saae man Dyd i Dyd ret samlet som en Kiæde,
Der stoed indvortes Fryd, og her udvortes Glæde,
Et Kors ret purpur-rød, jeg satte og derved,
Hvori aftegnet stoed vort Livs Gienvordighed.

Se! saa staar Christi Brud! hun rød og hvid maae være,
Enhver GUds Kirkes Lem den Siæle-Dragt bør bære,
Den, som her være vil uskyldig, hellig, from,
Han skal med Ære staae for Christi Stoel og Dom.

Med dette alt i sær jeg vilde havt at giøre,
Men Tiden sagde Ney: Du faaer din Pen at røre,
  Og noget tegne om den herlig Høytids Dag,
  Som skal i Fladstrand staae, dig og hver til Behag.

Derpaa jeg søgte om Maronis Pen at finde,
Og den levere til min Danske Sang-Gudinde,
  Jeg saae, det nu var om en Ægte-Tidsfordriv,
  At Glæde, Lyst og Fryd var dette Selskabs Liv.

Min Pensel bort jeg lagde,
  Toeg fat Papiir og Pen,
Og til en god Ven sagde,
  Betragt her Lignelsen.

De To Guds Forsyn os nu giver at beskue,
Af Kierlighed udstrakt ret som en Himmel-Bue,
  De staae for Christo som hans elskeligste Brud,
  De To i alt giør Et, Et giør det Facit ud.

Et udi Enighed, Et udi Dydens Smykke,
Et udi alt, hvormed man Dem kan ønske Lykke,
  Saa her ret høres kan al Glæde, Lyst og Fryd
  Med Echo skingrende af Dydens fulde Lyd.

Nu! saa kan jeg og hver ey andet end med Glæde
Ansee Herr Brudgom, som saa herligen sit Sæde
  I Dag beklæder hos sin Brud, saa yndig, skiøn,
  Som en Zirat iblandt det smukke Jomfrue-Kiøn,

Her maa en Wendel- med en Himmel-Boe sig fryde,
Her samles alt det, som et Ægte-Par kan pryde,
  En Fader seer sin Lyst, en Moder glemmer ey
  De Himmelvalgte Spoer til Lykkens reene Vey.

De see sin Dotter nu i Alderdommens Dage,
Den kiæreste, de har, nu Mand i Favn at tage,
  Den eneste ugift de har af dette Kiøn,
  Seer de omfavne her nu Dydens ægte Søn.

Dydædle kiære Brud! Hun maae nu kiærlig meene,
Hver Time, Dag og Nat sig venlig tee og tiene
  Saa dyrebar en Ven, GUd Hende har bereed,
  Ved Ham Hun nu gaaer ind til stor Lyksalighed.

Jeg med de gyldene Bogstaver vil optegne
Den, Deres Æres Dag i vor Vensyssels Egne,
  Som en af Syslerne den niende af Tal,
  Jeg der indfører den i Deres Brude-Sal.

Velædle Cortsen! see, hvor Lykken vil opdage
Sig nu for Ham, da Han saa mageløs en Mage
  Faaer sig til Hielp og Trøst, saa from og Engel-Liig,
  Saa han nu daglig kan ret have Himmerig.

Drag nu Velædle kiære Brud
  Til Lindrumsgaard med Glæde,
See; der seer alting yndig ud
  Paa dette Herre-Sæde.

Det bedste og fornemmeste
  Hun der blandt andet finder,
Er Cortsen Hendes Kiæreste,
  Frem for de grønne Linder.

Hr. Cortsen! lev nu udi Fred,
  I Velstands gode Dage,
Vær munter, fix og velbereed,
  Hans Kiærest ey skal klage.

Sat sapienti: Her nu ey
  Maae bruges Franske Noder;
Thi Hun vel dertil siger nei,
  Paa Dansk man bedre poder.

Saa skal nok Himlen give sit,
  Og Deres Land bedugge,
At de skal ikke blive qvit
  For Dysselov i Vugge.

Paa den betænkt de være maae;
  Vi bede allesammen,
Saa vil de Tak af Præsten faae,
  Og Degnen siger Amen.

VOTUM.

Kom Lykke, Held og Salighed
  Til dette Par at krone
Kom Himmel med Din nærsom Fred,
  GUd styrk Dem af sin Throne!
Lad Deres Anslag, Raad og Iid
  Faae Lykke, have Sæde
Paa Lindrumsgaard i allen Tiid,
  GUd Dem der stedse glæde.

Meddelelse fra Bestyrelsen.

Mellem »Selskabet for jydsk Historie og Topografi« og »Historisk Samfund for Viborg og Omegn« er afsluttet følgende Overenskomst:

1. Af de Artikler i Selskabets Tidsskrift, som angaar Viborg By eller Amt, er Samfundet berettiget til at erholde Særtryk i saa stort Antal og i saadant Udstyr, som Samfundet selv bestemmer, imod at afholde Udgifterne derved samt yderligere godtgøre Selskabet Halvdelen af det betalte Forfatterhonorar med 16 Kr. Arket (1 Kr. pr. Side).
2. Hvis Forfatteren af en Artikkel vedrørende Viborg By eller Amt maatte give Afkald paa Honorar, bortfalder ogsaa i saa Fald Samfundets Godtgørelse til Selskabet.
3. Redaktionen af Selskabets Tidsskrift sender i betimelig Tid Meddelelse til Samfundets Bestyrelse om, hvilke Artikler vedrørende Viborg By eller Amt der vil fremkomme i hvert enkelt Hefte.
4. Særtrykkene mærkes som »Særtryk af Samlinger til jydsk Historie og Topografi«.

April 1907.

For »Selskabet for jydsk Historie og Topografi«.

A. Heise. *Villads Christensen.* *Vilhelm Bang.*

For »Historisk Samfund for Viborg og Omegn«.

A. Heise. *Søegaard.* *V. Helweg-Larsen.*
S. Nygård. *Saxild.*

Jens Mathias Bollerup Andersen.

Af Poul Bjerge.

Bondefører, snild i Raad,
Dansk af Hjerte, stærk i Daad,
Frihedskæmpe, hvor det gjaldt,
savnet er du overalt.

Det er Indskriften paa en Gravsten, der staar lige norden for Ølgod Kirke. Og oven over staar Jens Mathias Bollerup Andersen, f. 6. Marts 1822, død 23. Oktober 1868. Det er denne Mand, jeg vil fortælle noget om.

Først dog noget om hans Slægt.

Hans Farfaer er som lille Dreng kommen langt nordfra. Det ved næsten alle at fortælle, men spørger vi om, hvor det var fra, saa glipper det. Kirkebogen oplyser dog, at det var fra Bjørnsholm i Himmerland, et Sogn, der ligger lidt syd for Løgstør, lige ud til Limfjorden.

Men hvordan var den lille Dreng kommen her saa langt ned mod Syd?

Der har gennem alle Tider været en livlig Forbindelse mellem Nord og Syd her i Vestjylland. Stude- og Svinehandelen bragte Folk i Forbindelse med hinanden.

De store Stude- og Svinedrifter kom helt oppe fra de nordligste Egne og her ned gennem Landet og blev ved mod Syd, helt ned gennem Sønderjylland, sommetider lige til Itzehoe eller Issehow, som gamle Folk sagde. Nede i Velling, lidt syd for Ringkøbing, boede der paa Tranmosegaard en stor Studehandler, der hed Jens Strandbygaard, men som i Almindelighed blev kaldt Jens Tranmose. Han traf der oppe i Himmerland paa en lille opvakt Dreng, der hjalp ham med at drive Studene herned syd paa. Han var fattig og pjaltet, men han var adræt, som det hedder paa Vestjydsk. Jens Tranmose kom til at synes om ham, og Drengen fulgte med ham til Tranmosegaard, og det blev som et Hjem for ham. Drengen var født 1751 og hed Morten Pedersen. Om hans Fader vèd vi ikke andet, end at han hed Peder Mortensen, og at han var rig paa Børn, men fattig paa Gods.

Jens Tranmose fik Glæde af den fattige Dreng. Han artede sig vel, og da han blev voksen, giftede han sig med en Pige i Klabtoft, der hed Ane Marie. De fik en lille Gaard, der i Klabtoft. Men det varede kun nogle Aar, saa havde han byttet Gaarden bort og faaet Klabmølle i Stedet, men den blev ham ogsaa for lille. Han solgte den og købte Rækkergaard i Hanning Sogn. Rækkergaard havde Herregaards Rettigheder, og derfor blev de af hans Sønner, som var født her, fri for Kongens Tjeneste. Senere købte han Vestkjærgaard i Ølgod, og efter den fik han Navn og blev kaldt Morten Vestkjær.

Vi ser ham som den dygtige og stræbsomme Mand, der forstaar at handle og vandle, saa det altid gaar fremad fra det mindre til det større eller i alt Fald til det bedre. Og spørger vi Folk ud om Morten Vestkjær, faar vi at vide, at der altid var god Orden og Skik i hans Gaard, og hvad Arbejde, der skulde gøres, det skulde gøres godt,

og naar Folk passede paa dette, saa var der godt at være der; men var de skødesløse og uordentlige, hvad enten det var med deres Arbejde eller i deres Færd, saa var han stræng, »dog ikke mere end til Ordentlighed,« tilføjer én, der har tjent ham.

Morten Vestkjær var ikke alene en dygtig Mand i Haandens Verden. Han var ogsaa en oplyst Mand, der ejede en stor Bogsamling, en Sjældenhed blandt Bønder i disse Tider. Det er i Slutningen af det attende og i Begyndelsen af det nittende Aarhundrede, at hans Manddomstid falder. Bogsamlingen blev delt mellem Børnene, og den er saaledes bleven splittet over hele Familien; men der kunde endnu samles saa mange af disse Bøger, at der kunde blive en køn Bogsamling af dem. Det var mest Opbyggelsesbøger. Jeg nævner efter Hukommelsen: Chr. Scrivers Sjæle Skat, Joh. Arndts Sande Kristendom, J. D. Jersin: Den sande Livets Vej og Troens Kamp og Sejer og Frantz Kyhns Bøger og en hel Del med de mest kuriøse Titler, saadan som det syttende og attende Aarhundredes Opbyggelsesskrifter ofte havde.

Han blev agtet som en af Sognets bedste Mænd, blev ogsaa afholdt af Folk, navnlig var han og Præsten i Ølgod, Fr. Holmstedt Palludan, meget gode Venner. Palludan kaldte ham: »Min gamle, ærværdige Ven«, og da han blev forflyttet til Sjælland, veksledes der lange Breve imellem dem.

I 1839 døde Morten Vestkjær. I Kirkebogen staar der ved Siden af Dødsanmeldelsen: »Var en gudfrygtig og i sin Christendom særdeles vel oplyst Mand«. Man blader i Kirkebogen. Der er en Rubrik for Anmærkninger. Den er i Reglen tom. Man vender Blad paa Blad, altid det samme: en lang, tom, hvid Plads. Saa paa én Gang standser man. Der staar noget. Man læser: »Var en gudfrygtig og i sin Christendom særdeles

vel oplyst Mand.« Hvor siger de Ord ikke meget! man overvældes næsten af dem.

Hans Hustru, Ane Marie, omtales ogsaa som en dygtig og rask Kvinde, og om hun end mistede sit Syn, saa hun i de sidste toogtyve Aar af sit Liv var blind, saa blev hun dog ved at være ved godt Mod. Deres Børnekuld bestod af fem, fire Sønner og én Datter. Alle disse Børn voksede op under Faders og Moders Omsorg. Tidlig blev de vænnet til Arbejde, Orden og Retsindighed; tidlig blev der sørget for deres Oplysning og Uddannelse. Palludan taler om disse Børn og deres Opdragelse i en Brudevielse, han holder for den yngste Søn og hans Brud: »Hvor megen Aarsag har ikke I, min gamle ærværdige Ven med Eders Hustru, i Dag at glæde Eder over Eders fornuftige Opdragelses heldige Frugter. Selv hævet Eder ved Forstand og Virksomhed fra simple Kaar til en hædret og utrængt Stilling i Samfundet, har I med den forstandige Mands Klogskab og den kærlige Faders Omhyggelighed vaaget over Eders Børns Dannelse. I sørgede for deres Oplysning, at de bleve underviste i det, der menneskeligt kunde fremme deres Vel paa den Bane, de skulde betræde. I holdt dem til Flid og Orden i deres Arbejde og til Retsindighed i deres Forhold, og se nu Frugterne af Eders faderlige Omhu. De tre ældste af Eders Sønner se I som hædrede Mænd, vel gifte og i god Forfatning, og — hvad der vil sige mere — tilfredse og lykkelige i deres Stilling. Eders Datter — en af Sognets vakreste Kvinder — se I gift med en forstandig og agtet Mand og i heldige Omstændigheder. Og nu Eders yngste Søn — en retskaffen ung Mand — der stedse troligen har fulgt Eders faderlige Raad og Vejledning, se I i Dag forbunden med en, brave Forældre, ikke mindre brav og retskaffen Datter, som I selv kender saaledes fra den længere Tid, hun tjente i Eders Hus. I

se ham i en Forfatning, hvor han under Guds Velsignelse ikke med Ængstelighed behøver at frygte for de kommende Dage, og i en ligesaa hæderlig Stilling som hans ældre Brødre. Skulde I da ikke inderlig glæde Eder og takke Gud, at han har skænket Eder den Fryd, der saa sjælden bliver Forældre til Del herneden, at se alle Eders Børn vel forsørgede og lykkelige.«

Den ældste af Børnene Peder fik Fædrenegaarden, men solgte den senere og købte Sønder Tarp, der laa syd for Nørre Tarp, som nu i Reglen kaldes Banken. Gamle Morten Vestkjær fulgte med ham og døde her. Peder er bleven omtalt af Manden, der købte hans Gaard, som det bedste — det vil sige i Betydning af god og fredsommelig — og retsindigste Menneske, han kendte.

Den næstældste var Datteren Elisabeth, der blev gift med Hans Agersnap og derved Stammoder til den talrige Agersnap-Slægt, hvortil Kunstmaler Hans Agersnap ved Vejle, Læge Hans Agersnap, Ulfborg, forhenværende Højskoleforstander nu Skolelærer Niels Hansen, Aal ved Varde, og flere kendte Mænd hører.

Den tredje var Anders, der var født i Klabmølle 7. Jan. 1788, og som blev gift med Kjeld Gammelgaards eneste Datter, Kirsten Marie, og dermed blev Ejer af Gammelgaard. Han fik snart offentlige Sager om Haande, blev Sognefoged, Lægdsmand, Stævningsmand og Medlem af Sogneraadet eller Sogneforstanderskabet, som det den Gang hed, og han blev stærkt optaget af det. Hans Hustru var en praktisk og dygtig Kvinde, der kunde styre og ordne alt baade ude og inde, saa Anders kunde trygt arbejde med sine offentlige Sager; Kirsten Marie skulde nok passe det hjemme. Hun var ikke alene dygtig i Haandens Verden, men hun førte en god Pen og havde en rask Mund, der træffende og fyndig kunde give Svar og Besked. Anders maa haft mere end almindelig

Sans for Naturen og dens Skønhed, thi han begyndte saa smaat at plante ved Gammelgaard, noget, der var saa sælsynt i disse Tider, at det blev anset ikke alene for at være dumt, men for indbildsk Vigtighed.

Anders og Kirsten Marie fik et stort Børnekuld, hele elleve, tre Sønner og otte Døtre. Den af dem, vi her vil følge, er den femte i Rækken: Jens Mathias Bollerup Andersen, der blev født 6. Marts 1822, og som blev døbt samme Dag, saadan som Skik var den Gang. Madam Bollerup fra Varde holdt ham over Daaben, Jomfru Anna Esmann, Datter af den forrige Præst, tog Huen af; Slægtninge var Faddere.

Han vokste op, som Børn vokste op den Gang, kom i Skole og lærte der, hvad man den Gang lærte i en Almueskole. Det var Læsning, Regning og Skrivning, som der særlig blev lagt Vægt paa, og et fremmeligt Barn kunde drive det vidt i disse Ting. Saa lærte de deres Bøger udenad, som det hed. Det var Balles Lærebog og Birchs Bibelhistorie for Børn paa Landet med ringe Evner og liden Skolegang, som der staar paa Titelbladet. De var ganske vist ikke morsomme at lære; men var man først kommen igennem dem én Gang, saa gik det senere let, særlig for dem, der var velbegavet, og det var nu Bollerup, som han altid blev kaldt. Inde i Skolen var han Nummer et; udenfor var han altid den første, naar det gjaldt Leg og Spilopper.

Skolevæsenet var maaske tarvelig nok i denne Tid; men hvordan det var, Karaktererne udvikledes; det er næsten, som der den Gang var flere kraftige Karakterer og selvhjulpne Folk, end der er nu om Tide. Nu lærer Børnene mere; lærer det maaske ogsaa bedre, lærer, saa de ikke bliver overanstrængt af det; men det virker mere nivellerende. Folk er nu, som en god Ven en Gang sagde til mig, som om de var gjort paa Maskine i Sam

menligning med Folk i gamle Dage. Jeg anfører ikke dette, fordi jeg ønsker den gamle Tid tilbage; det er kun for at vise Forskellen.

1836 blev Bollerup konfirmeret. Børnene stod paa Kirkegulvet efter Duelighed. Nr. 1 var Herman Hyldgaard, Herremandens Søn paa Lindbjerggaard. Nr. 2 var Ole Palludan, Præstens Søn. Nr. 3 var Bollerup Andersen. Hans Karakter er: Kundskab: Meget god. Opførsel: God. Han har været for lystig til at faa mg. for Opførsel.

Vi ser lidt paa Forholdene i Ølgod Sogn i denne Tid.

Man levede sparsomt. Jeg anfører nogle Træk. Min Moder — hun var født 1812 — fik sit første Par Læder-sko, da hun blev gift i 1841. Hun blev gift anden Gang 1857, og da stod hun Brud i det samme Par Sko; og da hun døde i 1883 efterlod hun sig det samme Par Sko, og hun havde aldrig haft andre. Videre: Da hun blev gift første Gang, fik hun en sort Kjole af Købetøj. Før havde hun ikke haft andet end hjemmegjort Tøj. Og den samme Kjole stod hun Brud i igen 1857, og den brugte hun sidste Gang, da hun og jeg gik til Alters i Ølgod Kirke i 1882. Og saa hørte Moder jo langt fra til dem, der var daarligst stillet i økonomisk Henseende, eller som havde Ord for at være særlig nøjeregnende. Der var f. Eks. faa i Sognet, der havde en mere aaben Haand over for fattige Folk, end hun havde. Men man skulde være sparsommelig, og man var nøjsom; Fornødenhederne var kun smaa. Naar Folk gik til Varde, tog de ofte Støvlerne paa Nakken. Var det Sommer, løb de med de bare Fødder, var det Vinter, gik de med Træsko, og først naar de kom til Nørreport, tog de Støvlerne paa. Ingen Under, at de kunde have et Par Støvler i en lang Aarrække.

De unge kom sammen til Legestue, legede og

dansede og havde det overordentlig fornøjelig. »Men hvordan kunde I dog det, naar I ingen Sko havde?« spurgte jeg en Gang Moder. »Jeg ved saamænd ikke — svarede hun — men vi havde det fornøjeligt; jeg synes næsten mer fornøjeligt, end I har det nuomstunder. Og om end vi nok tænkte paa, at det kunde være rart at have Sko, saa var det alligevel noget, der laa saa langt borte, saa vi spurgte aldrig, om vi maatte faa nogle.«

Kedelig nok har jeg ikke faaet at vide, hvad man spiste ved saadanne Legestuer. Men jeg har en Opgivelse fra Hodde Sogn, der ganske vist gaar lidt længere tilbage, saadan omkring ved Aar 1800. Der kunde man gaa til Legestue med tre Skilling. Den ene Skilling var til Spillemanden, de to gik til Mad og Drikke. Hver fik et Stykke Mad eller Mellemmad, og saa blev der baaren et Fad omkring med Brændevin i, og i det stod en Ske, og saa tog hver en Skefuld Brændevin. Fra Lyne fortælles det, at det gik til paa lignende Vis, dog her var det kun Karlene, der fik Brændevin, Pigerne fik Mjød. I Ølgod har man vel nok været lidt længere fremme i Kultur, i alle Fald naar vi gaar de tyve-tredive Aar frem i Tiden, hvorom Talen er her, men man ser, hvor tarveligt og sparsommeligt alt var.

Vi spørger saa om, hvilken aandelig Næring Folk havde at leve af. Og vi tager først det folkelige.

Om Vinteren, naar Mørket faldt paa, samledes Folk omkring den aabne Kakkelovn eller Bilæggerovnen for at spise Mellemmad. Naar den var vel nede og sommetider før, begyndte man at fortælle. Dagens Begivenheder drøftedes; men det tog i Reglen ikke lang Tid, der oplevedes sjælden saa meget. Derefter tog man fat paa Sagn og Spøgelsehistorier, Varsler og Varstand, Eventyr og Historier, og det var der mere Forslag i. Kom Moder ind paa dette, saa var hun ikke til at køre træt,

og som hun var, var det overalt. Særlig var Bollerup ogsaa stiv i dette Kapitel.

Der blev ogsaa sunget. »Kong Kristian stod ved højen Mast« var almindelig kendt og blev sungen meget. Folk, der havde været Soldater, kom hjem med Viser fra Kjøbenhavn, f. Eks. om en Linedanser, der faldt ned og slog sig ihjel, fordi hans Hustrus Elsker havde gjort Tovet skørt, saa det gik i Stykker. Og det skulde nok passe, for Gregers Spillemands Broder i Havlund havde selv set det, da han var i Kjøbenhavn. Der var en Vise om de forskellige Aarstider, som priser hver Aarstids Skønhed, særlig naar man nyder den i Selskab med en Ven. Den ender:

»Saaledes ejer Jorden Lyst,
hver Tid, hver Stund, hvert Sted
for den, som har et skyldfri Bryst
og ejer Sjælefred.
Den, som med Sorger plager sig,
er daarlig og beklagelig;
thi Verden er de glades Ven,
og som man tager sig den.«

Som man ser, en Vise, karakteristisk for Slutningen af det attende Aarhundrede.

Man havde da ogsaa en Laanebogsamling i Sognet, der blev flittig brugt. Bøgerne var næsten aldrig hjemme og derfor vanskelige at faa fat i. Der var Sakso og Snorre i N. F. S. Grundtvigs Oversættelse. Der var C. Molbechs aarlige Julegaver, nogle udmærkede Smaabøger. Og Ingemanns Romaner ikke at forglemme. Og Bøgerne blev læst med saa stor Opmærksomhed, at f. Eks. Moder som gammel Kone endnu kunde huske at fortælle Historier efter dem.

Vi ser, den aandelige Synskreds var dog ikke saa helt snæver.

Saa kommer vi til det kristelige.

1851 blev Jacob Henrik Mikael Stilling Præst i Ølgod. Han havde været i Kjøbenhavn fra 1841 til 1851. Han var sammen med Martin Hammerich Lærer ved Borgerdydskolen paa Christianshavn og blev senere Præst ved det civile Arresthus. Han var altsaa i Kjøbenhavn i den politisk bevægede Tid, som det da var, og han blev reven med af denne Bevægelse. Han var en hel Del paavirket af Grundtvig i kristelig Henseende. Nu kom han til Ølgod og gjorde et alvorligt Arbejde for at vække Folk baade kristeligt og folkeligt. Paa Valgdagene var han lutter Liv og Bevægelse. Han opmuntrede sine Sognefolk til at møde ved saadan Lejlighed, og de mødte. Borgerne i Varde var meget vrede paa ham: Her kom han til Byen med alle disse Bønder og overstemte dem. En Gang gik det endogsaa saa vidt, at de peb i Fingrene ad ham og begyndte at puffe ham i Siderne, og som én udtrykte sig paa sin jydske Maade: »Alle Sten laa ikke helt stille i Gaden den Dag.« Ølgodsognerne forstod vel ikke helt deres Præst; men det forstod de, at nu var det deres Ære, det gjaldt. Ikke skulde nogen komme og rive dem i Næsen, at deres Præst havde faaet Prygl af nogle Bodsvende i Varde. De samlede sig om ham, et Par af de mest nærgaaende blev sat til Vægs af Bøndernes kraftige Næver, og som en Æresvagt fulgte Ølgodsognerne deres Præst ud af Byen.

Ogsaa i kirkelig Henseende gjorde Stilling et godt Arbejde. Han prædikede, han holdt gudelige Forsamlinger, og han talte med dem personlig. Folk var glade ved ham, syntes godt om ham, men kun faa forstod ham til Bunds. Det var kun enkelte, der rigtig blev greben af hans Forkyndelse, og blandt dem kan nævnes Bollerup. Her fik han baade sin folkelige og kristelige Vækkelse. Det var som en Slags Højskoleophold for ham. Desværre for

Bollerup og for Ølgod Sogn blev Stillings Arbejde af kort Varighed. I Maj 1858 døde han kun godt 43 Aar gammel. I Juni blev der født Bollerup Andersen en Søn, og han blev kaldt Jacob Henrik Mikael Stilling, et Vidnesbyrd om, hvilket inderligt Forhold der havde været mellem de to.

Vi har søgt at følge Bollerups Udvikling, søgt at efterspore de Kilder, hvoraf han havde draget Næring for sit aandelige Livs Vækst. Vi vil nu et Øjeblik opholde os ved hans private Liv.

Vi slap ham ved hans Konfirmation i 1836. I tolv Aar levede han nu som Ungkarl i Hjemmet, optaget af Gaardens Drift. 1848 giftede han sig med sit Søskendebarn Marie Kathrine Mouridsen, og de fik nu Gammelgaard i Eje. Han er nu 26 Aar, begynder sin Manddomstid og sit Manddomsarbejde. Gaardens Drift optog ham vel, og han blev en dygtig Landmand; men offentligt Arbejde lagde straks saa stærk Beslag paa hans Tid, at selv om det ikke gik ud over Gaarden, saa forstaar man dog, at hvis hans Evner og Kraft var bleven samlet om dens Drift, saa vilde det have givet et ganske anderledes stærkt Udslag.

Han havde et aabent Øje for Naturen og dens Skønheder. Særlig i Foraarstiden var det en Fryd for ham at færdes i Mark og Eng. En gammel Kone sagde en Gang til mig: »Jeg har altid holdt af Blomster og syntes, at de var saa kønne; men det var jo blot dem i vore Haver og i Urtepotter i vore Vinduer; dem ude paa Marken regnede vi ikke for noget. Men naar Bollerup talte med os om Blomster, saa kom vi rigtignok til at se, at Markblomsterne ogsaa var kønne, næsten kønnere end dem i Haven.« »Naa, var Bollerup en saa stor Blomsterven?« henkastede jeg. »Ja, det kan du tro. Og saa kunde han tale med os om dem, saa han næsten kunde faa os til at

synes, at en Brændenælde var køn.« Han var af en praktisk Natur, og det gjorde, at hans Kærlighed til Blomsterne og Fuglesangen ikke var af platonisk eller uvirksom Art. Han passede sin Gaard og plantede omkring den, saa der ved Gammelgaard blev en Have, som man ellers i Vestjylland kun saa ved Præstegaardene eller Herregaardene.

Han fik snart en talrig Familie. Otte Børn blev der født ham, fem Døtre og tre Sønner. Han var en god og kærlig Familiefader, der tog sig meget af sine Børn; men han var tillige stræng, og legemlig Tugt hørte ikke til Sjældenhederne.

Bollerup blev tidlig taget i Brug til offentligt Arbejde. Han blev Sognefoged efter Faderen. Han kom i Sogneraadet og blev dets Formand; og han var den første Bonde i Ølgod, der kom i Spidsen for Sogneraadet. Før hans Tid var det enten Præsten eller Herremanden paa Lindbjerggaard, der var Formand. Det var for Ølgod Sogn som et Slags Systemskifte. Jeg er nærved at tro, at der siden hverken har været Præster eller Herremænd i Sogneraadet. Og Bollerup var en virksom Mand paa denne Plads; han vilde have Sagerne i Orden og noget udrettet. Folk var ikke altid saa helt fornøjet med det, særlig i Førstningen. Jeg husker navnlig en Ting: Folk havde før udenvidere jævnet Vejgrøften, naar de vilde have en Overkøring ind paa Marken. Naar saa Vejsynet kom, fik de Tilhold om at rydde det op; men det blev i Reglen liggende. Bollerup lod lyse til Kirkestævne, at til den og den Dag skulde de have Vejene i Stand, ellers blev de kasseret. Vejsynet kom, og meget blev kasseret. Han lod atter lyse, at en bestemt Dag gik Vejsynet paa ny, og hvad der ikke blev gjort i Stand til den Dag, det blev kasseret, og saa blev Arbejdet udført paa vedkommendes egen Bekostning. »Han dyer sig nok,« tænkte Folk, og en Del blev ligefrem enige om, at de ikke vilde gøre

Arbejdet. Saa kom Bollerup med Synet, Vejstykkerne kasseredes, og Arbejdet blev udført og Betalingen opkrævet. Hver ny Overkørsel, som der ikke var Vandløb under, det var tre Mark. »Nej, det var for galt! De skulde nok lære Bollerup noget andet! Troede han maaske, han skulde kommandere Sognet, ham, der kun havde en Smule Gaard til ét Spænd Heste og en halv Snes Køer,« og saa gav Folk et kort Nik med Hovedet, der yderligere skulde slaa fast, at de ikke vilde give sig. Men da saa Pantmændene kom, og de gik til de største Hanser først, og de lagde Arrest paa Tingene, og Auktionen blev fastsat, ja saa bøjede de sig. Alle betalte, men de lovede ved sig selv, at en anden Gang skulde de nok huske at faa Arbejdet gjort. Og saadan gik det over alt. Ølgod Sogn var bekendt for sine gode Veje og for den Orden, det havde paa sine offentlige Sager.

Til en Tid holdt Sogneraadet sine Møder i Kroen. Bollerup havde sin Mellemmad med, og den trak han op af Lommen og spiste. De andre mente, man skulde dog nyde en Genstand; man kunde ikke være andet bekendt. Bollerup vilde intet nyde, heller ikke naar de andre købte ind og bød ham med. Ja, naar Formanden ikke vilde, saa kunde de andre da heller ikke, Eksemplet virkede. Og saadan var han Sognets Rygrad og gode Samvittighed.

Han fik som fortalt det ene offentlige Hverv efter det andet. Vi nævner dem alle her paa Rad: Han var Sognefoged og Lægdsmand fra 1848—1867. Sogneraadsformand fra 1851—67. Han var Medlem af Tiendekommissionen, der oprettedes i Henhold til Lov af 19. Februar 1861. Ligeledes af den Kommission, der havde at undersøge Præstegaardenes Jordtilliggende. Og i 1865 blev han Medlem af Krigsskadeerstatningskommissionen for Ribe Amt. Han var i flere Aar Repræsentant for den

vest- og sønderjydske Kreditforening, fra 1858—1867 Jordboniteringsmand og Formand for Sognetaksationsmændene i Ølgod Sogn og i nogle Aar Medlem af Raadet for Ølgod Sogns private Brandforsikrings-Forening. Ogsaa Skolekommissionen var han Medlem af. Det er altsammen sognekommunale og praktiske Hverv. Men ogsaa Politikken lagde Beslag paa hans Arbejdskraft. Som en Overgang fra det ene til det andet nævner vi, at han sad i Amtsraadet fra April 1859 til April 1861. Og naar han trak sig tilbage derfra, var det af rent økonomiske Grunde. Den Gang var der ingen Jærnbane; han maatte selv køre til Ribe. En Dag hen, en anden hjem og to i Ribe, det var fire Dage. Gaarden kunde ikke undvære sine Heste saalænge, og det den ene Gang efter den anden. Holde et Par Heste mere, var der slet ikke Raad til. Saa maatte han sige sig det fra, hvor nødig han end vilde.

Og spørger vi saa, hvordan han røgtede alle disse Hverv, saa er der kun et Svar. Med en Dygtighed og en aldrig svigtende Energi tog han sig af hver Sag, som om det var den eneste, han havde med at gøre. Han stillede store Krav til sig selv, og derfor krævede han ogsaa meget af andre. Vi saa, hvordan man ømmede sig ved hans kraftige Virksomhed i Sogneraadet; men man lærte snart at forstaa, at han altid havde det almene bedste for Øje. Det var fornuftigt, hvad han gjorde; alle var i Grunden godt tjent med hans Regimente, og snart blev man taknemmelig for det. Ølgodsognerne viste det ogsaa ved i 1867 at give ham en Hædersgave, der bestod af en Potageske, tolv Spiseskeer og en Sukkerskaal, alt af Sølv. Og en saadan Gave havde meget mere at sige den Gang, end det har nu, hvor næsten enhver faar det.

Saa kommer vi til hans politiske Arbejde.

Det var i 1853, han blev valgt til Folketinget. Der var Kamp om Arvefølgen den Gang. Arvefølgen efter

Kongeloven skulde ændres, saa den kun gjaldt den mandlige Linie, og Arveretten skulde samles om Prins Christian, den senere Kong Christian den niende. Baade Landsting og Folketing var bleven opløst i April og ny Valg udskreven til 27. Maj. Bollerup Andersen blev opfordret til at stille sig, og da han ogsaa selv havde Lyst til at blive Rigsdagsmand, efterkom han Opfordringen. Og han blev valgt uden Modkandidat. Da det blev almindelig kendt, at Bollerup stillede sig, var der ingen, der vilde stille sig mod ham, Nederlaget var dem for sikkert. Han blev valgt ved Kaaring.

Bollerup Andersen var nu Medlem af Folketinget fra 13. Juni 1853 indtil 21. Oktober 1854, da Folketinget opløstes. 1. December blev han atter valgt ved Kaaring, skønt han havde en Modkandidat i cand. theol. P. Chr. Zahle. Han deltog i næste Rigsdagssamling fra 18. December 1854 til dens Slutning 2. April 1855. Da blev begge Rigsdagens Ting atter opløst paa Grundlovsforandringen. Og nu stillede han sig ikke mere. Arbejdet paa Rigsdagen tilfredsstillede ham ikke. Nej, saa var det mere fornøjeligt at arbejde i den hjemlige Kreds i Vestjylland; der kunde man bedre se de praktiske Resultater.

Han skulde dog atter komme ind i Rigsdagen, men denne Gang i Landstinget. Det var den 18. Oktober 1866, han blev valgt som tredie Landstingsmand for 11. Kreds. Men allerede i Sommeren 1868 maatte han paa Grund af Sygdom nedlægge sit Mandat.

Ser vi paa hans Rigsdagsarbejde, viser det sig straks, at han er den praktiske Mand med det klare Blik, der straks ser Kærnen i alt. Og saa er han Frihedsmand, og det er det velgørende, at man ser, at han er det praktisk mere end teoretisk. De storpolitiske Spørgsmaal optager ham mindre; men overalt, hvor der kan praktiseres Frihed, der er han med. Da man i 1853 behandler Forslag

til Lov om den offentlige Orden paa Søn- og Helligdage, følger han ikke Bondevennerne, men stemmer mod Loven. Skønt han personlig ikke har Sympati for Søndagsarbejde, kan han dog ikke finde sig i, at en Mand skal straffes, fordi han kører sit Korn hjem en Søndag, naar det er vanskeligt Høstvejr. Lovforslaget bliver ogsaa meget ændret, uden man kan se, hvor megen Del han har i det.

Den 2. Marts 1854 valgtes han til Medlem af et Udvalg, der nedsattes i Anledning af Tschernings »Lovforslag angaaende nogle forandrede Bestemmelser i Valgloven«, men det kom aldrig til anden Behandling. Den 6. Februar 1855 stillede han sammen med L. N. Bregendahl og J. A. Hansen »Forslag til Lov om Udredelse af Udgifterne ved Omlægning af Hovedlandevejsgaden i Varde«. Men da Indenrigsministeren ved første Behandling erklærede, at man i Ministeriet arbejdede paa en Ordning af disse Forhold for alle Købstæder, og at denne Ordning vilde gaa i samme Retning som det forelagte Forslag, idet Udgifterne ved de omhandlede Arbejder tildels vilde blive udredet af Statskassen, toges Forslaget tilbage.

Saa vidt jeg har kunnet se, har han ikke taget Ordet en eneste Gang, mens han var i Folketinget. Skønt det havde været rimeligt, at han f. Ekspl. ved Behandlingen af Helligdagsloven, som han var saa stærkt optaget af, havde talt, saa har han dog indskrænket sig til at forlange Afstemning med Navneopraab ved den Lejlighed. Beskedenhed, maaske ogsaa Undselighed, har holdt ham tilbage, Bønderne var i det hele ikke meget talende den Gang.

Som Landstingsmand taler han flere Gange. Nu er han bleven ældre og mere sikker i sin Optræden. Hans Taler er korte og klare, helt igennem saglige; der er — for at bruge et moderne Udtryk — en velgørende

Realisme over dem. Han taler aldrig om noget, uden at han forstaar det og kan tilføre Forhandlingen noget nyt. Naar der forhandles om Vedligeholdelse og Nybygning af Landeveje eller om Landkommunalloven, saa kommer hans Kendskab til disse Forhold og hans Praktiskhed disse Love til Gode. Hans klare Tanke og skarpe Opfattelse giver sig ogsaa Udslag herinde. Det er jo ganske ejendommeligt, naar denne Mand, der kun havde faaet den Uddannelse, som der kunde faaes gennem den tarvelige Almueskole, som der da var, staar op og siger, at han vil tillade sig at gøre opmærksom paa, at der er en Uklarhed i en bestemt Paragraf. Det kan forstaaes saadan, og det kan forstaaes saadan. »De skønner, mine Herrer! der er stor Forskel paa dette, og det maa slaaes fast, hvilken Betydning det er, der skal gælde; den sidste er langt at foretrække.« Alle saa straks, hvor rigtigt det var, og den sidste Betydning blev slaaet fast.

Vi ser lidt nærmere paa hans Arbejde i Landstinget.

Indenrigsminister Estrup forelagde 12. Novbr. 1866 Lov om Sandflugtens Dæmpning. Det kom til anden Behandling den 30. November. Bollerup stillede Ændringsforslag, at Klitfogdernes Løn skal fastsættes af Amtsraadet og udredes af Amtsrepartitionsfonden. I Forslaget stod, at det var Kommunen, der skulde gøre det. Bollerup mente, at det vilde falde for tungt paa den enkelte Kommune, og for at fordele Byrden, vil han lægge det over paa Amtet. Han taler selv for det og giver gode Grunde for Ændringen; Stiftamtmand H. C. Nielsen anbefaler den varmt; men Estrup og Lehmann er imod den, og saa falder den med 28 Stemmer mod 11. Ved tredje Behandling udtaler han sin Glæde over de mange Forbedringer, Loven indeholder, men hævder ogsaa her, at Byrden falder for tungt paa de enkelte Klitsogne. Han haaber, Folketinget skal foretage Ændringer til Lettelse for disse

Sogne. Og Folketinget foretog virkelig ogsaa Ændringer i den Retning.

I Februar 1867 behandles et Lovforslag om Forholdsregler mod løsgaaende Hunde. Ved anden Behandling stiller han Ændringsforslag, der gaar ud paa, at man giver Kommunalbestyrelsen Frihed til at ordne dette Spørgsmaal efter de stedlige Forhold, dog inden for Lovens Rammer. Han taler klart og fornuftigt for denne Ordning; men man nedstemmer ogsaa denne Ændring. Det kan slet ikke gaa at overlade saa meget til Kommunerne. Ved tredje Behandling stiller han sammen med syv andre ny Ændringsforslag, der saa at sige vilde have gjort Loven helt ny, men ogsaa dette forkastedes. I Folketinget blev den ændret i den Retning, Bollerup Andersen ønskede, men den ændredes tillige paa anden Maade, saa den næsten blev betydningsløs, og blev derfor forkastet i Landstinget, da den kom tilbage.

Da Hasle stiller Ændringsforslag til »et Tillæg til Loven om Sognebaandsløsning«, der gør det muligt at danne Valgmenigheder, er Bollerup stærkt optaget deraf. Ændringsforslaget vedtages, men Overgangen til tredje Behandling nægtes med 34 Stemmer mod 22. Valgmenighedsloven blev dog vedtaget næste Aar, og vi ser ham ogsaa her i et Arbejde, der har Fremtiden for sig. Han talte dog ikke ved denne Lejlighed; men han faar saa mange samlet, at de kan forlange Afstemning ved Navneopraab, baade da Ændringen vedtages, og da Loven nægtes Overgang til anden Behandling. Det er ikke sjælden, han forlanger Afstemning ved Navneopraab. Han vil have, at Folk ude i Landet kan se, hvordan Stemmerne falder, og derved bedre følge deres Rigsdagsmænd, og han vil have Ansvarsfølelsen vakt hos dem.

Loven om Indfødsret kommer i Samlingen 1866—67 tilbage fra Folketinget. Der er to Personer, som Lands-

tinget sletter af Loven; Folketinget indsætter dem igen. I Landstinget gaar Loven i Udvalg. Bollerup Andersen, Rosenørn-Lehn, J. N. Madvig og Bindesbøll er i dette Udvalg. De to første foreslaar at give de to omhandlede Personer Indfødsret, de to sidste at nægte dem det. Madvigs Tale for sit Forslag fylder næsten tre Spalter, Bollerup Andersens knap én. Landstinget følger den sidste. Den ene af de omhandlede Personer var en Kvinde. Det var første Gang, man gav en Kvinde Indfødsret. Bollerup havde oprindelig stemt mod det; og han siger ogsaa, at han før havde ment, at det ikke var rigtigt at give Kvinder Indfødsret, men under Forhandlingerne, først i Landstinget og siden i Folketinget, var det gaaet op for ham, at Mænd og Kvinder burde stilles lige. Det er velgørende at se ham aaben vedkende sig, at han havde lært en Del af Forhandlingerne.

Da Forslaget om Styrelsen af Sognekommunerne kommer til Forhandling, er han rigtig i sit Es. Han stiller det ene Ændringsforslag efter det andet, snart ene, snart sammen med andre, den ene Gang sammen med nogle, den anden Gang med andre. De fleste bliver vedtaget, nogle endogsaa enstemmigt.

Alt dette var i Samlingen 1866—67. Gaar vi til det næste Aar og gaar Navneopraabene i Rigsdagstidende igennem, finder vi Bollerup Andersen altid mellem de fraværende og med Betegnelsen: Syg. Den Sygdom, som kort efter lagde ham i Graven, havde bidt sig saa fast, at der var ingen Udkomme med den. Han maatte holde sig hjemme og mest i Sengen. Man forhandlede i Rigsdagen om den vestjydske Jernbane. Hvor gerne vilde han ikke have været ind at arbejde for den. Han haabede ogsaa paa det, men nej. Sygdommen blev værre, han maatte nedlægge sit Hverv, hvor nødig han end vilde.

Hjemme i Vestjylland var han som en Høvding —

ikke i ydre Glans; thi han var jævn og stilfærdig, men med Hensyn til hans Stilling i det hele. Alle kom til ham om Raad og Vejledning. Skulde en eller anden Sag fremmes, saa var det Bollerup, der skulde i Spidsen for den. Han var Manden med det klare Blik, den praktiske Opfattelse og med en Administrationsevne, der var ualmindelig. Da Pastor J. Schjørring kom til Hodde i 1864, mødtes han snart med Bollerup, og de to fandt hinanden, blev Arbejdsfæller, tilsidst Venner, og det var et inderligt og varmt Venskab, der udviklede sig mellem dem. Man læser Schjørrings Mindetale ved Bollerups Jordefærd, og man føler, at det er en Ven, der taler over en Ven. Og de to udfyldte hinanden saa godt. Schjørring var ildfuld og ivrig, Bollerup klar og rolig og sindig, begge havde de det varme Hjerte og de stærke Interesser for Danskhed, folkelig Oplysning og kristeligt Liv.

Schjørring faar Dr. C. Rosenberg derover for at tale om den nordiske Sag. Jeg husker det store nordiske Møde i Letbæk Mølles Have, og jeg husker, hvordan de talte om de mindre Møder, der blev holdt rundt omkring. Og nu læser jeg i C. Rosenbergs Breve, hvor glad han var ved Turen og ved Folkene der ude. Det er Bollerup Andersen i Gammelgaard og Kristen Jensen i Adsbøl — en Gaardmand i Nabosognet —, der har gjort stærkest Indtryk paa ham, og som han sender særlig Hilsen til. Og da der bliver dannet en Kreds af nordisk Forening her paa Egnen, er Bollerup selvskreven til Formand.

Og da Schjørring begynder at tale om at oprette en Folkehøjskole der paa Egnen, er Bollerup straks med. Og naar han først gaar med, saa er det, som Planen er lyst i Kuld og Køn af Befolkningen. Schjørring udkaster Tanken, Bollerup praktiserer den. Flere Mænd træder

til. Jeg nævner: Niels Møller, Letbæk — Jeppe Jessen, Hodde — Morten Hansen, Ansager Mølle — Jens Bertelsen, Mølbygaard — Mads Christensen, Lervad — Kristen Jensen, Adsbøl — og Niels Uhd, Ekknud; Mænd, der hver for sig gjorde et stort Arbejde med at tale med Folk og samle Penge ind; men det var Schjørring og Bollerup, der stod bag ved, det var dem, der var Bærere og Ledere.

Schjørring vilde gerne have, at Højskolen skulde ligge saa nær hans Hjem som muligt, og nødig vilde han have den længere bort end til Tistrup Sogn. Bollerup vilde have den draget til Ølgod. De stedlige Interesser gjorde vel noget; men han mente ogsaa, at hvor udmærket en Støtte end Schjørring var for Skolen, saa var det dog bedst, at den kom til at ligge uden for hans Sogne. Saa kunde den udvikle sig i Ro og udvikle sig selvstændigt. Og over for Bollerups Vilje bøjede Schørring sig. Han indsaa straks, at skulde der udrettes noget, saa maatte det være i Forbindelse med denne Mand, og han følte ogsaa, at Bollerup var ham overlegen, naar det gjaldt den praktiske Ordning.

Og som det var med denne Sag, saadan var det helt igennem. Bollerup fik den store Indflydelse, fordi han havde den praktiske Sans i Forbindelse med et skarpt Øje, en klar Tanke og et varmt Hjerte, og dertil kom hans vestjydske Sindighed og Retsindighed, der gjorde, at han aldrig gik Krogveje.

Dette Arbejde med Højskolen blev hans sidste. Inden Skolen blev aabnet, havde han lukket sine Øjne. De sidste Møder om Højskolen og den nordiske Sag blev holdt i hans Sovekammer.

Den 23. Oktober døde han midt i sin Manddoms Kraft, kun lidt over 46 Aar gammel.

Det var et stort Tab. Størst var det for hans Slægt.

Der var otte Børn, og kun to af dem var konfirmeret. Den yngste blev døbt samme Dag, han blev begravet. Ølgod Sogn tabte i ham sin dygtige Leder og Raadgiver. Fædrelandet tabte en trofast Søn, en ivrig Forkæmper for Frihed og Oplysning. »Folkepartiet i Landstinget tabte i ham et af sine trofasteste og mest begavede Medlemmer«, skrev Dansk Folketidende. »Det bliver ikke mange til Del at vinde Medborgeres Agtelse og Tillid i saa vidt et Omfang, som Tilfældet var med ham. Og at begge voksede med Aarene, afgiver det bedste Vidnesbyrd om den Retskaffenhed i Karakteren, der hos ham var forbunden med Indsigt, Kundskaber og Dygtighed.« Det er vistnok én af hans Fæller i Rigsdagen, der har skrevet dette. Og ved hans Jordefærd vidner Pastor Schjørring, at Guds Menighed tabte i ham en ægtefødt Søn, der delte dens Tro og dens Haab, og tilføjer han: »Vi har alle tabt meget, men

Han har vundet, Jesus vandt,
Døden veg for Livets Sejr.«

Det er glædeligt at følge Bollerup gennem Livet. Det er opbyggeligt at være Vidne til hans Dødsleje. Og vi ser nu, hvor træffende det er, naar Pastor J. Schjørring paa hans Gravsten satte:

Bondefører, snild i Raad!
Dansk af Hjerte, stærk i Daad!
Frihedskæmpe, hvor det gjaldt,
savnet er du overalt!

Gamle Gjæstgivergaarde i Randers.

Af Architekt F. Uldall.

I. Herberger i det 17de Aarhundrede.

De fleste tænke vel ikke over, hvor mange Besværligheder Rejselivet førte med sig i gamle Dage, og hvor vanskeligt det var at opnaae Sikkerhed for at faae en god Seng at hvile sine møre Lemmer i, naar man endelig ved den lange og slette Vejs Ende naaede Kjøbstaden. I det Følgende skal jeg søge at give et lille Indblik i disse Forhold for Randers Bys Vedkommende. Det Første, vi vide herom, skriver sig fra 1609, da det hedder i »Randers Byes fornøden och friwilge widtagne Wilkor oc Artickler 41. Capitel.« [1])

Om Herberge:

Huem som er eller bliffuer tilsagt at verre Herbergere oc holde Gestrij, den schall laade henge Waben [2]) for sin Døer, som woris Naadigste Herris Breffue der om indholder. Eller schulle Dj epffter denne Dagh haffue forbrudt iij Mk. for huer Sinde, at dj saa bliffuer paa mindt. Oc schall dennom verre vformiendt att taage 4, 5 eller

---

[1]) Originalen opbevares i Landsarchivet i Viborg og hørte tidligere til Randers Raadhusarchiv.

[2]) ɔ: Skilt.

6 Sk. for Maaltiidit, lige som Thiden er thill, oc som der kaagis thill. Oc epfter som der thit oc offte beklagis, att gaat Folck oc sønnderligen aff Adelen som fremmede vforuarindis kommer hiid thill Byenn giestindis oc icke vide dieris Lossemendt eller Herberiegh, daa schall icke aldenneste dj, som ehre forordneede att herbergere fremmede, men alle anndre formoendis borger, som sidder vdi fuld Reedtzsels Gaarde [1]), endeligen verre forpligt att laane saadanne fremmede Folck Huusz oc guode Staldrum thill dieris Heste, forskaffiendis dennem Øll och Madt thill dennom oc dieris Folck, och Foder till dieris Heste for fyldiste, uansiet om dj end med Jld Lyesz oc andit skall huffue nogenn Skaade der offuer. Oc der som der kommer Claage offuer nogenn, som i dj Maader findis modtuilligen, da schall dj haffue forbrut tho enekinde [2]) Daller thill Randers By for huer sinde, om dj er thillstede, undtaginndis dj haffuer siuge Folk ij Hussit; der for skall huer verre adwardt att holde guode Kammere oc Stalde om behoff giørris, thij fremmit Folck kand icke førre Huusse med dennom. Her foruden skall Borgernne verre thillforpligt, naar dierriis Naboer haffuer saa mange fremmit, att dj icke sielff haffuer Staldrum noek thill dieris Heste, daa schall dj laanne dennom Stalderom och Beførdelsze medt Senge till dj, som forwaarer Hestenne.

II. Den første Gjæstgivergaard i Slutningen af det 18de Aarhundrede [3]). Kjøbmand Jens Budtz.

I 1776 indgav Kjøbmand Jens Budtz [4]) følgende Ansøgning:

Til Kongen.

Da der udi Randers Bye ikke er nogen previligeret Giæstgivergaard eller nogen, som holder ordentlig

---

[1]) En Gaard, der svarer fuld Redsel (= Udredelse, Afgift, Pligtarbejde).

[2]) ɔ: enkelte.

[3]) Hvad nedenfor er meddelt, støtter sig for en stor Del til Udskrifter fra Rigsarchivet i Kjøbenhavn og Landsarchivet i Viborg.

[4]) Ifl. Budtz'ernes Stamtavle var Jens B. Kjøbmand og Veiermester i Randers, døbt d. 17de Mai 1723. »1755 dend 28de May bleve

Giæstgiveri, hvorover de Rejsende ofte sættes i Forlegenhed for Logie og Beværtning. Og da min iboende Gaard ikke alleeneste er een af de største Gaarde her i Byen, men og beliggende udi reel Gade, hvorudi ere ene anseelig Værelser, rummelig Gaards Rum, fornødne Stald Rumme og alle ud fordrende Beqvemmeligheder for Reisende. Saa ieg derudi for at tiene de Reisende, som for Logie kunde være forlægen, i nogle Aar haver modtaget samme og beværtet enhver efter Stand og Værdighed til Fornøyelse.

Saa har jeg resolveret at paatage mig at være Giæstgiver her i Byen, paa det at Reisende kunde viide sig vis Logemente, og ikke som til denne Tiid være i Forlæggenheed, naar Hands Kongl. May'ts allernaadigst Previlegie allerunderdanigst kunde erholdes, at bemeldte min i boende Gaard alleene herefter stedste og alletiider maae være en Giæstgiver Gaard her i Randers, og dens Eiere een efter anden at holde Giæstgiverie og nyde Previlegiet; men da Fahrten her igennem Byen er kuns ringe, saa een Giæstgiver Gaard eller Giæstgiver, der ved alleene neppe skal kunde

---

copulerede Seig'r Jens Budtz, Handelsmand i Randers og Jomfrue Dorthe Kirstine Bering hos Hr. Kammer Raad Schelde paa Dronningborggaard.« Ifl. Borgerskabsbogen tog J. B. Borgerskab som Kjøb- og Handelsmand d. 10de Decbr. 1750. Allerede i den 1ste Brandtaxationsprotokol for Kjøbstaden Randers nævnes Jens Budtz i 1761 som »Ejer og Beboer« af Gaarden, hvis »Hovedbygning til Gaden, fra Norden til Hjørnet i Vester bestaaer af 28 Fag Bindingsværk, 2 Loft høy og i god Stand« er taxeret for 1260 Rdlr., medens »Et Sidehuus norden i Gaarden bestaaer af 4 Fag Bindingsværk, 1 Loft høy, i maadelig Stand«, staaer anført for 70 Rdlr., ialt 1330 Rdlr. Denne er den store Hjørnegaard, i sin Tid Mat. No. 410, nu Mat. No. 390 mellem nuværende Kirkegade og Store Voldgade. Den laa tæt indenfor Vesterport og var den af Borgermester Niels Jakobsen i Slutningen af det 16de Aarh. af stærk Egebindingsværk opførte store Bygning. (Se Læge Bay: Topografiske Bemærkninger til Uddrag af Randers Tingbøger fra 1587, 1598 og 1599, Saml. til jydsk Hist. og Top., 1904, S. 35.

subsistere, saa haaber ieg allerunderdanigst at bemeldte min Gaard ved foranførte Previlegie allernaadigst maatte blive befriede for Indqvartering og videre Byens Udgifter, som kunde være en liiden Lættelse for Eieren.

Paa denne min allerunderdanigst Ansøguing forventes allerunderdanigst Hans Kongl. May'ts allernaadigste Previlegie og Confirmation.

Randers, d. 5. Martz 1776.

Allerunderdanigst

J. Budtz.

Andragendet fik følgende Anbefaling fra Byens »eligerede Mænd«:

Det er een uomgiængelig Fornødenhed, at een beqvem Gaard med behørrig Requisita her i Byen ligesom mange andre Stæder for de Ræiszende kunde andviiszes, og at samme dertil blev previligeret. Vi troer at Sr. Jens Budtzis Gaard saaliedis er indrættet, at derudi findes saadanne Beqvæmeligheder, hvormed de Ræiszende og Fræmede kunde blive forsyned. Men at samme for Indqvarterings og øvrige Byens Skatter maatte befries, derudi kand vi paa Byens Væigne ey tage Deel.

Randers, d. 26de Marts 1776.

N.R.Bay. And.N.Møller. Ch.Sparre. DinesMamen.

Jens Budtz's Sag behandledes i Kancellikollegiet den 24de April 1776, og Stiftamtmanden, hvis Erklæring er af 10de Mai s. A., »indstillede i øvrigt samme til hans Majts. Godtbefindende«. Efter en fornyet Behandling i Kancellikollegiet fik Jens Budtz d. 7. Juni 1776 Bevilling at holde Gjæstgiverie i Randers, »dog andre der i Byen, som nu logerer fremmede, issær udj Markeds- og Sessions-Tiid, uformeent at modtage Rejsende, og disse at maa søge Logemente efter eget Behag og Beqvemmelighed; til hvilken Ende han skal tiltænkt være

forsvarlige Logementer at holde, saa og de Rejsende med Mad og Drikke for billig Betaling tilbørligen at forsyne, saavel som rigtig Maal efter den om Vægt og Maal allernaadigst udgangne Forordning at holde, og ellers i andre Maader sig saaledes skikke og forholde, at ingen kan have billig Aarsag til over hannem at besværge; hvorhos Vi og allernaadigst ville have bevilget, at dette Privilegium maa hefte paa indbemeldte Gaard, dog at enhver ny Kiøber eller Ejer anholder om allernaadigst Confirmation derpaa, saa maa og samme Gaard, saalænge den til Gæstgiverie bruges, for personell Indqvartering, men ey videre, være frietagen. I det øvrige haver han allerunderdanigst at rette sig efter Loven samt huis Forordninger, som om Gjæstgiveriet enten allerede ere eller herefter udgivendes vorder, saafremt han denne Vores allernaadigste Bevilling agter at nyde.«

Man skulde tro, at alt stod vel til for Jens Budtz, da han nu sad i sin store Gaard som Kgl. priviligeret Gjæstgiver; men han maatte sande Ordet »hvorlænge var Adam i Paradis?« Andre gik ham slemt i Næringen, og allerede 4 Aar efter maatte han derfor sende en ny Ansøgning. Denne, der var dateret den 4de Sept. 1780, lød saaledes:

Til Kongen.

Deres Kongelig Majestæt har den 7de Junij 1776 allernaadigst forundt mig og Hustrue Privilegium paa at holde Giæstgiverie her i Randers og tillige allernaadigst befriet Gaarden for personell Inqvatering(!), dog med den Clausul, at de[t] i sær i Sessions- og Markeds-Tider skulle være andre uformeent at logere og beværte fremmede og Reysende. Af denne Clausul og besynderligen af de i samme allernaadigst anførte Ord i sær haver adskillige taget Anledning til at troe sig berettigede at modtage Reysende og Fremmede paa alle Tider; thi naar det i Sessions- og Markeds-Tider er dem i sær uformeent, saa

troer de, at det paa de andre Tider er dem i Almindelighed uformeent eller i det mindste dog ey udtrykkelig forbuden, at logere og beværte Reysende og Fremmede, og saaledes giør de jndgreb udi det mig allernaadigst forundte Privilegium, mig til stor Afbrek og Skade.

Her til kommer, at Byens Skatter og Paalæg, men i Særdeleshed Indqvarteerings Skatter, er siden 1776 stegen saa enorm høyt, at mine aarlige Bye Skater beløber sig omtrent 40 Rdl., som vil blive mig umuelig at betale, saa ieg forud seer og maa befrygte min og mines totale Ruin.

Allernaadigste Konge! Naar disse Omstændigheder maatte komme j allernaadigst Betragtning, og tillige allernaadigst considereres, at Giæstgiveriet er af ringe Betydenhed i Henseende, at Passagen til og fra Aalborg, som udgiør det fornemmeste, er kun liden, og jeg, som har maattet nedlege min Handel, har ingen anden Nærings Vey for mig med Hustrue og Famillie, saa fordrister jeg mig til paa Grund af allerunderdanigst anførte Omstændigheder og i allerunderdanigst Tillid til Deres Kongel. Maj'ts Naade herved allerunderdanigst at ansøge en saadan Høy Kongelig Bevilling, hvorved det mig den 7de Junij 1776 allernaadigst forundte Privilegium maatte allernaadigst didhen extenderes, at alle andre maatte allernaadigst vorde forbuden at modtage og beværte Reysende og Fremmede, samt at min iboende og tilhørende Gaard, saa længe den til Giæstgiverie bruges, maa allernaadigst befries for de aarlige Bye- og Indqvarterings-Skatter.

Allerunderdanigst

Jens Budtz.

Den konstituerede Stiftamtmand, Kammerherre Urne, indhentede i Anledning heraf en Erklæring fra Magistraten, der lyder saaledes:

Pro Memoria!

Naar Jens Butz tør forbinde sig til at forsyne alle hertil ankommende Reisende med convenable Logie for en taalelig Betaling, Markets- og Sessions-Tiderne exciperet, var det meere gavnlig end skadelig for de

Reisende; thi et Giæstgiver-Huus her paa Stædet, naar det er rummelig som Budtzes Gaard og tillige vel indrettet, ansees for tilstrækkelig; og i saavidt vidste vi ikke at indvende noget imod Ansøgningen.

Men hvad angaaer den Befrielse af Grundskatterne til Indqvarteringen, da siden ingen her i Byen, ikke eengang Hospitalet, derfor er frietagen, saa maae vi indstille saadant til Deris Høyvelbaarenheds eget høyere Indseende, hvorvidt kan ansees billig eller icke, ved tillige at remittere underdanig Suppliqven tilbage.

Randers Raadstue, den 5te Oktober 1780.

J. F. Carøe. J. H. Stabell.

Derpaa indstillede Stiftamtmanden, at »da Manden er fattig og har mange Børn, vil jeg allerunderdanigst have ham recommenderet til den Kongl. Naade, at hans Privilegium maatte extenderes i saavidt, at ingen anden i Byen, uden i Markeds- og Sessions Tiider, maatte tage imod Reisende for Betaling. Men Befrielse for de aarlige Bye- og Indqvarterings-Skatter formeener ieg allerunderdanigst ikke bør bevilges, da Gaarden, efter Supplicantens Andragende, for personel Indqvartering er befriet.«

Under 3. Nov. 1780 fulgte da den nye kongl. Bevilling til Jens Budtz »at dette ham saaledes under 7de Junii 1776 forundte Privilegium didhen maa være extenderet, at alle andre der i Byen skal være forbudne at modtage og beverte Reisende og Fremmende(!) for Betaling uden i Markeds- og Sessions-Tider, saalenge han er i Stand til at imodtage alle Reisende og beverte dem saaledes, at ingen Klage derover indløber.«

Jens Budtz døde i 1782, 59 Aar gammel og blev begravet i Sct. Mortens Kirke. Hans Enke, Dorothea Kirstine Bierring synes derpaa at have fortsat Forretningen et Par Aar, men solgte da Gaarden med Privilegiet til Peder Abell. Md. Budtz levede, til hun blev 65 Aar gammel, og begravedes den 15de Jan. 1793.

III. Eftermanden Peder Abell.

Denne tog d. 1ste Novbr. 1775 Borgerskab i Randers som Brændevinsmand »efter Admiralitetets Tilladelse«. I Brandtaksationsprotokollen for 1781 er ved Jens Budtz's tidligere Gaard gjort en saalydende Vedtegning: »Efter Magistr. Indberetning af 26de Janvarii 1784 er Bygningen Nr. 125 [1]) nu Peder Abell tilhørende.« Det bemærkes, at denne havde forøget og forbedret Stedet. Den 21de Oktober 1785 sendte Abell nedenstaaende Ansøgning:

Til Kongen.

Da jeg under 4de Septbr. dette Aar har dristet mig til at indgaa til Deres Kongelig Majestet med den allerunderdanigst Ansøgning, om Postmester Tienesten ved Vacance paa lovlig Maade af Deres Majestæt at blive allernaadigst henlagt til min Gaard med meere dens Indhold, saa tager ieg mig allerunderdanigst dend Friehed hermed at indsende de paa og mig med Gaarden tilkiøbte og af Deres Kongelig Majestet allernaadigst meddeelte Prevelegier, at samme maatte vorde fornyede paa mit Navn som en ny Eyere paa den Maade og saaledes som Deres Kongelig Majestet effter forbemelte min allerunderdanigste Ansøgning samme mig vil tilstaae enten alt eller noget deaf. — At disse Previlegier ey før til Fornyelse er vorden indsendt, der til er følgende Aarsager: Jeg har hidtil vendtet paa en kongelig Forordning angaaende een ny Indretning med Herbergeergaardene, og som i et Circulair er tilmeldt dend Tiid værende Giæstgiver og nu tillige Postmester Hans Steenfeldt i Callundborg. Jeg turde des aarsage ey heller fremkomme med nogen Ansøgning til Deres Kongelig Majestet, førend min Gaard var i saa fuldkommen og complet Stand med Meubler og Effecter, som den burde, og saaledes som en Giæstgiver Gaard kan og bør være, af Frygt for nogen ellers

---

[1]) Dette maa vistnok være et Husnummer eller mulig kun et Løbe No. i Protokollen, da Byen endnu ikke dengang var matrikuleret.

enten af Misundelse eller andre Aarsager kunde have noget imod mit Andragendes Rigtighed at indvende. Og da ieg for at effter leve Deres Kongelig Majestets allernaadigste Befaling har indrettet min Gaard til Giæstgivergaard for derved at have Leve Brød til mig og Familie, og derfor hensadt min Formue i Gaard, Meubler og Effecter, bedes derfor om en naadig Bønhørelse af Deres Kongelig Majestets

allerunderdanigste

Peder Abell.«

Herover afgav Stiftamtmanden følgende

Allerunderdanigst Erklæring.

Ved min under 21de f. M. allerunderdanigst afgivne Erklæring over Ansøgningen, som Peder Abell i Randers paaberaaber udi den af ham derefter indgivne og herved allerunderdanigst tilbagefølgende, har jeg oplyst, at bemeldte Abells beboede Gaard meget vel er istandsadt og giort beqvem til Giæstgiverie. — Han har saaledes opfyldt, hvad han i dette Tilfælde burde, og dette er skeet med betydelige Bekostninger, foruden hvad han for Gaarden med Privilegier allerførst har betalt. — Det bliver derfore billigt, at benævnte Privilegier ved den derpaa allerunderdanigst begiærte Stadfæstelse bevares ved Gaarden og kommer ham tilgode, hvilket og er overeensstemmende med dens Privilegium af 7de Junii 1776.

Aarhuus, den 11te November 1785.

Allerunderdanigst

O. Høegh Guldberg.

Peder Abells Bevilling er dateret den 2den Decbr. 1785. Han drev nu Gjæstgiveriet nogle Aar; men det har maaske ikke kunnet betale sig; thi allerede i Sommeren 1793 er han kjed deraf, og det følgende Foraar tilbagesender han det ham givne Privilegium med følgende Skrivelse:

Til Det Høy Kongelig Danske Cancelie.

I forrige Aar i Julij Maaned anmeldte jeg for Hans Exellense Hr. Geheime Raad Guldberg samt Hr. Justits Raad Carøe, at jeg strax vilde fratræde Giæstgiveriet; jeg blev derpaa overtalt af bemeldte Hr. Justits Raaden at beholde det til denne Tiid. Den 17de Januarij d. A. jndgik jeg dereffter med miin underdanigste Ansøgning om, hvor jeg skulde aflevere det mig allernaadigst meddeelte Prevelegium; men da jeg ey derpaa har erholdet Svar, skal jeg underdanigst bede det mig ikke unaadig optages, det jeg herved har taget mig dend underdanig Friehed herved at indsende det mig allernaadigst meddeelte Prevelegium, da jeg troede, det var det rette Sted, hvor jeg havde faaet det, med allerunderdanigst Taksiigelse for den Tiid jeg har hafft samme. Det er ikke Stolthed eller Rigdom, der har bragt mig til dette Skridt, men det er sand Nødvendighed. Miin Opførsel angaaende som Giæstgiver, derom opfordrer jeg til Vidnesbyrd, saavel Hans Kongelig Høyhed Cron[prin]tzens Svite, alle Stiftamtmænd og Amtmænd saavel i Jylland som Fyhn, der alle har logeret i mit Huus, og ellers alle andre Reysende, at jeg ey alleene har beværtet dem vel og til Fornøyelse, men end og for billig Betaling; jeg opfordrer tilliige miin foresadte Øfrighed, om der nogensinde har været enten beføyet eller ubeføyet Klage over mig i ald den Tiid, jeg har været Giæstgiver. Jeg øndsker de Reysende, i Særdeleshed de, som om Natten enten med agende Post om Vinteren eller anden Leylighed ankommer, maatte ved miin Eftermand nyde liige saa god Pleye, som de har nydt hos mig; i Henseende til miin Gaards Beqvemmelighed, da er jeg forsikret, der ingen er bedre i Randers. Jeg skal underdanigst bede, at denne miin her yttrede Skriive Maade ey unaadig optages, da jeg stedse er og henlever

Randers, d. 25de April 1794.

Een
underdanig
Tiener
Peder Abell.

Peder Abell døde den 16de Juni 1805, 59 Aar gammel. Han nævnes i Dødsavertissementet i »Berl. Tid.« som Brandinspektør og Købmand i Randers. Efter Abells Død fik Bygmester, Møller i Værum, Mathias Poulsen Gaarden. Han solgte i 1806 et Stykke Haveplads fra den til Rasmus Bagers Enke og overdrog ved thinglæst Skøde og Købekontrakt den 20de Juli 1807 den hele øvrige, store Ejendom til Kjøbmand Fridrich Bendix Aastrup i Randers.

IV. Et 20 Aars Interregnum. Kjøbmand, Veiermester Rudolph Mathiesen.

I hele 20 Aar fandtes der nu ingen priviligeret Gjæstgivergaard i Randers, og de Reisende vare atter henviste til at finde sig i de Ulemper, der fulgte af at skulle søge sig et mere tilfældigt Logi hos Byens Borgere. Man indsaae snart, hvor uheldige disse Forhold vare, og den Ansøgning, som Rudolph Mathiesen indgav til Kongen i 1796, samt de »Eligerede Borgeres« Erklæring over Sagen ere det bedste Bevis herpaa. Mathiesens Ansøgning lyder saaledes:

Til Kongen!

At man nu i over 2 Aar ingen Giestgiver Gaard har haft i Randers Kiøbstad og at denne Mangel daglig beklages af fremmede Rejsende og er byrdefuld for Borgerne, som ofte nødes til at modtage disse, naar de efter en lang Reise i ondt og haardt Væir have forgiæves hos endeel søgt Logie, er en bekiændt Sandhed.

Vanærende synes denne Mangel endog at være for denne formedelst sin fortrinlige Opkomst og vidt udbredte Handel bekiendte Bye. Stædets Magistrat have indseet det og gjort sig ald U-mage for at formaae een af Borgerne hertil; men deres Bestræbelse har hidtil været forgiæves.

For en Gjæstgiver udfordres ej allene en rummelig Gaard, med mange dertil udfordrende Indretninger, men end og endeel Meubler, og endnu en større Del Sænge og Sænge-Klæder, hvis Anskaffelse udkræver en Capital af henimod et Tusinde Rigsdaler. Manden, som sidder i betydelig Bedrift, vil ey paatage sig denne Uroe og Bekostning, de øfrige, hvis Formue-Omstændigheder kunde tillade denne Etablissement, ere enten icke beqvemme hertil, eller formedelst Alder eller andre Omstændigheder, uskicket hertil, og hertil kommer, at Passagen herigennem icke er saa stærk, at en Mand kan leve af Giæstgiveriet allene, men dermed maae foreene anden Næring og dette giør Opnaaelsen heraf saa meget meere vanskelig.

Alt dette uagtet vedblive Magistraten og Borgerskabet eenstemmig at urgere paa Oprettelsen af en saa nødvendig Giæstgiver Gaard, da de Reisende og Borgerskabet ved dette Savn længe nok have været liidende.

Jeg eier en til Giæstgiveri beqvem Gaard paa Byens reeleste Gade,[1]) og driver en Næring, der nogenlunde kunde tillade mig Oppasningen med Giæstgiveriet.

Byens Herrer Eligerede og mange andre af mine øfrige Medborgere, have desaarsag henvendt dem til mig, og anmodet mig at paatage mig Giæstgiveriet. Jeg er heller icke u-villig hertil, men de forbemelte derved forbondne mange Omkostninger og det aarlige Tab ieg vil faae heraf, giør at ieg icke uden at foreene Fordeel med Byrder kan paatage mig samme. Jeg ansøger derfor allerunderdanigst: at Deres Kongelige Majestæt allernaadigst vil bevilge, at ieg imod strax at indrætte min iboende Gaard til Giæstgivergaard maa foruden Giæstgiveries sædvanlige Previlegier, saasom Befrielse for militaire Indqvartering og alle Byens publiqve Bestillinger og personelle Byrder, tillige allernaadigst forundes Forsikring at blive Postmæster her i Byen, naar den nuværende Raadmand og Postmæster Stabell maatte afgaae [2])

---

[1]) Det var det daværende Mat. Nr. 6, nu Mat. Nr. 10 paa Storegade. I 1812 solgte Mathiesen sin meget udstrakte Eiendom til Søren Glud til Vinderslevgaard for 30,000 Rbdl.

[2]) Selv om Mathiesen havde opnaaet, hvad han søgte, vilde Canselliraad Postmester Johan Henrich Stabell have gjort ham

og min Gaard da tillige at blive for bestandig Postgaard, ligesom nu allereede endeel skal befindes i Siælland, Fyen og Holsteen.

Den Fordeel og Lettelse, en saadan Giæstgiver Gaards Oprettelse her vil have for Byen i Almindelighed og de Reisende i Særdeleshed, lader mig haabe allernaadigst Bønhørelse.

Randers Kiøbstæd, Aarhus Stift,
d. 29de July 1796.

Allerunderdanigst
Rudolph Mathiesen.

De eligerede Borgere udtalte sig saaledes angaaende Sagen:

Det er paa vor Anmodning og efter Opmuntring af Magistraten at vi har overtalt Supplicanten at paatage sig en saa byrdefuld og lidet indrentende Bie Næring.

At en Giæstgiver ikke her kan deraf leve, veed hele Byen, da Passagen et for liden og dog for stoer, at denne ikke kan undværes. Det er haanlig, ja skammelig for en Bye, at hertil ankommende Reisende, enten icke kan faae Logement og anstændig Forflægning, eller og maae tage til tacke i saadanne Kipper og Huller, som enhver honet Mand ellers ville skamme sig ved at indtræde udj. Umuelig, aldeeles umuelig, kan denne Mangel her hielpes, naar Supplicanten ikke bønhøres; med ham anraabe vi allerunderdanigst herom. Han ejer en dertil saare beqvem Gaard, naar den bliver indrettet, og han og Hustrue ere hertil meget vel skikkede, og hvorfor skulle han og vi ikke nyde allernaadigst Bønhørelse, da dette Gode er tilstaaet andre Stæder i Sjælland, Fyen og Holsteen, hvor Passagen er saa stærk at det var mindre fornøden end her.

Ventetiden lang. Han entlediges nemlig først efter gjentagne Ansøgninger fra sit Embede 1810 (»Randers Amts politiske Avertissementstid« for 27de Juli 1810). Stabell døde den 30te Jan. 1819.

Denne Bye har i nogle Aar virket saa meget til dens Nøtte og Ziir med egne Kræfter, og dog viist fortrinlig Hiælp til u-lykelige Hændelsers Husvalelse, og den giver Staten een efter dens Størrelse fortrinlig aarlig Indtægt, at den vist ikke ville efterlade naar det stoed i dens Evne paa anden Maade at see denne Mangel hævet, uden at behøve dens allernaadigste milde Regiæring; men da dette icke er muelig, saa er det den ansøger at maae vederfares lige Naade, som dens andre Systre, og derpaa tvivler den ikke et Øyeblik.

Randers, d. 2den Aug. 1796.

Som Byens eligerede Borgere:

Hans Chr. Hansen. R. Welling. Jacob Friis.
Mogens Chr. Boerup. Hans N. Bay. Finsteen.

Skjøndt de eligerede Borgere anbefalede Rudolph Mathiesens[1]) Ansøgning saa varmt, synes der aldrig at være kommet Svar paa samme, i al Fald indeholder Rigsarchivet ingen Resolution angaaende denne Sag. Enhver »honet Mand« maatte altsaa endnu i mange Aar, naar han »kom som Reisende til Byen tage til tacke med Kipper og Huller« istedetfor et ordentligt Logi. Først i 1814, da »Borger og Indvaaner Christian Schmidt i Nibe« ansøger Kongen om Privilegium paa et Gjæstgiveri i Randers, forbedres Forholdene.

V. Gjæstgiver Christian Schmidt.

Mandens Ansøgning, der er dateret »Nibe Kiøbstæd i Aalborg Amt, den 24de Februar 1814, lød saaledes:

Til Kongen!

Randers Kiøbstad mangler, ligesom fleere Kiøbstæder i Jylland, et privilegeret Giæstgiver- og Værtshuus,

[1]) Veiermester Rudolph Mathiesen døde den 9de Aug. 1815, 57 Aar gammel (Sct. Mortens Sogns Kirkebog).

hvor Reisende ubehindret og til enhver Tiid kunne faae Qvarteer og Beværtning; jeg kunne have Lyst at etablere mig som Giæstgiver i Randers, da min Næring i dette Fag her i Nibe kuns er liden,[1]) men naar et ordentlig Giæstgiverstæd skal indrettes i Randers, hvor igiennem Landeveien gaaer og megen Færsel gives med Reisende og især Pakke-Posten, udfordres dertil en stor og meget beqvem Gaard. — Jeg maae anmærke, at en Gaards Indkiøb i Randers er saare kostbar, og det fornødne Møblement til at besætte den med og er betydelig; jeg kan derfor ei see mig istand til at nedsætte mig som Giæstgiver sammestæds, uden at det tillige allernaadigst tillades mig eene udelukkende at modtage og beværte enhver honet Reisende i mindste i 15 Aar; skulle det ikke allernaadigst kunne tillades mig, indseer jeg mine anvente store Bekostninger ikke blev erstattede, og enhver i Randers modtog Reisende, naar den fant for got, og jeg fant følgelig Skaaer i min Næring.

Jeg ansøger saaleedes allerunderdanigst Deres Kongelige Mayestæts allernaadigste Bevilling paa et Giæstgiver- og Værtshuus i Randers, og at dette Privilegium udelukkende eene tillades mig i 15 Aar, saalænge jeg beviislig opfylder, hvad der i denne Henseende paalægger (!) mig.

I øvrigt overdrager jeg mig alle de Forpligtelser, som indeholdes i Forordningen af 5te Marts 1695.

Denne min Ansøgning tilstilles underdanig Randers Amts og Byes høie Overøvrighed og Byens velviise Magistrat til gunstbehagelig Erklæring.

En naadig Bønhørelse forventes.

Allerunderdanigst
C. Schmidt.

---

[1]) Chr. Schmidts Bevilling til »at holde Giæstgiveri i sin eiende Gaard i Nibe samt tillige at brygge Øll og brænde Brændeviin« er først udstædt af det Danske Cancelli den 14de Jan. 1814, efter at han den 22de Okt. 1813 havde ansøgt Kongen om Privilegium paa et offentligt Herberg der. Naar han allerede den 24de Febr. 1814 søger om Gjæstgiver-Privilegium i Randers, synes han rigtignok at have været ganske ualmindelig utaalmodig. Han kunde da ikke godt vente at faae en storartet Søgning allerede i den første Maaned.

Magistratens Erklæring over Ansøgningen har følgende Ordlyd:

Vedlagt tilbagesendes ærbødig Borger Christian Schmidt af Nibe, hans Ansøgning om at forundes allernaadigst Bevilgning paa at nedsætte sig heri Byen som Giæstgiver med denne vores lige ærbødige Erklæring:

Her i Randers har desværre ikke i mange Aar været nogen Giæstgiver, saa det har ofte været yderst vanskelligt for ankomne Reisende her at kunde faae Herberge, Forfriskning og Opvartning; det var derfor saare meget at ønske, at der dog kunde findes een Mand, som har ville (!) etablere sig som Giæstgiver, dog uden at ham derpaa blev forundt eene Privilegium, da det lettelig kunne bane Vej til vilkaarlig Behandling, naar det ei tillige maatte tillades andre at nedsætte sig her for at bruge den samme Næringsvei; men derimod maatte det ej blive Byens Indvaanere tilladt at modtage fremmede Reisende til Logie, med mindre de enten vare af deres Slægt eller Svogerskab eller og gamle Bekjendtere.

Randers Raadstue, d. 11. Martz 1814.

Stadfeldt. Stabell. Bendixsen.

Amtmanden skriver derpaa:

Allerunderdanigst Erklæring.

Randers Bye har i flere Aar savnet et Giæstgiverie til Reysendes Huslye og Pleye. De Reysende have lidt meget derved, og Magistraten havt megen Ubehagelighed af de Rejsendes billige Klager. Det var derfore en vigtig og høystønskelig Sag, at en Giæstgiver her paa Stædet blev bosat; dog tør ieg ikke anbefale ham til et udelukkende Privælegium, i det mindste kuns for 4 til 5 Aar; men i øvrigt i Overensstemmelse med Randers Magistrats hosfølgende Erklæring.

Randers Amthus, d. 21. Martj 1814.

Allerunderdanigst

Følss.

Generalpostdirektionen anbefaler Sagen i Skrivelse af 23de April 1814 til Danske Kancelli dog saaledes, »at Supplicanten erholder den ansøgte Bevilling udelukkende i 5 Aar«. Den 21de Mai opfordrer Kancelliet Randers Stiftamtmand til at indhente Schmidts Erklæring, om han ønsker Bevillingen paa 5 Aar, da samme da kunde ventes meddelt. Den 2den Juni svarer Schmidt bekræftende, men hører i længere Tid Intet til Sagen, hvorfor han den 20de Juli 1814 skriver saaledes til Magistraten i Randers:

»At skiønt høibemelte Kollegium [1]) ved Skrivelse til Stædets Amtmand under 21de Maij sidstl. har givet mig Løfte at udelukkende Bevilling i 5 Aar paa Giæstgiveriet i Randers kunne ventes meddeelt mig, og at jeg til den Ende havde tilforhandlet mig en af Randers bekiente største Gaarde, som er beqvemt indrettet til denne Nærings Vei, saa, da jeg allereede har begynt at fungere som Giæstgiver og dette vel ikke kan tillades mig at vedblive uden den ommelte Bevilling, ville jeg underdanig udbede mig saadant.«

Endelig modtager da den længselsfuldt ventende Schmidt Privilegiet, der er dateret den 2den Sept. 1814, og hvorved »han skal være tilforpligtet gode Logementer at holde samt de Rejsende med Mad, Øl og Vin til deres Underholdning forsyne« og holde god Vægt og Maal. [2])

Den 24de Okt. 1814 lod Stadshauptmand og Kjøbmand Friderich Bendix Aastrup [3]) thinglæse Skjøde

---

[1]) ɔ: Danske Kancelli.

[2]) I Privilegiet tales der om, at S.'s Gaard var beliggende »ved Havnen« og derfor bekvem for Søfarende og andre Reisende. Hvis han virkelig har drevet Gjæstgiveriet her, kan det kun have været en ganske kort Tid, da han allerede om Efteraaret 1814 kjøber en anden større Gaard.

[3]) Han døde som Krigsraad den 10de Decbr. 1830, 66 Aar gammel.

paa Gaarden Nr. 410 i Kirkegaden til Gjæstgiver Christian Schmidt, saa denne Eiendom fik nu atter samme Anvendelse som i Budtzs og Abells Tid. Forskjellige Bekjendtgjørelser i »Randers Amts Avis og Avertissementstidende« for de faa Aar, i hvilke S. drev sit Gjæstgiveri, give os et Indblik i Livet der. Den 16de Mai 1815 skriver han saaledes:

»At Konversationen hos mig, fra i Dag af, alleene er indskrænket til mine Reisende og andre Fremmede, og at følgelig ingen Billardspil, Aftenspisning etc. herefter ei mere finder Stæd hos mig for indenbyes Folk, bekiændtgiøres herved.«

En Maaned derefter læses i samme Blad:

»Den forhen i disse Aviser averterede Billard med Inventarium staaer endnu usolgt paa Gjæstgivergaarden i Randers hos C. Schmidt.«

Af det Ovenstaaende sees, at Byens Borgere idetmindste i Begyndelsen af Schmidts Tid havde for Vane at søge til ham og da vel særligt om Aftenen for at diskutere Nyt fra Byen og Landet i det Hele. Blandt disse Borgere var en ret charakteristisk Figur, Boghandler, Danselærer O. G. F. Bagge[1]), der var kommen stærkt paa Kant med Værten, hvilken sidste skriver saaledes offentligt i Jan. 1816:

Indsendt.

Til Advarsel for de af mine ærede Medborgere, som beværter saavel Byens som udenbyes Folk med Spise og Drikke etc. ville jeg ikke undlade her at bekiendtgjøre: at iblandt de Mennesker, der i den Tid, jeg har boet her, har besøgt mit Huus, spiist og drukket etc., er Boghandler Bagge her i Byen, som, da jeg nu til Nytaar

---

[1]) Se om ham Aakjær: Blichers Livs Tragedie I, 48—73.

forlanger vores Mellemværende opgiort, istæden for at betale mig mit Tilgodehavende, giver mig og mit Bud et meget uanstændigt og ubeskedent Svar; kort, i det Heele har han saaledes teet sig imod mig, som en Mand jeg med Foragt behandler og som jeg anseer uværdig til videre at fordre til Afregning; overladende i øvrigt ham og dette hans Forhold til fornuftige Menneskers Omdømme.

Saadanne Giæster,
De Ganen læsker
Og Maven mæsker —
Ret som en Tærsker
Propper i;
Kan alt fortære,
Vil Værten lære
Galanterie.
Jeg ham vil mindes
Da han her findes
Udi vor Bye. —
Dog, søde Fa'r!
Med din Guitar
Du intet har,
Og altid var
En klassisk . . .
O fye!

Randers, den 4de Jan. 1816.

C. Schmidt.«

I det følgende Blad indrykker Danselærer Bagge en lang Redegjørelse. Han taler om »Mellemregning« og siger, at det »respektive Publikum« maa dømme om, hvorvidt det er Schmidts »onde Gemyt« eller »Pengetrang«, der har dikteret hans Handlemaade. Slutningen er meget charakteristisk og lyder saaledes:

»Den øvrige Snak vedkommer ei Sagen. Han gjør Vers, som Æslet spiller paa Lire, og har jeg virkelig villet lære ham Galanterie, som han siger, er hans Recep-

sionsevne derfor saare ringe; thi saa grov Tølper har nok i lang Tid ej besudlet Hr. Elmenhoffs rene Blad.

Advare for ham behøves vel heller ikke; thi naar man læser hans Avertissement, og saa ovenikjøbet seer en tykhovedet, langøret, kodumstirrende, pluskjævet, bredflabet og braknæset Gjæstgiver, skulde jeg neppe tro, der behøves mere. O. G. F. Bagge.«

I 1817 fornøiede man sig paa forskellig Maade i Gjæstgiverens Gaard. I Nvbr. gav det »Steinerske Skuespillerselskab« Forestillinger der, og den 6te Dcbr. læser man følgende Avertissement:

»Med høie Øvrigheds Tilladelse vil Undertegnede have den Ære næstkommende Mandag den 8de Dcbr., Eftm. Kl. 3 præcise, hvis Veirliget tillader det, fra Gjæstgiver Schmidts Gaard at lade 3de Luftballoner, hvoraf den ene, efter Blanchards Maade, haver en Gondol med sig, den anden forestiller en ærostatisk Hund, og den 3die en Figur i menneskelig Størrelse, forestillende en Mameluk. Disse Figurer stige alle frie op i Luften paa eengang, og vil give et behageligt Syn for alle Nærværende. Foruden den dertil udstædte Subskriptionsliste ere ogsaa Billetter dertil at bekomme i mit Logie hos Hr. Wilhelm Hansen og ved Indgangen for 1 Rbd. Stykket, og udbeder jeg mig et talrigt Besøg.

Paa Søndag og Mandag Aften gives mine optisk-mekaniske Forestillinger paa Byens Raadhussal for sidste Gang, efter den dertil udstædende Plakat, og takker jeg for det Bifald, Publikum har undet samme.

Joseph Hoffmann,
Mekanikus fra Brün.

I Okt. 1819 læses nedenstaaende Bekjendtgjørelse:

»Silhouetteur Frantz Liboreus Schmidt, som har havt den Naade at silhouettere hele den højkongelige Familie, er ankommen her til Byen og afklipper enkelte Personer for 2 Mk. Stykket, hele Familiestykker for 5 Rbd. Hans Logie er hos Gjæstgiver Schmidt.«

Den Skildring, som Bagge giver i Slutningen af sin Artikel af Kontraparten er kun meget lidet flatterende, og »ondt Gemyt« har Schmidt vel neppe havt, dermod maaske snarere »Pengetrang«. I »Randers Amts Avis og Avertissementstid.« læses i 1816:

»Fredagen den 5te Juli næstkommende om Eftm. Kl. 3 slet bliver ved off. Auction i Hr. Gjæstgiver Schmidts Gaard i Kirkegaden her i Byen, bortsolgt mod kontant Betaling, en saa god som nye holstensk Postvogn med Kalesche i god, brugbar Stand og tienlig til straks at afbenyttes til Reiser; og ligesaa en mindre Postvogn, ganske nye, med 2 Agestole; hvilket herved til Liebhaberes Efterretning bekiendtgjøres med Tilføiende, at bemeldte Vogne saaledes daglig er til Eftersyn i ovenbemeldte Gjæstgiver Schmidts Gaard.

Randers, den 1ste Juli 1816.

Bendixsen,
Auctions-Directeur.

Pengeforholdene vare, som bekjendt, i de Aar meget vanskelige her i Landet, og i Decbr. 1817 skyldte Schmidt 1000 Rbdl. til Proprietair Thygesen paa Randrup. Pantet var Debitors Gaard paa Kirkegade under Matr. No. 410 næstefter 5000 Rbdl. S. V. paa 1ste og 13000 Rbdl. N. V. paa 2den Prioritet. Eiendommen var vistnok paa den Tid derfor saa temmelig »prioriteret til Skorstenen«, som man siger. At det i ethvert Tilfælde stod sig daarligt med S.s Pengesager, faar man et bestemt Indtryk af ved at læse følgende Bekjendtgjørelse i »Randers Avertissementstidende« for 4de April 1818:

»Mandagen den 13de dennes om Efterm. Kl. 2 slet, bliver i Hr. Gjæstgiver Schmidts Gaard heri Byen ved offentlig Auction bortsolgt en stor Del Kakkelovne, Borde, Stole, Speile, Skatoller, Skabe, Sængeklæder, Lagener, Dækketøi, 70 Lod forarbeidet Sølv, et 8 Dages Stueuhr, en Mahogny Sopha, en stor Vogn med Kalesche, noget

Porcellain og en Koe m. m., som herved til Liebhaveres Efterretning bekjendtgjøres.

Randers, den 3die April 1818.

Bendixsen,
Auctions-Direktieur.

Som det synes, var det allerede i 1818 forbi med S.s Virksomhed som priviligeret Gjæstgiver; thi i Sct. Mortens Kirkes Gravskødeprotokol nævnes, at »Raadstuebud, forhv. Gæstgiver Schmidt« fik Gravskjøde udstædt den 13de Jan. 1819, da han havde mistet sin 1ste Hustru. Han har altsaa maattet trække sig tilbage til en mere beskeden Stilling. Alligevel har han ikke ganske kunnet opgive sit gamle Erhverv; thi vi se f. Eks., at »priviligeret Optikus M. Blumenreich fra Schwerin har Logi hos Gjæstgiver Schmidt« i April 1820. Dette blev et slemt Mærkeaar for S., thi:

»Ifølge vedkommende Udlægshavers Begjæring bliver over den Giæstgiver Schmidt tilhørende Gaard, Mat. No. 410 paa Kirkegaden her i Byen, afholdt Auctioner:

1ste Fredagen den 29de Septbr. d. A.
2den — » 13de Octbr. —
3die — » 27de — —

hver Dags Eftm. Kl. 2.

Gaardens Bygninger, som bestaae af 39 Fag 2 Etages Muur og Bindingsværk, et dito Udhuus, 18 Fag 1 Etage og 1 Fjel-Halvtag, 10 Fag, ere beqvemt indrettede til Gjæstgiverie, Handel og Brænderie. De tvende første Auctioner afholdes paa Raadstuen og den 3die i Gaarden selv.«

Randers, den 29de August 1820.

Neckelmann.«

Saa læses endvidere følgende Avertissement:

»Torsdagen den 2den November d. A. om Eftm. Kl. 2, begynder Auctionen over de Gjæstgiver Schmidts Fallitboe tilhørende Løsøre, bestaaende af Sængestæder,

Sængeklæder, Borde, Stole, Schatoller, Skabe, noget Dækketøi, Kjøkkentøi, en Kobber Gruekjedel, Gaards-Redskaber med videre. Auctionen afholdes i den af Schmidt hidtil beboede Gaard i Kirkegaden her i Byen.

Randers, den 21de Octbr. 1820.

Neckelmann.«

Randers Bys Skifteret bekjendtgjør dernæst, at der holdes Samlinger paa Raadstuen i Gjæstgiver Schmidts til Skifterettens Behandling opgivne Boe« den 26de Dcbr. 1820 og den 6te Febr. 1821. Boet sluttedes dog først Onsdagen den 24de Oct. 1821.[1])

I Novbr. 1820 kjøbte Skolekommissionen den gamle Gjæstgivergaard paa Byens Vegne og lod den indrette til Lokale for den Bay-Kirketerpske Skole. Disse Arbejder udførtes i 1821—22. Formodentlig af gammel Vane og fordi Gaarden var rummelig, vedblev man at benytte den til Skueplads for forskelligartede Forestillinger. I »Randers Amts-Avis og Avertissementstid.« for den 11te Decbr. 1820 læses saaledes følgende ret morsomme Bekjendtgjørelse:

»Med kongelig Tilladelse har Undertegnede, som til Staden er ankommen, den Ære at bekjendtgjøre for det ærede Publikum, at Moyliæ har reist i det hele Europa og adskillige Stæder i Asien. Paa hans Reise har han bekommet tvende Løver, en Løve og Løvinde, af sjeldent Udvortes, som her i Riget endnu ikke har været at skue. Ovenmeldte Løver ere tamme og vel afrettede. Løven har et kort Ansigt og et stort Hoved og er bedækket paa det halve af Kroppen med lange Haar. Løvinden er et meget mildt Dyr, undtagen ved Fødsel, da er hun meget farlig og grusom. De ere begge fødte i Engelland, men deres Stamme er fra Bengalen; de ere eens i Alder, hver 2 Aar og 2 Maaneder gl. Skuepladsen er i Gjæstgiver Schmidts Gaard; de ere til at

[1]) Raadstuebud Chr. Schmidt døde den 6te Novbr. 1832, 44 Aar gl.

see hele Dagen. Indgangs Prisen er: første Plads 2 Rbmk., anden Plads 1 Rbmk. NB. Vi anmode herved de ærede Tilskuere ikke at bringe Hunde med sig, hvilket vilde være skadeligt. Kl. 3 om Aftenen faaer de Føde, og Kl. 4 bliver de lukket sammen for at parres. (Sammesteds sælges hvide Muus.)«

Denelli & Moyliæ.

I samme Blad for den 3die Febr. 1827 skriver den berømte Linedanser Roat[1]), der den 12te Juni samme Aar fik en saa sørgelig Død:

Tirsdagen den 6te Febr., ifald Veiret tillader det, vil Undertegnede med kongel. allernaadigst Tilladelse have den Ære at udføre

den store Ascension

paa spændt Linie fra Skolegaarden, eller den saakaldte Peder Abels Gaard, op til St. Mortens Kirketaarn. Billetter til Indgang i Skolegaarden, hvorfra Ascensionen bedst vil kunne sees, ere endnu indtil Tirsdag Middag at erholde for 3 Mk. Stk. i mit Logi hos Md. Dahl. Det nærmere erfares af Placaterne.

Chr. Roat.

Redaktionen, der nogle Dage forud henleder Opmærksomheden paa Kunstnerens »forbavsende Vovestykke«, siger: »Rimeligvis vil han ikke savne Tilskuere.«

---

[1]) Roat var godt kjendt i Randers fra tidligere Tid, idet han i 1813, da han boede hos Bager Stilling, gav Forestilling i Kunstridning og Linedans i Forbindelse med Kuhn, og i 1819, da han lod sig se i Ridehuset tilligemed Price og sluttede med et Fyrværkeri. Den 16de Febr. 1827 viste Roat sig sidste Gang i Randers, da »den gamle Mad. Rose, en Matrone paa 72 Aar«, bar ham paa Ryggen op ad Linen fra Skolegaarden til Kirketaarnet.

VI. Gjæstgiver Andreas Rydell.

Endnu skal blandt de gamle Gjæstgivere i Randers omtales Andreas Rydell. Den første Gang, jeg har fundet hans Navn nævnt, er i 1812, idet der i »Randers Amts polit. Avertissementstidende« for den 11te Novbr. det nævnte Aar læses:

»Hos Skipper Rodæl boendes paa de Østergrav, er gode, nylig hjemkomne Spegesild at bekomme til billig Pris.«

Han var altsaa oprindelig Skipper og vedblev at pløie de salte Vover i det mindste nogle Aar, efter at han havde begyndt Virksomheden som Gjæstgiver. I Juli 1818 bekjendtgjør han saaledes, at han »afgaaer til Kjøbenhavn i næstkommende Uge og medtager Fragtgods og Passagerer, man behager at melde sig paa Skibet ved Bryggen,« og i den følgende Maaned: »Skipper A. Rydell afgaaer herfra til Lübeck og medtager Fragtgods og Passagerer; anbefaler sig til Dhrr. Handlende.« Den 1ste Febr. 1815 tog han Borgerskab som »Spækhøker og Gjæstgiver efter Bevilling«. Han synes saaledes ikke at have havt noget kongeligt Privilegium at støtte sig til.[1]) Capitain Wagen v. Søderberg lod den 9de Jan. samme Aar thinglæse Skjøde paa 9 Fag Hus af Mat. No. 608[2]) paa Torvegade til Skipper Andreas Rydell. Han eiede efterhaanden forskellige store Eiendomme i Randers, men det lader til, at han ikke har boet i den her

---

[1]) I Rigsarkivet findes ikke heller noget saadant.

[2]) Dette var oprindelig en meget stor Ejendom (Hjørnegaarden mod Hovmeden 608 a samt de sydligere liggende 608 b og 608 c). De 9 Fag Hus synes derfor kun at kunne være de nuværende 2 smaa Ejendomme mod Torvegade, Mat. No. 349 og 350 hvoraf den førstnævnte grænser til »Hotel Dagmar«.

nævnte; i ethvert Tilfælde træffer vi ham faa Aar senere andre Steder. I Febr. 1815 læses:

»Da jeg har truffet Overeenskomst med et sluttet Selskab, saa gives for Fremtiden ingen Beværtning for andre end dette Selskabs Medlemmer; Uvedkommende kan altsaa herefter ingen Adgang tilstædes. — Selskabet ville behage at give Møde hos mig næstkommende Torsdag den 23de Febr. om Aftenen Kl. 6, for at aftale og forfatte de fornødne Lovbestemmelser for samme, ligesom og til samme Tid at udnævne Direktører.

A. Rydell.«

Senere staar der:

»Fredagen den 12te Mai 1815 Kl. 7, afholdes Extra Generalforsamling i Klubben Enigheden hos Hr. Rydell. Direktionen.

Det er mig ikke kekjendt, om Forhandlingsprotokollen for Foreningen endnu existerer; men denne sidste synes ikke at have svaret synderlig til sit Navn; thi allerede den 27de Juli 1815 maa Gjæstgiveren atter lade høre fra sig:

»Da det sluttede Selskab hos mig nu er ophørt, saa skulle jeg ikke undlade at bekiendtgiøre for mine Velyndere og Venner, at min Billard saavelsom Keglebane daglig og til enhver Tid staaer aaben for enhver honet Person, som maatte ønske sig Adgang til samme. Keglebanen er en af de sieldne i Landet, ganske tillukket, saa den kan afbenyttes baade Vinter og Sommer.

Rydell.«

I 1816 nævnes Rydell endnu som »Smaahandler«. Han eiede dengang Gaarden Mat. No. 454 i Hovmeden (nu Mat. No. 362), og Gjæstgiveriet drives der. Det følgende Aar lader han bekjendtgjøre:

»Mandagen den 25de dennes, Eftm. Kl. 2 slet, bliver efter Hr. Andreas Rydells Begjering afholdt offentlig

Auction i og over hans iboende Gaard No. 454 i Hovmedegaden i Randers, til absolut Bortsalg, hvis nogenlunde antagelig Bud skeer. Denne Gaard er med Hensyn til dens Beliggenhed og Indretning, i Særdeleshed tjenlig for en Kjøbmand eller Gjæstgiver, den er godt vedligeholdt og kan modtages næste Flyttetid paa billige Pengevilkaar.

Randers, den 4de August 1817.

Bendixsen,
Auctions-Directeur.

Danselærer Bagge havde i sin Tid som Elev af Prof. Galeotti været Danser ved det kgl. Theater og gik altid klædt i sort Kjole, i hvis Baglomme Brændevinsflasken meget hyppig havde Plads. Der var ikke Tale om Overfrakke selv i stærk Kulde. Hans Boghandel havde ikke stort at sige, men han rejste ofte omkring for at deklamere. Bagge søgte til Rydell, da han, som vi før have hørt om, blev Uvenner med Chr. Schmidt. Han plejede at sige:

»Hos Rydell faaer jeg Tavel,[1])
hos Ringmacher[2]) Snak,
hos Thygesen[3]) Tobak«.

---

[1]) En fransk Rødvin.

[2]) Christoph Leonhardt Ringmacher, Konditor og Chocolade-Fabrikør, boende hos sal. S. Smiths Enke, Nr. 600 paa »Torvegaden« bekjendtgjør i Mai 1815, at han har aabnet et »Nyt Etablissement«. Han anbefaler blandt andet »alleslags Kager efter enhvers Ønske og Behag, med forskellige Opsatser, saasom Templer, Halvtempler, Triumphbuer, Æresporte, Kaninbjerge, Pyramider, Transparent o. s. v.« Kort efter erfares, at man desuden hos ham kan faae: »Maraquino, Osquabad, Sellerie, Parfait-Amour, engelsk dobbelt Bitter, Gyldenvand, Muskat, Krambambuli, Persico, Biskop-Extract, alt i Flaske- og Pæleviis til billigste Priser.« Ringmacher kjøbte den 3die Jan. 1817 ved Auktion Stedet Mat. No. 620 paa Torvegade (nu Mat. No. 259 paa Hjørnet af Middelgade og Apothekerstræde) for Prioritetshæftelsen 1989 Rbd. 4 Mk. 13 Sk. S. V. og 5600 Rbd. N. V.

[3]) Kjøbmand, fhv. Kæmner Peder Thygesen, død den 3die April 1864.

Bagge var undertiden endnu mere poetisk stemt, hvorom følgende Vers er et Vidnesbyrd:

»Hr. Ringmacher har en herlig Gris,
den synger i høje Toner
og lever flot paa Herrevis
ved Portvin og Makroner.«

Herved sigtede Bagge til den Kjendsgjerning, at man i Byens fineste Konditorie, hvor Officererne og Borgerne søgte, havde en Bøtte, hvori Slatterne af Vin og Toddy m. v. tilligemed Affald af Kager kastedes, hvilket saa alt blev givet Grisen. Desværre har Bagge ikke optegnet i et 2det Vers, hvilke Skandaler Husdyret bedrev paa Grund af denne Kost.

Ligesom vi have seet, at forskellige Kunstnere søgte til Chr. Schmidts Gaard for der at give Forestillinger, var det Samme ogsaa Tilfældet med Rydells. Den 5te Febr. 1817 averteres saaledes:

»Keramaty, som for nærværende Tid er her med en Samling udenlandske Dyr og fremviser samme daglig i Hr. Rydells Gaard hver Eftm. fra Kl. 2 til 8. Anbefaler sig det ærede Publikum paa det bedste, og troer at enhver vil finde Fornøielse i at see disse Kunststykker, som samme kunne udføre. Hans Ophold bliver her til i Markedet.«

I Juni 1817, medens Rydell endnu boer i Hovmeden, skriver han:

»I Mangel af Boutiqve lader jeg udsælge i smaae Qvantiteter i Hr. Krigsassessor Aagaards forrige Boutiqve hos S. T. Madame Hansen, boendes i Kirkegaden, følgende Vare, tildeels nylig hjemkomne.« Der anføres nu en Mængde forskellige Urtekramvarer, og til disse slutte sig: »Keiserpiber, Kridtpiber, Skrivpapir, Cicorie og andet mere.«

Den 15de April 1818 lader Rydell »i hans iboende Gaard i Hovmeden — formedelst Forandring af Boepæl ved offentlig Auction bortsælge endeel Ind- og Udboe«, der nærmere angives. I Slutningen af det nævnte Aar er han flyttet til Storegade Nr. 7 (nu Mat. No. 11), dog vides det ikke, om han har eiet denne Gaard.

Nogle Aar efter, nemlig 1827, se vi Rydell som Eier af Mat. No. 609 og 610 (nu Mat. No. 348 paa Torvegade »Hotel Dagmar«). Denne store Gaard eiedes indtil 1820 af Birkedommer J. H. Høeg, der den 7de Marts det nævnte Aar udbyder den saaledes til Salg:

»Formedelst at jeg efter min liden Huusfamilie finder min iboende Gaard for vidtløftig, ønsker jeg snarest mueligt at sælge den. Den er beliggende paa denne Byes reelleste Gade, Torvegaden, og tæt ved Hovedtorvet, 2de sammenlagte Gaarde, No. 609 og 610, for faae Aar siden af nye opført, bestaaende af 17 Fag 2 Etage-Stuehuus til Torvegaden, Egetømmer, murede og malede Vægge, i underste Etage er 9 og i øverste 9, vel abterede og indrettede Værelser, alle gibsede og for største Delen malede, med Indkjørsel og gibset Port og under Huset 3 gode Kjeldere, og i Værelserne 9 Kakkelovne. Kjøkkenhuset, 8 Fag, vel indrettet og med besparende Comfur og Kobberkjedel i Grue. 12 Fag 2 Etage Baghus, alt assureret i Brandkassen for 5170 Rbd. Sølv. Har overflødig og godt Vand i Gaarden tæt ved Køkkenhuset og særdeles rummelig Gaardsplads med Udkjørsel til begge Sider af Gaarden, hvilken Gaards Beliggenhed, Bygning og Indretning svarer, uden at sige for meget, til den største og honetteste Families Ønske om en plaisant og vel indrettet Boepæl, er underhaanden at faae tilkjøbs, naar Liebhabere derom snarest muelig ville melde sig, ellers bliver den ved en eneste Auction stillet til absolut Bortsælgelse.«

Meget snart efter stilledes Gaarden til Auktion efter vedkommende Udlægshavers Begjæring og kjøbtes af

Kammerherre Fr. von Arenstorff til Overgaard, der atter udbød den til Salg i 1825.

Andreas Rydell er nu Værten i Byens mest bekjendte Gjæstgiverie i en meget lang Aarrække. Han var en født Svensker og beholdt altid noget af sit Modersmaals Accent. En høj, stærkt bygget Mand var han: men i de senere Aar af hans Liv havde han den Ulykke at blive apoplektisk, saa han talte med tykt Mæle, og Tungen hængte noget ud af Munden. Naar han da gik sin lille Tur paa Fortovet i Torvegade, holdt han altid en Finger stift ud foran sig, hvad der gav Drengene Anledning til at være slemme og gaa bag ved for at efterligne ham. Rydells Hustru var Marie Caroline, født Andersen. Hun var dygtig og energisk, og det var væsentlig hende, der styrede Gjæstgiveriet, især da Manden blev gammel og svag. De havde ingen Børn, kun en Plejesøn, som hed C. V. Sandberg og havde Befordringsvæsenet under sig i Forbindelse med, at han drev Vinhandel. Mad. Rydell udmærkede sig ved sit Omfang, der var saa stort, at hun altid maatte bestille 2 Pladser i Theatret, naar hun vilde fornøie sig der.

Gjæstgiveriet laa lige paa Hovedruten, og Deligencen fra Aarhus til Aalborg holdt der foran, medens Hestene bleve skiftede, og Passagererne varmede sig paa en Kop Kaffe eller en Toddy. Mangfoldige have kjendt de gamle Gjæstgiverfolk, og mange Gange har Latteren runget i deres Stuer, naar den bekjendte Lieutenant Würtzen her fortalte sine, ofte ikke saa lidt tvetydige Historier for sine Kammerater og Byens Borgere, der gjerne samledes om ham.

Forhenværende Gjæstgiver Rydell døde den 3die Marts 1859, 84 Aar gammel, hans Enke levede til den 30te Decbr. 1863 og blev 80 Aar.

Endnu, da jeg skriver dette i 1907, bestaar den gamle Gjæstgivergaard paa Torvegade; men Tiden er en anden end den, jeg har skildret ovenfor. Deligencen er nok forlængst hugget til Pindebrænde, de smaa Vinduer ere afløste af Spejlglasruder, kun ganske Enkelte kunne endnu huske Würtzens Historier, og unge, driftige Hotelfolk ere dragne ind der, hvor gamle Rydell sled sine sidste Aar hen siddende i sin Lænestol.

Erindringer fra Mors 1834—36.

Af Pastor emer. A. Thaning.

Pastor A. Thaning er født paa Vemmetofte i Sælland d. 11. December 1805; han var Sognepræst til Dragstrup og Skallerup paa Mors 1834—36, og derefter i en lang Aarrække Præst paa Sælland, hvor han døde d. 16. Maj 1890. Sine Erindringer fra sit første Præstekald nedskrev han i sit 83. Aar paa Opfordring af en yngre Ven. Det efterfølgende er et Uddrag af disse Optegnelser, der nu tilhører hans Svigersøn, fhv. Overlærer Th. J. Hansen i København.

1. Præsternes Titler i Mands Minde.

I Dragstrup og Skallerup havde der stedse været et godt Forhold imellem Præst og Menighed, og Præsterne mindedes og omtaltes med Glæde og Kærlighed.

De ældste i Menigheden erindrede seks Præster før mig, og det var ret mærkeligt, hvorledes de betitlede Præsterne. Den ældste, der mindedes, Johan Thestrup (fra 1731 til 1761), kaldtes Hr. Johan, alene ved Fornavn; den næste, Provst Peder With (1761—1794), kaldtes med begge Navne, Hr. Peder With; den næste og de efterfølgende blot Hr., som Hr. Weytorp (1794—1804), Hr. Schor (1804—1823).

Kun et Par enkelte gamle Mænd erindrede Hr. Johan, og de omtalte ham som en meget venlig gammel Mand, der holdt meget af Børn, hvorfor disse ogsaa holdt

meget af ham og viste ham deres Kærlighed ved om Foraaret saa tidligt som muligt at bringe ham Vibeæg som han gjorde meget af; de kappedes om, hvem der kunde bringe ham de første i Huen.

Provst With havde gjort sig fortjent af Kaldet ved at bygge Stuelængen meget smukt og godt op efter de Tiders Lejlighed og, saa vidt jeg kunde erfare, uden Gæld paa Kaldet. Han var en velstaaende Mand.

Hr. Schow, som de forøvrigt havde i kær Erindring, vare de meget vrede paa, fordi han var den første af Kaldets Præster siden Reformationen, der havde søgt Forflyttelse. De bebrejdede ham, at han havde bragt »æ Kald« i Vanrygte, saa at de herefter ikke vilde beholde nogen Præst, førend de fik en, som ingen andre vilde have. »Og hvad vilde han saa, Hr. Schow, da han flyttede fra os? Hvad vilde han? Da han kom her, var han saa pisten (bleg og gul) og saa tar (mager), at det var en Ynk at se, og inden han forlod os, var han saa tyk som en Tønde. Hvad vilde han mere?« Saaledes ytrede en gammel Gaardmandskone sin Uvilje over hans Flytning.

2. Vel paa Vesterbro to Gange, men ej i København.

Sognefogden fortalte engang, at han to Gange havde været ved København, men aldrig i København.

Da jeg forlangte Forklaring over denne Gaade, fortalte han videre, at han, førend han blev Gaardmand, havde givet sig meget af med at handle med Kreaturer. To Gange havde han selv fulgt med Driften og opholdt sig paa Bjørnsdal paa Vesterbro for at forhandle dem. Han havde da maattet opholde sig derinde adskillige Uger, havde været lige ved Vesterport og tittet ind i Byen; men at gaa ind i Byen havde han ikke vovet.

Han havde frygtet Byen som et Sted, hvor man ej kunde undgaa at blive bestjaalet, bedraget eller paa anden Maade komme i Ulykke, saa snart man vovede sig derind. Han var vendt tilbage til Jylland lige saa ubekendt med Byen, som da han kom derover. Hvad skal man nu mest forundre sig over eller beundre: Mandens Frygt eller hans Kraft til at modstaa Fristelsen?

3. Rejse til Hest fra Mors til Nørre-Sundby.

En Gaardmand i Vester-Jølby havde for en Del Aar siden gjort en Forretningsrejse til Nørre-Sundby lige over for Aalborg og udført denne Tur til Hest. Det var uden Tvivl hans Livs vigtigste Begivenhed; thi han fortalte ofte om den med megen Vigtighed; men i hele Beskrivelsen forekom der ikke et Ord om ham selv, om hvorledes han befandt sig, hvad han saa og oplevede, men ene og alene om Hesten, hvor og hvor tidt den bedede, hvad den aad her, hvad den drak dér, hvor den laa paa hele Rejsen frem og tilbage. Jeg fik ret Respekt for Traditionen; thi Fortællingen lød, de Gange jeg hørte den, bestandig ens med den punktligste Nøjagtighed. Den kunde ej være sikrere, om den var prentet.

4. De brune Heste skulde skifte med et Par sorte.

Gaardmand Niels Støvring i Thorup blev anbefalet mig af Pastor Danæus[1]) som en dygtig og paalidelig Hjælper ved Indkøb af Kreaturer og Heste. Han var straks villig og blev befunden tro. Han købte mine første Køreheste, et Par udmærket smukke blankbrune Heste for 120 Rigsbankdaler. Jeg anfører Prisen, fordi den nu lyder som en Fabel. De var da fem Aar gamle, og jeg

---

[1]) Forfatterens Formand i Embedet.

beholdt dem til bestandig Tilfredshed i 18 Aar; da lod jeg dem takke af og faa Naadsenskuglen.

Aaret efter at Niels Støvring havde købt mig disse Heste, kom han til mig og sagde, at han nu havde en Køber til mine brune og et Par sorte til mig igen. Jeg skulde have 200 Rbd. for dem og give 120 Rbd. for de nye, samme Pris, som jeg havde faaet de brune for. Jeg blev yderlig forbavset over dette Forslag og sagde, at det aldrig kunde falde mig ind at sælge dem; jeg var overordentlig vel tilfreds med dem. Hans Forbavselse over min Vægring var vist lige saa stor som min ved hans Proposition. Han sagde, at saaledes gjorde man altid; jeg kunde jo spørge, hvem jeg vilde blandt mine Kolleger derovre. Nu tilbød der sig en gunstig Lejlighed til at tjene en god Opgæld. Her var en Kommissionær til Indkøb af Heste til det italienske Rytteri, og den Lejlighed maatte man gribe. Jeg vedblev min Vægring og erklærede, at det ikke engang kunde nytte, om jeg vilde; thi min Kone vilde ikke lade mig opgive disse Heste, som hun, der var meget ængstelig for at køre, havde faaet fuld Tillid til. Den gode Niels Støvring blev helt fornærmet, men maatte dog lade mig raade; men han har vist ikke anset mig for meget kløgtig.

Den samme brave Mand havde en eneste Søn paa seks Aar. Denne blev angreben af en meget farlig Halssyge, og hans Tilstand var helt betænkelig. Jeg saá til Familien og opfordrede dem paa det indstændigste til at søge Lægehjælp. De undrede sig meget over dette Forslag og sagde: »Lægehjælp til et Barn, det søger man aldrig; det var jo at gribe ind i Vor Herres Raaderum.«

Jeg undlod ikke at søge at forestille dem deres vrange Begreb og at bebrejde dem deres Ligegyldighed, som jeg ligeud kaldte det. Til deres store Sorg mistede de Sønnen,

og jeg tror nok, at de bag efter fortrød, at de ikke havde fulgt min Opfordring til at gøre, hvad der kunde gøres, i Haab om Guds Velsignelse, om det var hans Vilje, at Barnet skulde leve.

5. To Mænd af vort Kontingent i Frankrig.

Iblandt mine Sognefolk var der to Mænd, der havde været med i det danske Kontingent i Frankrig efter Napoleons Fald. Det var et Par flinke, smukke Mænd til at repræsentere danske Soldater i Udlandet; de havde begge staaet i det smukt uniformerede 2det jydske Regiment. Den ene af dem var Tækkemand og havde bevaret saa meget af sin Kyndighed i Fransk, at han altid talte Langhalmskærvene, naar de kastedes op til ham, paa Fransk, og hans un, deux o. s. v. lød vist til stor Fornøjelse for de tilstedeværende, og Folkene samledes stedse om ham under hans Arbejde, naar de om Middagen kom ind for at faa deres Unden (efter Udtalen Ujen).

Den anden hed Anders Jeppesen og var Husmand i Thorup. Han fortalte, at deres Oberst, Bülow, havde været Mandskabet til stor Hjælp til at bjerge sig i det fremmede Sprog. Han havde sørget for. at hver Mand havde faaet en lille Bog, som indeholdt Navne paa de almindeligste Ting paa Fransk, med Udtalen ved Siden og desuden Oversættelse paa Dansk. Han raadede dem til, at de, naar de vilde vide, hvad en Ting hed paa Fransk, skulde pege paa den og spørge: »Comment s'appelle?« De fleste vare paa den Maade snart komne efter det. Han roste Franskmændene som meget flinke og medgørlige, men sagde, at de let kunde blive hidsige og da fare op som en Top. Dette viste sig ikke saa sjældent ved Dansegilder. Pigerne syntes bedre om de raske danske Valtser end om de franske Kontradanse og Danse paa langs, og foretrak ogsaa danske Kavallerer,

hvorved de franske blev jaloux. De franske Piger vare vakre, muntre og livlige, og at han ikke var gaaet skudfri for disse Egenskaber, saa jeg Bevis for, da jeg sagde ham Farvel for at rejse til Sælland. Han viste mig da nogle simple Guldsager af meget ringe Karat, Ørenringe, en Fingerring, en Brystnaal, som øjensynlig havde været Minder om en Forbindelse med en fransk Pige, der enten var hævet allerede tidligere eller muligvis var bleven det ved hans Hjemrejse. Jeg forklarede ham, at disse Sager vare meget ubetydelige i Guldværdi, og da jeg maatte antage dem for ganske uskadelige for hans egen og hans Hustrus Fred, raadede jeg ham til fremdeles at gemme dem. Han mindedes mange franske Ord og Talemaader og udtalte dem meget rigtigt. De franske Navne, syntes han, vare meget besynderlige, og han nævnede med Forundring Karlens og Pigens Navne i den første Gaard, han opholdt sig i, José og Babette.

Jeg spurgte ham, hvad han blev kaldt derovre, og fik ogsaa Besked herom, men mindes den desværre ikke. Hans Navne vare meget forvanskede. husker jeg nok. Det var ikke gaaet ham bedre end en Karl fra Vemmetofte-Egnen, der havde været med Kontingentet som Husar. Han hed Lars Mathiesen, men blev kaldet Baptist, saa længe han var i Frankrig.

6. Kan Præsten vise igen?

Der boede en Mand i et af Nabosognene, som hed Jens Skrædder, der blev meget benyttet i Præstegaarden; det var dog ikke som Skrædder, men som Murmester. Denne Mand spurgte mig engang for ramme Alvor, om jeg kunde vise igen. Da jeg spurgte, hvorledes han kunde falde paa saa dumt et Spørgsmaal, svarede han, at han ej vidste, hvad de unge Præster kunde i den Henseende; men at de gamle kunde det, det troede han ganske

sikkert, og han havde selv set, at Provsten i Karby kunde det. Han havde selv set, hvorledes denne havde opdaget et Tyveri i Præstegaarden ved denne sin Videnskab, som han kaldte denne Evne. Og kunde han ellers lade Præstegaardens Blegetøj hver Forsommer ligge ude paa Skrænten langs med Fjorden uden Vagt?

Jeg vilde naturligvis ikke disputere med Manden om en Sag, som jeg havde erklæret for en Umulighed. Men da jeg snart efter kom til Provsten, fortalte jeg Historien og spurgte ham, om han vidste, at Folk paa Øen havde denne Tro om ham. Han erklærede, at han vel vidste det, og at det var paa denne Tro, at han byggede sin Dristighed til at lade Gaardens Blegetøj ligge frit ude paa Fjordskrænten. Han fortalte, hvorledes han havde erhvervet sig denne Tiltro.

Da han for mange Aar siden byggede Præstegaarden og holdt mange Haandværksfolk og Haandlangere samlede, hvem han paa en enkelt Mand nær alle kendte, blev der en Dag nogle Sølvskeer borte i Køkkenet. Saa snart Præsten hørte dette, gik han straks ud til Folkene, som allesammen sad og spiste deres Middagsmad. Han gik nogle Gange op og ned imellem dem og fikserede hver især med et kraftigt Blik, idet han gik forbi. Han mærkede da, at den ene Mand, som han ikke nøje kendte, skulede og saa noget beængstet ud. Han standsede derfor pludselig ved ham og sagde med en stærk Stemme: »Du har taget Sølvskeerne. Hvor har du lagt dem?« Fyren blev som lynslaaet, bekendte straks og viste, at han havde gemt dem i et Stengærde. Han blev straks afskediget med en alvorlig Straffeprædiken, men ikke sagsøgt. »Siden den Tid have Beboerne haft den faste Tro, at jeg kan vise igen. Jeg har aldrig paastaaet, at jeg kan det; men jeg har heller ikke nægtet det.«

Men Jens Skrædder var ikke alene Murmester. Han

besad ogsaa andre Dygtigheder. Saaledes støbte han Blyplader til Reparation af Kirketage; men især havde han et stort Ry for at kunne kurere Kør og Stude for en Sygdom, der var temmelig gængs paa Morsø. Jeg erindrer ikke, hvad Sygdommen kaldtes. Den bestod i Knuder under Huden paa Halsen. Naar disse Knuder kom paa Luftrøret, var Sygdommen farlig, ja dødelig, hvis der ikke forsøgtes Hjælp i Tide. Jens Skrædder hævede da Sygdommen ved at læse over den syge Stud, altid afsides med Studen. Men jeg har ham mistænkt for, at han foruden Trylleformularen brugte andre kraftigere Midler. I Almindelighed hævedes Sygdommen, i alt Fald reddedes Studen; men dersom Sygdommen havde faaet for megen Magt, var der ikke andet Raad end at slagte Dyret snarest muligt, da det ellers hurtigt afmagredes.

7. Den fremmede fattige skulde dog have en Smule.

Peder Svenningsen, en ældre Gaardmand i Thorup, var en meget gemytlig og frittalende Mand. Tienden var endnu, da jeg kom til Kaldet, løs, og der skulde enten akkorderes eller tælles. Det sidste vilde Beboerne nødig, og Præsten ogsaa, da det var forbundet med ikke ringe Ulejlighed. Straks efter, at jeg var kommen over, maatte der holdes et Møde med Tiendeyderne, da Høsten var nær for Haanden. Ved dette Møde paastod Pastor Danæus, at Peder Svenningsen skulde give nogle Skæpper Byg mere i Tiende, da hans Sæd stod saa ualmindelig lovende. Jeg kunde jo ikke andet end holde med Danæus. Peder Svenningsen var villig til denne Forhøjelse, men ytrede: »Det bliver jo længer jo værre, sa' Konen, hun fik den fjerde Mand.« Endskønt jeg vel mærkede, at han sigtede til den nye Præst, som just var den fjerde, han havde haft med at gøre, tog jeg dog det Parti at le

med Danæus over denne Allusion, som blev fremført i al Godmodighed.

I 1835 den 9de August ødelagde Stormen største Delen af Sæden paa Øen. Sogneraadet samledes da straks efter Høst for at tage Bestemmelse angaaende, hvad der var at gøre med Hensyn til de fattiges Forsørgelse. Det blev da forestillet mig af flere af Sogneraadsforstanderskabets Medlemmer, at vi for i Aar for desto bedre at kunne sørge for vore egne fattige skulde opgive at give fremmede fattige Almisse og derimod lade hvert Sogn eller Pastorat sørge for sine. Herpaa vilde Peder Svenningsen, som ogsaa var i Forstanderskabet, ikke indlade sig. »Man kan da ikke lade dem gaa sin Dør forbi uden at faa noget. En bitte Krumme skulde de have.« Da man trængte paa ham for at faa Orden i Sagen, sagde han: »Det vil jeg sige Jer, at det ikke nytter, at jeg siger ja; for Maren (det var hans Kone) hun gør det ikke.«

8. Hvor skal Brønden være?

Ved Vester-Jølby Præstegaard var der, da jeg kom derover, en daarlig og meget uheldigt beliggende Brønd. Jeg bestemte mig derfor til første Sommer (1835) at lade grave en anden Brønd og lod derfor den mest ansete Brøndgraver paa Egnen komme for at afhandle med mig og vælge Stedet. Jeg viste ham da, hvor jeg helst ønskede, at den skulde være, nemlig i Nærheden af Bryggerset i Gaarden. Han saa forundret paa mig og sagde: »Ja, det kommer an paa, om der er Vand dér. Det skulde vi nu undersøge.« Han tog da frem af sin Vestelomme en aldeles tør, tveget Pilekvist, holdt med hver Haand paa en af Grenene, drejede Kvisten paa en egen Maade, saa at den blev tvungen opad med Spidsen. Han gik nu en Omgang i Gaarden, idet han holdt Kvisten foran sig. Først prøvede han dér, hvor jeg helst ønskede, at Brønden

skulde være; men det maatte straks opgives. Saa prøvede han paa sin Vandring i Gaarden med sin Ønskekvist længere borte fra Bryggerslængen. Endelig sagde han: »Her have vi Vand; men det er noget langt nede.« Jeg blev meget uhyggelig tilmode ved denne mystiske Undersøgelse og bad ham vise mig, hvorledes han var kommen til dette Resultat. Han viste mig da, at Kvisten paa det af ham angivne Sted slog ned imod Jorden, medens den ikke gjorde dette paa noget andet Sted.

Jeg tog Kvisten i min Haand, holdt den paa samme Maade som han foran mig, saa fast som jeg kunde. Da jeg kom til det anviste Sted, slog Kvisten ned for mig, og jeg formaaede ikke trods al Umage at holde den op.

Brøndgraveren sagde straks til de omstaaende: »Præsten kan lige saa godt vise Vand som jeg.« Jeg blev helt underlig tilmode ved at høre om denne Gave, men søgte straks hen med Kvisten til det Sted, hvor jeg helst ønskede, Brønden skulde være; men Kvisten forholdt sig aldeles rolig baade her og andre Steder. Jeg prøvede, hvor den syntes mig mere passende at kunne anbringes, da det Sted, Manden havde anvist mig, laa langt nede i Gaarden, — men uden Held.

Det mærkeligste var dog, at det viste sig, at min Tvillingbroder, som just besøgte mig i de Dage, havde samme Evne.

Uagtet min gentagne Paastand, at jeg vilde have Brønden oppe ved Huset, vilde Brøndgraveren aldeles ikke indlade sig derpaa og nægtede at befatte sig med Gravningen, dersom han ikke maatte grave paa det af ham angivne Sted, som han sagde, jeg selv kunde se var det rette. Jeg maatte da give efter. Brønden blev gravet paa det anviste Sted, og der viste sig dejligt Vand, men først paa 18 Alen.

9. Det første Studesalg.

Jeg havde om Efteraaret, da jeg overtog Præstegaarden, efter min Raadgivers, Gaardmand i Thorup Niels Støvrings, Raad og Anvisning og ved hans Hjælp købt 12 Stude, 6 større, som skulde fodres Vinteren igennem og saa sælges om Foraaret, og 6 yngre, der fremdeles skulde græsse om Sommeren og sælges om Efteraaret. Niels Støvring havde tidligt om Foraaret set paa de 6 større, rost deres gode Foderstand og lovet at sende en solid Køber til den passende Tid og sagt mig, hvad jeg skulde forlange for dem, og hvad jeg skulde nøjes med, og det bestemtes, at de skulde sælges under eet, ingen udstødes.

Efter nogen Tid kom min Avlskarl en Dag farende hen til mit Vindue med det Udraab: »Nu er han her.« »Hvilken han?« spurgte jeg. »Æ Pranger for at købe Stude. Vil Præsten saa komme ud i Stalden?« »Nej,« sagde jeg, »vis du ham dem, og lad ham saa komme op til mig!« Efter at have undersøgt Studene paa det nøjeste, kom Prangeren op til mig, en i fysisk Henseende i det mindste meget solid Mand. Jeg ventede, at han straks skulde begynde paa Handelsanliggender; men han talte længe om alle de yngre Præster paa Øen, som han kendte, og som han mente, det maatte interessere mig at høre om, og da dette Emne slap op, saa om dem, med hvem han havde gjort Handel, og kom endelig til Sagen med det Spørgsmaal: »Præsten har nok ogsaa nogle Stude at sælge.« Glad ved at være kommen saa vidt sagde jeg: »De har jo set dem ovre i Stalden. Hvad synes De om dem?« Han roste dem og sagde, at de vare vel holdte, men at der dog var een, som han ej vilde have endnu. Jeg holdt fast paa, at de skulde sælges under eet, og sagde ham, hvad jeg mente, jeg burde

have for dem alle 6. Han paastod at ville støde en af dem ud, og da jeg holdt fast ved, at de skulde gaa af sammen, sagde han Farvel og gik ud til sin Hest, som stod udenfor Præstegaarden.

Min Karl kom hen til mig, og da jeg ærgerlig sagde: »Der blev ingen Handel af,« sagde han ganske rolig: »Han kommer igen.« Straks efter kom han ogsaa tilbage. Nu talte han ej om at udstøde nogen; men han mente, at mit Forlangende var for højt, og fortalte, at han havde faaet bedre Køb her og der, baade af den og den, og da jeg alligevel holdt fast ved den forlangte Pris, tog han atter Afsked, og nu gik han ikke alene ud til sin Hest, men steg op og red hen til en af Gaardene i Byen for at handle dér.

Nu troede jeg jo, at al Tale om Handel var forbi, da hans Bud var temmelig meget under mit Forlangende. Men Karlen sagde atter ganske rolig: »Han kommer nok igen.« Efter et Par Timers Tid kom han virkelig igen, fortalte om de gode Handler, han imidlertid havde gjort, og nu kom han saa frem med et højere Bud, og det ene efter megen Betænkning højere end det andet, og da han endelig nærmede sig meget nær til den Pris, som Niels Støvring havde sagt, at jeg skulde nøjes med, kom jeg frem med mit Ultimatum, og Handelen blev sluttet med alle de Formaliteter, der hørte til.

»Saa køber jeg,« sagde han, »de 6 Stude, jeg har set paa, for den Pris, som her staar nævnt. Jeg giver saa noget paa Haanden nu og betaler, naar de leveres, Resten i gode og fulde Penge.« Han sagde, naar og hvor de skulde leveres, tilføjede, at han kun forlangte, at de imidlertid skulde nyde samme Behandling som tilforn, og sluttede med: »Og saa giver jeg Madamen en Specie.«

Min Hustru blev kaldt ind, kom med Brød og Brændevin og fik sin Specie, hvorover hun var meget

forundret og fornøjet. Der skulde nu drikkes Lidkøb, og Karlen blev kaldt ind for at være med ved Handelens Afslutning. Prangeren betalte mig nu, hvad der skulde gives paa Haanden, i forseglede Tutter, der alle indeholdt samme Sum. Jeg vilde tage en og løse op for Tutterne for at tælle; men han sagde meget alvorlig: »Det behøves ikke; mine Tutter ere forseglede med mit Segl; jeg indestaar for, at det er fulde 8-Skillinger alle sammen, ikke en Paryk iblandt dem; de gaa hele Landet over uden at løses.«

Han tog Afsked med mange Hilsener og med Ønske om Lykke med Handelen. Jeg var glad ved endelig at være bleven færdig og kunde ikke lade være med at sige til Karlen: »Det var en drøj Tur; nu skal jeg da ikke til det igen før til Efteraaret.«

Nogle Dage efter at vi havde afleveret Studene paa det anviste Sted, kom Gaardmand Niels Støvring og underrettede mig om, at han havde købt et lignende Tal magre Stude igen, som vare at afhente dér og dér, til den og den Pris. Jeg maa her ikke glemme at bemærke, at Niels Støvring i de to Aar, jeg var paa Mors, besørgede al min Handel gratis og aldrig vilde modtage noget Tilbud om Godtgørelse.

10. Avlskarlens Omhu for at sætte Præsten ind i de jydske Forhold.

Jens Hald, min Avlskarl, var dygtig og flink og havde et meget net og vakkert Væsen. Han havde vist den Tro, at det var hans Opgave at vise mig til Rette angaaende de jydske Landvæsens-Forhold, som jeg ikke kendte. Han gjorde det i det mindste, men paa en meget vakker og godmodig Maade. Ligesom han havde taget sig af mig ved Studehandelen, saaledes var der ogsaa en

anden Lejlighed, hvor han paa en smuk Maade viste sin gode Vilje.

Jeg havde en Tjenestedreng, som bar det ualmindelige Navn Kort, der paa Jydsk udtaltes Kuurt. En Dag som jeg var ude paa Marken, var jeg Vidne til, at han viste en stor Uforsigtighed i Kvægets Behandling, som kunde have meget skadelige Følger, hvis den oftere gentoges. Jeg gav ham da en streng Irettesættelse, og da jeg syntes, at han ikke tog sig den til Hjerte, saaledes som jeg havde ventet, gav jeg ham en alvorlig Lussing, som syntes at virke bedre.

Om Eftermiddagen kom Jens Hald ind til mig i Studerekammeret og stod meget forlegen og uden at sige et Ord. Jeg spurgte ham, om han vilde noget. Ja, sagde han, der var noget, han vilde sige mig, som jeg ikke maatte tage fortrydeligt op. Det kom da endelig frem, at han ikke syntes om, at jeg havde slaaet Kuurt paa Øret. Havde han da ikke fortjent det? Jo, det havde han ærligt; men han syntes ikke, at jeg selv skulde have gjort det; han mente, at jeg heller skulde have overladt det til ham. Jeg tror ganske vist, han mente, at jeg skulde holde mig for god til at slaa en Dreng, og deri kunde han jo have Ret, og ogsaa, at det var værre for Drengen, end det behøvede at være; at han fik en Revselse af Præstens egen Haand var større Straf og Tort, end hans Forseelse fortjente. Jeg forsikrede ham da, at jeg herefter helst var fri for den Slags Eksekutioner, men saadan Skødesløshed skulde straffes alvorligt.

Jens Hald var en stor Elsker af vore Heste, og han viste dem den største Omhu og Skaansomhed. Da jeg i Forsommeren 1835 skulde afsende en Dragonhest, som Præstegaarden var pligtig at stille, fordi en af mine Formænd i Frederik den Tredjes Tid frivillig havde tilbudt at stille en Hest, og denne skulde afgaa til Randers med

en Dragon fra Nabosognet, hægede og plejede han den paa det aller bedste, lod endog Dragonen klippe den paa Benene, for at alt skulde være i Orden. Han spurgte mig, om jeg ikke kunde se, at den godt kendte Karlen, som før havde bragt den til Randers, om jeg kunde høre, hvorledes den sukkede; den vidste godt, hvor den skulde rejse hen, og hvad der ventede den.

Dengang vi havde forladt Mors og vare rejste herover og om Efteraaret straks fik vore fire Heste oversendte og siden til Vinteren de to andre, kom der et meget smukt og kærligt Brev til os fra Jens Hald for at sige os Farvel og Tak; men jeg tror dog, at den største Ømhed var lagt i den kærlige Hilsen, han sendte de to brune Heste, »sine kære Kammerater«, som han nævnede dem, og i de kærlige Ønsker, han ledsagede dem med, som og i hans Bøn til mig, at jeg, som jeg havde lovet, ikke skulde skille mig ved dem.

11. Præstemadamen pynter Bruden.

I de to Aar, jeg var i Vester-Jølby, var der kun to Bryllupper, et i Annekssognet og et i Dragstrup Sogn. Dette sidste, som var det fornemste, vil jeg omtale.

Bruden var af en af Vester-Jølbys mest ansete Familier, af hvilken ikke mindre end tre Mænd havde Gaarde i Byen, og hun var Søster til Sognefogden. Hun var en ældre Pige af et godmodigt Udsende, men intet mindre end skøn. Brudgommen var Parcellist og boede i Byen.

Det var Skik i Vester-Jølby som saa mange andre Steder i Jylland, at Præstemadamen smykkede Bruden, og min Kone blev da ogsaa anmodet om at besørge denne Gerning, der viste sig ingenlunde at være af de lette. Hun fremtog af sin egen Pynt, hvad hun syntes at være passende for en ældre Pige, tog tillige en Skuffe

frem med, hvad hun havde bevaret af sin tidligere Brudestads, om en eller anden Blomst skulde være anvendelig. Der laa i denne Skuffe af fordums Herlighed baade Roser og Nelliker; men især var der en rød Syrén, der stak Bruden og den Kone, der fulgte hende hen i Præstegaarden for at være min Kone behjælpelig, svært i Øjnene. Min Kone smykkede hende nu paa det bedste efter sin Smag og anbragte saa en Blomst paa det mest passende Sted og mente, at hun dermed skulde være færdig; men Konen sagde: »Synes Madammen ikke, at den Blomst vilde klæde godt?« Saa kom da den med. »Men synes saa Mademen ikke, at denne her, om vi maatte faa den, vilde pynte svært paa den anden Side af Haaret?« Saa kom den ogsaa med. Bestandig skævede Konen hen til Syrénen og sagde endelig: »Om Madamen nu vilde lade os faa den dejlige Blomst med, saa vilde Else være rigtig fin.« Og denne kom da ogsaa med, for at man ikke skulde tro, at hun ej undte Bruden den skønneste af alle »Urterne«. Med stor Besvær og Kunst fik hun anbragt denne Blomsterskare nogenlunde heldigt. Men da saa Konen forlangte, at der skulde anbringes et Ravhjærte — og deraf havde man endda to — baade foran og bagpaa og et Sølvhovedvandsæg paa Brystet, opgav min Hustru Ævret og lod Konen raade.

Da nu Bruden var saaledes smykket, og baade hun og Konen var meget tilfredse, bad min Kone mig om at komme ind for at hilse paa hende. Jeg tror, at det var meget godt, at jeg saa hende her førend for Alteret, da den usædvanlige Pynt maaske vilde have været for paafaldende, saa jeg kunde gaa fra Kontenancen.

Brudens Moder, en herlig gammel Kone, takkede min Hustru, fordi hun havde pyntet Bruden saa pænt og ikke udmajet hende alt for meget, hvad der ej vilde passe sig for en ældre Pige.

Brylluppet var meget storartet, hvad Beværtningen angik, i Sammenligning med et sællandsk Bondebryllup. I Stedet for den paa de fleste Steder endnu brugelige Risengrød og Klipfisk serveredes der med mange fine Retter: Suppe paa alle Slags Kød, Oksekød, Lammekød og Fjerkræ; derefter Kødet med Peberrod og saa saltet Fisk, Torsk eller Helleflynder. Her gjordes en Pause, og Mændene tog deres Tobakspiber frem.

Derefter serveredes Risblomme (Grød af Rismel) med Mjød, Steg og Svedsketærte. Der var en meget livlig Samtale under Maaltidet, og flere Handeler bleve sluttede. Om Eftermiddagen og om Aftenen var der Dans. Alt gik meget gemytligt.

12. Et sildigt Bryllup.

Jeg kommer nu til en Beretning, som i Begyndelsen er meget sørgelig.

En Lørdag Formiddag, som jeg sad og havde travlt med min Prædiken, kom Sognefogden meget alarmeret, saa at jeg straks saá, at han havde noget særdeles at tale med mig om.

En Pige paa nogle og tyve Aar, en velhavende Gaardmandsfamilies eneste Datter og eneste Barn, havde udsat saa længe at tale til sin Moder om sin Tilstand, som ingen anede, at der knap nok blev Tid til at hente Jordemoderen. Der var aldeles ingen Tanke om en tilsigtet Fødsel i Dølgsmaal. Pigen havde i flere Aar været forlovet med en af Sønnerne i Nabogaarden; begge Forældrepar var vel tilfredse med denne Forbindelse; begge Familier var velstaaende, og den unge Mand maatte endog kaldes rig. Han drev en betydelig Handel med Kolonialvarer og Brændevin, ikke alene paa Øen, men baade i Thy og Salling, fra sit eget Hjem saa vel som vel som ved omvandrende Mellemmænd. Uagtet han

flere Gange havde maattet betale betydelige Mulkter, vedblev han dog lige ivrig og som det syntes med stor Fordel at drive sin Handel. Der kunde været holdt Bryllup, naar det skulde være; men begge blev overraskede af Begivenheden.

Der blev en stor Forfærdelse i det stille, rolige Hjem, hvor ingen havde anet Uraad, og den spredtes alle Vegne hen, hvor Budskabet rygtedes; der blev en Forfærdelse, »som om Himmelen var falden ned«, — saaledes udtrykte man sig.

Sognefogden var nu kommen til mig for paa Familiens Vegne at spørge mig om, hvad der var at gøre, for at Parret kunde blive viet saa snart som muligt. Da det var Søndag næste Dag, ytrede han noget om, at man før havde hørt, at der var lyst to Gange paa een Søndag, baade før og efter Prædiken; om den tredje Gang talte han ikke. Jeg forklarede ham, at gyldig Lysning alene kunde ske paa tre efter hinanden følgende Søndage. Han sagde derpaa, at en anden paa Øen endnu levende Præst skulde engang i en snever Vending have lyst for et Par ud af tre Vinduer til forskellige Sider i Bryllupsgaarden. Jeg sagde, at jeg ansaa dette for en Krønike; og sagde, at han i alt Fald maatte være enig med mig i, at en saadan Lysning var hen i Vejret. Jeg følte mig greben af den Sensation, som en paa andre Steder saa almindelig Begivenhed havde vakt, ikke alene i Familien, men hos alle, og vilde gerne gøre, hvad jeg formaaede for at dække Skandalen.

Jeg forklarede da, at det bedste, de kunde gøre, var at løse Kongebrev, at et saadant kunde udfærdiges af Amtmanden i Thisted, naar en paalidelig Mand sendtes derover med en Forklaring af Sagen, som jeg skulde give, og med Begæring derom; men det kostede 16 Rd. 4 Mk. 8 Sk. Naar Kongebrev var erholdt, var jeg villig

til at vie Parret, hvor sent det end blev ud paa Aften. Sognefogden modtog Forslaget med Glæde, og alt blev bragt i Orden, saa at vi ud paa Eftermiddagen fik Kongebrevet. Jeg viede da Parret mellem Kl. 10 og 11 om Aftenen, Bruden naturligvis liggende i Sengen.

Det var til stor Beroligelse og Trøst for Familien. Hvor megen Uro og Travlhed end Begivenheden havde foraarsaget i det ellers saa stille og rolige Hjem, forsømte man dog ej gammel brugelig Skik ved Bryllupper. Der blev baade bagt Brød og brygget Øl; men at ingen af Delene var sket til Fuldkommenhed, maatte jeg bekende; thi hvor lidt jeg end nød deraf, havde jeg dog næste Dag en rædsom Hovedpine.

Da Barnets Fødsel indførtes i Kirkebogen, betegnede jeg det ikke i Anmærkningsrubrikken som uægte født, men skrev, at det var født paa Forældrenes Bryllupsdag.

Ved Konens Indledelse i Kirken benyttede jeg Lejligheden til at give hende adskillige alvorlige Formaninger.

Det vil ikke forundre, at en uægte Fødsel under de forklarede Omstændigheder kunde vække saa stor Forbavselse, naar jeg bemærker, at jeg antager, at af alle Børn i Pastoratet, som ved den Tid havde naaet Konfirmationsalder, var der kun eet eneste uægte født.

13. Mors, Tiggernes Paradis.

Jeg vil nu omtale adskillige særegne Forhold paa Mors. Øen kaldtes Tiggernes Paradis og kunde med Rette fortjene dette Navn. Betlere gik stadigt omkring, ikke blot i deres egne Sogne, men ogsaa i andre, og den Fremgangsmaade, man i det besværlige Aar 1835 forsøgte at indføre paa flere Steder, at ville nægte fremmede fattige al Hjælp for desto bedre at kunne sørge for sine

egne, fik ikke Indgang alle Vegne og hjalp saaledes intet, da den ikke blev almindelig.

Der kom mangen en Gang en hel Flok ned i Køkkenet. Jeg mindes engang at have set ni, der stod langs Væggen fra Indgangsdøren, og Pigen gik og spurgte hver især: »Hvad be'er du om? Hvad gaar du om?«

En forlangte lidt Gryn, en anden lidt Mel, en anden lidt at koge paa, en anden en bitte Taar Vædelse, en anden lidt aflagt o. s. v.

Til tvende Tider om Aaret gik de om Uld og bad da om en lille »Lov Uld«.

Jeg havde de 2 Aar, jeg var i Vester-Jølby, først en Mand og det næste Aar en Kone til Hjælp i Haven. Men der gik ingen Uge forbi, uden at de i det mindste een Dag var forhindrede i at komme, naar jeg ønskede det, fordi de skulde ud »at være sig om noget«. De tiggede med en mageløs Ugenerthed og Frejdighed.

Jeg sagde til Manden: »Men du tjener jo selv Kost og Dagløn som andre Arbejdere.« Han sagde imidlertid ganske ugenert, at han kunde tjene meget mere ved at gaa omkring. Han var ogsaa i sin bedste Arbejdsalder, var let og hurtig i sin Gang, ja en af de flinkeste og smukkeste Fodgængere, jeg har set. Han kunde komme viden om paa een Dag.

14. Pengevæsenet paa Mors.

Pengevæsenet paa Mors var højst mærkværdigt. Sedler og Tegn vare aldeles ukendte; der brugtes kun Sølv og ganske lidt Kobber, navnlig hele og halve Skilling Kurant.

Som et Vidnesbyrd herom vil jeg anføre følgende: Da jeg i Efteraaret 1834 rejste over for at hjemføre min Hustru, kom en af Gaardmændene i Vester-Jølby til mig og bad mig besørge endel Kobberpenge vekslede i Køben-

havn, hvor han havde hørt, at jeg skulde hen. Pengene vare ham her til ingen Nytte, da ingen kendte deres Værdi eller havde Tro til dem. Han fremtog da saa mange, som han kunde holde i begge Hænder, lige fra de smaa Toskillinger til de store Marker, og blev yderst forbavset, da jeg tog dem for gode Varer og paa Stedet gav ham 1 Rd. 3 Mk. (3 Kroner) for dem. Jeg hørte ikke, hvorledes han var kommen i Besiddelse af disse Kobberpenge og kan heller ikke ret forklare mig Sagen.

Af Sølv brugtes en Mængde forskellige Mønter, Specier og Dalere (der her kaldtes halve Specier), men især 5-Skilling og $2^1/_2$-Skilling Kurant, de her paa Sjælland kaldte gamle Marker, gamle Rigsorter og Paryk-Otteskillinger (som vare daarligt ansete) og foruden disse danske Penge lybske og hamborgske Kurantskillinger i stor Mængde. Navnlig disse sidste gik som Smaapenge fra Haand til Haand.

Ved større Beløb brugtes Specier eller slesvig-holstenske Kurant, efter hvilken en Specie var 7 Mk. 8 Sk. dansk; gammel dansk Kurant, i hvilken Specien gjaldt 15 Mk. (5 Kroner). Slesvigsk Kurant kaldtes enten blot Kurant eller Sølv, eller man gav den ingen særlig Benævnelse. Den gamle danske Kurant havde derimod flere Benævnelser, saasom: smalle Penge, løse Penge, simple Penge, som man tæller æ Penge, som Penge gaa, som æ Kvindfolk tæller æ Penge, som æ Kvindfolk paa Morsland tæller æ Penge. Denne sidste Beregningsmaade var den almindeligste i Husholdning og blandt Fruentimmer. Naar en Handelsmand fremlagde sine Varer baade for Mandfolk og for Fruentimmer, forlangte han, som man sagde, dobbelt saa meget af Kvinden som af Manden, da han til hende nævnede Prisen i gammel dansk Kurant og til Manden i slesvig-holstensk Kurant.

Som Skillemønt brugtes i stor Mængde lybske og

hamborgske Skillinger og 1½ Skilling Kurant, desuden de gamle danske Kurant-Kobberenesteskillinger og Halvskillinger, som dog vare sjældne.

15. Aalefangst i Fjorden af Aggerboere.

Om Sommeren fandt paa Mors et eget Fiskeri Sted, som forsynede Beboerne med en derovre meget brugelig Artikel, nemlig Aal. Ligesom Sild her spises hos Bønderne om Morgenen til Davren, saaledes brugtes paa Mors saltet Aal. Hver fik af dem nogle smaa Længder, som saa blev skaarne paa tværs i ganske tynde Skiver.

Omtrent ved St. Hansdagstider kom Fiskere fra Agger, sædvanlig kaldte Aggerboere, til Øen, erhvervede sig hos Øvrigheden i Nykøbing Lov til at »pulse« i Fjorden, ɔ: fiske med Vaad. De slog sig ned Aar for Aar paa de samme Steder, nær ved Fjorden hos Venner og Bekendte. Med det samme de begyndte at fiske, drog de straks omkring til Herregaarde, Præstegaarde og store Bøndergaarde rundt om i Egnen og akkorderede med dem om en »Fænte«, ɔ: en Nats Fangst, stor eller ringe, som den faldt, dog efter Fradrag af de 12 største Aal, som de selv beholdt, de saakaldte Davreaal.

Man blev da indtegnet i Fiskerens Almanak til en bestemt Nat, idet man tillige efter Fiskerens udtrykkelige Anmodning indførte Datoen i sin egen Almanak, for at der ikke skulde indløbe nogen Fejltagelse eller Forvirring.

Ogsaa jeg købte min Fænte og var begge Aar meget heldig efter mit Behov, idet jeg fik omtrent samme Portion hvert Aar, nemlig nogle og halvtredsindstyve Snese. De vare af forskellig Størrelse, de bedste dog paa et Par Pund. Prisen var yderst billig, ikke mer end 8 Skilling dansk (2½ Skill. Kurant) for Snesen. Det var jo en anselig Hjælp i Husholdningen. I Aalefisketiden

vankede der Aal baade hjemme og ude, hvor man kom. Den første Sommer jeg var derovre, trakterede Fru Danæus mig om Morgenen Kl. 8 med stegte Aal; jeg skulde nemlig paa Rundbesøg for at hilse paa Øens Præster, og jeg fik Dagen igennem 4 Gange endnu Aal, dog i forskellig Anretning, til Frokost, til Middag, til Vesperkost og Aften. Madamerne paa Øen havde deres Force i at præsentere den i mange Slags velsmagende Anretninger.

16. Gaver af Havfisk om Efteraaret.

En anden Maade for Morsingboerne at erholde Fisk paa brugtes om Efteraaret. Den var i visse Maader det modsatte af Aalefiskeriet om Sommeren. Da kom Aggerboerne til Mors; men om Efteraaret gik Morsingerne til Agger, til Vesterhavet. Om Sommeren gjaldt det Aalen, om Efteraaret især Torsken, men ogsaa undertiden Helleflynderen og et Uhyre af en Fisk, som kaldtes Skaden. Dens Krop er flad, noget lig Rødspættens, men tykkere og plumpere. Den er desuden forsynet med en lang Hale lig en Kohale, som tilligemed det store Gab giver den et afskyeligt Udseende. Den spises af Bønderne, og man holder meget af dens bruskagtige Kød. Jeg har ikke vovet mig til at smage den.

I Løbet af Oktober Maaned slaar et Par af Gaardmændene i en By sig sammen, lægger til Vognleje, som det hedder; den ene giver Hest, den anden Vogn. De føre nogle Tønder Byg med, som de saa bytte med Aggerboerne for Fisk. De have nu den fortræffelige Skik, saavidt jeg mindes dog alene i Vester-Jølby, at komme til Præsten og bringe en Fisk til Foræring, sædvanlig en Torsk, stor og vældig, som vi aldrig havde set Mage til, indtil 18 Pd. og derover, gennemsnitlig dog paa 1 Lpd.; enkelte Stykker af den udmærkede Helleflynder mødte

man ogsaa med, og een Gang kom der en stor Skade. Torskene og Helleflynderne saltedes og nedlagdes i Kar, ligesom man salter Kød, og benyttedes saa i Vinterens Løb, ligesom vi her bruge Klipfisk. Skaden hængtes op paa Væggen i Solen, og efter at være tilstrækkelig gennemsolet og gennemblæst, nødes den af Folkene med stort Velbehag. Vor Kokkepige, som vi havde arvet fra Pastor Danæus's, raadede os til at spise Hovederne ferske og friske, efterhaanden som vi fik dem, og trods Størrelsen vare de fine i Kødet og smagte fortræffeligt.

17. En særegen Aalefangst i Fjorden i Vinteren 1835—36.

En tredje Maade at faa Fisk paa havde vi i den sørgelige Vinter mellem 1835 og 1836 efter det ulykkelige Stormvejr, som ødelagde den største Del af Øens Sæd.

I Januar Maaned brød Isen paa Fjorden op. Vandet strømmede fra Havet ind i Fjorden og førte en Mængde Aal med sig. Man mente tydeligt at kunne kende, at i det mindste den overvejende Del var Havaal. Mellem de smaa, ituslagne Isklumper drev Aalen om, dels i en Slags bedøvet Tilstand, dels trykket og slaaet af Isstumperne, og den fangedes i meget stor Mængde ved at trækkes op med River. Ikke alene Folk af Arbejdsklassen strømmede ned til Fjorden for at faa Del i denne Fangst, men fra Gaarde i Nærheden af Fjorden gik Mændene ned med deres Karle for at bjærge. Efter min Karls Tilskyndelse sendte jeg ham og en Mand til derned, og vi fik os i kort Tid en passende Portion. Mange af Aalene vare aldeles uskadte, andre mer eller mindre beskadigede af Isen, men alligevel fuldkommen brugelige, naar de benyttedes straks. Denne Fangst var en stor Velsignelse for Beboerne i det saa knappe Aar.

18. Bjærgning af Ræ (Tang) i Fjorden efter Stormvejret.

Ved at omtale Aalebjærgning kommer jeg til at mindes noget, der krævede et lignende Arbejde og ogsaa forsynede Beboerne med Fjordens rige Gaver.

Fjorden er paa sine Steder meget rig paa Tang af flere Arter, og ved Storm og stærk Strøm rives denne løs fra Bunden og driver op langs Siderne af Fjorden. Kysten af Fjorden er delt i saa mange Stykker, som der er Gaarde med Ret til at faa Del i Tangen, og disse Parter fordeles saa ved Lodtrækning. Naar der nu indtræffer Storm med stærk Strøm og Paalandsvind, og Tangen driver mod Land, gaar der Bud omkring fra Sognefogden, at der skal bjærges Ræ, som Tangen kaldes, og at de dertil berettigede skulle lade deres Folk møde.

Min Karl kom ind for at give Melding om Bjærgningen og sagde, at han straks gik ud med Folkene. Jeg havde Lyst til at se den Bedrift og gik derud. Jeg blev da højst forbavset ved at se, at vor Bryggerspige var taget med af Karlen. Jeg troede, at han, da han nævnede Folkene, havde ment Andenkarlen og Tærskemanden. Saa snart jeg saa den stakkels Pige staa næsten ude i Vandet i det forrygende Vejr, med Klæderne flagrende i Blæsten, overstænket og tilsølet, sagde jeg straks til hende, højt og bydende, saa de nærstaaende kunde høre det: »Gaa du straks hjem, An' Krog! Det er ikke passende Arbejde for dig;« og hun var ikke sen til at komme af Sted. Jeg raabte saa højt, fordi jeg saa, at der ogsaa var Piger fra andre Gaarde, og jeg gerne vilde, at de skulde vide andres Mening om dette for Kvinderne upassende, ja usømmelige Arbejde. Hvor vidt de tog sig det til Hjerte, véd jeg ikke. Man har næppe gjort det;

thi der fordredes i Almindelighed meget af Fruentimmerne.

Vi fik samlet os en god Portion Ræ. Efter Øens Skik forbliver denne sammenhobet i Nærheden af Fjorden, og naar den har ligget en god Tid udsat for Sol og Luft, køres den hjem i Møddingen og blandes med den eller, hvad der var fornuftigere og brugtes af adskillige, blandes med Gødningen ude paa Marken for siden at føres ud paa Jorden.

19. Ingen Have ved Præstegaarden. Anlæg og Indhegning af Have.

Da jeg kom til Vester-Jølby, var der slet ingen Have ved Præstegaarden. Pastor Iversen (1823—26), som var Søn af en Forstmand, og som havde været Hovmester paa Gamle-Køgegaard, hvor der er en meget smuk Have, og som havde megen Interesse for Havevæsenet, havde taget sig meget af Præstegaardshaven. Han havde rejst et Dige om den, anlagt den baade til Urte-, Frugt- og Blomsterhave. Beboerne havde meget at fortælle om dens Beplantning med Frugtbuske og blomstrende Buske, med meget lave Frugttræer og især med Blomster. Men Pastor Danæus forstyrrede denne skønne fortjenstlige Begyndelse. Byens Folk kunde aldrig glemme, at da han kom til Præstegaarden, havde hans første Ordre været, at Karlen straks skulde gaa ud i Haven og rykke alle Buske og Træer op, slaa Blomsterne af med en Le og derefter pløje det hele og saa Vikkehavre deri. — »Skønt det var noget silde paa Aaret, kunde det dog være, der kunde gro nogen Vikkehavre.«

Saaledes var Haven ved min Ankomst aldeles ukendelig, og Hegnet om den meget simpelt. Det første Aar kunde jeg ikke gøre andet end inddele den, som jeg ønskede den, til Urte- og Blomsterhave, gøde meget

stærkt den Jord, jeg først vilde benytte, grave den iøvrigt udmærkede Jord meget dybt og derpaa saa passende Urtesager. Paa to Bede, som jeg det følgende Aar vilde lave om til Aspargesbede, og som derfor bleve rigeligt gødede og meget omhyggeligt behandlede, prøvede jeg at plante Blomkaal og andre Kaalplanter. Jorden, som ej var vant til Urter, var meget »kær af dem«, som Bønderne sagde, og der var iblandt Blomkaalen nogle Stykker, der var saa store og faste, at de udfyldte en dyb Tal lerken. Der havde langs med Diget omkring Haven været en temmelig tæt Række af Morslands frodigste Træ, Hylden, og en Del vantrevne Asketræer. Men disse vare for det meste ødelagte. Kun en temmelig bred Række af Hyld mod Syd og et eneste temmelig anseligt Asketræ ved det modsatte, nordlige, Dige vare sparede. Gennem Hylderækken indrettede jeg en Gang, hvor man kunde gaa i Skygge, og Asketræet gjorde jeg megen Stads af. Det var ved et rent Tilfælde bleven reddet fra Øksen, som Pastor Danæus allerede havde fordømt det til at falde for. Desto mere Pris satte jeg nu paa det. Jeg byggede en Græsbænk rundt om det med en høj Ryg, der aldeles dækkede for Nordenvinden, og fik her en meget hyggelig Plads.

Naar Hyldetræet faar Lov til at skøtte sig selv og gror ugenert, da er det i sin overordentlige rige Blomstringstid et meget skønt Træ.

Næste Aar, 1836, begyndte jeg saa tidligt som muligt at lade opføre et svært, bredt og 4 Alen højt Jorddige. dækket tæt og tykt med Græstørv, uden om Haven. Jeg indsaa, at det uden et saadant Dige ikke kunde nytte at plante Buske eller Frugttræer. Til at opføre dette benyttede jeg en Mand med et meget besynderligt Navn. Han hed Jeppe Ildfat, var ualmindelig dygtig til denne Gerning, og Hegnet var fornøjeligt at se. Men førend

han blev fuldt færdig dermed, kom der Brev om, at jeg var kaldet til Vollerslev og Gjørslev d. 26de April. Da jeg kom ud i Haven for som sædvanligt at se paa hans Arbejde, blev jeg meget forundret over at se, at han havde samlet sit Værktøj sammen og kom hen til mig for at takke af. »Jeg kan da begribe, at Præsten ikke vil lade det kostbare Arbejde fuldføre, nu da De skal rejse herfra.« »Jo,« svarede jeg, »nu kan du være vis paa, at det skal fuldføres. Det er ikke sikkert, at en anden vil lade det gøre færdigt.« Og Diget kom til at staa der, fuldt færdigt, solidt og smukt.

Naar jeg nu, som jeg ofte gjorde, gik og arbejdede i Haven, enten jeg gravede, rev, eller hvad jeg foretog mig, og Bønderne kom og saá ind til mig dér, sagde de altid: »Naa, Fa'er er nok ude at pode i Dag.« At pode var en almindelig Benævnelse paa Havearbejde, hvorfor ogsaa en Kone, som arbejdede stadigt i en Have, kaldtes Poderske, Ka' eller Ma' Poderske f. Eks., eftersom hendes Navn var Karen eller Maren.

20. Morsingboerne vare Mestre i Kreaturernes Røgt.

Morsingboerne dyrkede deres Jord med Flid og Omhu efter deres Brug og Kundskab; men de stod langt tilbage for Øboerne i Agerbrug. Jeg taler kun efter det Bekendtskab, jeg har dertil, fra hvad jeg saa i mit Pastorat og da navnlig i den By, Præstegaarden ligger i, Vester-Jølby. Byen har et ganske ualmindelig stort Jordtilliggende. Præstegaarden har 137 Tdr. Land Agerland i to Afdelinger og 6 Tdr. Land i Kærskifte; men der var i det mindste een af Bøndergaardene, der var større, Dissinggaard.

Jorderne vare saaledes udskiftede, at hver Gaard ligesom Præstegaarden havde faaet sin Jord paa tre Steder,

en Indmark, en Udmark og en Kærlod. Denne Inddeling af Agerland i Indmark og Udmark synes mig at være uheldig. Den gør, at den længst bortliggende Del af Jorden bliver stedmoderligt behandlet i Sammenligning med den nærmere, baade med Hensyn til Gødning og øvrig Omgang. Den besværliggør Driften i alle Henseender, baade med Hensyn til Jordens Dyrkning og Kreaturernes Røgt, og gør Indhegning yderst besværlig og kostbar. Om Indhegning var der forøvrigt dengang aldeles ikke Tale, næppe Tanke. En personel Kapellan paa Øen, som i Stedet for Løn i Penge havde faaet Brugen af Præstegaardens Jorder, og som i den Anledning vilde gøre Forsøg paa at indhegne en Del af Marken, blev formelig anset for at være forrykt og omtalt som saadan. Men Tiden vil vel engang komme ogsaa derovre. Baade Udmark og Indmark vare af oprindelig god Bonitet, den sidste naturligvis ved den lange, bedre Behandling af størst Værdi.

En fornuftig Udskiftning vilde ogsaa have ordnet Jordernes Fordeling ganske anderledes. Indmark og Udmark vilde været betragtede som et samlet helt Areal, og Jorden var da bleven delt saaledes, at de Gaardmænd, der fik deres Lodder i Udmarken, erholdt saa meget større Areal, at det kunde udjævne Forskellen paa Jordernes Bonitet.

Saaledes er det sket med den sidste By i Danmark, der blev udskiftet i 1860—61. Det var Lund i Lyderslev Sogn, Stevns Herred. Der er 15 Gaarde; 5 bleve liggende samlede i Byen, 5 lagdes til den ene Side af Byen og 5 til den anden. Gaardene i Byen, som delte Indmarken, fik mindst Areal, 2 af dem endog kun 40 Tdr. Land; de to Gaarde, der laa længst ude, fik derimod 59 og 69 Tdr. Land; men ingen kaldte Fordelingen uret-

færdig. Men man betvivlede ikke, at de sidste i Tiden vilde blive de bedste.

Efter mit Begreb tog man paa Mors for mange Halme af Jorden, og den lange Udlæggen efter disse mange Halme kunde ikke opveje, hvad de havde taget fra Jorden. Ogsaa mener jeg, at der saaedes utilbørlig megen Sæd i Jorden, navnlig Byg og Havre. Man sagde, at den gode Jord nok skulde bære Sæden frem. Den kom ogsaa, men var fortrykt og smaa i Kærnen.

I Præstegaardens Indmark brugtes Grønjordshavre, og jeg tror ikke at have set sværere og højere Havre, end jeg havde i det bedrøvelige Stormaar 1835. Min Broder Georg besøgte os i de første Dage af August, og jeg spadserede d. 8de August tillige med ham og min Kone i Havremarken. Jeg bad min Kone om at gaa ind i Havren, og efter nogle faa Skridt var hun usynlig for os, dækket aldeles af den tætte, høje Sæd. Heller ikke véd jeg at have set smukkere toradet Byg i Kærnen end her paa Mors. Det gav saa smukt hvidt Mel, at vi brugte det som Hvedemel.

Den aftærskede Sæd, her tænkes nærmest paa Byg, blev paa Mors delt i tre Slags. Det bedste og største Korn blev brugt i Huset og til Fedekreaturerne, det næstbedste til Udsæd, og det ringeste til Salg til Købmanden og — til Tiende. Men derfor fik Beboerne ogsaa kun ringe Pris for deres Byg.

I Jordens Behandling stod Morsingerne saaledes tilbage; men de vare Mestre i Henseende til Kreaturernes Røgt. Deres Kærlighed til Heste og Kvæg var meget stor. Naar en ung, kostbar Hest i Byen var syg, vaagede de unge Karle skiftevis flere ad Gangen hos den om Natten. Kærligheden til Studene var især paa det ømmeste, naar disse skulde vandre den lange, besværlige Vej ned til Marsken for at forhandles der. For det

meste bleve de allerede solgte paa dette Sted. De fulgtes paa Vejen med den venligste Deltagelse, og det var heller ikke Spøg for disse svære, vældige Dyr, der hele Vinteren havde staaet indelukkede i den lune Stald, nu med næsten nøgen Hud ofte i strengt og koldt Vejr i den tidlige Aarstid at vandre den besværlige Vej i temmelig lange Dagsmarcher. Det hørtes altid med Glæde og Tak, naar Beboerne af større Gaarde paa Vejen havde vist sig gæstfri mod Karavanen og aabnet den Ly mod Vejret og godt Logi. Især pristes det som heldigt, naar vore Stude først kom, efter at Ejermandens Stude allerede vare afgaaede mod Syd. Det var meget almindeligt, at ganske udenforstaaende Folk endogsaa tog en vis Part i Handelen for en større eller mindre Del af Studedriften. Derved forøgedes og udbredtes ogsaa Interessen. Disse store Fedestude repræsenterede hver især en ordentlig Kapital. Derfor kan man ogsaa, naar man vil, forstaa en Historie, der fortaltes om en Præst paa Øen.

Præsten holdt Tale over en Herremand, som med stor Kraft og Udholdenhed havde baaret adskillige tunge Tilskikkelser. Præsten omtalte dette, og da han vilde fremdrage et Eksempel paa denne Mandens smukke Egenskab, sagde han: »Vi mindes alle, med hvilken Hengivenhed og Taalmod han bar den store Ulykke, der for nogle Aar siden ramte ham, da en Færgebaad over Salling Sund kæntrede for ham med tolv dejlige Fedestude, ikke at tale om de Husmænd, som ved denne Lejlighed tilsatte Livet.«

Relata refero.

21. Læger og Kvaksalvere paa Mors.

Virkelige, videnskabeligt dannede Læger brugtes ikke synderlig af Bønderne, undtagen naturligvis i kirurgiske Tilfælde, i hvilke de dog af og til vendte sig til Kvak-

salvere. Blandt disse havde navnlig en Mand i Thy erhvervet sig et stort Ry for sin Dygtighed i at behandle Brud af Lemmer, saa at han endogsaa havde Øvrighedens Tilladelse til at praktisere i denne Retning. For Børn og gamle Folk søgtes i Almindelighed ikke Lægehjælp.

Den tidligere Distriktslæge, som i mange Aar havde været alene paa Øen, havde sikkerlig aldrig været nogen dygtig Læge og stod ikke i nogen Anseelse hos Beboerne. En udmærket dygtig praktiserende Læge, Nyrop, som kort Tid før mig var kommen til Øen, skaffede sig dér efterhaanden en god Praksis, men kunde ogsaa omtrent overkomme alt, hvad der fordredes, og da der efter Distriktslægens Død kom en ny Læge, en Mand, der havde vist Dygtighed og vundet Anerkendelse, hvor han kom fra, saa kunde han aldeles ingen Fremgang faa, og det troedes for vist, at han tog sin Død af Sorg og Ærgrelse over sin Stilling.

Af Kvaksalvere fandtes der ikke faa. Bønderne kaldte dem ikke ved det rette Navn, men sagde om dem, at de »fore om over æ Land og doktorerede nøj Krum« (ɔ: en lille Smule — nogen Krumme). De vare Læger baade for Folk og Fæ.

22. Stormen d. 9de August 1835.

Den 9de August 1835 var en sørgelig Dag for Mors. Om Natten udbrød der en frygtelig Storm vest-nord-vest, som forstærkedes op paa Formiddagen, varede Dagen igennem og ødelagde al den skønne Velsignelse paa Jorden, som Aaret lovede.

Vi fik meget sent Foraar i 1835. Den 19de April, Paaskedag, havde vi saa megen Sne, at jeg maatte have Snekastere med paa Vejen til Sogns, som flere Steder maatte kaste mig igennem.

I Begyndelsen af Stormvejret frygtede vi for Taget paa

Husene. Dette var flere Steder temmelig simpelt, især paa Laden, som var noget puklet og derfor havde faaet Navn af Elefanten. Op ad Dagen fik Stormen fat i Pukkelen og rev paa en Gang 9 Fag Tag af, saa at Lægter og Sparrer stod nøgne. For at beskytte de Tage, mod hvilke Stormen stod paa, navnlig Østerhuset, der havde et skrøbeligt Tag, blev der straks brækket et ikke saa lille Hul paa den modsatte Side, for at Stormen kunde faa Luft derigennem, og denne Forholdsregel bevarede det for videre Ødelæggelse.

Da Foraarssæden var saaet silde, var Høsten ogsaa sent paa Færde. Kun en enkelt Mand i Vester-Jølby havde mejet noget seksradet Byg og paa Øens Vis sat Negene op i 3 Kærver. Hos os andre ventedes Høsten af seksradet Byg og Ærter snart at kunne begyndes; men Havren stod hos mig saa vel som hos andre ganske grøn. Vi haabede derfor, at Sæden skulde staa sig nogenlunde godt, naar Stormen ej varede for længe; men dette Haab skuffedes. Stormen vedblev, ja tiltog i Styrke. Bygget afpiskedes da snart og nedsloges aldeles til Jorden. Ærterne rykkedes op, rulledes sammen og førtes for en Del langt bort fra deres oprindelige Sted. Den stærke grønne Havre modstod længst; men snart blev ogsaa den afpisket og speget i hverandre og slaaet ned. Alle Marker saá ud, som om der var redet Regimenter af Ryttere i fuld Fart hen over dem. Hørren, som laa paa Bredderne, samledes sammen i store Bunker og førtes højt op i Luften og langt bort, til den dalede ned i Fjorden eller naaede Jorden langt borte paa fremmed Grund.

Den voldsomme Storm piskede Fjordens Vande saaledes, at de sprøjtede som en fin Regn og blandede sig med Luften og udgødes som et Saltlag, der siden mærkedes paa Halm og Sæd, uden at der dog viste sig nogen skadelig Følge deraf.

Min Tvillingbroder havde været i Besøg hos os i nogle Dage og hjertelig glædet sig over vor Lykke i vort Hjem og havde navnlig frydet sig over at se vor skønne Sæd. Han gik nu sammen med mig ud paa Marken for at se den Ødelæggelsens Vederstyggelighed, som denne sørgelige Dag førte over Øen og over os. Ødelæggelsen viste sig meget stor og omfattende. For at give et Begreb om Skaden paa den vigtigste Sæd, Bygget, skal jeg kun nævne, at jeg høstede 29 Tdr. 6 Skpr. i Stedet for, at jeg kunde have ventet mindst 150 Tdr.

Den 12te Søndag efter Trinitatis holdt jeg det Aar Høstprædiken over Evangeliets Beretning om Herren, der helbredede den døvstumme. Kirken var fuld af Mennesker. Jeg mindede om, at ligesom der siges om Herren, da han hjalp den døvstumme, at han saa op til Himmelen og sukkede, saaledes skulde ogsaa vi i vor Sorg skue op til Himmelen som det Sted, hvorfra Trøst og Kraft og Hjælp skulde komme. Jeg tror, at da jeg i min Prædiken sagde, at vor velsignede Ø, som plejede at være et rigt Forraadskammer for andre Egne, i dette Aar næppe vilde have nok til sig selv, saa var der ikke et Øje tørt i hele Kirken.

Kort efter Stormen besøgte jeg en Præst i Thy af min Kones Familie, og jeg forundrede mig over at se og høre, at Stormen ikke nær havde anrettet saa stor Skade i Thy, der dog laa først for, som paa Mors. Dette forklaredes for en Del deraf, at Stormen ved at gaa over Fjorden havde vundet i Kraft og Voldsomhed.

23. Karakteristik af Morsingboerne.

Der gik paa Mors et stygt gammelt Ord om Vester-Jølby, som jeg oftere hørte, »at den, der kunde gaa uskændt gennem Vester-Jølby, kunde gaa ubrændt gennem Helvede«.

Dersom dette onde Ord nogen Sinde skulde have

været sandt, saa maatte det være i meget gamle Dage; thi nu var der intet Tegn til saadan Slethed. Efterslægten maatte i saa Fald være meget forskellig fra Forfædrene. Jeg omgikkes disse Folk meget og med stor Interesse og Glæde, og jeg giver dem af mit fulde Hjerte det Vidnesbyrd, at de vare retskafne og brave Mennesker med Kærlighed til Konge og Fædreland, med Respekt for Lov og Øvrighed, med Ærefrygt for Guds Ord, med Kærlighed til Kirken og dens Goder, med venlig Hengivenhed for Kirkens Tjenere. At Tilstanden dér med Hensyn til Kirkevæsenet nu er saa ganske forandret, har bedrøvet og smertet mig meget, og jeg kan kun forklare mig dette som en Følge af misforstaaet Grundtvigianisme, af den uheldige Indretning af Højskoler, der paa mange Steder ere vegne bort fra noget tilsigtet godt, og endelig og især af Politikken, som har indbildt Bondestanden, at den skal regere og dominere i alt. Det er i dens Aand, at en Bonde af Øster-Jølby Frimenighed engang sagde til en Præst, som vel er Grundtvigianer, men med Besindighed: »De véd jo nok, at Præsten er Menighedens Tjener,« hvortil Præsten svarede: »Nej, det véd jeg ikke. Jeg véd, at Præsten er Vor Herres Tjener.«

Fremdeles har jeg kendt de Folk paa Mors, jeg færdedes iblandt, som særdeles gode og velgørende mod fattige og trængende. Jeg har allerede omtalt, at disse Egenskaber lod dem tage mere Hensyn til Betlere og Tiggere, end de burde. I al deres Handel med hverandre har jeg kendt dem som snilde, kløgtige, agtpaagivende paa eget Bedste, kendt dem som gemytlige, jævne og behagelige i Omgang og Samtale. Dette viste sig ofte paa en ret morsom Maade, som f. Eks. naar jeg bød en Mand en Pibe Tobak, og han tilfældigvis ikke havde sin Pibe. Det var da et meget sædvanligt Ord: »Jeg stopper og tænder paa een Gang,« idet han saa

med det samme tog Tobakken mellem Fingrene og stoppede den i Munden. Ligeledes naar een omtalte en Person, som drev flere forskellige Beskæftigelser og Handler uden Fordel: »Det bliver ikke til noget med ham; hvad han vinder paa æ Synaale, det sætter han til paa æ Knappenaale.«

Denne Gemytlighed viste sig ogsaa paa forskellig Vis hos Tjenestefolkene, dog altid paa en beskeden og godmodig Maade. Naar der var »opskaaret«, som det kaldtes, ɔ: afmejet, mødte Mejerne udenfor Dagligstuevinduerne og bad, om de maatte tale med Madamen. De fortalte hende da, at de var færdige med at meje Sæden, og spurgte, om hun nu vilde have al Kaalen i Haven slaaet af. Hun maatte da bede for den og købe den fri for en Skænk Brændevin.

Naar det sidste Læs Sæd førtes hjem til Gaarden, skete det med Sang og Klang. Alle Folkene sad paa Læsset. Dette kaldtes derfor »æ Kvadelaes«. Her gjaldt det om at faa Præsten i Tale. Tærskemanden, som tillige var Høstmand, spurgte nu, om Husbond vilde købe dette sidste Læs af Sæden. Jeg svarede dertil, at det vilde jeg jo nok, naar de ikke vare urimelige med Prisen. Da jeg havde faaet alt det øvrige, var det jo bedst, jeg fik det sidste med. Det gjaldt om Brændevin til Høstgildet, og man blev enig derom efter megen Akkorderen. Denne maatte man jo stræbe at gøre saa interessant som muligt. Folkene fortalte med stor Morskab, hvorledes Pastor Danæus ved denne Akkorderen havde narret dem et Aar, for han var »nøj Krum løjn«, ɔ: han var noget laadden (skælmsk). Han tilbød nemlig et meget rigeligt Antal Potter Brændevin, saa de mente at have gjort en meget heldig Handel. Men da Høstgildedagen kom, maalte han dem Brændevinen ud med en lille trebenet Flødepotte. »Potter er Potter,« sagde han, og dertil var intet at sige. En Handel er en Handel efter jydsk Begreb; man skulde

passe bedre paa. Men jeg tror dog nok, at Madamen kom til Hjælp og skænkede dem, hvad de plejede at faa.

Med Hensyn til Sædeligheden maa jeg bringe i Erindring, hvad jeg fortalte om den overraskende Fødsel af et Barn før Ægteskabet, der fandt Sted i en brav og anset Bondefamilie, og jeg mener, at den Forfærdelse, som Begivenheden vakte, og den Umage og Bekostning, som Familien anvendte for dog nogenlunde at dække Skandalen, er et talende Bevis for, hvor sjælden en uægte Fødsel var. Jeg mindes, at jeg kun har konfirmeret een uægte født Pige; ellers tror jeg ikke, der blev født noget uægte Barn i lange Tider, og der var slet ingen uægte Børn paa Fattigvæsenet til Underhold og Opdragelse.

Jeg har aldrig set et drukkent Menneske paa Mors. Der blev budt Brændevin til dem, der kom for at afgøre noget; men det ansaas vist ikke for pænt og passende at drikke ud. Naar man bød flere paa een Gang, skænkedes der i samme Glas fra den ene til den anden, og det endte med, at Glasset var halv fuldt. Kun i Høsten brugtes Brændevin til daglig. Tidligere havde mange af Bønderne og ikke faa udenfor Bondestanden brændt Brændevin; men det var nu aldeles ophørt paa Mors. Derimod brugtes det almindeligt i Salling, og der smugledes ikke saa smaa Kvantiteter ind fra Salling om Sommeren. Den var en skrækkelig Drik, næsten jævn, uklar, af doven Smag, saa den skulde ikke friste nogen, der var bedre vant. Men tidligere var der flere udenfor Bondestanden, som til egen Brug brændte fortræffelig Brændevin og endog rektificerede den til Akvavit.

Der fortaltes derom en ganske pudsig Historie fra Vester-Jølby Præstegaard. Pastor Schors (1804—23) Hustru var udmærket dygtig i den Retning. Engang da der ved en festlig Anledning i Præstegaarden var en Del af

Egnens Honoratiores til Stede, deriblandt By- og Herredsfogden, og denne ved Frokostbordet nød en Dram Akvavit, smagte den ham saa godt, at han bad om een til. Præsten kunde nu ikke lade denne Lejlighed til at forkynde sin Hustrus Dygtighed gaa ubenyttet hen, men sagde: »Vi svier den min Sæl selv.« Hans Nabo paa den anden Side tyssede paa ham, og Herredsfogden lod, som om han intet lovstridigt havde bemærket.

Tjenestefolkene, baade Karle og Piger, vare meget flinke, dygtige og raske til deres Gerning, flittige og udholdende. De forlod ikke et Arbejde i Høsten om Aftenen, før de havde naaet en passende Ende derpaa.

Der blev sovet til Middag en god Stund af alle paa Øen, og de ældre Mænd gik formelig i Seng og trak Dynen over Hovedet. Hos flere af Bønderne havde de saa den besynderlige Skik at spise en Portion Mælk og Brød, naar de stod op fra Middagsluren. I Præstegaarden brugtes det ikke. Jeg sov ikke til Middag; jeg har først begyndt derpaa ganske nær ved mit 82de Aar. Naar jeg saá Folkene komme ud til Arbejdet efter deres Middagssøvn, spøgede jeg med dem og sagde, at jeg havde gaaet og holdt Vagt paa Øen, medens alle sov.

Karlene førte en udmærket Le og tog store Skaare; de slog al Straasæd imod, og een Pige maatte da nege op og binde efter hver Mand. Det var et meget strengt Arbejde; men de havde stor Færdighed heri, brugte deres Rive meget snildt til at samle Sæden og bandt den godt fast. Denne Høstgerning kunne de sjællandske Piger ikke udføre; de ere ikke kendte dermed, ikke vante dertil. Jeg talte engang med Forpagter Fiehn paa Juellund om, at han skulde prøve paa at faa nogle Høstpiger til at forsøge dette. De spurgte ham, hvem der havde bildt ham ind, at det kunde gaa, og mente, at det var ganske umuligt. Jeg vidste, at der var en jydsk Undermejerske paa Gaar-

den, og da jeg snart efter talte med hende i Forpagterens Nærværelse, spurgte jeg hende, om hun kunde nege op og binde alene efter en Mejer, og hun erklærede, at Forpagteren maatte udvælge, hvilken af Mejerne han vilde, hun skulde nok følge ham. Jeg antager, at hun har maattet vise sin Dygtighed, og at de sjællandske Piger med Forundring, om ikke med Beundring, have været Vidne dertil.

Pigerne paa Mors ere særdeles flinke, og jeg har fortalt foranførte Historie til deres Berømmelse. Men der fordres ogsaa strengt Arbejde af dem. Saaledes maa de bryde Møg i Møddingen, medens Karlene sprede det paa Agrene. Hos os i Sjælland er det omvendte Tilfældet. Det var rigtignok ikke med de store Træ-Møggrebe, som her benyttes; de brugte Jerngrebe paa Mors; men disse vare tunge og besværlige nok. Jeg kunde ikke lade være at lade Mandfolkene paa Mors høre, at de vilde være ulykkelige, dersom de ikke havde deres Fruentimmer.

24. Slutning.

Jeg kan ikke slutte Fortællingen om mine Erindringer fra Mors uden at tilføje, at min Hustru og jeg regne de to Aar, vi tilbragte dér, blandt de lykkeligste i vort Liv. Jeg begyndte dér min gejstlige Virksomhed med stor Lyst og Iver og opmuntredes af en saare flittig Kirkegang og en inderlig Tilslutning fra Menighedens Side. Jeg begyndte dér som Ejer af Jord og Have og omfattede begge Dele, især den sidste, med megen Interesse. Vi stod i det bedste Forhold til alle i Menighederne og modtog mange Beviser paa deres Kærlighed og Hengivenhed.

I pekuniær Henseende var det ingen heldig Tid for mig. Stormaaret bragte mig stort Tab baade paa Avl og Tiende; men disse Uheld formaaede ikke at formørke vore lyse og venlige Erindringer om Mors.

En Horsenskøbmands Optegnelser fra det 18de Aarhundrede.

Meddelt af C. Behrend, fhv. Adjunkt.

Faae og onde have miine Dage været[1].

Min Faders Navn var Anders Rasmussen Toxen fød i Løsning Præstegaard, Ao. 1679 d. 2den Oct.

Hans Fader var sl. Hr. Rasmus Pedersen Toxen[2], Sogne-Præst i ermeldte Løsning.

Min Moders Navn var Ursla Christina Foust fød i Colding 1682 d. 8de Oct. Hendes Fader var sl. Rudolphf Foust, Borgemæster sammested nemlig Colding[3].

Ao. 1704 i Septbr. hafde min Fader og Moder Brullup i Weile; han hafde da . aldt været gift og hafde 2de Børn, en Søn og en Datter. Sønnen døde i sine unge Aar, Datteren levede og blev gift; er nu død og [har] efterladt sig 2de Sønner og en Datter.

Min Fader hafde lært Kiøbmandsskab og staaet 7 Aar i Kramboe i Holbeck i Sæland hos Hr. Schultz; nu holdt han Kramboe i Wejle paa Søndergade mit veis[4]) . . . . . og den søndre Port paa den væstere Side.

---

[1]) 1. Mose Bog, 47, 9.

[2]) Rasm. Pedersen Toxen var Præst i Løsning 1674—93 (Wiberg: Præsteh., der kalder ham Tøxen.)

[3]) Kalken i Kolding Kirke er 1677 skænket af Borgm. Rudolf Faust (Trap.)

[4]) Et Stykke er her afrevet.

Ao. 1705 d. 23de Julii blev deres første Datter fød, blev kaldet Maren.

Ao. 1708 d. 4de Junii blev dem en Søn fød, som blev kaldet Rudolphf.

Ao. 1712 d. 12te Junii blev dem atter en Datter fød, blev kaldet Anne Mette.

An. 1716 den 11te Januarii en Løverdag om Morgenen Klokken 7 slet var den første Dag, ieg saae Lyeset.

Ao. 1719 in Maii døde min sl. Fader og blev begraven Christi Himmelfartsdag; min Moder sad da Enke med 4 Børn, og den 5te, som hun var Stifmoder til, var den Tiid kommen til Aarhuus til en nær paarørende, som hede Hans Svane.

Ao. 1724 tog min Moders Broder sl. Major Jochum Rupolphf Foust[1]), som den Tiid laae i Garnison i Glykstad, min Broder Rudolphf til sig; han kom i Krigstieniste og avancerte til Sergiant. 1729 reiste han bort og gav sig i kejserlig Tieneste som Officeer. 1730 døde Majoren, hans Morbroder.

Ao. 1733 sendte min Moder mig til Fyhn i Efteraaret til Isach Lund, Guldsmed i Odense, hvor ieg skulle have lært Guldsmedprofession; mens ieg blev der icke, tii vii kunde ikke acordere om Læren skiønt hans Koene var min Faders Søsterdatter; maatte saa reise hiem til Wejle igien.

Ao. 1736 fik ieg Lyst at reise og see mig om i Werden. Ieg hafde min ældste Søster i Kiøbenhavn; hinde besøgte ieg først og reiste til Wands. Da ieg en kort Tiid hafde seet mig om i Kiøbenhavn, reiste ieg med en Skipper fra Eckernføer dertil og derfra over Land igiennem Kiel til Hamburg. Der forblev ieg Vinteren over hos en Sødskendebarn, som ieg der hafde.

---

[1]) Havde i 1701 og f. Aar gjort Krigstjeneste i Tyskland og Italien. blev Kaptejnmajor 1727.

Ao. 1737 ved Pindsdags Tiid vildet ieg reist fra Hamburg og til Amsterdam, mens ieg blev sivg og maatte reise hiem til Wejle med en Skipper fra Hierting, som da laae i Hamburg. Hvis ieg hafde i Behold fra Reisen af Penge, lagde ieg an i adskilligt saasom Catunn, Læret og deslige, som ieg tog med til Wejle. 6 Uger før Mechelii begav ieg mig paa Reisen igien fra Wejle til Amsterdam. Ieg leiede en Vogn til Hierting og kom med sl. Knud Riisbøls Enkes Fartøy til Amsterdam. Vii var paa Søen og Reisen fra Hierting i 3 Uger. Vii var med Skibet i Encheusen [Enkhuysen]; det liger 7 Uhr[1]) eller Miil føer vii kom til Amsterdam.

Ieg var fremmed og ubekiendt, mens Skipperen bragte mig til en Comissionair navnl. Jachobus Blom, som skaffede mig af med miine Vahre, som bestod i bereed Skind, Handskemager- og Fælbereder Læder, som ieg og fik skikkelig vel betalt. Ieg rejste fra Amsterdam til Haag, kom igiennem Lejden og Harlem; denne Reise varede kuns i 4re Dage, saa var ieg igien i Amsterdam. Vii laae med Fartøyet, som var en Smache, i Amsterdam i 4re Uger; ieg hafde Tiid nok at see mig om i denne stoere Stad. Den liden Capital, som ieg hafde for miine soldte Vahre, lagde ieg an for det meeste i Silketøy, som ieg kiøbte hos Jøderne. Endelig begav vii os paa Reisen fra Amsterdam til Hierting, som varede i 3 Uger. Ieg kom til Wejle Dagen føer Martine. Ved Juletider reiste ieg til Fyhn og besøgte min Moster og Søster.

Ao. 1738 i Foraaret begav ieg mig igien paa Reisen til Hierting og saa videre med en Skipper til Hamburg. Ieg soldte der mine Vahre og kiøbte ind igien for den liden Capital, ieg hafde, Allenkram, Catun, Flonel, Sarsser og fiin Læret. Ieg fuldte med samme Fartøy, som var en Smake, tilbage til Hierting og derfra over Land til Wejle.

---

[1]) Uur (holl.): Time (Mil).

Strax efter Pintzefæsten begav ieg mig igien paa Reisen til Hierting og videre til Amsterdam, hvor jeg expiderte mig i 8te Dage og gik med en anden Skipper, som laae seilfærdig at gaae derfra til Hierting og siden til Wejle.

I Efteraaret giorde ieg nok en Reise paa Amsterdam og kom tilbage til Wejle til Martini.

Ao. 1739 i Foraaret begav ieg mig igien paa Reisen til Amsterdam, kom til Hierting Tiirsdagen føer Paaske. Vii seilede fra Hierting Langfredag, var kuns en Nat i Søen, mens kom i Fare i Indløbet ved Ammeland[1]), hvor nær min Kuffert med ald min Capital hafde gaaet overbord. Vii løb der paa Grund og hafde nær strandet; vii miste og et Anker. Der var nogle og 50ve Matrosser ombord, som vilde til Amsterdam og have Hyere; disse giorde god Tieniste, da vii var i Faare. Vii kom til Amsterdam anden Paaskedag; 5te Ugers Dagen kom jeg tilbage til Wejle neml. d. 1ste Maj.

Ieg blev da hiemme til Ste Hans Dag og reiste til Horssens Market med min Kram, som ieg og for det meeste soldte. Ieg reiste strax derefter til Hierting; mens da ieg kom, vare alle Fartøyer seilet, altsaa ingen Leilighed for mig denne Gang at komme til Amsterdam. Ieg resolverede derfor til at følges med en fra Fanøe, som da laae i Hierting Havn; han lovede, at ieg maatte følges med ham op paa Elven mod Hamburg, og der kunde ieg vel treffe en Hollænder og komme med til Amsterdam. Denne Reise blev mig kiedsommelig; ieg laae paa Fanøe i 10 à 12 Dage. Endelig efter 4re Dages Seilads kom vii op paa Elven til en Havn ved Nevhaus[2]), hvor ieg treffede en Skipper, som vilde til Hamburg. Ieg resolverte da at følges med ham, siden ieg var den saa nær. Ieg besøgte ved den Leilighed mine Venner i Hamburg, som tog venlig imod mig. Derfra

---

[1]) Ameland, en Ø ved Kysten af Friesland.

[2]) paa Elbens Sydside, ikke langt fra dens Udmunding i Nordsøen.

gik ieg med en Hollænder, som der laae og vilde til Amsterdam. Den Reise var ogsaa langvarig; det varede i 3 Uger fra vii seilet fra Hamburg, til vii kom til Amsterdam. Vii vare 3de Gange langt ude i Wæsterhavet og maatte tilbage igien formedelst Storm og Modvind. Da jeg nu endelig kom til Amsterdam, laae de Hierting Skippere seilfærdig at gaae derfra. Der var altsaa ingen, ieg kunde komme hiem med, uden en fra Rindkiøbing, som ieg var nød til at gaae med. Det var en Tialcke. Saasnart vii kom i Søen, var den læk, og naar vii kom i Havn, var den tæt. Endelig efter 3 Ugers Seilads kom vii til Rindkiøbing.. Der blev ieg i 3 Dage og logeerde hos Lauritz Rindum, en gl. Kiøbmand, til ieg fik mit Gods fra Fartøyet, fortsatte saa min Reise til Wejle.

Ieg giorde da nok en Reise dette Efteraar, som gik meere hurtig. Ieg kom hiem til Wejle sidst i Octr. Ieg reiste ved Iuletider til Fyhn og blev der noget ud paa Vinteren. Ieg giorde der Aftale med min Moster at slaa min Boepæl i Horssens, og hun i Foraaret der skulle komme til mig, hvilket ogsaa skeede. Denne Vinther var den haardeste, ieg har levet; der frøes nogle Mennisker ihiel baade i Fyhn og andre Steder.

Ao. 1740 i Foraaret reiste ieg til Horssens og leiede der et liidet Sted i Smedegade næst til Mucikant Bisgaard, som og tilhørde samme, hvilket ieg tilmeldte min Moster, og foranstaltede det bæste, jeg kunde, for hinder; mens ieg kunde ikke bie, til hun kom, mens begav mig paa Reisen til Amsterdam igien, hvilken ieg lykkelig fuldendte i 8te Uger. Da ieg kom til Horssens, som da skulde være mit Hiem, fandt ieg min gamle Moster og aldting i god Stand.

Ieg giorde nok en Reise denne Sommer til Amsterdam, men den varede i 10 Uger. Imens ieg var borte, var det spargertes for min Moster, at baade ieg og Fartøyet, ieg var med, var forgaaet, hvorover hun var meget bedrøvet. Ieg

kom da endelig hiem ved Aftens Tiid, da hun blev meget glad, da hun saae mig. Vii var da ikke længere sammen end til hen midt i Fasten 1741, da det behagede Livets og Dødens Herre at bortkalde hinder efter lang udstanden Svaghed, som næsten varede fra Mechelii af. Gud unde os igien at samles i de levendes Lande. Hindes Alder var 72ve Aar.

Ao. 1741. Kom min ældste Søster til mig fra Kiøbenhavn og skulde holde Huus for mig. [I dette Aar rejste han 2 Gange til Amsterdam, ligeledes næste Aar.]

Ao. 1742 i Novbr. Maaned kom Jens Ollufsens Gaard i Hospitalsgade til Aution, som ieg kiøbte for 520 Rdlr. 4 β. Ieg betalte strax de 120 Rdl.; de 400de forrentede ieg til Borgemester Møller[1]) her i Horssens med 5 proc.[2]). Ieg flyttede da i ermeldte Gaard til Foraaret, efter at ieg hafde ladet den lidet reparere og indrettet Kramboe og Bieslag.

Ao. 1743. Da ieg var flyttet i ermeldte gamle Gaard med min Søster og en Pige, fik ieg nok at bestille denne Sommer; tii den var meget forfalden og brøstfældig. Ieg kom altsaa ikke til Amsterdam denne Sommer. Næringen begyndte at blive skikkelig god, mens ieg hafde forkiøbt mig paa den gamle rund Gaarden (?).

Ao. 1744. Denne Sommer blev ieg forlovet med min Koene, sl. Sørren Jørgensens Datter paa Rosenwold. Hun var hiemme hos hindes Stiffader Sr. Henrich Bering Forpagter der paa Gaarden. Hindes Navn var Bodil Sørrensdatter Hierild, 20 Aar gammel. Vores Bryllup stod paa

---

[1]) Hans Chr. Møller var vistnok Borgmester allerede 1727 og var det til 1751 (Fabricius: Horsens Kjøbstads Beskrivelse og Historie. 1879, P. 217.)

[2]) 5 p. Ct. var siden 1695 den lovlige Rente. 18/2 1763 sattes 4 p. Ct. som Maximum for Laan i faste Ejendomme, men i Praxis var Renten allerede før 1750 falden til 4 p. Ct. (sml. Aar 1756).

Rosenwold d. 21de Novbr. Denne Winter lod den stoere Comeet sig see i Sydwest og gik tilsidst ned i N.West.

Ao. 1745. [I dette og de følgende Aar fødtes der dem 5 Børn; men Omtalen af dem, der døde som smaa, er her udeladt.]

Dette Aar begyndte Quægsvagheden[1]) her i Egnen. Ieg var den første her i Byen, som det begyndte hos; ieg miste 2de gode Kiør og en 2det Aars Qviekalv.

Samme Aar lod ieg bygge et Huus i Gaarden 6 Fag 2 Loft høy med Kielder under, og Stalden lod jeg flytte længere ned i Haven. Dette kostede mig over 400 Rdlr.; derved blev min Handel temmelig sveket.

Ao. 1746. Dette Aar blev ieg ogsaa hiemme fra Holland. Ieg tog 2de Gaards Avling i Brug og holt en Karl, Hæste og Vogn. I Efteraaret giorde ieg en Reise til Fyhn, tog min Søster da hiem med mig.

Ao. 1747. Denne Vinter blev ermeldte min Søster forlovet med Christopher Høbskman. Hand og ieg giorde da Aftale at reise tilsammen i Foraaret til Amsterdam, som og skeede, og giorde Gud være Lov en lykkelig Reise. Da vii var kommen hiem igien, stod deres Brullup hos mig sidst i Augustii Maaned.

Ao. 1748. Om Sommeren reiste ieg til Hierting og videre til Amsterdam. Høbskman var reist 8te Dage før ieg, og da ieg kom til Amsterdam, hafde hand aldt været der 8te Dage. Vii var henne at ville seet en Excution, som blev holdt ved Stadthuus[2]), hvor 3 Persohner skulde hænges paa Muuren af en Bygning, som ellers bruges til Vejerhuus. De vare grebne i en Opløb 3 Dage føer, da Pøbelen rebellered

[1]) I 1746 mistede Horsens 388 Stkr. Kvæg af Kvægsygen (Fabricius: Horsens, p. 486). Om Kvægpesten i Danmark se især: Brasch: Wemmetofte III, p. 135 ff.

[2]) Raadhuset, det nuværende kgl. Slot, ligger ved en Hovedgade, Voorburgwal.

og spolerede Pagternes Huuse[1]). Der blev kuns 2de hængt den Gang, saa maatte de holde op, tii der begyntes en Tumult og Alarm, og da comandeerte en uforsigtig Officeer, som hafde Comando over Borgerne, som hafde slaget Kreds, at de fyerede løs med skarp ladt Gevæhr blindlings ind paa de mange tusinde Tilskuere. Der blev mange Mennisker skudt og fleere trængt ud i Vandet i Burgwallet op den dam, som druknede ynkeligen. Høbskman og ieg retirerede os med Flugten og slap lykkeligen hiem i vores Logement. Vii fuldtes hiem med et Fartøy fra Hierting; formedelst contrair Vind maatte vii gaa i Havn ved Røem [Rømø], en liden Eiland under Væster Jydland, hvorfra ieg og 3de andre Passaceerer lod os sætte i Land og reiste landveis . . . Denne Foraar kom min Moder til os og flyttet fra Wejle.

Ao. 1749. Dette Aar blev ieg hiemme. — D. 11te August en Mandag velsignede Gud os atter med en liden Datter, som blev i Daahen kaldet Ellen Marie; denne er endnu levendes.

Dette Aar blev Tolden forpagtet bort her i Stiftet, hvor ieg blev en Intrecent i Told og Cunsumtion her i Byen[2]).

Ao. 1750 blev ieg ogsaa hiemme. Næringen var dette Aar kuns maadelig. Ieg hafde nu 4re Gaards Aufl i Brug.

Ao. 1751 i Foraaret lod ieg mig overtale af en Deel af Kiøbmændene og Intrecenter her i Byen at følge med et

---

[1]) Følgen af dette Oprør var, at den forhadte Skatteforpagtning blev ophævet. Om Oprøret og Ulykken ved Henrettelserne se bl. A. Bilderdijk: Geschiedenis des vaderlands XI, p. 129, og Chronyk van Amsterdam, p. 625 ff. og 660.

[2]) $^{2}/_{8}$ 1743 tilskriver Rentekammeret Stiftamtmanden i Aarhus, at det er hans Majestæts Villie at forpagte Tolden paa visse Aar til Indvaanerne og de negotierende sammesteds deres Nøtte og Bequemmelighed og til den Ende allerhelst seer, at saadan Tolds Forpagtning ethvert Told- eller Kjøbstæds Indvaanere overlades. Se herom: J. R. Hiibertz: Aktstykker vedkommende Aarhus, III, p. 317 f.

Fartøy her fra Byen som Kiøbmand til Amsterdam. Skipperen var Hans Johansen Schultz, Fartøyet en Galiase paa 4re til 5 hundrede Tønder. Kiøbmændene lovede mig deres Comissioner mod 2 pCto Curtagie, mens de fleste holdt ikke Løfte, mens overtalte mig i den Henseende, fordie Skipperen var ubekiendt og ikke føer været i Amsterdam eller Holland, aldtsaa ukyndig i alle Ting, som faarefalt. Dog hafde ieg Comission for Knud Grodt, Cancelieraad Ligtenhielm[1]), Adam Helms[2]), Knud Monberg[3]), Apotheqver Smidt og Eberhertz. Vii fik en Styermand fra Aarhuus Thomas Paruquemager, mens hand hafde aldrig været i Amsterdam, som han dog faaregav. Den Kaas her fra Horssens til Holland var ieg ikke kommen føer. Vii var paa Vandet her fra Horssens til Amsterdam i 14 Dage og der blev vii med Fartøyet i 4re Uger. Paa Hiemreisen var vii i 3 Uger. Vii maatte søge til Norge formedelst Storm og Modvind, hvor en Lods flyede os i Havn et Sted, heder Hellesund[4]). Der laa vii i 4re Dage. Siden seilede vii forbie Skagen og Fladstrand; anden Dagen kom vii til Triemølle[5]); der maatte vii ankere formedelst Modvind. Ieg lod mig strax sette i Land og leiede Vogn til Aarhuus og derfra til Horssens anden Dags Aften; fandt Gud være lovet aldting i god Stand. Skipperen kom 3die Dagen derefter med Fartøyet paa Horssens Reed. [Paa et indheftet Blad gives der en nærmere Beskrivelse af denne Rejse, særlig af den vanskelige Indsejling til Amsterdam.]

---

1) Jochum Rodenborg adlet 1754 med Navn de Lichtenhielm, f. 1701, † 1775, ved sin Virksomhed og Godgørenhed en af Horsens Bys mest ansete Mænd paa den Tid.

2) Adam Helms fra Haderslev fik 1729 Borgerskab i Horsens som Købmand. Chr. Fr. Eberhertz fra Tyskland fik 1746 Borgerskab som Limsyder (Fabricius, p. 473).

3) Hans Navnetræk, K. M. B. 1772, skal ifølge Trap endnu staa indskrevet over Porten i Søndergade 32.

4) 3 Mil V. S. V. for Kristianssand.

5) Maaske menes Treaamølle med Udskibningssted Nord for Grenaa.

Ao. 1752. Ved Ste Hansdags Tiid blev Iens Helleboe Kiøbmands Gaard soldt ved Aution for den Summa [1]) Rdlr. til Raadmand Flensburg [2]), som overlod samme igien til mig mod en Doceur af 40 Rdlr. Vi fløttede i denne Gaard sidst i Julii Maanet; den, jeg fløttede fra, stod lædig til næste Paaske, tii ieg kunde ikke selge den, som ieg dog hafde ventet. Siden leiede ieg den bort til Søeleutnant Kaas for 20 Rdlr. og Ladehuuset til Sr. Peder Muhle for 10 Sdlr.

D. 7de August blev vores liden Datter fød, som endnu lever [3]); blev kaldet Anne Elisabeth efter min sl. Moster. Dette Aar teede sig ellers alting vel for mig og Næringen tog vel til.

Ao. 1753. Dette Aar var alting vel for mig. Handelen var nu bedere for mig, tii nu hafde ieg faaet bedere Rum til Kornhandel. Jeg skibede dette Aar til Norge vel 500 Tønder Kornvahre.

Ao. 1754. I Begyndelsen af dette Aar saae alting for mig vel ud, mens ieg fik andet at vide. Først i Febr. blev min sl. Koene syg, laae ved Sengen 5 Uger og 3 Dage; d. 11. Martii om Aftenen Klokken 9 slet behagede det Gud at forløsse hinder fra denne Jammerdal. Min Søster Anne Mette i Fyhn døde samme Aar i Octr. Maaned. I samme Octr. Maaned strandede Skipper Iens Ollesen med sin Fartøy d. 12te dito paa Holmen ved Fladstrand. Der tog ieg Skade for meere end 300 Rdlr. Ieg hafde samme Aar i Foraaret kiøbt $^{1}/_{8}$de Part i samme, og denne Reise [medførte] Skibet 60 Tdr. Byg, 22 Tdr. Malt, 10 Tdr. Erter, 11 Tdr. Rug, 1 Skip℔ Flesk. Den 8de Part, ieg kiøbte, gav ieg 115 Rdlr. [for]. Alt dette fik ieg intet for mens maatte

---

[1]) ikke udfyldt.

[2]) Andreas Hansen Flensborg var først Raadmand i Horsens, derpaa Borgmester 1769—91 og tillige Byfoged i Horsens og Herredsfoged i Voer og Nim Herreder (Fabricius: Horsens, p. 217).

[3]) døde $^{6}/_{10}$ 1780 (se nedenfor).

nok betale 18 Rdlr. til Biergeløn, og paa forrige Reise beholdt jeg tilgode 31 Rdlr., som og gik i Løbet.

Ved ermeldte Aarets Tiltrædelse blev ieg udnævnt til Kæmner[1]), hvortil ieg kuns hafde slet Leilighed; dog Gud være Lov vel overstaaet.

Ao. 1755. Dette Aar blev Skiftet sluttet og hver af miine 2de Døttre tillagt 100 Rdlr., som skulle blive staaende hos mig. I November blev bægge desse miine smaae Døttre syge og fik Børnekopperne, som de Gud skee Lov slap vel fra. Dette Aar hafde ieg 7 Gaards Aufl i Leie og Brug.

Ao. 1756. I dette Aar soldte ieg den Gaard, ieg føer beboede, til Iesper Hofgaard for 616 Rdlr., en Iern Kakelovn i Kiøbet. Ieg betalte da de 500 Rdlr. til Etatzraad Ligtenberg[2]), som ieg skyldede hannem paa den iboende Gaard. Ieg fik Obligationen transporteret til Borgemæster Møllers Enke, hvor ieg fik dem for 4re pCto. Nu skylder ieg hinder 500 Rdlr. paa iboende Gaard, som nu er betalt[3]).

Ao. 1757. Dette Aar hafde ieg en god Handel og gik saaledes bort. Ieg kiøbte en gammel Boe i Grønnegade af Anne Assers for 100 Rdlr.

Ao. 1758 gik bort paa samme Maade vel.

Ao. 1759. Ligeledes en skikkelig Handel. — Ieg kiøbte $1^1/_2$ ottende Part i Skipper Anders Bræsterups Fartøy, en Galiasse, for 135 Rdlr.

Ao. 1760 og 61. [Alting vel.]

Ao. 1762. Min sl. Moder døde dette Aar, 8te Dage føer Pintzefæsten i hindes 80de Aar. — Det begyndte at

---

[1]) Efter D. L. 3—5—1 skulde Borgmester og Raad udnævne en eller flere »af de fornemste Borgere« til Kæmner. Beskikkelsen galdt 1 Aar.

[2]) Den bekendte Handelsmand og Godsejer Gerhardt de Lichtenberg † 1764.

[3]) Maa være en senere Tilføjelse.

see meget krigerisk ud her i Dannemark nemlig med Russerne, som giorde Miine med at vilde ind i Holsteen. I Octobr. Maaned blev paabudet at give extra Skat over alt i Danemark og Norge, maanetlig 8 ß af hver Persohn riig eller fattig, Børn fra 12 Aar gamle.

Ao. 1763. Dette Aar gik aldting vel for mig. — D. 16. Iunii hafde ieg Inqvisition af Raadmand Flensburg og Brandt Farver som Underbyefoged tillige med 4re Betienter, som kom pludselig og randsagede nøye efter hollans Tobak[1]), mens fandt Gud ske Lov intet, tii ieg hafde intet. De aflagde samme Vesite hos Eberhertz, Iens Overbye og Hans Giessings Enke mens fandt intet.

Samme Aar begyndte Quægsvagheden igien her i Egnen og i Byen. Der døde for mig 6 gode Kiør.

I Febr. Maanet blev Tydsklans Krig sluttet og bielagt imellem Kejserinden, Kongen af Preussen og Saxen til Hubertsborg.

Ao. 1764. Dette Aar tog ieg Skade med en Skipper fra Amsterdam paa Hiemreisen til Hierting neml. Sørren Gravesen, som strandede væster paa Iydland ved Oxebye[2]), for ungefehr 400 Rdlr., hvor af slet intet blev bierget mig til bæste. 100 ℔ bæste Endigoe vel indpakket først i en Fustagie og siden i en Kiste blev nok bierget mens ranet og stialen bort.

Ieg giorde denne Winter til Udskibning 400 Tdr. Malt og ieg betalte i Foraaret 200 Rdlr. paa min Gaard til Monsr. Møller, sl. Madame Møllers Søn. De 300 Rdlr., som endnu ræstet, er nu ogsaa betalt.

---

[1]) Fra 1/1 1761 var hele Tobakshandelen i Danmark bleven bortforpagtet til Købmand Borre for c. 40000 Rdlr. o. A. For at hindre Indsmuglinger tillodes det Generaldirektøren for Tobakshandelen bl. A. at foretage Visitation hos Tobaksspinderne og Forhandlerne (se F. Jørgensen: Toldvæsenets Historie i det 18. Aarh., p. 79).

[2]) ved Blaavands Huk.

Dette Aar i Ianuarii Maaned blev extra Skatten forandret saa meget, at Inderster og fattige skulle være frie saa og Børn, til de blev 16 Aar gl. paa Landet, NB mens ikke i Kiøbstederne; derimod skal carechtericerede Persohner betale fra 1ste Classe til 9de, da den høyèste betaler 80 og den nederste 6 Rdlr.[1]).

Ao. 1765. Dette Aar i July Maaned blev atter extra Skatten forandret saaledes: i Kiøbstederne skulle de formuende betale for de fattige; de allerformuendeste skulde betale for 8te fattige og siden efter Proportion for 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1, $^1/_2$, hvilket her i Horssens strax blev sat i Verk. Efter Ordre skulle der til at ligne og læge dette udnævnes 6 Mænd af Magistraten og af samme 6 skulle Borgerne igien vælge 3, som skulde ligne Skatten. Af Magistraten blev udnævnt Lorentz Lork, Jacob Usterup, Peder Saabye, Iens Overbye, Brixen Møller og ieg; deraf blev efter de fleste Stemmer udvalt Lorentz Lork, Iens Overbye og ieg. Tallet paa de fattige, som da allereede var og blev frie, var 222 Persohner[2]), de contribuerendes Tal beløb sig til 1780ve Persohner.

I Foraaret i April kiøbte ieg af Proustinde sl. Noerups[3]) her i Byen 3de Boder i Toenboegade for 200 Rdlr., derpaa betalte ieg strax 50 Rdlr., Resten skulle ieg forrente med 4re pCto a 100 Rdlr., Resten 150 Rdlr. betalte ieg 1769 d. 30te Maij.

Ao. 1766 den 14de Ianuarii døde vores sl. Konge, Kong Friderich d. 5te.

---

[1]) = den nuværende Rangskat.

[2]) I 1766 betalte Horsens By Extraskatten for 238 Fattige (Fabricius: p. 262). S. St. p. 43 angives Indbyggernes Antal i 1769 til 2584.

[3]) Mag. Jesper Jacobsen Norup f. 1682 † 1757, var Præst i Horsens fra 1715, tillige Provst i Nim Herred, han var 3die Gang gift med Hilleborg Andreasdatter Raarup (Fabricius: p. 100).

Ieg soldte til Peder Jørgensen Saabye $1/2$ Parten i de 2de Baraqver, ieg har i Grønnegade, for 100 Rdlr., som straxen blev mig betalt. — D. 24. April betalte ieg Madame Møllers Søn, Sr. Møller, de resterende 300 Rdlr. paa min Gaard. — Indeværende Aar til Paaske var min yngste Datter, Anne Eliesabeth til Confirmation i hindes 14de Aar.

D. 20. November døde min nu sl. Søster, Høbskmans Koene, i hindes 62 Aar; hand giftede sig igien med sl. Hans Giesings Datter og holdt Bryllup d. 10. Febr. 1767.

Ao. 1767. Dette Aar gik Gud være lovet vel. Ieg hafde en skikkelig Handel og skibede en kiøn Deel Kornvahre til Norge og giorde 500 Tdr. Skibsmalt foruden til eget Brug. Ieg var af og til noget svag denne Vinter. I Foraaret begyndte Qvægsygen igien, ieg miste 2de Kiør, en Qvie og 1 liden Tyer mens beholdt dog 2de, som udstod Svagheden, en ung Koe og en liden Qvie i 2det Aar.

Samme Aar havde ieg Opsivn og stod for Markvæsenet[1]).

Ao. 1768. Dette Aar gik atter vel, ieg giorde 600 Tdr. Malt denne Vinter. Byget kostede 9 a 10 Mk. Tønden.

Ao. 1769 gik bort ligesom forrige. — Dette Aar begyndte Krigen med Tyrken og Rusland, hvor Russerne fictoricerede[2]). — Byget kostede 8 a 9 Mk. Td.; ieg indskibte denne Vinter 1000 Tdr. og giorde 800 Tdr. Malt.

Ao. 1770. Dette Aar indfandt sig igien den graserende Quægsvaghed. Jeg miste 2de 2 Aars gl. Stude og 2de Qvier lidet efter Iuel. Ieg giorde ikke uden 400 Tdr. Byg i Malt denne Vinter, tii det blev dyrere.

---

[1]) Til at have Opsyn og holde Orden i Marken, samt holde Bog og Rigtighed over Græsningen m. m. udmeldtes der aarlig af Magistraten 4 Markmænd (Fabricius: p. 292).

[2]) ɔ: sejrede.

D. 2den Iulii Marie Besøgelsesdag kom Asessor Smidt[1]) Apotheqver her ibidem til mig og giorde Begiering om min ældste Datter til hans Søskendebarn Monsr. Henrich Helms. Ieg begierte en 8te Dages Tiid at tage det i Betænkning, hvor med hand og var for fornøyet. Den 7. dito kom Asessoren igien og forlangede Svar; ieg tilsagde ham samme i Herrens Navn med min Datters Samtyke og Vilie. Monsr. Helms kom da selv d. 8de om Søndagen og giorde sin første Visite i den afaire. Deres Bryllup stod hos mig d. 30. Novbr. Gud give dennem Naade, Lykke og Velsignelse i aldt, hvad de tager dem faare, og styere og regiere dem med sin gode værdige Helligaand, at de maa leve et christelig og Gud behagelig Ægteskab for Iesu Christi Skyld. Amen.

Åo. 1771. I Begyndelsen af dette Aar steg Kornet og det tegnede til Dyertid, som og skeede[2]); mange lider stoer Nød for Brød.

Ao. 1772 d. 17. Ianuarii skede en stoer Forandring ved Regieringen i Kiøbenhavn: Grev Struense, som i en kort Tiid hafde faaet fast kongl. Magt, maatte nu bringes til Castellet og lagt i Bolt og Iern, i lige Maad Græv Brandt saa og 10 andre foruden. Grev Struense og Brandt blev rettet d. 28. April samme Aar og lagt paa Stejle, først Haand og siden Hoved afhuget. Dronningen blev bragt til Cronborg Slott og siden derfra til det Hanoverske til Vands, siden til Celle, hvor hun døde et Aarstiid derefter. Camerherre Falkenskiold kom til Trundhiem paa Castellet, de andre øvrige blev alle ladt løs, pardonet og frikiendt, General-

---

[1]) Gottfried Schmidt, S. af Apoteker Jacob Schmidt, arvede ved Faderens Død 1750 Apoteket; han selv døde 1773. Jacob Helms købte Apoteket af hans Enke og fik 1779 kgl. Bevilling som Apoteker (Fabricius: Horsens, p. 300).

[2]) Her og flere Steder i det følgende anføres i Manuskriptet Priserne paa de forskellige Kornsorter, hvilke her som Regel ere udeladte.

leutnant Gæhler og Frue skulde opholde dem i Jyland i Wejle og skal have hver 500 Rdlr. i Pension; siden kom de snart i Frihed og kunde være, hvor de vilde. Hoffmedicus Berger skulde opholde sig i Aalborg, fik og Pension.

Den dyere Tiid holder endnu ved.

Ved denne Tiid blev extra Skatten i Norge ophæved, mens her staar den fast[1]). Det begyndte i Norge at see noget krigerisk ud; de svenske trak deres Tropper mod Grændserne, nu er aldting igien i Roelighed. Nu ved Mechelii Tider selges 1 Td. Rug for 11 a 12 Mk., Byg 7 a 8 Mk., Havre 4 Mk., en stoer Velsignelse af alle Slags i dette Aar.

Ao. 1773. Den 22de Martii reiste ieg til Bræsten Broe[2]) og kiøbte en Bondegaard i Niem med et got Støkke Skov til af Sr. Broer Friderichsen Glassow for 550 Rdlr., som ieg betalt ham her i mit Huus til Snapsting d. 28de April imod Skiødets Anammelse. Ermeldte Gaard staar for Hartkorn 4 Tdr. 6 Skip. 1 Fdk., beboes af Marchus Lemche, svarer i Landgilde aarlig 10 Rdlr. 4 Mk.

Den dyere Tiid bliver endnu ved til Høst, da Rugen falt fra 4re Rdlr. til 2 Rdlr., Byg fra 3 Rdlr. til 7 a 8 Mk., Havre fra 2 Rdlr. til 4re a 5 Mk. — og det tegner endnu til at blive bedere Kiøb.

Ao. 1774. Vinteren kom tiilig og stræng ved Martini Tider [med Sne?], som blev ligendes til efter Nyeaar, hvorover mange hundrede Tønder Rug blev usaaed.

Fra 1. Maij af blev ieg af Magistraten paalagt at tage mod Indtægt og Udgift for Kierkeværgeriet i Sr. Usterups Sted, som hafde frasagt sig samme. Ieg tog imod Regn-

---

[1]) Extraskatten ophævedes først 1812 i Danmark; den afløstes af Ildstedsskatten.

[2]) Brædstenbro ved Nim.

skabet fra Sr. Usterup i Raadmand Berings[1]) Huus i Fasten 1775.

Ao. 1775. [Kornpriserne anføres.]

Ao. 1776. Dette Aar blev ieg Formand for Markvæsenet. D. 4de Septr. kiøbte ieg paa Aution her i Byen i Raadmand Berings Huus, som Camerherre Beenfeld[2]) lod selge: en Gaard i Niem, som er deelt i 2de Halvgaarde og beboes af Christen Nielsen og Peder Jensen, som staar for Hartkorn Agger og Eng 5 Tdr. 3 Skip. 2 Fdk. og Skovskyld 2 Albm. a Td. Hartkorn 150 Rdlr. — svarer Landgilde hver 6 Rdlr. aarlig —, og nok et Huus paa Peder Jensens Grund kaldes Wæverhuuset for 80ve Rdlr. — svarer aarlig 2 Rdlr. 4 Mk. —, nok een Gaard i Niem kaldes Iuelgaarden beboes af Christen Andersen og Thomas Iulius. Christen Andersen svarer Landgilde aarlig 8te Rdlr., Thomas Iulius 5 Rdlr. 2 Mk., staar for Hartkorn 5 Tdr. 5 Skip. 1 Fdk., Skovskyld 2 Albm. a Td. Hartkorn 162 Rdlr.

Ao. 1777. Kornvahre er nu Gud ske Lov ikke i for høy Priis. En Tønde Rug heele Sommeren ikke uden 10 Mk., Byg 7 a 8 Mk., Boghvede meget lidet auflet, mens Byg i Overflødighed; Rugen var kuns maadelig mens god Forraad i Landet af forrige Aars Grøde.

Ao. 1778. D. 12te December kiøbte ieg atter een Gaard i Niem af Sørren Hansen Wagtmæster paa 4 Tdr. 3 Skip. 3 Fk. 2 Albm. for 600 Rdlr. og en Halvgaards Skovskifte, som hidtil var henlagt til Peder Jensens Gaard,

---

[1]) Jens Jensen Bering blev 1756 Viceraadmand, siden egentlig Raadmand (Fabricius: p. 227). I »Jydske Efterretninger« for $^{21}/_{1}$ 1780 averterer han til Salg sin Gaard, der er »beliggende ved Torvet og strækker sig derfra sønder paa indtil Aastrømmen eller Canalen«.

[2]) Den bekendte Modstander af Bondereformerne F. L. C. Beenfeldt 1741—1801; han var gift med en Datter af Gerhardt de Lichtenberg.

saa og 20 Rdlr. og 1 Ducat i Kiøbet, som og strax blev betalt.

Ao. 1779. Dette Aar graseerde Børnekopperne her i Byen og døde over 60 Børn af samme. 5 af min Datters Børn hafde dem ved Iueletider og slap den Gud være lovet nogenledes vel.

Kornprisen dette Aar har været: Rug 10 Mk., Byg 9 Mk., Havre 6 Mk. — en velsignet Rugaufl dette Aar, Boghvede ligesaa, Byg og Havre var kun maadelig, en langvarig Tørke midt paa Sommeren.

Her paa Horsens Fælled i Langmarken blev holdt Campermang af 3 Regimenter Infanterie og et Regiment Ryttere, stod paa i 21 Dage[1]).

Den 1ste December hafde min yngste Datter Anne Eliesabeth Brullup med Apotheqver Iacob Helms her i Byen i hindes 28de Aar.

Aa. 1780 imellem Søndagen d. 24. Septr. og Mandagen d. 25. dito blev ermeldte min Datter forløst med en liden Datter, som i den hellige Daab blev kaldet Magdalene[2]) efter hans sl. Moder. Aldting var got og vel til næste Fredag, da Barnet var i Kierke, mens saa tilsloges en Feber, som ikke vilde lade sig sette og Fredag Aften d. 6. Octr. udgaf hun sin Aand Klokken 11 slet og hensov i min Arm af en hæftig Slag; Gud anamme hindes Siæl i de evige Boeliger og samle os igien med Glede, som her ere adskildte

---

[1]) Fra Aaret 1776 kom hele den danske Hær i en lang Aarrække skiftevis i Lejr hvert 3die Aar i 21 Dage. De sjællandske og fynske Tropper ved København, de nørrejydske ved Horsens. De første 14 Dage øvedes hvert Regiment for sig, derpaa fulgte en Rastdag og et stort Hærskue og endelig 6 Dages større Øvelser i Marken. (O. Vaupell: Den danske og norske Hærs Historie II, p. 210.)

[2]) blev siden gift med Emil Chr. Worm, Sognepræst i Ørum-Daugaard, f. 1774 † 1855.

med Graad for Iesu Christi vor Herres og Frelseres Skyld. Amen.

[I Margen:] ad Nota: D. 29. Ianuarii 1780 blev Niels Wæver presenteret i Skanderborg og antagen som Landsoldadt.

Løverdagen d. 30. Septr. begyndte Landinspekteur Haars Landmaaler Seigr. Barfoed at udskifte og udsette Lodderne paa Niem Mark, og da blev min Lod til dette Sted Niem Closter kaldet først udsat, aldt i een Lod samlet langs med Enner Skiæl.

D. 2den Iunii samme Aar gik min Svigersøn og ieg til Bygholm og kiøbte en Bondegaard og 2de Huuse af Iustitzraad de Thygesohn [1]). Gaarden beboes af Rasmus Knudsen. Den staar for Hartkorn Agger og Eng 5 Tdr. 5 Skip. 1 Fk. Skovskyld 2 Albm., Morten Skovfogeds Huus 1 Skip. 1 Albm. og Knud Markmands Huus med en Toft uden Hartkorn i aldt for 725 Rdlr. og til Fogeden Sr. Nyegaard Skriverpenge 10 Rdlr.. Samme Aar soldte ieg min Gaard til Sr. Jørgen Yding for 1400 Rdlr. Den næst op til hafde ieg soldt noget føer til Byen til Sygstue for 650 Rdlr. [2]). Den 11. Julii reiste ieg første Gang til Niem Closter for at blive og boe der. Gud give Lykke og Velsignelse dertil. Samme Aar opsagde ieg skriftlig mit Borgerskab og Kierkeværgeriet paa Raadstuen til Magistraten.

Auflet paa Niem Mark dette Aar Rug 25 Tønder, Byg og Havre var ringe. Ieg maatte kiøbe 20 Tdr. Havre at saae.

Ao. 1781. Denne Vinter var mig meget kiedsommelig og sorrigfuld over min sl. Datters Død. Ieg var af og til svag.

---

[1]) Assessor Lars Thygesen (1776 adlet under Navn af de Thygeson) købte 1756 Bygholm af Geheimeraad Hans v. Lewetzaus Enke.

[2]) Maaske det militære Sygehus, om hvilket Magistraten c. 1782 skriver, at det er købt og indrettet for 1000 Rdlr. (Fabricius: Horsens, p. 462.)

Dette Aar var det første Aar efter at Niem Mark var bleven udskift. Ieg fik ikke søed uden 19 Skip. Rug, deraf auflet 16 Trav og tærsket deraf 14 Tdr.; Byg og Havre var lidet og ringe. Ieg maatte i Foraaret kiøbe mit Sædehavre 18 Tdr.

Ao. 1782. I Begyndelsen af dette Aar fik ieg atter stor Sorrig, min Svigersøn Henrich Helms blev syg og meget hæftig angreben.

D. 6. Aug. var Amtmanden[1]), Landcommissarier og Landenspecteur Haar her paa Niem Mark og efter Rentecamerets Ordre skulde eftersee og tage imod de klagendes Besværing, som skeede skriftlig.

Dette Aar hafde ieg saaed Rug $7^1/_2$ Td., deraf auflet 40 Traver trebonden og udtærsket 32 Tønder, auflet Havre 70 Traver, tærsket 18 Tdr. at saae, Bygauflen var ringe og blef for det meeste bedervet paa Marken af Regn, Boghveden ligesaa.

Ao. 1783. D. 6te Ianuarii hl. Tre Konger Aften døde min Svigersøn sl. Henrich Helms i sin Alders 47vende Aar. D. 22. og 23. April blev holdet Aution. D. 29. April reiste ieg fra Horssens med den heele Famielie, min Datter og hindes 5 Børn, den 6te blev paa Apotheqvet.

Dette Aar var Misvæxt paa alle Ting; ieg aulede ikke uden 16 Tdr. Rug efter 7 Tdr. Udsæd, Byg endnu ringer: 10 Tdr. efter 6 Tdr., Havre og Boghvede ligesaa ringe. I Foraaret 1784 var en bedrøvelig Tiid for Foeder til Creaturerne. Mange blev forarmet og døde af Hunger og ud paa Sommeren blev lige saa stoer Mangel for Rug og alle Slags Korn, som continuerte lige til Høsten.

1784. En overmaade stoer Velsignelse særdeles af Rug er auflet i dette Aar og kommen vel til Huus.

---

[1]) Chr. Fr. Güldencrone var Amtmand, og Andreas Haar Landinspektør i Aarhus Amt.

Dette Aar kiøbte ieg atter en Bondegaard i Niem af Jørgen Lillerup, som ieg var kommen i Proces med angaaende Skoven. Ieg betalte for samme Gaard til Snapsting 1784 1200 Rdlr.; den staar i Hartkorn for 5 Tønder 6 Skipper 1 Albm. samt Skovskyld 2 Albm.

Ieg giorde ogsaa samme Tiid Mageskifte med Sørren Wagtmæster i Niem med en Halvgaards Skouskifte, som laae mig beligende [ɔ: belejligt] næst op til Iulius Tomesens, og min, som hand modtog, var Halvparten af ermeldte Iørgen Lillerups Skovskifte, som og laae hannem meere beligende. Ieg gav ham til Bytte 110 Rdlr.

Ao. 1785. Dette Aar var Misvext meest paa alle Ting, og saa ubestandig Veierlig i Høstetiden, at Kornet stod paa Agrene og groede i Negerne, saa det kom bedrøvelig ind de fleeste Steder. Rugen fornemmelig blev strax dyer og kostet 4 Rdlr. 4 Mk. Tønden og hafde der ikke kommet nogle Fartøyer sønder fra med Østersøesrug, hafde der intet været at faae for Penge. Dette Aar flyttet ieg min Gaard op fra Skoven og hafde stoer Besværlighed dermed.

Niem Mark blev nu paa nye taxeret af 8te Mænd under Anførsel af Landinspecteur Munch.

•

[Efterskrift af I. Helms: Min Svigerfader Sr. Rasmus Toxen døde Løverdagen d. 23. Dec. 1786 i sit 70 Aars Alder i Lundegaard. Blev begravet d. 29. Dec. paa Nimb Kirckegaard.

I. Helms.]

Manuskriptet til ovenstaaende Optegnelser tilhører nu Forfatterens Datterdatters Sønnesøn Fuldmægtig V. Worm i København.

Et Brev fra Klemensfeidens Tid.

Meddelt af Stiftamtmand, Kammerherre Stemann.

Efter at den jyske Adel d. 16. Oktober 1534 havde lidt det store Nederlag ved Svendstrup, tyede de flygtende til Randers, hvor der af Mogens Gjø med flere var truffet Forsvarsforanstaltninger. Forgæves søgte Skipper Klement og hans Bønder at storme Byen og maatte trække sig tilbage herfra. At ogsaa Randers Borgere med Kraft har deltaget i Byens Forsvar, fremgaar af nedenstaaende Brev af 3. Nov. 1534 (Randers Raadstuearkiv), hvori Kristian III fra Lejren foran Lübeck takkede Randers Borgere for deres »Troskab« mod hans Sag. Brevet er ogsaa benyttet i »Danmarks Riges Historie« III, A. 356; jfr. Bemærkningen om Bøndernes Stilling til Opstanden, S. 353 ff. A. H.

Christian mett gudz Nade wduald Koningh till Danemarck, rett arffuinge till Norigh.

Wor gunst till fornn. Kiere wenner, wij haffue nu hørdth oc altingest forffarit, huorledes oc wdj huadh madhe ij etther ganske erligen oc met all troskab haffue etther imodh oss oc etthers federnne landh oc rijghe wdj thenne wprørske handlingh [be]uist oc forholdt, etther icke spardt emoedt wor oc rijghens fyndhe, theres nidickgerninger oc affbreck at giøre, for huilken etthers troskaff oc weluillighedt wij etther ganske gunstligen betacke, oc ther wdj alle madhe met sønderlige nade oc gunst moth etther alle oc huer serdel bekiende oc forskylle wille. Wij haffue oc wnderstandet wore krigsfolck,

ryttere oc landzknecthe, sig endh nu at fforholdhe wdj etthers by, bedindhes etther kierligen i icke wille ladhe etther fortride wdj szaa made at uere besuerit, oc thennom nogen føghe tiidt for pendinge met wnderholdinghe at besørghe, wij wille etther till gode rede fornøge oc bethale alt, huiss ij icke aff thennom bethalit bliffue, nar gud almecthigste will forfføge oss ther indth wdj landet at kome. Wij wille oc tha etthers stadz preuilegher oc friheder icke formijndske eller formijndske ladhe, men thennom at stadffesthe oc ythermere forbedre. Wij wille oc for sligh etthers forbemelt troskab were oc bliffue etther oc etthers høstruer oc børn wdj all wort regimenth en nadighe oc gunstige her wdj alle huess made wij kunde wide etther oc etthers stadh at fforbedre oc wiidh macht at holde, ther tiill stedtz at haffue wijlle oc acth, huilcket ij etther alltingest maa tilfforsee oc wtuiffuelactigen til forlade. Beffalendhes etther gud. Screffuit ij Lind wdi wort feltlager for Lubeck huoss Thraghen tisdagen nest effther alle hellgens dag anno md XXXIIII, wnder wortt signeth.

(Original paa Papir uden Segl. — Bagpaa staar: »Oss elskelige wore kiere troo wndersother borgemesthre raadmænd oc mienige borgere wdj wor kiøbstedt Randerss.«)

REGNSKAB

for

det jydske historisk-topografiske Selskab.

1905.

INDTÆGT.

Indestaaende i Sparekassen.........	111	Kr.	69	Øre
Tilskud paa Finansloven...........	300	-	»	-
Salg af Selskabets Skrifter.........	27	-	»	-
Medlemsbidrag.....................	1040	-	»	-
Renter...........................	18	-	75	-
Ialt...	1497	Kr.	44	Øre

UDGIFT.

Forfatterhonorar..................	463	Kr.	»	Øre
Bogtrykarbejde....................	650	-	40	-
Boghandlerrabat og Forsendelsesomkostninger..................	165	-	17	-
Illustrationer....................	6	-	»	-
Porto m. m........................	16	-	65	-
Ialt...	1301	Kr.	22	Øre
Indsat i Sparekassen...	196	-	22	-
	1497	Kr.	44	Øre

1906.

INDTÆGT.

Indestaaende i Sparekassen	196	Kr.	22	Øre
Tilskud paa Finansloven	300	-	»	-
Salg af Selskabets Skrifter	40	-	67	-
Medlemsbidrag	1064	-	»	-
Renter	20	-	98	-
Ialt...	1621	Kr.	87	Øre

UDGIFT.

Forfatterhonorar	396	Kr.	»	Øre
Bogtrykarbejde	535	-	45	-
Boghandlerrabat og Forsendelsesomkostninger	169	-	47	-
Illustrationer	30	-	95	-
Porto m. m.	22	-	70	-
Ialt...	1154	Kr.	57	Øre
Indsat i Sparekassen...	467	-	30	-
	1621	Kr.	87	Øre

1907.

INDTÆGT.

Indestaaende i Sparekassen	467	Kr.	30	Øre
Tilskud paa Finansloven	300	-	»	-
Salg af Selskabets Skrifter	41	-	30	-
Medlemsbidrag	1060	-	»	-
Godtgørelse for Særtryk til »Viborg Amts historiske Samfund«	114	-	»	-
Renter	25	-	13	-
Ialt...	2007	Kr.	73	Øre

UDGIFT.

Forfatterhonorar	384	Kr.	»	Øre
Bogtrykarbejde	589	-	95	-
Afskrivning af et Manuskript	25	-	»	-
Illustrationer	35	-	98	-
Boghandlerrabat og Forsendelsesomkostninger	169	-	71	-
Porto m. m.	27	-	20	-
Ialt...	1231	Kr.	84	Øre
Indsat i Sparekassen...	775	-	89	-
	2007	Kr.	73	Øre

RETTELSER.

S. 77, L. 4: første, læs førte.
- 152, Note 5: for, læs fra.
- 224, L. 3 f. n.: »der underskriver paa, læs: der underskriver »paa.
- 229, L. 1 af Teksten: mødrene, læs fædrene.
- — L. 9 - — for, læs for-
- 332, L. 7: Faborg, læs Fabjerg.
- 371, L. 5 f. n.: d. 27., læs d. 24.
- 395, L. 5 f. n.: Bælum, læs Billum.
- 407, L. 5 f. n. og 416: Møller, læs Müller.
- 431, L. 2: den »Bruun«, der var Formand for Asmild-Tapdrup Sogneforstanderskab, var ikke P. D. Bruun, men Præsten P. W. Bruun.
- 440, L. 19: Bjerge-Aasum H., læs Bjerge-Hatting H.
- 539, L. 9 og 15: Schow, læs Schor.

REGISTER.

(Ved Villads Christensen.)

Fortegnelse

over

det jydske historisk-topografiske Selskabs Medlemmer
1908.

Aakjær, J., Forfatter, Jenle pr. Jebjerg.
Alkærsig, Søren, Højskolelærer, Vinding.
Alsted, J., Cand. mag., Vejle.
Andersen, Præst, Nørre Alslev.
Andersen, R., Landinspektør, Viborg.
Andersen, R. C., Rentier, Villa Pax, Randers.
Arntzen, L., Højesteretssagfører, Kbhvn.
Baagøe, Cand. theol., Højskolelærer, Testrup.
Bang, Gustav, Dr. phil., Trørød pr. Vedbæk.
Bang, Vilhelm, Præst, Hvalsø. Medlem af Bestyrelsen.
Bay, Hans, Brandinspektør, Hobro.
Bech, Axel, Læge, Kbhvn.
Becker, E., Sognepræst, Dronninglund.
Berg, O. J., Frederikshavn.
Berthelsen, Jørgen, Direktør, Aalborg.
Bidstrup, Jul., Registrator i Rigsarkivet, Kbhvn.
Bjerge, Povl, Højskolelærer, Askov.
Boss, V., Herredsfuldmægtig, Hjørring.
Brandorff, Købmand, Kolding.
Brix, C. W., Partikulier, Aalborg.
Broberg, Carl, Grosserer, Kbhvn.

Bruun, Daniel, Kaptejn, Hellerup.
Bryndum, A. E., Cand. jur., Silkeborg.
Brønnum, Forpagter, Gudumlund.
Buck, Godsejer, Faarupgaard.
Bülow, Cecilie, Frue, Egholm Møllegaard.
Bøttiger, Præst, Vester Skjerninge.
Carlsen, Frøken, Gl. Køgegaard.
Carstens, P. A., Fabrikdirektør, Aalborg.
Carøe, K., Kredslæge, Kbhvn.
Christensen, G., Herredsfoged, Holsted.
Christensen, Villads, Dr. phil., Raadstuearkivar, Kbhvn.
Medlem af Bestyrelsen.
Christensen, W., Dr. phil., Arkivsekretær, Kbhvn.
Clausen, C. C., Stenograf i Rigsdagen, Kbhvn.
Clausen, Chr. H., Kancelliraad, Holsted.
la Cour, Cand. mag., Lyngby.
Dahl, Kammerherreinde, Moesgaard.
Dam, Emil, Redaktør, Kbhvn.
Danneskjold-Samsøe, Lensgreve, Brattingsborg.
Dragsted, Postmester, Frederikshavn.
Døcker, J., Proprietær, Rørbækhovgaard.
Eliassen, P., Journalist, Kolding.
Elmenhoff, Redaktør, Randers.
Erslev, Kr., Professor, Dr. phil., Hellerup.
Estrup, Godsejer, Skafføgaard.
Estrup, Hofjægermester, Ormstrup.
Estrup, J., Cand. theol., Kbhvn.
Fausbøll, Th. Hauch, Redaktør, Kbhvn.
Feilberg, Dr. phil., Askov.
Fløe, Landmaaler, Vostrup.
Fridericia, J. A., Professor, Dr. phil., Kbhvn.
Friis, F., Herredsfoged, Holsted.
Friis, J. Lønborg, Tandlæge, Hjørring.
Gaardboe, A., Lærer, Tislum.
Gad, L. F., Sognepræst, Dalsgaard.
Gamst, Direktør, Kbhvn.
Garde, Godsforvalter, Samsø.
Glud, Cand. jur., Fuldmægtig, Nykøbing F.
Glud, Proprietær, Bælumgaard.

Grüner, Højesteretsassessor, Kbhvn.
Gynther, Murermester, Kolding.
Halling, A., Sanitäts Rath, Dr., Glückstadt.
Hansen, C. B. V., Herredsfoged, Vestervig.
Hansen, H., Apoteker, Hobro.
Hansen, Holger, Cand. mag., Arkivassistent, Kbhvn.
Hansen, H. P., Konservator, Holing pr. Herning.
Hansen, J., Præst, Husby.
Hansen, Johan P., Kbmd., Aalborg.
Hansen, K., Statskonsulent, Lyngby.
Hansen, S., Cand. mag., Vejle.
Hansen, Tage, Professor, Overlæge, Aarhus.
Harbou, Oberst, Helsingør.
Harder, Justitsraad, Kbhvn.
Hedegaard, C., Kommunelærer, Vejle.
Heiberg, Stiftsfysikus, Dr. med., Viborg.
Heise, Rektor, Dr. phil., Viborg. Medlem af Bestyrelsen.
Hiort-Lorentzen, Etatsraad, Roskilde.
Holt, Proprietær, Sandal.
Hoppe, Amtmand, Randers.
Husum, Jul., Vejassistent, Dangaard, Faarup.
Hvalsøe, Grosserer, Kbhvn.
Hvass, Cand. jur., Herning.
Hvass, Anders, Overretssagf., Kbhvn.
Høst, Enkefrue, Kbhvn.
Iversen, Chr., Forligskommissær, Holsted.
Jacobsen, L., Boghandler, Randers.
Jakobsen, Anton, Redaktionssekretær, Sæby.
Jantzen, Præst, Gentofte.
Jensen, Distriktslæge, Fanø.
Jensen, A., Præst, Ølsted.
Jensen, Chr. Axel, Cand. mag., Kbhvn.
Jensen, J. P. J., Sognepræst, Harridslev.
Jensen-Malle, J. H., Købmand, Astrup.
Joensen, Kolonibestyrer, Grønland.
Johansen, Gaardejer, Oppelstrup.
Jørgensen, Lærer, Aalborg.
Jørgensen, Dyrlæge, Hurup.
Jørgensen, Chr., Bankbestyrer, Nykøbing F.
Kau, H., Sognepræst, Gadbjerg.

Kier, Overretsprokurator, Aarhus.
Kiilsgaard, Carl, Arkitekt, Stormfri pr. Hammel.
Kirketerp, Højesteretsassessor, Kbhvn.
Kjeldsen, S., Partikulier, Aalborg.
Klitgaard, C., Postekspedient, Aalborg.
Knudsen, Fr., Overretssagfører, Vejle.
Kristensen, Martin, Seminarieforstander, Gedved.
Lange, fhv. Godsejer, Villa Sundeved, Helsingør.
Lassen, Læge, Randers.
Lassen, C. F„ Kbhvn.
Lassen, Rudolph, Sagfører, Fjerritslev.
Launy, Inspektør ved Alderdomsforsørgelsen, Kbhvn.
Lautrup, C., Overretsassessor, Kbhvn.
Lautrup, Otto, Proprietær, Estrup.
de Lichtenberg, Frue, Lundskovgaard pr. Trustrup.
Lindholm, Povl, Lærer, Aagaard.
Lund, Frue, Bernstorff Ladegaard.
Lund, Thorvald, Sagfører, Kbhvn.
Lundsten, Præst, Holeby.
Mackeprang, M., Dr. phil., Kbhvn.
Madsen, H. J., Proprietær, Lundgaard.
Mansa, Godsejer, Sø.
Marcussen, Cand. phil., Lieutenant, Tersløse.
Messerschmidt, Landinspektør, Nørre Sundby.
Meyer, Professor, Würtzburg,
Mollerup, Museumsdirektør, Dr. phil., Kbhvn.
Moltke, Lensgreve, Bregentved.
Møller, Sagfører, Randers.
Møller, Præst, Kærum.
Møller, Bagermester, Aarhus.
Møller, Fr., Lærer, Solbjerg pr. Bælum.
Møller, Theodor, Præst, Birkerød.
Neergaard, Carl, Museumsinspektør, Kbhvn.
Nellemann, Højesteretsadvokat, Kbhvn.
Nielsen, Redaktør, Thisted.
Nielsen, M. H., Sognepræst, Kvong.
Nielsen, V., Postkontrollør, Vejle.
Nissen, Sognepræst, Brørup.
Nutzhorn, Cand. theol, Askov.
Nygård, S., Cand. mag., Arkivassistent, Viborg.

Nyrop, C., Professor, Kbhvn.
Nørregaard, K., Læge, Kbhvn.
Olesen, Sagfører, Nørre Sundby.
Olrik, Axel, Dr. phil., Kbhvn.
Olrik, H., Professor, Kbhvn.
Olsen, Overlærer, Varde.
Panum, J., Godsforvalter, Birkelse.
Pedersen, Chr., Kommunelærer, Viborg.
Pedersen, Henrik, Cand. mag,. Kbhvn.
Pedersen, O. H., Sognepræst, Gimming.
Pedersen, P. Storgaard, Lærer, He.
Petersen, Apoteker, Kbhvn.
Petersen, A. S., Gartner, Kolding.
Petersen, Carl S., Underbibliothekar, Kbhvn.
Petersen, Cornelius, Lærer, Odder.
Petersen, J., Bankdirektør, Vejle.
Pontoppidan, A., Constantinsborg.
Poulsen, F. Ivendorff, Postmester, Fjerritslev.
Prip, Præst, Ourø.
Rambusch, Distriktslæge, Sjørup pr. Sparkjær.
Rasmussen, Chr., Købmand, Randers.
Rasmussen, E., Bankkasserer, Vejle.
Rasmussen, Thorlund, Kordegn, Silkeborg.
Raunkiær, C., Cand. mag., Blide pr. Ballerup.
Riber, Præst, Sæby.
Richter, Præst, Vejen.
Rönn, L., Sagfører, Fjerritslev.
Rørdam, Præst, Dr. phil., Lyngby.
Saxild, Landsarkivar, Viborg.
Scavenius, Godsejer, Voergaard.
Schildenske Fideikommis, Besidderen af.
Schiøtt, F. H. G., Cand. polit., Kbhvn.
Schou, Glarmester, Aalborg.
Schoug, Overretssagfører, Hurup.
Schütte, Th., Godsejer, Bygholm.
Schøller, Jægermester, Margaard.
Secher, V. A., Rigsarkivar, Dr. jur., Kbhvn.
Sehested, K., Godsejer, Kammerherre, Kbhvn.
Simony, Amtmand, Thisted.
Slott-Møller, Frue, Kbhvn.

Smith, Sagfører, Holsted.
Spandet, P. J. N., Sognepræst, Hjortlund.
Steenstrup, Johannes, Professor, Dr. jur., Kbhvn.
Steenstrup, K. J. V., Dr. phil., Kbhvn.
Steffensen, Generalavditør, Kbhvn.
Stemann, Stiftamtmand, Ribe.
Stenholm, Tandlæge, Aalborg.
Strøyberg, Apoteker, Aalborg.
Søegaard, Oberstlieutenant, Viborg.
Sørensen, Enkefrue, Irup.
Sørensen, V., Postekspedient, Nykøbing S.
Termansen, C. N., Købmand, Ribe.
Thiele, Professor, Kbhvn.
Thiset, A., Arkivar, Kbhvn.
Thomle, Arkivar, Kristiania.
Thorsen, P. K., Cand. mag., Ballerup.
Thygesen, P., Konsul, Randers.
Tilemann, Godsforvalter, Mosager.
Tillge, Holger, Boghandler, Kbhvn.
Toft, Sagfører, Pandrup.
Troels-Lund, Professor, Dr. phil., Kbhvn.
Valeur, Frue, Nørrevosborg.
Wandall, Bertram, Købmand, Aarhus.
Wassard, T., Toldkontrollør, Horsens.
Weitemeyer, Redaktør, Cand. mag., Kbhvn.
Wimmer, Professor, Kbhvn.
Winge, Overførster, Kraglund.
Winther, C., Overretssagfører, Kbhvn.
Wulff, A. H., Mægler, Kbhvn.
Wulff, Johanne, Frk., Kraglund.
Zahn, Prokurator, Kolding.

Aalborg historiske Museum.
— Byraadets Bibliothek.
— Stiftsbibliotheket.
Aarhus Kathedralskole.
Askov Højskole.
Bergens Museums Bibliothek.
Frederiksborg lærde Skole.
Göteborg Stadsbibliothek.

Herlufsholms Skoles Bibliothek.
Hobro Borgerforening.
Horsens lærde Skole.
Jelling Seminarium.
Kolding Herreds Landboforening.
Kristiania: Rigsarkivet.
— Universitetet.
København: Læseselskabet Athenæum.
— Genealogisk Institut.
— Generalstabens topografiske Afdeling.
— Krigsministeriets Arkiv.
— Landbohøjskolens Bibliothek.
— Nationalmuseets Arkiv.
— Landsarkivet.
— Raadhusbibliotheket.
— Rigsarkivet.
— Rigsdagens Bogsamling.
— Studenterforeningen.
Lunds Universitets Bibliothek.
Nykøbing p. F. Kathedralskole.
Odense: Kathedralskolen.
— Landsarkivet.
— Fyns Stifts Læseforening.
— Fyns Stiftsbibliothek.
Randers Museum.
— lærde Skole.
Ranum Seminarium.
Ribe Kathedralskole.
Sorø Akademis Bibliothek.
Stockholm: Det kgl. Bibliothek.
Strassburg: Kaiserliche Universitäts Bibliothek.
Thisted Museum.
Trondhjem: Kgl. norske Videnskabs Selskab.
Upsala Universitets Bibliothek.
Vejle Forskoleseminarium.
Bibliotheket for Vejle By og Amt.
Viborg Kathedralskole.
— Landsarkivet.

Medlemsantallet er 256.

